

А́ржі
Амаду

Капітани
піску
* Габріела

Жоржі Амаду

Капітани піску * Габріела

київ
ГОЛОВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВІЩА ШКОЛА»

1989

ББК 84.7Бр
A61

Jorge Amado. Capitões da Areia. São Paulo, Martins, 1973
Jorge Amado. Gabriela. 1958

Текст друкується за виданнями:
Амаду Ж. Капітани піску.— К.: Молодь, 1977.
Амаду Ж. Габріела.— К.: Дніпро, 1987.

Післімова Юрія Покальчuka

З португальської переклали:
«Капітани піску» — Юрій Покальчук;
«Габріела» — Юрій Петренко і Лев Олевський

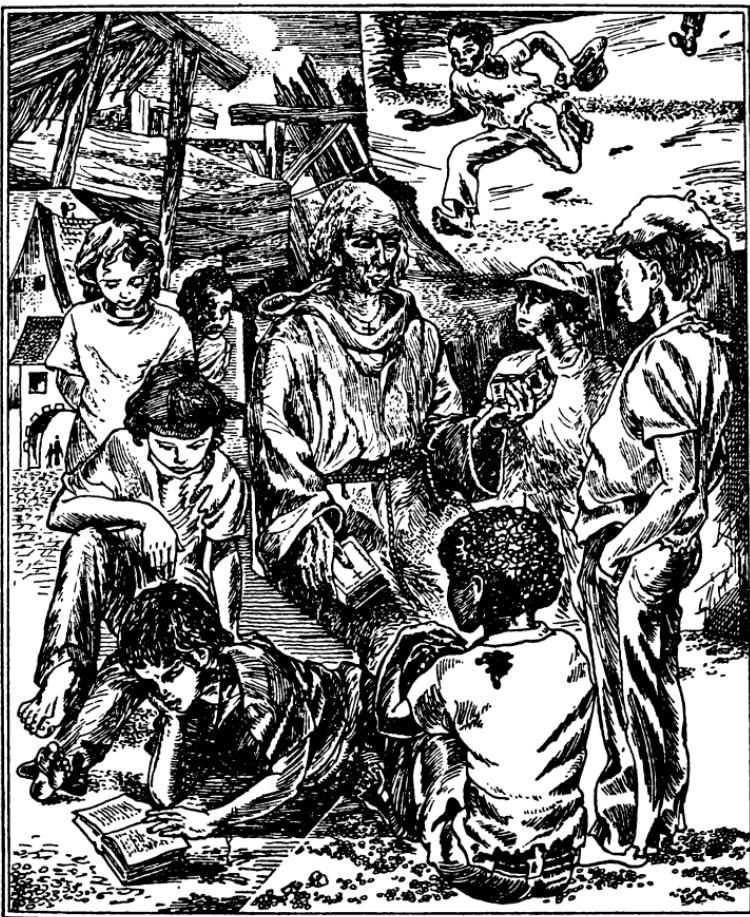
Редакція літератури з філології та педагогіки
Редактор Н. В. Леонова

A 4703040100—214 інф. лист
M211(04)—89

ISBN 5-11-002355-7

- © «Капітани піску», український переклад. «Молодь», 1977
- © «Габріела», український переклад. «Дніпро», 1987
- © Післімова, художнє оформлення. Видавничче об'єднання «Вища школа», 1988

Капітани піску

Листи до редакції

Злочинна молодь

Зловісні пригоди «капітанів піску».— Місто спустрошується підлітками, що живуть з крадіжок,— бажано, щоб суддя у справах неповнолітніх і начальник поліції звернули на це увагу — вчора відбувся ще один напад.

Вже кілька разів наша газета, що покликана представляти настрій та уподобання байянських громадян, виступала з приводу злочинних дій «капітанів піску». Під цією назвою відома група неповнолітніх напасників і злодюг, які порушують спокій у нашому місті. Ця молодь, яка так рано стала на темний шлях злочину, не має постійного місця проживання, або ж до цього часу воно не було виявлене. Так само досі не викрито, де переховують вони здобич після своїх щоденних нападів, що вимагає негайного втручання судді в справах неповнолітніх та начальника поліції.

Банда живе з крадіжок і складається, наскільки нам відомо, приблизно із 100 підлітків різного віку від восьми до шістнадцяти років. Тому що країна не виявляє надто сильних християнських почуттів до біжніх, ці діти вже в такому юному віці стали на шлях злочину. Називаються вони «капітанами піску», бо їхня штаб-квартира розташована в районі пристані. За вожака у них чотирнадцятирічний підліток, найнебезпечніший з усіх. Це не тільки злодій, а й організатор великого злочину, заподіяного вчора пополудні. На жаль, ватажок цей залишився невпізнаний.

Зараз вкрай необхідне втручання поліції і судді у справах неповнолітніх, щоб знищити цю банду, а всіх неповнолітніх злочинців схопити, бо місто вже не може спокійно спати, як цього заслуговує, й відправити до виправних закладів або до в'язниці. А зараз спробуємо розповісти про вчорашній напад, жертвою якого став поважний комерсант з нашого міста. У нього вдома було вкраєно

речей вартістю більше ніж на тисячу мільрейсів, а один із членів його сім'ї був поранений ницим ватажком отієї зграї молодих злочинців.

У помешканні комендандора Жозе Ферейри

На проспекті Вікторії, в центрі найелегантнішого кварталу міста, розташований чудовий будинок комендандора Жозе Ферейри, одного з найзаможніших комерсантів нашого міста, який користується загальною довірою і повагою. Його крамниця міститься на вулиці Португалія. Дуже приємно дивитися на палац комендандора, збудований у колоніальному стилі й розташований посеред розкішного саду. Власне, вчора цей затишок спокою та відпочинку після почесної праці пережив годину неймовірного хвилювання і страху, якого завдали «капітани піску».

Годинники саме вибили третю, і місто спочивало, ховаючись від спеки, коли садівник повідомив, що кілька хлопців, одяgnених у лахміття, оточили паркан будинку комендандора. Садівник спробував був прогнати тих незваних гостей від дому. Оскільки вони попростували вулицею далі, садівник Раміро узявся до своєї роботи у дворі палацу. Однак за кілька хвилин стався

Напад

Не минуло й п'яти хвилин, як садівник почув з будинку приглушені крики. Ті, що кричали, були страшенно перелякані. Раміро, озброївшись городницькими вилами, побіг до будинку. Він встиг побачити кількох підлітків, котрі, наче banda чортенят — за висловом Раміро — вистрибували з вікон, захопивши з собою цінні речі з ї дальні. Служниця, яка перед тим кричала, клопоталася біля дружини комендандора, що зомліла після пережитого переляку. Садівник кинувся у двір, де в цю мить відбувалася

Бійка

На цей час у дворі бавився маленький гарний хлопчик, одинадцятьирічний Рауль Ферейра, внук комендандора, який прийшов навідати дідуся й бабусю. Він розмовляв з ватаж-

ком «капітанів піску» — як виявилося, в нього на обличчі шрам. Невинне дитя засміялося, коли почуло, що злодій збирається забрати його з собою. Садівник кинувся на злодія. І тоді підліток вчинив запеклий опір, показавши себе справжнім майстром бійки. Сталось так, що в ту мить, коли садівник уже гадав, що ватажок банди у нього в руках, хлопчак штрикнув садівника ножем один раз у руку, а другий раз — у плече. Довелося садівникові відпустити злочинця, який негайно втік.

Поліцію було повідомлено про злочин, але ще й зараз, коли ми пишемо ці рядки, не вжито ніяких заходів, аби спіймати «капітанів піску». Комендандр Жозе Ферейра, як повідомляє наш кореспондент, обрахував, що йому завдано збитків більше ніж на кілька тисяч мільрейсів, причому тільки украдений ручний годинник його дружини коштував дев'ятсот доларів.

Потрібні заходи

Мешканці аристократичного кварталу стурбовані й бояться, щоб не повторилися такі напади, тому що це вже не вперше «капітани піску» припускаються отаких вчинків. Потрібні рішучі заходи, які б поклали край подібним злочинам і забезпечили спокій нашим поважаним родинам. Сподіваємося, що шановний начальник поліції і не менш шановний суддя у справах неповнолітніх знайдуть спосіб, як упоратися з цими злочинцями, такими молодими і такими зухвалими.

Думка невинної дитини

Наш кореспондент вислухав і думку маленького Рауля, який має, як уже знаємо, одинадцять років і є одним з найстаранніших учнів колегії Антоніо Вієри. Рауль виявив велику відвагу і розповів нам таке про свою розмову з грізним ватажком «капітанів піску»:

«Він сказав мені, що я дурний і не вмію гратись. Я йому відповів, що маю велосипед і багато іграшок. Він засміявся і сказав, що має цілу пристань і вулицю. Він мені сподобався. Бо був схожий на тих хлопців з кіно, що підпалили будинок, щоб зазнати якоїсь пригоди».

Замислимося тут і над іншою, дуже складною проблемою молоді, у якої кіно пробуджує такі спотворені думки.

Не забуваймо, що кіно впливає на вибір життєвої дороги підлітка. І ця друга проблема заслуговує теж на увагу судді у справах неповнолітніх. До цього ми ще повернемось.

(З репортажу, опублікованого у «Вечірній газеті» у рубриці «Поліцейська хроніка» з малюнком будинку комендадора і його власним портретом, зробленим при наданні йому цього звання.)

Лист секретаря начальника поліції до редакції «Вечірньої газети»

Сеньйорові редакторові «Вечірньої газети».

Шановний пане,

я подав панові начальникові поліції справу з репортажем, видрукуваним учора в другому випуску Вашої газети, про «капітанів піску», банду підлітків, що вчинила злочин, а також про шкоду, якої завдали вони домівці комендадора Жозе Ферейри. Пан начальник поліції поспішав повідомити редакцію Вашої газети, що вирішивти проблему повинен перш за все суд у справах неповнолітніх, і тільки потім вона вже вимагає втручання поліції. Поліція в цій ситуації може діяти лише на вимогу і за згодою судді у справах неповнолітніх. Попри все буде приділена особлива увага тому, щоб подібні випадки не повторювались і щоб винуватці учорашнього злочину були спіймані й дістали по заслужі.

З усього сказаного ясно випливає, що поліція заслуговує найгострішої критики у зв'язку з цією справою. Досі не було вжито ніяких ефективних заходів, бо не було відповідного запиту з боку суду у справах неповнолітніх.

З повагою Н. Н., секретар начальника поліції.

(Видруковано на першій сторінці «Вечірньої газети» з портретом начальника поліції і довгою похвальною врізкою).

**Лист судді у справах неповнолітніх
до редакції «Вечірньої газети»**

Шановному редакторові «Вечірньої газети»,
Місто Сальвадор,
Штат Байя.

Мій дорогий пане!

Висловлюю Вам свою велику повагу!

В одну з тих рідкісних хвилин відпочинку, що випадають мені під час виконання численних і розмаїтих обов'язків, які накладає на мене моя посада, я гортав Вашу чудову «Вечірню газету» і познайомився в ній із листом невтомного начальника поліції нашого штату, де пояснюються, чому досі поліція не змогла вжити рішучих заходів, щоб приборкати молодих злочинців, які тероризують наше місто. Начальник поліції виправдовується тим, що не дістав наказу від суду у справах неповнолітніх на дії проти молодих злочинців. Я аж ніяк не хочу звинувачувати нашого прекрасного і невтомного начальника поліції, однак повинен сказати в ім'я правди (тієї правди, яка завжди була мені маяком і освітлювала своїм чистим світлом мій життєвий шлях), що звинувачення не має підстав. Не має підстав, сеньйоре редакторе, бо суд у справах неповнолітніх повинен не ловити та ув'язнювати неповнолітніх злочинців, а визначати місце, де вони повинні відбувати своє покарання, а також знаходити для них опікунів, які б допомагали їм під час суду над ними. Суд у справах неповнолітніх повинен подбати і про майбутнє малолітніх злочинців. Начальник поліції повинен повідомити мене, якщо я мушу виконати свій обов'язок, бо за п'ятдесят років незаплямованого життя жодного разу я не залишив такого повідомлення без належної реакції.

Тільки протягом останніх кількох місяців я послав до виправного закладу для неповнолітніх чимало малолітніх злочинців та безпритульних. Не моя провина, що згодом вони втікали, просто невдоволені працею у цьому виховному закладі, і що покидали таке гарне спокійне місце, де до них ставилися з найбільшою увагою. Втекли і стали ще більшими злочинцями, ніж раніше, ніби приклад, який вони мали перед собою у виправному закладі, був лихий і шкідливий. Чому? Цю проблему повинні вирішувати вже психологи або філософи, а не я.

Хотів би висловитись чітко і ясно, сеньйоре редакторе, що пан начальник поліції може сподіватись на повну

допомогу суду в справах неповнолітніх у всьому, що стосується посилення кампанії проти неповнолітніх злочинців.

Щиро захоплений Вашою величністю і відданий Вам суддя у справах неповнолітніх.

(Видрукувано у «Вечірній газеті», з портретом судді у справах неповнолітніх і з похвальною врізкою на його адресу на цілу колонку).

Лист однієї матері-швачки до редакції «Вечірньої газети»

Пане редакторе,
вибачте мені всі ті помилки, яких я припускаюся в цьому листі, бо я не звикла писати, але якщо я до Вас пишу, то для того, щоб усе Вам розповісти. Я бачила у газеті написане про «капітанів піску» і про те, як вони крадуть. Незабаром прийшла поліція, і казали, що будуть їх розшукувати. Пізніше прибув і чоловік з суду над неповнолітніми і казав, що дуже шкода, що не виправились вони у тій виправній школі, до якої тих бідолах посилають. Ото власне через те Вам і пишу, бо хочу сказати, який отой заклад. Дуже б мені хотілося, щоб Ваша газета послала туди чоловіка, який би все там роздивився і побачив, що там виробляють з тими бідняцькими дітьми, які потрапляють до рук людей, у яких немає бога в серці. Мій син Альфонсо пробув там шість місяців, а якби мені не вдалося витягти його з того пекла на землі, не знаю, чи вижив би він там ще шість місяців. Найменше, що чекає там на нашу кожну дитину, це побої двічі або тричі на день. Директор того закладу щоденно напивається, а найбільше любить дивитись, як гуляє канчук по худих дитячих задках. Я не раз це бачила теж, бо і нам не забороняли на це дивитися, кажучи, що то добрий приклад. Тому я й забрала звідти хлопця. Якщо Ваша газета пошле туди когось, то нехай поїде той чоловік потайки, аби міг побачити, що там діти їдять і яку норму повинні відробити щодень, вона не під силу й дорослому. Та якби ще подивився, як їх б'ють. Але обов'язково нехай прибуде потайки, бо як будуть попереджені про його приїзд, то покажуть йому справжній рай, та й годі... А як приїде невідомий нікому, то побачить, що я кажу правду. Ось

тому та ще з багатьох причин і з'явились «капітани піску». Я скоріше б рада була бачити свого хлопця поміж ними, а не в такому закладі. Якщо хочете побачити щось таке, що розриває людям серце, то поїдьте туди. Також можете порозмовляти з падре Жозе Педро, який був там священиком і все те бачив. Він би вам розповів про ті справи кращими словами, ніж я змогла.

Марія Рікардіна, кравчиня.

(Видрукувано на п'ятій сторінці «Вечірньої газети» серед оголошень, без фото і без редакційної врізки).

Лист падре Жозе Педро до редакції «Вечірньої газети»

Панові редакторові «Вечірньої газети».

Благослови Вас бог!

Я прочитав у Вашій шановній газеті листа Марії Рікардіни, в якому жінка апелювала до мене, як до людини, що могла б докладніше висвітлити життя дітей, яких послано до виправного закладу для неповнолітніх. Вважаю своїм обов'язком освітити темні місця і, на жаль, мушу підтвердити, що Марія Рікардіна каже правду. До дітей у тому закладі ставляться, як до тварин, це правда. Забули там про вчення нашого бoga, пане редакторе, і замість того, щоб підійти до дітей з ласкою, викликають у них ще більший супротив безупинними побоями і нелюдськими фізичними покараннями, справді нелюдськими. Я приходжу туди, щоб дати дітям своїми проповідями якусь розраду, але вони не хочуть приймати її, бо сповнені ненависті, яка затоплює серця хлопчиків, гідних співчуття. Того, що я там побачив, пане редакторе, вистачило б на цілу книгу.

Дуже вдячний Вам за увагу.

Христовий слуга

падре Жозе Педро.

(Листа видрукувано на третій сторінці «Вечірньої газети» під заголовком «Правда приайде» без врізки).

**Лист директора виправного закладу
для неповнолітніх до редакції «Вечірньої газети»**

Шановному сеньйорові редакторові «Вечірньої газети»
моє шанування.

З великою увагою стежу за тією кампанією, піднятою Вашою близкуючою газетою, якою Ви керуєте з таким розумом і тактом, проти страхітливих злочинів, вчинених «капітанами піску», бандою злочинців, яка сповнює місто страхом і не дає йому мирно жити.

Я прочитав два листи із закидами на адресу закладу, яким я керую, і скромність не дозволяє мені (тільки скромність, пане редакторе) признатися, що я не тільки керівник цього закладу, а ще й засновник.

Доки йшлося про лист жінки-простолюдинки, я не хотів ним займатися, він не заслуговує на мою відповідь. Безумовно, це одна з багатьох, що вчащають до нас і раді були б перешкодити нашому закладу успішно виконувати свої святі обов'язки, а саме: виховувати їхніх синів. Матері ті позалишали своїх дітей, аби їх виховувала вулиця. Оскільки в закладі діти живуть взірцевим життям, ці жінки повинні були б руки ціluвати тим, хто робить з їхніх синів порядних людей, а не вистежувати недоліки. Спочатку вони благають, щоб їхніх синів прийняли. Потім ми тут не дораховуємося продуктів, які для них крадуть хлопці, щоб вони відносили додому, а тоді вони ще й скаржаться на заклад... Але, як я вже казав, пане редакторе, цей лист мене не хвилює. Простолюдинка не може зрозуміти, яку справу я роблю у своєму закладі.

Але що мене дуже обурило, пане редакторе, то це лист падре Жозе Петро. Цей священик забув про обов'язки свого сану, якщо звинувачує заклад, яким я керую, у таких важких провинах. Цей отець (якого я скоріше називав би диявольським отцем, якщо дозволите мені невеличку іронію, пане редакторе) занедбав свої обов'язки, щоб проронити до нашого закладу в години, у які всякі відвідини заборонено внутрішнім статутом. Я повинен виставити проти нього ряд серйозних звинувачень: він підбурював неповнолітніх, яких штат довірив моєму керівництву, до непослуху й відпору. З тієї миті, коли він переступив поріг нашого будинку, збільшилась кількість випадків бунтування і виступів проти нашого внутрішнього порядку. Отець є звинуватцем і того, що загальна повага моїх неповнолітніх вихованців до вихователів виразно зни-

зилася. Саме через це його вигнали за двері нашого виховного закладу.

Тому, пане редакторе, що я хочу заперечити звинувачення, які виставила проти мене в листі до Вас ота кравчина, прошу Вас прислати до нашого закладу одного зі своїх редакторів. Питання буде з'ясоване. І Ви, і громадськість зможете дістати точні відомості й пересвідчитись, як посугується справа з вихованням неповнолітніх, що перебувають у байянському закладі для виховання неповнолітніх злочинців та безпритульних. Буду чекати на приїзд Вашого редактора в понеділок. Не кажу, щоб приїхав він будь-коли, тільки тому, що відвідування посторонніми у відповідності до нашого домашнього статуту дозволено лише у певні визначені дні. Я ніколи не порушую статуту роботи закладу. Це єдина причина, з якої я прошу, аби Ваш редактор приїхав у понеділок. Надзвичайно вдячний Вам за надрукування цього листа. Лише так можуть бути спростовані фальшиві твердження Христового вікарія.

Глибоко вдячний і низько кланяюсь. Директор байянського закладу для неповнолітніх злочинців та безпритульних.

(Видрукувано на третій сторінці «Вечірньої газети» з фотографією закладу і обіцянкою редактора наступного понеділка відвідати заклад).

Зразковий заклад, де господарем мир і праця.— Директор — друг для хлопців.— Найкраща страва.— Хлопці працюють і граються.— Зіпсуті хлопці на шляху до виправлення.— Необґрунтоване звинувачення.— Тільки невиправні скаржаться.— Байянський заклад — це одна велика родина.— Де зараз «капітани піску»?

(Заголовки репортажів про байянський заклад видрукувані у другому випуску «Вечірньої газети» на цілу першу сторінку; там було ще вміщено кілька фото будинку і фото директора).

МІСЯЧНОЇ НОЧІ НА СТАРОМУ ПОКИНУТОМУ СКЛАДІ

СКЛАД

Місячної ночі на старому покинутому складі сплять хлопці.

Раніше тут було море. Об старе почорніле каміння фундаменту то бухали грізні вали, то хлюпотіли лагідні хвильки. Вода текла під склепінням моста, де тепер дрімає ціла ватага підлітків, осяяна жовтавим місячним промінням. Від цього моста назустріч морським пригодам виrushало безліч вантажених вітрильників, деякі з них були велиki і вражали своїм химерним забарвленням. З цих уже вичовганих тепер дощок моста вантаж попадав прямо в їхні трюми. Раніше перед складом розстелялося таємниче море, над водою опускалися темно-зелені, майже чорні сутінки, набираючи того таємничого відтінку, який має вночі море.

Сьогодні над морем ясна ніч. А перед складом тягнуться піщаний берег пристані. Внизу під мостом уже не чути гомону хвиль. Пісок захопив усе, змусив море відступити на сотні метрів. Поволі пісок заполонив простір перед складом. Більше не швартуються до моста вітрильники, щоб потім відплисти з вантажем. Уже давно тут не працюють негри з міцними м'язами вчораших рабів. Уже ніколи не заспіває сумний моряк пісеньки на старому мосту. Перед складом стелиться білий пісок. І ніколи вже не заповнить цього пакгаузу пакунки, мішки та ящики. Покинutий серед піску, він здається чорною плямою на білому узбережжі.

Ці роки в ньому жили тільки миші, вони гасали по всьому приміщенні і гризли дерево масивних дверей. Вони

були тут єдиними повноправними господарями. Одного разу сюди прибився бездомний пес. Він шукав притулку, де б можна було сковатися од вітру й дощу. Першу ніч він зовсім не спав, рвучи на шматки мишей, які шмигали йому перед носом. Потім він очував тут ще кілька разів і вдосвіта виходив гавкати на місяць. Згодом, після обвалу майже всієї покрівлі, місячне світло вільно проникало все-редину, освітлюючи грубі дошки підлоги. Не привчений сидіти в тій самій халабуді, пес пішов собі шукати нового притулку десь у темному підвір'ї чи під мостом або під теплим боком якоїсь сучки. Миші повернулись і знов почали там панувати, аж поки на цей занедбаний барак звернули увагу капітані піску.

На той час уже й двері перекосилися на один бік. Одного дня на склад зайшов хтось із хлоп'ячої ватаги, обстежуючи просторе царство капітанів (ціла зона піщаного узбережжя пристані, так само як і все місто Байя, належить капітанам піску).

Він вирішив, що тут буде краще спати, ніж на голому піску або на мостах перед іншими пакгаузами, де вода часто піdnimalася так високо, що загрожувала знести їх у море. Починаючи з цієї ночі, більшість капітанів піску спали разом з мишами на старому покинутому складі при свіtlі жовтого місяця. Перед ними, сліпуче біліючи, тягнувся в далечінь піщаний берег. Тягнувся вздовж моря, яке билося об дамби пристані. На рейді світили вогнями пароплави, одні з них припливали, а інші відпливали. У проломі стелі вони бачили зоряне небо і ясний місяць.

Скоро в старому пакгаузі з'явилися й речі, добуті їхньою щоденною працею. На склад попадали дивні предмети. Але ще дивнішими були ці дітлахи. Хлопці з різним кольором шкіри, віком від дев'яти до шістнадцяти років, приходили сюди щоночі спати. Вони простягалися на підлозі й під мостом, байдужі до вітру, що завивав у щілинах барака, байдужі до дощу, який не раз їх кропив. Їхні очі були прикуті до вогнів пароплавів, а нашорожені вуха ловили мелодії пісень, що долітали з палуб.

Оселився тут і ватажок капітанів піску Педро Куля. Він заслужив це прізвисько хтозна-коли, ще в п'ять років. Тепер йому було п'ятнадцять, і по вулицях Байї він блукав уже давно. Матері він ніколи не знав, а батько його помер від кулі. Хлопець залишився сиротою, і все дитинство його пішло на відкриття таємниць міста. Нині він

знав усі його вулиці та всі закамарки. Не було такої крамнички, такого трактиру або кав'ярні, де б він не побував. Тепер усіх міських безпритульників вабила на берег новозбудована пристань. Коли Педро Куля пристав до капітанів піску, ватажком тоді в них був Раймундо, рудий ка-бокло¹.

Проте рудий Раймундо недовго утримував владу. Педро Куля виявився куди завзятішим, він умів планувати насоки, умів ладнати з людьми, в його очах і голосі відчувалося щось вождівське. Одного дня вони посварились і Раймундо допустив промах. Він добув ножа й полоснув ним Педро по обличчю. Рубець від цієї рани залишився в хлопця на все життя. Їх розборонили, а оскільки Педро був неозброєний, його визнали переможцем, сподіваючись на його реванш. Педро не змусив себе довго чекати. Якось увечері Раймундо хотів відлупщувати Задираку, а Педро заступився за негреня. Зав'язалася бійка, ще не бачена на цьому пляжі. Раймундо буввищий зростом і старший. Проте Педро Куля зі своїм хвильстим білявим чубом і червоним рубцем на обличчі був прудкий, як чорт. Відтоді Раймундо перестав бути отаманом капітанів піску та всього їхнього піщаного царства. Згодом він найнявся на корабель і пішов у плавання.

Усі визнали за Педро Кулєю право очолити ватагу. Відтоді в місті все частіше говорили про капітанів піску, про злодійські напади безпритульників. Ніхто ніколи точно не знав, скільки дітлахів займається цими крадіжками. Принаймні їх було не менше сотні й понад сорок чоловік спало в руїнах старого складу.

Одягнуті в лахи, брудні, голодні, хижі, вони лаялися найбруднішими словами й курили недокурки. Зате вони були справжніми господарями міста, знали в ньому кожний камінь, і тому городяни їх любили, як люблять своїх поетів.

НІЧ КАПІТАНІВ ПІСКУ

Над узбережжям спустилася тиха байянська ніч, огорнувши млою вітрильники, фортецю, хвилеріз, поглинувши міські пагорби й церковні дзвіниці. Відтоді, як пролунав вечірній благовіст, минуло вже не менше шести годин.

¹ Ка б о к л о — метис.

Небо ройлося зорями, тільки місяць не зійшов у цю ясну ніч. Склад чорнів на білому піщаному березі, де залишили сліди капітани піску під час свого повернення додому. В далечині, ніби конаючи, при вході до матроської таверни «Морське пристановище» блимав вогник ліхтаря. Поприви холодного бризу піднімали пісок і замітали сліди негра Жоана Здоровила, який саме йшов, зігнувшись під вітром, як вітрило баркаса. В цілій ватазі Жоан перевершував усіх зростом і силою. А проте цьому кучерявому м'язистому негрові сповнилося ледве тринацять років. Чотири з них він провів, ганяючи вулицями з капітанами піску. Відтоді, як його батько, біндюжник, попав під машину, не встигши завернути коня на узбіччя шосе, Жоан Здоровило більше не вернувся до низенької халупи на пагорбі. Перед ним лежало таємниче місто, і він вирушив на його завоювання. Чорне й набожне місто Байя здавалося таким самим таємничим, як зелене море. Ось чому Жоан Здоровило не вернувся додому. Дев'ятилітнім хлопцем він приєднався до капітанів піску, коли ватагу очолював кабокло і про неї ще мало знали, бо кабокло не любив ризикувати. Жоан Здоровило скоро опинився серед заводів і завжди брав участь у збіговиськах, що їх влаштовували старші хлопці для того, щоб планувати крадіжки. Його запрошували туди не тому, що він умів організовувати наскоки чи був кмітливий. Навпаки, в голові йому бракувало клепки. Очі в нього на цих збіговиськах палали, особливо коли він ставав свідком наруги над малими. Напружуючи м'язи, він ладен був щохвилини кинутися в бійку. Жоана боялися через його страшенну фізичну силу. Безногий висловився про нього так:

— У цього негра на плечах гарбуз, але руки в нього як молоти.

Молодші хлопці, малі дітлахи, яким жилося у ватазі несолодко, знайшли в ньому свого найвірнішого оборонця. Ватажок Педро охоче вислуховував його поради. Жоан Здоровило знав, що Куля дружить з ним тільки завдяки його силі. Вважаючи негра за добрягу, Педро весь час торочив йому:

— Ти добрий, Здоровило. Ти найкраща людина в світі. Я тебе люблю.— При цьому він плескав його по нозі, хоч негрові це дуже не подобалося.

Жоан Здоровило йшов на склад. Вітер заплітав йому ноги, курів у лиці піском, і Жоанові доводилося весь час нагинатися, переборюючи його пориви. Він вертався з

таверни «Морське пристановище», де випив чарку каша-¹ з Божим Улюбленицем на честь його повернення з рибо-ловлі в південних морях. Божий Улюбленець був найкра-щим капоєйристом ² у місті. Хто б його не шанував у Байї? В мистецтві ангольської капоєйри ніхто не міг зрівнятися з Божим Улюбленицем, навіть Зе Хлопчак, чиї виступи за-хоплювали Ріо-де-Жанейро. Божий Улюбленець розповів новини й обіцяв завтра прийти на склад, щоб продовжити свої уроки капоєйри, які він давав Педро Кулі, Жоанові Здоровилу й Котові. Жоан Здоровило курив сигару і йшов на склад. Відбитки його довгих ніг на піску відразу ж замітив вітер. Негр думав про те, як небезпечно при такому вітрі плавати вночі в морі.

Жоан Здоровило пройшов під склепінням моста. Ноги його так і грузли в піску; він ступав обережно, щоб не пере-чепитися за товаришів, які заснули там. Ось уже й склад. Якусь хвилю він застиг, вагаючись, аж поки вгледів у най- дальшому кутку барака вогник свічки. Її засвітив Профе-сор, щоб читати вечорами. Жоан Здоровило подумав, що це світло ще вбогіше й миготливіше, ніж ліхтарик при вході до таверни «Морське пристановище», і що Професор геть зіпсую собі очі, якщо читатиме запоєм свої ніби засіяні дрібним мачком книжки. Жоан Здоровило попрямував до Професора, хоча сам спав завжди на порозі складу, як сторожовий пес, поклавши руку на колодку ножа, щоб не дати заскочити себе зненацька.

Поминувши гомінливі громадки старших хлопців і вже знеможених сном малих, він підійшов до Професора. При-сів біля нього навпочіпки й почав спостерігати, як той читає.

Відтоді, як Жоан Жозе, на прізвисько Професор, почу-пив з поліції книгарні в Баррі книжку казок, він став фа-хівцем у таких крадіжках. Проте він ніколи не продав жо-дної книжки. Він збирав їх в одному кутку складу, ховаючи під цеглою, щоб їх не поточили миші. Професор читав усі ці книжки з гарячковою жадібністю. І не раз потім ночами розповідав товаришам про всілякі пригоди, де діяли роз-бійники, моряки, історичні й казкові герої, а вони слухали, мимоволі звертаючи свої погляди до моря, таємничих місь-ких пагорбів і марячи про щось незвичайне та героїчне. Жоан Жозе єдиний між ними міг вільно читати, дарма що

¹ Кашаса — горілка з цукрової тростини.

² Капоєйра — народна вільна боротьба бразильських негрів з елементами танцю і в супроводі музики.

відвідував школу всього півтора року. Проте щоденне читання книжок пробудило його уяву, і з усієї ватаги, може, тільки він здогадувався, що і їхнє життя не позбавлене певного геройства. Його знання і хист оповідача викликали до нього повагу капітанів піску, хоч він був хворобливий та понурий і весь час мружив короткозорі очі з-під свого темного чубчика. Його прозвали Професором за те, що він навчився завдяки книжкам робити фокуси з носовичками й нікелевими монетами, а також за те, що він володів великим і незрівнянним чаром — розповідаючи історії, як вичитані з книжок, так і вигадані ним самим, він ніби переносив слухачів до інших країн, і живі очі капітанів піску світились, як зорі вночі над Байєю. Педро Куля нічого не затівав, спершу не порадившися з ним. Не раз буйна уява Професора допомагала придумати найкращий план злодійського нападу. Ніхто не здогадувався, що через багато років саме цей хлопець розповість про пригоди, які жахали країну, про долю цих підлітків і про долю інших людей, котрі боролися за місце під сонцем і страждали. Може, це відомо було тільки Доні Аніньї, матері-жриці храму Круз де Ошо де Офоше, оскільки Дона Анінья знає все. Папуга Ія нашептав це їй з апельсинової шкірки грової ночі.

Жоан Здоровило довгий час пильно розглядав книжку. Літери нічого не говорили негрові. Його очі перебігали від книжки до хисткого пломінця свічки, потім зупинялися на скуювденій голові Професора. Нарешті він не витримав і запитав з жадібною допитливістю:

— Ну як, цікаво, Професоре?

Професор відірвався від книжки і пlessнув кощовою рукою по плечу негра, який був його найбільшим шанувальником:

— Чудова книжка, сеу¹ Здоровило! — Його очі близькали.

— Про море?

— Про негра, такого, як ти. Оце був справді молодчаг!

— Розповіси потім?

— Розповім, як дочитаю. Ось побачиш, який це був негр...

І він знову вступився в книжку. Жоан Здоровило закурив дешеву сигаретку, а другу мовчки подав Професореві. Покурюючи, він залишився сидіти навпочіпки, ніби

¹ Сеу — скорочена форма від «сенійор».

оберігаючи спокій друга, який читав. У складському приміщенні лунали сміх, гомін, крик. Жоан Здоровило добре розрізняв різкий гугнявий голос Безногого. Безногий розмовляв голосно і весь час реготав. У ватазі він був за наводчика. Прикидаючись нещасним сиротою, якого кинули напризволяще в страшних нетрях цього міста, він умів затесуватися в той чи інший добропорядний дім, щоб пожити там якийсь тиждень. Безногий кульгав. Його прізвисько пішло від цієї фізичної вади, проте це ж таки каліцтво викликало співчуття не одної жалісливої матері родини, коли він, сумирний і сумний, ставав на порозі, прохаючи дати йому шматок хліба або притулок на ніч. Тепер, стоячи посеред барака, Безногий висміював Кота за його марну працю. Кіт украв перстень з каменем винного кольору. Як виявилося, камінь цей був фальшивим, зовсім безвартісним, так само як і сам перстень.

Тиждень тому Кіт заявив привселюдно своєму товаришеві:

— Та й перстень я бачив; брате, такого нема і в спископа. Перстень якраз на мій палець. Незвичайної краси. Ось побачиш, коли принесу...

— А в якій вітрині?

— Не у вітрині, а на руці в одного товстуна. Він щодня їздить трамваєм з Бrotас на Байша де Сапатейро.

Кіт не заспокоївся, аж поки одного дня, це було о шостій годині вечора, при посадці в трамвай йому пощастило стягнути в товстуна з пальця перстень. У тисняві він зник, перш ніж роззыва помітив пропажу. Тепер Кіт з гордістю носив перстень на середньому пальці. Безногий сміявся:

— Ризикувати попасті за грата через таку дрібничку! Щоб тільки похвалитися...

— А тобі яке діло? Просто мені вдалося зробити те, що я задумав.

— Та й дурень же ти! Тобі за нього в ломбарді нічого не дадуть.

— Зате він прикрасить мене. Заведу собі коханку.

Про жінок вони вже говорили відверто, дарма що найстаршому з них минуло ледве шістнадцять років. Вони рано спізнали заборонений плід.

Педро Куля вернувся до барака саме вчасно, щоб по-клести край цій сварці. Жоан Здоровило залишив Професора за читанням, а сам поспішив до отамана. Безногий усе ще сміявся і щось бубонів про перстень. Педро по-

кликав його, і вони втрьох з Жоаном Здоровилом рушили в той куток, де читав Професор.

— Ходи-но ближче, Професоре.

Усі четверо посідали тісним колом. Безногий запалив недокурок дорогої сигари і з насолодою затягнувся. Жоан Здоровило дивився у дверний отвір, звідки було видно латку морської гладіні й широку смугу піску.

— Гонсалес з «четирнадцяткою» говорив сьогодні зі мною.

— Чого йому треба — знов золотий ланцюжок? — втрутівся Безногий.

— Ні. Йому потрібні капелюхи. Але тільки фетрові. Солом'яні брилі не годяться. Каже, вони не мають збути. Так само, як і...

— Ну що ще? — знов перебив Безногий.

— Так само, як і дуже поношені, що вже нічого не варті.

— Чого там не варті? Аби він платив, то були б варті...

— Бачиш, Безногий, зате він уміє тримати язик за зубами. Може, він скрупий, зате німий, як могила. З нього й зализними кліщами слова не витягнеш.

— Таж він же платить мізерію. А мовчить тому, що це в його інтересах. Хто б його визволяв із в'язниці, якби він патякав!

— Гаразд, Безногий, якщо тебе це діло не цікавить, то йди собі, а нам треба домовитися.

— Хіба я кажу, що не цікавить? Я хочу сказати, що працювати на якогось махляра-грінго безглаздо. Але якщо ти наполягаєш...

— Цього разу він обіцяє заплатити більше. За це таки варто взятися. Ось тільки щоб були фетрові капелюхи. Ти, Безногий, міг би піти з нами на це діло. Завтра ввечері Гонсалес прийде свого службовця, щоб він приніс грошув і забрав ці ковпаки.

— Добре було б облагодити це в кінотеатрі, — сказав Професор, звертаючись до Безного.

— Непогано було б на проспекті Віторія. — Безногий недбало махнув рукою. — Досить лише зайти в коридор, і капелюхи наші... Публіка найдобірніша.

— Але там до біса вахтерів.

— Чого це тебе так обходять ті вахтери? Це ж не лягаві. З вахтерами зіграємо в «кота й мишку». Ти йдеш з нами, Професоре?

— Іду. Мені самому якраз дуже потрібний капелюх.

— Так от, Безногий,— озвався Педро Куля.— За все відповідаєш ти. Вибираї собі в напарники кого хочеш. Тільки не бери Здоровила й Кота. У нас одна справа.— Він повернувся до Жоана Здоровила: — Я кажу про Божого Улюбленця.

— Він уже попередив мене. Сказав, що ввечері прийде на капоейру.

Безногий уже рушив до свого приятеля Тички, щоб разом з ним набирати команду на завтрашню вилазку по каплюхи, коли Педро гукнув услід:

— Слухай-но, Безногий, попередь своїх, що коли когось засічуть, то щоб він тікав у протилежному напрямку. Щоб не приходив сюди.

Кивнувши головою, Безногий поспішив до Тички. Педро попросив у Жоана Здоровила закурити й пішов до Кота, щоб побалакати з ним. Вернувшись після розмови, він ліг біля Професора. Той знов уткнувся в книжку і читав доти, доки свічка доторіла й пітьма затопила весь барак. Жоан Здоровило побрів до дверей і простягнувся там на весь зрист з кінджалом за поясом.

Тичка був худий і довготелесий хлопець з сухим жовтавим обличчям, з глибоко посадженими очима, з широким, завжди усміхненим ротом. Безногий вирішив спершу по-жартувати,— запитав Тичку, чи він ще молиться,— а потім уже перейшов до плану завтрашньої крадіжки каплюхів. Вони встановили кількість нальотчиків. Старанно добрали їх і домовилися, де їм краще збиратись і де розходитись. Потім Безногий пішов, а Тичка заліз у свій звичний куток. Це й справді був куток, утворений двома стінами пакгаузу. Хлопець дбайливо розкладав свої речі: стару ковдру, подушку, поцуплену одного дня з готелю, куди він потрапив, підносячи валізи якомусь туристові, одну пару штанів, які він одягав у неділю разом із блузою невизначеного кольору, але відносно чистою. На стіні були приколоті два образки: святого Антонія з малим Ісусом на руках — Тичка називав його Антоніо, бо чув, ніби святий Антоній — бразілець,— та богоматері семи скорбот з пробитими стрілами грудьми. Під її образком завжди лежала прив'яла квітка. Тичка взяв квітку, понюхав і переконався, що вона вже не пахне. Він причепив її до ладанки, яку носив на грудях, а з кишені старого пальта дістав червону гвоздику, зірвану десь у саду прямо на очах у сторожа в непевних вечірніх сутінках. Поклав гвоздику під образком, не зводячи нерухомого погляду з святої. Потім опустився навколошки. Хлопці спершу не втримувалися від жартів,

коли бачили Тичку на колінах, але згодом звикли і вже не звертали на нього уваги. Під час молитви Тичка ще більше став схожий на аскета, його дитяче личко поблідо і споважніло, а довгі й худі руки простягалися до образка. Все його обличчя було в цю хвилину ніби осяяне якимсь ореолом, і в його голосі забриніли якісь нові, незнані друзям нотки. Здавалося, він був уже не на цьому світі, в старому напівзруйнованому складі, а десь на іншій землі, разом з богоматір'ю семи скорбот. Проте його молитва була зовсім проста, і її ніхто б не знайшов у катехізисі. Він просив діву Марію допомогти йому вступити до тієї школи на площі Содре, звідки звичайні люди виходять уже священнослужителями.

Безногий тим часом усе ще обмірковував окремі подробиці операції з капелюхами. Але в цей час він озирнувся на вклякленого Тичку і знов пригадав якийсь жарт. Він аж засміявся від думки про те, як Тичка розізлиться. Та коли підійшов до нього, побачив, що той молиться з піднятими вгору руками, з очима, втупленими в образок, з блаженним виразом на обличчі. Безногий так і залишився стояти на місці. Глумлива посмішка на його вустах зів'яла. Тепер він стежив за товаришем майже зі страхом, огорнутий якимсь дивним почуттям, де змішалися заздрість і жаль.

Безногий стояв і дивився. Тичка навіть не ворухнувся. Тільки губи його ледь трептіли. Безногий звик глузувати з Тички, як і з усіх інших у ватазі. Він не милував навіть Професора, якого любив, навіть Петро Кулю, якого боявся. В кожного, хто вперше потрапляв до капітанів піску, про Безногого складалася погана думка. Безногий одразу давав якесь прізвисько новачкові, висміював кожен жест його, кожне слово. Він кпив з усього, любив чіплятися до колег і мав славу лихої людини. Одного разу він з неймовірною жорстокістю замордував кота, що пробрався на склад, а іншого порізав ножем офіціанта в ресторані тільки для того, щоб украсти смажене курча. Якось у нього вискочив чиряк на нозі. Перед очима в усіх він спокійно розітнув його ножем і зі сміхом видавив гній. Більшість у ватазі не любили його, але декотрі, хто пройшов крізь огонь і воду і став його другом, казали, що він «свій хлопець». Однак у глибині душі Безногий страждав, що його ніхто не любив. І коли він сміявся й висміював когось, то це з метою, щоб заглушити своє страждання. Кпини були для нього ліками. Зупинившись позаду Тички, Безногий дивився, як той ревно молиться. Обличчя в моліньника було сповнене екстазу. З першого погляду Безногий не міг розібрати, чи

це від радості, чи від щастя. Він дивився на обличчя свого товариша і не міг зрозуміти його виразу. Обхопивши долонями своє дрібне личко, він подумав, що саме через це нерозуміння він ніколи не хотів молитися, звертатися до небес, про які так часто говорив панотець Жозе Педро, коли приходив до них. Безногий мріяв про щастя, радість, мріяв утекти від цього убозтва, безталання, від усього, що оточувало його й душило. Правда, вони вільні птахи, безтурботні діти вулиці. Але вони позбавлені всякої ласки й доброго людського слова. Тичка шукає цього на небі, в образках святих, у зів'ялих квітах, які він приносить богоматері семи скорбот, мов романтичний коханець з багатих кварталів міста носить букети тій, з котрою збирається одружитись. Але Безногий не вірив, щоб цього було досить для щастя. Йому хочеться чогось предметнішого, що могло б розвеселити й розсмішити його, що позбавило б необхідності сміятися з усього і висміювати всіх. Чогось, що розвіяло б його відвічну тугу, бажання плакати, яке охоплювало його зимовими ночами. Він не хотів для себе того, чим жив Тичка; він не хотів мати таке натхнене сліпою вірою обличчя. Йому хотілося веселощів, хотілося, щоб чиясь рука приголубила його, щоб хтось своєю щедрою добротою змусив його забути про фізичну ваду і про всі ці довгі роки — це були тільки місяці й тижні, але йому здавалося, ніби вже довгі роки — коли він жив сам на міських вулицях і його переслідували косі погляди перехожих, проганяли двірники, били старші хлопці. Відколи себе пам'ятав, він завжди був круглим сиротою. Жив у пекаря, якого називав вітчимом і який тільки лупив його. Безногий утік від нього, як тільки усвідомив, що це єдиний шлях на волю. Терпів голод, а одного дня опинився за гратами. Він так прагнув, щоб його приголубили, щоб погладили по голові, і Безногий не зміг забути про ту ніч, проведену у в'язниці, коли п'яні поліцай змусили його бігати з кривою ногою по тісній камері. В кожному кутку її сиділо по тюремникові з довгими канчуками. Синці від побоїв на його спині вже зникли. Та ніколи не зникне той душевний біль, який він відчув у ту годину. Він бігав по камері, мов зацькований звір, переслідуваний куди сильнішим ворогом. Крича нога відмовлялася йому служити. Коли з утоми він приставав, його підганяв ззаду канчук. Спершу він голосно хлипав, потім, не знати чому, сльози йому висохли. Нарешті він не витримав і звалився додолу, обливаючись кров'ю. Ще й досі в його вухах лунає регіт поліцай і смішок незнайомця в сірій жилетці, з сигарою в зубах. Потім він здібався з

капітанами піску і залишився з ними (перший, хто побачив його на лаві в парку і подружився з ним, був Професор). Незабаром йому пощастило висунутися, бо він, як ніхто інший, умів добре вдавати велике горе й завойовувати серця жінок, до чиїх будинків забиралася потім ватага. Хлопцям не доводилося довго шукати, де лежать цінні речі. Безногий відчував справжню втіху, уявляючи, як кленуть його ті жінки, що спершу вважали його бідною сиріткою. Так він мстився, бо його серце було сповнене ненависті. В нього іноді прокидалося навіть невиразне бажання роздобути бомбу,— як у героя однієї історії, що розповів Професор,— щоб висадити все в повітря, щоб ціле місто зрівняти із землею. Така думка викликала в нього веселощі. Ось тоді він був би задоволений. Але водночас він тужив за сивою жінкою з ніжними руками, яка пригорнула б його до грудей, попестила б по обличчю й змусила його заснути спокійним сном, сном без жахливих спогадів про ночі у в'язниці. Тоді б у його серці не залишилося ненависті. Тоді б він не відчував зневаги, заздрості й ненависті до Тички, який рятувався тим, що зі свого світу страждань переносився у світ, який відкрив перед ним у своїх проповідях падре Жозе Петро.

Почувся гомін людських голосів. Це повернулася групка з чотирьох хлопців. Їхня розмова порушила нічну тишу, що вже запанувала в пакгаузі. Безногий здригнувся і тихо за сміявся за спиною у Тички. Тичка все ще молиться, і Безногий, знизвавши плечима, вирішусь відкласти до ранку розмову про капелюхи. Спати йому не хочеться, він підходить до групки хлопців, просить сигарету і, поки закурює, жартує з приводу їхніх хвалькуватих оповідок про свої походеньки:

— Так я й повірю, щоб такі шмаркачі могли мати справу з жінкою!

Хлопці обурилися:

— Не говори дурниць! Якщо хочеш переконатися, ходімо завтра з нами. Побачиш, яка це краля.

Безногий зневажливо засміявся.

Кіт ще не спав, збираючись, як завжди, об одинадцятій годині йти в місто. Це був найелегантніший член банди. Коли він, білий і рожевий, прийшов до капітанів піску, його спробував підкорити Гульвіса. Але Кіт виявився не маминим синком, як сподівався Гульвіса, а вже битим жаком. Він перейшов з банди «індіанські безпритульники», яка мешкала під мостами Аракажу. До Байї він приїхав на поїзді зайцем і добре знати життя безпритульних дітей. У той

час йому йшов чотирнадцятий рік. Тому він скоро зрозумів, чому перед ним запобігає Гульвіса, кремезний негарний мулат, чому частує його сигаретами, ділиться з ним вече-рею й бігає з ним по місту. Якось вони разом укралі пару нових черевиків, виставлених на порозі одного дому в Бай-ша дос Сапатейрос. Гульвіса сказав:

— Я знаю, де їх продати.

Кіт позирнув на свої стоптані шкарбани:

— А може, залишити їх мені? Мої вже капі просять...

— Та ні, твої черевики ще зовсім добрі — здивувався Гульвіса; він узував черевики дуже рідко і саме був босий.

— Я дам тобі відступного. Скільки просиш?

Гульвіса зміряв його поглядом. Кіт носив краватку, піджак, щоправда, латаний, і — що найдивніше — шкарпетки.

— Вдаєш із себе фраера, га?

— Я народжений не для цього життя, — заявив Кіт, повторюючи фразу, почуту від одного комівояжера в кабаре Аракажу. — Я народжений для великого світу.

Гульвісі він здавався просто красенем. Кіт мав зухвалий вигляд, і хоч у його вроді не було нічого жіночого, він дуже подобався Гульвісі, якому не везло на жінок. Гульвіса здавався молодшим за свої тринадцять років, оскільки був маленький і натоптаний. Кіт був високого зросту, на його губах почав пробиватися пушок, чим він дуже пишався. Гульвіса не міг устояти перед такою красою:

— Гаразд, можеш лишити їх собі.

— Дякую. Тепер я твій боржник...

Майже цілий вечір вони ходили разом по місту, розглядаючи ілюмінацію. Кіт був у захваті. Близько однадцятої вони повернулися до складу. Гульвіса показав Кота Педро й повів його на те місце, де він спав.

— Тут у мене ковдра. Можна вкритися двом...

Якось увечері Кіт прогулювався по вулицях, де мешкали жінки легкої поведінки. Чуб його масно блищав від дешевого брильянтину, на шії красувалася краватка, походжаючи, він з незалежним виглядом наспистував.

— Подивіться на цього шмаркача! Чого йому тут треба?

Кіт люб'язно відповідав на посмішки й уважно розглядався довкола. Він чекав, що одна з них неодмінно його покличе і впаде йому в обійми. В кишенні в нього було не більше як півтора мільрейса, але витрачатися він не хотів, бо

капітани піску не люблять платити жінкам. Вони мали юних негритяночок, з якими забавлялися на піщаному бе-резі.

Жінки безсоро мно роздивлялися його хлоп'ячу постать. Вони вважали Кота гарним і були не від того, щоб приголубити його. Але була саме та година, коли вони чекали клієнтів з грошима. І вони мусили думати про квартплату і про завтрашній сніданок. Тому вони обмежувалися лише смішками й жартами. Ніхто з них не сумнівався, що з хлонця вийде звичайнісінський альфонс, який відбирає в жінок гроші, битиме їх і приноситиме їм кохання. Багатьом з них хотілося стати першою жінкою цього молодого гультяя. Але була десята година, час, коли з'являються чоловіки з грошима. Даремно снував Кіт з одного кінця вулиці на другий. Ось тут-то він і побачив Далву, закутану в хутряне манто, дарма що стояв літній вечір. Далва пройшла мимо, не помітивши його. Це була жінка років тридцяти п'яти з міцною постаттю. Котові вона відразу сподобалася. Він простижив, як вона ввійшла в дім, і став чекати на розі. За кілька хвилин вона з'явилася у вікні. Кіт почав гуляти перед вікнами, але вона не звертала на нього уваги. З'явився якийсь літній чоловік, відгукнувся на її запрошення і ввійшов. Потім старий квапливо вийшов, але жінка більше у вікні не показувалася.

Вечір за вечором Кіт вертався на цей ріг. Тепер усі гроші, які він добував, ішли на те, щоб виглядати елегантним. Він став справжнім світським левом. У нього виробилася своєрідна хода, манера носити капелюх і вив'язувати краватку. Кіт мріяв про Далву, як голодний про їжу, як той, хто довго не спав, мріє про сон. Він не звертав уваги на інших жінок, коли після півночі, вже заробивши на завтрашні видатки, вони хотіли юначої любові малого шахрая. Якось він познайомився з однією дівчиною, щоб дізнатися про життя Далви. І з'ясував, що вона має коханця, музиканта, який грає на флейті в кав'янрі. Він забирає в неї зароблені гроші і потім влаштовує у своїй квартирі дикі оргії, запрошуючи на них усіх продажних дівчат кварталу.

Кіт приходив щовечора, але Далва ні разу не глянула на нього. Це ще більше розпалювало його кохання. Він стовбичив там у болісній надії аж до півночі, коли з'являвся флейтист і, поцілувавши її, входив через погано освітлені двері. Тоді Кіт повертався до себе на склад. У голові його ройлися різні химерні думки: що аби одного чудового дня флейтист не прийшов... аби він помер... Флейтист здавався йому кволим, нікчемним проти такого чотирнадцяти-

літнього здоровання, як він, Кіт. І Кіт стискав ножа, якого носив під блузою.

Якось флейтист не прийшов. Тієї ночі Далва блукала вулицями, мов несповна розуму, вернулася додому пізно і не впустила жодного чоловіка. Вона ніяк не відходила від свого постійного місця при вікні, хоча вже давно була північ. Потроху вулиця спустіла, залишився тільки Кіт на розі й Далва біля вікна. Кіт відчував, що це його ніч, і був радий. Далва не знала, що його робити. Кіт почав ходити з одного кінця вулиці на другий, поки нарешті Далва помітила його й подала знак. Він одразу ж підішов, усміхаючись.

— Це ти стовбичиш на розі щовечора, гультяю?

— Так, це я стовбичу на розі. А щодо гультяя...

— Хочеш зробити мені послугу? Тоді послухай мене.— Але тут вона, здавалося, передумала й махнула рукою.— Ні. Я бачу — ти чекаєш свою дівчину й не захочеш втрачати часу.

— Та ні, я можу. Те, чого я чекаю, не втече від мене.

— Тоді, синку, сходи на вулицю Руй Барбоза, номер тридцять п'ять. Знайди сеу Гастона. Це на другому поверсі. Скажи, що я чекаю його.

Кіт образився. Спершу він не хотів іти і взагалі не хотів більше вертатися до Далви. Але потім їому захотілося глянути на флейтиста, на чоловіка, який насмілився кинути таку гарну жінку. Знайшовши потрібний дім — темну багатоповерхову кам'яницю, від піднявся сходами, на другому поверсі розштовхав хлопця, що спав у коридорі, і запитав його, де квартира сеньйора Гастона. Хлопець показав на останню кімнату. Кіт поступав. Флейтист у трусах відчинає двері. На ліжку Кіт побачив худу жінку. Обоє були п'яні.

— Я прийшов від Далви,— відрекомендувався Кіт.

— Скажи цій хвойді, що вона мені вже набридла. Вона в мене ось де вже сидить...— І флейтист провів рукою поперек горла.

З кімнати почувся жіночий голос:

— Що це там за звідник?

— Не лізь не в свое діло! — відрізав флейтист. Потім додав: — Це посланець від тієї хвойди Далви. Вона просить, щоб я вернувся.

Жінка розсміялася п'яним сміхом:

— Ale зараз ти знати нікого не хочеш, окрім твоєї цяці, правда ж? Ну йди поцьомай мене, ангеле ти мій без крилеть!

Флейтист і собі розсміявся:

— От бачиш, хлопче! Так і передай Далві!

— Я бачу тут лише шкуру та кості. Де ви її доп'яли таку, шановний?

Флейтист одразу споважнів:

— Не говори так про мою наречену.— I відразу ж, без усякого переходу, запитав: — Хочеш випити ковток? У мене непогана горілка.

Кіт зайшов. Жінка на ліжку прикрилася простирадлом.

— Це ж хлопчик,— заріготав флейтист.— Не бійся.

— Худі мені не до смаку,— промовив Кіт.— Я не люблю самі маслаки.

Вони випили, і флейтист вернувся на ліжко. Кіт вийшов, непомітно прихопивши з собою повійну сумочку — вона лежала на стільці під купою одяжі. На вулиці він порахував гроші — шістдесят вісім мільрейсів. Жбурнув сумочку в парадне під сходи, сунув гроші до кишені. I рушив вулицею, наєвистуючи.

Далва чекала його біля вікна. Кіт утупив у неї очі.

— Я ввійду,— сказав він і подався нагору, не чекаючи відповіді.

У коридорі Далва запитала:

— Що він сказав?

— Я скажу тобі в кімнаті. Ходімо.

Перше, що побачив Кіт у кімнаті, був портрет Гастона, який, одягнутий в смокінг, грав на флейті. Кіт умостився на ліжку, не спускаючи очей з портрета. Далва злякано чекала його слів. Нарешті не витримала:

— То що ж він сказав?

— Сядь сюди.— Кіт показав на ліжко.

— Ти що це, хлопче? — не зрозуміла вона.

— Послухай, голубонько, він, виявляється, злигався з іншою. Я їм сказав усе, що я про них думаю. Потім обчистив її.— Кіт поліз до кишені й добув гроші.— Ми з тобою поділимо це.

— То, значить, він з іншою? Ну, святий Бонфім повинен зробити так, щоб їх обох побив грець. Бонфім мій святий заступник.

Далва підійшла до стіни, де висів образок святого. Повторивши своє побажання, вона повернулася назад.

— Залиш собі свої гроші. Ти їх заробив.

Кіт повторив:

— Сядь сюди.

Цього разу вона сіла, він її обняв. Вона прошепотіла:

— А хлопець схожий на мужчину...

Він устав, узяв портрет флейтиста Гастона і роздер його.

— Я знімуся, щоб ти повісила сюди мій портрет.

Жінка розсміялася:

— Хай буде по-твоєму. Який з тебе вийде пройда! В кожному разі я тебе дечого навчу, мій цуцику...

Ось чому Кіт тепер виходить кожну ніч і більше не спить на складі. Він повертається туди лише під ранок, щоб удень вирушити на пошуки нових пригод.

Безногий підступив до Кота зі своїми черговими дотепами:

— Так це ти їй покажеш перстень?

— А тобі яке діло? — Кіт закурив сигарету. — Може, підеш зі мною спробувати — раптом якась дівка захоче шкандибу.

— Я не ходжу до дівок. Світ на них не зійшовся клином.

Але Котові було не до розмов, і тому Безногий продовживав свій обхід барака. Нарешті він сперся на стіну і застіг нерухомо. Близько половини на дванадцять Безногий побачив, як Кіт умився, напомадив чуба й пішов гойдливою ходою, характерною для волоцюг і моряків. Довгий час Безногий дивився на заснулих хлопців. Їх було десь із півсотні, дітей без батьків, без матерів, без учителів. У них була тільки цілковита свобода валандатися по вулицях. Вони провадили не завжди легке життя, насили добуваючи що поїсти і в що вдягтися, іноді підносячи валізи, іноді крадучи гаманці й капелюхи, іноді оббираючи перехожих чи просячи милостиню. Сама ватага складалася більше ніж із сотні дітлахів, але не всі вони спали в складі. Дехто знаходив притулок у під'їздах хмарочосів, під мостами і баркасами, перекинутими догори дном на піску вантажної пристані. Ніхто з них не нарікав. Час від часу хтось із них захворював і помирав. Бувало, що до хворих приходив падре Жозе Педро, мати святого¹ Дона Анінья чи Божий Улюбленець, тоді недужий діставав якісь ліки. А все ж діти завжди відчували, що їм бракує рідного дому. Безногий стояв і думав. Він відчував, що радість, яку давала дітям їхня свобода, надто мала в порівнянні з труднощами цього життя...

Безногий відчував, що сум стискає його груди і йому не пощастиТЬ заснути. А якщо й засне, то його замуЧать в'язничні кошмари. Хоч би з'явився хто-небудь, над ким він міг би позбіткуватися! Побитися з ким-небудь абощо. А може, підпалити сірником ногу одному з тих, що сплять? Але тіль-

¹ Мати святого — жриця негритянського релігійного обряду макумби.

ки поглянувши на двері складу, він відчув раптом тугу і бажання тікати світ за очі. Він знову вийшов зі складу і побрів берегом без усякої мети, гнаний своєю мукою.

Педро Кулю розбудив якийсь шум. Він спав на животі і тому міг, не піdnімаючи голови, визирнути з-під складених ліктів. Він побачив, як один із хлопців підвісся й обережно крадеться в куток Тички. Спросоння Педро Куля подумав, що тут щось негаразд. Ставши ватажком, він на самперед повиганяв з банди всіх, хто мав погані звички, і заборонив приймати таких у капітани піску. Але, прочумавшись як слід, він зрозумів,— тут крадіжка. Хлопець і справді вже відчинив скриньку Тички. Педро накинувся на злодюжку. Боротьба була коротка. Прокинувся тільки Тичка, а всі інші спали.

— Ти що, обкрадаєш товариша?

Хлопець мовчав, чухаючи нам'яту шию.

— Завтра ж заберешся звідси... Такі мазурики нам не потрібні. Підеш до хлопців Езекіела, це вони обкрадають один одного.

— Я тільки хотів подивитися...

— Що ж ти хотів подивитися руками?

— Присягаюся, я поліз глянути на його медаль.

— Викладай по-чесному, а то заробиш у пiku.

Тичка заступився:

— Облиш його, Педро. Може, він і справді хотів подивитися на медаль. Це та медаль, яку мені подарував падре Жозе.

— Авжеж. Я хотів лише подивитись. Присягаюся! — Хлопець трусиався зі страху. Він зінав, що значить бути вигнаним з ватаги капітанів піску, що значить піти до хлопців Езекіела — езекіелці або відсиджують за гратами, або опиняються у виправній колонії.

Тичка знову заступився за хлопця, і Педро Куля повернувся й підійшов до Професора. Хлопець тремтячим голосом пояснив Тичці:

— Я все розповім з самого початку. Сьогодні я познайомився з одною дівчинкою. Це було в Солом'яному містечку. Я пробрався в один дім, щоб украсти піджак. Раптом з'явилася дівчинка й запитала, чого мені треба. Ми розговорилися. Я пообіцяв, що завтра принесу їй подарунок. Вона хороша, добре поставилася до мене. Розумієш? — Хлопець заплакав, його ніби душили слізози безсилої зlostі.

Тичка взяв медаль, подарунок падре Жозе, покрутів її в руках і раптом подав хлопцеві:

— Візьми подаруй їй. Тільки не розповідай Педро Кулі.

Світало, коли на складі з'явився Кангасейро¹. Голова цього уродженця сертану була скуйовдана. Взутий він був у альпаргати. Мулат похмуро оглянув приміщення, побачив сплячого Жоана Здоровила й переступив через нього. Плюнув додолу й розтер ногою плювок. Під пахвою він ніс газету. Очі його весь час бігали по всьому бараку, вперто шукаючи когось. Вгледівши Професора, він підняв над собою газету в мозолястих ручиськах. Незважаючи на ранню годину, він попрямував до Професора й почав його кликати:

- Професоре, Прóфесоре...
- Що таке? — Той уже дрімав.
- Мені щось потрібно.

Професор підвісся. У темряві було майже не видно похмурого обличчя Кангасейро.

- Це ти? Чого тобі?
- Я хочу, щоб ти прочитав повідомлення про Лампіана². Ось надруковано в «Діаріо». Там є його портрет.
- Облиш, завтра.
- Ні, зараз. Не відкладай на завтра, що можна зробити сьогодні.

Професор пошукав свічку, засвітив її і став читати газетне повідомлення. Лампіан вдерся в одне з містечок штату Байя, убив вісім солдатів, згвалтував кількох дівчат, пограбував сейф префектури. Похмуре лице Кангасейро просяяло. Рот розтягнувся в широкій посмішці. Він забрав у Професора газету й рушив у свій куток, щоб вирізати портрет славетного Лампіана. В душі його цвіла весна.

МІСТ ПІТАНГЕЙРАС

Вони чекали, щоб сторож пішов. Але той затримався, оглядаючи порожню вулицю. Трамвай зник за поворотом. Це був останній вечірній вагон. Сторож закурив сигарету. Через вітер йому довелося потратити три сірники. Потім він підняв комір плаща.

Вітер приносив з міських околиць, де росли мангові й сапотові дерева³, вогку прохолоду. Троє хлопців виїздили

¹ Кангасейро — розбійник.

² Віргуліно Ферейра да Сілва, на прізвисько Лампіан — славетний ватажок банди розбійників-кангасейро на північному сході Бразилії, що нападали на багатіїв, поліцію, представників влади.

³ Сапотове дерево — тропічне дерево з солодкими соковитими плодами.

поки пішов сторож, потім перебігли на той бік вулиці й гайнули в завулок.

Божий Улюбленець так і не прийшов. Цілий вечір він просидів у таверні «Морське пристановище», чекаючи умовленої зустрічі з одним чоловіком, але той не з'явився. Аби прийшов Божий Улюбленець, усе було б легше. З ним не треба було б довго балакати. Він був багато чим зобов'язаний капоєристові. Але той не прийшов. Повідомлення виявилося помилковим, а Божий Улюбленець цієї ночі мав пливти в Ітапаріку.

Усю другу половину дня вони чekали в таверні «Морське пристановище» і знічев'я тренувалися в капоєїрі. У Кота були дані на класного борця, не гіршого за Божого Улюбленця. Дуже спритний був і Педро Куля. З трійці найне-зграбніший вигляд був у негра Жоана Здоровила, звичайно дуже сильного у простій боротьбі, де він міг скористатися своєю величезною фізичною силою. Та все ж і він досить добре оволодів прийомами, щоб подолати і дужчого за себе. Коли хлопці втомилися, вони перейшли до зали, замовили чотири чарки горілки, і Кіт витяг з кишени сіру, заяложену колоду карт. Божий Улюбленець запевняв, що чоловік, якого всі чekали, прийде. Мабуть, справа передбачалася вигідна, тому що Божий Улюбленець волів звернутися до капітанів піску, своїх товаришів, аніж до портових волоцюг. Він знов, що капітани піску заткнуть за пояс багатьох дорослих чоловіків і що вони вміють тримати язик за зубами.

У цей час таверна «Морське пристановище» була майже безлюдна. Тільки двоє морячків, розмовляючи, пили в глибині зали пиво. Кіт виклав колоду на стіл.

— Зіграємо?

Божий Улюбленець узяв колоду.

— Вона гірша, ніж краплена, сеу Кіт. Дуже вже стара...

— Якщо є інша, я не заперечую.

— Та ні. Граймо вже краще цією.

Почали гру. Кіт висвітлив на столі дві карти, напарники приєдналися до ставки; друга карта залишилася в банку. Спочатку Педро Куля і Божий Улюбленець вигравали. Жоан Здоровило не грав — надто добре знав Котову колоду — лише спостерігав. Він посміхався, коли Божий Улюбленець заявив, що йому сьогодні щастить, бо сьогодні день бога Шанго, його святого заступника. Жоан Здоровило не сумнівався, що коли Кіт почне вигравати, то вже не зупиниться. І скоро той справді почав вигравати. Зірвавши першу ставку, він сказав майже сумним голосом:

— Нарешті. А то трохи не продувся.

Жоан Здоровило ошкірився ще дужче. Кіт виграв знову. Педро Куля підвівся, став підраховувати виграш. Кіт недовірливо запитав:

— Ти що ж, більше не ставиш?

— Схожу до вбиральні.— Педро пішов у глибину бару.

Програвав Божий Улюбленець, Жоан Здоровило посміхався: капоєрист ішов на дно. Повернувся Педро Куля, але грати більше не став. Божий Улюбленець швидко спустив усе, що виграв. Жоан Здоровило кинув крізь зуби:

— Приєднуся до банку...

— Дивись не програй,— попередив його Кіт.

Кіт помітив, що Педро вернувся.

— Ти що, більше не ризикуеш? Не поставиш на даму?

— Набридло.— Педро Куля підморгнув Котові — мовляв, досить уже обдирати Божого Улюбленця.

Божий Улюбленець поставив на банк п'ять мільрейсів. В останніх ставках він виграв лише двічі, і в нього виникла підохра. Кіт виклав карти на стіл. Витяг короля і сімку.

— Хто ставить? — запитав він.

Ніхто не озвався. Божий Улюбленець дивився на карти недовірливо. Кіт перехопив його погляд.

— Ти що, думаєш, вони краплені? Можеш подивитись, я веду чисту гру.

Жоан Здоровило зареготав. Педро Куля і Божий Улюбленець теж розсміялися.

Кіт злісно подивився на Жоана Здоровила.

— Цей негр дурний, як осел. Ти що, не бачиш?

Але він не закінчив фрази, бо двоє моряків, котрі вже досить довго спостерігали за грою, підійшли до столу. Один із них, нижчий зростом, був п'яній.

— Можна вступити в гру?

Божий Улюбленець показав на Кота:

— Банківник — він.

Моряки позирали на нього недовірливо. Низенький підштовхнув товариша ліктем і щось прошепотів йому на вухо. Кіт тільки підсміювався в душі, знаючи, що той сказав: такого молокососа легко обіграти. Поставили обидва, разом з ними, на подив Божого Улюбленця, поставив також і Педро Куля. Але Жоана Здоровила це нітрохи не здивувало, він і собі приєднався до гри. Щоб обдурити моряків, треба, щоб програвали і свої.

Спочатку морякам пішла карта, і вони, як перед цим Божий Улюбленець, стали вигравати. Але їхнє щастя тривало недовго, скоро Кіт обіграв їх.

Педро гукнув роздратовано:

— Коли Котові везе, це справа серйозна!

— Але якщо він починає програвати, то теж на цілий вечір,— вставив Жоан Здоровило. Його слова викликали у моряків довіру, і, сподіваючись, що їм пощастиТЬ, вони грали далі й програвали. Низенький проказав:

— Повинна ж доля повернутись!

Його товариш з невеличкими вусиками грав мовчки і щоразу підвищував ставки. Педро Куля теж збільшував свої. Моряк з вусиками запитав:

— Банківник, ти приймаєш ставку в п'ять мільрейсів?

Кіт почухав свою намашену брильянтином голову, вдаючи, що вагається.

— Гаразд. Тільки для того, щоб тобі повернути програне.

Моряк з вусиками поставив п'ять мільрейсів. Низенький пішов на три мільрейси. В них був туз проти валета. Педро Куля й Жоан Здоровило теж зробили ставки. Перша попалася дев'ятка. Низенький морячок барабанив пальцями по столу, його товариш крутив вус. Далі випала двійка, і низенький сказав:

— Тепер туз. Двійка, потім одиниця...— і нервово постукав пальцями.

Але випала сімка, потім десятка, нарешті валет. Кіт згріб гроши зі столу. Педро Куля зробив зажурену міну.

— Завтра, коли тобі перестане щастити, побачиш, як я тебе розчавлю.

Низенький признався, що програвся дощенту. Моряк з вусиками застромив руки в кишенні.

— У мене ще залишилося кілька монет, щоб заплатити за пиво. Хлопець просто молодчина!

Вони встали, попрощалися з хлощами і розплатилися за пиво, яке випили за другим столом. Кіт запросив їх на завтрашній день. Низенький відповів, що їхній корабель вирушає вночі в Каравелас. Хіба коли повернуться назад. I вони пішли під руку, обговорюючи, як їм не пощастило.

Кіт підрахував виручку. Без грошей Педро Кулі й Жоана Здоровила він виграв тридцять вісім мільрейсів. Кіт вернув гроші своїм напарникам і задумався. Потім дістав п'ять мільрейсів, які йому програв Божий Улюбленець.

— Візьми, розсяво, я не хочу привласнювати твої гроші.

Божий Улюбленець поцілував на радощах банкноту й плеснув Кота по спині.

— Далеко підеш, хлопче. Можеш розбагатіти!

Сонце вже сіло, але чоловік, якого чекали, так і не

з'явився. Хлопці знову замовили по чарці. Ввечері вітер з моря посилився. Божий Улюбленець почав нетерпеливисть. Він курив сигарету за сигаретою, Педро Куля позирав на двері. Кіт поділив тридцять вісім мільрейсів на трьох. Жоан Здоровило запитав:

— Що там у Безногого з капелюхами?

Ніхто не відповів. Жоден із хлопців уже не вірив, що чоловік прийде на домовлену зустріч. Повідомлення виявилося помилковим. Вони сиділи байдужі, не звертаючи уваги навіть на спів, що долідав з моря. Таверна «Морське пристановище» зараз була безлюдна, і сеу Філіпе майже дрімав за прилавком. Однаке скоро тут не буде де пропхатися, і тоді з чоловіком, якого вони чекали, вже ні про що не можна буде домовитися. Він навіть не захоче розмовляти з ними, якщо в залі буде повно народу. Його змогли б упізнати, а він цього не хотів. Ні до чого це було і капітанам піску. Власне, Кіт не зінав, у чому полягатиме діло. Не багато більше за нього знали Педро Куля і Жоан Здоровило. Ім відомо було тільки те, що зінав Божий Улюбленець, якому була запропонована оборудка, і той погодився, маючи на думці залучити Педро Кулю й капітанів піску. Однаке в нього самого були тільки неточні відомості, і вони мали дізнатися про все від чоловіка, котрый призначив їм зустріч увечері в таверні «Морське пристановище».

О шостій годині замість нього прийшов той, хто домовився з Божим Улюбленцем. Він з'явився саме в той момент, коли хлопці вже зібралися йти. Пояснив, що чоловік не міг прийти. Але що він чекатиме Божого Улюбленця ввечері на вулиці, де мешкає. Рівно о першій годині ночі. Божий Улюбленець заявив, що піти він не зможе, але що він передав діло капітанам піску. Посередник подивився на хлопців недовірливо.

— Ти що, ніколи не чув про капітанів піску? — запитав Божий Улюбленець.

— Чув, але...

— Так чи інакше, а розмовляти треба з ними.

Посередник погодився. Вони домовилися про зустріч о першій годині ночі і розійшлися. Божий Улюбленець погодився на свій баркас, капітани піску — на склад. Посередник зник на пристані.

Безногий ще не вернувся. В складі нікого не було. Всі, мабуть, розбрелися по вулицях, добуваючи собі вечерю. Троє хлопців вийшли знов на вулицю й попрямували в дешевий ресторани на березі. Біля виходу з барака Кіт, вельми втішений сьогоднішньою успішною грою в карти, підставив

ногу, щоб перечепити Педро Кулю. Але той спритно ухилився і кинув Кота на землю.

— Тренуйся на комусь іншому, негідник.

До ресторану вони ввалилися з галасом. Старий офіціант підійшов до них з побоюванням; він знов, що капітани піску не люблять платити, до того ж хлопець з рубцем на обличчі був найстрашніший з них. У ресторані було ще досить багато народу, але старий сказав:

— Все скінчилось. Їжі більше нема.

— Облиши патякати,— мовив Педро Куля.— Ми хочемо їсти.

Жоан Здоровило грюкнув кулаком по столу.

— Інакшे перекинемо догори дном усю цю харчівню!

Старий завагався. Кіт виклав на стіл гроші.

— Сьогодні ми розплатимося.

Цей аргумент подіяв. Офіціант пожавився і почав подавати. Він приніс рагу й тарілку бобів. Кіт розплатився. Після вечері Педро Куля запропонував зараз же вирушити в Братас, бо йти пішки, а дорога далека.

— На трамваї їхати не варто,— сказав він.— Крапче хай ніхто не знає, що ми пішли туди.

Кіт сказав, що він прийде згодом і знайде їх там. У нього є одна справа. Він пішов попередити Даству, щоб та не чекала його цієї ночі.

I от вони зібралися біля моста Пітангейрас, очікуючи, коли піде геть сторож. Причайвшись у підворітті, вони не розмовляли. Чути було, як над сапотовими деревами літали кажани. Нарешті сторож пішов. Почекавши, поки він зник за поворотом, вони ввійшли в завулок і знову сковалися в підворітті.

Той, кого вони чекали, не спізнився. Він виліз на розі з автомобіля і розплатився з водієм. Хлопці чули його кроки і шерех листя на гілках од вітру. Коли чоловік підійшов близько, Педро Куля виступив зі скованки. Двоє інших хлопців вийшли слідом за ним, ніби його охоронці. Чоловік припав до стіни. Педро підійшов до нього.

— Чи немає у вас, сеньйоре, сірника? — Він ніс у руці погаслу сигарету.

Чоловік нічого не відповів. Він мовчки дістав з кишені коробку сірників і подав хлопцеві. Педро витер сірника і, прикуривши, глянув на чоловіка. Потім, віддаючи коробку, запитав.

— Ви сеньйор Жоел?

— А що?

— Нас послав Божий Улюбленець.

Жоан Здоровило і Кіт стали за ним. Чоловік здивовано витрішився на трійцю:

— Але ж ви хлопчаки! Це діло не для дітей.

— Кажіть, що там у вас за діло. Ми вміємо працювати як слід,— рішуче озвався Педро Куля. Двоє його товаришів піdstупили ще ближче.

— Але це діло важке навіть для дорослих...— І чоловік прикрив рот рукою, ніби похопившись, що сказав більш ніж слід.

— Ми вміємо зберігати таємниці. Капітани піску завжди виконують роботу добре.

— Капітани піску? Це банда, про яку галасують газети? З безпритульників! Це ви і є?

— Вони самі.

Чоловік, здавалося, розмірковував. Нарешті він зважився.

— Я б волів доручити цю справу дорослим. Але оскільки її треба виконати сьогодні ж уночі... Доводиться погодитись.

— Ви побачите, що ми вміємо працювати. Не бійтесь.

— Гаразд, ходімо. Але дайте мені пройти вперед. А ви йдіть слідом за кілька кроків позаду.

Хлопці послухалися. Біля воріт одного з будинків чоловік зупинився, відчинив хвіртку й почекав іх. Із глибини двору вибіг великий собака, почав лизати йому руки. Чоловік дав усім трьом увійти, вони перетнули алею, він відчинив двері будинку. Коли ввійшли в невеличку залу, чоловік кинув плащ і капелюх на стілець і всівся. Троє хлопців залишилися стояти. Чоловік подав знак, щоб вони сідали, але вони недовірливо дивилися на широкі зручні крісла. Точніше, так трималися Педро Куля й Жоан Здоровило. Що ж до Кота, то він розсівся без зайвої сором'язливості. Чоловік ще раз махнув їм рукою. Цього разу вони посідали, але тільки на краєчок крісла, ніби боячись його забруднити. Вираз обличчя в чоловіка був насмішкуватий. Раптом він звісся й заговорив, дивлячись на Педро як на ватахка:

— Те, що вам треба зробити, важко і водночас легко.— Головне — щоб ніхто про це нічого не довідався.

— Від нас ніхто не почує ні слова,— запевнив його Педро Куля.

Чоловік дістав з кишені годинника.

— Чверть на другу. Він повертається лише о пів на третю...

Чоловік усе ще нерішуче позирав на капітанів піску.

— Отже, залишається не так уже багато часу,— озвав-

ся Педро.— Якщо ви хочете, щоб ми пішли, то добре було б викласти зразу, що ми повинні зробити.

Чоловік наважився остаточно.

— Через дві вулиці, що позаду цієї, передостанній будинок праворуч. Треба як-небудь відвернути увагу собаки. Собака злий.

Жоан Здоровило втрутився:

— У вас тут, сеньйоре, немає випадково шматка м'яса?

— Навіщо?

— Для собаки. Невеликого шматка.

— Зараз погляну.— Чоловік пильно придивлявся до хлопців, ніби запитуючи себе, чи йм можна вірити.— Слухайте далі. Ви ввійдете з чорного ходу. Біля кухні з фасаду будинку є кімната над гаражем. Це кімната служника, він зараз у дома чекає господаря. Ви проберетесь до його кімнати. Там десь пакунок, ось такий самий, як оцей...— З кишенні плаща він дістав маленький пакуночок, перев'язаний рожевою стрічкою.— Достоту такий самий. Можливо, що служник носить його в кишенні. Якщо це так, то нічого вже не вдієш.— І його, здавалося, раптом охопив розпач.— Якби я міг прийти сьогодні ввечері... Тоді він напевне був би ще в кімнаті. Але зараз — хто знає,— і він затулив обличчя руками.

— Навіть якщо він у служника, все одно його можна добути,— сказав Педро.

— Головне, щоб ніхто не дізнався про це. Вам треба просто поміняти пакунки, якщо служник буде у цей час в іншій кімнаті, розумієте?

— А якщо він у служника?

— Тоді...— Чоловік звів очі до неба. Жоану Здоровилу навіть здалося, ніби він почув, як чоловік додав якесь жіноче ім'я, таке ніжне, як Еліза. Але це було скоріше всього самонавіювання. Жоан дуже часто чув і бачив те, чого інші ніколи не спостерігали. Негр був великим вигадником і фантазером.

— Ми помінямо пакунок. Можете бути спокійні. Ви ще не знаєте капітанів піску.

Незважаючи на розпач, чоловік мимоволі посміхнувся, почувши це нахваляння Педро Кулі.

— Можете вирушати. Потім повертайтесь сюди. Але тільки тоді, коли вулиця буде безлюдною. Я вас почекаю. Тоді й розрахуємось. Але ось ще про що я хочу попередити. Якщо вас помітять і піймають, мое ім'я не повинно фігурувати у справі. Спробуйте знищити цей пакунок і не звертайтеся до мене ні за чим. Тут уже пан або пропав.

— У такому разі,— відповів Педро Куля,— треба на-перед домовитися про ціну. Скільки ви нам платите, сеньйоре?

— Я вам дам сто мільрейсів. По тридцять на кожного і ще десять тобі,— вказав він на Педро.

Кіт засовався на стільці. Педро подав знак, щоб він помовчав.

— Ви нам дасте, сеньйоре, по півсотні на брата. Це ще небагато для такого діла. Півтори сотні на трьох. Інакше пакунка не буде.

Чоловік вагався недовго. Він глянув на годинника, де прудко бігла секундна стрілка.

— Гаразд.

Тоді озвався Кіт:

— Не те щоб ми не довіряли вам, сеньйоре. Але діло може повернутися всіляко, а ви самі сказали, що ваша хата скраю, я нічого не знаю.

— Ну й що?

— А те, що буде справедливо, якщо ви дасте нам, сеньйоре, якийсь завдаток.

Жоан Здоровило схвально закивав головою на ці Котові слова.

Педро Куля погодився теж.

— Це справедливо, авжеж. Якщо потім ми не зможемо до вас звернутися.

— Це справедливо,— повторив і чоловік. Він дістав з кишенні гаманець, витяг з нього банкноту в сто мільрейсів і передав Педро Кулі: — А тепер гайда. А то вже пізно.

Хлопці вийшли. Педро Куля запевнив:

— Можете бути спокійні. Через годину ми повернемося назад з пакунком у руках.

На вулиці не було ні душі. В освітленому вікні того будинку, куди вони прийшли, хлопці побачили жіночу тінь, що переходила з одного кутка в другий. Жоан Здоровило пlesнув себе по лобі:

— Я забув про м'ясо для собаки!

Педро Куля подивився на освітлене вікно й обернувся до товариша.

— Дарма. Пахне, по-моєму, любовними ділами. Цей тип, видно, злигався з дамочкою, а тепер служник привласнив його листи й хоче зчинити галас. Цей пакет пахне парфумами. Той має пахнути так само.

Він подав знак, щоб приятелі його почекали на тому боці вулиці, і підійшов до воріт садиби. За ворітми почувся собачий гавкіт. Педро Куля прив'язав до засуву воріт моту-

зку. Собака не переставав гарчати. Потім покликав своїх напарників:

— Ти, — він показав на Кота, — залишайся тут. Якщо хтось з'явиться, дай знак. А ти, Здоровило, підеш зі мною.

Вони вилізли на загорожу. Педро Куля відтягнув мотузкою засув, і ворота відчинилися. Кіт устиг уже сковатися за рогом. Пес вибіг на вулицю й кинувся до бачка зі сміттям. Педро Куля й Жоан Здоровило зіскочили з стіни, зачинили ворота. Тепер собака не вернеться.

В освітленому вікні будинку все ще виднівся силует жінки. Жоан Здоровило тихенько сказав:

— Шкода мені її.

— А хто їй велить спати з іншими.

Негр залишився вартувати біля будинку, так само як Кіт вартував на вулиці. Педро Куля прокрався за ріг. Двері в кухню і в кімнату над гаражем були відчинені. Перш ніж піднятися сходами в кімнату, Педро зазирнув на кухню. Якийсь чоловік сидів за столом і розкладав пасьянс. «Мабуть, це і є служник», — подумав він і швидко рушив до сходів гаража. В кімнаті нагорі не було світла. Педро зачинив за собою двері, запалив сірник. Він розгледів ліжко, скриню і вішалку на стіні. Педро ретельно обшукував ліжко, поліз під матрац. Нічого не було. Тоді він безшумно підійшов до скрині, підняв віко й, запаливши сірника, узяв його в зуби. Обережно перебрав одяг у скрині — знову нічого. Зі злістю виплюнув сірник, але вчасно згадав, що служник, можливо, не курить, і підібрав його. Пакета не було в кишенях по-вішеного на вішалці одягу. Педро Куля запалив ще один сірник і став оглядати всю кімнату. Напевне, пакет при ньому!»

Відчинивши двері кімнати, він спустився сходами. На кухні служник усе ще розкладав пасьянс. Тепер лише Педро Куля роздивився, що той сидить на пакеті. Усе пропало! Як витягти пакунок з-під чоловіка? Хіба що відняти сило-міць. Педро відступив від кухонних дверей і рушив до того місця, де вартував Здоровило. Удвох із Здоровилом вони могли б подужати служника. Але тоді б зчинився галас і всі б знали про крадіжку. Сенійор, який їх найняв, не хотів ніякого галасу. Нараз йому сяйнула щаслива думка. Педро Куля тихенько свиснув. Жоан Здоровило відразу з'явився.

— Послухай, Здоровило, цей служник сидить на пакунку. Ти вийдеш до хвіртки й подзвониш. Служник устане, а я тим часом заберу пакет. Але ти зразу давай дьору, щоб він тебе не побачив.

За хвилину біля воріт задзеленчав дзвінок. Служник

устав, застебнув піджак і побіг у передпокій, запалюючи там світло. Педро Куля прослизнув у кухню, обміняв пакунки й кинувся тікати на другий бік садиби. Перелізши через стіну, він свиснув Котові й Жоанові Здоровилу. Кіт був уже тут. Але Жоан Здоровило кудись зник. Вони покрутилися на вулиці, але Жоан все не приходив. Педро занепокоївся: невже служник схопив негра? Але ніякого галасу не було.

— Якщо Здоровило не з'явиться, доведеться знову лізти в будинок.

На їхній свист усе ще ніхто не озивався. Педро Куля вирішив:

— Вернімось.

Але тут вони почули умовний свист Жоана Здоровила.

— Де ти пропадав? — накинувся на нього Педро.

Кіт тим часом пішмав пса за ошийник і штовхнув його назад у ворота. Потім зачинив засув. Жоан Здоровило пояснив:

— Коли я подзвонив, дама нагорі страшенно перелякалася. Мені здалося, вона хоче викинутися з вікна. Навіть розревілася. Шкода її стало, і я поліз по ринві. Треба ж їй сказати, що тепер нема чого ревіти. Пояснив, що ми вже викрали папери. Ну й довелося затриматися.

Кіт запитав:

— Що, гарна?

— Вона погладила мене по голові, потім сказала, що бог мені допоможе.

— Та не будь ти таким ослом, чорномазий. Я тебе запитав, чи гарна вона?

Негр не відповів. Вулицею проїхала машина. Педро Куля ляскнув його по плечу, і Жоан Здоровило збагнув, що Педро схвалює його вчинок. Він аж запроменів увесь від радості і сказав тихо:

— Хотів би я побачити пiku служника, коли його господар розкриє пакунок.

Коли вони опинилися на другій вулиці, всі троє зайшли в щирим розкотистим реготом — у капітанів піску цей сміх лунав, як спів байянського люду.

ВОГНІ КАРУСЕЛІ

«Велика японська карусель» була насправді лише маленькою убогою розважкою провінційних містечок у зимові місяці, коли дощам краю не видно, а до різдва ще дуже далеко. Фарба, що колись була темно-синьою, вигоріла до фіолетової, блакитна стала брудно-білою, а червона перетворилася

лась на рожеву. Багатьом коникам не вистачало ніг, а багатьом лавкам — сидінь. Тому Ньюзіньо Франса вирішив поставити карусель подалі від центральної площа, на околиці — в Ітапажіпі. Там не мешкають заможні люди, це переважно робітники, а дітям бідняків подобається і стара карусель з облізою фарбою. У тенті теж було вже чимало дірок, а величезна тріщина робила карусель залежною ще й від дощу. Колись карусель була гарною, була гордістю дітей з центру міста, де вона містилася поряд із велетенським колесом і театротром тіней. Щонеділі заможні хлопчики, одягнені, як моряки або маленькі лорди, і дівчатка в голландських убраних чи в тоненьких шовкових сукнях приходили кататися на лавках поруч із гувернантками. Їхні батьки прямували на гіантське колесо або ж у театр тіней, де зручно було обійтися жінок. На той час луна-парк Ньюзіньо Франси був радістю міста. Та найбільше прибутків давала хазяйнові карусель, що невтомно крутилась, сяючи своїми різномальоровими вогнями. Ньюзіньо тоді вважав життя непоганим, жінок — вродливими, чоловіків — привітними і був переконаний, що випивка робила чоловіків ще привітнішими, а жінок — ще вродливішими. Спершу він придбав театр тіней, потім гіантське колесо. Йому не хотілося розлучатись із каруселлю, і якось уночі з допомогою друзів він розібрав її, а сам гайнув у мандри по містах Алагоаса та Сержіпе. Кредитори проклинали його в той час найгіршими словами. Після того, як він об'їздив усі містечка цих штатів і напився в усіх барах, його привело до Байї, де він зв'язався з бандою Лампіана. Це сталося в невеличкому глухому містечку в глибині штату. Грошей у нього не вистачало тоді навіть на перевезення своєї каруселі. Не міг він заплатити ні за убогий готелік, у якому ще якось тулився і який, до речі, був єдиним у місті, ні за ковток пива, яке там було не дуже холдине, а все ж смакувало йому. Карусель, збудована на зарослій травою площі поблизу собору, стояла без дії цілий тиждень. Ньюзіньо чекав суботи й неділі, щоб заробити хоча б на переїзд у якесь інше місце, туди, де краще. Але в п'ятницю до містечка вдерся Лампіан зі своїми бандюгами, і каруселі знову знайшлася робота. Здоровенні кангасейро (у кожного за душою було двадцять-тридцять убивств), як і діти, вважали, що карусель дуже гарна, ім сподобались круговерть вогнів, старовинна музика піанолі і їзда верхи на дерев'яних кониках. Карусель Ньюзіньо Франси врятувала містечко від грабунку, дівчат — від гвалту, чоловіків — від смерті. Було вбито лише двох байянських поліцейських,

що саме чистили взуття перед поліцейським відділенням, але це сталося до того, як Кангасайро побачили карусель на площі поблизу собору. Інакше б Лампіан і байянським поліцейським приділив би значно більше уваги. То була найхимерніша ніч злодійської зграї. Вони поводились, як діти, насолоджувались щастям, якого злідарськими хлопчиками ніколи не зазнали в дитинстві — щастя всістися на дерев'яного коника на каруселі, де звучить оркестрова музика і де сяють різноманітні вогні — сині, зелені, жовті, фіолетові і червоні, мов кров, яка ллється з тіла вбитого.

Ньюзіньо Франса зустрів Безногого і Кангасайро у «Морському пристановищі» і запропонував хлопцям допомогти йому обслуговувати карусель, яку він поставить в Ітапажіпе. Якогось певного заробітку він їм не обіцяв, але сказав, що, можливо, заплатить кожному по п'ять мільрейсів за ніч. Під час розмови Кангасайро продемонстрував хазяйнові свої здібності, наслідуючи різних тварин. Ньюзіньо Франса був у захваті, звелів подати ще пляшку пива і заявив, що Кангасайро стоятиме у дверях, зазиваючи публіку, а Безногий візьме на себе механізм і піанолу. Сам же він продаватиме квитки, коли карусель стоятиме, коли ж вона діятиме, це робитиме Кангасайро. «Час від часу,— додав він, підморгуючи,— один із вас виходитиме, щоб вихилити скляночку кашаси, тоді другий справлятиметься за двох».

Не часто Кангасайро і Безногий сприймали якусь ідею з таким захопленням. Вони стільки разів бачили карусель здалеку, і вона видалася їм таємницею, бо на її кониках каталися вередливі дітлахи багатів. Одного разу Кангасайро прокрався в луна-парк на площі й купив квиток, але сторож прогнав його, бо він був у лахмітті. Касир відмовився повернути йому гроші за квиток, тоді Кангасайро хапонув з ящика дрібних монет скільки зміг і під вигуки: «Злодій! Лови злодія!», що лунали на цілу площу, втік з парку до Верхнього затону. Ситуація була загрозлива, але цього разу все обійшлося, гроші він вхопив принаймні вп'ятеро більше, ніж заплатив за квиток. І все-таки Кангасайро волів би краще покататися на фантастичному конику з головою дракона — найдивовижнішому з усього, що Кангасайро бачив на каруселі. Відтоді він перейнявся ще лютою ненавистю до сторожа і ще більшою любов'ю до каруселі. І от з'являється чоловік, що не тільки заплатив за пиво, а ще й — о диво! — покликав його кілька днів пожити і поробити на справжній каруселі, дивитися зблизька на мерехтіння кольорових вогнів, їздити на кониках.

Для Безногого Ньюзіньо Франса не був звичайним п'я-

ничкою, який сидів за вбогим столиком «Морського пристановища». Для нього він був незвичайною істотою, ніби богом, якому молився Тичка, кимось на зразок Шанго¹, який був божеством Жоана Здоровила і Божого Улюблена. Ні падре Жозе Педро, ні навіть сама свята мати Дона Анінья не здатні були створити таке диво, як карусель.

Баййянськими вечорами на площі в Ітапажіпі завдяки Безногому шалено крутилися вогні каруселі. Це був сон, зовсім не схожий на ті, що йому завжди снилися в тоскні ночі. Він уперше відчув, як на очі йому навертаються слізози, викликані не болем чи злістю. І він утупився своїми вологими очима в Ньюзіньо Франсу, як у якогось ідола. За нього він будь-кому перерізав би горлянку ножем, який носив під старим жилетом, що служив йому замість піджака.

— Яка краса! — сказав Педро Куля, дивлячись на карусель. Жоан Здоровило широко розплющив очі. Карусель була прикрашена синіми, зеленими, жовтими, червоними лампочками.

Старою, спрацьованою була карусель Ньюзіньо Франси. Але крилася в ній якась своєрідна краса — може, в світлі ламп, може, в музиці піаноли, що виконувала старовинні вальси далекого минулого, або в дерев'яних кониках. Крім коників, була ще одна качка, на яку садили найменшеньких, дуже гарна. Всі капітани піску вважали її чудовою. Байдуже, що вона стара і облізла, зате вона подобалася дітям.

Коли Безногий прийшов на склад і заявив, що вони з Кангасейро працюватимуть на каруселі, це викликало величезний подив. Більшість хлопців не повірили й вирішили, що це один із жартів Безногого. Заходилися розпитувати Кангасейро, але той забився у свій куток і мовчки роздивлявся там пістолет, украдений в збройовому магазині. Нарешті він подав голос:

— Лампіан уже катався на цій каруселі, Лампіан — мій хрещений батько.

Безногий запросив усіх піти подивитись на карусель наступного вечора, коли закінчиться її спорудження. Він пішов покликати Ньюзіньо. Щастю Безногого заздрили зараз усі хлопці на складі, навіть Тичка зі своїми образами святих, Жоан Здоровило, який збирався ввечері піти на кандомблє² Прокопіо в Матату, і навіть, можливо, Педро Куля,

¹ Шанго — одне з наймогутніших язичеських божеств.

² Кандомблє — негритянський релігійний обряд, який супроводжується танцями і співом.

який ніколи нікому не заздрив, бо був їхнім ватажком. Усі заздрили і Кангасейро, який, розкуйовджений, з журливим виразом, сидів у кутку й наводив пістолет то на когось із хлопців, то на пацюка, що раз у раз пробігав повз нього, то на зірки, яких було так багато на небі.

Наступного вечора всі пішли з Кангасейро і Безногим, які вже за день до того допомагали Ньюзіньо, помилуватися каруселлю. Хлопці зупинилися перед нею, вражені її красою. Безногий їм усе показував, а Кангасейро підводив то одного, то другого нагору до коника, на якому сидів його хрещений батько Віргуліно Ферейра Лампіан. Кангасейро не міг відірвати очей від коника, на якого сідав Лампіан. Безногий уважно стежив за тим, щоб хлопці не обдряпували каруселі. Він навіть не дозволяв їм торкатися до неї.

Професор спитав:

- Ти вже навчився керувати машиною?
- Завтра побачите,— відповів Безногий невдоволено.— Завтра сеньйор Ньюзіньо вчитиме мене.
- То міг би завтра, коли буде час, запустити її. Ми прийдемо тоді й трохи покатаємося.

Хлопці нетерпляче чекали на відповідь Безногого. Він погодився, і вони заплескали в долоні і загукали від радощів. Кангасейро зіскочив з коника, на якому катався Лампіан, і підійшов до них.

— Хочете чогось гарного?

Звичайно, хотіли всі. Тоді метис виліз на карусель і заувів піанолу, почулися звуки старовинного вальсу. Понуре обличчя Кангасейро освітилося усмішкою. Він дивився на піанолу, на хлопців, охоплених радістю. Вони слухали майже побожно музику з черева каруселі, що лунала тільки для них, бідних хлопчиків-волоцюг з банди капітанів піску. Всі замовкли. Якийсь робітник, що йшов вулицею, побачив збіговисько хлопців і підійшов до них. Разом з усіма він слухав чаївну музику. Світло місяця розливалося над містом, зірки на небі заблищали ще яскравіше, море зовсім заспокойлось, ніби й сама богиня Еманжа прийшла послухати музику. В цю мить нічне місто було схоже на велику карусель з невидимими кониками, на яких гарцювали капітани піску. В ці хвилини, коли грава музика, хлопці відчуваючи себе володарями міста, вони любили один одного, почували себе братами, бо всі без винятку були позбавлені самої звичайної ласки, а зараз ласку і навіть якесь щастя принесло їм м'яке звучання музики. Кангасейро у цю мить не згадував уже про Лампіана. Педро не мріяв про те, щоб стати ватажком усіх волоцюг міста, а Безногий не думав

над тим, щоб кинутись у море, в якому такі гарні сні. Музика старої каруселі грала тільки для них і для робітника, який зупинився поряд. Це був старий сумний вальс, позабутий всіма мешканцями міста.

Поступово на звуки музики почали збиратися люди. Був суботній вечір, завтра не треба йти на роботу, і багато хто проводив на вулиці всю ніч. У барах, у «Морському пристановищі» було повнісінько народу, а ті, хто мав дітлахів, прийшли на ледь освітлену площу. Діти милувалися вогнями каруселі і пlesкали в долоньки. Кангасейро, стоячи перед касою, наслідував голоси звірів і зазивав публіку. В шкіряному капелюсі, з перехрещеними на грудях пантронташами він скидався на справжнього кангасейро з прерії. Ньюзіньо Франса вважав, що це приваблюватиме публіку.

Всю площу охопили веселоці. З'явилися парочками захочані. Якийсь поет почав складати вірші про вогні каруселі й радість дітлахів. Людей усе прибувало. Черга на карусель зростала щокиличини, хлопчаки брали її штурмом. Ось один з них не зміг захопити собі місце і залишився стояти із зајуреним виглядом. Коли карусель зупинялась, щасливчики не хотіли злазити з коників.

Близько сотні хлопчаків прийшло до старої каруселі Ньюзіньо, який у цю пору сидів добряче підпилій у «Морському пристановищі». Безногий виходив і накаував:

— Злізайте! Зараз же злізайте! Або купуйте другий квиток!

Лишє тоді дітлахи неохоче злізали із старих коників, що ніколи не втомлювалися від безперервних перегонів, і на їхні місця лізли інші діти. Перегони тривали, знову миготіли вогні, усі барви зливалися в одну, знову піанола грава свою старовинну музику. Дійшла черга і до закоханих парочок. Вони починають ціluватися, як тільки мотор виходить з ладу й вогні гаснуть, а Ньюзіньо Франса з Безногим починають копиратися в моторі.

Ньюзіньо і Безногий лягають під карусель до мотора і дошукуються, де там причина зупинки, доки не запрацює карусель знову і не замовкнуть нарікання дітей. Безногий уже довідався про всі таємниці мотора.

Через деякий час Ньюзіньо звелів Безногому підмінити Кангасейро, що продавав квитки, і запропонував йому прокататися на каруселі. Кангасейро сідає на коника, на якому катається сам Лампіан. Він підскакує на ньому, ніби мчить на справжньому коні, і цілиться з пістолета, мовби стріляє у тих, хто єде поперед нього. У своїй уяві він бачить, як вони падають, підпливаючи кров'ю. А кінь мчить усе швидше, ба-

сує, і він убиває всіх, бо всі вони солдати або багаті фазендейро¹. Потім він грабує містечка, міста, поїзди, гасаючи зі зброєю на своєму коні...

Настає черга кататися Безногому. Він вилазить мовчки, його охоплює дивне хвилювання. Він іде, як віруючий до меси, як закоханий до любої дівчини, як самогубець назустріч смерті, іде блідий, але як досвідчений верхівець. Він сідає на синього коника із зірками, намальованими на дерев'яному крупі. Губи його міцно стиснуті, він не чує музики піаноли, а бачить тільки вогні, що обертаються навколо нього. Бачить тільки світла, які мчать поруч із ним, і в цю мить живе в ньому лише істота, яка ось тут на каруселі, яка іде на коні, як і всі інші діти, яка має дім, батька та матір, котрі люблять її і радіють їй завжди. Здається йому, що він один з цих дітей, і Безногий заплющає очі, щоб залишивши ще на мить таким для себе. Він заплющає очі і вже не бачить ні солдатів, які його побили, ні чоловіка з сигарою, що глузував з нього. Кангасейро забив їх, коли їздив туди. На своєму конику Безногий ніби летить над морем до зірок у найдивовісій у світі мандрівці, про яку ніколи не читав Професор, про яку ніхто й не мріяв. І серце його б'ється так сильно, що він притискує руку до грудей...

Карусель на площі працювала до пізньої ночі. О другій годині люди ще каталися. Наступного дня Педро Куля, Гульвіса, Задирака і Професор займалися своїми справами й до каруселі не прийшли, хоча й умовилися зустрітися на площі годині о третій-четвертій.

Педро Куля спітав Безногого, чи добре навчився він управлятися з мотором. А тоді додав:

— Не важко буде тобі відіслати старого під яким-небудь приводом геть?

— Я вже знаю все назубок.

Професор, який грав у карти з Жоаном Здоровилом, підвів голову:

— Може, варто підскочити на площу під вечір? Як знаєш, а що, як витанцюється?

— Я піду,— сказав Педро Куля.— Але гадаю, всім нам там з'являтися не слід. Можуть запідозрити сторожі.

Кіт попередив, що ввечері у нього свій інтерес, а вночі він працюватиме на каруселі, отже він піти не зможе. Безногий посміхнувся.

— Дня не можеш прожити без тої своєї баби! Дивись, це погано скінчиться...

¹ Фазендейро — поміщик, шлантатор.

Кіт не відповів. Жоан Здоровило теж відмовився прийти ввечері. Він домовився разом з Божим Улюбленицем піти до Дони Аніні на боби з шинкою. Врешті було вирішено, що на площі побудує лише кілька чоловік. Решта як собі захочуть, а увечері вони зберуться, щоб піти на карусель. Безногий попередив:

— Треба, хлопці, захопити бензин для мотора.

Професор, який уже тричі виграв у Жоана Здоровила, віддав гроші для купівлі двох літрів бензину.

— Я принесу.

Але в неділю увечері до хлопців на склад прийшов падре Жозе Педро, один з небагатьох, хто знав, де мешкають капітани піску. Познайомився з ними він дуже давно. Сталося це через Гульвісу, який одного дня після служби заліз до ризниці в церкві, у якій правив падре Жозе Педро. Гульвіса заліз до церкви не з якоюсь певною метою, а просто з цікавості. Він належав якраз до тих, які живуть не зв'язані якимись життєвими умовностями. Він дозволяв життю плинуть своїм плинном і не перешкоджав ходу подій. У товаристві він діяв лише за намовленням. Залізав десь у дім, крав якусь цінну річ, але ніколи не збував її скупникам. Він приносив і віддавав її Педро Кулі як внесок у загальний казан. У нього було чимало друзів серед портових вантажників, у будинках бідняків Солом'яного містечка, у багатьох районах Байї. Підгодовувався він то в одному домі, то в іншому і, як правило, нікого не відштовхував. Задовольнявся дівчатами, яких йому залишав Кіт. Він краще за будь-кого знав місто, його вулиці і всілякі закутки, де можна випити й потанцовати. Через певний час після того, як він вкладав щось у загальне господарство банди, Гульвіса знову робив над собою зусилля і діставав ще щось вартісне та віддавав його Педро Кулі. Але загалом він не любив праці — чесної чи нечесної. Він полюбляв годинами валятися на піску, спостерігати за пароплавами, просиджувати цілими вечорами навпочіпки біля воріт портових складів, слухаючи різні історії про якісь подвиги. Ходив він у лахмітті, не дбаючи про нову одежду, доки стара не порвалась. Снував вулицями міста простоволосий, завертав у парки, щоб викурити на лавочці сигарету, входив у церкви помилуватися красою старого золота, бродив вуличками, брукованими великим чорним камінням.

Того ранку, коли Гульвіса побачив людей, що виходили після меси, він дуже невимушено зайшов у церкву і програвся у ризницю. У ризниці нікого не було. Він роздивлявся зображення святих, підсміювався над святым Бенедіто, який

здався йому надто чорним. Потім він побачив якийсь золотий предмет, за який можна було виручiti чималі гроші. Озирнувся і простяг руку до нього, але тут хтось торкнувся його плеча. Це був падре Жозе Педро, який тільки що увійшов.

— Навіщо ти це робиш, сину мій? — спитав священик і забрав з рук Гульвіси золотий ковчег.

— Я хотів лише глянути, шановний сеньйоре. Гарна річ,— відповів Гульвіса, але по ньому було видно, що він алякається.— Якраз тому, що таке гарне, я й не хотів його брати. Хотів саме покласти його на місце. Я з гарної родини...

Падре Жозе Педро обдивився одяг Гульвіси і розсміявся. Гульвіса також поглянув на своє лахміття.

— Річ у тім, що помер мій батько. Але я вчився у коледжі. Я правду кажу! Навіщо б я став красти цю річ? — показав він на ковчег.— Та ще і в церкві. Я ж не язичник.

Падре Жозе Педро знову посміхнувся. Він чудово зінав, що Гульвіса бреше. Падре давно чекав нагоди зав'язати знайомство з безпритульниками міста. Він вважав, що це його святий обов'язок. У виправній колонії для малолітніх йому всіляко перешкоджали, поскільки директор вважав, що треба бити неслухняну дитину, аби віправити її. До того ж директор мав свою особисту думку про те, що таке неслухняна дитина. Про капітанів піску падре Жозе Педро чув давно і прагнув відшукати якусь можливість навернути всі ці серця до бога. У нього було величезне бажання працювати з такими дітьми. Тому він поставився до Гульвіси якнайкраще. А що як через нього він дістанеться до капітанів піску? Так згодом і сталося.

Серед духівництва падре Жозе Педро не вважали великим розумником. Він був чи не найскромнішим серед легіону священиків Байї. Перш ніж вступити до семінарії, він п'ять років працював робітником на текстильній фабриці. Одного разу під час відвідин фабрики епископом директор виробництва сказав: оскільки сеньйор епископ скаржився, що мало таких, у кого є покликання стати священиком, він готовий оплатити навчання одного семінариста. Жозе Педро стояв за своїм ткацьким верстатом. Почувши слова директора, він підійшов і сказав, що хотів би стати священиком. Директор і епископ були здивовані. Проте фабрикант дав слово, і Жозе Педро вступив до семінарії. Семінаристи насміхалися над новачком. Йому не вдалося стати добрим учнем, хоча поводився він зразково. Набожний, стараний, він не погоджувався багато з чим у семінарії. Йому не по-

щастило заглибитися в таємниці філософії, теології і латини. Але йому притаманна була надзвичайна співчутливість, і він пристрасно прагнув навертати до бога дітей або диких індіанців. Він багато страждав, особливо після того, як власник фабрики припинив платити за його навчання, і йому довелося стати педелем¹ у семінарії, щоб мати можливість далі вчитись. Проте потім він зміг стати священиком і залишився при одному з міських соборів, чекаючи, поки йому дадуть парафію. Йому шкода було безпритульних дітлахів, які, залишивши без батька, без матері, добували на прожиття крадіжками, погрузнувши в гріах. Падре прагнув навернути серця дітей до бога. Він почав відвідувати виправну колонію для малолітніх. Спершу директор приймав його дуже шанобливо. Але коли падре висловився проти тілесної кари, проти того, щоб мучити дітей голодом, усе змінилося. Падре написав листа до редакції «Вечірньої газети», і тоді йому було заборонено приходити в колонію, а на нього надійшла скарга в архієпископство. Через це йому й досі не дали парафії.

Найбільшим бажанням падре було познайомитися з капітанами піску. Проблема безпритульних дітей, малолітніх злочинців нікого не цікавила в цьому місті. Падре хотілося наблизитися до цих підлітків. У місті він не мав практично ніякого впливу. Він не знав, як йому діяти, щоб завоювати довіру цих малих злодіїв. Однак йому було добре відомо, що їхне життя позбавлене будь-якої ласки. Це було голодне життя кинутих напризволяще дітей. І якщо у падре не було ліжка, їжі й одягу, які він міг би їм дати, то він мав теплі слова і, безумовно, в його серці було багато любові до них.

Та в одному падре Жозе Педро спочатку помилявся: бо хотів запропонувати їм замість вільного життя на вулицях, повної свободи, занедбаності, яка й створила їм таке життя, можливість жити в кращих умовах. Але тепер він добре зізнав, що не може запропонувати цим дітям життя в колонії. Він добре зізнав закони і порядки колонії і те, як вони там виконуються. Зізнав, що колонія не може перетворити безпритульного на доброго робітника. Падре Жозе Педро покладав надії на своїх старих приятельок-богомолок, які могли б опікуватися деякими дітьми. Але це означало для хлопців попрощатися з найпривабливішим для них: із вільним життям на вулицях найтаємничішого і найпрекраснішого з міст світу — на вулицях Байї — гавані всіх святих.

¹ Педель — молодший службовець у навчальних закладах, який стежить за поведінкою учнів.

Тільки коли з допомогою Гульвіси падре Жозе Педро познайомився з капітанами піску, він зрозумів, що, зробивши їм таку пропозицію, він назавжди втратить їхню довіру й ніколи їх більше не побачить. До того ж він не мав цілковитої довіри і до старих дів, які жили тільки церквою, а в проміжках між богослужіннями займалися плітками. Згадав, як напочатку розчарував їх. Коли закінчив у церкві свою першу проповідь, оточив його цілий натовп цих належних жінок. Вони, здавалося, обожнювали його, і він знов, що більшість священиків приймають їхні лестощі й подарунки. Проте у самого падре Жозе Педро було інше уявлення про місію пасторя.

— Що вам, сеньйори, нема чого робити? — звернувся він колись до богомолок, коли ті хотіли допомогти йому зняття облачення. — У вас немає родини, про яку ви мусите дбати? Я вам не христосик, не архангел Гавриїл... Ідіть додому і працюйте, готуйте, шийте...

Богомолки дивились на нього набурмосено, ніби він був антихрист, а падре ще додав:

— Працюючи вдома, ви краще прислужитеся богої, ніж тут, принюхуючись до подолів священиків... Ідіть, ідіть!

Коли богомолки забралися геть, він уже трохи оволодів собою, швидше знеохочений до всього, ніж розгніваний:

— Христосику... ім'я боже згадують всує...

Богомолки пішли просто до падре Кловіса. Це був товстий лисий чоловік, завжди в добром усмішку, він був улюбленим сповідником усіх. Вигукуючи одна перед одною навипередки, вони розповіли падре Кловісу, що сталося. Падре Кловіс подивився на них і втішив:

— Це у нього швидко мине. Це на перших порах. Потім він побачить, що ви святі, справжні дщері господні. Не засмучуйтесь. Моліться за отця нашого і не забувайте, що сьогодні день благословення.

Коли вони пішли, він розсміявся і пробурмотів:

— Ці новоявлені падре лише псують життя людям.

Пізніше богомолки почали знову благоговіти перед падре Жозе Педро, проте до цілковитого порозуміння так і не дійшло. Його серйозний вигляд, доброта, його нехіть до пліток спричинилися до того, що його почали більше поважати, ніж любити. Від богомолок його віддаляла передусім нездатність стати гарним проповідником. Йому ніколи не щастило зобразити пекло з такою силою переконання, як, приміром, умів це робити падре Кловіс. А його риторика була вбога й непереконлива. Проте він вірував, був справді віруючим.

Тоді як про падре Кловіса можна було сказати хіба те, що він вірує принаймні хоч у пекло.

Спочатку падре Жозе Педро мав намір відвести капітанів піску до богомолок. Він міркував, що цим врятує не лише дітей, а й богомолок від їхньої безплідної суети. Нехай би присвятили себе цим дітям з такою ж віddаністю, як церкви. Падре Жозе Педро здогадувався, що вони марнували дні в пустопорожній балаканині у церквах або вишиваючи носовички для падре Кловіса, через те, що ці старі діви не мали ні сина, ні чоловіка, яким би могли присвятити своє життя. Він дав би їм синів. Тривалий час падре Жозе Педро плекав цей задум. Він навіть привів у дім до однієї з них хлопчика, який утік із виправної колонії. Це сталося ще до того, як він познайомився з капітанами піску, коли тільки про них почали говорити. Наслідок був сумний: хлопчина втік із дому, прихопивши срібні речі. Він вибрав вуличну долю, хоча там він ходив у лахмітті та жив надголовь. Він віддав їй перевагу перед гарним одягом і смачною їжею з обов'язком читати вголос перед обідом молитву та щодня бути присутнім на різних месах і богослужіннях. Потім падре Жозе Педро зрозумів, що експеримент не вдався в вини старої діви, а не хлопчика. «Неможливо,— подумав падре Жозе Педро,— зробити з безпритульного злодія пономаря. Але цілком можливо зробити з нього робочу людину». І він чекав, що, познайомившись із капітанами піску, зможе домовитися з деякими з них і з богомолками про новий експеримент, який він наперед продумав. Та невдовзі по тому, як Гульвіса рекомендував його групі і він поступово завоював довіру в більшості хлопців, він побачив, що і цей його дослід марний, що воля — найсильніше почуття в серцях капітанів піску. Тоді він вирішив діяти інакше.

Спершу діти придивлялися до нього з недовірою. Вони чули на вулиці, що бути падре — це не робота, а покликання і що таке швидше годилося би для жінки. Ale падре Жозе Педро був робітником і знав, як поводитися з цими хлопцями. Він ставився до них як до дорослих, до друзів. I так завоював їхню довіру, подружився з усіма, навіть з Педро Кулею і Професором, не дуже схильними до молитов. Труднощі виникли у нього з Безногим. У той час, як Професор, Педро Куля і Кіт ставилися до слів падре байдуже (Професор, правда, любив його, бо падре приносив йому книги), а Тичка, Кангасейро і Жоан Здоровило, особливо перший, прислухалися дуже уважно до того, що він казав, Безногий виявляв опір, спочатку досить-таки впертий. Проте скінчилося все тим, що всі стали вірити падре Жозе Педро.

А в Тичці він навіть відчув покликання до професії священика.

Однак того вечора вони зустріли його появу без особливого задоволення. Тичка підійшов і поцілував руку падре. Кангасейро також. Інші привіталися. Падре Жозе Педро пояснив:

— Сьогодні я прийшов запросити вас усіх.

Вони уважно прислухались. Безногий прошепотів:

— Він кликатиме нас на сповідь. Але тільки тих, що грішили.

Та замовк, перехопивши грізний погляд Педро Кулі.

Привітно всміхаючись, Падре примостиувся на ящику. Жоан Здоровило побачив, що сутана на ньому брудна й стара. Місцями позаштопувана чорними нитками. Жоан Здоровило підштовхнув лікtem Педро Кулю, який теж це помітив. Педро промовив:

— Хлопці, у падре, нашого друга, є дещо для нас. Ура падре Жозе Педро!

Жоан Здоровило знов, що все це через подрану сутану, що була завеликою для хирлявого тіла падре. Всі інші відповіли криками «ура». Падре всміхнувся, помахавши рукою. Жоан Здоровило не відводив очей від сутани. Він подумав, що Педро Куля — справжній ватажок, він усе знов, усе вмів робити. За Педро Кулю Жоан Здоровило дав би перерізати собі горлянку. Падре Жозе Педро витяг з кишені сутани чорний молитовник і вийняв з нього кілька банкнот по десять мільрейсів.

— Це вам на те, щоб піти сьогодні на карусель. Я вас усіх запрошую покататися сьогодні на каруселі.

Він сподівався, що хлопці зрадіють. З п'ятисот мільрейсів, які дона Гільєрміна Сільва дала на купівлю свічки для вівтаря діви Марії, він узяв п'ятдесят, щоб повести капітанів піску на карусель. Проте обличчя в хлопців залишилися байдужими. Падре стояв збентежений з грішми в руці. Педро Куля чухав голову. Падре поглянув на Професора, і той промовив:

— Падре, ви хороша людина... Але річ у тім, що Безногий і Кангасейро — обидва зараз працюють на каруселі. Ми вже запрошенні, нас запросив власник... — він замовк на мить, — це наш приятель... і ми можемо прокататися вночі безкоштовно... Але ми не забудемо, що ви нас запросили, ми це цінуємо...

Професор старанно добирал слова, усвідомлюючи всю делікатність моменту. Педро Куля схвально кивав головою.

— Нехай це лишиться надалі. Нехай уже іншим разом.

Але ви, сеньйоре, не образитесь на нас? Не образитесь? — Він уважно дивився на падре, і обличчя його знову прояснило.

— Ні, хай іншим разом.— Падре подивився на хлопців, посміхаючись.— Так навіть краще. Бо гроші, які я дістав...— Раптом він затнувся, подумавши, що, можливо, це божа пестроторога, бо, мабуть, він хотів вчинити щось недобре. Погляд його був таким дивним, що хлопці підступили на крок. Вони дивилися на падре, не розуміючи, в чому річ. Педро Куля насупився, як у тих випадках, коли треба було розв'язати якусь проблему. Професор хотів було щось сказати, але зрозумів усе першим Жоан Здоровило, хоча серед усіх він був, напевно, найдурніший.

— Це з церкви, падре? — I рот у нього скривився, на очах виступили слези, і він гнівався на себе за нестриманість.

Зрозуміли й інші. Тичка подумав, що крадіжка — то великий гріх, але доброта падре сильніша за нього. Безногий, накульгуючи більше, ніж завжди, підійшов до падре. Спочатку він майже кричав, а потім уже говорив тихіше.

— Ми можемо покласти їх туди, де вони були. Нам це неважко зробити. Не журтіться...— і засміявся.

I посмішка Безногого, і дружні почуття, які падре побачив у очах хлопців (і, здається, слози на очах у Жоана Здоровила), повернули йому спокій і віру у свій вчинок і свого бoga.

— Одна стара вдова дала мені п'ятсот мільрейсів, на свічку. Я взяв п'ятдесят, щоб повести вас на карусель. Бог вирішить, чи добре я вчинив. Тепер я куплю свічку.

Педро Куля відчув, що вони в боргу перед падре. Не придумавши нічого кращого, він вирішив відмовитись від задуманої на цей вечір справи.

— Ми збираємося на карусель увечері, щоб подивитися на Кангасейро і Безногого. Чи не хочете з нами падре?

Падре Жозе Педро погодився, бо знов, що це — наступний крок до зближення з капітанами піску. I на площу по-прямувала група хлопчиків разом із падре. Деякі не пішли, в тому числі й Кіт, що побіг на побачення з Далвою. Але ті, що виrushили туди, мали вигляд добре вихованых хлопчиків, що поверталися з уроку закону божого. Якби вони були добре вдягнені і чисті, їх можна було б вважати за учнів коледжу — в такому чіткому порядку вони крокували.

На площі вони показали падре Кангасейро, який наслідував голоси звірів, одягнений, як і годиться кангасейро, і Безногого, що самотужки управлявся з мотором, бо Нью-

зіньо пішов до готелю на пиво. Усе навколо було не таке гарне, як увечері, коли крутилися різnobарвні вогні. Але вони пишалися Кангасейро і Безногим. Професор недогризком олівця намалював на кришці ящика Кангасейро в його екзотичному вбраниї. Професор мав хист до малювання і іноді заробляв гроші, зображені на плитах хідника передхожих або закохані парочки. Ті зупинялися на хвилину, сміялися над ще не закінченим малюнком, казали:

— Дуже схоже!

Він збирав монетки, потім починав малювати чоловіків у порту і повій, малював доти, доки сторож не ґнав його з тротуару. Іноді навколо нього збиралося багато глядачів, і хтось казав:

— Цей малий не без таланту. Шкода, що уряд не піклується про таких обдарованих дітей.— І люди згадували випадки, коли вуличні хлопчаки, яких брали на виховання родини, згодом ставали великими поетами, співцями й художниками.

Професор закінчив малюнок на фанері. Він намалював карусель і Ньюзіньо Франсу, п'яного як чіп. Усі згromадилися навколо нього. Падре похвалив малюнок.

— Це ж ніби падре Жозе Педро? — почули вони раптом.

Лорнет якось худорлявої старої націлився на них, мов пістолет. Падре відчув себе якось незруечно. Хлопці з цікавістю витріщились на груди старої дами, прикрашені дуже коштовним блискучим кольє. Якусь мить усі мовчали. Тільки падре спромігся врешті вимовити:

— Добревечір, доно Маргарідо.

Удова Маргаріда Сантос спрямувала на нього золотий юрнет.

— І не соромно вам, падре, водитися з таким набродом? Служитель господа бога! Людина духовного сану — і серед цих гультіпак!

— Це діти, сеньйоро.

Стара погордливо дивилася на нього. Падре вів далі:

— Христос казав: «Нехай діти приходять до мене».

— Діти... Теж мені — діти! — І стара плюнула.

— «Хто спокусить одного малих цих, що вірять у мене,— казав господь,— тому краще було б, якби повісили йому жорно на шию і зкинули його в море». — Падре Жозе Педро підняв голос.

— Це не діти. Це — бандити, шахраї, злодії. Які вони діти? Цілком може бути, що це капітани піску... Злодії...— Вона кричала дуже сердито.

Хлопці з цікавістю дивились на стару. Лише Безногий,

який прийшов щойно з каруселі, бо повернувся Ньюзіньо, позирав на неї люто. Педро Куля ступив крок уперед і хотів пояснити їй:

— Падре лише хоче нам допомогти...

Але стара відсахнулась.

— Не підходить до мене, не підходить, негіднику! Якби не падре, я б покликала поліцію...

Педро Куля розсміявся, подумавши, що якби не падре, при цій уже не було б ні кольє, ні лорнета.

Стара пішла, не стримавшись, щоб роздратовано не сказати священику:

— Так ви далеко не підете, падре. Будьте обережнішими у своїх знайомствах.

Педро Куля захлинувся від сміху, і падре теж розсміявся, хоча йому було сумно через цю стару. Але карусель усе крутилась, забавляючи гарно вдягнених дітлахів, і потроху очі капітанів піску знову прикипіли до неї, в них палало бажання покататися на кониках, у круговерті вогнів. «Так, вони діти», — подумав падре.

Надвечір почалася злива. Невдовзі дощ перестав, темні хмары зникли з неба, замерехтили зорі, і засяяв повний місяць. Вдосвіта на площину з'явились капітани піску. Безногий завів мотор, і хлощі забули, що вони не такі, як інші діти. Забули, що немає в них домівок, що не мають вони ні батьків, ні матерів, що живуть з крадіжок, як дорослі, яких боїться місто і називає бандитами. Забули й про слова старої з лорнеткою. Забули вони про все і були вже такими, як інші діти, їздили на каруселі й раділи кольоровим ліхтарям. Зірки ряхтували, світив місяць. Але яскравіше за місяць, кравіше за зорі падали серед ночі сині, зелені, жовті й червоні вогні «великої японської каруселі».

ДОКИ

Педро Куля вдарив чотирирейсовою монетою об стіну будинку митниці. Монета впала перед монетою Гульвіси. Потім прицілився Тичка, і його монета впала поміж монетами Педро та Гульвіси. Гульвіса сидів навпочіпки й дивився на гроші. Вийняв з рота сигарету:

— Оце так! Погано починаю...

Грали далі, але Тичка і Гульвіса програли дрібні, і Педро Куля заховав копійки до кишень.

— Маєте рацію.

Перед ними, припнути до причалу, стояли рибальські човни. З базару поверталися чоловіки й жінки. Капітани

чекали сьогодні ввечері на човен Божого Улюбленця. Цей майстер капоєйри зараз ловив рибу, бо рибальство і було його основною професією. Узялися грati далі, і Педро Куля виграв ще дві чотирирійсові монети. Шрам на обличчі в нього почевонів. Радів, що переміг суперників у гарній грі, особливо коли гравці були такі сильні, як Тичка, котрий довго вважався найкращим гравцем у їхньому товаристві, а також Гульвіса. Коли скінчили, Гульвіса вивернув кишені:

— Доведеться позичити в тебе, бо в мене більше немає ні крузадо¹. Все програв.

Потім подивився на море і на причалені човни:

— Божий Улюбленець повернеться надвечір. Ходімо на доки!

Тичка сказав, що чекатиме на Божого Улюбленця, а Педро Куля і Гульвіса попростували до доків. Пройшли вуличками до пристані й запурхotali по піску. Від п'ятого причалу саме відпливав човен. Люди снували туди й сюди, мов у мурашнику. Педро Куля запитав у Гульвіси:

— Ти хотів би стати моряком?

— Ні... Мені подобається тут. Я не хочу звідси нікуди рушати, нікуди.

— А я б хотів. Гарно, мабуть, залазити на щоглу. А якщо бура, уявляєш? Ти пригадуєш історію, яку нам читав Професор? Ото була бура...

— Ага. Просто ураган.

Педро Куля пригадував далі події у тій історії. Гульвіса нізаще б не покинув Байю, де він виріс і де так легко було жити з ножем за поясом, гітарою під пахвою і юною мулаткою. Тільки таке життя провадитиме Гульвіса, аж поки не стане зовсім дорослим.

Вони дійшли до входу на сьомий причал. Жоан де Адам, чорний сильний докер, колишній страйкар, якого любили і боялись у цілому районі, сидів на ящику. Він курив люльку, під сорочкою у нього випиналися м'язи. Коли побачив хлопців, відразу ж привітався з ними:

— Привіт, Гульвісо, друже! І капітану Педро привіт!

Він називав Педро капітаном Педро і любив із ним розмовляти. Підсунувся, даючи Педро місце на ящику. Гульвіса всівся перед ними на землю. На розі стара негритянка продавала кокаду² та помаранчі. Вона була вдягнена у кольорову бавовняну спідницю і в блузку, з якої виднілися перса, ще досить тугі, як на її вік. Гульвіса дивився на груди не-

¹ Крузадо — монета в чотиристі рейсів.

² Кокада — ласощі з кокосового горіха.

гритянки, очищаючи апельсин, якого щойно приніс із її столика.

— У тебе ще гарна постава, тітко! Правду кажу, еге ж? Негритянка посміхнулась.

— Ця молодь зараз не поважає старших, куме Жоан де Адам. Хто це коли чув, щоб' шмаркач розпатякував про груди такої старої баби, як я, у котрої все вже позаду, ну скажіть?

— Та облиш, тітко, тобі приємно це чути...

Негритянка засміялась, задоволена.

— Я вже не думаю про таке, коханий Гульвісо. Ввійшла вже в літа. Ось запитай цього... — і вона показала на Жоана де Адама. — Я бачила, як він організовував перший страйк тут, у доках. Такий був хлопець тоді, як ось ти. В ті часи ще ніхто й не знав добре, що то воно таке страйк. Пам'ятаєш, друже?

Жоан де Адам кивнув головою на знак того, що пам'ятає. Ззві очі, пригадуючи давні часи, коли доки охопив перший страйк. Він був одним з найстарших докерів, хоча ніхто б відразу не вгадав його років.

Педро Куля промовив:

— Негр скаже, як зав'яже, а як змалює, то іншому тричі тридцять раз так не вдасться.

Негритянка нахилила голову, майже білу від сивини. Потім стягла хустину, що покривала її волосся, а Гульвіса пожартував:

— Слухай, нашо тобі ця хустка? Негритянка гарніша, коли пишніша...

Жоан де Адам запитав:

— А ти пригадуєш Раймундо, кумо Луїзо?

— Блондина, який загинув під час страйку? Як можна його не пам'ятати? Щовечора приходив до мене погомоніти трішки, а жарти полюбляв...

— Його вбили, коли до нас наїхала кінна поліція. — Він глянув на Педро Кулю. — Ти ніколи не чув, щоб говорили про нього, капітане?

— Ні.

— Ти мав тоді чотири роки. Був певний час у одного, потім у іншого, поки нарешті втік кудись. Відтоді нічого про тебе ми не чули, аж доки ти об'явився як ватажок капітанів піску. Скільки тобі зараз років?

Педро почав рахувати, але Жоан де Адам перебив його:

— Тобі зараз років п'ятнадцять. Чи не так, кумо?

Негритянка кивнула, що так. Жоан де Адам вів далі:

— Одного дня, коли захочеш, можеш іти сюди працювати в док. Ми тримаємо тут для тебе місце.

— Чому? — запитав Гульвіса, а вражений Педро тільки слухав.

— Тому що його батько був Раймундо і загинув, борючись за народ, за справжні людські права для свого народу. Це був справжній мужчина. Він був вартий десятка тих, кого зустрічаємо отут зараз.

— Мій тато? — запитав Педро Куля, який досі не чув нічого певного про ті справи.

— Так, твій тато. Люди прозивали його Блондином. Ко-ли під час страйку він промовляв до людей, ніхто б не по-думав, що це простий вантажник. Його відлила куля. І тому маємо для тебе тут місце у доках.

Педро Куля шкрябав тріскою по асфальті. Подивився на Жоана де Адама.

— А чому раніше ти мені ніколи про це не розповідав?

— Ти ще був дуже малій, щоб зрозуміти це. А незабаром ти вже станеш мужчиною,— задоволено засміявся негр.

Педро Куля теж усміхнувся. Був радий, що довідався про долю свого батька і що той був таким видатним чоловіком. Але запитав, повільно розтягуючи слова:

— А маму мою ти теж знав?

Жоан де Адам на мить замислився.

— Ні, не знав. Коли я познайомився з Блондином, у нього вже не було дружини. Але був ти.

— А я її знала.— Тепер говорила негритянка.— Вродлива жінка. Ходила чутка, ніби твій батько викрав її з багатого дому, там, з Верхнього міста,— і вона показала на частину міста, що виднілась на узвишші.— Вона померла, коли ти мав тільки шість місяців. У ту пору Раймундо працював на фабриці сигар в Ітапажіпі. Вже згодом перейшов сюди, у доки.

Жоан де Адам повторив:

— Коли тобі захочеться...

Педро Куля заперечливо похитав головою. Потім спитав:

— Страйк — це було щось гарне, Жоане?

Вони послухали, що розповів їм Жоан де Адам про страйк. Коли той закінчив, Педро Куля промовив:

— Я хотів би організувати страйк. Це повинно бути чудово!

Коли до причалу почав приставати корабель, Жоан де Адам підвівся.

— Зараз нам треба йти вантажити цього голландця. Корабель загудів і почав маневрувати, щоб пристати до

причалу. На причалі колом стояли докери, вдивляючись у великий корабель. Педро Куля дивився на них з любов'ю. Його батько був одним із них і загинув, захищаючи їх. Проходили чоловіки — білі, мулати, негри, багато негрів. Вони йшли наповнювати черево корабля мішками какао, ящика-ми тютюну, цукру, всіх продуктів штату Байя, які зараз пойдуть у далекі краї, де люди, такі ж, як і вони, тільки високі й світлошкірі, вивантажать з корабля товар, випорожніть його черево. Батько Педро був одним з них. Зараз він це знає. Для них його батько промовляв, залазячи на бочку, яку швиденько прикочували на місце збіговиська докерів, за них він бився, а потім дістав кулю, коли проти докерів вислали кінну поліцію. Отже, саме тут, де він сидить зараз, текла кров його батька. Педро Куля подивився на землю, нині покриту асфальтом. Отже, під тим асфальтом є кров, яка витекла з тіла його батька. І тому він, коли б тільки захотів, дістане собі роботу на доках, серед цих людей, місце, яке залишив для нього батько. Він повинен буде та-кож носити вантажі... Це суворе життя з шістдесяткілометровими мішками на спині. Але відтак він матиме змогу теж страйкувати, як і його батько і Жоан де Адам, битися з поліцією і вмерти за права цих людей. Так він помститься за свого батька і допоможе цим людям вибороти свої права. Педро Куля, щоправда, дуже невиразно уявляв собі, що воно таке. Але коли бачив себе під час страйку, бачив себе у бійці, його очі й уста всміхалися.

Гульвіса, який запихався вже третьою помаранчею, перебив його мрії:

— Думаєш про ту смерть, що сталася так давно, братику?

Стара негритянка дивилась на Педро Кулю з любов'ю.

— Обличчя у нього батькове. Якби не цей шрам на щоці, здавалось би, що бачиш Раймундо. Тільки волосся в нього материне, хвилясте. Але ж Раймундо був гарний мужчина...

Гульвіса всміхнувся сам до себе. Запитав, скільки він винен, і заплатив старій двісті рейсів. Потім подивився ще раз на негритянку і запитав:

— А в тебе немає дочки, тітко?

— А навіщо тобі про це знати, нечесно?

Гульвіса зареготав.

— Та хотів би з нею близче познайомитися...

Негритянка замахнулась на нього, а Гульвіса швидко ухилився.

— Якби й мала я дочку, то була б вона не для тебе, ти, волоцюжко!

А тоді згадала:

— Ти йтимеш сьогодні до Гантоїса? Там сьогодні буде кандомблє. Танці будуть. Сьогодні ж свято Омолу.

— Там можна попоїсти? Буде щось смачне?

— Авжеж...— Вона подивилася на Педро Кулю.— Чого б тобі не піти, хоч ти й більй? Омолу — свята не лише для негрів. Це свята всіх бідних.

Гульвіса підняв руку, ніби вітаючись, при згадці про Омолу, богиню злідарів. Вечоріло. Хтось купив кокосовий горіх. Раптом засвітилися вогні. Негритянка підвелась, і Гульвіса допоміг їй поставити решту неспроданого товару на голову. Вдалині показався Тичка з Божим Улюбленцем. Педро Куля ще раз поглянув на чоловіків, які у доках зносили вантажі на голландський корабель. На широких спинах негрів іmetisів блищали краплі поту. Мускулисті тіла гнулися під вантажем. Глухо скрипіли підйомні крані... Боротися за права... Одного дня чоловік, такий, як Жоан де Адам, міг би разповісти підліткам у доках порту його історію так, як сьогодні розповіли йому про його батька. Очі Педро гарячково блищали в нічній темряві, яка спускалась на землю.

Хlopці допомогли Божому Улюбленцеві вивантажити зловлену рибу з човна. Улов був чималий. Сьогодні йому допомогла Єманжа. Торговець, що мав на базарі рибну крамничку, купив усю виловлену рибу. Потім гуртом пішли повечеряти до невеличкого ресторану поблизу. Тичка йшов на побачення з падре Жозе Педро, який учив його читати й писати. Зупинився на мить біля складу, щоб узяти коробочку з перами, які купив ще вранці у крамниці з канцелярськими товарами. Педро Куля, Гульвіса та Божий Улюбленець пішли на кандомблє в Гантоїс, де об'явилась Омолу в червоних шатах і піснею сповістила своїм бідним дітям, що скоро скінчаться злідні, що вона пошле віспу в домівки багатіїв, а бідні віднині будуть ситі й щасливі. Бубни грали до пізньої ночі на честь богині Омолу. Вона оголосила всім, що наближається день відплати за кривди бідняків. Негритянки танцювали, а чоловіки пили й розважались. День відплати настане!

Педро Куля самотньо йшов вуличками міста, бо Гульвіса подався танцювати, як і Божий Улюбленець, уже на цілу ніч. Він спускався сходами, що вели в Нижнє місто. Почував себе зараз так, ніби якийсь тягар лежав у нього на серці, ніби його викривили зсередини, вигнули. Він ішов і розмірковував про надвечірню розмову з Жоаном де Адамом, розмову, яка сповнила його радістю, бо він довідався, що його

батько був людиною поважною і непересічною. До цього ніколи не доводилося Педро Кулі ні з ким порозмовляти про свого батька, довідатись, як він помер. Та й потім на макумбі у Гантоїсі Омолу в червоному вбранині оголосила, що настане день, скоро настане день, відплати за всі поневіряння бідних. Все це лягло на серце Педро Кулі, ніби оті шістдесятникіограмові мішки на спини вантажників.

Спустившись сходами вниз, Педро Куля попрямував вуличкою на пляж, охоплений бажанням добрatisя швидше до складів і влягтися спати. Якесь цуценя загарчало на нього з кутка, побоюючись, що він забиратиме в нього кістку, яку гризло. В кінці вулиці він помітив силует. Схоже, що то була жінка, яка дуже поспішала кудись. Педро швидко попрямував за жінкою, що саме виходила на пляж. Пісок шурхотів під ногами, і жінка швидко почула, що її переслідують. Педро Куля міг зараз краще її роздивитися, коли вона проходила під ліхтарями — це була юна негритяночка років п'ятнадцяти, як і він. Вона поспішала, йшла, майже стрибаючи, від чого уся її постава граційно й легко вигиналась, бо коли негри навіть просто ходять, то й тоді здається, ніби вони танцюють. Дивлячись на рухливі стегна юної негритянки, Педро не згадував уже ні про смерть свого батька, що захищав права вантажників-страйкарів, ні про те, що Омолу провістила на макумбі. Він думав лише про те, щоб повалити негритяночку на піщаному пляжі, пестити її тугі дівочі перси.

Прямуючи за нею, бо дівчина звернула з вулички на піщаний берег, сподіваючись за пляжем вийти до іншої освітленої ліхтарями вулиці, Педро підійшов до стовпів з ліхтарями. Негритянка лише тоді помітила, що відстань між нею і Педро чимдалі скорочується, і припустила біgom. Педро зрозумів, що коли вона проскочить до старих складів, то в тих лабіринтах вона швидше втече від нього. Добре знаючи тут кожен метр, Педро погнався навпереди. Повнутишу на піщаному пляжі зараз порушувало тільки відлуння кроків дівчини. Педро все більше наблизався до неї. Він біг значно швидше, ніж негритянка. А вона замість того, щоб пірнути у лабіринти старих складів, бігла тільки пляжем. Педро сміявся, усмішка широко відкривала його білі зуби. Він був дуже схожий на звіра, що ось-ось скопить у пустелі свою здобич.

Коли він уже зовсім наблизився до негритянки й підняв руку, щоб торкнутися її плеча, дівчина побігла ще швидше. Педро Куля гнався далі і незабаром наздогнав дівчину. Зупиняючи її на бігу, він спіткнувся сам, і вони об обоє покотили-

ся на пісок. Педро зірвався на ноги і вмить був біля дівчини, простягнувся поруч неї, притримуючи її.

— Ну, красунечко, ну, золотко мое! Все одно я з тобою!

На обличчі негритяночки був жах. Але коли вона помітила, що її переслідувачеві не більше ніж п'ятнадцять-шістнадцять років, вона трохи ожила і спитала його з ненавистю:

— Що тобі треба?

— Не будь такою впертою, смаглявко. Давай трішки побазікаємо...

Він схопив її за руку і повалив на пісок. Її пойняв страх, безтямний страх. Вона поверталась від бабусі додому, де чекали на неї мама і сестри. Чому вона вийшла так пізно, чому пішла на ризик, перебігаючи берегом? Хіба ж вона не знала, що піщаний пляж — місце кохання для всіх хуліганів, усіх злодіїв, усіх моряків, усіх капітанів піску, усіх, хто

може оплатити собі жінки та кого, однак, змагає тілесна спрага у святому місті Байя? І юноша сповнилося п'ятнадцять років. Педро Куля теж мав п'ятнадцять років, але він уже давно знов не тільки пляж і його таємниці, а й таємниці кохання жінки. Тому що чоловіки проникають у ці таємниці раніше за жінок, а капітани піску пізнають їх значно раніше за будь-якого чоловіка.

Педро Куля провів рукою по кучерявій голівці негритяночки:

— Ти просто чудова, смаглявко! Зробимо з тобою гарненького синочка.

Вона відштовхнула його:

— Облиш мене. Облиш мене, проклятий!

Вона озиралась довкола, намагаючись побачити кого-небудь поблизу, щоб покликати на допомогу, щоб урятувати свою дівочу честь, яка була для неї тепер уже великою цінністю. Але ж вночі на піщаному березі порту Байя важко було когось побачити. Усвідомлення небезпеки, що чигала на неї, надало їй нових сил. Вона нагнулась і вкусила Педро за руку. Той зойкнув, відсмикнув руку, дівчина вирвалась, скочила на ноги й побігла. Але він швидко знову піймав її, і тепер бажання перемішалось у нього із злістю.

— Годі кривлятися! — і намагався звалити її на пісок знов.

— Облиш мене, проклятуший! Кажу тобі, облиш мене!

Педро не відповідав. Він знав інших, що теж пручалися. Вона вперто опиралася, лаялась, билася і кусалась, била своїми слабими рученятами його груди.

Чого ти вишандрюєшся, пташко! Ти що, думаеш, я

тебе відпушу отак, без нічого? Твій хлопець нічого не знає, ніхто нічого не знатиме...

— Облиш мене, проклятий... Облиш мене, проклятий... Облиш мене, я ж дівчина. Ти ж не любиш мене, не чині мені зла. Потім ти собі зустрінеш іншу. Я невинна, а ти мені хочеш зробити таке зло.

Її очі сповнились сльозами, вона плакала зі страху.

— Ти дівчина, це правда?

— Клянусь усіма святыми, господом богом нашим і пречистою дівою,— і вона перехрестилася тремтячими пальцями.

— Ти правду кажеш? — запитав Педро.

— Клянуся, що так. Дай мені спокій, мене ось мама вдома чекає.

Вона плакала, і Педро Кулю охопив сумнів, але бажання в ньому все ще палало. Він нахилився до самого вуха негритянки і легенько поцілував.

— Hi. Hi.

— Та не бійся, я відпушу тебе дівчиною.

— Hi, hi, я боюся...

. Дівчина голосно плакала, підносячи до неба руки, була мов божевільна, весь її захист були крики, її сльози. Але для Педро головним її захистом були очі, сповнені жаху, очі слабкої тварини, у котрої немає більше сил для опору.

— А якщо я тебе облишу, ти прийдеш сюди завтра?

— Прийду, так.

— Тоді я відпушу тебе зараз.

Вона лише головою хитнула у відповідь. Її очі були, як у причинної, в цю мить вона почувала тільки страх і бажання втекти.

— Гаразд, можеш іти. Але якщо завтра ти не повернешся... Я колись тебе спіймаю і покажу тобі, яка з тебе належить за це відплата...

Вона пішла, нічого не відповівши. Хлопець ішов поруч з нею.

— Я проведу тебе.

Дівчина плакала. Він хотів узяти її під руку, але вона відсахнулась від нього. Він спробував ще раз, але вона знову відсмикнула руку.

— Якого дідька? Чого ти комизишся?

I вони пішли далі, взявши за руки. Вона плакала, і цей плач викликав у Педро Кулі сум, до нього поверталася його вечірня тривога, спогад про батька, що загинув у боротьбі, згадка про пісню Омолу, яка віщувала помсту. Він почав уже клясти в душі зустріч з цим дівчеськом і прискорив хо-

ду, щоб швидше дійти до вулиці. Вона все ще хлипала, і він злo сказав їй:

— Чого ти оце? Я ж нічого тобі не зробив...

Вона зиркнула на нього, і очі її були сповнені зненависті. Він не здав, що казати далі, у нього не залишилось більше ні бажання, ні зlostі, в серці був тільки сум. До них долинула мелодія самби, яку виспівував хтось на вулиці. Вона заридала ще сильніше. Він підкидав ногою пісок. Зраз Педро відчував себе слабшим за неї, рука негритяночки тиснула на нього, ніби свинець. Він відняв руку, і вона відсторонилася від нього, а він не заперечив цьому. Він жалів зараз, що зустрів Жоана де Адама, що пішов на кандомблє у Гантойс. Вони дійшли до кінця вулиці, і Педро звернувся до дівчини:

— Ну, тепер можеш іти спокійно, ніхто тебе тут не зачепить.— Вона знову глянула на нього з ненавистю і побігла геть. На розі вулиці вона зупинилася і вигукнула:

— Чума, голод і війна на твою голову, проклятий! Бог тебе покарає, проклятий! Негідник, проклятий, проклятий!

Голос її лунав по вулиці, шмагаючи Педро Кулю.

Перш ніж зникнути за рогом, вона сплюнула і повторила знову:

— Проклятий!.. Проклятий!..

Спочатку він стояв, ніби прикутий до місця, а потім побіг берегом моря, ніби тікаючи від прокльонів негритяночки, і вітер хльостав його в обличчя. Йому хотілося кинутися в море, щоб змити з себе всю цю тривогу, хотілося відомстити тим людям, що вбили його батька, бо в ньому закипала зневідність до багатого міста, що лежало по другий бік затоки, його охопив відчай від життя, яке він вів, життя безприступного хлопчика, покинутого і гнаного звідусіль, і жаль до бідної негритяночки, яка, власне, теж була дитина.

«Теж дитина»,— повторював йому голос вітру, самби, яку хтось співав, його внутрішній голос.

ПРИГОДА ОГУНА¹

Темного зимового вечора, коли вітрильники не зважувались виходити в море, коли гнівались Єманжа і Шанго, коли близкавки були єдиним світлом на небі, вкритому важкими й темними хмарами, Педро Куля, Безногий і Жоан Здоровило проводжали святу матір Дону Аніньо до її далекого дому. Прийшла вона на склад, коли вечір

¹ О г у н — бог, що керує боротьбою і війнами.

лише починається, і попросила капітанів піску про допомогу. Поки розповіла вона їм, що трапилося, настала страшна грозова ніч.

— Огун гнівається... — пояснила свята мати Дона Аніньї.

Сталося таке. Під час облави на одному кандомблі поліція забрала звідти зображення бога Огуна, що стояло у віттарі. Дона Аніньї робила все можливе й неможливе, аби вернути зображення народного бога назад. Була навіть з візитом у одного професора медичного факультету, який вивчав негритянську релігію і вчащав з цією метою на кандомблі, просила його допомогти забрати зображення Огуна в поліції. Професор справді сподівався, що поліція віддасть на його прохання зображення Огуна. Але хотів він цього тільки для того, щоб прилучити й цю статуетку до своєї колекції негритянських ідолів, а зовсім не для того, щоб повернути її у віттар.

І Дона Аніньї звернулася до капітанів піску, своїх давніх друзів, бо друзі святої матері всі негри і всі бідняки Байї. Для кожного з них вона мала тепле й материнське дружнє слово. Лікувала їхні хвороби, з'єднувала закохані пари, а її закляття вбивали злих людей. Вона розповіла про все, що сталося, Педро Куї. Ватажок капітанів піску рідко вчащав на кандомблі, так само, як рідко коли прислухався і до проповідей падре ЖозеPedro. Але Педро Куля був вірним другом матері Дони Аніньї, і падре ЖозеPedro. У капітанів піску бути другом означало передусім допомагати другові.

Зараз вони проводжали матір Дону Анінью додому. Була горобина ніч. Під зливою вони чимчикували, тулячись докупи і ховаючись під великою білою парасолькою матері святої. Щойно кінчалися кандомблі на честь Огуна, і саме на одному з них Омолу й пригрозила помстою багатіям за лихо бідного люду. Дона Аніньї проголосила з гіркотою:

— Не дають біdnій людині жити... І Богу біdняцькому спокою не дають. Біdняк не має права ані танцювати вже, ані співати, ані помолитися своєму богові... — Голос її вже не схожий був на голос матері святого Дони Аніньї. — Їм не досить убити біdняка голодом, вони ще й святих забирають у нього! — і вона погрозила кулаком.

Педро Куля відчував, що в ньому народжується обурення. Біdnі не мають нічого. Падре ЖозеPedro казав, що одного дня усі біdnі попадуть у царство небесне, де буде Бог, справедливий до всіх. Але молодий розум Педро не знаходив у тому справедливості. В небесному царстві усі будуть рівні, але ж на землі люди не рівні, терези завжди схиляються в один бік.

Гнівні вигуки святої матері лунали серед ночі й заглушали відголосся бубонів і співів, що славили Огуна. Дона Анінья була висока й худа, смагляву шкіру вона успадкувала від своїх чорних аристократичних предків і вміла, як ніхто інший у Байї, гарно вдягатися. Крім того, вона завжди була весела й дуже велична. У цьому вона скидалася на падре Жозе Педро. Зараз вона, однак, мала грізний вигляд, і її прокльони багатіям і поліції переповнювали байянську ніч і серце Педро Кулі.

Коли хлопці довели святу матір додому і її оточили вірні її дівчата — помічниці, що цілували її руки, Педро побоїцяв:

— Може статись, матінко Аніньйо, що я завтра вам принесу вашого Огуна назад.

Вона ж погладила хлопця по русявлі голові і всміхнулась, Жоан Здоровило і Безногий поцілували негритянці руку, і всі троє хлопців попрямували назад у гори. Брязкальця та бубни вигравали цілу ніч на честь Огуна.

Безногий не вірив ні в що, але йому хотілося зробити приємність Доні Аніньї. Він спітав:

— Що робитимемо? Адже ця штука у поліції...

Жоан Здоровило сплюнув, він трохи побоювався.

— Не називай Огуна штукою, Безногий! Він покарає...

— Він заарештований і нічого не може зробити,— засміявся Безногий.

Жоан Здоровило замовк, бо він знов, що Огун такий могутній, що зможе покарати Безногого і з поліційного ув'язнення. Педро Куля почухав підборіддя і попросив цигарку.

— Дайте подумати. Ми, хлопці, повинні облагодити цю справу. Ми ж побоїцяли Доні Аніньї. Зараз треба щось придумати.

Вони зійшли вниз до складу. Дощ лив через дірки в дахові, хлопчаки згromадилися по кутках, де було сухіше. Професор намагався запалити свічку, але вітер відразу ж погасив вогонь — здавалося, що вітер грається з ним, задирає його. Врешті Професор здався і примирився з думкою, що сьогодні вночі йому не доведеться читати. Він став придивлятися до картярської гри в одному з кутків складу. Кіт і Гульвіса тримали банк. Монети дзвеніли, але жоден шум не міг відволікти Тичку, який молився перед образами діви Марії і святого Антоніо.

У дощові ночі хлопці не могли спати. Час від часу, коли блискавка освітлювала склад, можна було роздивитись худі й брудні обличчя капітанів піску. Багато з них були ще зовсім дітьми і боялися легендарних драконів і потвор. Вони

тулились до старших, котрим було холодно і хотілося спати. Іншим, чорним, вчувався у вибуках грому голос Шанго. Для всіх них горобині ночі були жахливими. Навіть для Кота, що мав жінку, на грудях якої міг прихилити свою молоду голову. Бо завжди в місті є багато чоловіків, котрі мають лише самотницьку постіль і котрі не мають до кого притули-тись, а хочуть сховати свій страх на жіночих грудях і пла-тять Дайлів, щоб переспати в ній, і платити добре. Тоді Котові доводилось залишатися на складі і різатися в карти своєю крапленою колодою, допомагаючи Гульвісі оббирати інших. Отак усі хлопчаки трималися разом, а все ж кожен зали-шався самотнім, почуваючи, що потрібне йому не тільки тепле ліжко в кімнаті з дахом, а передусім ласкаве слово матері чи сестри, яке б прогнало страх і тугу. Збившись до-купи, вони тремтіли від холоду, бо більшість з них мали на собі тільки сорочку та штани, лише дехто був у вкрадених чи підібраних на смітниках піджаках. Піджаки ці служили їм і пальтами, лише Професор мав справжнє пальто, але таке велике, що воно тяглося по землі.

Колись, ще влітку, якийсь чоловік, одягнутий у довге пальто, зупинився в одному з міських барів випити лимо-наду. Він скидався на іноземця. Був полуцен, і стояла стра-шenna спека. Але здавалося, у своєму новому пальті іно-земець не почуває спеки. Професорів здалося, що чоловік цей у добром настрої, що він багатий, і Професор почав малювати його крейдою на тротуарі, розраховуючи напер-перед, що той дасть йому два мільрейси. Малював він чоловіка у величезному пальті, більшому, ніж сам чоловік. Він усмі-хався сам до себе, сподіваючись, що одержить за малюнок сподівану нагороду. Чоловік повернувся на стільці і поди-вився на малюнок, що був майже закінчений. Професор ус-міхався, малюнок здавався йому гарним, цікава була сама ідея — пальто більше за людину. Але іноземець не зрозумів малюнка, він схопився і кілька разів штурхнув Професора. Один удар попав просто в нирки, і хлопчак звалився на тротуар. Чоловік вигукнув:

— Це тобі, хаме, буде наукою, знатимеш, як насміха-тися з поважних людей.

Він пішов, подзенькуючи в руці монетами, ще й розтер по дорозі малюнок ногою. Офіціантка підійшла і допомогла Професорів підвистися. Подивилася співчутливо на хлоп-ця, який розтирав ударені місця, потім подивилася на ма-люнок і сказала:

— Який негідник! А малюнок же схожий... Дурень, та-й годі!

Вона засунула руку в кишеню фартуха, де лежали чаїові, витягла один мільрейс і хотіла дати Професорові. Але хлопець відмовився, знаючи, що і їй самій бракує грошей. Він подивився ще раз на розтертий малюнок і пішов собі геть, усе ще тримаючись за поперек, не думаючи ні про що, а в горлі йому судомило. Хотів розважити чоловіка та й собі заробити монетку. Натомість отримав штурхани й лайку. Чому їх так ненавидять у всьому місті? Вони ж бідні діти, без батьків і матерів. Чому ж люди, які добре вдягаються, так їх ненавидять? Він ішов сам зі своїм болем і раптом на безлюдному піщаному березі побачив чоловіка в пальті. Схоже було, той простував до одного з пароплавів, що стояли на причалі. Чоловік зараз ніс пальто на руці. Професор витяг ножа (хоч рідко коли застосовував його) і наблизився до чоловіка. Спека прогнала всіх з берега. Чоловік прямував навпротець, намагаючись скоротити собі шлях. Він брів по піску, аби швидше добратись до причалу. Професор мовчки йшов за чоловіком, а потім перепинив йому дорогу з ножем у руці. На обличчі чоловіка можна було побачити, як ціла гама різноманітних почуттів зливається у нього в одне: страх перед помстою. Він дивився на Професора з жахом. Професор виріс перед ним несподівано з ножем у руці.

— Ну, гаде?

Професор підступав до нього з ножем, і чоловік зблід.

— Що таке? Що таке?

Він озирався навколо, намагаючись побачити когось, щоб покликати на допомогу. Але тільки вдалини, в доках, можна було розрізнати силуети людей. Чоловік у пальті спробував був тікати, але Професор ударив його ножем у руку. Пальто зосталось лежати на землі, а кров капала з пораненої чоловікової руки. Професор пішов на другий кінець піщаного пляжу. Зупинився, не знаючи, що робити. Незабаром тут з'явиться поліцейський, потім прибудуть інші разом з пораненим чоловіком, і його будуть розшукувати. Але якщо він зможе заховатись, доки відійде пароплав, усе обійтеться, чоловік поїде на пароплаві, а звідти не зможе шукати його і забрати до в'язниці. Професор згадав про офіціантку. Пішов до бару і погукав її. Вона відразу все зрозуміла, ледве зиркнула на пальто в руках Професора. Професор її попередив:

— Шкрябнув його тільки по руці...

Вона засміялась:

— Відомстив, значить?

Вона віднесла пальто і сховала десь. Професор ховався, доки пароплав відплів з причалу. Але зі своєї схованки

він бачив поліцейську облаву на березі і прибережних вуличках.

Так Професор здобув собі пальто, яке ніколи не хотів продати. Здобув пальто і разом з цим перейнявся ще й великою ненавистю до багатіїв. Значно пізніше, коли у цілій країні захоплювались його настінними розписами (це були малюнки з життя безпритульних хлопчаків, старих жебраків, робітників і докерів, котрі розбивали кайдани), багато хто звертав увагу, що в його розписах товсті буржуа завжди були зображені у величезних пальтах, виразніших і промовистіших за самих володарів.

Педро Куля, Жоан Здоровило та Безногий увійшли до складу. Попрямували до групи, яка зібралась навколо Кота. Коли вони підійшли, гра зупинилася, і Кіт поглянув на прибулих:

— Що, може, в двадцять одно згуляємо?
— Я не такий дурний,— відповів Безногий.

Жоан Здоровило всівся біля них дивитися на гру, а Педро Куля пішов з Професором у куток складу. Вони хотіли скласти план, як викрасти статуетку Огуна з поліцейської в'язниці. Обговорювали це питання аж до ночі, і була вже одинацятا година, коли Педро Куля звернувся до всіх каптанів піску:

— Хлопці, мені випадає досить важка справа. Якщо до ранку не повернуся, то знайте, що мене посадили у в'язницю в поліції і вишлють до віправної колонії. Але я втечу. Або ж і ви прийдете, щоб мене звідти витягти...

І він пішов. Жоан Здоровило провів його до дверей. Професор знову підсів до Кота. Молодші хлопці зі страхом спостерігали, як пішов їхній вожак. Вони дуже вірили Педро Кулі й без нього багато хто з них не знав би, що робити.

Тичка вибрався зі свого кутка, перервавши молитву:

— Що сталося?

— Педро пішов на важку справу. Сказав, якщо до ранку не повернеться, значить, попав під замок...

— А ми його витягнемо...— відповів Тичка спокійно, ніби це не він кілька хвилин тому стояв на колінах перед зображенням святої діви Марії, молячись за спасіння своєї маленької душі злодіячки. Тепер він знову вернувся до своїх святих, щоб молитися за Педро Кулю.

Гра відновилася. Дощ, блискавки й грім не візумали. У складі було холодно. Краплини води раз у раз спадали на хлопчаків, захоплених грою. Але грали вони неуважно. Навіть Кіт забув про виграші. Ніби якась ніяковість запанувала у складі. Так тривало, доки Професор не підвівся:

— Піду подивлюся, як там справи...

Жоан Здоровило і Кіт пішли з ним. Цієї ночі біля двох складу з ножем під головою ліг Тичка. Поруч із ним Кангасейро вдивлявся у ніч з нахмуреним обличчям і думав про те, в якому місці сьогодні переховується зі своєю бандою Лампіан. Може, він саме цієї ночі б'ється з поліцією, як і Педро Куля. І Кангасейро думав, що коли Педро зовсім змужніє, то стане таким само сміливим, як Лампіан. Педро Куля тоді буде господарем міста, вулиць, будинків, порту. Кангасейро, який прибув до Байї з глухої провінції, з сертаницу, зможе вільно йти скрізь по містах і селах, бо Лампіан його хрещений батько, а Педро Куля його друг. Закукурікав, як півень. Це означало, що Кангасейро у гарному настрої.

Педро Куля підіймався узвозом Монтанья, ще раз розмірковуючи про всі подробиці свого плану. Склад він його з допомогою Професора. Справа, яку він задумав сьогодні зробити, була надзвичайно ризикованна. Але Дона Анінья заслуговувала, щоб заради неї піти на ризик. Коли хтось із хлопців хворів, вона приносила лікарські трави, відвари, доглядала хворого, і часто хлопцям відразу легшало. А коли хтось із капітанів з'являвся на майданчику, вона ставилася до нього, як до людини шанованої, подавала що могла з їхніх напоїв. План був таки ризиковий. Може статись, що Педро Куля попаде до в'язниці, а потім до виправної колонії. Однак, може, і вдасться здійснити задумане, і для цього Педро Куля зробить усе. Він вийшов на Театральну площа. Доцило, і стражники куталися в плащі. Він почав повільно підійматися схилом Сан-Беніто. Перейшов площею П'єдаде, піднявся вгору вулицею Росаріо і опинився в Мерсес, перед будинком Центрального поліцейського управління, вдивляючись у його вікна і спостерігаючи, як входять і виходять поліцейські й таємні агенти. Щохвилини проїздив трамвай, скрегочучи по рейках і ще більше освітлюючи вулицю, що й так була досить світла. Поліцейський, приятель Дони Аніньї, сказав, що Огун стойть у кімнаті попереднього ув'язнення. У тому приміщенні тимчасово перебувають також і ті, кого прихопили вночі, але ще ні комісар поліції, ні суддя не допитували. Потім їх посылали просто у в'язницю або ж і виганяли назад на вулицю. Там в одному кутку були згромаджені у безладді різні предмети, які поліція відбирала під час облави чи обшуку в якому-небудь притоні. Спочатку вкладали їх до скрині. Оскільки скриня швидко наповнилася, клали біля неї чи на неї. Педро Кулі спало на думку провести ніч або ж частину ночі у тому місці, де тримають відбрані речі, і відходячи звідти, забрати з собою статуетку

святого Огуна. У нього була велика перевага: поліція не знала його в обличчя. Лише кілька поліцейських знали його як одного з вуличних хлопчаків. Більше про нього нічого не було відомо, хоч усі поліцейські, а також і декотрі таємні агенти дуже хотіли б схопити ватажка капітанів піску. Вони, правда, знали, що на обличчі в нього шрам — Педро Куля провів рукою по обличчю, але вони гадали, що він мулат, вищий на зрост та й ~~взагалі~~ старший віком. Якщо вони довідаються, що Педро — ватажок капітанів піску, то певно і в колонію його не відправлять. Просто посадять у в'язницю. Бо з колонії втекти ще можна, а ось із в'язниці — важко.

Педро дійшов до Кампо Гранде. Зараз він уже не йшов безтурботною ходою вуличного хлопчака, а похитуючись, ніби син моряка, натягнувши на лоба берет і піднявши комір піджака, який колись належав людині значно старшій.

Поліцейський стояв під деревом, ховаючись від дощу. Педро підійшов до нього ніби з страхом, а коли заговорив, то голос його здавався голосом дитини, яка боїться дощової ночі в місті.

— Сеньйоре поліцейський...

Поліцейський подивився на нього:

— Чого тобі, хлопче?

— Я не місцевий. Я з Мар Гранде, приїхав сьогодні разом з батьком...

Поліцейський перепинув його:

— То й що з того?

— Мені ніде спати. Я хотів би, щоб ви мені дозволили переночувати в поліції...

— Поліція не готель, ти, гультяю! Забирається звідси! Геть!..

Педро знову почав було проситись, але поліцейський пригрозив йому кастетом:

— Йди очуй собі в сквері... Геть звідси!..

Педро відійшов, скривившись. Поліцейський спостерігав за ним. Педро став на трамвайній зупинці й чекав. З першого вагона не зійшов ніхто, а з другого — якась пара. Педро підскочив до жінки. Її чоловік побачив, що в дружини хочуть відняти сумочку, й схопив хлопця за руку. Напад було проведено настільки безглаздо, що якби тут був хтось із капітанів піску, то не впізнав би свого ватажка. Поліцейський, який усе бачив, підбіг до них:

— Так ото ти не місцевий? Ти, злодюжко поганий!

Він схопив Педро за руку і повів його. Хлопець ішов слухняно, і його обличчя мало чи то переляканій, чи глумливий вираз.

— Я зробив це для того, щоб ви мене посадили, сенійоре...

— Що? Що?

— Все, що я вам казав,— правда. Мій батько — моряк, має човна в Мар Гранде. Сьогодні залишив мене тут і не повернувся, бо знялася буря. Не знаю, де б я міг переноочувати, тому ж і просив вас, щоб забрали мене ночувати до поліції. А тому, що ви мене не взяли, я вдав, ніби хочу обікрасти ту жінку, щоб ви мене забрали... Зараз уже матиму де спати.

— І надовго! — такою була єдина відповідь поліцейського.

Вони ввійшли в Центральне управління. Поліцейський пройшов коридором і впustив Педро до камери, де лежали й відібрани речі. Там уже було п'ятеро чи шестеро заарештованих.

— Тепер ти маєш де ночувати, сучий сину,— сказав поліцейський, виходячи звідти.— А коли прийде комісар, то побачимо, скільки ти тепер тут ночуватимеш...

Педро мовчав. Інші заарештовані не звертали на нього уваги. В кутку Педро помітив шафу. Статуетка Огуна стоїла зовсім поряд, біля кошика на папір. Педро підійшов туди, зняв піджак, поклав його на статуетку, а потім непомітно загорнув Огуна в піджак (це була невеличка статуетка, інші бували багато більші) і ліг поруч на долівку. Поклав голову на згорток і вдав, що спить.

Заарештовані розмовляли й сміялися, крім старого, який дрижав у кутку чи то від холоду, чи від страху — Педро не міг дібрати.

Якраз в цю мить у дверях з'явився поліцейський і звелів:

— Давай, старий, ходімо...

— Я нічого не вчинив...— промовив старий.— Мене дочка вдома чекає....— Він звертався до всіх присутніх і трусився так, що всім стало його шкода. Старий пішов.

Аж тепер арештанти звернули увагу на Педро:

— А ти що тут робиш, церковна мишо?!

— Не твоя справа, мавпо...— відповів Педро Куля гостролицьому парубійкові.

Поліцейський розреготався і розповів історію Педро. Та в цей час викликали молодого негра, і всі замовкли. Знали, що негр поранив ножем чоловіка в нічному барі. Коли негр повернувся до камери, руки в нього розпухли від ударів лінійкою. Він пояснив:

— Сказав, що мене судитимуть за те, що завдав легке поранення. А поки що всипали дві дюжини...

Він більше нічого не говорив, пішов на своє місце і за-

мовк. Решта теж мовчали. Один за одним ходили вони на допит до комісара поліції. Одних випускали, інших саджали в карцер, ще хтось повертається побитий. Буря припинилась, і настав ранок. Педро викликали останнім. Він залишив у камері піджак з Огуном.

Комісаром був молодий адвокат. На пальці в нього виблискував перстень з рубіном, а з рота стирчала сигара. Коли ввійшов Педро з поліцейським, комісар саме попросив принести йому кави. Педро зупинився перед письмовим столом. Поліцейський сказав:

— Це хлопчак, який попався на крадіжці в Кампо Гранде.

Комісар нетерпляче повторив:

— Ти мені принесеш кави чи ні?

Поліцейський пішов. Комісар перечитав протокол, написаний поліцейським, який затримав Педро, і подивився на клопця:

— Хочеш мені щось сказати? Але щоб ні слова брехні!..

Педро розповів переляканим голосом свою історію. Його батько, рибалка з Мар Гранде, ще вчора вранці приїхав на своєму вітрильнику до міста, а він приїхав з батьком. А потім батько вернувся по вантаж і залишив його гуляти в місті. Вітрильник повинен був обернутися до вечора. Але через бурю затримався. Коли Педро опинився під дощем, то спітав у чоловіка на вулиці, де можна переноочувати. Той відповів, що в поліції. Тоді він попросив поліцейського, щоб той відвів його в дільницю, але поліцейський не погодився. Ось тоді він і вдав, ніби збирається обікрасти жінку, лише для того, щоб його забрали і щоб він зміг переноочувати під дахом.

— Отже, я і не крав, і не тікав,— закінчив він.

Адвокат, який наливав каву в чашечку, сказав собі подумки:

— Не може ж хлопчак вигадати таку історію...— Потім, оскільки кохався в літературі, пробурмотів: — Просто чудове оповідання...— і засміявся.

— Як звати твого батька? — запитав він у Педро.

— Аугусто Сантос,— відповів хлоцець, називаючи певне ім'я одного з рибалок в Мар Гранде.

— Якщо ти розповів мені правду, то я випушту тебе. Але якщо хочеш мене обдурити, то начувайся...

Він подзвонив. Нерви у Педро були напружені вкрай. Увійшов поліцейський. Комісар спитав, чи зареєстровані в поліції власники вітрильників з Мар Гранде, які швартуються тут біля ринку.

— Так, сеньйоре.

— Подивись, чи зареєстрований там такий Аугусто Сан-
tos, а тоді прийдеш і скажеш мені. І швиденько, бо години
моєї праці вже закінчилися.

Педро подивився на годинник. Було пів на шосту.

Комісар не зважав більше на Педро, що все ще стояв
перед його письмовим столом. Поліцейський повернувся
і промовив:

— Так, сеньйоре... Сьогодні він був у порту, але швидко
відплив...

Комісар махнув рукою і сказав поліцейському:

— Випусти це щеня.

Педро попросив дозволу піти взяти піджак. Взяв його
під пахву. Нікому б не спало на думку, що в ньому він ви-
носить загорнутого Огуна. Поліцейський провів його кори-
дором і випустив за ворота. Педро попрямував на Ларго дос
Афлітос, обігнув старий квартал і вийшов на Гомбоа де Сі-
ма. Побіг було, але почув за собою кроки. Озирнувся і поба-
чив, що Професор, Жоан Здоровило і Кіт поспішають за ним.
Почекав, поки хлопці підійдуть, а тоді спитав зацікавлено:

— Що це ви поробляєте в цих краях?

Професор почухав потилицю:

— Вибрались сьогодні раненько. Отак ішли собі, йшли
та й дійшли аж сюди. Раптом бачимо — ти кудись поспі-
шаеш...

Педро розгорнув піджак і показав статуетку Огуна.
Жоан Здоровило задоволено розсміявся:

— Як же це ти їх обдурив?

Вони спускалися схилом, слизьким після вчорашнього
дощу. І Педро розповідав про свої нічні пригоди. Кіт за-
питав:

— І від страху нічого у тебе не тремтіло?

Педро спочатку хотів було сказати, що ні, але тоді при-
звався:

— Сказати правду, то страху я набрався, хлопці.

І розсміявся, побачивши, що Жоан Здоровило зрадів.
Небо тепер було блакитне, безхмарне, сонце світило, і з па-
горба видно було вітрильники, що відчаливали з пристані
біля базару.

БОГ УСМІХНУВСЯ, МОВ НЕГРЕНЯ

Погода в цей день зовсім не була схожа на звичайну.
Сонце лило м'яке світло, його тепло нагадувало ласку жі-
ночої руки. У найближчому саду всіма барвами веселки

палахкотіли стокротки, троянди, гвоздики, жоржини й фіалки. Вулиця була ніби напахчена коштовними, дуже ніжними парфумами. Їхній аромат п'янив Тичку. Біля дверей будинку багатих португальців він поласував рештками чийогось сніданку. Служниця, яка принесла йому повну тарілку недойдків, поглянула на зимове сонце, на перехожих, що йшли вулицею без плащів, і зітхнула:

— Який гарний день починається!

Справді, день був чудовий, і хлопчина йшов, безтурботно наслідуючи самбу, якої його навчив Божий Улюбленийець. Він згадував, що падре Жозе Педро обіцяв зробити все, щоб домогтися для нього місця в семінарії. Падре запевняв, що вся ця краса, яка осявала землю і людей, була божим даром і що треба дякувати йому за це. Тичка дивився на блакитне небо, де мав мешкати бог, і думав, що господь насправді добрий. Міркуючи про бога, він думав також і про капітанів піску. Вони крали, билися на вулицях, лаялися, милувалися з негритяночками на піщаному березі, іноді завдавали рани ножем своїм ворогам або поліцейським. Але всі вони були добрими хлопцями, були друзями. Битися і красти їх змушувало життя, у них не було ні домівки, ні батька з матір'ю, не завжди була їжа, спали вони у великому приміщенні, майже без даху. Якби вони цього всього не робили, то вмерли б з голоду, тому що будинки, в яких де-котрі з них діставали якісь найдки або лахміття замість одягі, траплялися на їхньому шляху досить рідко. Та й місто не могло годувати їх усіх.

Тичка подумав, що всі вони потраплять до пекла. Педро Куля не вірив ні в пекло, ні в рай. Професор — теж, і вони насміхалися з Тички. Але Жоан Здоровило вірив у Шанго, в Омолу, у негритянських богів, прибульців з Африки. Божий Улюбленийець був добрим рибалкою й незрівнянним капоєристом, він теж вірив у негритянських богів і плутав їх зі святыми білих людей, які прибули з Європи. Падре Жозе твердив, що все це — забобони, що вірування ці помилкові, але хлопці не винні. І Тичка засмутився, хоча день був такий прекрасний. Невже всі вони потраплять у пекло? Пекло — місце вічного вогню, де вічно горітимуть засуджені на кару пеклом. У пеклі — мученики, невідомі ні поліції, ні навіть виправній колонії для малолітніх. Тичка бачив кілька днів тому німецького ченця, який розводився про пекло у проповіді в церкві Милосердної богородиці. Сидячи на лавах, чоловіки й жінки сприймали палкі слова ченця, як ударі батога. У ченця було червоне обличчя, по ньому струменів піт. У його проповіді пекло мало ще жахливі-

ший вигляд, язики полум'я охоплювали тіла, що були такими гарними на землі й кохали, руки, які були спритними і займалися крадіжками, орудували кинджалом і ножем. Бог у проповіді ченця судив і карав, він не був богом падре Жозе Петро, який створив цей прекрасний день. Пізніше Тичці розтлумачили, що бог — то найвища добристі і справедливість. І Тичка окутав свою любов до бога плащем страху перед ним і жив між цими двома почуттями. Його життя було нещасним існуванням покинутої дитини, і тому воно було життям гріха, мало не щоденних крадіжок, брехні перед дверима багатих домів. Через це Тичка бачить небо цього чудового дня очима, сповненими жаху, і просить прощення у такого доброго і такого справедливого бога за свої гріхи і за гріхи всіх капітанів піску. Адже це не їхня провина. Винне саме життя...

Падре Жозе Петро казав, що винне саме життя, і робив усе, щоб поліпшити існування хлопців, бо зінав, що це була едина можливість домогтися, щоб вони жили безгрішно. Одного вечора, коли був присутній і падре Жозе Петро, Жоан де Адам сказав, що у всьому винне погано влаштоване суспільство, винні багаті... Поки це все не зміниться, хлопці не зможуть стати гарними людьми. І ще він сказав, що падре Жозе Петро ніколи нічого не зможе зробити для них, тому що багаті не дозволять цього. Падре дуже засмутився, і коли Тичка почав його втішати, примовляючи, щоб він не зважав на слова Жоана де Адама, падре відповів, похитуючи своїм худорлявим обличчям:

— Іноді я думаю, що він правий і що вся моя праця даремна. Але бог добрий і зможе знайти вихід...

Падре Жозе Петро вважав, що бог милостивий і прагне допомогти їм. Проте нічого не змінилось, і він перед собою почував непереборний бар'єр, бо всі дивилися на капітанів піску як на злочинців, і він впадав у відчай, почував себе розгубленим. Усе ж він сподівався, що одного дня зайде на цього прозріння боже, а поки що він спілкувався з дітьми, іноді йому щастливо відвернути їх від поганих вчинків.

Важко було падре Жозе Петро, коли він хотів заприятелювати з капітанами піску, залагоджував їхні справи. Але він намагався це робити й часто всміхався, задоволений наслідками.

Докер Жоан де Адам посміювався над ним і казав, що тільки революція здатна залагодити все. Там, нагорі, у Верхньому місті, багаті чоловіки і жінки прагнули, аби капітанів піску засадили у в'язниці, у виправну колонію, яка була гіршою за в'язниці. Тут, унизу, в доках, Жоан де Адам

хотів покінчти з багатіями, зробити всіх рівними, дати школи дітлахам. Падре теж хотів дати дітям дім, школу, ласку і достаток, але без революції, без розправи з багатіями. Проте, відчуваючи своє безсилля, він впадав у відчай і просив бога, щоб той надихнув його. Заглиблюючись у роздуми, він мимоволі визнавав, що докер Жоан де Адам має слухність. Тоді його охоплював жах, бо то було щось зовсім інше, ніж він вчив у семінарії, і він цілими годинами молився, щоб господь напутував його.

Тичка був для падре Жозе Педро великим завоюванням серед капітанів піску. Про нього йшла слава як про найжорстокішого в банді, розповідали, що одного разу він приставив ножа до горла якогось хлопчини, котрий не хотів віддати йому грошей, і поволі натискав його, аж доки не зацебеніла кров, і тоді той віддав йому все, що він вимагав. Але розповідали також, що іншим разом він порізав ножем Шико Сало, коли побачив, як мулат мучив кішку, яка полювала в складі на пацюків. Та з того дня, як падре Жозе Педро почав говорити про бога, небо, Христа, про добрість і співчуття, Тичка почав змінюватися. Бог кликав його, і він відчував його могутній голос. Він бачив господа у сні й чув його поклик, про який казав падре Жозе Педро. І він весь навернувся до бога, молився на образки, які дав йому падре. Спочатку всі кепкували з нього. Він побив одного з хлопців, і тоді всі замовкли. З цього приводу падре висловився, що за бога треба страждати, і Тичка віддав свій майже новий ніж хлопчиську, якого побив. Він не став більше нікого бити, уникав бійок і якщо не відмовлявся від крадіжок, то лише тому, що таким було життя, яке вони вели, в нього не було жодного вибору. Тичка відчував могутній поклик бога, він прагнув постраждати. Він проводив на колінах цілі години, спав на голій підлозі, молився навіть тоді, коли його змагав сон, уникав негритяночок, які зваблювали його повалитися на теплому піску узбережжя порту. Він постився цілими днями, і обличчя його стало мертвотоноблідим, наче в пустельника. В очах його з'явився містичний вираз, він сподівався побачити бога вночі уві сні. Тому він і не дивився на негритяночок, які ходили, ніби танцючи, на очах у всіх бідними вулицями міста. Він мріяв одного прекрасного дня стати священиком, жити тільки для бога, з допомогою доброти божої сподівався досягти своєї мети. Але страх перед богом мстив Тичці за його гріхи і водночас був причиною його зухвалства.

Любов до бога і страх перед ним привели до того, що Тичка зараз стояв у нерішучості перед вітринкою, повною

гарних предметів. Сонце ласково світить, квіти розквітають навколо мир і спокій. Але найпрекрасніша скульптура діви Марії з дитиною, що стоїть у крамниці. У вітрині зображення святих, молитовники у розкішних політурках, золоті чотки, срібні ковчеги. А всередині, саме на краю полиці, яка сягає дверей, діва Марія ніби простягає дитя Тичці. Тичка думає, що вона простягає йому бога, голе дитинча, таке ж бліде, як і Тичка. Скульптор зобразив дитинку худою і богородицю смутною, бо в неї тихий худенький хлопчик, якого вона показує товстим багатіям. Тому скульптура і стоїть так, ніхто її не купує. Дитинча на картинах завжди пухленьке, то дитина багата, багатий бог. А тут — бідний бог, бідний хлопчик, такий, як і Тичка, схожий на молодших хлопчаків у банді. Він мав точнісінько такий вигляд, як колись сам Тичка, коли його мати померла від серцевого нападу і Жоан Здоровило, побачивши його на вулиці, приніс у склад. Хлопці підсміювались над Професором і Жоаном Здоровилом, заклопотаними тим, де б знайти молоко й воду для дитинки. Потім прийшла мати Дона Анінья і забрала його з собою, притиснувши до грудей. Тільки той був чорним, а син божий — білим. А в усьому іншому — цілковита схожість. У нього було таке саме викривлене плачем обличчя, як у худого і бідного хлопчика на руках у богородиці. І вона зараз простягає його Тичці, доручаючи свою дитину саме Тичці, його любові.

Сьогодні чудовий день, світить сонце, розквітають квіти. Лише дитинці голодно й холодно у цей день. Тичка занесе її в склад капітанів піску. Він молитиметься за неї, піклуватиметься, годуватиме своєю любов'ю. Хіба не видно, що богородиця не притискає хлопчика до себе, а простягає, ніби пропонує його Тичці? Він робить крок уперед. У крамниці тільки сама продавщиця, чекаючи на покупців, вона підфарбовує губи. Забрати дитинку буде зовсім неважко. Тичка збирається зробити рішучий крок, та його охоплює страх перед богом. І він зупиняється.

Він присягався богу, що крастиме лише заради їжі або коли це буде зумовлено законами банди, коли йтиметься про напад, запланований Педро Кулєю. Тичка вірив, що зраджувати закони капітанів піску також великий гріх. А тепер він збирається вкрасти тільки заради того, щоб мати цю дитинку в себе, догоджати їй своєю любов'ю. Це був гріх, і він чинив його не задля того, щоб дістати їжу, зігрітися. Бог справедливий, і він покарає його, пошле у пекельний вогонь. Його тіло горітиме, руки його, що забрали немовля, горітимуть цілу вічність, якій не буде кінця. Немовля на-

лежало господареві крамниці. Але в господаря крамниці є стільки таких хлопчиків, і всі вони — товсті й рожеві, що він і не помітить пропажі одного, до того ж худого й замерзлого. Інші були загорнуті в блакитні шати, багато оздоблені. А ця дитинка — гола-голісінька, животик у неї мерз, вона була худенька, навіть скульптор поставився до неї немилостиво, і Богородиця пропонувала її Тичці, немовля вільно лежало в ній у руках... У господаря крамниці стільки таких немовлят, стільки... Що він відчує, помітивши відсутність цього? Можливо, навіть не надасть цьому значення, посміється навіть, коли довідається, що в нього вкрали це немовля, яке ніяк не щастило продати і при погляді на якого набожні жінки, які заходили у лавку, говорили із жахом:

— Ні, тільки не цього. Він такий бридкий, прости господи... Тільки не цього... Ще й до рук діви Марії не притулений. Може на землю впасти... Цього ні...

І дитинка лишалася. Богородиця пропонувала її всім, хто йшов повз неї, але ніхто не хотів її взяти. Набожні жінки не хотіли тримати її у своїх молитвнях, де були божі немовлята, взуті у золоті сандалики і з золотою короною на голівці. Лише Тичка бачив, що дитинці хочеться істи й пити, що їй також холодно, і він хотів забрати її з собою. Але в Тички не було грошей, він взагалі не мав звички купувати якісь речі. Тичка міг узяти її з собою, міг дати дитинці попоїсти, напитися, вдягтися, все це він зробив би з любові до бога. Але якщо він це зробить, бог покарає його, пекельний вогонь вічно пожиратиме його, палитиме йому руки, що взяли божого сина, і голову, якій спало на думку його вкрасти. Тоді Тичка згадав, що навіть недобра думка є гріхом. Навіть думати про крадіжку значить грішити. Німецький ченець казав, що він багато разів грішив, сам того не відаючи, бо грішив у думках. Тичка грішив, відчував, що грішить, він боявся бога й кинувся бігти, щоб не грішити більше. Але, пробігши трохи, зупинився на розі вулиці й почав роздивлятись інші вітрини — так він не грішив. Він засунув руки в кишени і почав думати про інше. Однак зараз, коли люди, повертаючись на роботу по обіді, проходили мимо нього, йому спало на думку, що невдовзі у крамницю повернуться інші продавці, і тоді вже не пощастиТЬ забрати дитинку. Вже не пощастиТЬ... І Тичка повернувся до крамниці, де продавались церковні товари.

Дитинка все ще була там, діва Марія пропонувала її Тичці. Годинник вибив першу годину. Зараз продавці повернуться. Скільки їх буде? Навіть якщо один, все одно крамниця така маленька, що неможливо буде забрати не-

мовля. Мабуть, діва Марія каже йому, що коли він не забере дитинки зараз, то вже не зможе зробити цього ніколи. І напевно ж це вона, так, це вона примусила продавщицю зайти за завісу в глибині крамниці, і крамниця спорожніла. Та це діва Марія простягає дитинку Тичці й кличе його своїм ніжним голосом: «Візьми її і піклуйся про неї... Гарненько піклуйся».

Тичка наближається. Іде назустріч пеклу, карі божій, його голова й руки горітимуть протягом іншого життя, яке ніколи не закінчиться. Але він здригається, ніби проганяючи далеко геть це видіння, і бере дитинку, яку діва Марія йому віddaє, притискає її до грудей і вибігає на вулицю.

Він не дивиться на немовля. Проте відчуває, що зараз, притулившись до його грудей, воно посміхається і вже не відчуває ні голоду, ні спраги, ні холоду. Немовля посміхається так, як посміхалося негреня, котрому було всього кілька місяців, коли воно опинилося на складі, де Жоан Здоровило своїми величезними руками поїв його молоком з ложечки у той час, як Професор притискав його до своїх теплих грудей.

СІМ'Я

Так посміхнулось немовля...

Тоді ж Гульвіса розповів Педро Кулі, що в одному будинку на вулиці Граса є дивовижні золоті речі. Здається, господар дому колекціонер. Гульвіса чув від одного волоцюги, ніби в будинку є кімната, захаращена срібними й золотими виробами, за які в ломбарді можна одержати справжнє багатство. Надвечір Педро Куля пішов із Гульвісою поглянути на будинок. Це був елегантний сучасний особняк із садом, гаражем у дворі, простора оселя багатіїв. Гульвіса сплюнув крізь зуби і сказав:

— Подумати тільки, що в цьому палаці мешкають лише двоє старих!

— Удають з себе сміливців... — додав Педро Куля.

Служниця відчинила парадні двері і вийшла в сад. В холі, який їм стало видно, вони помітили картину на стіні, статуетки на столах. Педро Куля розреготовався:

— Якби все це побачив Професор, він би з глузду з'їхав! Я такого звихнутого на книжках та малюнках ніколи не бачив.

— Він малюватиме з мене портрет, отакий о... — і Гульвіса розкинув руки у різні боки.

Педро Куля поглянув ще раз на будинок, наспистуючи,

наблизився до огорожі. Служниця зривала квіти, її білі перса виглядали з декольте. Педро Куля замилувався нею. Гульвіса зітхнув:

— Яка гора, Куля...

— Замовкни.

Але служниця вже побачила їх і дивилася, ніби запи-
туючи, що їм треба. Педро Куля стяг берета і попросив:

— Чи не могли б ви нам, коли ласка, винести кухоль
води? Сонце пече немилосердно... — І він усміхнувся, вити-
раючи беретом лоба. Його давно не стрижене біляве во-
лосся звисало на вуха розтріпаними хвилями, і служниця
дивилася на нього з симпатією. Поряд Гульвіса курив не-
допалок сигари, поставивши ногу на грата саду. Служниця
сказала Гульвісі:

— Приberи звідти свою лапу... !

Потім усміхнулася Педро Кулі:

— Зараз принесу води...

Вона повернулася з двома склянками, вони були дуже
гарні, таких вони зроду-віку ще не бачили. Хлопці випили
воду. Педро Куля подякував:

— Велике вам спасибі... — і додав: — Красунечко!

Служниця обізвалася теж тихо:

— Нахабний хлопчисько...

— О котрій годині ти звідси йдеш?

— Стережися, в мене є хлопець. Він чекає мене о де-
в'ятій вечора он там, на розі.

— Сьогодні я буду на другому розі.

Вони вийшли на вулицю. Гульвіса смоктав свій недопалок сигари, обмахуючи обличчя солом'яним капелюхом.

Педро Куля кинув:

— Мабуть, я таки справді симпатичний... Ця клюнуга...

Гульвіса знову сплюнув:

— Ще б пак, з таким бабським волоссям, як у тебе,
весь у кучерях...

Педро Куля зареготав і показав Гульвісі кулак:

— Годі заздрити...

Гульвіса змінив тему:

— А як із золотом?

— Це для Безного. Завтра хай спробує обратися
в дім, щоб прожити там кілька днів. Потім ми наскочимо
сюди вп'ятьох чи вшістьох і все заберемо.

— І ти втратиш...

— Служницю? Вона буде моєю ще сьогодні... О дев'я-
тій я обов'язково буду там... Він озирнувся й подивився на
особняк. Служниця сперлася на огорожу і дивилася їм услід.

Педро Куля помахав їй рукою. Вона відповіла. Гульвіса сплюнув.

— Такого бабника я ще не бачив...

Наступного дня близько половини дванадцятої Безногий з'явився біля будинку. Коли він подзвонив, служниця ще згадувала ніч, проведену з Педро Кuleю у її кімнатці в Гарсії, і не почула дзвоника. Хлопчина подзвонив удруге. З вікна на другому поверсі визирнула сивоволоса сеньйора.

— Чого тобі треба, синку?

— Дона, я бідний сирота...

Сеньйора подала знак рукою, щоб він почекав, і за кілька хвилин вийшла на поріг дому.

— Кажи, синку.

Вона дивилася на лахміття Безногого.

— Дона, в мене немає батька, а кілька днів тому мою матір покликав бог.— Він показав чорну стрічку на рукаві, яка була зроблена із стрічки нового капелюха, вкраденого Котом.— У мене нікого не лишилося на світі, я кульгавий, не можу багато працювати. Вже два дні я не ів нічого, і мені нема де спати.

Здавалося, він ось-ось розплачеться. Сеньйора дивилася на нього, дуже схвильована.

— Ти кульгавий, синку?

Безногий показав свою ногу і пройшовся перед сеньйорою, підкреслючи свій недолік. Вона дивилася на нього із співчуттям:

— Від чого вмерла твоя мати?

— Я навіть не знаю. Щось таке дивне, дурна пропасніця, вона, бідолашна, згоріла за п'ять днів. І залишила мене самого на світі... Якби я ще міг робити важку роботу, то десь шукав би. Але з цією ногою хіба що в сімейному домі... не треба вам, сеньйоро, хлопчука, щоб робити закупки, допомагати в домашній роботі? Якщо треба, доно...

І думаючи, що вона ще вагається, Безногий додав із слізами в голосі:

— Якби я хотів, я пішов би до тих хлопців, що крадуть. До капітанів піску. Але я не такий, я хочу працювати. Тільки важка робота не по мені. Я бідний сирота, я голодний...

Але сеньйора вже не вагалася. Вона просто згадувала свого сина, який помер у такому віці і своєю смертю отруїв усю радість життя її і чоловіка. Її чоловік має хоч би ті свої мистецькі колекції, а при ній залишився тільки спогад про того хлопця, який так швидко її покинув. Тому вона й дивиться з такою ніжністю, такими розширеними очима на обірваного Безногого, і коли промовляє до нього, голос її

стає дуже лагідним. Ніби невеличка радість спричинилася до цієї лагідності. Служниця з страхом спостерігає, як господиня каже:

— Заходь у дім, мій синку. Можеш залишатися, знайдеться для тебе робота...

Вона поклала свою тонку, аристократичну руку з виблискуючим на пальці діамантом на брудну голову Безногого і сказала служниці:

— Маріє Жозе, приготуй кімнату над гаражем для цього хлопчика. Покажи йому ванну кімнату, дай йому одяг Раула. Потім нагодуй його...

— До того як подавати вам сніданок, дона Естер?

— Так, до того. Він не їв уже два дні, бідолашний...

Безногий нічого не промовив, він лише розмазував долонею неіснуючі сльози.

— Не плач,— сказала сеньйора і погладила хлопця.

— Ви, сеньйоро, така добра. Бог вас винагородить...

Вона спитала, як його звуть, і Безногий назвав перше ім'я, що спало йому на думку:

— Аугусто.

Оскільки він сам для себе повторював ім'я, аби не забути, що його тепер звати Аугусто, то не помітив хвилювання сеньйори, коли вона прошепотіла:

— Аугусто! Те ж саме ім'я...

Потім вона промовила вголос, тому що Безногий уже дивився на її схвильоване обличчя:

— Мого сина теж звали Аугусто. Він помер у твоєму віці. Заходь, синку, іди вимийся перед тим, як істи.

Дона Естер провела його, схвильовану. Вона бачила, як служниця показує Безногому ванну кімнату, дає йому халат і прямує до кімнати над гаражем, щоб прибрati її. Дона Естер підійшла до дверей ванної кімнати і сказала Безногому, який стояв на порозі ванної:

— Можеш викинути свій одяг. Марія Жозе потім принесе тобі інший.

Безногий дивився, як вона відходить, і його брала злісті — чи то на неї, чи на себе самого.

Дона Естер всілася перед люстром і завмерла, вступивши у нього. Вона ніби в душу собі задивилась і бачила хлопчика одного з Безногим віку, вдягненого у матроску, який бігав по саду. Це був життерадісний хлопчик, він полюбляв сміятись і стрибати. Коли йому надокучало ганятися за котом, гойдатися на садовій гойдалці, гратися з м'ячем на подвір'ї, він приходив і обіймав дону Естер за шию, цілавав її обличчя і залишався з нею, роздивляючись книжки з

малюнками, навчаючись розрізняти літери й читати. Щоб утримати його біля себе якомога довше, дона Естер з чоловіком вирішили навчати сина грамоті вдома. Одного разу (і тут очі дони Естер наповнилися слізьми) він захворів на лихоманку. За кілька днів винесли з дому маленьку труну, і вона дивилася на неї сповненими жаху очима, не в змозі зрозуміти, що її син помер. Збільшений портрет його й зараз висить у її кімнаті, але він завжди запнутий завіскою. Вона не хоче бачити його обличчя, бо до неї знову повернеться біль. У весь його одяг складений у маленькій валізі, до неї ніхто ніколи не торкається. Але зараз дона Естер дістає ключ від валізи зі своєї шкатулки з коштовностями.

Повільно, дуже повільно йде вона туди, де стоїть ця валіза. Підсугає стілець і сідає. Відчиняє валізу тремтячими руками. Роздивляється штанці й блузи, матроський костюмчик, маленькі піжами й нічні сорочки, в яких він спав. Вона притискає матроський костюмчик до грудей, ніби обіймає власного сина. І захлинається слізьми.

Щойно бідолашний хлопчик-сирота постукав у її двері. Після смерті сина їй не хотілося мати другу дитину, їй навіть не хотілося бачити дітей і грatisя з ними, щоб не мути душу спогадами. Але хлопчик-сирітка, кульгавий і смутний, на ім'я Аугусто, як і її син, постукав до неї у двері, попросивши хліба, нічлігу й трохи ласки. Тому вона й набралася сміливості відчинити валізу, де зберігає одяг свого синочка. Тому і виймає вона синій матроський костюмчик, який той найбільше любив. Бо для дони Естер сьогодні повернувся її син в образі цього обірваного, кульгавого хлопчика без батька, без матері. Її син повернувся, і слози її — не лише слози від страждання. Повернувся її син, схудлий і зголоднілий, з кривою ногою і в лахмітті. Але невдовзі він знову стане веселим і щасливим. Аугусто минулих літ, він знову підходитиме до неї і обійтиме її за шию, читатиме великі літери в букві.

Дона Естер підводиться. Вона забирає з собою синій матроський костюмчик. І вдягнений у нього Безногий єсть найкращий сніданок у своєму житті.

Навіть коли б матроска була пошита спеціально для нього, вона не сиділа б так добре. Вона чудово підійшла Безногому, і коли він глянув у люстро у вітальні, то не впізнав себе. Він був вимитий, служниця намстила йому брильянтином волосся і напахтила обличчя. Матроський костюмчик був чудовий. Безногий дивився на себе у люстро, проводив рукою по голові, по грудях, пригладжуючи одяг, і посміхнувся, подумавши про Кота. Він багато чого віддав

би, щоб Кіт побачив його таким чепурним. У нього були нові черевики, але, відверто кажучи, вони йому не дуже сподобались, бо були з бантами і скидалися на жіночі. Безногому здавалося безглуздим бути вдягненим у морську форму і в жіночі черевики. Він вийшов у сад, бо йому закортіло покурити,— він звик викурювати сигарету після сніданку. Іноді сніданку не було, але недопалок сигарети або сигари був завжди. А тут треба було бути дуже обережним, він не міг курити, не криючись. Якби його залишили у кухні разом із слугами, як це траплялося в інших домах, він міг би курити й розмовляти на жаргоні капітанів піску. Але цього разу його вимили, перевдягли, намостили волосся і напахтили обличчя. Потім нагодували в ідалні. Під час сніданку сеньйора розмовляла з ним, ніби він був добре вихований хлопчик. Зараз вона сказала йому, щоб він погрався у садку, де жовтий кіт на імення Брелок грівся на сонці. Безногий дійшов до лави, дістав з кишені пачку дешевих сигарет. Коли він перевдягався, то не забув про сигарети. Закурив і почав з насолодою затягуватися, розмірковуючи про своє нове життя. Він уже не один раз пробирається у родини, як маленький, кульгавий сирота, і в такій ролі проводив добу, необхідну, щоб довідатись, де зберігалися коштовні речі і як звідти краще втікати. Потім капітани піску прокрадалися вночі у будинок, забирали цінні речі, і тоді у себе в складі Безногий впивався радістю помсти. Бо якщо його і приймали в цих домах, коли й давали їжу та ліжко, то робили це так, ніби виконували якийсь неприємний обов'язок. Господарі дому уникали наблизятися до нього і залишали його брудним, ніколи в них не знайшлося для нього доброго слова. Вони завжди дивилися на нього так, ніби питали в самих себе, коли ж він піде звідси. І багато разів сеньйора, яка зглянулася над ним і його історією, що її він розповів на порозі із сльозами в голосі, прихистила його, починала виявляти ознаки каяття. Безногий розумів, що його приймали через муки сумління. Бо він був переконаний, що всі вони винні у важкому становищі бідних дітей. І він ненавидів їх усім серцем. Його єдиною радістю було уявляти відчай господарів після крадіжки, коли вони запізно усвідомлювали, що цей зголоднілий хлопчик, якого вони нагодували, був тим, хто, роздивившись усе в домі, вказав іншим голодним хлопцям, де лежать цінні речі.

Цього разу все було інакше: його не лишили на кухні у лахмітті, не вигнали спати в сад. Йому дали одяг, кімнату, їжу в ідалні. Він був гость, його прийняли як дорогоного гостя. І, пихкаючи сигаретою, Безногий запитує себе, чому йому

треба ховатися з нею, він міркує, не розуміючи багато чого. Він нічого не розуміє в тому, що відбувається. Обличчя в нього насуплене. Він згадує дні у в'язниці, побої, сни, що переслідують його. І раптом його охоплює жах через те, що в цьому домі до нього поставилися добре. Так, саме жах через те, що до нього поставилися добре. Він не знає навіть чому, але йому страшно. І він підводиться, виходить із своєї схованки і прямує з сигаретою просто під вікна сеньйори. Хай вони побачать, що він пропаший хлопчиксько, що він не заслужив кімнати, нового одягу, їжі у їдалні. Хай його пошлють на кухню, тоді він продовжуватиме свою помсту, зберігатиме ненависть у серці. Бо коли ця ненависть зникне, він помре, в нього не буде жодної причини, щоб жити далі. І перед його очима проходить чоловік у жилеті, що спостерігає, як поліцейські дубасять Безногого, і речочеться. Це завжди заважатиме Безногому бачити добре обличчя дони Естер, опікунство падре Жозе Петро, солідарність сильного вантажника-страйкаря Жоана де Адама. Він завжди буде самотнім, і його ненависть спрямована проти всіх, білих і чорних, чоловіків і жінок, багатих і бідних. Тому його так жахає те, що до нього добре ставляться.

Надвечір господар дому Раул прийшов із своєї контори. Він був відомим адвокатом, викладав на юридичному факультеті, але передусім був пристрасним колекціонером. У нього була гарна галерея картин, колекція старовинних монет, рідкісні твори мистецтва. Безногий бачив, коли він увійшов. Цієї миті Безногий розглядав малюнки у дитячій книжці й сміявся над дурним слоном, якого обманула мавпа. Раул не побачив його, піднявся сходами. Проте невдовзі по тому служниця прийшла по Безногого й відвела його у кімнату дони Естер. Раул сидів там без піджака, курив сигарету. Він поглянув на хлопця з усмішкою, тому що Безногий був дуже зніяковілий.

— Заходь, заходь.

Безногий увійшов, накульгуючи, він не зінав, де подіти свої руки. Дона Естер сказала:

— Сідай, синку, не бійся нічого.

Безногий сів на краєчок стільця і почав чекати. Адвокат вивчав його. Безногий готував відповіді на неминучі запитання. Він знову розповів вигадану вранці історію, та коли заплакав, адвокат звелів йому припинити плакати, встав і попрямував до вікна. Безногий зрозумів, що той схвильований, і цей наслідок його прикidanня викликав у нього гордість. Він посміхнувся сам до себе. Та ось адвокат підійшов до дони Естер і поцілував її в лоб, скроню, а потім у губи.

Безногий опустив очі. Раул підійшов до нього, поклав руку на плече і сказав:

— Тепер ти не будеш голодувати. Йди... йди пограйся, погортай книжки. Увечері підемо в кіно. Ти любиш кіно?

— Так, сеньйоре.

Адвокат попрощаючись з ним приятельським кивком, Безногий вийшов, але встиг помітити, як Раул підійшов до дони Естер і сказав:

— Ти свята. Ну що ж, зробимо з нього людину...

Посутеніло, запалили світло, і Безногий подумав, що в цей час капітани піску тиняються містом у пошуках їжі.

Шкода, що в кіно він не зможе кричати, коли головний герой кинеться на негідника, він не зможе кричати, як він робив у тих випадках, коли пробирається на гальорку «Олімпії» або іншого кінотеатру в Італажіпі. Тут же, в «Гуарані», в розкішному залі із зручними кріслами, йому доводилося дивитись фільм мовчки, а коли він у якийсь момент не струмався і свиснув, Раул одразу озирнувся і поглянув на нього. Правда, він усміхнувся, але зробив жест, щоб Безногий не свистів більше.

Потім вони повели його поласувати морозивом у барі навпроти кінотеатру. Коли Безногий ів свою порцію, то міркував, як ледве не вчинив непоправної дурниці — коли адвокат спітав його, чого він хоче, він мало не попросив холодненького пива. Але вчасно схаменувся і зажадав морозива.

В автомобілі, який вів адвокат, Безногий сидів позаду, поряд з доною Естер, яка розмовляла з ним. Розмова була нелегкою для Безного, бо йому доводилося стежити за своєю мовою. Дона Естер розпитувала його про матір. Безногий відповідав як міг, роблячи велике зусилля, аби запам'ятати подробиці і не заплутатися потім. Нарешті вони приїхали додому на вулицю Граса. Дона Естер відвела Безного в кімнату над гаражем.

— Ти не боятимешся спати сам?

— Ні, сеньйоро...

— Це ненадовго. Потім я тебе влаштую нагорі, в кімнаті, де жив Аугусто.

— Не треба, доно Естер, мені тут дуже добре.

Вона підійшла і поцілувала його.

— На добраніч, мій синку.

Вона вийшла, причинивши двері. Безногий замислився, стоячи без жодного жесту, без відповіді на її «добраніч», тримаючи руку на обличчі, на тому місці, куди його поцілувала дона Естер. Ні про що він не думав, нічого не знав. Ніжна ласка поцілунку, ласка, якої він ніколи не зазнав,

ласка матері. Ніжна ласка на його обличчі. Світ ніби зупинився в мить цього поцілунку, все в ньому змінилось. На цілому світі існувало лише ніжне відчуття цього материнського поцілунку на обличчі Безногого.

Потім був жах снів про в'язницю, чоловіка в жилеті, який регочеться, поліцейських, що били Безногого, який бігав, накульгуючи по приміщенні. Але раптом з'явилася дона Естер, і поліцейські померли в жахливих муках, бо тепер Безногий був одягнений моряком і в руці у нього був батіг, як у героя кінофільму. Минуло вісім днів. Педро Куля вже кілька разів прогулювався перед будинком, аби дізнатися новини від Безногого, який чомусь зволікав. Минуло досить часу, щоб довідатись, де є речі, які легко винести з дому, і де добре виходи, якими легко втікати. Дуже заважала служниця, яка думала, що він приходить заради неї. Якось, розмовляючи з нею, Педро Куля дуже спрітно завів мову про Безногого:

— Що, у твоєї господині є син?

— Це хлопчик, якого вона виховує. Дуже гарненький.

Педро Куля посміхнувся. Він зінав, що Безногий, коли хотів, міг зійти за найкращого хлопчика в світі. Служниця вела далі:

— Трохи молодший за тебе, але він ще зовсім хлопчик. Не такий пройда, як ти, що вже спить із жінкою.— І вона зайшлася сміхом, позираючи на Педро.

— Це ти мене перша позбавила невинності...

— Не кажи паскудств. Крім того, це ще й брехня.

— Присягаюсь!

Їй хотілося, щоб це справді було так, але вона не вірила його словам.

— Приходь сьогодні, я тобі покажу щось цікаве...

— Увечері на розі... Але скажи — ти не водишся з цим хлопцем?

— Та він і не знає, що це таке!.. Він дурненький, пещених хлопчисько. А ти сам дурниці говориш. Хіба ти не бачиш, що я не така?

Іншим разом Педро Кулі пощастило побачити Безногого, який розлігся у саду, гортаючи книжку з малюнками. Педро був ошелешений, коли побачив його вдягненого у кашемірові штани й шовкову блузу, акуратно зачесаного. Педро Куля прийшов до тями і свиснув. Безногий скопився, побачив його і зробив знак, щоб він почекав. Переконавшись, що поблизу нікого немає, Безногий вийшов за ворота.

Педро Куля попрямував на ріг вулиці, а Безногий за ним. Коли Безногий наблизився, Педро жахнувся:

— Тъху, чорт! Від тебе навіть духами тхне, Безногий! Безногий незадоволено скривився, але Куля вів далі:

— І в десять разів чепурніший вигляд, ніж у Кота. Оце так! Якщо з'явишся в такому вигляді на складі, хлопці накинуться на тебе. Такий красунчик...

— Не глузуй з мене... Я все це продам. Невдовзі піду, і тоді ти зможеш заявитися сюди з хлопцями.

— На цей раз ти чогось зволікаєш.

— Справа в тому, що найкращі речі замкнено,— збрехав Безногий.

— Ну, дивись. Влаштуй усе як слід.

Потім згадав:

— Грінго дуже захворів. Мало не перекинувся. Якби не Дона Анінья, що дала йому чогось напитись і поставила його на ноги, ти б його вже не побачив. Він став худочий, страшно дивитись...

І на цьому він попрощається з Безногим, ще раз підігнавши його.

Той повернувся в сад і знову влігся. Але тепер він уже не розглядав малюнків у книжці. Він бачив перед собою Грінго. Цей хлопець був одним з тих у групі, кого він найбільше переслідував. Батьки в нього були араби, розмовляв він з акцентом, що давало Безногому привід для постійних глузувань. Грінго не був сильним, і йому ніколи не вдавалося зайняти якесь поважне місце серед капітанів піску, хоча Педро Куля і Професор не раз давали йому таку нагоду. Грінго подобалось бути серед них чужинцем чи майже чужинцем. Він задовольнявся дрібними крадіжками, уникавчи ризикованих операцій, і мрією його було мати валізу з різними дрібничками, які б він міг продавати на вулицях служницям багатих родин.

Безногий насміхався над ним, над його нерозбірливою вимовою, над ляклivістю. Але зараз, лежачи з ілюстрованою книжкою на м'якій травичці багатого саду, гарно вдягнений, старанно зачесаний і напахчений, Безногий думав про Грінго, який помирав тоді, як він досхочу їв і гарно вдягався. Та хіба тільки один Грінго? Протягом цього тижня капітани піску були всі так само погано вдягнені, напівголодні, як і раніше, очували під дощем у складі чи під мостами. А Безногий спав у м'якому ліжку, смачно їв, у нього була навіть сеньйора, яка цілуvala його і називала сином. Він відчував себе зрадником. Таким, як той докер, про якого згадав Жоан де Адам, сплюнувши на підлогу і з презирством розтерши плювок. Той докер, що під час великого страйку перейшов на бік багатіїв — він зривав страйк, вер-

бував людей зі сторони для роботи в доках. Ніколи потім жодна людина в порту не потисла йому руки, ніхто відтоді не ставився до нього як до друга.

Коли Безногий і робив виняток у своїй ненависті, яка охоплювала весь світ, то лише для капітанів піску. Вони були його товаришами, жертвами всіх інших людей, як кавказ Безногий. І зараз він відчув, що полишає їх, перекидається на інший бік. Від цієї думки він аж підскочив і сів. Ні, він їх не зрадить. Понад усе був для нього закон банди, закон капітанів піску. Тих, хто зраджував, капітани піску виганяли, і нічого доброго не чекало їх у світі. І ніхто ніколи не зраджував закону банди так, як це збирався зробити Безногий, стати пещеною дитиною, перетворитися в одного з тих дітей, яких вони завжди висміювали. Ні, він не зрадить їх. Для нього було цілком досить трьох днів, щоб вивідати про цінні речі в домі. Але їжа, одяг, кімната і ласка дони Естер призвели до того, що він пробув тут вісім днів. Виявляється, його підкупили цією ласкою — так, як докера грішми. Ні, він не зрадить. Але в цю ж мить він подумав: а чи не зрадить він тим самим дону Естер? Вона довірилася йому, платила добром за добро. І Безногий намірявся зрадити її, відплатити злом за добро. Він згадав, що коли йшов з якогось дому, який вони потім обкрадали, його сповнювала безмежна радість. На цей раз ніякої радості він не відчував. Правда, його ненависть, спрямована проти всіх, не зникла. Але він зробив виняток для людей із цього дому, бо дона Естер називала його сином і цілуvala в обличчя. Безногий боровся сам проти себе. Йому б хотілося, щоб таке життя тривало. Але що від того виграли б капітани піску? Адже він був одним з них і ніколи не перестане бути капітаном піску, бо одного разу поліцейські спіймали його й побили, а чоловік у жилетці знущався з нього і реготовав. І Безногий зважився.

Він з ніжністю поглянув на вікна кімнати дони Естер. Вона підглядала за ним, помітила, що він схлипuse.

— Ти плачеш, синку? — І швидко зникла у вікні, щоб спуститися до нього. Тільки тоді Безногий помітив, що він насправді плаче. Він витер слози, вкусив себе за руку. Підійшла дона Естер.

— Ти плачеш, Аугусто? Щось трапилося?

— Ні, сеньйоро. Я не плачу...

— Не кажи неправди, сину мій. Я добре бачу... Що сталося? Ти згадуєш свою маму?

І вона притягла його до себе, сіла на лаву, притисла голову Безногого до своїх материнських грудей.

— Не плач за свою мамою. Тепер у тебе є інша матуся, вона дуже тебе любить і зробить усе, щоб замінити ту, яку ти втратив (...зробить усе, щоб замінити собі сина, якого вона втратила — звучало в ушах Безногого).

Дона Естер поцілуvalа його в обличчя, по якому текли слози.

— Не плач, а то твоя матуся теж засумує.

Тоді Безногий заридав, припавши до грудей своєї нової матері. Вона обіймала його, а він, не опираючись її цілункам, гірко плакав, бо знав, що збирається її кинути і, більше того, обікрасти. І вона, можливо, ніколи не дізнається, що Безногий відчув у цю мить, ніби обкрадає самого себе. Так, як не знала вона, що його слози, його ридання були проханням про помилування.

Події прискорились, бо Раул повинен був поїхати в Ріо-де-Жанейро у своїх адвокатських справах. І Безногий вирішив, що кращої нагоди не діждешся.

Увечері Безногий оглянув весь будинок, приголубив кота Брелка, погомонів із служницею, погортав книжки з малюнками. Потім попрямував у кімнату дони Естер і сказав, що піде погуляти на Кампо-Гранде. Вона пообіцяла, що Раул привезе йому з Ріо велосипед. І тоді він щовечора зможе їздити на ньому по Кампо-Гранде замість того, щоб ходити пішки. Безногий заплющив очі, але перед тим, як піти геть, наблизився до дони Естер і поцілував її. Це було вперше, коли він поцілував її, і дона Естер дуже зраділа цьому. Безногий промовив стиха, ледве витискуючи з себе слова:

— Ви така добра, сеньйоро. Я ніколи цього не забуду...

Він вийшов і не повернувся. Цю ніч він спав у своєму кутку на складі. Педро Куля з групою хлопців попростували до будинку. Інші оточили Безногого, захоплювалися його одягом, акуратно зачесаним волоссям, запахом парфумів. Але Безногий відмахнувся від усіх і пішов у свій куток. Там він і залишався, кусав нігті, доки не повернувся Педро Куля з хлопцями. Він сказав Безногому, що це була найлегша в світі справа, що ніхто в домі нічого не помітив, усі спали. Можливо, крадіжку помітять лише наступного дня. І показав золоті й срібні речі.

— Завтра Гонзалес дастъ за все це чималі гроши...

Безногий заплющив очі, щоб нічого не бачити. По тому, як усі пішли спати, він підійшов до Кота.

— Хочеш обмінятися зі мною?

— Що на що?

— Я дам тобі свій одяг, а ти мені свій.

Кіт так і витріщився на нього. У нього був гарний одяг, але далеко йому було до кашемірового костюма, який був на Безногому. «Здурів, мабуть», — подумав Кіт.

— Згода. Про що мова!

Вони обмінялися. Безногий повернувся у свій куток і зробив спробу заснути. Він побачив у сні, як вулицею йшов доктор Раул з двома поліцейськими. Це були ті самі, що били його у в'язниці. Безногий побіг, але доктор Раул показав на нього, і поліцейські повели його в те саме приміщення поліції. Все відбувалося так само, як і тоді: поліцейські розважалися, примушуючи його, кульгавого, бігати, і били його, а чоловік у жилетці реготав. Тільки у приміщенні була ще й дона Естер, яка дивилася на нього сумними очима і казала, що він їй більше не син, він — злодій. І очі дони Естер примушували його страждати більше, ніж побої поліцейських, більше, ніж регіт чоловіка в жилетці.

Він прокинувся весь мокрий від поту і вибіг із складу. Світанок він зустрів, блукаючи на березі.

Другого дня ввечері Педро Куля приніс йому гроші — його частку з крадіжки. Але Безногий відмовився взяти їх. Потім прийшов Кангасейро із газетою, де були відомості про Лампіана. Професор прочитав Кангасейрові повідомлення і почав переглядати інші замітки. Раптом він покликав:

— Безногий, Безногий!

Той підійшов. Інші хлопці — за ним. Професор сказав:

— Це про тебе, Безногий.

— І прочитав у газеті таке:

«Вчора зник з будинку номер... по вулиці... в Грасі син господарів будинку на ім'я Аугусто. Мабуть, він загубився у місті, яке погано знає. Він кульгавий, віком тринадцять років, дуже боязкий, одягнений у костюм з сірого кашеміру. Поліція розшукує його, щоб передати стурбованим батькам, але досі не знайшла. Родина добре винагородить того, хто подасть відомості про маленького Аугусто і приведе його додому».

Безногий мовчки кусав губи.

Професор сказав:

— Отже, крадіжки ще не помітили.

Безногий кивнув головою. Коли помітять, не будуть його більше шукати як зниклого сина.

Задираха скорчiv міну і, піддражнюючи Безногого, насмішкувато докинув:

— Твоя сімейка тебе розшукує, Безногий. Матуся шукає тебе, щоб дати тобі цицю...

Безногий скочив на нього і вихопив ножа. І він убив бі негрена, коли б Жоан Здоровило і Кангасейро не відтягли його. Переляканий Задираха втік. Безногий пішов у свій куток. В очах його палала ненависть. Педро Куля поклав йому руку на плече:

— Може, вони ніколи не помітять крадіжки, Безногий. Ніколи не дізнаються, що то через тебе... Не хвилюйся!

— Коли доктор Раул повернеться, дізнаються...

І він захлінувся слізми, яких жахнулися капітани піску. З усіх лише Педро Куля і Професор зрозуміли його. Професор розвів руками, бо нічого не міг зробити. Педро перевів розмову на інше. Сильний вітер віяв уздовж піщаного узбережжя, і його шум був схожий на жалібний стогін.

РАНОК ЯК НАМАЛЬОВАНИЙ

Підіймаючись по схилу гори, Педро Куля розмірковував, що нема нічого кращого в світі, як мандрувати ось так, без певної мети, вулицями Байї. Деякі з вулиць асфальтовані, але більшість забруковано чорним камінням. Дівчата визирають з вікон великих старовинних будинків, жінки в чорних вуалах виходять з церкви. Сонце нагріває каміння і асфальт, освітлює дахи будинків. На балконі великого будинку видно квіти у вазонах. Вони різноманітні, і сонце щедро дарує їм своє світло. Дзвони церкви Консейсан де Прайя гудуть без упину. Посеред схилу негр і мулат схилилися над гральними костями. Педро Куля, минаючи їх, привітався:

— Як живеш, Білій Сич?

— А ти, Куля, як тобі ведеться?

Мулат кинув кості, і негр заглибився у ґру. Педро Куля продовжує свою прогулянку. Поряд з ним Професор. Його худорлява постать хилиться вперед, ніби йому важко долати сходи. Але він посміхається святковому настрою дня. Педро Куля повертається до нього і помічає посмішку. Місто має веселий вигляд, яскраво освітлене сонцем. «Дні в Байї, наче святкові дні», — думає Педро Куля, відчуваючи, що його теж охоплює радість. Він голосно наспівує і, посміхаючись, плескає Професора по плечах. Обидва сміються і за мить уже голосно речуть. А проте в них усього кілька монет, обидва в лахмітті і не знають, де знайдуть їжу сьогодні. Але вони радіють красі дня і мож-

ливості вільно прогулюватись вулицями. І вони йдуть, безпричинно сміючись. Педро Куля обіймає Професора за плечі. З того місця, де вони перебувають, видно базар, гавань, вітрильниками і навіть старий склад, де вони ночують. Педро Куля прихиляється до стіни.

— Тобі треба було б намалювати усе це... Краса яка!..

Професор насуплюється.

Я знаю, що цього ніколи не буде.

Чого?

— Я інколи замислююсь... — І Професор дивиться на гавань, туди, вниз, на вітрильники. На маленьких людей, що тягають мішки на спинах, і продовжує третячим голосом, ніби його хтось ударив: — Я прагну намалювати кілька картин звідсі...

— У тебе є здібності. Якби ти ходив до школи...

— ...але ніколи в мене не вийде радісна картина.

Професор ніби не чув слів Педро Кулі. Задивлений у далечінь, він здавався тепер ще худішим.

— Чому? — здивувався Педро. — Хіба ти не бачиш, яке тут усе гарне? Все веселе...

Педро Куля показав униз на дахи міських будинків:

— У них більше кольорів, ніж у веселки...

— Це правда... але придивись, усі люди сумні. Я не кажу про багатих. Ти знаєш. Я кажу про тих інших, з доків, з базару... Ти знаєш... Всі вони з голодними обличчями... Я не вмію сказати про це... Але я відчуваю цей образ...

Педро Куля більше не дивується.

— Тому-то Жоан де Адам і організував страйк у доках. Він каже, що прийде день, коли все зміниться, все перевернеться...

— Я теж читав про це в одній книжці... У книжці, яку брав у Жоана де Адама. Якби я ходив до школи, як ти кажеш, то було б добре. Колись би я намалював багато гарних малюнків. Намалював би гарний день, як люди весело йдуть, як сміються, намалював би коханців, як оті двоє в парку Назаре, знаєш? Але де ж та школа? Хочу намалювати щось гарне, йду по вулиці, і день гарний, все гарне, але люди сумні, і я не знаю нічого... Я хотів би намалювати радісну картину.

— Хтозна, може, справді краще малювати саме як ти? Може вийти навіть ще красивіше.

— Що ти знаєш? Що знаю я? Ми ніколи не ходили до школи... Я хотів би малювати людські обличчя, людей з вулиці, але я не вчився в школі. Є багато такого, чого я не знаю.

Він помовчав, подивився на Педро, який його слухав, і вів далі:

— Тобі ніколи не доводилося побувати в школі мистецтв? Ну ю краса там! Я одного разу спробував, прокрався в один зал. Усі там одягнені в довгі сорочки, вони мене не помітили. Малювали голу жінку... Якби я коли-небудь зміг...

Педро Куля замислився. Він дивився на Професора, ніби обмірковуючи щось. Потім промовив поважно:

— Ти знаєш ціну?

— Яку?

— Ну, скільки треба платити за школу, вчителеві?

— А навіщо?

— Ми складемося, заплатимо за тебе.

Професор розреготався.

— Ти ю не уявляєш собі, як це складно. Це неможливо, облиш дурниці.

— Жоан де Адам каже, що прийде день, коли ми матимемо школу...

Вони пішли далі. Професор, здавалося, втратив усю радість від гарного дня, наче вона відлетіла геть. Педро Куля легенько плеснув його по плечу:

— Настане день, коли ти, брате, ще виставиш купу картин в одному із залів на вулиці Чілі. Без школи цієї, без нічого, жоден з тих шкільних бовдурів не намалює обличчя людини так, як ти... У тебе здібності...

Професор засміявся. Педро Куля сказав:

— І ти намалюєш мій портрет, гаразд? І підпишеш унизу: «Капітан Педро Куля, сміливець і герой».

Він став у позу боксера з витягненою вперед рукою. Професор розреготався, Педро теж, і їхній сміх лунав якусь мить буйно і весело.

Потім вони перестали сміятись і зупинилися біля групи безробітних, які зібралися навколо чоловіка з гітарою. Він грав і співав популярну в Байї пісеньку:

Коли вона прощається зі мною,
То стислоється бідне серденько моє...

Хлопці почали підтягати, а трохи згодом співали разом з чоловіком. З ними співали всі — власники вітрильників, волоцюги, докери, навіть одна повія. Чоловік з гітарою так був заглиблений у власну музику, що не звертав ні на кого уваги. Коли б чоловік з гітарою не підвівся, а далі грав на гітарі, то хлопці зовсім забули б, куди вони йшли. Але чоловік пішов геть і забрав із собою і веселий настрій, який по-

роджувала його музика. Люди потроху розійшлися. Професор і Педро Куля продовжували підіматися схилом. Від Театральної площини пройшли по вулиці Чілі. Професор вигляг з кишени крейду, всівся на тротуарі. Педро Куля присів біля нього. Коли вони побачили парочку, Професор почав швидко малювати. Парочка наблизилася, Професор малював їхні обличчя. Дівчина посміхалася, це були наречені. Захоплені розмовою, вони не помітили малюнка, аж доки Педро Куля не перепинив їх:

— Не наступіть дівчині на обличчя, сеньйоре...

Юнак подивився на Педро і вже хотів йому щось відповісти, але дівчина побачила малюнок Професора і звернула увагу свого приятеля:

— Як гарно! — і заплескала в долоні, мов дівчинка, якій подарували ляльку.

Молодик усміхнувся. Повернувся до Педро Кулі:

— Це ти намалював, хлопче?

— Ні, мій товариш, художник Професор...

Професор додавав останні штрихи до елегантних вусиків на портреті молодика. Потім узявся довершувати малюнок постави дівчини. Молода пара сміялась, і дівчина повісала на руці свого товариша. Той врешті витяг гаманець і кинув монету в два мільрейси. Педро Куля перехопив її на льоту. Закохані пішли далі, а малюнок залишився на хіднику. Кілька жінок, вертаючись з базару, побачили малюнок здалеку, і одна сказала:

— Ходімо подивимось. Це схоже на рекламу нового фільму з Баррімором... Кажуть, що то про кохання...

Педро Куля і Професор почули це й зайшлися сміхом, а далі, обійнявшись, пішли вештатися вулицями міста.

Біля урядового палацу вони зупинилися знову. Професор присів з крейдою в руці, чекаючи, чи не вийде, бува, з трамвая який-небудь «об'єкт». Педро Куля посвистував собі, стоячи біля нього. Невдовзі вони вже мали гроші на добрий обід, та ще й на дарунок для Клари, коханої Божого Улюбленця, в якої того дня були іменини.

Одна бабуся дала за свій портрет десять тостанів. Бабуся була негарна, і Професор відобразив у портреті всю її непривабливість. Педро Куля зауважив:

— Якби ти зробив її вродливішою і молодшою, вона б дала більше.

Професор засміявся.

Так вони провели ранок: Професор — малюючи портрети перехожих, Педро Куля — збираючи срібні чи золоті монети, які їм кидали. Опівдні з'явився чоловік, який курив

сигарету в мундштуці. Педро Куля побіг попередити Професора:

— Намалюй-но отого. Скидається на те, що в цього «об'єкта» купа грошей.

Професор почав малювати худорляве чоловікове обличчя. Довгий мундштук, кучеряве волосся з-під капелюха. У руці чоловік ніс книгу, і в Професора з'явилося бажання намалювати, як він читає книгу. Чоловік уже минав їх, коли Педро Куля покликав його:

— Погляньте на свій портрет, сеньйоре.

Чоловік вийняв з рота мундштук.

— Що ти сказав, синку?

Педро Куля показав на малюнок, над яким трудився Професор. Чоловік на малюнку був зображеній сидячи, але під ним не було ні крісла і нічого іншого, він ніби сидів у повітрі, покурював люльку і читав книжку. Кучеряве волосся вибивалося у нього з-під капелюха. Чоловік уважно роздивився малюнок, він оглядав його з різних боків, але не казав нічого. Коли ж Професор закінчив свою працею, чоловік запитав його:

— Де ти вчився малювати, любий мій хлопче?

— Ніде.

— Як же це так?

— А ось так, сеньйоре.

— І як же ти малюєш?

— Коли мені хочеться, беру крейду й малюю.

— Отже, ти ніколи не вчився малювати?

— Ніколи, сеньйоре.

— Можу підтвердити,— втрутився Педро Куля.— Ми живемо разом, я знаю.

— Тоді це справжнє покликання,— пробурмотів чоловік.

Він знову почав роздивлятися малюнок. Глибоко затягнувся сигаретою. Обидва хлопці захоплено дивилися на його мундштук.

— Чому ти намалював, що я сиджу і читаю книгу?

Професор почухав потилицю — йому важко було це пояснити. Педро Куля хотів був сказати, але змовчав. Врешті Професор пояснив:

— Я подумав, що сидіти вам краще підходить.— Він знову почухав потилицю.— Я сам не знаю...

— Це справжнє покликання,— знову пробурмотів той, здивований відкритим талантом.

Педро Куля чекав на монету, тим більше що поліцейський уже позирав на них з підозрою з рогу вулиці. Профе-

сор милувався чоловіковим мундштуком, довгим, з випаленим візерунком — справжнє диво. Але чоловік вів далі:

— Де ти мешкаєш?

Педро Куля не дав Професорові відповісти:

— Ми живемо у Солом'яному містечку...

Чоловік сунув руку до кишені й дістав візитну картку.

— Ти вмієш читати?

— Вмію, сеньйоре,— відповів Професор.

— Там моя адреса. Я хочу, щоб ти зайшов до мене.

Можливо, я зможу щось для тебе зробити.

Професор узяв візитну картку. Поліцейський попрямував до них. Педро Куля попрощався:

— До побачення, докторе.

Чоловік узявся був за гаманець, але перехопив погляд Професора, прикутий до його мундштука. Він викинув сигарету і віддав мундштук хлопчакові.

— Це за мій портрет. Прихόдь до мене додому...

Але обидва приятелі швиденько звернули на вулицю Чілі. Чоловік подивився їм услід, нічого не розуміючи, потім почув голос поліцейського:

— У вас щось укraли, сеньйоре?

— Ні. Чому ви так вирішили?

— Тому, що два шахраї були поруч із вами.

— Це двоє дітей. До речі, в одного з них великий хист до живопису.

— Вони шахраї,— заперечив поліцейський.— З банди капітанів піску.

— Капітанів піску? Я щось читав про них. Це не безпритульні?

— Злодії вони, ось хто. Будьте обережніші, сеньйоре, коли вони вештаються біля вас. Подивіться, чи все у вас ціле?

Чоловік кивнув головою, що так, а тоді поглянув уздовж вулиці. Але по хлопцях уже й слід пропав. Тоді, подякувавши поліцейському і заперечивши ще раз, що його не обікраєно, він пішов вулицею, бурмочучи:

— Ось так гинуть великі таланти! Яким би художником він став!

Поліцейський спостерігав за ним. Потім буркнув собі у вуса:

— Правду кажуть, що ці поети — не від миру сього...

Професор витяг мундштук. Вони зараз стояли біля чорного входу модного ресторану, над яким височів хмарочос. Педро Куля знав, як дістати у кухаря недоїдки. Вони чека-

ли на порожній вулиці свого обіду. Коли ж наїлися, Педро Куля запропонував закурити, і Професор вирішив спробувати мундштук, що йому подарував незнайомець. Спочатку прочистив мундштук.

— Ale ж і худющий цей тип! Mіг би зійти за опудало...

Оскільки він не мав чим прочистити мундштук, то скрутів візитну картку і нею чистив. Коли закінчив, викинув картку. Педро запитав:

— Чому ти не збережеш її?

— Нащо вона мені! — засміявся Професор. Педро Куля теж засміявся, і якусь мить їхній глухий сміх повнив цілу вулицю. Вони сміялися без причини, просто радіючи з власного сміху.

Але потім Педро Куля споважнів:

— Цей чоловік може допомогти тобі стати художником... — і підібрав із землі картку з ім'ям того чоловіка. Треба сковати її про всякий випадок.

Професор похнюпив голову:

— Облиш блазнювати, Куля! Ти добре знаєш, що з наших хлопців може вийти тільки злодій... Кому ми потрібні? Тільки злодій, тільки злодій... — Його голос трепетів, тепер він кричав з ненавистю.

Педро Куля кивнув головою на знак згоди і опустив руку, картка впала в канаву. Зараз вони вже не сміялися, вже посмутніли, хоч день був веселий, світило сонце і ранок був наче картина, намальована художником з академії Бель-Артес.

Робітники йшли на працю після вбогого обіду. Оце й було все, що вони бачили, все, що вони бачили у цьому чудовому полудні.

БІЛА ВІСПА

Омолу наслала на місто чорну віспу. Ale там, у Верхньому місті, багатії зробили собі щеплення, а Омолу була богиня з африканської пущі, про вакцину вона нічого не відала. I віспа спустилася в місто бідняків і повкладала в ліжка хворих людей, обкіданих виразками. Тоді прийшли люди з лікарень, вони засовували хворих у мішки й відвозили їх до далекого лазарету. Жінки плакали, бо знали, що ці хворі ніколи вже не вернуться.

Омолу наслала чорну віспу на Верхнє місто, на місто багатіїв. Про вакцину Омолу нічого не знала. Це була богиня з африканської пущі — що вона могла відати про вакцину й наукові методи лікування? Ale оскільки віспу вже

було випущено на волю (а це була страшна чорна віспа), Омолу довелося дозволити їй спуститися в місто бідняків. Якщо вона її вже випустила, треба було дати їй зробити своє діло. А що Омолу стало шкода своїх бідолашних діток, то вона забрала силу в чорноті віспи, обернула її в дурну білу віспу, майже кір. Однак люди з лікарень приходили й забирали хворих до лазарету. Там сім'ї не могли їх провідувати, вони там не мали нікого. Їх відвідував тільки лікар. Вони там помирали, і ніхто про це не знат. А коли кому-небудь щастливо вернутися, то на нього дивились як на воскреслого. Газети писали про пошесті віспи, про необхідність вакцинації. Кандомблє гриміли день і ніч на честь Омолу, щоб утишити її лють. Святий отець з Алту ду Абакаші, улюблений Омолу, вишвів білого шовкового рушника з бліскітками, щоб принести в дарунок Омолу і пом'якшити її гнів. Та Омолу не захотіла прийняти його, Омолу боролася проти вакцини.

У хижках бідняків плакали жінки. Вони боялися віспи, боялися лазарету.

Алміро був перший з капітанів піску, кого вразила віспа. Якось увечері негрея Задирака прийшов до нього в куток, і Алміро раптом сказав:

— У мене страшенно свербить усе тіло.

Він показав Задираці свої руки, вкриті пухирями.

— Здається, в мене лихоманка.

Задирака був відважним негреням, уся banda знала це. Що ж до віспи, хвороби Омолу, то він страшенно боявся її. Тут йому передався страх багатьох поколінь африканців. І він зразу зчинив крик:

— В Алміро віспа... Хлопці, Алміро заразився віспою.

Хлопці почали підводитись і боязко відступати далі від того місця, де лежав Алміро. Той ударився в плач. Педро Куля ще не прийшов. Не було й Професора, Кота, Жоана Здоровила. Виходило, що головним лишався Безногий. Останній час він тримався остронь, ні з ким не розмовляв. Насміхався над кожним зустрічним і з будь-якого приводу ліз битися. Боявся він тільки Педро Куля. Тичка молився за Безногого більше, ніж за когось іншого, думаючи іноді, що в того вселився сатана. Падре Жозе Педро ставився до нього терпляче, але Безногий цурався і його. Він не хотів знатися ні з ким, і будь-яка розмова, в яку він втручався, закінчувалася бійкою.

Коли прийшов Безногий, усі повідступали. Його боялися так само, як віспи. Безногий завів собі в ці дні собаку. Цим він тільки тепер і займався. Спершу, коли зголоднілій пес

з'явився на складі, Безногий знущався з нього як міг. Але скінчилось тим, що він приголубив його і взяв до себе. Тепер він жив лише для собаки. Тому він вернувся тільки для того, щоб відвести пса далі від Алміро. Потім знов підійшов до хлопців. Вони оточили Алміро, показуючи на пухирі, що з'явилися на грудях у хлопчика.

Своїм гугнявим голосом Безногий сказав Задираці:

— Тепер такі пухирі обкідають і твоє грішне тіло, дурний негритосе, щоб знат, як спілкуватися зі своїм дружком.

Задирака злякано витріщився на нього. Потім Безногий звернувся до всіх, показуючи пальцем на Алміро:

— Ніхто не повинен заразитися віспою через одного йолопа.

Усі вступились у хворого, чекаючи його відповіді. Алміро тільки схлипував, затуливши обличчя долонями. Безногий вів далі:

— Він піде звідси зараз же. Хай санітарна машина забере його на вулиці й відвезе до ізолятора.

— Ні, ні! — заревів Алміро.

— Підеш без балачик,— погрозливо заявив Безногий.—

Не викликати ж нам сюди машину, щоб уся поліція дізналася, де ми живемо. Ти підеш по-доброму, або ми тебе викинемо. Забирай свої манатки. Йди хоч у пекло, але не розводь тут своєї віспи. Не заражай людей.

Алміро закричав, і його ридання розносилися по цілому складу. Негр Задирака третмітів, Тичка волав, що це божа кара за їхні гріхи. Решта не знали, що робити. Безногий збирався вдатися до сили. Тичка зняв зі стіни образок богородиці.

— Помолімось, бо це кара божа за наші гріхи. Ми багато грішими, бог нас карає. Давайте покаємось... — Його голос лунав, наче скарга, наче тихе благання помсти.

Хлопці поскладали побожно руки, Тичка почав читати «Отче наш». Але Безногий відштовхнув його:

— Годі тобі, пономарю!

Тичка став молитися тихим голосом, усе ще тримаючи в руках святий образок. Усе це являло дивну картину. В глибині складу Алміро схлипував і відмовлявся йти. Тичка моловся. Решта стояли ні в сих ні в тих. Задирака трясся від страху, гадаючи, що заразився.

— Хлопці,— знов озвався Безногий,— якщо він не захоче піти добром, ми викинемо його силоміць. Інакше всі ми поздихаємо від віспи, геть усі! Ви що, не розумієте, йолопи? Викинемо його зараз на вулицю, хай його там підберуть і відвезуть до ізолятора.

— Ні, ні! — зарепетував Алміро. — Ради бога, не треба.
— Це — кара,— пробурмотів Тичка.
— Заткнись, байстрюк! — визвірився Безногий і пра-
вив своє: — Виженемо його силоміць, хлопці, якщо він не
хоче піти по-доброму.

Ватага все ще стояла в нерішучості, і він підійшов до
Алміро й замахнувся ногою, щоб дати йому стусана.

— Ну, вшивайся звідси, зараза!
Алміро зіщулився.
— Ні. Ти не можеш зробити цього. Зачекай, поки при-
йде Куля.

— Це — кара... Це — кара,— белькотів Тичка, і це
белькотіння ще більше роздратувало Безногого. Він дав
стусана Алміро.

— Геть звідси, зараза!

Але в цю мить чиясь рука відкинула його назад.

Кангасейро став між Безногим та Алміро. Мулат три-
мав у руці пістолет і погрозливо світив очима.

— Присягаюся, він заряджений. Попереджаю — якщо
хто зачепить Алміро...— і він з погрозою поглянув на всіх.

— А ти чого сюди лізеш, бандюго? — верескнув Без-
ногий, намагаючись знов узяти гору.

— Він не поліцейський, щоб ми так до нього ставили-
ся. Він з нашої групи, він діло каже. Почекаємо, поки при-
йде Педро Куля. Він усе й вирішить. Але якщо хто його
займе, я пристрелю того на місці, як поліцейську мавпу! —
Мулат тримав пістолет напоготові.

Хлопці почали відходити. Безногий плюнув.

— Усі ви страхопуди,— і пройшов туди, де його чекав
собака. Ліг поряд з ним, і ті, хто був ближче до нього, по-
чули, як він бурчить: «Боягузи, страхополохи».

Кангасейро залишився перед Алміро з пістолетом у ру-
ці. Алміро скліпував і розглядав пухирі, що всипали все
його тіло. Тичка молився, благав господа знову бути добрим
і милосердним.

Нараз Тичка згадав, що годилося б покликати падре
Жозе Педро. Він вибіг зі складу й попрямував до будинку
падре. Але й дорогою він не облишав молитися, з очима, роз-
ширеними від страху перед господом.

Педро Куля прийшов у супроводі Професора й Жоана
Здоровила. Вони верталися з одного діла, де їм добре по-
велося, і зі сміхом обговорювали свій успіх. Кіт теж ходив
з ними, але не вернувся, залишившись у Далви. Троє хлоп-
ців зайдли до складу, і перший, кого вони побачили, був
Кангасейро з пістолетом у руці.

— Що тут таке? — спитав Педро Куля.

Безногий підвісся зі свого кутка. Пес поплентав за ним слідом.

— Цей дурень корчить із себе месника, не дає нам зробити так, як я вирішив.— І він показав на Алміро.— У нього віспа.

Жоан Здоровило зіщулився. Педро Куля глянув на Алміро. Професор підійшов до Кангасейро. Мулат не опускав пістолета. Педро спитав:

— Що сталося, Кангасейро?

— Він заразився цією клятою хворобою. А ця макака, прямо як поліцейський, наполягає, щоб викинути його на вулицю, щоб санітарна машина забрала його до ізолятора. Я спочатку й не думав втрутатися. Однак Алміро навідріз відмовився йти, а ці всі,— тут він плюнув,— хотіли змусити його силою. Алміро доводив, що він з нашої групи і що треба поочекати, поки повернешся ти. Побачивши, що він діло говорить, я став на його бік... Він же не лягавий, щоб так до нього ставитися

— Ти вчинив правильно, Кангасейро.— Педро Куля ляснув мулага по плечі. Потім глянув на Алміро.— У тебе справді віспа?

Хлопець кивнув і зайшовся плачем. Безногий кричав:

— Треба робити так, як я казав. Не викликати ж сюди машину, щоб усі дізналися, де ми живемо. Треба його вивести на вулицю, де ходять люди. Хочеш ти чи не хочеш, а доведеться так зробити...

Педро Куля гарикнув:

— Хто тут ватажок, я чи ти? Хочеш дістати в пику?

Безногий відійшов, бурмочучи щось собі під ніс. Пес підійшов до нього, щоб лизати ноги, але дістав штурхана. Та Безногий одразу отяминувся і почав пестити собаку, час від часу позираючи спідлоба на інших.

Педро Куля підійшов до Алміро. Жоан Здоровило хотів побороти страх і теж наблизитись. Але страх перед віспою був у нього надто великий, трохи не дужчий за його доброту. Один Професор залишився з Педро Кулею.

— Дай-но мені глянути,— сказав Професор.

Алміро показав руки в пухирях.

Професор сказав:

— Це біла віспа. Чорна віспа зразу темнішає.

Педро Куля задумався. В складі запала тиша. Жоан Здоровило, подолавши страх, підступив ближче. Але йшов він, ніби тягнучи ноги. В цю мить прийшов Тичка в супроводі падре Жозе Педро. Падре привітався і спитав, де хворий.

Тичка показав на Алміро, ѿ падре попрямував у той куток. Свящењник узяв Алміро за руку, оглянув її і сказав Педро Кулі:

— Треба відвести його.

— В ізолятор?

— Так.

— Ні, він не піде,— відповів Педро Куля.

Безногий знову підвісив її підійшов до них.

— Я вже торочу про це давно. Його треба відправити в лазарет.

— Він не піде,— повторив Педро Куля.

— Чому, сину мій? — запитав панотець Жозе Педро.

— Бачите, падре, з лазарету ніхто не вертається. Ніхто. А він один із нас, наш товариш. Ми не можемо вчинити так.

— Ale закон, сину мій...

— Померти?

Падре здивовано глянув на Педро Кулю. Ці хлопці раз у раз роблять юному якісь несподіванки. Завжди вони виявляються розумнішими, ніж він думав. У глибині душі падре був згоден з цими словами.

— Він не піде, падре,— твердо заявила Педро Куля.

— Що ж ти збираєшся тоді робити, сину мій?

— Лікувати його тут.

— Ale як?

— Покличу Дону Аніньо.

— Та вона ж не вміє лікувати!

Педро Куля збентежився, але за хвилю сказав:

— Все-таки це краще, ніж у лазареті.

Втрутився Безногий:

— Він же заразить усіх! Усі ви заразитеся віспою. Не треба його тут лишати.

— Заткнись, а то дам тобі в пику! — гукнув на нього Педро Куля.

— Він має рацію, Куля,— зауважив падре.

— I все-таки до лазарету він не піде, падре. Ви добре знаєте, що він не може піти. Там погано, там усі помирають.

Падре зізнав, що це правда, і замовк.

— Ale хіба в нього немає дому? — запитав Жоан Здоровило.

— У кого?

— В Алміро. В нього ж є дім.

— Я не хочу туди йти,— плакав Алміро.— Я втік звідти.

Педро Куля подивився на нього й лагідно сказав:

— Годі, Алміро. Спершу я сам сходжу й побалакаю

з твоєю матір'ю. Потім ми відведемо тебе. Тобі там буде добре і не доведеться йти до лазарету. А падре приведе туди лікаря, і той вилікує тебе. Адже ви приведете, падре?

— Авжеж, приведу, — пообіцяв Жозе Педро.

Існував закон, що зобов'язував громадян повідомляти в лікарню про кожен випадок віспи. Хворих негайно забирали до лазарету. Падре Жозе Педро зінав про це, але ще раз став на бік капітанів піску, виступивши проти закону.

Педро Куля вирушив до дому Алміро. Хлопцева мати була праля й жила з бідним селянином за Солом'яним містечком. Алміро відвідали до матері, там його відвідав падре, потім він привів лікаря. Але лікар повідомив про хворобу, і Алміро забрали до лазарету. Після цього в падре почалися неприємності, бо лікар (який вважав себе за вільнодумця, хоч насправді був спіритом) доніс також і на нього, як на переховувача хвортого віспою. Власті не стали притягати падре до відповідальності, але поскаржилися в архієпископство. І падре Жозе Педро викликали до каноніка, секретаря архієпископства. Цей виклик налякав його.

Важкі портьєри, стільці з високими спинками, портрет святого Ігнасіо на стіні. На іншій стіні розп'яття. Великий стіл, розкішні килими. Коли падре Жозе Педро ввійшов до зали, серце його злякано калатало. Довідавшись про виклик до архієпископського палацу, він у першу мить подумав про парафію, якої марно чекав уже два роки. Невже йому запропонують парафію? Він аж засміявся від радощів. Тоді він стане справжнім священиком, він служитиме господові, матиме паству, щоб наставляти її на шлях праведний. Але водночас його огорнув смуток: а що буде з дітьми, безпритульними з вулиць Баїї, особливо з капітанами піску? Він був одним з небагатьох їхніх друзів. Інші священики обмежувалися тільки тим, що іноді йшли відправити месу у виправній колонії. Ця вранішня служба була для малих порушників особливо неприємна, оскільки віддаляла від них час їхнього убогого сніданку. Падре Жозе Педро цілком присвятив себе безпритульним дітям, чекаючи, коли йому нарешті дадуть парафію. Не можна сказати, щоб він досягнув надто великих результатів. Але це й цілком зрозуміло — діло нове і складне. Тому лише недавно він завоював їхню цілковиту довіру. Дітлахи ставилися до нього як до друга, а не як до священика. Падре довелося знахтувати всім, щоб добитися такої довіри в капітанів піску. Але він вважав, що навіть через одного Тичку з його покликанням стати священиком справа варта заходу. Задля цього падре довелося робити багато чого наперекір тому, чому його нав-

чали. І тут він подумав, що, можливо, через це його й викликали. Найшвидше через це. Багато богомолок уже перешіптувалися з приводу його взаємин з хлопцями, що промишляли злодійством. А тут ще випадок з Алміро! Коли падре Жозе Педро здогадався про причину виклику, відчув сильний страх. Доведеться розпрощатися з будь-якою надією на парафію. А йому так потрібна була парафія. На його утроманні стара мати й сестра, учениця середньої школи. Потім йому раптом здалося, ніби все, що він досі робив, це помилка і його тепер за це по голівці не погладять. У семінарії його вчили коритись. Але відразу ж він згадав про хлопчиків. У його пам'яті постали образи Тички, Педро Кулі, Професора, Безного, Гульвіси, Кота. Треба було рятувати цих дітей... Христос турбувався найбільше про дітей. І треба зробити все, щоб урятувати цих дітей. Не їхня вина, що вони стали безпритульними.

Та ось нарешті й канонік. Заглиблений у свої думки, падре Жозе Педро навіть не помітив, що його змусили довго чекати. Канонік вийшов до нього, м'яко ступаючи по килиму. Він був високий і худий з вугластими рисами обличчя, одягнутий у гарну близьку сутану. Ріденьке волосся його було старанно причесане. Стиснуті губи утворювали одну тверду лінію. На грудях висіли чотки. На обличчі його був вираз чистоти, але він не надавав його рисам м'якості. Чистота каноніка була панциром, що відокремлював його від світу. Подейкували, ніби він дуже розумний, добрий промовець, строгої вдачі. Він зупинився перед падре Жозе Педро, розглядаючи його невисоку постать і брудну, залатану в двох місцях сутану. Обличчя в падре було перелякане і водночас добре. Кількох хвилин вистачило канонікові, щоб проникнути до глибини в просту душу Жозе Педро. Він кашлянув. Падре підхопився й поцілував каноніка в руку.

— Сідайте, падре. Нам треба поговорити.

Він дивився на відвідувача безвиразними очима. Сівши, канонік скрестив руки й відсмикнув свою близьку сутану від брудної сутани падре Жозе Педро. Голос його зовсім не пасував до його постаті. Голос здавався м'яким, майже жіночим, хоч у ньому іноді звучали владні нотки. Падре Жозе Педро схилив голову, чекаючи початку розмови.

— У нас в архієпископстві,— озвався нарешті канонік,— є серйозні скарги на вас.

Падре Жозе Педро хотів удати, що він здивований, навіть обурений, але він був надто простодушний для цього. Він тільки ще більше похнюпився. У цю мить падре подумав про капітанів піску.

Канонік злегка всміхнувся:

— Я гадаю, що ви вже знаєте, про що йдеться.

Падре подивився відкритим поглядом, але відразу знов схилив голову:

— Хіба що про дітей...

— Грішник не може приховати свій гріх, його видно в його сумлінні.— Каноніків голос втратив свою м'якість.

Падре Жозе Педро похолос. Це було саме те, чого він боявся. Його наставники, які розуміють бажання господа, не згоджувалися з доброю до капітанів піску. У нього виник страх, страх не перед каноніком, архієпископом, а страх, що він образив бога. Руки його затремтіли.

Голос каноніка знову пом'якшав. Він був схожий на жіночий голос, ніжний, але позбавлений привітності — так буде, коли жінка відкидає домагання якогось чоловіка.

— До нас надійшло чимало скарг, падре Жозе Педро. Архієпископ не зважав на них, сподіваючись, що ви усвідомите свою помилку й виправитесь.

Він подивився на падре суворим поглядом. Жозе Педро похнюопив голову.

— Не так давно поскаржилася вдова Сантос. Ви допомогли зграї хлопчиків на площі образити її. Точніше, ви під'юджували дітей... Що ви скажете на своє виправдання, падре?

— Це неправда.

— Ви хочете сказати, що вдова збрехала?

Канонік так і прошив панотця гострим поглядом. Але цього разу Жозе Педро не схилив голови. Тільки повторив стиха:

— Те, що вона сказала, неправда.

— Ви знаєте, що вдова Сантос одна з покровительок громади в Байї? Ви не знаєте про пожертви...

— Я можу розповісти вам, як було насправді...

— Не перебивайте мене... Хіба в семінарії вас не вчили бути скромним і пошттивим зі своїми наставниками? Хоча ви не належали до числа найблискучіших учнів!

Падре Жозе Педро знат про це. Йому не треба було нагадувати, що він був одним з найгірших вихованців семінарії, якщо вже мова зайдла про навчання. Тому він так і боявся, що допустився помилки, що мимоволі образив бога. Канонік, звичайно, мав рацію, він куди розумніший за нього, він стоїть близче до бога, а бог — уособлення найвищої мудрості.

Канонік зробив жест, ніби відкидаючи інцидент із вдою, голос його знову став м'яким.

— Однаке тепер серйозніша справа. З приводу вас до архієпископства звернулися власті. Ви знаєте, що ви на-коїли?

— Це справа з хлопчиком, який захворів на білу віс-пу, — щиро признався панотець.

— Так, хлопець, який захворів на віспу. І ви приховали це від санітарних властей.

Падре Жозе Педро вірив у доброту бога. Він думав, що бог схвалює ставиться до його вчинків. Так він думав і зараз. Ця думка підбадьорила його. Він випростався і вту-пив очі в каноніка:

— Ви знаєте, що таке ізолятор?

Канонік не відповів.

— Звідти людина рідко повертається. Тим більше дитина... Послати туди дитину — означає вчинити вбив-ство.

— Це вже не наша справа, — озвався канонік безбарв-ним, але рішучим голосом. — Це справа органів охорони здоров'я. А наш обов'язок шанувати закони.

— Навіть тоді, коли робиться замах на закон доброти божої?

— Що ви знаєте про доброту божу? Невже у вас такий великий розум, щоб знати про замисли божі? Вами оволо-дів демон гордині!

Падре Жозе Педро заперечив:

— Я знаю, що я недостойний слуга господній. Але ці діти не мають нікого, хто б опікувався ними. У мене був намір...

— Добрий намір не вправдовує поганих вчинків! — відрізав канонік таким голосом, ніби оголосив вирок.

Падре Жозе Педро збентежився. Але він звернув думки до бога, і до нього вернулася певність своєї правоти.

— Хіба вчинки були поганими? Це ж діти, які ніколи не чули серйозного слова про бога. Вони плутають бога з негритянськими святими, не мають ніякого уявлення про релігію. Я хотів спробувати спасті їхні душі...

— Я вже сказав вам, що наміри були добрі, але вчинки ваші не відповідали намірам.

— Лихо в тому, що ви не знаєте цих дітей. — Канонік утупив у нього суровий погляд. — Ці хлопці як дорослі. Во-ни живуть як дорослі, знають життя, геть усе... З ними тре-ба вміло поводитись, іти на поступки.

— Тому ви й робили те, що вони хотіли.

— Іноді доводиться йти на те, щоб досягти добрих на-слідків.

— Мирячись із крадіжками, зі злочинами цих зіпсованих дітей?

— У чому їхня вина? — Падре згадав про Жоана де Адама. — Хто піклується про них? Хто їх чомусь навчав? Хто їм допомагає? Яку ласку вони мають? — Він був збуджений, і канонік все далі відсувався, суворо дивлячись на нього. — Вони крадуть, щоб їсти, оскільки всі багатії, які кидають гроші на вітер, не пам'ятають, що є голодні діти. В чому їхня вина?

— Замовкніть! — Каноніків голос став владний. — Якщо хто-небудь почув би вас, то сказав, що це говорить комуніст. І не дивина. Спілкуючись із цією чернью, ви повинні були запозичити і їхні ідеї. Ви комуніст, ворог церкви.

Падре злякано дивився на нього. Канонік устав, простягнув йому руку.

— Дай бог, щоб всевишній проявив досить доброти й простив вам ваші вчинки й ваші слова. Ви образили бога й церкву. Ви зганьбили одежду, яку носите. Порушили закони церкви й держави. Ви діяли, як комуніст. Тому ми змушені не давати вам парафію, якої ви просили. Ідіть. — Голос його знов став м'яким, але це була м'якість, сповнена рішучості, м'якість, яка не допускає жодного заперечення. — Покайтесь у своїх гріхах, присвятіть себе вірним церкві й працюйте для них, а ці комуністичні ідеї забудьте, інакше нам доведеться вжити серйозних заходів. Ви думаете, що бог схвалюєте, що ви робите? Пам'ятайте, що ваш розум вельми невеликий, ви не можете проникнути в божі замисли.

Він повернувся до падре спиною. Жозе Педро ступив два кроки і промовив здавленим голосом:

— Між ними навіть є один, хто хоче стати священиком... Канонік обернувся:

— Розмова закінчена, падре Жозе Педро. Можете йти, і хай допоможе вам бог мислити правильніше.

Падре залишився стояти на місці. Він збирався додати щось на закінчення, але так нічого й не сказав. Приголомшений, він тільки дивився на двері, у які вийшов канонік. У голові його було порожньо. З простягнутою рукою, в брудній і латаній сутані, з широко розплющеними переляканими очима і третячими губами, наче бажаючи щось сказати, він мав дуже кумедний вигляд. Важкі портьери не пропускали в залу світла. Падре так і стояв у сутінках.

Комуніст... На розі вулиці бродячий оркестр, на диво добре злагоджений, заграв старовинний вальс:

Я зостався без радості, господи боже...

Падре Жозе Педро притулився до стінки. Канонік сказав, що він не здатний збегнути замисли божі. Він нерозумний, розмовляв, як комуніст. Це слово найбільше гнітило падре. З усіх амвонів усі священики виступали проти цього слова. І ось тепер він... Канонік вельми розумний, він близький до бога завдяки своєму розумові, йому легко почути голос божий. Він же допустився помилок, утратив два роки такої впертої праці, думаючи навернути дітей на віру божу... Дітей, що збилися з правильної путі... Невже вони винуваті? «Пустіть дітей приходити до мене...» Христос... У нього ясне й молоде лице... Але й духівники кажуть, що він був революціонер. Він любив дітей... «Хто спокусить одного з малих сих, що вірять у мене, тому краще було б, якби йому повісили жорно на шию і скинули його в море...» Вдова Сантос покровителька церкви... Невже вона теж чула голос божий? Два змарнованих роки... Він ішов на поступки, так. Але як інакше знайти спільну мову з капітанами піску? Вони ж не такі, як інші діти... Ім відоме все, геть усе. Вони вже спізнали навіть заборонений плід. Вони, як дорослі, хоча й були дітьми... Не можна ставитися до них, як до хлопчаків, що йдуть до першого причастя в школі езуїтів. У них є мати, батько, сестри, отці сповідники, є одяг, їжа, у них є все... Але ж не йому повчати каноніка! Канонік був розумний. Він міг чути голос божий... Він стояв близько до бога... Він же, Жозе Педро, не належав до числа найблискучіших учнів... Він був одним з найгірших... Бог не хотів говорити з священиком-невігласом... Він якось чув Жоана де Адама... Але комуністи — погані люди, вони хочуть покінчити з усім... А Жоан де Адам — добра людина... Комуніст... А Христос? Ні, він не смів думати, що Христос був комуністом. Канонік повинен розуміти краще, ніж біdnий падре у брудній сутані... Канонік розумний, а бог — вищий розум... Тичка хоче стати священиком. Він хоче стати священиком, так, у нього справжнє покликання. Але він грішить день у день, краде, грабує людей. Не їхня вина... Він говорить, як комуніст... Чому цей багатій роз'їжджає в автомобілі, курить сигару? Невже він говорить, як комуніст? Канонік сказав, що бог його простить...

Падре Жозе Педро сперся на стіну. Останні ноти далекого оркестру донеслися до його вух. Очі падре були широко розплющені.

Так, падре Жозе Педро, бог іноді говорить з найбільшими невігласами... З найбільшими невігласами... А він був невігласом... Але, господи, почуй! Вони — біdnі діти... Що вони знають про добро і зло? Якщо ніхто не навчив їх ні-

чому? Якщо вони позбавлені материнської ласки, доброго батькового слова? Господи, вони не відають, що творять! Тому я і був з ними і часто робив так, як вони хотіли.

Падре розвів руки, підняв їх до неба. Невже він так чинив, як комуніст? Дати трохи втіхи цим маленьким душам. Врятувати їх, поліпшити їхню долю... Раніше з їхнього сепедовища виходили тільки злодії, нальотчики, шахрай, у кращому разі волоцюги... Таке заняття уготувала їм доля... Він же хотів, щоб з них повиходили роботящи люди, чесні, гідні. Треба діяти помалу. Не брутальною карою. З виправної колонії виходили найгірші. Брутальною тілесною карою не досягнеш нічого. Господи, почуй... Там брутальна кара... Тільки терплячістю, добротою... Христос теж думав так... Чому — як комуніст?.. Бог може говорити з невігласом... Покинути дітей? Парафія втрачена... Стара мати буде плакати... А сестрина кар'єра в училищі? Адже вона теж хоче вчити дітей. Але це будуть інші діти, діти з книжками, з батьком, з матір'ю. Вони не будуть такими, як ці безприступльні, що сплять просто неба, під мостами, на складах... Він не може кинути їх. З ким буде бог? З каноніком чи з бідним священиком? А вдова... Ні, бог — із священиком... Він з Жозе Педро... Я зовсім невіглас, щоб чути голос бога... (Жозе Педро піднявся на паперть). Але іноді бог говорить з невігласом. (Він вийшов з церкви і знов прислонився до стіни.) Він буде діяти, так. Якщо він помиляється, бог простить його... «Добрі наміри не виправдують поганих вчинків». Але бог — вища доброта... Він, падре, буде діяти... Капітани піску, можливо, не стануть злодіями... А хіба це не буде велика радість для Христа? Так, Христос усміхається. У нього радісне обличчя. Він усміхається падре Жозе Педро. Спасибі, господе мій, спасибі.

Падре стає навколошки на вулиці, піdnімає руки до неба. Але бачить людей, які посміхаються. Тоді він устає, зляканий, і вскачує до трамвая.

Якийсь чоловік зауважує:

— Дивіться, п'яний падре. Який сором!

На трамвайній зупинці всі сміються.

Гульвіса натиснув чорним нігтем і прорвав пухир. Рука вся вкрита пухирями. Він відчував гарячку й кволість у тілі. Ясно, що в нього віспа. На місто бідняків обрушилася віспа. Лікарі говорили, що пошесті іде на спад, але траплялося ще чимало випадків захворювання, і щодня до

лазарету відвозили нових людей. «Звідти не вертаються», — подумав Гульвіса. Навіть Алміро, через якого зчинився такий великий галас. Він теж не вернувся. Він був славний хлопець, він не докучав ні кому. Безногий зчинив скандал. Але після того, як дізнався, що Алміро помер у лазареті, він став ще замкнутішим, вважаючи себе винним у смерті Алміро. Розмовляв він тільки зі своїм собакою. «Скінчиться тим, що він збожеволіє», — подумав Гульвіса.

Він закурив сигарету. У складі був тільки Професор. У ці вечірні години важко було застати кого-небудь у складі. Професор попросив сигарету. Гульвіса кинув йому одну, пройшов у куток і склав у клуночок свої манатки.

— Ти що, йдеш? — запитав його Професор.

Гульвіса рушив до нього, взявши клуночок під пахву.

— Не кажи ні кому. Тільки Педро Кулі.

— Куди ти йдеш?

Мулат зареготовав:

— До лазарету.

Професор глянув на його руки, вкриті пухирями, на шию.

— Ти не підеш, Гульвісо!

— Чому, брате?

— Ти ж знаєш... Це певна могила.

— Ти що ж думаєш — я залишуся тут, щоб заражати інших?

— Ми лікуватимемо тебе.

— Усі й умрут. В Алміро був дім. У мене нема нікого.

Професор замовк. Йому хотілося так багато сказати.

Мулат стояв перед ним з клуночком під пахвою, весь вкритий пухирями.

— Ти скажи Педро Кулі, — озвався Гульвіса. — Іншим не треба.

— Невже ти справді підеш? — тільки й зміг сказати Професор у відповідь.

Гульвіса кивнув. Вони вдвох вийшли зі складу. Гульвіса глянув на місто, зробив прощальний жест. Це було, як прощання назавжди. Гульвіса був волоцюга, а ніхто так не любить свого міста, як волоцюги. Він подивився на Професора.

— Коли ти зробиш мій портрет... Адже ти зробиш?

— Зроблю, обов'язково зроблю, Гульвісо. (Професор ві хотілося сказати йому щось ніжне, як рідному братові.)

— Не малюй мене вкритого пухирями. Не треба.

Його тінь зникла в сутінках, що огорнули піщаний берег. Професор залишився мовчки стояти, горло його сти-

скалось. Але йому здавалося чудовим, що Гульвіса йде назустріч смерті, не бажаючи заражати інших. У таких людей замість серця зірка, і коли вони помирають, їхні серця залишаються на небі. Так говорить Божий Улюбленець. Гульвіса був ще хлопчак, але в нього вже була зірка замість серця. Його силует пропав у присмерку. І тоді певність, що він ніколи більше не побачить свого приятеля, сповнила Професорове серце. Він відчував, що його приятель іде назустріч смерті.

На макумбах на честь Омолу негри, яким загрожувала віспа, співали:

Хай усі мої віспини
Добре випрасує праска,
Хочу я гладеньку шкіру!
Омолу, ѹть у сертан
І бери з собою віспу.

Омолу розповсюджувала віспу в місті. Це була помста місту багатіїв. Але в багатіїв є вакцина, а що знає Омолу про вакцину? Вона була убога богиня з африканської пущі. Богиня негрів-бідняків. Що вона могла відати про вакцину? I ось віспа спустилася в Нижнє місто, заражаючи народ Омолу. Все, що могла зробити Омолу, це обернути чорну віспу в білу, в дурну білу віспу. I все ж негри вмирали, вмирали бідні люди. Омолу говорила, що їх убиває не біла віспа. Зовсім ні. Омолу хотіла, щоб біла віспа лише позначала її чорних синів. Убивав же їх лазарет. Проте макумби просили, щоб вона вивела віспу з міста, вивела геть до багатих латифундистів сертану. У них гроші, багато землі, і вони також нічого не знали про вакцину. Й Омолу сказала, що вона виrushить до сертану. Негри, жерці-огани, дочки й батьки святого співали:

Вона справді наша мати,
Може нам допомогти...

Омолу обіцяла виrushити. Але щоб чорні сини її не забули, вона говорила їм у прощальній пісні:

Ну, синочки, прощавайте,
Я іду, але вернусь...

Якось уночі, коли барабани громіли на макумбах, однієї таємничої ночі Баїї Омолу скочила на поїзд лінії «Бразильський Схід» і виrushила до сертану Жоазейро. Віспа виrushила з нею.

Гульвіса вернувся худий, одяг висів на ньому, як на жердці. Все лице його було подзъобане віспою. Хлопці диви-

лися на нього боязко, один Професор кинувся йому назустріч:

— Ти таки оклигав, мулате?

Гульвіса посміхнувся. До нього стали підходити й по-тискувати руку. Педро Куля обняв його:

— Молодець, мулате!

Підійшов Безногий, Жоан Здоровило всівся поряд з Гульвісою. Мулат дивився на друзів. Курив сигарету. Рука його була — шкіра та кістки. Він мовчав, любовно оглядаючи старий склад, хлопців, пса, що лежав у Безногого на колінах.

Жоан Здоровило спитав:

— Ну, як там було, в лазареті?

Гульвіса обернувся з виразом огиди на обличчі. Якусь хвилю він сидів мовчки. Потім насилу видавив із себе:

— Бодай і не згадувати! Це страх божий. Коли туди попадеш, це все одно, що тебе кладуть у домовину.— Він глянув на переляканіх хлопців і додав гірко: — Все одно що попасті на кладовище. Те ж саме...

Видно було, що він не знаходив слів.

— Що ще? — спитав Безногий.

— Нічого. Ради бога, не питайте,— і він похнюпив голову, похитуючись з боку на бік. Його голос лунав ще тихіше, ніби він ніяк не міг оговтатися від переляку.— Це все одно, що потрапити на кладовище. Там усі вже померли.

Він дивився таким поглядом, ніби благав не приставати більше до нього з розпитуваннями.

Жоан Здоровило сказав:

— Ми не повинні ні про що розпитувати.

Гульвіса маixinув рукою, щоб підтримати його.

— Ні про що. Це надто погано.

Професор глянув на груди Гульвіси. Вони були всі вкриті віспинками. Але замість серця Професор побачив зірку.

ДОЛЯ

Вони зайняли столик у кутку. Кіт дістав карти. Але ні Педро Куля, ні Жоан Здоровило, ні Професор, ні Гульвіса не виявили інтересу до гри. Вони чекали в «Морському пристановищі» на Божого Улюбленця. За столами було повно людей. Протягом довгого часу в «Морському пристановищі» не було відвідувачів. Віспа прогнала всіх. Але тепер, коли вже вона пішла геть, люди говорили про померлих. Хтось розповідав про лікарню.

— Біда, коли людина бідна,— сказав якийсь моряк.
За одним із столиків замовили кашаси. Біля прилавка дзвеніли чарки. Старий, який сидів у залі, сказав:
— Ніхто не може змінити свою долю. Її там, нагорі, творять,— і він показав на небо.
Але від іншого столу озвався Жоан де Адам:
— Прийде час, і ми змінимо долю бідняків...
Педро Куля підвів голову, Професор слухав, усміхаючись. Жоанові Здоровилу і Гульвісі, здавалося, подобались слова старого. Той вів далі:
— Ніхто не може її змінити. Вона записана там, на небі...
— А ми таки колись змінимо її...— сказав Педро Куля. І всі подивились на хлопця.
— Що ти знаєш про це, хлопче? — спитав старий.
— Це син Блондина, це в ньому батько промовляє,— відповів Жоан де Адам, дивлячись на хлопця з повагою.— Його батько вмер за те, щоб змінити нашу долю.
І він оглянув присутніх. Старий замовк і теж дивився на Педро з повагою. Знадвору долинув бренькіт гітари.

НІЧ ВЕЛИКОГО СПОКОЮ — ВЕЛИКОГО СПОКОЮ ТВОЇХ ОЧЕЙ

ДОЧКА ХВОРОГО НА ВІСПУ

Знову на пагорбі почулась музика. Волоцюги подіставали гітари, щоб виспівувати найновіших пісень і складати нові, які згодом вони продадуть відомим «поетам-піснярам» у місті. У крамниці Деоклесіо щовечора тепер повно людей. На деякий час всякі веселощі пішли геть з пагорба і звільнили місце лише для плачу й лементу жінок та дітей. Чоловіки приходили на роботу або додому похнюплени.

Крутими стежками пагорба простували до далекого кладовища чорні труни дорослих, білі труни незайманих дівчат і маленькі труни дітей. Це тоді, коли хворого на чорну віспу не забирали ще живого у мішковині до лазарету. Родина хворого однак плакала відразу, як за померлим, бо кожен знат, що з лазарету ніхто не повернеться. Ані гітара, ані глибокий голос негритянського співу не порушував тоді смутку на пагорбі. Чулися тільки молитви сторожів і плач жінок.

Так було на пагорбі, коли Естевана забрали до лазарету. Він не повернувся — одного вечора Маргаріда дізналася, що він помер. Того ж вечора в неї почалася лихоманка. Але віспа в пралі проходила легко. Двоє її дітей господарювали, виконуючи всі розпорядження матері. Допомога Зе Фуйній була, правда незначна, бо він нічого не вмів робити у свої шість років. Але Дорі було тринадцять, майже чотирнадцять, у неї вже почали округлятися груди, вона була схожа на маленьку, дуже поважну жіночку. Дора діставала ліки для матері, доглядала її. Маргаріда видужала, коли гітари вже знову заспівали на пагорбі. І Маргаріда, хоча ще й не зовсім вичуняла, пішла до своїх замовниць по білизну. Повернувшись з вузлом за спиною, стала прати його в джерелі. Наступного дня вона не змогла працювати — знову гарячка від віспи. Повернення хвороби завжди страшне. І за два дні з пагорба спустилася труна останньої жертви віспи. Дора не голосила, німі слози котилися по її обличчю, але у той час, як опускали труну, вона думала про Зе Фуйнью. Братик просив іти і плакав від голоду. Він був надто малій, щоб розуміти, що лишився сиротою у величезному місті.

Після похорону сусіди дали сиротам пообідати. На другий день араб, власник бараків на пагорбі, послав дезинфікувати барак Маргаріди. Відразу ж і винайняв його іншим людям, тому що барак стояв на гарному місці, на вершині пагорба. Доки сусіди з'ясовували, що ж робити з сиротами, Дора взяла братика за руку і спустилася з ним у місто. Ні з ким не попрощалась, було це як втеча. Зе Фуйнья ішов, не знаючи куди. Сестра тягla його за руку. Дора йшла спокійно. У місті повинні знайтися люди, які заопікуються її братом. А сама вона влаштується служницею у якийсь дім. Вона була ще дівчинка, але були такі родини, де воліли краще взяти саме дівчинку, бо їй можна платити менше. Мати свого часу заводила мову про те, щоб влаштувати Дору в дім однієї замовниці. Дора знала цей дім і попрямувала туди. Пагорб, музика гітар, самба, яку співав негр, лишилися позаду. Босі Дорині ноги пік гарячий асфальт. Зе Фуйнья ішов радісний, придивлючись до незнайомого йому міста, переповнених трамваїв, громіздких автобусів, до на товпу на вулицях. Дора колись була з матір'ю в домі замовниці. Вони їздили до неї у Барру на багажному трамваї, відвозячи вузол із випраною білизною. Господиня тоді приголубила Дору, спітала, чи не хоче вона влаштуватись до неї для хатньої роботи. Маргаріда сказала, що приведе її, коли дівчинка підросте. Туди Дора і хотіла йти зараз. Пере-

питуючи перехожих, вона допиталася, як іти у Барру. Йти довелося далеко, і розпечений асфальт обпіав босі ноги. Зе Фуїнья почав просити їсти і скаржився на втому. Дора заспокоювала його обіцянками, і так вони йшли далі. Але на Кампо-Гранде Зе Фуїнья вже більше не міг ступити й кроку. Дорога виявилась задовгою як на його шість років. Тоді Дора зайшла у булочну й розміняла єдині, що були в ній, п'ятсот рейсів, купила два хлібці й залишила з ними Зе Фуїнью на лавці.

— Ти їж і чекай на мене. Чуєш? Я сходжу й відразу ж повернуся. Не йди звідси, а то ще загубишся...

Зе Фуїнья пообіцяв, жуючи твердий хлібець. Вона поцілувала його і пішла.

Поліцейський, який вказав їй дорогу, поглянув на її груди, що випиналися під одягом. Біляве, розкошлане волосся дівчинки розвівав вітер. Вона відчувала опіки на підошвах і втому у всьому тілі. Але йшла далі. Номер будинку був 611. Коли вона дійшла до 53-го, зупинилася відпочити. Потім попростила далі. Голод збільшував її втому, жахливий голод тринадцятьирічних дітей, який вимагає негайногого спокоєння. Дорі хотілося плакати, лягти на дорозі під сонцем і не рухатись, ніби сум за померлими батьками заполонив її душу. Але вона все перемогла і йшла далі.

Дора розшукала номер 611, який виявився великим будинком, цілий особняк із садом. У саду на манговому дереві висіла гойдалка, на якій сиділа дівчинка одного віку з Дорою. Юнак років сімнадцяти розгойдував її, вони обое сміялись. Це були діти господарів дому. Дора із заздрістю дивилась на них кілька хвилин. Потім подзвонила. Хлопець і далі розгойдував сестру. Дора подзвонила ще раз, вийшла служниця. Дора сказала, що хотіла б поговорити з господиною, доною Лаурою. Служниця зволікала, з підозрою розглядаючи її. Хлопець лишив сестру і підійшов до воріт. Погляд його швидко ковзнув по Дориній постаті.

— Чого тобі?

— Я хотіла поговорити з доною Лаурою. Я дочка Маргаріди, яка була її пралею... Вона не може прийти, бо померла...

Хлопець не відвідав очей від Дориних грудей. Дівчинка була вродлива, мала великі очі, зовсім ясне волосся, вона була онучкою італійця, який одружився з мулаткою. Маргаріда завжди казала, що вона скожа на діда, у якого теж було біляве волосся і дбайливо доглянуті вуса. Хлопець усе не відвідав очей від її грудей, і Дора потупилася. Хлопець теж трохи зніяковів і сказав служниці:

— Піди поклич матір.

— Гаразд, сеньйоре.

Хлопець витяг сигарету, закурив. Випустив хмарку диму, розтулив губи і знову позирнув на Дору.

— Ти шукаєш роботу?

— Так, сеньйоре.

Він уже уявляв, як Дора приносить їому вранці в постіль каву.

— Я спитаю матір, чи вона дасть тобі місце.

Вона подякувала йому. Але була трохи наляканна, бо досить зрозуміла його ласі погляди.

Вийшла дона Лаура, сивоволоса матрона. З-за її спини дочка дони Лаури роздивлялася примурженими сизоокими очима.

Дора сказала, що мати її померла.

— Ви, сеньйоро, свого часу обіцяли мені роботу...

— Від чого вмерла Маргаріда?

— Від чорної віспи, сеньйоро.

Дорі й на думку не спадало, що як вимовить це, то всяка надія на роботу зникне.

— Від віспи?!

Дівчинка з острахом відступила. Навіть хлопець відійшов. Він уявив, що невеличкі груди Дори теж позначені віспою. Дона Лаура скázала смутним тоном:

— Справа в тому, що я вже найняла служницю. Більше нам зараз не потрібно.

Дора подумала про Зе Фуїню.

— А вам, сеньйоро, не потрібний маленький хлопчик, щоб робити покупки, виконувати доручення або ще дещо? У мене є брат...

— Ні, дочки мої, не потрібний.

— А ви не знаєте, до кого мені звернутись?

— Ні... Якби знала, порекомендувала б тебе.

Вона поспішила закінчити розмову і звернулась до сина:

— У тебе є з собою, Емануїле, два мільрейси?

— Для чого, мамо?

— Дай мені!

Хлопець дав гроши, і вона поклала їх на огорожу, боячись торкнутись Дори.

— Візьми це собі. Помагай тобі бог...

Дора почала спускатися назад. Хлопець ще дивився на її стегна, які випиналися під тісною одяжею. Його відвернув від цього споглядання голос дони Лаури. Вона казала служниці:

— Дос Рейс, витри спиртом ворота, до яких доторкала-
ся ця дівчина. З віспою жарти погані...

Хлопець повернувся у сад і знову узявся гойдати на
гойдалці між деревами манго сестру. Але час від часу, зга-
думуючи Дору, він зітхав: «А груди в неї чарівні...»

Зе Фуїні на лавці не було. Дора перелякалась. Хлоп-
чик міг піти до міста і загубитись. Як вона тепер його від-
шукає, коли й сама так погано орієнтується в місті? Крім
того, вона страшенно втомилася, її охопив відчай, туга за
померлою матір'ю, їй хотілося плакати. Боліли ноги, і хоті-
лося їсти. Їй спало на думку купити хліба — мала два міль-
рейси й чотириста рейсів — але натомість пішла шукати
малого.

Знайшла його в саду, де він їв зелені сливи. Дора ляслу-
ла братика по руках.

— Чи ти не знаєш, що від цього болітиме животик?

— Мені хочеться їсти...

Вона купила хліба, і вони попоїли.

До кінця дня Дора протинялася по місту в пошуках ро-
боти. Скрізь їй відмовляли — жах перед віспою був силь-
нішим за добрість. Коли вже вечеріло, Зе Фуїнья падав від
утоми. Дора думала, чи не повернутися їй на пагорб, де си-
дітиме на шиї в добрих сусідів. Повертатися вона не хотіла.
З пагорба її матір спустилася в труні, батька відправили
в ізолятор у мішковині. Вона ще раз залишила Зе Фуїнью
самого в саду, щоб піти купити щось у булочні, поки не
зачинилася. Там вона витратила останні монетки. Засвіти-
лися вогні, спочатку це здалося їй дуже гарним. Але невдов-
зі вона відчула, що місто вороже їй, воно лише попекло її
ноги і втомило її тіло, у гарних будинках її не хотіли при-
ймати. Вона повернулася, горблячись і витираючи слози.
І знову не знайшла на місці Зе Фуїнью. Обійшовши сад,
вона врешті наштовхнулася на брата, він спостерігав за
грою в кульки двох хлопчаків: сильного негра і худорливого
білого. Дора сіла на лаві, покликала брата. Хлопчаки, які
грали, теж підвелися. Вона розгорнула хлібці, дала один Зе
Фуїні. Хлопці дивилися на неї. Негр був голодний, вона це
добре бачила. Вона запропонувала їм хліба. Вони вчотирьох
мовчки поїли хліба найдешевшого сорту. Коли кінчили, негр
потер руки і сказав:

— Твій брат каже, що у вас мати вмерла від віспи.

— Батько теж.

— У нас теж помер один.

— Твій батько?

— Ні. Алміро. Один з нашої групи.

Худорлявий білий спитав:

- Ти влаштувалась де-небудь на роботу?
- Ніхто не хоче брати.

І вона заплакала. Зе Фуїнья грався на землі кульками, які хлопці залишили під деревом. Негр почухав потилицю. Худорлявий поглянув на нього, потім на Дору:

- В тебе є де ночувати?
- Ні.

Худорлявий сказав негрові:

- Відведемо її на склад.
- Дівчина... А що скаже Куля?

— Вона ж рюмсає... — сказав худорлявий дуже тихо. Негр спантеличено подивився на нього. Білий почухав собі груди, відігнав муху, а тоді торкнув Дору за плече, ніби побоюючись торкатися до неї.

- Підемо з нами. Ми спимо в складі,
- Негр спробував усміхнутися.

— Це не особняк, але все ж краще, ніж на вулиці.

Вони пішли. Жоан Здоровило і Професор виступали попереду. Обом хотілося порозмовляти з Дорою, але жоден не зінав, що сказати, бо вони ніколи зблизька не бачили такої душевної чистоти. Світло ліхтарів осягало біляве волосся дівчинки. Негр сказав:

- Красунечка.
- Вона молодець! — похвалив Професор.

Але хлопці не дивилися ні на її груди, ні на стегна. Дивилися на ясне волосся, від якого відбивалось електричне світло.

На піщаному березі Зе Фуїнья не міг уже йти. Жоан Здоровило взяв його і посадив собі на плечі. Професор ішов поруч з Дорою, але обое мовчали в нічній тиші.

Вони ввійшли до складу з побоюванням. Жоан Здоровило спустив Зе Фуїнью на підлогу, чекаючи на Професора і Дору. Всі вони попрямували в куток Професора, який запалив там свічку. Інші хлопці витрішилися на них. Собака Безного загавкав.

— Нові люди,— пробурмотів Кіт, який збирався виходити. Він наблизився і запитав: — Хто вони, Професоре?

— Мати й батько померли в них од віспи. Вони були на вулиці, не знали, де переночувати.

Кіт поглянув на Дору й посміхнувся їй своєю найчарівнішою посмішкою. Вклонився, вигнувшись усім тілом, колись бачив у кіно, як вигинався так один кавалер, і проголосив:

- Ласкаво просимо, мадам!

Він уже й не пам'ятає, як там далі. На цьому його вітання було вичерпане, і він пішов собі до Далви. Але решта підійшли ближче. Безногий і Гульвіса йшли останніми. Дора перелякано дивилася на них. Втомлений Зе Фуїнья спав. Полум'я свічки освітлювало Дорину ясноволосу голову і її груди. Крізь дірки в даху сюди проникало і місячне світло.

Хlopці на чолі з Безногим і Гульвісою обступили новачків. Дора злякалася. Зе Фуїнья міцно спав.

— Що це за тріска? — спитав Гульвіса.

Професор виступив наперед:

— Вона була голодна. Вона і брат.

Гульвіса розсміявся. Розправив плечі.

— А вона красунечка...

Безногий розреготався, показуючи на інших хlopців:

— Лізете всі сюди, як стерв'ятники до падла!

Дора підійшла до Зе Фуїнї, який прокинувся і затремтів з переляку.

Один з хlopців озвався:

— Професоре, ти гадаєш, вона буде лише для тебе і Жоана Здоровила? Залиш і для нас трохи.

Хтось скиглив:

— А мені теж хочеться...

Хlopці зареготали. Один вихопився з гурту наперед і скривився, подражнюючи Жоані:

— Подивись лишенъ, як він переживає, бідолаха. Ах, божеволіє...

Жоан Здоровило заступив собою Дору. Він не промовив нічого, але витяг ножа. Безногий закричав:

— Так у тебе нічого не вийде! Вона мусить бути для всіх!

Професор заперечив:

— Хіба ти не бачиш, що вона ще дівчинка?

— Та ти глянь, які в неї груди! — кричав хтось.

Наперед вийшов Кангасейро. Його очі палахкотіли, а на темному обличчі грала посмішка:

— Лампіан теж не поважає незнайомих жінок. Віддай її нам, Здоровило...

Хlopці знали, що Професор слабкий і не витримає бою. Але вони боялися Жоана Здоровила, який вимахував кінджалом. Кангасейро раптом відчув себе серед бандитів Лампіана, разом з якими повинен згвалтувати дочку планатора. Свічка кидала відблиск на біляве волосся Дори. На її обличчі був жах.

Жоан Здоровило не казав нічого, тільки тримав у руці кінджал. Професор розкрив свій складаний ніж і став по-

руч з ним. Кангасейро теж витягнув кинджал і почав просуватись уперед. Інші за ним. Пес загавкав. Гульвіса сказав ще раз:

— Відступись, Здоровило, так буде краще.

Професорі спало на думку, що якби Кіт був тут, то він би став на їхній бік, бо в нього була своя жінка. Але Кіт уже пішов собі.

Дора бачила, як banda наступає. Страх переміг у ній і відчай, і в тому, яку вона перед тим так відчувала. Зе Фуїнья плакав. Дора не спускала очей з Кангасейро. Метисове обличчя кипіло пристрастю, хтива посмішка змішувалася з тривогою. Бачила вона і віспи на обличчі Гульвіси, коли й на нього впав відблиск свічки, і згадала про мертву маму. Раптом вона зайшлася плачем, на мить забувши про хлопців.

Професор сказав:

— Хіба ви не бачите, що вона плаче?

Хлопці на мить зупинились. Але Кангасейро сказав:

— Ну то ѿ що? У неї все на місці, однаково...

Вони поволі підходили, поглядаючи то на Дору, то на кинджал у руці Жоана Здоровила. Раптом пришивдишли крок і опинилися зовсім близько.

— Я продірявлю першого ж... — попередив Жоан Здоровило.

Гульвіса розреготовався. Кангасейро замахнувся своїм кинджалом. Зе Фуїнья плакав. Дора дивилася на нього переляканими очима. Обняла брата, коли раптом побачила, що Жоан Здоровило повалив Гульвісу.

Зупинив їх тільки голос Педро Кулі, який щойно ввійшов:

— Що за чортівня тут діється?

Професор підвівся. Кангасейро відпустив його, хоча встиг уже поранити йому руку. Гульвіса лишився лежати з порізом на обличчі, Жоан Здоровило все ще заступав союю Дору.

— Що сталося? — спитав Педро.

Гульвіса відповів, не встаючи з підлоги:

— Ці хлопці дістали дівчисько і хочуть, щоб вона була лише для них. Ми теж маємо право...

— Теж хотілось якраз сьогодні погрітись, — скиглив Без ногий.

Педро Куля глянув на Дору. Побачив її груди, ясне волосся.

— Вони мають право... — посміхнувся він. — А ну, відступись, Жоане Здоровило.

Негр вражено дивився на Педро. Банда знову почала натискати, тепер уже на чолі з Кулею. Жоан Здоровило витяг руки, вигукнув:

— Кульо, я заб'ю першого, хто до неї наблизиться.

Педро Куля ступив ще крок уперед:

— Відступись, Здоровило!

— Ти не бачиш, що це ще дівчинка? Ти цього не бачиш?

Педро Куля зупинився, і хлопці за ним теж зупинилися. Зараз Педро Куля дивився на Дору іншими очима. Бачив на її обличчі страх і сльози, що ринули з очей. Чув плач Зе Фуїнї. Жоан Здоровило промовив:

— Я завжди був з тобою, Кульо. Я твій друг, але вона дівчинка, це ми з Професором привели її сюди. Я твій друг, але якщо ти підійдеш, я тебе вб'ю. Вона дівчинка, ніхто не посміє заподіяти їй зла...

— Ми тебе приріжемо, а потім... — втрутився Кангасейро.

— Замовкни! — grimnuv na nyoho Pedro.

Жоан Здоровило вів далі:

— Батько й мати її померли від віспи. Ми зустріли її, її не було де спати, і привели сюди. Вона не повія, це маленька дівчинка, хіба ти не бачиш, що це дівчинка? Ніхто не торкнеться її, Куля.

Педро Куля сказав тихенько:

— Вона дівчинка...

Він перейшов на бік Жоана Здоровила і Професора.

— Ти добрий негр. Ти правий... — Він звернувся до всіх інших: — Хто насмілиться — хай спробує підійти...

— Ти не можеш зробити цього, Куля... — Гульвіса затуллив рукою рану. — Ти хочеш її просто поділити на трьох з Професором і Здоровилом...

— Присягаюсь, що ні я не посягаю на неї, ані ці двоє. Це дівчинка. Ніхто не торкатиметься її. Хто захоче, хай підіде тільки сюди.

Менші й боязкіші стали відходити. Гульвіса підвівся і пішов у свій куток, витираючи кров. Кангасейро тихо сказав Педро Кулі:

— Я іду не тому, що злякався, а тому, що ти сказав, що вона дівчинка.

Педро Куля підійшов до Дори:

— Не бійся. Ніхто не зачепить тебе.

Вона вийшла з свого кутка, відірвала шматок подолу й стала витирати кров з рани Професора. Потім пішла туди, де лежав Гульвіса, промила і перев'язала йому рану.

Увесь її страх, уся втома щезли, бо вона повірила Педро Кулі.

— Ти теж поранений? — спитала вона Кангасейро.

— Ні,— відрубав метис і сковався у своєму кутку. Здавалося, він бойтися Дори.

Безногий мовчки спостерігав. Собака зіскочив з його колін і підійшов лизнути ноги Дори. Та погладила собаку.

— Це твій? — спитала вона Безного.

— Так. Але може побути й біля тебе.

Вона всміхнулася. Педро Куля пройшовся по складу простоволосий.

— Завтра вона піде звідси,— сказав він.— Я не хочу, щоб тут було дівчисько.

— Ні,— сказала Дора.— Я залишуся, буду допомагати вам... Я вмію куховарити, шити, прати.

— Як на мене, то хай лишається,— сказав Кангасейро. Дора поглянула на Педро Кулю.

— Адже ти сказав, що ніхто не заподіє мені зла?

Педро Куля подивився на її ясне волосся. Місяць зазирав у склад.

ДОРА — «МАТИ»

Кіт підійшов перевальцем до Дори. Він дуже довго намагався засилити нитку у вушко голки. Дора вклала Зе Фуїню спати і тепер готувалася послухати, як Професор читатиме гарну історію із книги в синій палітурці. Кіт наблизився до неї повільно ходою моряка:

— Доро, ти могла б мені щось зробити?

І показав на голку з ниткою, яку тримав у руці. Здавалося, він повинен був розв'язати головоломку, але не знав, як до неї взятися. Професор припинив читання, і Кіт змінив тему розмови:

— Ти, Професоре, стільки читаєш, що колись осліпнеш... Якби хоч електрика була...— І Кіт нерішуче подивився на Дору.

— То що в тебе? — спитала Дора.

— Та, чорт забирай, оця нитка... Ніколи не бачив нічого важчого за це. Затягти голці в зад...

— Дай-но сюди...

Вона засилила нитку, зав'язала на кінці вузлик. Кіт сказав Професорові:

— Лише жінка вміє дати собі раду з оцією штуковою.

Він потягнувся рукою по голку, але Дора запитала, що Кіт хоче собі захисти. Кіт показав розірвану кишеню піджака. Це був трійкашеміровий костюм, якого Безногий носив, коли жив як багатий хлопець на вулиці Граса.

— Класний костюм,— похвалився Кіт.

— Справді гарний,— притакнула Дора.— Скидай-но піджака.

Професор і Кіт задивились, як вона шие. В них ніколи не було нікого, хто б латав їм одяг. Раніше тільки Кіт і Тичка цим займалися. Кіт — тому що намагався бути елегантним і мав коханку, Тичка — тому що йому подобалося ходити охайним. Інші хлопці доношували своє лахміття до цілковитої непридатності, а потім випрохували чи крали інші штані чи піджак. Дора закінчила латання.

— Ще треба щось захисти?

Кіт пригладив волосся, намашене брильянтином.

— Добре б ще сорочку на спині...

Він повернувся. Сорочка була розірвана майже згори донизу. Дора звеліла йому сісти, почала зашивати у нього просто на тілі. Коли її пальці торкнулися Котової спини, він здригнувся. Як тоді, коли Даlва дряпала йому спину своїми довгими наманікюреніми нігтями, примовляючи:

— Кішечка дряпає котика...

Але Даlва не зашивала йому одягу, можливо, навіть не вміла засилити нитку в голку.

Дора торкалася його своєю рукою, наче мати, яка латає синові сорочку. Котова мати вмерла рано. Вона була вродливою жінкою, але в неї, як і в Дори, були погано доглянуті руки. Дружина робітника, вона не знала манікюру. І вона теж латала Котові сорочки просто на спині в нього. Дорина рука торкається його знову. І його охоплює почуття щирої ніжності, почуття безпеки, як тоді, коли його торкалися материні руки. Дора позаду нього. Він її не бачить. Йому здається, що це його мама повернулась і Кіт знову маленький, одягнений в сорочечку, яку пошматував під час ігор на схилах пагорба. Мати змушує його сісти перед собою, і її руки спритно орудують голкою, іноді торкаються його і приносять йому відчуття повного щастя. Мама повернулась і зашиваває Котові сорочку. І йому хочеться обійтися Дору за шию, притулитись до неї і щоб вона наспівувала йому пісеньку, а він би заснув біля неї, як мали. Він раптом відчув себе насправді дитиною. Але вже великою дитиною, бо рівний був з чоловіками, бо крав, щоб жити, бо спав щоночі з жінкою легкої поведінки, брав у неї гроші. Але сьогодні ввечері він знову був дитиною, забув про Даlву. Забув і про

свое життя маленького кишеневого злодія, власника крапленої колоди карт, шулера. Забув про все, і зараз він тільки чотирнадцятирічний хлопець, якому мама зашивав сорочку. Хочеться йому, щоб мама наспівала йому колискову і він заснув би під звуки її голосу... Одну з тих колискових про маленького гномика. Дора перекусила нитку, нахиляється до Кота, і її біляве волосся торкається його плача. Ale не виникає в нього жодного іншого бажання, окрім того, щоб вона й далі була його мамою. Його щастя в цо мить було майже безглуздим. Ніби взагалі раптом стало існувати все його життя, яким воно було після того, як померла мати. Ніби він і далі залишився дитиною, як усі чотирнадцятилітні. Сьогодні ввечері до нього повернулась мама. Тому ніжний мимовільний дотик Дориного волосся тільки збільшує його щастя. Її голос, коли вона каже: «Все гаразд, Кіт», бринить, немов м'який, музичний голос його матері, яка співала колискових пісень, поклавши Котову голову собі на груди.

Він підводиться, дивиться на Дору вдячними очима.
— Ти тепер наша матуся.

Йому здається, що Дора не розуміє його, хоча б тому, що на її обличчі з'являється усмішка маленької жінки. Ale Професор зрозумів, і Кіт, що стояв перед Дорою і говорив до неї щасливим голосом, називав її мамою, і Дора, яка усміхалась до нього всією своєю материнською, майже жіночою усмішкою, виростають у Професорівій уяві в цілу картину.

Кіт закидає піджак за спину й перевальцем виходить. Він відчуває, що життя в складі змінилося: вони зустріли матір, відчули материнську ласку й піклування. Цієї ночі Далва здивувалася йому:

— Що це з Котиком? Що трапилося!

Але він зберіг свою таємницю. Це надто велика подія — знайти матір, яка вже померла. Далва не зрозуміла б цього.

Коли Професор почав читати, Жоан Здоровило підійшов і сів поруч. Ніч була дощова. В історії, яку читав Професор, теж була дощова буряна ніч. Матросів на судні били батогом, капітан був злочинець. Вітрильник міг потонути щохвілі, офіцерів батіг шмагав по оголених спинах матросів. У Жоана Здоровила на обличчі з'явився вираз страждання. Кангасейро прийшов з газетою, але не перебивав і теж залишився послухати. Зараз матрос Джон заробив удари батога лише за те, що послизнувся і впав під час бурі. Кангасейро перервав Професора:

— Якби там був Лампіан, він би вже пристрелив цього капітана з рушниці.

Так і вчинив матрос Джеймс, справжній мужчина, здоровило. Він кинувся на офіцера, і на судні спалахнув бунт... Надворі періцила злива. Про зливу говорилося і в книжці, це була оповідь про бурю і бунт. Один з офіцерів перешов на бік матросів.

— Оце молодець,— сказав Жоан Здоровило.

Вони полюбляли героїзм. Кангасейро подивився на Дору. Очі її блищали, вона також любила героїчні вчинки. Це подобалося Кангасейро. Почувши, що матрос Джеймс вийшов переможцем у жорстокій сутичці, Кангасейро заспокоєно засвистав, як птах. Дора засміялась. Вони сміялися вдвох, а потім зайшлися реготом уже всі вчотирьох, як це велося у капітанів піску. Сміялися кілька хвилин. Підійшли інші, щоб почути кінець історії. Вони дивилися на обличчя Дори, обличчя маленької жінки, яка поглядала на них з материнською ласкавістю і всміхалась. А коли матрос Джеймс кинув капітана судна у рятувальну шлюпку і назвав «коброю без отрути», всі розсміялися разом з Дорою і подивилися на неї з любов'ю, як діти на кохану матір. Історія скінчилася, вони порозходились по своїх кутках, захоплено обговорюючи щойно почуте оповідання:

- То таки був хлопець...
- Так, той умів...
- А той був молодець...
- Але ж капітан і злякався...

Кангасейро простяг Професорові газету. Дора подивилась на нього. Він засміявся трохи ніяково:

— Тут повідомлення про Лампіана...— Його похмуре обличчя проясніло, коли він обернувся до Дори.— Ти знаєш, що Лампіан — мій хрещений батько?

— Хрещений батько?

— Так. Моя мати взяла його за хрещеного батька, бо Лампіан — відчайдушний сміливець, він не боїться нікого. Моя мати була хороброю жінкою, здатною носити зброю. Одного разу вона примусила тікати двох солдатів. Справжня жінка була. Не поступалась чоловікам.

Дора слухала зачарована. Вона з великою симпатією дивилася на похмуре обличчя мулати. Кангасейро мовчав, але з таким виглядом, ніби хотів сказати ще щось. Нарешті він зібрався з духом:

— Ти теж хоробра... Все одно як моя мати, правда, вона була мулатка, чорнява й кучерява, а не білява, як ти. Ну

і не дівчина була, могла бути твоєю бабусею... Але ти на неї схожа.

Він склонив голову.

— Ти можеш мені не вірити, але ти нагадуєш мені її. Здається, ніби я вигадую, а таки справді, ти на неї схожа...

Професор дивився на них своїми короткозорими очима. Кангасейро майже кричав. Похмуре обличчя його сяяло радістю відкриття. «Він теж відкрив свою матір», — подумав Професор. Дора була серйозна, але за цією серйозністю прозирала піжність. Кангасейро зареготав. Дора розсміялась теж, і вже сміялися всі. Але Професор не сміявся з ними. Швидко почав читати повідомлення в газеті.

Як виявилося, на Лампіана чекала небезпека при в'їзді в селище. Якийсь шофер, що вів грузовика, зустрів його з бандою на дорозі, доїхав до селища і попередив про його наближення. Поліція встигла звернутися по підкріпленню до сусідніх селищ. Прибула також «летюча колона». Коли Лампіан в'їхав у селище, його нагло зустріли кулі. Зчнипилася шалена перестрілка. Лампіану пощастило вихопитись і сковатися в лісовій гущавині, яка і є його домівкою. Але один з його банди лишився з кулею в грудях. Йому відрізали голову, яку з тріумфом відіслали до Байї. У газеті з'явилася фотографія. Роззвіяний рот, виколоті очі, хтось тримає голову за рідке кучеряве волосся. Горло перерізане великим ножем.

— Бідолаха... — сказала Дора. — Яка жорстокість.

Кангасейро кинув на неї вдячний погляд. Очі його звузились, обличчя ще потемнішало.

— Сучий син, — сказав він тихо. — Сучий син цей шофер. Якщо я колись його спіймаю...

У повідомленні було сказано, що у Лампіана, мабуть, були й інші поранені, оскільки відступала банда надто поспішно. Кангасейро щось бурмотів, ніби розмовляв сам із собою.

— Мені вже пора йти.

— Куди? — спітала Дора.

— До моого хрещеного. Я стану йому в пригоді.

Вона подивилася на нього з сумом:

— Ти справді підеш, Кангасейро?

— Піду справді.

— А якщо поліція тебе вб'є, відріже голову?

— Присягаюсь, живим вони мене не візьмуть. До рук їм живим не потраплю. Не бійся.

Він переконував свою матір, хоробру і сильну мулатку з сертану, здатну битися з солдатами, куму Лампіана, ко-

хану розбійника, що вона може йому повірити, його не схоплять живим, він боротиметься, доки житиме... Дора слухала його з гордістю.

Професор заплющив очі і теж бачив замість Дори відважну мулатку з сертану, яка боронить свій клапоть землі від солдатів за допомогою розбійників. Бачив матір Кангасейро. Біляве волосся Дори замінилося на кучеряве негритянське, ніжні очі дівчини стали розкосими очима жительки сертану, поважне обличчя було обличчям експлуатованої селянки, а усмішка була тією ж ніжною усмішкою матері до сина.

Зі всіх хлопців у складі один Тичка зустрів прихід Дори з недовірою. Для нього вона символізувала гріх. Він уже давно відмовився від негритяночок на березі, іхніх ласкавих, теплих обіймів. Позбувся потроху й інших гріхів, щоб стати чистим в очах бога і заслужити милість одягти сутану священика. Він розмірковував, чи не влаштуватися йому на місце продавця газет, щоб позбутися щоденного гріха крадіжок.

Він дивився на Дору з побоюванням: жінка була гріхом. По суті, Дора була дитиною, бездомною дитиною, як і вони самі. Вона не сміялась, як негритяночки на березі, безсorumним звабливим сміхом... Її обличчя було серйозним, воно скидалося на обличчя цілком достойної жінки. Але невеличкі груди звабно окреслювались під одягом, а коліна виднілисъ білі й округлі. Тичка боявся. Не стільки Дорині спокуси. Вона не схожа була на тих, які спокушають, вона була ще дитиною, їй ще було рано на це. Але він боявся спокуси, що виникала в ньому самому, боявся демона в собі. І він намагався тихо молитися, коли Дора підходила до нього.

Дора роздивлялась образки святих. Професор зупинився позад неї і теж дивився. Під образком Ісуса Христа були приколені квіти, які Тичка десь потяг. Дора підійшла біжче і вигукнула:

— Як гарно!..

Страх почав зникати в серці Тички. Вона зацікавилася його святыми, святыми, на яких ніхто в складі не звертав уваги. Дора спітала:

— Це все твоє?

Тичка кивнув головою і всміхнувся. Він показав їй усе, чим володів. Картини, катехізис, чотки — все. Вона із задоволенням розглядала. Професор дивився на них короткозорими очима. Тичка розповів їй історію святого Антоніо, який перебував водночас у двох місцях, щоб врятувати

батька відшибениці, на яку той був несправедливо засуджений. Він розповідав так само натхненно, як професор читав героїчні оповідання про мужність бунтівних матросів. Дора слухала Тичку з такою ж увагою і симпатією. Вони з ним удвох вели бесіду, а Професор мовчки слухав. Тичка розповідав про свою релігію, про дива святих, про благодіяння падре Жозе Педро.

— Коли ти з ним познайомишся, він тобі сподобається.

Вона сказала, що напевне сподобається. Тичка вже забув, що вона здатна викликати спокусу своїми жіночими грудьми, зgrabними ногами, білявим волоссям. Він зараз розмовляв з жінкою, дорослішою за нього, яка слухала його ласково, як мати. Лише тепер він це зрозумів. Бо в цей момент йому закортіло розповісти їй, що він мріє стати священиком і хоче йти за цим покликанням, що чує поклик бога. Тільки своїй матері він насмілився розповісти. І ось вона була перед ним, і він сказав:

— Ти знаєш, що я хочу стати падре?

— Як добре... — відгукнулася вона.

Обличчя Тички прояснило. Він подивився на Дору і промовив схильовано:

— Ти вважаєш, я заслуговую на це? Бог добрий, але ж він уміє і карати.

— За що?

У Дориному голосі був подив.

— Хіба ти не бачиш, що наше життя сповнене гріхів?..
Щодня...

— Це не наша провина... — зауважила Дора. — У нас немає нікого.

Але в Тички тепер була вона. Його мати. Він щасливо засміявся.

— Падре Жозе Педро каже мені те ж саме. Можливо, що... Можливо, що одного чудового дня я стану падре.

Він ще голосніше розсміявся. Дора розсміялась теж.

— Ти ним станеш обов'язково.

— Хочеш, я подарую тобі цього Ісуса Христа? — запитав він несподівано.

Він був схожий на дитину, яка наділяє матір частиною своїх ласоць, хоч мама дала їй перед тим гроші, аби вона їх купила.

І Дора погодилася, як мати погоджується взяти ласоці від своєї коханої дитини, щоб та була задоволена.

Професор бачив матір Тички, хоч і не зінав, звідки вона взялась. Бачив її там, де стояла Дора. Заздрив Тичці і його щастю.

Вони розшукали Педро Кулю, який розлігся на піску. Ватажок капітанів піску не прийшов на склад цієї ночі. Він лежав на теплому піску і дивився на місяць. Дощ припинився, зійшов місяць, вітер, хоч усе ще ганявся берегом, став лагідним. Професор ліг поряд з Педро, Дора сіла поміж ними.

Глянувши на дівчину краєчком ока, Педро насунув берет на лоба. Дора повернулася до нього і сказала:

— Ти вчора був добрим до мене і до моого брата...

— Ти повинна піти звідси,— відповів Куля.

Вона не відповіла нічого, тільки посумнішала.

Втрутився Професор:

— Ні, Куля. Вона як мати... Для нас усіх.

Педро Куля зміряв поглядом обох. Підтяг берета і сів на піску. Але Дора дивилася на нього ласково. Для нього... Для нього вона була всім: дружиною, сестрою і матір'ю. Він ніякovo посміхнувся до неї.

— Я гадав, ти станеш спокусою для всіх.— Вона похитала заперечливо головою, а він вів далі: — Вони могли б скористатися, коли нас немає вдома.

Вона розсміялась. Професор повторив:

— Ні. Вона нам як мати.

— Гаразд, лишайся,— сказав Педро Куля, і Дора всміхнулася йому, а він усміхнувся Дорі. Він був її героям. Був кимось, кого вона собі ще не уявляла, але кого колись мутила б уявити. Вона любила його, мов дитина, у котрої нікого немає, як відважного брата, як коханця, найкращого в світі.

Професор, побачивши, як вони всміхалися одне одному, сказав своїм похмурим голосом:

— Вона як мати!

Але для нього самого вона вже не була матір'ю. Він думав про неї як про кохану.

ДОРА — СЕСТРА Й НАРЕЧЕНА

Сукня — не дуже зручний одяг для члена банди. До того ж її хотілося стати подібною до капітанів піску. І вона змінила свою сукню на штани, які Задирака доп'яв в одному будинку у Верхньому місті. Штани були для негреняти здоровенні, і він віддав їх Дорі. Однак вони виявилися завеликими навіть для неї, довелося вкоротити холоші. Вона заправила сукню в штани й підперезалася паском. Якби не золотаве волосся і не горбики груденят, її цілком можна було вважати хлопцем, одним з капітанів піску.

Того дня, коли вона, вдягнена, як хлопець, стала перед Педро Кулею, ватажок так і зайшовся реготом. Нарешті, пересмівши, промовив:

— Та й комедія ж ти!

Дора зажурилась, і Педро урвав свій сміх.

— Не хочу, щоб ви мене дурно годували щодня. Тепер я братиму участь у всьому, що ви робите.

— Ти хочеш сказати,— здивувався він (вона спокійно дала йому закінчити фразу),— що виришили з нами на вулиці, щоб красти?

— Саме так! — У голосі її звучала рішучість.

— Ти з глузду з'їхала!

— Чому?

— Хіба ти не бачиш, що тобі не можна? Це не для дівчинки. Це чоловіча справа.

— Можна подумати, що ви всі чоловіки. Ви ж хлончаки.

Педро Куля не зразу здобувся на відповідь.

— Але ми носимо штани, а не спідницю.

— Я також! — І вона показала на свої штани.

Якусь мить Педро не зінав, що сказати. Він задумано дивився на неї. Тепер йому вже стало не до сміху. Нарешті він озвався:

— Якщо поліція зловить нас, нам нічого не буде. Але якщо злашують тебе...

— Те ж саме.

— Тебе посадять у дитячий будинок. Ти не знаєш, що це таке.

— Дарма. Я вирішила: ходитиму з вами!

Він знизав плечима: мовляв, роби собі як знаєш. Він попередив. Але Дора знала, що він стурбований.

— Ось побачиш,— додала вона,— я стану такою симою, як кожен із вас.

— Ти коли-небудь бачила, щоб жінка робила те саме, що чоловік? Ти не витримаєш навіть одного удару.

— Я можу робити інше.

Педро Куля махнув рукою. В глибині душі йому подобалася її відвага, хоча він побоювався наслідків.

Дора ходила з ними вулицями як один із капітанів піску. Місто вже не здавалося їй ворожим. Тепер вона любила його, вивчала всі завулки, пагорби, стрибала на ходу в трамваї, чіплялася на проїжджі машини. Спритністю вона не поступалася ні одному з хлопців. Ходила вона з Педро Кулею, Жоаном Здоровилом і Професором. Жоан Здоровило

не відпускав її від себе, ніби був Дориною тінню, і завжди страшенно радів, коли вона називала його своїм братиком. Негр ходив за нею, мов собака. Йому вона здавалася такою ж сміливою, як сам Педро Куля. Якось він захоплено сказав Професорові:

— Вона як мужчина.

Професор волів, щоб це було не так. Він мріяв про ласкавий погляд Дори. Не про материнську ласку, з якою вона ставилася до малих у ватазі, а також до завжди смутних Кангасейро і Тички, і не про братерський погляд, який вона кидала на Жоана Здоровила, Безного, Кота, на нього самого. Йому хотілося, щоб вона вдіяла йому один із поглядів, які вона звертала на Педро Кулю, коли бачила, як той тікав від поліції або від чоловіка, що кричав на порозі крамниці:

— Злодій! Злодій! Мене обікрали!..

Такі погляди вона мала лише для Педро Кулі, але той зовсім не помічав їх.

Професор слухав, як її вихваляє Жоан Здоровило, але не вспіхався.

Того вечора Педро Куля вернувся на склад з розпухлим оком і синцем. Він побився з Езекієлом, отаманом іншої банди малолітніх злодюжок і жебраків, банди куди меншої, ніж згая капітанів піску, та й організованої значно гірше. Езекієл ішов назустріч йому з трьома хлопцями. Серед них був і той, кого капітани піску вигнали за крадіжку в товариша. Педро Куля щойно залишив Дору й Зе Фуйнью під горою Табоака, звелівши їм вернутися на склад. Жоан Здоровило теж був зайнятий і не міг провести Дору. Спершу Педро Куля думав сам відвести її, щоб їй не довелося бrestи самій через піщане узбережжя. Але було ще досить видно, і тому навряд щоб її зміг зачепити по дорозі якийсь негр. Крім того, Педро поспішав до Гонсалеса по гроші, які той був винен зграї за вкрадені в багатого араба золоті речі.

Чимчикуючи до Гонсалеса, Педро Куля думав про Дору. Про її золотаве волосся, що спадало шовковою хвилетою на плечі, про блакитні очі. Вона гарнішала просто на очах, ставала все більше схожою на наречену. Наречену... Він не міг навіть подумати про це. Він не хотів, щоб його товариші думали, ніби він має право займати її. Якби він сказав Дорі, що вона для нього як нареченна, кожен хлопчик з їхньої ватажки міг би вважати за своє право сказати їй те саме. І тоді не

буде ні закону, ні права серед капітанів піску. А він, Педро Куля, як-не-як ватажок.

За цими думками він не помітив, коли наткнувся на Езекієла та його дружків. Уся четвірка зупинилася перед ним. Езекієл, довготелесий мулат, тримав у зубах недокурок сигари.

— Ти що сліпий? — гарикнув Езекієл на Педро.— Не бачиш, куди прешся?

— Чого тобі треба?

Той, хто раніше був серед капітанів піску, запитав:

— Як там поживають твої мазурики?

— Ти ще не забув, як там тобі начистили чайник? Дивись мені, шануйся.

Хlopчак заскреготав зубами й шарпнувся вперед. Але Езекієл зупинив його жестом.

— Днями я зроблю до вас візит,— заявив він Педро Кулі.

— Це ж навіщо?

— Подейкоують, ви завели собі маленьку бродяжку на весь гурт.

— Ану заткнись, вилупку!

Від удару Езекієл упав, як підкошений. Але вся трійка наскоцила на Педро Кулю. Езекієл поцілив ногою в обличчя Педро. Той, хто був у ватажі капітанів піску, заверещав:

— Держіть його добре! — і вдарив Педро в зуби.

Езекієл дав збитому з ніг Кулі ще два штурхани в обличчя.

— Знай, що твій хазяїн я, я!

— Вчотирьох...— почав був Педро Куля, але новий удар змусив його замовкнути.

З'явився стражник, і хlopці сипонули вrozтіч. Педро Куля підібрав берет, по обличчю йому котилися сльози злості впереміш із кров'ю. Він посварився кулаком навздогін Езекілові та його дружкам.

Стражник сказав:

— Ану геть звідси, шмаркачу. Гайда, а то запроторю за грati.

Педро Куля сплюнув кров'ю й поволі побрів схилом. Він уже не думав про гроші Гонсалеса. «Вчотирьох проти одного»,— бурмотів він собі під носа, леліючи думку про помсту.

У складі була Дора із сплячим братиком. Останнє проміння сонця проникало крізь покрівлю, затоплюючи приміщення примарним світлом. Дора побачила Педро Кулю й підійшла до нього.

— Одержав гроші?

Але тут вона помітила запухле око ватажка, розквашену губу:

— Що сталося, брате?

— Езекієл і ще троє. Вчотирьох на одного...

— Це він так понівечив тебе?

— Коли ж їх було четверо! До того ж вони заскочили мене зненацька. Я ще, дурний, думав, що Езекієл здатний на чесний поєдинок. А вони вчотирьох.

Вона посадила його, це було в кутку Тички, принесла води й промила його рани. Педро обмірковував, як помсти-тися.

— Ми їх добре провчимо,— підтримала Дора.

Педро всміхнувся.

— Ти теж підеш?

— Ще б пак!

Вона обмивала йому вуста, нахилившись над ним. Обличчя її було зовсім близько від лиця Кулі, а її золотаве волосся переплуталося з його чубом.

— Через що побилися?

— Та просто так.

— Признайся...

— Він бовкнув дещо...

— Це через мене? — здогадалася Дора.

Він мовчки кивнув. Тоді вона наблизила свої губи до Кулевих, поцілуvalа його і втекла. Він кинувся за нею, вона ухилялася, не даючи себе зловити.

Почали приходити інші підлітки. Дора здалеку всміхалася Педро Кулі. В її усмішці не було ніякого лукавства. Але це не був погляд сестри, яким вона дивилася на інших. Це був боязкий погляд нареченої. Обоє вони ще не знали, що це любов. Цього безмісячного вечора на старому складі колоніальних часів знову розігрувалася романтична пригода двох закоханих сердець. Вона сміялася й опускала очі. Іноді, думаючи, що так повинні поводитися закохані, вона підморгувала. Серце її таک і тріпотіло. Вона не знала, що це любов.

Потім зійшов місяць і розсіяв по складу своє жовтаве світло. Педро Куля ліг на піску і навіть із заплющеними очима бачив Дору. Він почув, як вона підійшла й лягла поруч із ним.

— Тепер ти моя наречена,— озвався він.— Прийде день, і ми поберемося.

Він сказав ці слова, не розплющаючи очей. Вона відгукнулася:

— Ти мій наречений.

І хоч обое вони не знали, що таке любов, але відчували, що це почуття прекрасне.

Коли прийшли Безногий і Жоан Здоровило, Педро Куля підвівся і зібрав усіх. Вони рушили до свічки Професора. Дора пішла й собі і вмостилася між Жоаном Здоровилом та Гульвісою.

Закурюючи сигарету, Гульвіса сказав Дорі:

— Я розучую чудову самбу. Шукаю себі гітару, сестро.

— Ти справді добре граєш, братику.

— Іноді не без успіху.

Педро Куля урвав їхню балачку. Вони дивилися на його роз'юшену губу, на припухле око. Він розповів про все, що сталося.

— Четверо проти одного...

— Треба їх провчити,— заявив Безногий.— Цього ми їм не подаруємо.

Розробили план. Близько півночі тридцять душ вийшли зі складу. Езекієлова ватага почувала в районі Древ'яного порту під перекинутими баркасами і містками. Дора, прихопивши з собою ножа, пішла разом із Педро Кулєю.

Безногий, побачивши її, кинув:

— Справжнісінька Роза Палмейран¹.

Ніколи не було жінки, сміливінної за Розу Палмейран. Вона билася з шістьма жандармами. Її історію знає в порту Байї кожний матрос і рибалка. Дорі сподобалося порівняння, і вона всміхнулася.

— Дякую, брате.

Брат... Гарне, товариське слово. Її тут звикли називати сестрою. Вона теж називає їх братами, братиками. Для малих хлоп'ят вона наче ненька, піклується про них. Для старших вона як сестра. Але ніхто не знає, що для Педро Куля вона наречена. Навіть Професор не знає. В глибині душі Професор теж вважає її свою нареченою.

Пес Безногого раптом загавкав. Кангасейро наслідує собачий гавкіт, усі регочуть. Жоан Здоровило висвистує самбу. Гульвіса підхоплює гучним голосом: «Мулатка кинула мене...» Вони йдуть веселою ватагою з ножами й кинджалами за поясом. Але вони добудуть їх лише тоді, коли інші почнуть різанину. Безпритульні теж мають свої закони і свою мораль, їм не чуже почуття людської гідності.

Нараз Жоан Здоровило кричить:

— Це тут!

¹ Роза Палмейран — знаменита бандитка.

Галас, зчинений ватагою, змушує Езекіела виліти з-під баркаса.

— Хто там?

— Капітани піску, які не терплять хамства,— відповів Педро Куля.

І вони кинулися на свого ворога.

Повернення було тріумфальним. Хоча Безного поранили ножем, а Задираку несли на руках — йому нам'яв боки один силач-езекіелець, поки його не присадив Кангасейро,— настрій був веселий. Усі смакували перемогу. В складі їх зустріли вітальними криками. І довго ще точилася розмова про подробиці битви, а надто про безстрашність Дори, яка билася, мов справжній хлопець. «Як мужчина», — уточнив Жоан Здоровило. Ні, вона була таки їм сестра, справжня сестра.

«Вона мені як наречена, як справжня наречена», — думав Педро Куля, знову простягаючись на піску. Місяць золотив берег, зорі відбивалися в блакитному морі Байї. Вона прийшла й лягла поруч із ним. І між ними почалася жартівлива розмова. Вона була як наречена. Вони не поцілувалися, не обнялися. Лише її золотав волосся ледь торкалося Педро Куля.

Вона засміялася, подивилася на його волосся.

— Переплуталося, не розбереш, де чиє.

Обое знов зайшлися тим нестримним, заразливим сміхом, яким уміють сміятися тільки капітани піску.

Вона почала розповідати йому про своє життя на пагорбі, про сусідів, він згадував випадки з життя ватаги.

— Я потрапив сюди, коли мав лише п'ять років. Менше ніж твій братик...

Вони сміялися, щасливі тому, що лежать поруч. Потім їх зморив сон. Педро міцно тримав її за руку. Вони спали, як сестра й брат.

ВИПРАВНА КОЛОНИЯ

Газета «Жорнал да Тарде» надрукувала новину під великим заголовком. Він ішов через усю першу сторінку: «ЗААРЕШТОВАНИЙ ОТАМАН «КАПІТАНІВ ПІСКУ».

На знімках було видно Педро Кулю, Дору, Жоана Здоровила, Безного й Кота у кільці жандармів та агентів.

«ДІВЧИНКА У ВАТАЗІ. ЙІ ІСТОРІЯ. ЙІ ЗАБРАНО ДО ДИТИЧОГО БУДИНКУ».

«ВАТАЖОК «КАПІТАНІВ ПІСКУ» — СИН СТРАЙКАРЯ».

**«ІНШИМ ПОЩАСТИЛО ВТЕКТИ».
«ВИПРАВНА КОЛОНІЯ ЙОГО ВИПРАВИТЬ»,— ЗА-
ПЕВНЯЄ ДИРЕКТОР».**

Під одним знімком підпис: «Після того, як було зроблено цю фотографію, ватажок безпритульних затіяв бійку. Внаслідок метушні, що зчинилася, решта хлопчаків зуміли втекти. Ватажок — той, кого позначено на фото хрестиком; поряд з ним Дора, дівчинка байянських хлопчаків».

І далі:

«Учора байянська поліція здобула успіх. Вона зуміла затримати отамана ватаги малолітніх злочинців, відомих під ім'ям «капітанів піску». Наша газета не раз порушила проблему малолітніх, які живуть на вулицях міста, займаючись крадіжками.

Ми також неодноразово писали про напади, вчинені цією ватагою. Справді, місто живе під постійним страхом перед цими підлітками, котрі невідомо де живуть і отамана яких досі ніхто не знав. Кілька місяців тому ми мали зможу надрукувати листи начальника поліції, судді в справах неповнолітніх і директора байянської виправної колонії, присвячені цій проблемі. Всі вони обіцяли посилити кампанію проти малолітніх злочинців і, зокрема, проти «капітанів піску».

Ця похвальна кампанія дала вчора перші наслідки — затриманий ватажок цієї банди і кілька її учасників, у тому числі одна дівчинка. На жаль, через колотнечу, підняту ватажком Педро Кулєю, інші зуміли вислизнути з рук поліцейських. У кожному разі, поліція зробила вже велику справу, спіймавши ватажка і романтичну натхненницю крадіжок Дору, постать вельми цікаву серед малолітніх злочинців».

Після цієї заяви подавалися вже самі факти:

СПРОБА ОБІКРАСТИ КВАРТИРУ

«Учора надвечір п'ятеро хлопців та одна дівчинка прорвалися в особняк доктора Алсебіадеса Менезеса на горі Сан-Бенто. Однаке їх помітив син господаря дому, студент-медик. Дозволивши їм залисти в кімнату, він замкнув їх на засув. Потім викликав поліцейських та агентів, яким і передав злодіїв.

Репортер «Жорнал да Тарде», довідавшись про пригоду, вирушив до особняка доктора Алсебіадеса. Прибувши туди, він побачив малолітніх, котрих везли до поліцейського управління. Ми попрохали дозволу сфотографувати групу затриманих. Поліція ласково дала дозвіл. Але в ту мить,

коли фотограф зробив знімок, Педро Куля, грізний вата-
жок «капітанів піску», зчинив веремію, що створила сприят-
ливі умови для втечі.

ВТЕЧА

Виявивши незвичайну спритність, Педро Куля вирвався з рук агента, який тримав його, і з допомогою прийому капоєїри звалив його. Ale утекти не встиг. Звісно, поліцейські й агенти накинулися на нього, щоб перешкодити його втечі. Лише тоді став зрозумілій задум отамана «капітанів піску», бо він гукнув арештованим товаришам:

— Тікайте!

Біля хлопців у цей час був тільки один поліцейський, але і того якийсь дуже спрітний підліток кинув на землю тим самим прийомом капоєїри. Після цього дітлахи сипонули вроztіч по схилу Монтаньї.

У ПОЛІЦІЇ

У поліцейському управлінні ми хотіли побалакати з Педро Кулєю. Ale він нічого нам не сказав і не захотів показати властям місце, де сплять та зберігають награбоване «капітани піску». Він лише назвав своє ім'я, сказав, що він син колишнього страйкаря, якого вбито на мітингу під час відомого страйку в доках тисяча дев'ятсот... року; в нього нема нікого на світі. А Дора дочка пралі, яка померла від віспи, коли пошесть лютувала в місті. З «капітанами піску» вона всього лише чотири місяці, але вже брала участь у багатьох нападах і, здається, дуже пишається цим.

НАРЕЧЕНИ

Дора заявила нашому репортерові, що вона наречена Педро Кулі й що вони мають побратися. Вона ще просто-душна дівчинка, яка заслуговує більше на співчуття, ніж на кару. Вона говорить про свої заручини з дивовижною наївністю. Їй не більше чотирнадцяти років, тоді як Педро Кулі майже шістнадцять.

Дору відправлено до виправної колонії Милосердної Богоматері. В цій обителі вона швидко забуде Педро Кулю, романтичного нареченого-бандита, і своє злочинне життя серед «капітанів піску».

Що ж до Педро Кулі, то його пошлють до виправної колонії для малолітніх, як тільки поліція доможеться, щоб він сказав, де ховається ватажка. Поліція має велику надію, що їй пощастиТЬ це з'ясувати ще сьогодні.

ГОВОРИТЬ ДИРЕКТОР ВИПРАВНОЇ КОЛОНІЇ

Директор байянської виправної колонії для малолітніх злочинців і безпритульних — давній приятель газети «Жорнал да Тарде». Свого часу наш репортаж допоміг спростувати наклеп на цей навчальний заклад та його директора. Сьогодні він прибув до поліції, щоб дочекатися зможи зняти малолітнього Педро Кулю до себе. На наше запитання він відповів:

— Він переродиться. Погляньте на назву будинку, де я керую: «Виправна колонія». Він виправиться.

У відповідь на наше запитання він засміявся:

— Утекти? Нелегко втекти з виправної колонії. Можу поручитися, що йому з цим не пощастиТЬ.

Професор увечері прочитав це новідомлення всім. Безногий зауважив:

— Він уже в колонії. Я бачив, як його виводили з поліції.

— А Дора в дитячому будинку,— додав Жоан Здоровило.

— Ми визволимо їх,— заявив Професор. Він обернувся до Безногого.— Поки Педро Куля не вернеться, ватажком будеш ти, Безногий.

Жоан Здоровило звернувся, зробивши широкий жест руками, до всіх:

— Хлопці, поки Педро не вернеться, ватажком у нас буде Безногий.

— Педро залишився, щоб визволити нас,— промовив Безногий.— А тепер ми повинні визволити його. Правду я кажу?

Усі дружно ногодилися з його словами.

Коли Педро Кулю вели до будинку, він міркував, що ж його чекає. Варти в самому приміщенні не було. Прийшли двоє поліцейських, агент і директор виправної колонії. Замкнули кімнату. Агент оголосив веселим голосом:

— Газетярі вже пішли собі, хлопче. Тепер ти скажеш, що тобі відомо, хочеш ти цього чи не хочеш.

Директор виправної колонії реготнув:

— Скаже, куди він дічеться!

— Де ви ночуєте? — запитав агент.

Педро Куля глянув на нього з ненавистю.

— Ага, так я тобі й скажу...

— Скажеш!

— Не діждешся,— і хлопець обернувся до нього спиною. Агент дав знак поліцейським. Педро Куля відчув два удари канчуком. Агент штурхонув його ногою. Він рухнув на підлогу, кленучи своїх мучителів.

— Ну що, скажеш? — запитав його директор виправної колонії. — Це тільки початок.

Тепер його били зі всіх боків. Удари канчуком, кулаками, штурхані ногами. Директор колонії бив його ногами, поліцейські репіжили канчуками. Педро Куля бачив перед собою Жоана Здоровила, Професора, Кангасейро, Безногого, Кота. Всі вони залежали зараз від нього. Безпека всіх їх залежала від його мужності. Він — ватажок і не має права їх зрадити. Він згадав про те, що сталося по тому, як їх скопили. Йому пощастило допомогти втекти іншим, хоча сам він залишився під вартою. І гордість сповнила його груди. Він нічого не скаже, він утече з виправної колонії й визволить Дору. І помститься... Помститься...

Він тільки стогне від нелюдського болю. Але жодного слова не виривається з його вуст. Довколо нього згущається морок. Тепер він уже не відчуває болю, нічого не відчуває. А проте поліцейські все ще його луплять, агент не перестає махати кулаками. Однак Педро більше нічого не відчуває.

— Непримітний,— сказав агент.

— Залишіть мені його,— втрутівся директор колонії.— Я візьму його до себе, там він заговорить. Ручаюсь. Я дам вам знати.

Агент погодився. Пообіцявши прислати завтра по Педро Кулю, директор пішов собі.

На світанку, коли Педро прокинувся, в'язні співали. Це була сумна пісня. В ній розповідалося про сонце на вулицях, про те, яка велика й прекрасна воля.

Педель Ранулфо, котрого послали по Кулю в поліцію, привів його до директора. Педро Куля відчував, як у нього болить усе тіло. Але він ішов радо, бо нічого не сказав, не виказав місця, де жили капітани піску.

Йому згадалась пісня, яку в'язні співали вдосвіта. В ній

говорилося, що воля — найвище благо в світі. Що на вулицях — сонце і світло, а в камерах вічна пітьма, бо там не знають волі. Жоан де Адам, який був на волі, під сонцем, теж говорив про неї. Казав, що не лише заради підвищення платні організовував він страйки в доках. Ці страйки влаштовуються також задля волі, якої не мають докери. В боротьбі за волю загинув батько Педро Куля. «Заради волі для своїх товаришів,— думав Педро Куля,— терпів його син знущання в поліції».

Педро Куля відчував себе слабим, і все тіло в нього боліло, але у вухах йому бриніла пісня, яку співали в'язні. Там, надворі, говорилося в старій пісні, сонце, воля й життя.

Крізь вікно Педро Куля бачив сонце. Дорога йде повз велику браму виправної колонії. Тут, усередині, одвічна пітьма. Там, надворі, воля й життя. «І помста»,— думав Педро Куля.

Увійшов директор. Педель Ранулфо привітався й поклав на Кулью. Директор посміхнувся, потер руки й сів за високу канторку.

— Нарешті... Давно я очікую цю птицю, Ранулфо.

Педель і собі посміхнувся на ці директорові слова.

— Це ватажок капітанів піску. Диви... Це тип вродженого злочинця. Правда, ти не читав Ломброзо, лікаря-кри-міналіста... Аби ти читав, то одразу побачив би. В нього на обличчі всі ознаки злочинця. В таких літах у нього вже рубець. А подивись на очі... До нього не можна ставитись, як до всіх інших. Ми йому виявимо особливу пошану...

Педро Куля спостерігав за ним запаленими очима. Він відчував втому, непереможне бажання спати.

Педель Ранулфо наважився запитати:

— Помістити його разом з іншими?

— Навіщо? Ні. Для початку посади його в карцер. Побачимо, може, звідти він вийде хоч трохи відроджений...

Педель уклонився і вийшов разом з Педро Кулею. Директор кинув услід:

— Режим номер три.

— Вода й квасоля,— буркнув Ранулфо. Він глипнув на Педро Кулю й похитав головою.— Вийде ще худішим.

Там, надворі, були воля і сонце. Камера, в'язні в камері, побої навчили Педро Кулю, що воля — найвище благо на світі. Тепер він знає: не тільки заради того, щоб його історію розповідали в порту, на базарі, в таверні «Морське пристановище», батько загинув за волю. Воля — це як сонце. Найвище благо на світі.

Він почув, як Ранулфо замикає знадвору замок. Тем-

ний карцер. Це була крихітна комірчина під сходами, де не можна було ні стояти, ні лежати простягнувшись. Він мусив або сидіти, або лежати, підібгавши ноги. А проте Педро Куля влігся. Його тіло зігнулося дугою. Першою його думкою було, що карцер придатний лише для людини-змії, котру він бачив якось у цирку. Приміщення було без вікон, тут панував цілковитий морок. Повітря до карцеру потрапляло крізь щілини в східцях. Педро Куля не міг зробити ані найменшого руху. З усіх боків він упирався в стіни. Руки й ноги в нього боліли, особливо йому кортіло витягнути ноги. Обличчя його було в страшних синцях, усе розпухло, але тут не було Дори, щоб принести холодну шматку й обтерти його. Воля — це не тільки сонце, вільне вештання по вулицях, сміх і розмови капітанів піску в порту, а й Дора. Це значить почувати біля себе золотаве волосся Дори, чути, як вона розповідає про різні випадки зі свого життя на пагорбі, відчувати її губи на своїх зранених устах. Наречена. Вона теж позбавлена волі. Руки, ноги й голова Педро Кулі боліли.

Дора, як і він, позбавлена сонця, волі. Її відправили до дитячого будинку. Наречена... До того, як вона з'явилася, він ніколи не задумувався над цим словом: наречена.

Ніколи раніше він не думав, що може лежати на піску поруч із дівчинкою, з такою дівчинкою, як вона, розмовляти про всяку всячину і грatisя з нею в піжмурки, як з іншими хлопчаками. Він ніколи не мав уявлення про кохання. Ким він був, як не безпритульним, котрий завдяки своїй силі, спритності й хоробрості зумів очолити найзухвалишу ватагу безпритульних дітей, капітанів піску? Що міг він знати про кохання?

Педро Куля знемагав від спраги. Цього дня він нічого не пив і не їв. З Дорою сталося по-іншому. Як тільки вона з'явилася, він, так само як і всі хлопці в складі, одразу подумав про те, як би її звалити на землю, оволодіти нею, спіznати з нею, такою красунею, ту любов, яка була доступна його розумінню. Але оскільки вона була все дівчинкою, вони її пожаліли. Потім вона стала ніби матір'ю для всіх. І сестрою теж, як правильно сказав Жоан Здоровило. Однак для нього вона з першої ж миті була іншою. Вона була, як і для всіх капітанів піску, товаришем у забавках, дорогою сестричкою. Та водночас вона приносила ще й іншу радість, відмінну від тієї, що дає сестра. Наречена. Йому хотілося, щоб це було так. Правда, йому досить розмовляти з нею, чути її голос, несміливо брати її за руку. Але йому хотілося бути з нею усе життя. Вона була матір'ю, сестрою й подругою капітанів піску. Для Педро Кулі вона була нареченю,

а прийде день — вона стане йому дружиною. Її не можуть тримати в дитячому будинку, як дівчинку, в котрої немає рідних. Вона має нареченого, легіон братів і синів, про яких вона повинна піклуватися. Втім в Педро Куля минула. Йому треба було рухатися, ходити, бігати, треба було розробити план, як визволити Дору. Тут, у темряві, він цього зробити не годен. Марні всі ці його думки, адже Дора теж сидить у камері. Він сідає. Щури шастають по долівці. Але він надто привичався до щурів і не зважає на них. Однак Дора боятиметься цього безперервного шарудіння. За винятком ватажка капітанів піску, будь-хто інший може збожеволіти від цього шуму. Тим більше дівчинка... Правда, Дора — найхоробріша з усіх жінок, що народилися в Байї, місті хоробрих жінок. Вона сміливіша, ніж Роза Палмейран, котра розправилася з шістьма поліцейськими, ніж Марія Кабасу, інша відважна жінка серед кангасейро, Лампіанова подруга, яка орудує рушницею не гірше за будь-якого бандита. Вона хоробріша тому, що вона ще дівчинка й тільки починає життя. Педро Куля усміхається гордо, не зважаючи на біль, утому її спрагу. Як добре було б випити склянку води! Проти піщаного узбережжя біля складу — море, сила силенна води. Море, яке Божий Улюблений, великий майстер капоєїри, крає своїм вітрильником для ловлі риби в південних морях. Божий Улюблений — славний хлопець. Якби Педро Куля не навчився в нього прийомів ангольської капоєїри, найкрасивішої боротьби у світі, бо вона ведночас і танець, то він би ніколи не зміг допомогти втекти Жоанові Здоровилу, Котові й Безногому. Тепер тут, у карцері, де нема змоги рухатися, капоєира йому ні до чого. Йому хочеться пiti. Невже її Дора знемагає від спраги в ці години! Можливо, вона також сидить у карцері, дитячий будинок — те саме, що її виправна колонія. Спрага гірша за гримучу змію. Вона страшніша за віспу. Бо вона здавлює людині горлянку й тъмарить розум. Трохи води. Трохи світла. Аби впустити сюди хоч трошки світла, тоді б він побачив перед собою усміхнене обличчя Дори. Але він бачить її навіть у пітьмі, сповненій муки й болю. В ньому наростає глуха, безсила злість. Він трошки підвідиться, припадає головою до сходів, що правлять йому за дах. Він б'є кулаком у двері карцеру. Але здається, його ніхто не чує. Йому ввижаеться люте обличчя директора. Він вгороджує свій кинджал йому в саме серце. В нього не здригнеться рука!

Його кинджал залишився в тюлії. Проте Кангасейро дасть йому свій, адже той має пістолет. Кангасейро хоче

пристати до банди Лампіана, свого хрещеного батька. Лампіан убиває поліцейських, убиває лихих людей. Педро Куля любить у цю мить Лампіана як героя, як месника. Він — фабросна рука бідарів у сертані. Настає день, коли і він зможе прилучитися до ватаги Лампіана. І хто знає, чи не зуміють вони вдертися до міста Байї, розчепити голову директорові виправної колонії? Яке обличчя в нього буде, коли він побачить Педро Кулю на порозі колонії з гуртом кангасайро? Він випустить з рук пляшку вина, яку йому дав приятель з Санто-Амаро, Педро Куля розчепить йому голову. Ні. Спочатку він посадить його у цей самий карцер, не даючи йому ні їсти, ні пити.

Спрага... Його мучить спрага. Вона призводить до того, що він бачить у пітмі скорбне й страдницьке обличчя Дори. Тепер він певний, що й вона страждає...

Він заплощує очі. Намагається думати про Професора, Кангасайро, Жоана Здоровила, Кота, Безного, Гульвісу... Всі зі складу рятують Дору. Але він не може. Навіть із заплющеними очима він бачить її обличчя, що страждає від спраги.

І він знову гупає кулаками у двері, кричить, лається. Ніхто йому не відповідає, ніхто його не бачить, ніхто його не чує. Таким, певно, є пекло. Тичка має слухність, що він боїться пекла. Це занадто жахливо. Мучиться від спраги й сидіти в кромішній тьмі. Пісня в'язнів розповідала, що там, надворі, воля й сонце. А також вода, повноводі річки, що течуть по камінню, стрімкі водоспади, велике таємниче море. Професор, а він знав чимало, бо цілі ночі читав при світлі свічки украдені книжки, псуючи собі зір, сказав йому якось, що на світі більше води, ніж суходолу. Він прочитав це в одній книжці. Але в його карцері нема ані краплі води. В Дориному карцері її теж, мабуть, немає. Навіщо стукати в двері, як він це робить зараз? Ніхто не озветься, руки в нього вже болять. Увечері його побили в поліції. Спина його в синцях і басаманах, груди поранені, обличчя розлухло. Тому директор і сказав, що в нього лице злочинця. Ні, це неправда. Він хоче свободи. Якось один старий сказав, що нічия долі не зміниться. А Жоан де Адам заперечив, що зміниться, і він вірить Жоанові де Адамові. Його батько загинув заради того, щоб змінити долю докерів. Коли він вийде на волю, то теж стане докером, боротиметься за свою свободу, за сонце, за їжу для всіх.

Він спльовує червоний згусток. Спрага здавлює йому горло. Тичка хоче стати священиком, щоб утекти з цього пекла. Падре Жозе Педро зінав, що виправна колонія така,

він виступав проти того, щоб саджати туди хлопців. Але що міг вдіяти бідний священик, позбавлений пафосу, як він міг боротися проти всіх? Бо всі ненавидять бідних, думає Педро Куля. Коли він вийде, то попрохає матір святого Дону Аніньо приготувати талісман, щоб убити директора. Вона зі своїм Огуном має могутність, а він якось викрав Огуга з поліції. Він зробив чимало для своїх літ. Дора теж зробила багато за ці місяці серед них. Тепер вони знемагають від спраги.

Марно Педро Куля таращаний у двері. Спрага точить його зсередини, мов легіон щурів. Він падає навколошки, і його долає втома. Незважаючи на спрагу, він засинає. Але йому ввижаються кошмари, щури гризуть гарне Дорине личко.

Він прокидається, бо хтось нагорі легенько постукує по одному східцеві. Звестися як слід він не може, сходи не дозволяють. Він стиха озивається:

— Що там таке?

Педро заливає хвиля радості, коли він чує у відповідь:

— Хто тут сидить?

— Педро Куля.

— Ти ватажок капітанів піску?

— Я.

Чується свист. Потім квапливий голос:

— У мене до тебе доручення, один хлопець приходить сьогодні.

— Ну давай викладай.

— Хтось іде. Я вернуся згодом.

Педро Куля чує, як віддаляються кроки. Але йому стає веселіше. Спадає на думку, що це записка від Дори. Та ні, це дурниця. Як могла б Дора передати йому записку? Це, мабуть, від хлопців. Вони намагаються визволити його звідси. Але насамперед йому треба вибратися з карцеру. Поки він тут, капітани піску нічого не можуть зробити. А ось після того, коли він зможе ходити по всій колонії, втекти буде легко. Педро Куля сідає все обміркувати. Котра година, який сьогодні день? Тут завжди ніч, ніколи не проникає сонячне світло. Він нетерпляче очікує, коли повернеться той хлопець. Але того все немає, і Педро починає хвилюватися. Що роблять капітани піску без нього? Професор придумає якийсь план, щоб визволити його звідси. Але поки він у карцері, це даремно. А доти, доки його не витягнуть, він не зможе визволити Дору з дитячого будинку.

Відчиняються двері. Педро Куля кидається вперед, гадаючи, що його збираються випустити. Але чиясь дужка

рука штовхає його назад. Він бачить на порозі педеля Ранулфо. Той приніс кухоль води, який Педро Куля вириває в нього з рук і п'є великими ковтками. Але її так мало...

Педель дає йому череп'яну миску з юшкою, де плаває кілька квасолин.

— Дай ще трохи води,— просить Педро Куля.

— Завтра,— сміється педель.

— Хоч склянку!

— Завтра. А якщо грюкатимеш у двері й кричатимеш, то пробудеш тут два тижні замість одного.

І він хряпає дверима перед носом Педро Кулі.

Його знов замикають на ключ. Він лапає довкола себе в пітьмі, знаходить миску. П'є темну юшку з квасолею. Не помічає, що вона дуже солона. Потім з'їдає тверді горошини. І спрага знов мучить його. Пересолена квасоля підсилює спрагу. Що таке кухоль води? Добре б цілий глек. Він лягає і ні про що не думає. Минають години. В пітьмі він бачить лише зажурене Дорине обличчя. І відчуває біль у всьому тілі.

Згодом чути стукіт на східцях.

— Хто там? — запитує він.

— Якийсь кульгавий звелів передати, що вони тебе витягнуть звідси. Як тільки вийдеш із карцеру.

— Уже вечір? — запитав Педро.

— Смеркає.

— Я вмираю від спраги.

Голос не відповідає. Педро розpacчливо думає, що хлопець уже пішов геть. Однака він не чув кроків на сходах.

Та ось знову чується голос:

— Води не можу дати. Нема де просунути. Хочеш сигарету?

— Давай.

— Тоді почекай.

Через кілька хвилин чути легеньке постукування — цього разу в двері. Потім озвався голос:

— Я просуну сигарету тут. Ти налапай унизу. Посеред щілини під дверима.

Педро Куля зробив так, як його просив хлопець. Йому застить витягти з-під дверей пом'яту сигарету. За нею примандрував сірник, який примотаний до смужки від коробки.

— Дякую! — мовить Педро Куля.

Цієї миті знадвору чується галас, звук ляпаса, падіння тіла. Незнайомий голос репетує:

— Якщо ти намагатимешся лізти до арештованих, кару тобі буде збільшено.

Педро зіщулюється. Тепер цей хлопець буде покараний через нього. Коли він утече, то забере і його до капітанів піску. До сонця і свободи.

Надзвичайно обережно він закурює сигарету, щоб не змарнувати єдиного сірника. Ховає вогник сигарети в долоні, щоб ніхто не зміг побачити його крізь щілини сходів. Його знов отортас типша, а з тишою приходять думки, видива.

Покуривши, він скорчується на доліві. Аби тільки він міг заснути... Принаймі не бачив би страдницького Дориного личка.

Скільки ж збігло годин? Скільки днів? Усе та сама пітьма, все та сама спрага. Він навчився не пити юшки з квасолі, яка посилює спрагу. Тепер він дуже ослаб, схуд. Параша страшенно смердить. Її ще ні разу не виносили. І живіт у нього болить, ніби вивертає назовні кишки. Ноги ледве тримають. Тільки ненависть, що сповнює його серце, допомагає йому стояти на ногах.

— Падлюки... Негідники...

Це все, що йому вдається вимовити. І то дуже тихим голосом. Йому вже несила ні кричати, ні грюкати кулаками в двері. Тепер уже напевне, що він тут помре. Він бачив Дору, вона лежала на долівці, конаючи від спраги й кличучи його. Жоан Здоровило поряд із нею, але відокремлений гратами. Професор і Тичка плачуть.

Йому принесли води й квасолі вчетверте. Він випиває воду, але утримується від того, щоб з'сти квасолю.

— Вилупки... Гади...— лається він тихо.

Але ще до того, як принесли їжу того дня (якщо можна було назвати це їжею і говорити про якийсь день, коли для Педро панувала вічна ніч), його знов покликав голос на сходах. Він запитав, навіть не звівши:

— Скільки днів я вже тут?

— П'ять.

— Дай мені сигарету.

Сигарета його трохи підбадьорює. Та все ж він думає, що через п'ять днів помре. Така кара для дорослого чоловіка, а не для хлопця. І ненависть наростає в його серці. Увесь час ніч. Дора повільно конає в нього перед очима. Жоан Здоровило поряд із нею, відокремлений гратами. Професор і Тичка плачуть. Він спить чи прокинувся? Страшено болить живіт.

Скільки часу ще триватиме ця пітьма? Й Дорина агонія? Сморід від параші нестерпний. Дора конає на його очах. Невже помре й він?

Поряд із Дориним обличчям з'являється директорове.

Невже він прийшов катувати її перед смертю? Скільки часу вона протягне? Педро Куля благає, щоб вона померла зразу, зразу... Так буде ліпше. Тепер прийшов директор, він прийшов, щоб збільшити його муку.

Він чує його голос:

— Вставай!.. — і відчуває штурхан ногою.

Він розплющує очі. Тепер уже Дори немає. Він бачить лише розтягнене в усмішці директорове обличчя:

— Побачимо, чи будеш ти тепер поступливіший.

Він не може дивитися на світло, що падає з вікна. Померла Дора чи ні? — думає він і валиться додолу.

Знову кабінет директора. Той дивиться на нього з посмішкою:

— Сподобався апартамент? Більше не закортить красти? Я вмію провчити, зламати хлопців.

Педро Кулі не відізнали, він худий, як тріска, обличчя позеленіло від розладнання шлунка. Тут же в кабінеті педель Фаусто, чий голос він не раз чув під дверима карцеру. Цей здорований такий самий кат, як і директор.

— Куди його, до ковальської майстерні? — запитує педель.

— По-моєму, краще на цукрову плантацію. Копати землю. — Директор заходиться реготом. Педель догідливо вторить йому.

Директор, пересміявшись, нахмурюється:

— Але дивися за ним. Це добрий фрукт. Однак я його приборкаю...

Педро Куля мужньо витримує його гострий погляд.

Педель штовхас арештованого до порога.

Поки його ведуть, Педро Куля уважно оглядає приміщення колонії.

Посеред двору перукар обстригає Педро наголо. Він бачить, як білявий чуб падає додолу. Йому дають штани й піджак із синьої матерії. Він перевдягається. Педель веде його до ковальської майстерні.

— Є великий ніж? А серп?

Він передає це знаряддя Педро Кулі. Вони йдуть на плантацію цукрової тростини, де працюють інші хлопці. Того дня Педро такий кволий, що ледве тримає ножа. Тому наглядачі б'ють його. Він нічого не говорить.

Увечері, в черзі, він озирає всіх, намагаючись знайти того, хто розмовляв з ним і давав сигарети. Вони піднімаються сходами в спальню на четвертому поверсі. Спальню

влаштували навмисне так високо, щоб нікому не заманулося тікати. Двері зачинені. Педель Фаусто мовить:

— Христосику, катай молитву.

Рожеволицій хлопчик читає молитву. Всі повторюють і хрестяться. Після «Отче наш» і «Богородиці», які він прогазав гучним голосом, незважаючи на втому, Педро валиться на койку. Його чекає брудна ковдра. Постільну білизну міняють раз на місяць. Ця постільна білизна — лише простирадло й пошивка на твердій, як камінь, подушці.

Він уже заснув, коли хтось потермосив його за плече.

— Ти Педро Куля?

— Ага.

— Це я пригощав тебе сигаретами.

Педро подивився на мулата, що стояв біля койки. Йому, мабуть, років десять.

— Вони приходили ще?

— Щодня приходили. Вони хотіли тільки довідатися, коли ти вийдеш із карцеру.

— Скажи їм, що я працюю на цукровій плантації...

Скільки часу я пробув у карцері?

— Тиждень. Один уже там помер.

Хлопець пішов. Педро не запитав його імені. Єдине, чого йому хотілося, це спати. Але деякі хлопці походжають між койками, голосно перемовляються. Педель Фаусто виходить із своєї комірчини:

— Що за галас?

Мовчанка. Він пlesкає в долоні.

— Устати.

Обводить усіх поглядом.

— Ну, що за базар?

Мовчанка. Педель протирає очі, ходить між койками. Величезні дзигарі на стіні показують десяту годину.

— Ніхто не скаже?

Мовчанка. Педель скрегоче зубами:

— Тоді всі простоять годину на ногах. До одинадцятої.

I перший, хто спробує лягти, опиниться в карцері. Зараз карцер саме пустує...

Тишу порушує хлоп'ячий голосочок:

— Сеу педель...

Це малюк з жовтуватим личком.

— Говори, Енріке...

— Я знаю хто...

Всі очі спрямовують на нього. Фаусто заохочує викажчика:

— Говори, говори.

— Це Жереміас, він ходив чогось до Берто.
— Сеу Жереміас, сеу Берто!
Обидва хлопці скочили зі своїх койок.
— Ану в куток! До півночі. Інші можуть лягти.— Він ще раз подивився на всіх. Покарані стояли в кутку.
Коли педель іде до себе, Жереміас свариться на Енріке кулаком. Інші обговорюють пригоду. Педро Куля спить.
У ї дальні, коли вони вранці пили рідку каву й жували тверду галету, сусіда по столу озвався до нього:
— Ти ватажок капітанів піску? — Він говорив дуже тихо, майже пошепки.
— Так, я.
— Я бачив твій портрет у газеті. Молодець! Але тобі, видно, добряче перепало.— Він жує галету, дивиться на змарніле обличчя Кулі.— Ти залишишся тут?
— Драпану.
— Я теж. У мене є план... Коли я втечу, зможу пристати до твоєї ватаги?
— Зможеш.
— Де твоя нора?
Педро Куля недовірливо позирає на нього.
— Ти можеш знайти нас щовечора на Кампо Гранде.
— Ти що ж, гадаєш — я розпатякаю?
Педель Кампос плескає в долоні. Всі підводяться і розходяться по майстернях і на плантації.
Надвечір Педро Куля побачив Безногого, що проходив вулицею. Побачив і педеля, який проганяв його.

Покарання... Покарання... В колонії це слово Педро Куля чув найчастіше. За всяку дрібницю били, арештованих карали карцером. Ненависть наростала в душі кожного з них.

На краю плантації він зумів передати Безногому записку і на другий день у заростях цукрової тростини знайшов вірьовку. Напевне, її поклали туди вночі. Це був моток тонкої міцної вірьовки. Вона зовсім нова. В моток засунутий кінджал, який Педро заховав у штани. Ось тільки пронести моток до спальні було дуже непросто. Втекти удень не можна, наглядачі їх стережуть дуже пильно. Він не може пронести моток в одежі, вони, безперечно, помітять.

Але от зчиняється колотнеча, Жереміас нападає на педеля Фаусто з ножем. Інші хлопці теж кидаються на нього, але прибігає гурт наглядачів з канчуками. Вони лупцюють Жереміаса. Педро засовує моток вірьовки під піджак, від-

чиняє двері до спальні. Один педель спускається сходами з пістолетом у руці. Педро зачавлюється за дверима. Педель поспішає мимо.

Педро ховає вірьовку під матрац і повертається на плантацію. Жереміаса відправили до карцеру. Педелі перераховують хлюпців. Ранулфо й Кампос вирушили в погоню за Агостіньо, котрий переліз через загорожу під час бійки. Педель Фаусто з пораненим плечем пішов до медпункту. Очі в директора близькі від люті.

Педель, який рахує хлюпців, запитує Педро Куля:

— Ти де пропадав?

— Пішов, щоб не лізти в бійку.

Педель дивиться на нього недовірливо, але відходить.

Ранулфо й Кампос вертаються з Агостіньо. Втікача луплять перед очима всіх. Потім директор каже:

— Посадіть його в карцер.

— Там уже Жереміас,— відказує Ранулфо.

— Хай сидять удвох. Там вони зможуть побалакати.

Педро Куля здригається. Як вони помістяться удвох у такому маленькому карцері?

Цієї ночі варта в посиленій готовності, не треба й рипатися. Хлюпці скріточуту зубами з досади.

На третю ніч, коли педель Фаусто пішов у свою комірчину і всі позасипали, Педро Куля встав, добув вірьовку з-під матраца. Його койка під самим вікном. Він відчилив його, прив'язав вірьовку до залізного гака в стіні. Потім кинув вірьовку вниз. Вона виявилася закороткою. Він втягнув її назад. Хоч як він намагався не шуміти, хлопець на сусідній койці прокинувся.

— Ти що, збираєшся дранапути?

Підліток мав лиху славу. Він доносив на своїх товаришів. Саме тому він і присусідився до Педро Куля. Куля добув кинджал і показав його.

— Диви, холуй, ти краще спи й не дихай. Якщо писнеш, я чикну тебе по горлу, даю слово Педро Кулі. А як побіжимі стукати, то буде вже пізно — шукай вітра в полі... Ти чув що-небудь про капітанів піску?

— Чув.

— Так знай, що є кому помститися за мене.

Він поклав кинджал, щоб був напохваті, і, витягнувшись вірьовку, доточив її простирадлом. Вузол він затягнув так, як його учив Божий Улюблений. Притримавши ще раз сусідові, спустив вірьовку й поміз у вікно. Ще не діставшись до землі, почув крик донощиків. Винувши з рук вірьовку, він скочив униз. Упавши з великої висоти, підхопився на

ноги й кинувся тікати. Потім переліз через огорожу, ховаючись від поліцейських собак, спущених з ланцюгів. Ось уже й вулиця. Він мав у запасі кілька хвилин, поки недолі, почувши галас, одяглися. Педро Куля взяв кинджал у зуби й роздягнувся. Тепер собаки згублять його слід. Голий, прохолодного ранку, він почав свій біг до сонця, до волі.

Професор прочитав велику шапку в газеті «Жорнал да Тарде»: «ВАТАЖОК «КАПІТАНІВ ПІСКУ» ЗУМІВ УТЕКТИ З ВИПРАВНОЇ КОЛОНІЇ».

Газета подавала велике інтер'ю з розлюченим директором. Цілий склад реготав. Сміявся навіть падре Жозе Педро, ніби він був одним із каштанів піску.

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК

Одного місяця в дитячому будинку вистачило, щоб загубити веселість і здоров'я Дори. Вона народилася на пагорбі, там минуло і її дитинство. Потім вона пізнала свободу вулиць, міста, пригодницьке життя капітанів піску. Не була тепличною квіткою. Вона любила сонце, вулицю, волю.

У дитячому будинку її заплели коси, зав'язали їх стрічками рожевого кольору, дали сукню з синьої матерії, темний фартух. Її примусили слухати уроки разом з п'ятирічними дівчатками. Їх погано годували, було багато покарань. Дора мусила постити, не мала відпочинку. Невдовзі вона потрапила до лазарету, звідти повернулася мертвотиною блідою. Гарячка в неї не проходила, але вона мовчала, бо зненавиділатишу лазарету, куди не проникало сонце, де весь час панували присмерки, як увечері. Коли могла, виходила до воріт. За огорожею інколи помічала Професора або Жоана Здоровила. Одного разу їй передали записку: Педро Куля втік із виправної колонії і прийде її взволяти. Гарячку вона відразу ніби й перестала помічати.

У другій записці, написаній Професором, було сказано, щоб Дора знайшла спосіб лягти в лазарет. Але шукати причини не довелося, медсестра сама помітила, що в неї пашать щоки. Вона доторкнулася до лоба.

— Ти вся пашиш, у тебе гарячка.

У лазареті завжди були присмерки. Схоже було на склеп. Важкі портьєри не пропускали світла. Коли прийшов лікар, то тільки сумно похитав головою.

Але світло прийшло сюди разом з ними. «Який Педро худий», — жахнулася Дора, побачивши його. Ватажка супроводжували Жоан Здоровило, Кіт і Професор. Професор

пригрозив медсестрі ножем. Дівчинка з вітрянкою, що лежала на сусідньому ліжкові, тремтіла під ковдрою. Дора ледве трималася на ногах. Сестра прошепотіла:

— Вона дуже хвора...

Дора відповіла:

— Я йду, Педро.

Вони вибралися надвір. Кангасейро тримав за нашийник великого собаку. Він приніс йому шматок м'яса. Кіт відчинив браму. На вулиці він промовив:

— Виявилося, що це надзвичайно легко...

Професор попередив:

— Ану, швидше тікаймо, поки не зняли галасу.

Вони почали спускатися по схилу. Дора не відчувала гарячки, вона йшла поряд з Педро, він тримав її за руку.

Кангасейро з кинджалом замикав групу, на його похмуromу обличчі грава усмішка.

ВЕЛИКИЙ МИР НОЧІ

Капітани піску дивились на свою матір Дору, на сестру Дору, на Дору-наречену. Професор бачив Дору, свою кохану. Капітани піску дивились у цілковитій тиші. Свята мати Дона Анінья молилася, щоб прогнати гарячку, яка спалювала Дору. Бузковою паличкою наказувала гарячці йти геть. Дора всміхалася очима, що виблискували від гарячки. Здавалося, в її очах великий мир байянської ночі.

Мовчи дивилися капітани піску на свою матір, сестру і наречену. Ледве пізнавали її, так змутила її хвороба. Куди зникла її веселість, і чому вона не бігала навпереди з молодими братиками і не шукала на вулицях пригод зі старшими братами, з чорними, білим і мулатами? Де поділась радість з її очей? Лише великий мир, великий довічний мир. Чому стискає Педро Куля її руку так міцно?

Не було спокою в серцях капітанів піску. Вони стискаються від жаху втратити Дору. Але великий мир ночі був у її очах. В очах, які так м'яко заплющувались, коли свята мати Дона Анінья проганяла гарячку, що спалювала дівчинку.

Спокій ночі огортає старий склад..

ДОРА — ДРУЖИНА

Собака на піщаному березі виє на місяць. Безногий виходить зі складу, проводжаючи Дону Аніньо. Вона запевняє, що гарячка у Дори швидко мине, Тичка прямує до падре Жозе Педро. Він вірить у падре, той може дати ліки.

У складі капітани піску сидять мовчки. Дора просить, щоб вони лягали спати. Вони полягали, але мало хто заснув. Вони думають про хворобу, що зжирає Дору. Дівчина поцілуvala Зе Фуйнью, наказала йому спати. Малюк не зовсім розуміє, що з сестрою. Знає, що вона хвора, але ні на мить не замислюється над тим, що вона може покинути його. Проте капітани піску побоюються, що саме так може статися. Тоді вони знову лишаться без матері, без сестри, без нареченої.

Поруч з Дорою Жоан Здоровило і Педро Куля. Негр усміхається, але Дора знає, що сміятися йому не хочеться. Усмішкою він хоче підбадьорити її. Це сумна усмішка. Педро Куля тримає його за руку. Трохи далі, заглиблений у свої думи, сидить Професор, охопивши голову руками.

— Педро,— кличе Дора.

— Що таке?

— Підійди-но сюди.

Той наближається. Голос у неї був дуже тоненький. Педро лагідно промовив:

— Тобі щось треба?

— Ти любиш мене?

— Ти ж сама це добре знаєш...

— Ляж тут.

Педро лягає поруч з нею. Жоан Здоровило іде до Професора. Вони не розмовляють, охоплені сумом. Ніч огортає склад. Спокій ночі світиться також в очах хворої Дори.

— Близче...— шепоче Дора Педро.

Він присувається, тіла їхні дотикаються. Вона бере його руку, кладе її собі на груди. Пасть лихоманкою Дорине тіло. Педрова рука лежить на її дівочих персах.

— Ти знаєш, що я вже доросла?

Рука його ніжиться на її грудях, він притискає її до себе. Великий спокій у її очах.

— Була в дитячому будинку... Тепер можу стати твоєю дружиною.

Він дивиться на неї з подивом.

— Але ж ти хвора...

— Перш ніж я помру. Прийди до мене...

— Ти не помреш.

— Якщо ти прийдеши — ні...
Вони обнялися...
— Тепер ти моя,— шепоче він схвильовано.
Її обличчя, що напить жаром, сповнюється радістю.
Тепер спокій та ніч огортають Дору.
— Як добре...— шепоче Дора.— Я твоя дружина.
Він цілує її.
— Тепер я засну,— каже вона.
Він лежав поруч, тримаючи гарячу Дорину руку. Дружина.

Спокій ночі охоплює подружжя. Кохання завжди прекрасне й солодке, навіть коли неподалік — смерть. У двох юних серцях немає більше страху. Тільки спокій, спокій ночі Байї.

На світанку Педро поклав руку на лоб Дори. Він був холодний. Не було пульсу, серце не билося. Його крик лунає на складі, будить хлопців. Жоан Здоровило дивиться розширеними очима на покійницю.

— Ти не повинен був цього робити,— каже він Педро Кулі.

— Вона сама запрагла цього,— кидає він і йде, щоб не розплакатись.

Підходить Професор. У нього не вистачає мужності торкнутися її тіла. Але він усвідомлює, що для нього життя в складі скінчилось, йому тут нічого більше робити. З'являється Тичка з падре Жозе Педро. Падре торкається Дорині руки, кладе свою руку на її лоб і каже:

— Вона мертвa...

Падре починає про��увати молитву. Всі голосно повторюють: «Отче наш, іже єси на небесіх...»

Педро Кулі згадує про вечірні моління у виправній колонії. Він втягує голову в плечі, затискає вуха. Обертається і бачить тіло Дори. Тичка вкладає її у пальці бузкову квітку. Педро ридає.

Повернулася мати Дона Анінья, прийшов Божий Улюбленець. Педро Кулі не бере участі у розмові. Анінья каже:

— У цьому житті вона була як тінь. На тому світі вона стане святою. Як Зумбі дос Палмарес, якого вшановують на кандомблі, як Роза Палмейран. Хоробрі чоловіки і жінки стають святыми для негрів...

— Вона була мов тінь...— повторює Жоан Здоровило.

— Вона піде на небо,— каже падре Жозе Педро.— Вона була безгрізна. Не знала, що таке гріх...

Тичка молиться. Божий Улюбленець знає, що від нього чекають, аби він відвіз покійницю на своєму вітрильнику і кинув у море перед старим фортом. Адже не може похоронна процесія вийти зі старого складу. Але як це втівкмати падре Жозе Педро? Безногий поспіхом намагається пояснити... Падре спочатку жахається. Це гріх, він не може погодитися на гріх. Потім все ж таки погоджується. Тільки Педро Куля не бере участі у розмові.

У мертвих очах Дори, очах матері, сестри, нареченої і дружини — великий спокій. Дехто з хлопців плаче. Кангасейро і Жоан Здоровило хочуть підняти тіло. Кангасейро ледве ворушить руками, а Жоан Здоровило плаче, мов жінка. Дона Анінья, тримаючи Педро за руку, накриває покійницю білою мереживною скатертиною.

— Вона піде до богині Єманжі, — говорить вона. — І теж стане святою...

Але ніхто не може підняти мертвє тіло, бо Педро обіймає його і не хоче відпустити. Професор крикнув на нього:

— Відпусти! Я теж любив її! Зараз...

Вони несуть покійницю в нічний спокій, до таємничого моря. Падре молиться. Дивовижна процесія прямує вночі до вітрильника Божого Улюбленця. Педро Куля дивився з піщаного берега, як вітрильник відпливає у море, простягає до нього руки.

Повернулися на склад хлопці. Білий вітрильник щезає в морі. Місяць освітлює піщане узбережжя, зорі сяють на небі і в морі. Панує спокій ночі. Спокій, що випромінився з Дориних очей.

ЗІРКА З БІЛЯВИМ ВОЛОССЯМ

У гавані Байї розповідають, коли вмирає мужня людина, вона стає зіркою в небі. Так було із Зумбі, з Лукасом де Фейра, з Безбуро, з усіма хоробрими неграми. Але піколи не траплялося, щоб жінка, якою б мужньою вона не була, стала після смерті зіркою. Декотрі, як Роза Палмейран чи Марія Кабасу, стали святыми на кандомблє. Але ніколи жодна з них не стала зіркою.

Педро Куля кидається у воду. Він не може лишатися на складі серед зітхань і плачу. Він хоче супроводжувати Дору, хоче піти з нею, зустрітися з нею в безмежному царстві Єманжі. Він пливе все вперед і вперед, за вітрильником Божого Улюбленця. Він пливе і бачить перед собою Дору, свою дружину, вона простягає до нього руки. Він пли-

ве, доки не знесилується. Тоді лягає на спину, очі його звернені до зірок і великого жовтого місяця. Що було йому до того, що він помре, коли йшов за своєю коханою, коли його чекала любов? Чи залежало йому на тому, що цієї ночі, за твердженнями астрономів, комета пронеслася над Байєю?

Те, що бачив Педро, була Дора, яка стала зіркою і пішла на небо. Вона була сміливішою за всіх жінок, за Розу Палмейран, за Марію Кабасу. Вона була така смілова, що перш ніж умерти, хоч була ще дитиною, віддала йому своє кохання. Тому вона стала зіркою на небі. Зіркою з довгим білявим волоссям, зіркою, якої ніколи не було в ноці Байї.

Щастя осяває обличчя Педро Кулі. До нього врешті теж прийшов спокій ноці. Тепер він знає, що вона сіятиме для нього серед тисячі зірок на незрівнянному небі негритянського міста Байї, з яким не може зірвнятись жодне місто в світі.

Його підбирає вітрильник Божого Улюбленця.

ПІСНЯ БАЇЇ — ПІСНЯ СВОБОДИ

ПОКЛИКАННЯ

Після смерті Дори минуло ще небагато часу, і враження від її короткої і виразної присутності і від її смерті сповнювали ноці на старому складі. Деякі хлопці, входячи до складу, за звичкою позирали в той куток, де звичайно сиділа Дора, біля Професора і Жоана Здоровила. Вони все ще вірили, що побачать її там. Вона залишилась для них нез'ясованою загадкою. Поява матері і сестри в їхньому житті була зовсім несподіваною. Тому вони все ще роззиралися за нею, хоч і бачили, як її відвіз Божий Улюбленець на своєму вітрильному в морські простори. Тільки Педро Куля не шукав її на складі. Педро Куля дивився в небо і бачив там зірку з довгим золотавим волоссям.

Одного разу Професор не запалив своєї свічки і не розгорнув книжки, нічого й не казав. Для нього це життя на складі закінчилось в ту мить, коли гарячка вбила Дору. Прийшовши сюди, ця дівчина заповнила своєю присутністю весь склад. Для Професора все набрало відтоді іншого змісту. Склад був ніби рамою для картини: її золотаве во-

лосся спадає Котові на плечі, і Кіт згадує свою маму, або ж її губи цінують Зе Фуйнью, щоб малий заснув, або ж її вуста виспівують колискових пісень. А як усміхалась вона, радіючи з мужності Кангасейро, ніби справжня смілива мулатка з сертану. Або як входила до складу, широко всміхаючись, волосся в неї розвівалося, коли вона поверталась після якоїсь пригоди з вулиць Байї. Або ж її очі, повні кохання: обличчя, яке палить гарячка, руки, що кличуть коханого до перших і останніх їхніх обіймів. Зараз Професор дивився на склад, як на раму без картини. Марне все. Для нього все втратило зміст або ж набуло ще страшнішого змісту.

Та й він сам дуже змінився за ці кілька місяців після смерті Дори. Ходив серйозний, мовчазний і зійшовся з тим чоловіком, який колись на тротуарі вулиці Чілі розбалакався з ним, подарував йому мундштук і дав свою адресу.

Одного вечора Професор не засвітив своєї свічки і не розгорнув книжки, він мовчав. До нього підійшов Жоан Здоровило. Професор складав свої речі, переважно книжки, в клунок. Жоан Здоровило не сказав нічого, але відразу все зрозумів, хоча всі вважали його дурним. Та коли повернувся у склад Педро Куля й запропонував йому сигарету, Професор сказав:

- Я іду...
- Куди, братику?

Професор обвів поглядом склад, хлопців, які виходили, сміялися, снували, мов тіні, поміж щурами.

— Що чекає нас у житті? Тільки побої в поліції, коли нас схоплять. Усі кажуть, що одного дня наше життя може змінитися. Падре Жозе Педро, Жоан де Адам, ти... Тепер я сам зміню своє життя...

Педро Куля не вимовив ні слова, але в його очах застигло запитання. Не допитувався і Жоан Здоровило, однак цей розумів усе.

— Я вчитимусь у одного художника в Ріо. Доктор Дантас, той, що з мундштуком, написав йому, надіслав мої малюнки. Художник звелів приїхати... Настане день, я покажу, яким є наше життя... Намалою портрети вас усіх. Ти сам казав колись про це, пам'ятаєш? Так ось, я так і зроблю...

Педро підтримав його:

- Ти допоможеш людям змінити життя...
- Але як? — спитав Жоан Здоровило.

Професор теж не зрозумів, а Педро Куля і сам не міг пояснити.

Але Педро Куля вірив у Професора, в його малюнки, у ненависть, яку той носив у серці з ранніх літ, у його любов до справедливості та свободи. Для нього дитинство серед капітанів піску не минуло даремно. Навіть якщо він потім стане великим митцем, а не злодієм, вбивцею чи волоцюгою. Та пояснити усього цього Педро Куля не вмів. Він сказав лише:

— Ми ніколи не забудемо тебе, брате. Ти читав нам історії, був найкмітливішим серед нас... Найкмітливішим...

Професор схилив голову. Жоан Здоровило підвівся, його голос розлігся, мов сурма, але звучав водночас і як прощальний крик:

— Хлопці, хлопці!

Всі зібралися навколо. Жоан Здоровило простяг до них руки:

— Хлопці, Професор іде від нас. Він стане художником в Ріо-де-Жанейро. Хлопці, хай живе Професор!

Вигуки «хай живе!» стисли хлопцеві серце. Він обвів поглядом старий склад. І це не була більше рама без картини, це була рама з численними картинами, наче кадрами на кінострічці. Мужнє життя в боротьбі і азігоднях. Він відчув бажання залишитися. Та який сенс залишатись? Якщо він піде, то, може, саме цим найбільше допоможе хлопцям. Він покаже світу їхнє життя... І ось вони тиснуть йому руку, обіймають його на прощання. Кангасейро засумував так, ніби дізнався про загибель одного з членів банди Лампіана.

Увечері на пристані чоловік з мундштуком, який вживився поетом, вручив Професорові лист і гроші.

— Він чекатиме на тебе в порту. Я телеграфував. Сподіваюсь, ти виправдаєш довіру, яку я маю до твоого таланту.

Ніколи ще пасажира третього класу не проводжали стільки людей... Кангасейро подарував йому кінджал. Педро Куля з усіх сил намагався бути веселим, жартував. Тільки Жоан Здоровило не приховував свого суму.

Коли пароплав відчалив, Професор довго ще бачив берет Педро, яким той розмахував на пристані. Серед незнайомих пасажирів — офіцерів у формі, комерсантів і сеньйорит — Професор тримався знічено, не здав, що робити, ніби вся його мужність лишилася там, на березі, у капітанів піску. Але в душі його вже звучала любов до свободи, любов, що змусить його згодом залишити і старого художника, коли той навчить його малювати по-академічному, і взятись до малювання на власний розсуд картин, якими невдовзі захоплюватиметься уся країна.

Минула зима. Минуло літо, настала ще одна зима. Потяглися довгі дощові дні. Ночами вітер віяв і віяв без угаву на піщаному узбережжі. Тепер Тичка продавав газети, чистив взуття, підносив валізи подорожнім. Красти він кинув. Педро Куля погодився, щоб Тичка мешкав у складі, хоча й відбився від хлопців. Педро ще не розібрався, що діється в душі у Тички. Він знав тільки, що хлопець прагне стати священиком, хоче тікати від цього життя. Але Куля певен, що це нічого не вирішить, нічого не виправить у їхньому житті. Падре Жозе Педро зробив усе, щоб змінити їхню долю. Однак такий він був один, інші не вважали його дії правильними. Який же в цьому сенс? Тільки коли всі будуть триматися разом, як твердить Жоан де Адам.

Тичку кликав бог. По ночах на складі хлопець постійно чув його виразний поклик. Це був могутній голос у його душі, схожий на голос моря чи вітру, що завивав поміж будинками. Голос, який говорить не вухам, а серцю. Голос, що кличе, веселить і жає водночас. Голос, який і від нього хоче всього, аби дати можливість йому служити. Бог кличе його. Поклик бога в серці Тички був сильним, мов голос вітру, наче могутній голос моря. Тичка хотів жити для бога, виключно для бога, жити самотньо, розкаючись, життям, яке очистить його від гріхів, яке зробить його достойним погляду божого. Бог кличе його, і Тичка mrіє про своє спасіння. Житиме в каятті, ніколи більше не задивиться на театральну виставу, яка відбувається у світі. Він не хоче більше нічого бачити, що відбувається на світі, він хоче очистити свої очі для споглядання бога. Бо для тих, у кого очі не досить очищені від гріхів, обличчя бога жахливе, немов розбурхане море. Але для того, в кого очі й серце чисті, обличчя бога спокійне, як морські хвилі сонячного, тихого ранку.

Тичка мічений богом. Але позначилося на ньому і життя капітанів піску. Зараз він зрікається своєї свободи, відмовляється дивитись на театр життя, відмовляється від

ття і пригод капітанів піску, щоб прислухатися до поклику бога. Бо голос бога, що лунає в його серці, незрівнянно могутніший. Тичка молитиметься за капітанів піску, каючись у гріхах у своїй келії. А поки що він повинен слухатись йти за голосом, який кличе його. Цей голос змінював вираз його обличчя зимовими ночами в складі. Йому здавалось, ніби надворі вже весна.

Падре Жозе Педро знову викликали до архієпископства. Цього разу, крім каноніка, його прийняв і голова орде-

ну капуцинів. Падре Жозе Педро тремтить, думаючи, що його знову лаятимуть, казатимуть про його гріхи. Він зробив багато протизаконного, щоб допомогти капітанам піску. Падре бойтися, що його спостигла невдача, бо йому майже ні в чому не вдалося поліпшити їхнє життя. Але часом він трохи заспокоював їхні маленькі серця. І в нього був Тичка... Його завоювання для бога. Якщо він і не зробив усього, якщо не оновив, як праґнув, їхнього життя, то він і не втратив усього. Дечого він усе ж досяг для бога. Він радів, що інколи він заступав капітанам піску батька й матір. Ватажки зараз уже поставали дорослими хлопцями, майже чоловіками. Професор уже поїхав, інші теж невдовзі порозходяться. Хоча вони й були злодіями, провадили грішне життя, подеколи він давав їм трохи заспокоєння і ласки у ці злигодні їхнього життя. І почуття товариськості.

Цього разу канонік не сварився. Він повідомив, що архієпископство вирішило дати йому парафію, і додав:

— Ви завдали нам багато клопоту, падре, із своїми помилковими ідеями щодо освіти. Я сподіваюсь, що добрість сеньйора архієпископа, який дає вам цю парафію, призведе до того, що ви більше дбатимете про свої обов'язки і не докучатимете нам настроями, що, напевно, навіяні радянськими прикладами.

Парафія ця ніколи не мала священика, бо не щастило знайти падре, який би погодився піти поміж кангасейро, в загублене у високогірному сертані селище. Але, почувши назву містечка, падре Жозе Педро зрадів. Він подається у край кангасейро. А кангасейро схожі на великих дітей. Він почав дякувати, проте голова ордену капуцинів перевинув його:

— Сеньйор канонік розповів мені, що серед цих хлопчаків є такий, що має покликання стати священиком.

— Я саме збирався сказати про це,— відгукнувся падре.— Ніколи не стикався я з таким виразним покликанням.

Місіонер усміхнувся:

— Річ у тому, що нам потрібний чернець. Звичайно, це не те ж саме, що стати священиком. Але дуже близько. І якщо його покликання справжнє, орден може надати йому можливість учитися і згодом стати священиком.

— Він буде дуже радий.

— Ви відповідаєте за нього?

Тичка стане ченцем. Прийде день, коли він, мабуть, пострижеться. І падре вийшов, дякуючи богові.

Вони проводжали падре на станцію. Гудок потяга був схожий на плач. Тут зібралося багато капітанів піску.

Падре дивився на них з любов'ю. Педро Куля звернувся до нього:

— Ви добре до нас ставилися, падре. Ви — гарна людина. Ми не забудемо вас...

Вони не пізнали Тичку, коли той з'явився у чернечій сутані, підперезаній довгою мотузкою. Падре Жозе Педро сказав:

— Ви знайомі з братом Франсіско зі Святого сімейства?

Вони дивилися на Тичку присоромлені. Але Тичка всміхався. Він був худий, схожий на аскета. В одязі капуцина він здавався ще вищим.

— Він молитиметься за вас... — сказав падре Жозе Педро.

Він попрощався і ввійшов у вагон. Потяг гуде, його гудок наче прощання. З вікна падре бачить хлопців, воїни махають руками, беретами, старими капелюхами, ганчірками, що правлять їм за носовички. Стара, яка опинилася навпроти нього і хотіла почати розмову, лякається, побачивши, що падре плаче.

Гульвіса тепер рідко з'являвся на складі. У нього гітара, він складає самби, вже дорослий, стало більше одним волоцюгою на вулицях Баїї. Ніхто не має такого вільного життя, як волоцюга. Гульвіса проводить день, тиняючись у доках, на базарі, а вночі відвідує свята макумби на пагорбах і в Солом'яному містечку або ж кандомблє. Він грає на своїй гітарі, єсть і п'є, закохує в себе вродливих мулаток, причаровуючи їх своїм голосом і музикою. Нерідко він зчиняє бійки, а коли поліція переслідує його, ховається у складі серед капітанів піску.

Тоді він грає для них, сміється й регоче з ними, ніби він все ще один із них. Між тим Гульвіса потроху відходить від банди, як виростає. Коли йому минуло дев'ятнадцять, він уже не повернувся, став справжнім волоцюгою, одним з тих мулатів, які люблять Баїю понад усе і проводять своє життя на міських вулицях. Ворог багатства і ворог праці, друг свят, музики і мулаток, волоцюга, забіяка, майстер капоейри, що спритно орудує ножем, і злодій, коли треба, Гульвіса співає пісню про волоцюгу з добрим серцем, пісню, яку він склав сам майже про себе. Він обіцяє дівчатам, що виправиться, що піде працювати, але назавжди лишиться волоцюгою. Стане одним з найбільших бешкетників у місті. Наступні капітани піску любитимуть його, захоплюватимуться ним, як сам Гульвіса колись любив і захоплювався Божим Улюбленцем.

Спливло чимало часу.

Одного разу Педро Куля ішов містом з Безногим. Вони зайдли у собор на площі П'єдаде подивитися на золоті речі, а мимохід витягли гроші у якоїсь богомолки. В цей час у церкві нікого не було, лише група бідних хлоп'ят і монах-капуцин, який учив їх катехізису.

— Так це ж Тичка... — сказав Безногий.

Педро Куля подивився. Знизав плечима.

— Ну то й що?

Безногий теж подивився.

— Не подасть він нам ні копійки...

— Нічого, прийде день, він теж стане падре... Нам слід було б триматися разом.

— Доброти замало, — зауважив Безногий. І додав: — Тільки ненависть...

Тичка не помітив їх. З терплячістю і лагідністю він на-вчав галасливих хлоп'ят законам катехізису, і двоє капітанів піску вийшли, похитуючи головами. Педро Куля поклав руку на плече Безногому:

— Ні ненависть, ні доброта. Лише боротьба.

Рівний голос Тички лунав у соборі. Голос ненависті Безногого лунав біля Педро Куля. Але він сам не чув ні того, ні того. Він чув голос докера Жоана де Адама, який розповідав про його батька, загиблого в боротьбі.

ПІСНЯ КОХАННЯ СТАРОЇ ДІВИ

Кіт розповідав, що стара діва дуже грошовита. Вона була останнім нащадком багатої родини, мала десь років із сорок п'ять і була негарна й неврастенічна. Казали, ніби в неї є кімната, повна золотих речей, брильянтів та інших коштовностей, котрі її родина нагромадила за довгі покоління. Педро Куля був переконаний, що звідти можна витягти чимало вартісного. Гонсалес, власник заставного за-кладу «О-14», давав за такі речі чималі гроші. Педро Куля запитав у Безногого:

— Ти зміг би туди проникнути?

— А чом би й ні?

— А потім влізмо туди всі...

У складі почувся сміх. Кіт саме вибрався на побачення з Далвою. Безногий заявив:

— Завтра вранці піду.

Стара діва відчинила двері. Вона мала тільки одну служницю, стару негритянку, яка теж ніби була частиною спадщини, бо жила вже в цій родині років із п'ятдесяти. Стара діва гордовито поглянула на Безногого:

— Що тобі треба?

— Я бідний сирота, кульгаю.— Він показав свою ногу.— Не хочу жити з крадіжок ані жебрати... Може б, у вас знайшлася для мене якась робота? Я міг би ходити купувати щось для вас...

Стара діва не спускала з нього очей. Хлопчик... Але не доброта озивалася в ній... Дуже давно, коли вона була ще дівчинкою, служив у них в домі хлопчик на побігеньках. Гарно було... Але її брат підстеріг їх і хлопця того прогнав. Зараз брата вже давно немає, і прийшов інший хлопчик проситися взяти його в дім.

— Ну гаразд. Візьму тебе.

Вона звеліла йому прийняти ванну. Ввечері дала грошей, щоб купив дещо для дому і собі одежду. Безногому вдається прибрести до кишені тисячу двісті мільрейсів. Він подумав: «Тут я призираю грошенят».

На кухні негритянка розповідала йому своїм співучим голосом давні історії. Безногий слухав і вдавав, ніби захоплений, щоб завоювати у служниці більшу довіру. Але коли він запитав про золоті речі, негритянка замовкла. Безногий не відступав. Коли треба було, він умів бути терплячим, уже знат, як поводитись у таких випадках. У світлиці стара діва вишивала хрестиком рушника й зацікавлено позирала крізь відчинені двері на Безногого. Вона була негарна, але фігура її, незважаючи на вік, зберегла привабливість. Вона покликала Безногого подивитися на її роботу. Коли Безногий підійшов, вона нахилилась, і хлопець міг побачити її великі груди. Робота здалася йому дуже гарною, і він похвалив, як добре вихований хлопчик:

— Ви, сеньйоро, гарна майстриня...

Попри кульгаву ногу і невродливе обличчя, він здався старій діві дуже симпатичним. Звісно, краще, аби він був ще трохи старший. Та все ж... Вона знову нагнулась, виставляючи перед Безногим свої перса. Але хлопець відвів погляд, бо тоді йому ще й на думку не спадало, що вона робить це зумисне. Коли ж він знову похвалив її роботу, діва погладила його по обличчі.

— Спасибі, синку мій.— Її голос звучав млюсно.

Увечері негритянка принесла до їдальні матрац і постелила Безногому. Накрила матрац простирадлом, поклала подушку. Стара діва була десь у подруги в гостях, на цій же вулиці, та коли вона повернулась додому, Безногий уже лежав. Він ще чув, як вона з кимось прощалась:

— Вибачте, що довелося вам проводжати мене, самітницю, додому.

— Дона Жоана, не кажіть такого...

Грюкнули двері, забряжчав ключ. Негритянка вже спала в кімнатці біля кухні. Стара діва зайдла у їадальню. Безногий удав, ніби спить. Вона зітхнула і пішла до своєї кімнати.

Світло погасло у всьому будинку. Хоч хлопці в старому складі лягали спати значно пізніше, Безногий відразу заснув. Тому й не чув, коли прийшла до нього стара діва. Відчув руку, що пестила йому волосся. Подумав, що це просто гарний сон. Та ось рука ковзнула по його тілу, Безногий хотів закричати, але стара діва затисла йому рота рукою.

— Служниця може почути,— прошепотіла вона й притулилася до нього.

Безногий встав невиспаний, утомлений. Тіло мов не своє. У ньому піdnімається глуха злість. Протягом дня він ледве відповідає Жоані, говорить їй грубоці, і жінка плаче. Безногий називає її старою дівою, погрожує, що піде геть. Вона дає йому гроші і просить, аби залишився. Але не заради грошей Безногий залишився. Він уже знав на той час, яким ключем відмикати двері, де Жоана ховає золоті речі. Треба викрасти ключа для капітанів піску. Але щось інше тримає його тут.

Йому завжди не щастило з жінками. Жодна не дивилась на нього, не запрошувала його поглядом. Інші були негарні, але його жінки не хотіли через кульгаву ногу, через те, що ходив він як рак. І врешті він змирився з тим, що неприємний жінкам, якщо й добивався чогось, то силоміць, лише гвалтом. Аж ось з'являється біла жінка, з грошими, щоправда, негарна й стара, але ще досить апетитна. І Безногий не може піти звідси, хоч кожного дня стає дедалі грубіший зі своєю господинею.

Удень Безногий ненавидів її, ненавидів і себе, ненавидів цілий світ.

Педро Куля покартав його за затримку. Минуло вже досить часу, щоб Безногий міг проникнути у всі секрети будинку. Безногий пообіцяв більше не баритися. Наступного дня він утікає з ключем.

Стара діва марно чекала на нього. Вона була ніби покинута дружина. Вона плакала й нарікала. Її коханий не приходив, а вона ж так само прагнула кохання, як і всі ті гарні жінки, що прогулювались вулицями.

Проте дізнавшись уранці про крадіжку, вона розлюти-

лась. Отже, цей хлопчисько кохався з нею лише для того, щоб потім обікрасти. Йй наче дали ляпаса, а потім сказали, що це тому, що вона негарна. Вона плакала, але це вже не була пісня кохання. Вона ладна була задушити Безногого, аби зустріла його на вулиці. Бо він насміявся над її коханням, над жадобою кохання в її крові. Яка вона негарна! І вона в розpacі падає на підлогу.

А в цей час на складі Безногий сміявся, оповідаючи про свої пригоди. Однак у глибині душі знов, що стара діва ще більше спустошила його, збільшила ненависть, яка криється в його серці, розпалила його пристрасть, що тепер позбавляє його сну.

ЗАЙЦЕМ НА ПОЇЗДІ

Пароплави приходять в Ільєус, переповнені жінками. Жінки прибувають із Байї, з Аракажу, дівчата легкої поведінки — з Ресіфе, навіть з Ріо-де-Жанейро. Грубезні фазендейро спостерігають з пристані за жінками. Смаглявки, білявки і мулатки приїжджають, щоб обірати чоловіків. Звістка про підвищення цін на какао поширилася по всій країні, і ось у такому маленькому містечку, як Ільєус, відкрито аж чотири кабаре, в яких фазендейро за грою і шампанським підпалюють п'ятсотмільйорові банкноти. Про це дізналися повії. Звістку принесли бродячі торгівці. Кабаре «Брама» в Аракажу враз втратило своїх кралечок — усі вони перейшли в «Ельдорадо» — кабаре в Ільєусі. Повії Ресіфе відпливли кількома пароплавами. Мешканці Пернамбуку лишилися зовсім без жінок, ті помандрували в кабаре «Батаклан», яке студенти, що приїздили на канікули, називали «Школою», багато повії із Ріо-де-Жанейро розташувались у «Тріаноні», колишньому «Везувії», найрозкішнішому з чотирьох кабаре міста какао. Навіть Ріта Танајура, відома своїми стегнами, залишила рідну Естансію, де була королевою в невеличкому борделі, і та помандрувала. Тепер вона стала королевою «Фар-Уеста», кабаре на вулиці Жаби, де звуки поцілунків і корків, що вилітали з пляшок шампанського, змішувалися з пострілами, з галасом бійки. «Фар-Уест» був місцем розваги наглядачів з плантацій і раптово забагатілих дрібних фазендейро.

Спорожніли будинки і на вулиці, де мешкала Далва. Білі жінки попрямували до «Батаклану», «Ельдорадо», а мулатки — до «Фар-Уесту». Декому пощастило розташув-

ватися в «Тріаноні», в який ходили танцювати полковники. Пернамбуцькі і сержіпські жінки з «Батаклану» частину грошей, зароблену на полковниках, віддавали молоден'ким студентам у обмін за їхнє кохання. Подорожні заповнили «Ельдорадо». У «Фар-Уесті» жінки діставали коштовні подарунки, хоч іноді могли дістати й кулю, що проростала на їхніх грудях дивовижним червоним банкнотом. Ріта Танажура танцювала чарльстон на столі серед пляшок шампанського. Все це було при підвищенні попиту на какао кілька років тому.

Коли Далва дізналася, що Ізабел придбала кольє і перстень з діамантами, хоча «працювала» не в «Тріаноні», найрозвізнішому з кабаре, а лише в «Батаклані», вона не витримала і спакувала валізи. Ще б пак, адже всі вважають її найкращою на своїй вулиці, в «Тріаноні» вона теж має успіх. Вона вдягла Кота в елегантний кашеміровий костюм, пошитий на замовлення, і Кіт ураз перетворився із звичайнісінського хлопчика на одного з наймолодших байянських звідників.

Увечері, вбраний у новий костюм і чорні лаковані черевики, з краваткою-метеликом і в солом'яному капелюсі, Кіт з'явився на складі. Жоан Здоровило з подивом вигукнув:

— Диви, чи це не Кіт?

Котові ще не минуло вісімнадцяті, але він уже чотири роки любив Далву. Він звернувся до Жоана Здоровила:

— Тепер я розпочну справжнє життя.

Він запропонував хлопцям сигарети, витягнувши коштовний портсигар, і пригладив старанно зачесаного чуба. Потім поклав руку на плече Педро Кулі:

— Брате, я прямую в Ільєус. Моя стара зароблятиме там гроші. Я іду з нею. Може, там забагатію. Якщо стану фазендейро, ми влаштуємо там велетенські гульбища.

Педро посміхнувся. Ще один відходить. Але ж не можуть вони залишитися хлопчисками на все життя. Він добре зізнав, що ніколи вони не були дітьми. Змалку жили небезпечним вуличним життям, і тому капітани піску були чоловіками, бо жили, як чоловіки. Не було великої різниці. В більшості життєвих випадків вони поводились, як дорослі. Вони кохалися з ранніх літ, гвалтували на піску негритяночку, крали, щоб жити, як дорослі міські злодії, а коли потрапляли в поліцію, їх били, як справжніх чоловіків. Інколи вони тримали в руках і зброю, ніби найнебезпечніші байянські бандити. У них не було дитячих розмов, вони міркували, як дорослі. І відчували себе дорослими. В той час,

коли інші міські діти гралися чи читали книжки, вуличні хлопчаки розв'язували цілком «дорослі» питання. У своєму злідennому і сповненому пригод житті вони завжди були чоловіками і ніколи не були повною мірою дітьми. Тому що дитину створює домашнє оточення, батько, мати, відсутність будь-якої відповідальності. А в цих ніколи в їхньому вуличному житті не було ні батька, ні матері, їм завжди доводилося дбати про себе, відповідати за себе, завжди були вони рівні чоловікам. Ті, що були старші й роками верховодили в банді, ставали юнаками і розходилися в пошуках своєї долі. Поїхав Професор, він маює картини в Ріо-де-Жанейро. Гульвіса потроху втрачає зв'язок із складом, грас на гітарі під час свят і на кандомблє, зчиняє бійки. Він став ще одним міським волоцюгою. Його ім'я вже навіть згадується в газетах. Як і інші волоцюги, він відомий агентам поліції, які завжди приглядаються до таких типів. Тичка — чернець у монастирі. Бог покликав його, і ніхто більше нічого про нього не знає. А тепер іде Кіт. Цей витягатиме гроші з кишень у фазендейро Ільєуса. Божий Улюбленець якось передрік, що Кіт колись обов'язково розбагатіє. Вуличне життя, життя покинутої напризволяще дитини зробило з Кота гравця, шахрая, сутенера... Мине деякий час, підуть і інші. Лише Педро Куля не знає, що йому робити. Незабаром він уже не буде хлопчиком, буде дорослим мужчиною, і йому доведеться передати іншому керування бандою капітанів піску. Куди він піде? В нього немає здібностей до творчої праці, як у Професора, він не народився волоцюгою, як Гульвіса, який не переймається щоденною боротьбою людей, а полюбляє лише товктися на вулицях, базікати у доках і гуляти, коли влаштовують кандомблє на підміських пагорбах. Педро дивився на театр життя і почував, що свобода, яку він бачить, не вгамує тієї жаги свободи, яку він носить у собі.

Педро замислюється над життям людей, він вважає, що їм не вистачає свободи. Ніяк йому не відчути поклик бога, як почув його Тичка. Проповіді падре Жозе Педро ніколи не промовляли до його серця. Падре подобався йому тільки як добра людина. Але слова Жоана де Адама завжди знаходили відгук у його серці. Правда, Жоан де Адам і сам мало що знає. У нього сильні м'язи, гучний голос вожака, він може стати керівником страйку. Не хотів би також Педро, як Кіт, їхати в Ільєус і здирати гроші з полковників. Він хотів би чогось такого, чого не знає й сам, і тому поки що залишається серед капітанів піску.

Хлопці на складі прощаються з Котом. Той посміхається

ся. Він надзвичайно елегантний, у нього прилизане волосся, а на пальці та обручка з камінцем винного кольору, котру колись украв...

Педро прощається з Котом у гавані. Він стойть у лахмітті, розмахуючи беретом, і почуває себе зовсім далеким Котові, що в добре пошитому костюмі поруч з Далвою має вигляд цілком дорослого чоловіка. І Педро відчуває хвилювання, яому хочеться втекти, поїхати кудись на підніжці поїзда чи пароплавом.

Але на поїзді зайцем незабаром від'їжджає Кангасейро. Одного дня поліція скопила його, коли він витягав у комерсанта гаманець. Кангасейро саме минуло шістнадцять. Його забрали в поліцію. Він і не застогнав, коли його били, відповідав поліцейським з погордою, яку завжди відчуває до поліції людина з сертану. Через вісім днів його випустили. Він вийшов майже веселий, бо мав тепер тверду життеву мету: вбивати поліцейських.

Він перебув кілька днів на складі, заглиблений у роздуми. Його кликав сертан, життя кангасейро. Одного чудового дня він заявив Педро:

— Я піду і побуду певний час з малокерійськими індіанцями — безпритульними в Аракажу.

Малокерійські індіанці-безпритульні були в Аракажу, як капітани піску в Байї. Вони мешкали під мостами, крали і бились на вулицях. Суддя у справах неповнолітніх Олімпіо Мендоса був добрим чоловіком, завжди намагався, як тільки міг, залагодити конфлікти, дивувався кмітливості тих хлопчаків, які жили, мов дорослі, розумів, що цю проблему неможливо по-справжньому розв'язати. Він розповідав письменникам про дивовижні пригоди своїх неповнолітніх підопічних і в глибині душі любив хлопчаків. Але журився, що не може допомогти їм. Коли ж поміж малокерійських індіанців-безпритульних з'являвся хтось новий, суддя відразу ж знов, що прибулий з Байї, і дістався сюди на поїзді зайцем. А коли зникав хтось із індіанських хлопчаків, суддя знов, що той пішов до капітанів піску в Байї.

І ось рано-вранці поїзд із Сержіпе прогудів на станції Калсада. Ніхто не прийшов проводжати Кангасейро, бо він скоро мав повернутись. Він просто збирався трохи побути серед малокерійських індіанських хлопчаків і забути про байянську поліцію, яка його так відшмагала канчуками. Він заліз у товарний вагон, що був відчинений, і склався серед тюків. Незабаром поїзд рушив, потягся дорогою, що вела в рівнину сертану, у провінцію Індіа Нордестіна. Біля глинняних хижок — жінки й дівчатка. Напівголі чоловіки об-

робляють землю. Дорогою, що йде паралельно залізничній колії, гонять череду волів і корів. Пастухи-вакейро підгanyaють криком тварин. На станціях продають солодку кашу з маніоку й проса і солодкі коржі.

Кангасейро вдихає запах сертану, милується ним. На маленьких станціях продавали з лотків сир і рападуру¹. Забуті краєвиди сертану знову перед очима сертанця Кангасейро. Роки, прожиті в місті, не знищили в нього любові до бідного й чудового сертану. Ніколи не був він міським хлопчаком, таким, як Педро Куля, Гульвіса чи Кіт. Він завжди був чужаком у місті, з іншою вимовою, він розповідав про Лампіана, називав його «мій хрещений батько» і наслідував голоси звірів з сертану. Колись його мати мала ділянку землі. Мати була кумою Лампіана, і тому поміщики не чіпали її землі. Та коли Лампіан пішов у сертан Пернамбуку, фазендейро захопили материну землю. Вона подалася в місто шукати справедливості і вмерла в дорозі, а Кангасейро сумно пішов далі. Він багато чому навчився в місті серед капітанів піску. Він зрозумів, що не лише в сертані багатії погано ставляться до бідних. У місті — теж. Кангасейро знав тепер, що бідні діти нещасні скрізь, що багатії переслідують їх і верховодять усюди. Іноді він посміхався, але ніколи не переставав їх ненавидіти. Через Жозе Педро він довідався, чому Лампіан не довіряє священикам. Ненависть, яку збудило в ньому місто, призвела до того, що він полюбив свого хрещеного батька Лампіана понад усе. Навіть більше, ніж Педро Кулю.

Тепер він був у сертані, а навколо нього пахли гірські квіти. Його друзями зараз були поля, птахи, худюці пси біля дверей хатин. Він бачив старих чоловіків, схожих на індіанських місіонерів, і негрів з довгими чотками на ший. Відчував приємність від пахощів страв із кукурудзи та маніоки. Бачив худих чоловіків, що обробляють землю, аби заробити півтора мільрейса в день у власників землі. Лише каатинга² належить усім, бо Лампіан звільнив каатингу, вигнав з неї багатіїв, зробив каатингу землею кангасейро, які б'ються з плантарами. Лампіан, герой сертану всіх п'яти штатів. Кажуть, що він злочинець, жорстокий бандит і вбивця, гвалтівник і грабіжник. Але для Кангасейро, для чоловіків, жінок і дітей сертану він — новий Зумбі дос Палмарес, він — визволитель, капітан нової армії. Тому що свобода — як сонце, вона найбільше щастя

¹ Рападура — неочищений тростинний цукор у плитках.

² Каатинга — густий тропічний ліс, джунглі.

у світі. І Лампіан б'ється, вбиває, гвалтує жінок і грабує в ім'я свободи. В ім'я свободи і справедливості для експлуатованих людей велетенського сертану п'яти штатів — Пернамбуко, Параїби, Алagoаса, Сержіе і Баїї.

Кангасейро хвилює вигляд сертану. Поїзд не поспішає, іде повільно, перетинаючи землі сертану. Людські злидні тут жахливі. Але ці люди такі сильні, що серед страшних злиднів спромагаються народити красу. Що вони зроблять, коли Лампіан звільнить усю каатингу, принесе справедливість і свободу?

Проходять гітаристи, імпровізатори поетичних творів. Проходять чередники-вакейро, які женуть худобу. Чоловіки саджають маніоку і кукурудзу. На станціях фазендейро виходять з вагонів розім'яти ноги. Вони з великими револьверами. Сліпі гітаристи співають, жебраючи. Негр у короткій сорочці і з чотками іде станцією, бурмочучи щось незнайомою мовою. Він був рабом, зараз він божевільний і живе на станції. Всі його сахаються, жахаються його проклять. Він багато страждав, канчук наглядача полішив рубці на його спині. Так само канчук поліцейського, помічника багатіїв, скалічив спину Кангасейро. Прийде день, коли і його жахатимуться всі.

Довкола каатинга сертану, паході квітів. Поїзд поволі рухається поміж гір. Чоловіки взуті в черевики домашнього виробу, в подертих капелюках. Діти вчаться на кангасейро в школі злиднів і експлуатації людини.

Поїзд раптом зупинився посеред каатинги. Кангасейро визирає з вагона. Розбійники тримають напоготові зброю. Грузовик, що їх привіз сюди, стоїть по той бік дороги. Телефрафні проводи перетято. У дикій каатингі нікого не видно. Якась дівчина непримітніс, комівояжер глибше ховає гаманець з грішми. Грубезний фазендейро виходить з вагона і каже:

— Капітан Віргуліно...

Розбійник наставляє на нього рушницю:

— Назад!

Кангасейро здається — серце в нього ось-ось розірветься з радощів. Він зустрів свого хрещеного батька, Віргуліно Ферейру Лампіана, героя сертанських хлопців. Він наближається до нього. Один з кангасейро хоче відсторонити його, але він каже:

— Хрещений батьку...

— Ти хто?

— Я Кангасейро, син твоєї куми...

Лампіан пізнає його, посміхається. Потім бандити вхо-

дять у перші вагони, їх небагато, може, з дванадцять. Кангасейро прохає.

— Хрещений батьку, дозволь мені лишитися з вами...
Дай мені рушницю.

— Ти ще хлопчик... — Лампіан дивиться на нього темними очима.

— Я вже не хлопчик, я бився з поліцейськими.

Лампіан наказує:

— Зе Байяно, дай рушницю Кангасейро...

Він дивиться на хрещеника.

— Вартуй біля цього виходу. Якщо хто скоче тут вистрибнути — стріляй.

І починає збирати данину. Знову хтось непритомніє, у вагоні — крики, звук пострілу. Потім група вертається на дорогу. Вона веде двох поліцейських, що йшли поїздом. Лампіан ділить гроші поміж учасниками нападу. Отримує свою долю і Кангасейро. З одного вагона скапує кров. Приємні пахощі сертану лоскочуть Кангасейро ніздрі. Поліцейських ставлять біля дерев. Зе Байяно готове рушницю, але раптом чується голос Кангасейро:

— Залиш їх мені, хрещений. Вони били мене в поліції, били набагато молодшого за них.

Він зводить рушницю. Який сертанежо не має несхильного зору? Усе його темне обличчя освітлює посмішка. Один поліцейський падає, другий намагається втекти, але куля наздоганяє його, потрапляючи в спину. Кангасейро кидається до нього з ножем, жадаючи помсти. Зе Байяно каже:

— Цей малий — гарний хлопець...

— Мати в нього була молодець, кума моя,— згадує Лампіан з гордістю.

«Справжній негідник...» — думают пасажири в поїзді.

З колії забирають навалені дерева, поїзд повільно рушає. Кангасейро зникають в каатинзі. Повітря каатинги сповнює груди Кангасейро, він зупиняється і робить кінджалом дві зарубки на цівці рушниці. Два перших...

Вдалині тоскно гуде поїзд.

ЯК ЦИРКОВИЙ ПОВІТРЯНИЙ ГІМНАСТ

Зробити напад на будинок на вулиці Руя Барбози було надто великим зухвалством. Неподалік від нього, на Двірцевій площі, тинялося багато поліцейських, агентів і солдатів. Але хлопці праґнули пригод, вони дорослішали,

ставали сміливішими. В будинку було чимало людей, що зняли тривогу, і поліцейські підспілі швидко. Педро Куля і Жоан Здоровило втекли вниз схилом. Пощастило щезнути і Задираці. Але Безногий на вулиці потрапив у безвихідне становище. Грав із поліцейськими в перегони. Ті вже облишили доганяти інших хлопців, упевнені, що кульгавого скоплять швидше. Він метався з одного боку вулиці на другий, а поліцейські натискали. Він спрітно обійшов одного стражника і вискочив на схил. Але замість того, щоб збігти вниз і вибратися на Байшу дос Сапатейрос, побіг на Двірцеву площину. Безногий зізнав, що його вже скопили б, якби він біг вулицею. За ним бігли дорослі чоловіки, значно старші, з довгими ногами, а він був кульгавий, та ще й утікав. Він твердо зізнав одне — нізащо не дасть спіймати себе. Пригадав собі знову, як він перебував уже в поліції, важкі сни своїх ночей. Не спіймають його нізащо — билася в ньому єдина думка, поки він тікав. Стражники бігли за ним, не відступаючи. Безногий зізнав, що скопити хоч одного з капітанів піску — велика заслуга для поліцейського. Тоді б вони вже помстилися. І він вирішив, що не дастесь їм у руки, не дозволить торкнутися до себе. Безногий ненавидів їх, як ненавидів усіх на світі, бо ніколи не міг знайти в людях справжньої до себе любові. А якщо і знаходив її, то відразу ж мусив кидати, тому що вуличне життя вже поставило на ньому своє вічне тавро. Він ніколи не зазнав дитячих ра дощів. Став дорослим ще до того, як йому минуло десять років, і відтоді витримував бій за найубогіше зі всіх життів — за життя безпритульного дітлаха. Ніколи йому не пощастило мати біля себе хоча б когось близького, крім того пса, який зараз тікав за ним. У тому віці, коли серця всіх дітей сповнені щиріх почуттів, серце Безногого переповнювалася ненависть. Він ненавидів місто, життя і людей. Любив тільки свою ненависть, почуття, яке робило його сильним і відважним, врівноважуючи цим хоч якось його кульгавість. Лише одного разу жінка виявила доброту до нього, але, по суті, доброта її була спрямована на померлого сина, а не на нього самого, бо вона сподівалась, що в ньому повернеться до неї її син. Інша жінка лягла з ним у ліжко, пестила його, бавилася з ним, щоб отримати краплі кохання, якого ніколи доти не мала. Але ніхто не кохав його таким, яким він був, — кульгавим, сумним, безпритульним хлопцем. Багато хто ненавидів його. А він ненавидів усіх. Його били в поліції, і один чоловік реготав, коли його били. Для нього зараз це поліцейський, який біжить за ним. Якщо його скоплять, той чоловік знущатиметься знову. Але його не

схоплять. Вони переслідують його по п'ятах, але не схоплять його. Вони гадають, що він зупиниться біля великого підйомника, що з'єднує Нижнє місто з Верхнім. Але Безногий не зупиняється. Він вистрибує на невисоку стіну, обертається до поліцейських, які ще біжать за ним, і сміється, вклавши у цей сміх усю силу своєї ненависті, плює в обличчя поліцейського, який наближається з витягненими руками, і стрибає через спину вниз, як повітряний гімнаст цирку.

Вся площа на мить завмерла. «Розбився!» — вигукує якась жінка і непримітніє. Безногий розбивається об скелю, як повітряний гімнаст, який не спіймав іншої трапеції. Собака виє, протиснувши морду крізь гратеги стіни.

ГАЗЕТНІ ПОВІДОМЛЕННЯ

«Вечірня газета» публікує телеграму з Ріо-де-Жанейро. В ній розповідається про успіх виставки робіт молодого художника, який досі був зовсім невідомий. За кілька днів ця ж газета теж із газети в Ріо-де-Жанейро передруковує рецензію художнього критика. Той художник — байянець, а «Вечірня газета» дуже уважна до слави земляків. Після розгляду достойнств і недоліків робіт художника з нахилом до соціальних проблем; після вживання таких виразів, як інтер'єр, світло, колір, сила, кут зору тощо в рецензії написано:

«...Одну подробицю помітили всі, хто відвідав цю дивну виставку дитячих портретів та сцен із життя. А саме те, що всі добре почуття незмінно відтворені в образі дівчинки з білявим волоссям і гарячково палаючими очима. А всі лихі почуття — в образі людини в чорному пальті, з вигляду подорожнього. Як пояснить психоаналітик майже підсвідоме повторення цих постатей у всіх картинах? Вірогідно, що художник Жоан Жозе пережив якийсь випадок...» Далі йшлося знову про кольори, світло, інтер'єр, силу, кути зору та інші складні проблеми майстерності живописця.

Через кілька місяців «Вечірня газета» повідомила в замітці під заголовком «ПОДАРУНОК ДАНАЙЦІВ. ПОЛІЦІЯ БЕЛЬМОНТЕ ПОВЕРТАЄ ШАХРАЯ КОТА»:

«Поліція Бельмонте одержала від поліції в Ільєусі справжній подарунок данайців. Відомого молодого шахрая, що свого часу діяв в Ільєусі під прізвиськом Кіт, після того як він обібрал багатьох поміщиків і комерсантів, видуривші в них великі суми, поліція вислала в Бельмонте. Там він

продовжував дуже успішно шахраювати. Він умудрився продати багатьом поміщикам великі площі прекрасних земель для розведення какао. Коли ті поїхали подивитися куплені землі, виявилося, що це не що інше, як русло річки Кашоєйри. Поліція Бельмонте зуміла схопити шахрая і відпровадила його назад в Ільєус.

Ільєусці багатші за нас,— закінчував з деякою іронією кореспондент цієї замітки,— вони можуть утримувати елегантного Кота з більшим комфортом, ніж сина прекрасної провінції Бельмонте, принцеси Півдня. Бо якщо Бельмонте — принцеса, провінцію Ільєус цілком справедливо називають Королевою Півдня».

Серед дрібних поліцейських новин у «Вечірній газеті» одного разу промайнуло повідомлення, що волоцюга, відомий під прізвиськом Гульвіса, вчинив страшну бійку на святі в Солом'яному містечку, пляшкою пива розбив голову господареві дому, і тепер його розшукує поліція.

Під різдво «Вечірня газета» вийшла з величезними заголовками. Публікувалося сенсаційне повідомлення про історію жінки з банди Лампіана, історію коханки кангасейро. Населення п'яти штатів — Байі, Сержіпе, Алагоасу, Параїби і Пернамбуко — живе, звернувшись погляди на Лампіана. З ненавистю чи з любов'ю, але не байдуже. У заголовку, надрукованому величезними літерами, сказано: «ШІСТНАДЦЯТИЛІТНІЙ ХЛОПЧИСЬКО В БАНДІ ЛАМПІАНА».

Підзаголовки також були набрані великими літерами: ЦЕ ОДИН З НАЙСТРАШНІШИХ КАНГАСЕЙРО, — ТРИДЦЯТЬ П'ЯТЬ КАРБІВ НА ЙОГО РУШНИЦІ. — ВІН НАЛЕЖИТЬ ДО КАПІТАНІВ ПІСКУ. МАШАДАН ЗАГИНУВ ЧЕРЕЗ КАНГАСЕЙРО.

Репортаж був докладний. У ньому розповідалося, що вже раніше помітили в банді Лампіана хлопчину років шістнадцяти, як з'ясувалося тепер, на прізвисько Кангасейро. Незважаючи на свій вік, молодий кангасейро наганяв жах у сертані, як один з найжорстокіших членів банди. На його рушниці тридцять п'ять карбів. А кожний карб означає вбиту людину. Потім викладалася історія смерті Машадана, одного з найстаріших членів банди Лампіана.

Трапилося так, що банда захопила по дорозі старого сержанта поліції. Лампіан віддав його Кангасейро, щоб той «розрахувався» з ним. Кангасейро почав «розрахуватися» неквалом, з помітним задоволенням відрізаючи в нього кинджалом шматочки тіла. Це було такою жорсто-

кістю, що Машадан звів рушницю, щоб пристрелити хлопчину. Але перш ніж він встиг це зробити, Лампіан, який дуже пишався хлопцем, сам вцілив у Машадана, і Кангасейро далі мстив.

Повідомлення було велике і містило описи різних інших злочинів шістнадцятирічного Кангасейро. Потім згадувалося, що поміж капітанів піску жив хлопець на прізвисько Кангасейро і що, можливо, це той самий Кангасейро. Далі йшлося про мораль і різні думки з цього приводу.

Весь тираж було розкуплено. Через кілька місяців газета знову розійшлася повністю, бо в ній було надруковано про арешт Кангасейро. Його заарештували під час сну. Це зробило авіаційне поліційне відділення, що патрулювало в сертані і вислідило лігво Лампіана. Повідомлялося, що молодого Кангасейро привезуть у Байю наступного дня. На фотографіях у Кангасейро було похмуре обличчя. «Вечірня газета» твердила, що це «обличчя вродженого злочинця».

То була неправда, про що і сама «Вечірня газета» згодом повідомляла у кількох надзвичайних і сенсаційних випусках, зазначаючи, що суд покарав Кангасейро на тридцять років ув'язнення за п'ятнадцять вчинених убивств і замахів на вбивства. Однак на його рушниці було шістдесят карбів. Газета вказувала на цей факт, наголошуячи, що кожний карб означає вбиту людину. Було надруковано також висновок урядового лікаря, вельми, вельми шановного і порядного мужа, засłużеного діяча культури, зокрема в галузі етнографії і соціології, де він доводив, що Кангасейро людина цілком нормальна і провадив життя Кангасейро, вбиваючи стількох людей з такою жорстокістю зовсім не через недобру спадковість. Вся справа в оточенні... далі йшли вже різні наукові пояснення.

Це, однак, не стільки пробудило інтерес громадськості, як виклад близької, чудової і надзвичайної промови громадського захисника, доктора юриспруденції, який змусив просльозитися присяжних, навіть сам суддя витирав слози, коли громадський захисник з ораторською майстерністю змальовував страждання жертв молодого Кангасейро.

Але публіка в залі суду була обурена тим, що сам Кангасейро не пролив на суді жодної слозини. Навпаки, його похмуре обличчя було на диво спокійне.

ТОВАРИШІ

У місті відчувається якийсь новий настрій.

Педро Куля покинув склад із Жоаном Здоровилом і Задираю. У гавані порожньо, ніби всі розійшлися. Самі поліцейські охороняють склади. Цього дня припинено розвантаження суден, бо вантажники на чолі з Жоаном де Адамом пішли виявити солідарність з трамвайними водіями, які оголосили страйк.

Здається, ніби в місті свято, але якесь інше, ніж звичайне. Проходять групи людей, захоплених розмовою, автомобілі кружляють по вулицях, розвозячи людей на працю, продавці в крамницях сміються, схил Гори переповнений людьми, що підімаються або спускаються, підйомники теж зупинились. Невеличкі автобуси переповнені, люди висять на східцях. Групи страйкарів підходять до синдикату, де повинні були прочитати маніфест докерів, який ніс Жоан де Адам у своїх великих руках. Біля дверей синдикату групи робітників розмовляють, а поліцейські стоять на варті.

Педро Куля каже Жоану Здоровилу і Задираці, коли вони йдуть вулицями:

— Гарно!

Жоан Здоровило теж усміхається, а негрея Задирака передрікає:

— Сьогодні буде бійка.

— Не хотів би я стати кондуктором або водієм трамвая,— каже Жоан Здоровило.— Вони заробляють копійки. І правильно роблять, що страйкують...

— Ходімо подивимось? — пропонує Педро Куля.

Хлопці наближаються до дверей профспілки. Входять люди: негри, мулати, іспанці й португалці. Потім хлопці бачать, як Жоан де Адам та інші вантажники входять під привітальні вигуки трамвайніків. Хлопці теж їх вітають, бо Жоан Здоровило і Задирака люблять Жоана де Адама.

Стоячи біля дверей, хлопці чують голос промовця.

Інший голос кидає звинувачення: «продався», «жовтий».

— Гарно...— каже Педро Куля.

Йому кортить увійти, змішатися з страйкарями, галасувати і боротися разом з ними.

Того вечора місто заснуло рано. Зійшов місяць, і з моря долинув голос негра, що співав про свій сум від того, як його покинула кохана. Хлопці у складі вже сплять. Навіть

Жоан Здоровило хропе, простягши під дверима, з кінджалом під рукою. Тільки Педро Куля не спить, просто лежить на піску. Він дивиться на місяць, слухає негра, який сумує за свою мулаткою. Вітер доносить уривки пісні. Куля, слухаючи пісню, шукає Дору серед зірок у небі. Адже вона теж стала зіркою, зіркою з білявим волоссям. Справжні чоловіки мають зірку замість серця. Але ніхто й ніколи не чув про жінку, що мала б на грудях, ніби квітку, зорю. Найкращі жінки у Байї, на землі і на морі, коли вмирали, ставали святыми негрів, як і відчайдушні волоцюги, якщо вони були справжніми чоловіками. Роза Палмейран стала сяятою на кандомблє, до неї звертаються з моліннями мовою наго¹. Марія Кабасу — свята на кандомблє Ітабуни, бо саме в цьому місті вона вперше виявила свою мужність. Це були величні і сильні жінки. З м'язистими руками, як у чоловіків-страйкарів. Роза Палмейран була красунею, ходила, наче моряк, перевальцем, вона була жінкою моря, мала вітрильник, на якому вміла так хвацько ввійти в гавань. Портовики любили її не лише за мужність, а й за її тіло, за вроду. Марія Кабасу була негарною темною мулаткою, дочкиою негра й індіанки, брутальною і сердитою. Вона била всіх чоловіків, що вважали її непривабливою. Але себе вона присвятила одному жовтолицьому, слабкому сеаренцу², який кохав її так, ніби вона була красунею з гарним тілом і глибокими очима. Обидві були видатними жінками і стали святыми на кандомблє у кабокло, на таких кандомблє, де час від часу добирають нових святих, не те, що на суворих ритуальних кандомблє негрів наго. То були кандомблє мулатів. Але Дора виявилася мужнішою за них. Вона була ще дівчинкою, але жила так, як кожний з капітанів піску, а всім відомо, що капітан піску вартий хороброго чоловіка. Дора жила, як вони, була матір'ю для всіх них. Але вона водночас була й сестрою, бігала з ними по вулицях, брала участь у їхніх нападах на будинки, крала гаманці, билася з бандою Езекіела. Потім для Педро Куля вона була нареченою і дружиною, коли гарячка вже спалювала її, тієї ночі, коли смерть чигала на неї. Мир сходив з її очей, сповнював ніч і все довкола. Була вона в дитячому будинку, втекла звідти, як і Педро Куля втік з виправної колонії. Вона вмирала безстрашно, втішаючи їх — своїх синів, братів, наречених і чоловіка, всіх капітанів піску. Мати святого Дона Анінья загорнула її, мертву, у білу ска-

¹ Наго — негритянська народність.

² Сеаренець — мешканець штату Сеара в Бразилії.

тертину, вигаптувану, наче для святого. Божий Улюбленець відвіз її на своєму вітрильнику до Єманжі. Падре Жозе Педро помолився за неї. Всі любили її. Але найбільше Педро Куля, який хотів іти за нею. Професор пішов зі складу, бо не зміг витерпіти тієї порожнечі, що утворилася на складі, коли її не стало. Педро Куля не міг знести цього і кинувся у воду, щоб розділити долю Дори, вирушити в ту дорогу, яку проходять усі видатні люди разом з Єманжею, мандруючи дном зеленого моря. Тому він знов, що Дора стала зіркою і перетнула небо. Летіла тільки для нього, щоб він помітив її довге біляве волосся. Засяяла у нього над головою, коли він уже був потопельником і самогубцем.

Вона додала йому сил тоді в морі, і його зміг підібрати Божий Улюбленець на свій вітрильник, коли повертається назад. Ось і зараз він дивиться на небо, відшукуючи свою зірку Дору, зірку з довгим білявим волоссям, схожу на ту, якої немає. Бо ніколи не існувала інша жінка, схожа на Дору, яка була ще зовсім юною. Ніч повна зірок, що відбиваються у спокійному морі. Голос смутного негра звертається до зірок, у ньому вчуваються слези. Він також шукає кохану, яка зникла вночі Баїї. Педро Куля гадає, що зірка, в яку перевтілилася Дора, можливо, блукає зараз вулицями, провулками і схилами міста, розшукуючи його. Може, вона згадує про пригоду на схилах пагорба. Але сьогодні капітани піску не беруть участі в чудовій пригоді. Трамвайні кондуктори — сильні негри, усміхнені мулати, іспанці й португалці, що прибули здалеку. Вони підносять руки й вигукують, наче капітани піску. В місті — страйк. Гарна це штука — страйк, це — найпрекрасніша з пригод. Педро Кулі теж хочеться страйкувати, кричати на всю силу своїх легень, виголошувати промови. Його батько виголошував промови на мітингах, і його вцілила куля. У жилах Педро тече кров страйкаря. Крім того, вуличне життя навчило його любити свободу. В пісні в'язнів співалося, що свобода, як сонце, — найбільша у світі. Він знає, що страйкарі борються за свободу, за те, щоб було хоч трохи більше хліба. Ця боротьба схожа на свято.

Наближаються якісь люди, Педро з недовірою підводиться. Але він пізнає величезну постать вантажника Жоана де Адама. Поруч з ним гарно вдягнений юнак з розкішовдженим волоссям. Педро Куля скидає берет і каже Жоану де Адаму:

— Тебе сьогодні дуже вітали, еге ж?

Жоан де Адам сміється. Він звертається до ватажка капітанів піску:

— Капітане Педро, я хочу познайомити з тобою товариша Алберто.

Юнак простигає Педро руку. Ватажок капітанів піску витирає свою долоню об дірявий піджак, потім вітається зі студентом. Жоан де Адам пояснює:

— Він студент університету, але він наш товариш.

Педро Куля дивиться з недовірою. Студент усміхається:

— Я вже багато чув про тебе і твою групу. Ти відважний хлопець...

— Наші хлопці — молодці,— відповідає йому Педро Куля.

— Капітане,— каже Жоан де Адам,— ми хочемо поговорити з тобою. У нас є до тебе справа. Серйозна справа. Ось товариш Алберто...

— Зайдемо до нас,— запрошує Педро Куля.

Заходячи, вони розбудили Жоана Здоровила. Негр дивиться на студента з підозрою, думаючи, що він з поліції, поволі підіймає руку з кінджалом.

— Це друг Жоана де Адама,— зупиняє його Педро.— Ідемо з нами, Здоровило.

Вони йдуть у чотирьох і всідаються в кутку. Дехто з капітанів піску прокидається і витріщає очі на прибулих. Студент роздивляється підлітків, що сплять тут. Він здригається, ніби його пройняв холодний вітер.

— Який жах!

Педро Куля каже Жоану де Адаму:

— Чудова річ — страйк! Ніколи не бачив чогось прекраснішого. Це як свято...

— Страйк — свято бідних... — погоджується студент.

Голос у Алберто мірний і добрий.

Педро Куля слухає його захоплено, ніби це голос негра, який співає пісню моря.

— Знаєш, мій батько загинув під час страйку. Спитай у Жоана де Адама, якщо не віриш...

— Це була прекрасна смерть,— каже студент.— Він був борцем за справу свого класу. А це часом був не Блондин?

Студент знов ім'я його батька... Його батько був борцем... Усі його знають. У нього була прекрасна смерть, він загинув під час страйку, а страйк — це свято бідних. Він чує голос студента:

— Ти вважаєш страйк чудовим, Педро?

— Товаришу, це такий молодець,— каже Жоан де Адам.— Ти ще не знаєш ні капітанів піску, ні капітана Педро... Це товариш...

Товариш... Товариш... Педро Куля вважає це слово най-прекраснішим у світі. Студент вимовляє його, як Дора казала слово «брат».

— Так ось, товаришу Педро, ми маємо потребу в тобі і твоїй групі.

— Яку це? — питає Жоан Здоровило з цікавістю.

Педро Куля рекомендує його:

— Цей негр, Жоан Здоровило, гарний негр. Може, є такі ж гарні, як він, але кращих за нього нема..

Алберто простягає руку негрові. Жоан Здоровило на хвилину бентежиться, він не звик до рукостискань. Але потім швидко стискає простягнуту руку.

— Ви молодці, хлопці,— знову каже студент.— А правда, що Кангасейро був із ваших?

— Прийде день, ми витягнемо його з в'язниці,— прогунала відповідь Педро.

Студент дивився трохи злякано, озорнув склад, а Жоан де Адам кинув на студента погляд, ніби кажучи: «А що я тобі казав?»

Педро Куля хоче розмовляти про страйк, знати, що від нього хочуть.

— Це для страйку ми вам потрібні?

— А якщо так? — питає студент.

— Якщо йдеться по допомогу страйкарям, тоді справу залагоджено. Можете розраховувати на нас...— І він підвісся, дорослий юнак, готовий до боротьби.

— Ти не знаєш...— почав був Жоан де Адам. Але замовк.

Тоді взяв слово студент:

— Страйк відбувається організовано. Ми хочемо провести його в повному порядку. Не в наших інтересах влаштовувати заворушення, ми хочемо довести, що робітники здатні триматися дисципліновано. («Шкода»,— подумав Педро Куля, який полюбляв галас і шарварок.) Вийшло так, що директори кампанії найняли штрейкбрехерів, вони повинні розпочати роботу завтра. Якщо робітники почнуть їх розганяти, у поліції буде привід втрутитися. Тоді вся наша справа зведеться нанівець... Ось тут товариш Жоан де Адам і згадав про вас.

— Щоб розігнати штрейкбрехерів? Це правильно,— погоджується Куля весело.

Студент думає про суперечку, що виникла цього вечора в організації. Коли Жоан де Адам вніс пропозицію звернутися по допомогу до капітанів піску, багато хто з то-

варишів висловився проти. Висміяли цю думку. Але Жоан де Адам сказав:

— Ви не знаєте капітанів піску.

Ця ідея захопила Алберто і ще кількох товаришів. Врешті вирішили: вони нічого не втратять, якщо спробують. Тепер Алберто задоволений, що прийшов сюди. Як можна використати і в майбутньому цих напівголодних, обірваних хлопчаків? Він згадав про інші приклади, про антифашистську боротьбу в Італії, про участь у ній хлопчаків і всміхнувся Педро Кулі. Потім пояснив свій план: штрейкбрехери збираються рано-вранці прийти у три великі трамвайні депо, щоб вивести вагони на лінії. Капітани піску повинні розбитися на три групи і вартувати біля входів у депо. Хай би там що, а штрейкбрехери не повинні пустити трамвай. Педро Куля згідно киває головою.

— Якби Безногий був живий і коли б Кіт теж був з нами... — каже він Жоану де Адаму.

Потім згадує про Професора:

— Ось хто придумав би гарний план за одну хвилину. Потім би і план бою накреслив. Але він тепер у Rio...

— Хто це? — питается студент.

— Такий собі Жоан Жозе, якого ми звали Професором. Зараз він має картини в Rio.

— Це художник Жоан Жозе?

— Авжеж, — підтверджує Куля.

— А я завжди думав, що то вигадана історія. Ви знаєте, він добрий товариш?

— Він завжди був добрым товаришем, — упевнено стверджує Педро Куля.

Студент розробив план для капітанів піску. Педро Куля розбудив усіх своїх і пояснив, що вони повинні робити. Студента захопили хлопцеві слова. Скінчивши промову, Педро підсумував усе так:

— Страйк — це слово бідних. А всі бідні — товариші, наші товариші.

— Ти молодець, — сказав студент.

— Ось побачиш, як ми розправимось із зрадниками. Він пояснив Алберто:

— Я піду з однією групою до найбільшого депо. Жоан Здоровило піде з другою. Задираха — з третьою. Жоден штрейкбрехер не ввійде. Ось побачиш...

— Я там буду, спостерігатиму, — сказав студент. — Отже, о четвертій ранку.

Домовилися.

Студент зробив прощальний жест:

— До побачення, товариші...

«Товариші... Гарне слово», — подумав Педро Куля.

Тієї ночі ніхто не спав у складі. Хлопці готували най-різноманітнішу зброю.

На світанку зірки щезли з неба. Але Педро Кулі здавалося, наче він усе одно бачить зірку, що летить по небу, зірку Дори, яка сповнює його радістю. Товаришка... Вона була б гарною товаришкою теж. Слово грало у нього на вустах, найкраще слово, яке чув. Він попрохав Гульвісу написати про Дору самбу, яку б негр міг співати вночі на морі.

Озброєні ножами, кортиками, кийками капітани піску попрямували як на свято. «Страйк — свято бідних», — повторює подумки Педро Куля.

Біля підніжжя гори вони розділяються на три групи. Жоан Здоровило очолює одну, Задирака — другу, з найбільшою іде сам Педро Куля. Це перше справжнє свято, яке відзначають хлопці. Але це водночас і свято чоловіків. Більше того, це свято бідних, таких бідних, як і вони самі.

Ранок холодний. На розі депо Педро Куля розподіляє хлопців. До нього підходить Алберто. Педро обертається до нього, всміхаючись.

— Вони вже йдуть, товаришу, — каже студент.

— Почекай, подивишися.

Тепер усміхається студент. Видно, що він захоплюється хлопцями. Він проситиме організацію, щоб працювати з ними. Такі зроблять багато.

Штрейкбрехери йдуть зімкнутою групою. Їх очолює американець з похмурим обличчям. Вони простують до входу. З тіні, невідомо звідки, ніби дияволи з пекла, з'являються обірвані хлопці із зброєю в руках. Кінджали, ножі, кийки. Оточили вхід, і штрейкбрехери зупиняються. Тоді дияволи кидаються на них, і все сплутується в один клубок. Штрейкбрехери падають під ударами хлопців, їх лупцють кийками, деякі вже тікають.

Педро Куля збиває з ніг американця і з допомогою товариша добряче молотить його. Штрейкбрехери думають, що то чорти, які втекли з пекла.

Гучний, розкотистий регіт капітанів піску лунає рановранці.

Страйк не було придушено.

Жоан Здоровило і Задирака теж перемогли. Студент сміється разом з капітанами піску.

У складі він каже хлопцям:

— Ви найбільші молодці, яких я коли-небудь бачив...

— Товариші, товариші, — каже Жоан де Адам.

Це промовляв і вітер, що обвівав склад, це казав і голос у серці Педро Кулі. Було це ніби мелодія пісні, яку співав негр:

— Товариші!

АТАБАКЕ¹ ЛУНАЮТЬ, ЯК ВІЙСЬКОВІ СУРМИ

Після закінчення страйку студент і далі приходить на склад. Він веде довгі розмови з Педро Кулєю, формуючи з банди капітанів піску штурмову бригаду.

Одного вечора Педро йде вулицею Чілі у насунутому на лоба береті, йде, наспистуючи й пританьковуючи. Якийсь голос вигукує:

— Куля!

Він обертається. Перед ним елегантно одягнений Кіт. Перлина у краватці, обручка на мізинці, синій костюм, фетровий капелюх, заламаний хвацько, як у волоцюги.

— Це ти, Коте! — здивувався Педро.— Ходімо звідси.

Вони пішли в глуху вуличку. Кіт пояснив, що він прибув з Ільєуса лише кілька днів тому. Заробив там купу грошей. Був він напахчений і елегантний.

— Тебе просто не пізнати,— каже Педро Куля.— А як Даlva?

— Стала коханкою одного полковника. Але мені вона вже набридла. У мене зараз така смаглявка!..

— А де ж обручка, яку Безногий колись вижебрав?

Кіт розсміявся:

— Я її збув за п'ятсотку одному грошовитому поміщику. Ковтнув, гнида, і не пискнув...

Вони розмовляють і сміються. Кіт розпитує про інших хлопців. Каже, що наступного дня їде зі своєю смаглявкою в Аракаку, бо цукор зараз приносить гроші. Педро Куля дивиться, як він, елегантний, іде геть. Він думає, що коли б Кіт затримався ще на деякий час у складі, то, можливо, не став би шахраєм. Він би навчився у Алберто тому, чого ніхто його ніколи не вчив. Навіть Професор.

Революція кличе Педро Кульо, як бог колись кликав Тичку ночами у складі. Це могутній голос, що лунає в його душі, наче голос моря, голос вітру, незрівнянний за силою

¹ А т а б а к е — воєнний барабан, поширений в Азії та Африці, зроблений у вигляді барильця, оббитого шкірою з одного боку, по якому барабанщик вибиває руками.

голос. Ніби голос негра, який співає на вітрильнику самбу, що її склав Гульвіса.

Прийшов наш час, товариши...

Цей голос кличе його, веселить, примушує битися його серце. Він шириться містом, здається, лунає з атабаке, що гримлять на нелегальних негритянських релігійних святах — макумбах. Він кличе змінити долю всіх бідняків. Він приходить з галасом трамваїв, на яких їдуть страйкарі — кондуктори і водії. Голос, що долинає з вулиць, з порту, вихоплюється з грудей вантажників Жоана де Адама і його батька, який загинув на мітингу, моряків з великих кораблів. Це голос тих, що змагаються в капоейрі, це звуки ударів Божого Улюбленця. Це голос падре Жозе Педро, бідного священика, якого вразила страшна доля капітанів піску, це голос святих дочок з кандомбле Дони Анінії тієї ночі, коли поліція забрала Огуня. Голос старого складу капітанів піску, виправної колонії і дитячого будинку. Голос ненависті Безного, що кинувся зі стіни, щоб не віддатись у руки поліції, голос потягу на бразильській залізничній колії, що перетинає сертан, голос банди Лампіана, яка б'ється за справедливість для мешканців сертану, голос студента Алберто, який вимагає школі і свободи для бідних, голос виставлених у салоні на вулиці Чілі картин Професора, на яких б'ються обірвані хлопчаки. Це голос Гульвіси, і всіх волоцюг міста, і їхніх гітар, і сумних самб, які вони співають. Це голос усіх бідних, він іде від сердець бідняків. Голос, що вимовляє слово солідарності й дружби — «товариші». Свято боротьби, на яке запрошує цей голос, це ніби весела негритянська самба, наче бій атабаке на макумбах. Голос, що викликає спогади про Дору, відважного борця. Цей голос кличе Педро Кулю. Ніби голос бога, який кликав Тичку, ніби голос ненависті у серці Безного, голос сертану, що кликав Кангасейро до банди Лампіана. Голос, сильніший за будь-який інший голос, що лунає містом у всі боки. Голос, що приносить з собою свято, ніби оце кінчилася зима і настала весна. Весна боротьби. Голос, що кличе Педро Кулю, підіймає його на боротьбу. Голос, що лунає з усіх голодних грудей у місті, з усіх пригноблених і експлуатованих. Голос, що приносить більше світла у світ, бо він ніби сонце, це — свобода. Місто весняного дня дуже гарне. Жіночий голос співає пісню Байї. Співає про красу Байї, старого негритянського міста церковних дзвонів і вулиць, забрукованих камінням. Пісня Байї, яку співає жінка. В душі Педро Кулі лунає голос, той голос, що є піснею Байї,

піснею свободи. Могутній голос кликав його. Голос усього бідняцького міста Баїї, голос свободи. Революція кликала Педро Кулю.

Педро прийняли в організацію того самого дня, коли Жоан Здоровило від'їхав матросом на вантажному кораблі Ллойда. У порту Педро прощається з негром, який іде у свою першу подорож. Але їхнє прощання не схоже на прощання з іншими, які відійшли раніше. Це вже не розлука. Це просто прощання з товаришем, котрий від'їжджає:

— Прощавай, товаришу.

Тепер він командує штурмовою бригадою, сформованою з капітанів піску. Доля їхня змінилась, тепер усе стало іншим. Вони виступають на мітингах, беруть участь у страйках, у боротьбі робітників. Доля їхня стала іншою. Сама боротьба змінила їхню долю.

Від вищого керівництва організація отримала наказ: Алберто — залишитися з капітанами піску, а Педро Кулю — їхати для організації безпритульних малокерійських індіанців в Аракажу до штурмової бригади. А потім він повинен присвятити себе боротьбі за долю інших безпритульних країни.

Педро Куля з'являється на старому складі. Ніч огорнула місто. Голос негра співає про море. Зірка Дори сяє, майже як місяць на небі, найкраща в світі. Педро Куля входить і дивиться на хлопців. Задирача підходить до нього, йому вже п'ятнадцять.

Педро Куля дивиться: хлопці на складі лежать, хтось спить, інші розмовляють, курять, сміються розкотистим ретром капітанів піску. Куля збирає всіх і садовить Задирачу поруч себе.

— Хлопці, я іду, залишаю вас. Задирача буде вашим ватажком. Алберто постійно навідуватиметься до вас, робіть те, що він скаже. І слухайтесь усі: Задирача тепер ваш ватажок.

Задирача заявляє:

— Хлопці! Педро Куля іде. Хай живе Педро Куля!.. Капітани піску підносять стиснуті кулаки.

— Куля! Куля! — вигукують вони.

Галас заповнює ніч, забиває голос негра, який співає на морі, й проникає у зоряне небо і в серце Педро. Хлопці тримають над головами стиснуті кулаки. Вони гукають на прощання ватажкові: «Куля! Куля!»

Задирача тепер на чолі всіх. Він тепер ватажок. Педро

наче бачить перед собою Кангасейро, Безногого, Кота, Професора, Тичку, Гульвісу, Жоана Здоровила і Дору тут, серед них. Але доля їхня тепер змінилася.

Голос негра співає на морі самбу Гульвіси:

Товариші, йдемо на боротьбу...

Із стиснутими кулаками хлопці вітають Педро Кулю, який іде, щоб змінити долю інших хлоп'ят. Задирача вигукують на чолі всіх, він тепер новий ватажок.

Здалеку Педро Куля ще бачить капітанів піску. Під місяцем біля старого, закинутого складу вони стали, піднісши руки над головами. Стали так, і доля їхня змінилась.

У таємничу ніч макумб атабаке лунають, наче військові сурми.

БАТЬКІВЩИНА І СІМ'Я

Через кілька років робітничі газети, маленькі аркушки, частина яких виходила нелегально і друкувалась у підпільних друкарнях, газети, що іх передавали на фабриках із рук у руки й читали при свіtlі каганців, опублікували повідомлення про пролетарського борця товариша Педро Кулю, котрого переслідували поліція п'яти штатів як керівника нелегальних партійних організацій і небезпечного ворога законного порядку.

Того року, коли всім було заборонено говорити, року, що став суцільною ніччю терору, ці газети (едині вуста, які казали правду) вимагали свободи для Педро Кулі, вождя свого класу, якого кинули в концтабір.

І того дня, коли він утік, у численних домівках під час бідної вечери обличчя людей освітилися радістю, коли вони дізналися про це. Незважаючи на те що навколо шаленів терор, сам в кількох таких домівок і переховувався Педро Куля, втікаючи від поліції. Бо революція — це і батьківщина, і сім'я.

Габрієла

...В паюча гвоздики
Розквіта весна.
Габріела в світі
Є лише одна!..¹

(Пісня збирачів какао)

Ця історія кохання «за досить дивовижних обставин», як любила казати дона Армінда, розпочалася саме того сонячного весняного дня, коли землевласник Жезуїньйо Мендонса застрелив із пістолета дону Сіньязінью Гуедес Мендонсу, свою дружину, впливову представницю місцевого товариства, досить ограйну шатенку, шанувальницею всіх престольних свят, а також лікаря Осмундо Піментела, хірурга-дантіста, схильного до поезії молодика, що прибув у Ільєус кілька місяців тому.

Саме того ранку, перші ніж трагедія схвилювала все місто, стара Філомена спромоглась, нарешті, виконати свою давню погрозу: покинула кухню араба Насіба і рушила ранковим поїздом у напрямку Агуа-Прети, де непогано влаштувався її син.

Як згодом твердив Жоан Фулженсіо, досить ерудований громадянин і власник паперової крамниці «Модело» — центру інтелектуального життя Ільєуса,— день для вбивства було обрано невдало, бо перше лагідне сонце після довгої пори дощів аж ніяк не породжувало в серцях жорстокості. Але оскільки землевласник Жезуїньйо Мендонса був людиною честі і досить рішучим у своїх діях, а також не виявляв жодної схильності до книг чи естетичних міркувань, такі думки навіть не промайнули в його заклопотаній голові. Щойно годинник відлічив другу годину дня, він, з'явившись раптово в садибі дантиста, кількома пострілами убив красуню Сіньязінью і спокусника Осмундо.

Цим самим він рішуче змусив місто забути про інші визначні події дня, серед яких не останнє місце належало інформації про відкриття першого автобусного маршруту, що зв'язав Ільєус із сусідньою Ітабуною, про каботажний пароплав «Костейра», що сів на мілину, заходячи вранці в порт, про грандіозний бал у клубі «Прогрес» і навіть про важливу пропозицію Мундіньйо Фалкана стосовно

¹ Тут і далі переклад віршів Ю. П. Петренка.

драг для розчистки гавані. Де вже тут було до дрібної особистої драми Насіба, що раптово залишився без куховарки; про це знали лише його найближчі друзі, та й то не надавали цьому ніякого значення. Увага всіх була прикута до хвилюючої трагедії. Очевидно, це пояснювалося тим, що планктатор, його дружина і дантист були представниками панівного класу, а також пояснювалось низкою досить цікавих піканних подробиць у згаданій історії. Адже це не секрет, що, незважаючи на хвалькуваті заяви стосовно прогресу міста («Ільєус ціаїлізується близкавично», — писав доктор Езекієл Прадо, відомий адвокат, в газеті «Діаріо де Ільєус»), надмірну цікавість викликають завжди історії, подібні до нашої, історії, сповнені пристрасті, кохання, ревнощів, крові. Час приглушив відлуння останніх пострілів у боротьбі за землю; проте від тих героїчних часів залишилась у душах жителів Ільєуса жадоба до кровопролиття. Вони люблять похизуватися хоробрістю, носять заряджену зброю вдень і вночі, п'ють, грають у карти. Усталілися також деякі закони, які й досі характерні для іхнього життя. Один з них, найголовніший, взяв гору саме в цей день: честь ошуканого чоловіка могла бути «очищена» лише смертю винуватців ганьби. Цей закон, не зафіксований жодними кодексами, але твердо закарбований у свідомості людей, прийшов із своєї давнини, як спадщина сеньорів минулого, тих піонерів, що корчували ліси і вирощували какао.

Такі ось події відбувалися в Ільєусі того 1925 року, коли земля, удобреня жертвами й кров'ю, зеленіла посівами, коли зростали достатки, коли у всьому відчувається прогрес і місто змінювало свій вигляд.

Прагнення до кровопролиття було такою невід'ємною рисою в характерах ільєусців, що навіть араб Насіб, забувши про власні прикроці, заподіяні йому раптовим від'їздом Філомени, гаряче взявся коментувати це вбивство.

Змінювалося обличчя міста, прокладалися нові вулиці, імпортувалися автомобілі, будувалися хмарочоси, ставали до ладу автомагістралі, створювалися клуби, розросталися редакції газет — Ільєус ставав невізнанним. Але набагато повільніше змінювалися звички і звичай людей. Так буває, очевидно, у будь-якому суспільстві.

ЧАСТИНА ПЕРША

**ПРИГОДИ І ЗНЕГОДИ ДОБРОПОРЯДНОГО
БРАЗІЛЬЦЯ (СІРІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ)
В МІСТІ ІЛЬЄУСІ У 1925 РОЦІ (В ЧАСИ,
КОЛІ ЦВІЛО КАКАО І РОЗКВІТАВ ПРОГРЕС),
З ЛЮБОВ'Ю, ВВІВСТВАМИ, БЕНКЕТАМИ,
БАГАТОПЛАНОВОЮ ПАНОРАМОЮ НАРОДЖЕННЯ
ХРИСТА, РІЗНИМИ ИСТОРІЯМИ НА БУДЬ-ЯКИЙ
СМАК — З ДАЛЕКОГО МИнуЛОГО ЧВАНЛИВИХ
ДВОРЯН І ПРОСТОГО ЛЮДУ, А ТАКОЖ
З НЕДАВНЬОГО МИнуЛОГО ЗАМОЖНИХ ПЛАНТАТОРІВ
І СЛАВНозвісних БАНДИТІВ, ІЗ САМОТНІСТЮ
І ЗІТХАННЯМИ, БАЖАННЯМИ І ПОМСТОЮ,
ЗНЕНАВИСТЮ І ПРАГНЕННЯМИ, дощами, СОНЦЕМ
І МІСЯЧНИМ СВІТЛОМ, ЗАЛІЗНИМИ ЗАКОНАМИ,
ПОЛІТИЧНИМИ МАНЕВРАМИ, ХВИЛЮЮЧИМИ
ПРОBLEMAMI ГАВАНІ, з ФОКУСНИКОМ, БАЛЕРІНОЮ,
ЧУДОМ ТА ІНШИМ ЧАРОДІЙСТВОМ,**

А Б О

БРАЗІЛЕЦЬ ІЗ АРАВІЇ

Р О З Д И Л П Е Р Ш И Й

Томління Офенізії

(яка з'являється досить рідко,
але роль її від цього не применшується)

«В цей рік прогресу стрімколетного...»

(з ільсьуської газети за 1925 рік.)

РОНДО ОФЕНІЗІЙ

— *Брате, ти мене послухай,
Дон Антоньйо, брате мій...*

*Офенізія нудьгує
На веранді в гамаці,
Чорна служка упадає
Біля неї цілий день,
Хоче віялом наблизити
Живодайний бриз морський.
Офенізій наснівся
З бородою, наче ніч,
Імператор-повелитель.*

— *Хай мене не величає
Теодоро, наш поет!
І не хочу я дарунків,
Брате мій, від тебе взяти:
Сукні, купленої в Rio,
Шовку чорного мантильї,
Ні корсету, ні намиста,
Навіть мавпи сагуї —
Я не хочу, брате милий,
Дон Антоньйо, брате мій!*

*Чорне око, бліск чарівний...
(Імператор подивився!)*
*Борода, темніша ночі
(To монарха борода!).*
— *Імператора люблю я,
За дружину хочу стати!*
— *Сестро мила, ти ж не можеш
За дружину бути йому!*
— *Хай наложницею стану,*
Раз мені судилося так.
— *Сестро, сестро! Рід безчестиш!*

*Наш порядній, давній рід!
— Так чого ж стоїш ти, брате,—
То убий сестру свою!
Бутъ барону за дружину
А чи графу — пі і пі!
І поміщика не хочу,
І не хочу Теодоро —
Віршів слухать сил нема,—
Став давно уже немилий
Діамантів блиск холодний
Для сумних очей моїх!
Лиш один мене він тішить,
Імператор з бородою!
Ти мене послухай, брате,
Дон Антонійо, брате мій,
Коли раптом він не схоче
Подивитися на мене,
Імператор, мій сеньйор,
Від кохання пломінного
Тут помру я в гамаці...*

ПРО СОНЦЕ І ДОЩ З МАЛЕНЬКИМ ЧУДОМ

Того 1925 року, коли розбрұньювалось кохання мулата Габрієли і араба Насіба, дощова пора року перевершила всі можливі норми настільки, що плантатори, наче споханий табун, бігали по вулицях і, зустрічаючись один з одним, питали третячими голосами:

— Коли закінчиться цей страшний суд?

Всі говорили про дощі — адже фазендейро¹ ніколи не доводилося бачити такої сили-силенної води, що день і ніч лилася з неба.

— Ще тиждень — і все загине.

— Увесь урожай...

— Боже ти мій праведний!

Вони розмовляли про урожай, який мав бути цього року дивовижним в порівнянні з минулими роками. А оскільки ціни на какао все зростали — він обіцяв багатство, розвиток, достаток, чималі гроші. Діти полковників² пойдуть учитися в найдорожчі коледжі великих міст, нові будинки виростуть на нових вулицях, розкішні меблі можна буде замовляти просто в Rio; привезуть роялі для аристократичних залів, добре поставлені діла будуть розвиватися, комерція прогресуватиме, напої литимуться річками жінки сходитимуть з кораблів. У барах і готелях вестиметься велика гра! Прогрес! Зрештою, це та ж сама цивілізація!

Хто б міг подумати, що ці самі дощі, які стали надокучливими і загрозливими, наче потоп, були ще донедавна такими бажаними і необхідними? Кілька місяців тому полковники молитовно підводили очі до неба в пошуках бодай однієї-однісінької хмарки, яка б обіцяла дощ. Розростались плантації какао, простягнувшись через увесь

¹ Фазендейро — плантатор.

² Полковниками в народі називали заможних людей і поміщиків.

південь Баїї, і, щоб плоди дозріли, треба було дощу. Хресний хід святого Жорже цього року обернувся в пристрасну колективну обітницю покровителю міста.

Його розкішний паланкін, оздоблений золотом, несли на своїх плечах найпочесніші громадяни міста, найзаможніші планктатори, зодягнені в червоні мантії братства. Це вже само по собі дещо значило, бо «полковники від какао» не відзначались релігійністю, не відвідували церкви і не були прихильниками мес та сповідей, покладаючись в цих справах на жінок із своїх родин.

— Церква — то жіноча справа!

Проте вони радо підтримували прохання єпископа і пасторів про гроші для роботи і розваг, залюби давали кошти для спорудження монастирської школи на вершині гори Вікторії, Палацу єпархії, школи катехізму, на дні святкування пресвятої Марії, святого Антонія і святого Жоана.

Цього року, замість сидіти в барах і підносити пінисті келихі, всі вони брали участь у процесіях із свічками в руках; занепокоєні і злякані, обіцяли святому Жорже золоті гори за неоцінений дощ. Натовп, що йшов за паланкіном, підхоплював молитви пасторів. Одягнений в ритуальний одяг, з піднесеними в молитві руками і з скорботним виразом на обличчі йшов отець Базіліо, і його дзвінкий голос лунав над натовпом. Вибраний для цього почесного обов'язку за свої видатні заслуги, що всіма визнавалися і цінувались, а також тому, що сам був господарем чималих плантацій і не менше від інших цікавився втручанням господа в земні справи,— отець Базіліо молився з подвоєною енергією і запопадливістю.

Старих дів, що зібралися навколо ікони святої Марії Магдалини, взятої напередодні в церкві святого Себастьяна з нагоди урочистої молитви, охопив екстаз, коли вони побачили щиру стурбованість пастора Базіліо, такого урівноваженого й незрушного під час звичайної молитви і байдужого в час оповіді, чого аж ніяк не можна було сказати, приміром, про отця Сесіліо.

Лунав дужий, схвильований голос падре, супроводжуваний надломленими голосами старих дів; злагоджено гри-мів хор полковників, їхніх дружин, синів і дочок, комерсантів, експортерів, робітників, що прибули на свято, вантажників, моряків і рибалок, жінок легкої поведінки, професійних гравців і нероб, хлопчаків із духовних школ, дівчат з маріанської конгрегації. Молитва злітала в прозоре, безхмарне небо, де, немов розпечена куля, немилосердно

палало сонце, загрожуючи не лише паросткам какао, а й взагалі всьому живому на землі.

Деякі дами із вищого світу, згідно обітниці, даній на останньому балу в клубі «Прогрес», супроводжували процесію босоніж. Вони нерозбірливо бубоніли різні обіцянки, підганяли святого. Чекати далі було просто нікуди, і від нього, цілком серйозно, вимагали чуда. Лише чудо могло віправити становище!

Святий Жорже не залишився байдужим до молитов, до раптової зворушливої набожності полковників, до грошей, які вони щедро обіцяли на собор, до ніжних босих ніг, що так невпевнено почували себе на розпечений бруківці. Але, поза всяким сумнівом, його найбільше розчулило неповторне страждання в голосі отця Базіліо. Падре був так занепокоєний долею врожаю на власній плантації, що коли трохи затихали пристрасні молитви громадян і гору над усім брав хор, він ревно клявся протягом цілого місяця не піддаватись спокусам кумі і господині Оталії. Оталія офіційно була його кумою: п'ятьох дітлахів, таких же міцних і багатообіцяючих, як і какаові дерева на плантаціях падре, хрестила вона в церкві. Не маючи можливості всиновити їх, падре Базіліо став для них всіх — трьох дівчаток і двох хлопців — хрещеним батьком і, як личить добропорядному християнину, дав їм можливість користуватися його достойним і шановним прізвищем: Серкейра.

Чи то ж міг святий Жорже залишитись байдужим до таких молитов і обіцянок? Адже з часів капітаній¹ вершив він чи то вдало, чи, може, й ні долю цієї області — тепер какаових плантацій. Жорже де Фігейредо Коррейя, якому король Португалії подарував на знак дружби ці десятки ліг лісів пау-бразіл², заселених тоді дикунами, не захотів полищити бучне життя ліссабонського двору в ім'я дикої сельви³ і відрядив замість себе свого іспанського кума на смерть, яку той прийняв від рук індіанців. Проте він порадив кумові довірити заступництву святого — переможцеві дракона — цей феод, який король, його повелитель, вирішив йому подарувати. Він не поїхав в цей далекий і первозданий край, але нарік його своїм іменем на честь тезка — святого Жорже. І так з сідла свого здібленого коня святий від самого початку стежив

¹ К а п і т а н і я — перша одиниця адміністративного поділу Бразилії, що лягла в основу провінцій і сучасних штатів.

² П а у - б р а з і л — червоний сандал.

³ С е л ь в а — незаймані ліси, джунглі.

за дивовижною долею Сан-Жорже-дос-Ільєуса ось уже протягом чотирьохсот років. Він бачив, як індіанці жорстоко розправлялись з першими колонізаторами і як, в свою чергу, були винищені і підкорені індіанці, він бачив, як підводились цукроварні, розширялись угіддя плантацій — одні мізерні, інші величні. Він бачив, як змінювала обличчя земля, донедавна занедбана і безперспективна. Потім він був присутнім при засадженні перших ділянок какаових дерев, і саме він повелів макакам жупара сприяти розмноженню какао, розносячи всюди його насіння. Можливо, що робив він це без будь-якої мети, лише для того, аби змінити трохи цей одноманітний пейзаж, що досить таки набрид йому за чотири сотні років. Він навіть гадки не мав, що слідом за какао прийде багатство і нові часи для землі, відданої під його заступництво. Йому довелось тоді стати свідком жахливих подій: люди по-зрадницькому і жорстоко вбивали одне одного лише для того, щоб заволодіти долинами, горами, річками, лісами. Люди безжалісно палили цілі лісові масиви, корчуочи площі під какао. Він бачив, як раптово розрослась область, звелись нові міста і села. Він бачив, як в Ільєус прийшов прогрес, принісши на своїх могутніх крилах епископа; бачив утворення нових муніципалітетів — Ітабуни, Ітаніра; бачив юрми людей, які сходили на берег з кораблів, і тому був твердо переконаний, що вже нішо й ніколи не здивує його. І все одно його вразила ця глибока побожність полковників — людей черствих і грубих, байдужих до законів і молитов, а також дивовижна обітниця падре Базіліо Серкейри, людини неврівноваженої і гарячої до такої міри, що святий навіть взяв під сумнів можливість виконання ним обітниці до кінця.

Коли процесія вийшла на майдан святого Себастьяна і затрималась перед невеличкою біленькою церквою, коли усміхнена Глорія перехрестилась у своєму вікні, якому адресувалося чимало проклять, коли араб Насіб вийшов із свого осиротілого бару, щоб помилуватись видовищем, саме в ту мить і трапилось небачене диво. Ні, голубе небо не вкрили чорні хмари і дощ не полив, як з відра, очевидно, лише тому, щоб не розігнати процесію. Але на небі з'явився прозорий місяць, чітко і виразно виступаючи на голубому тлі, незважаючи на сліпучо-яскраве сонце. Негреня Туйска першим помітило місяць і показало його сестрам Дос Рейс — своїм господаркам, що благочестиво, як і личить старим дівам, плентались у натовпі жінок, одягнених в чорне. Збуджені старі діви зарепету-

вали про чудо, і їхній крик, підхоплений натовпом, заглушив усе довкола. Невдовзі все місто знало про небувале диво і два дні тільки й жило розмовами про нього. Святий Жорже почув їхні молитви, і тепер дощі неодмінно будуть.

Справді, за кілька днів після згаданих подій дощові хмари заклубочились над містом і надвечір пішов дощ. Але, на загальну біду, святий Жорже надто близько до серця взяв молитви і обітниці учасників процесії, хоч спричинилися до цього, очевидно, і босоногі світські дами, дивовижна клятва на вірність добродетелі падре Базіліо, але факт залишався фактом — дощ періщив не вгаваючи ось уже понад два тижні.

Ота, раніше ледве помітна, зав'язь на деревах какао, якій смертельно загрожувало сонце, під дощами розрослась у величезну кількість плодів, що над усе потребували тепер саме сонця. Якщо дощі не припиняться, урожай може зогнити на пні. Знову сповненими тривоги очима дивились полковники на свинцеве небо, шукаючи серед безпросвітних хмар хоч натяку на рятівне сонце. Запалали свічки на віттарях святого Жорже, святого Себаст'яна, Марії Магдалини і навіть в каплиці Носса Сеньйора да Віторія на кладовищі. Ще тиждень такого дощу — і про урожай залишиться тільки сумна згадка. Чекання ставало трагічним.

Ось чому того ранку, коли почалися події, про які згадувалось на початку розповіді, старий полковник Мануел дас Онсас¹ (названий так тому, що його плантація знаходилась на краю світу, де, як усі казали і він сам підтверджував, постійно ревли ягуари) вийшов з хати на світанку, десь о четвертій годині, і побачив вільне од хмар неправдиво голубе небо, таке, яке воно буває лише на світанку. Він зачудовано звів руки догори і радісно вигукнув лише одне слово:

— Нарешті!..

Полковник наддав ходи в напрямку рибної ятки біля порту, де щоранку збиралось чимало його знайомих навколо великих банок з кашею «мінгау», якою торгували жінки з Байї. Він зінав, що в таку ранню пору нікого там не здибає, але поспішав так, ніби на нього вже давно ждали, аби почути радісну для всіх новину. На обличчі сеньйора Мануела сяяла щаслива посмішка.

¹ О н с а с — ягуар (*порт.*).

Урожай обіцяв бути гарним, більшим, аніж завжди. І, найголовніше, ціни на какао все зростали того року, такого насиченого політичними і соціальними подіями, того року, коли багато чого змінилося в Ільєусі, того року, який вважався вирішальним у житті області. Для одних цей рік був роком розв'язання проблеми порту, для других — загостренням політичної боротьби між Мундіньйо Фалканом, експортером какао, і полковником Раміро Бастосом, давнім місцевим діячем; для третіх — сенсаційним процесом полковника Жезуїньйо Мендонси; для четвертих — роком прибуття першого торгового пароплава зі Швеції, який розпочав експорт какао безпосередньо з Ільєуса. Ніхто, на жаль, не згадує про цей урожайній 1925—1926 рік, як про рік кохання Насіба і Габрієли, і навіть, коли кажуть про велич їхнього кохання, не помічають того, що найважливішою подією за всі події того часу була історія саме їхньої божевільної пристрасті, яка й визначала пульс життя міста тієї епохи, коли стрімкий прогрес і невблаганна цивілізація змінювали образ старого Ільєуса.

ПРО МИNUЛЕ І МАЙБУТНЕ, ЩО ПЕРЕМІШАЛИСЯ НА ВУЛИЦЯХ ІЛЬЄУСА

Рясні дощі перетворили шляхи і вулиці в болота, котрі щоденно ретельно місили копита коней, ослів, мулів.

Щойно відкрита шосейна дорога, яка з'єднала Ільєус з Ітабуною і по якій тепер рухались автобуси та вантажні машини, вийшла з ладу. Невеличкі місточки було знесено бурхливими потоками води, а на окремих ділянках глиняні наноси зупиняли найхоробріших водіїв. Росіянин Яків і його компаньйон — молодий Moacir Естрелла, власники спільнога гаража, були злякані не на жарт. Перед початком дощів вони організували транспортну компанію по забезпеченню пасажирських рейсів між двома столицями зони какао. На півдні вони замовили для цієї мети чотири невеликі автобуси. В той час, коли залізницею (за умови, що поїзд не запізнювався) з одного міста до іншого можна було дістатися за три години, подібна подорож по шосе забирала вдвічі менше часу.

Раніше росіянин Яків був власником вантажних машин, що транспортували какао з Ітабуни в Ільєус. Moacir Естрелла мав також гараж вантажних машин в центрі міста. Вони об'єдналися, звернувшись в банк по кошти, видали векселі і замовили автобуси. Загодя передбачаючи

прибуткове діло, вони радісно потирали руки. Власне, потирає руки лише росіянин, Моасір віддавав перевагу свистові. В гаражі лунав веселий свист, а на рекламних щитах міста оголошення повідомляли всіх мешканців про майбутній автобусний маршрут, про його переваги над за-лізницею в часі, у вартості проїзду.

Але трапилось так, що доставка автобусів затрималась, а коли нарешті, на превелику радість компаньйонів і городян, їх вивантажили з невеличкого вантажного судна в порту, дощі досягли свого апогею, і про автобусні рейси годі було й думати. Дерев'яний міст через річку Кашоєйру — серце шосейної магістралі — з години на годину міг бути знесений бурхливими водами завжди спокійної річечки. Компаньйони не могли ризикувати і тому вирішили відкласті відкриття автобусної лінії. Новенькі автобуси два місяці припадали курявою в гаражі, в той час як росіянин проклинав все на світі своєю незрозумілою мовою, а Моасір розлючено насвистував одному йому відомій мелодії. Векселі виявилися простроченими, і якби Мундіньйо Фалкан не виручив компаньйонів з біди, добрий зачин загинув би, не встигнувши народитись. Мундіньйо сам покликав до себе Якова і запропонував йому гроші без будь-яких умов. Мундіньйо Фалкан вірив у прогрес Ільєуса і не міг не допомогти його розвиткові.

Дощі поступово вщухали, рівень води в річках спадав, і, хоча погода залишалась все ще похмурою, Яків і Моасір найняли робітників для ремонту мостів і розмитих ділянок дороги, а невдовзі — автобуси рушили в рейс. Перший рейс, під час якого за кермом автобуса сидів сам Моасір Естрелла, дав привід для жартів і розмов. Всі пасажири були запрошенні: префект, Мундіньйо Фалкан і ще кілька експортерів, полковник Раміро Бастос, інші планктатори, Капітан, Доктор, адвокати і лікарі. Де-хто, не довіряючи гарантованій безпеці руху, під різними приводами відмовився від поїздки, але вільних місць не виявилось. Більше того, пасажирів було стільки, що чимало аматорів автобусного руху іхало стоячи. Подорож тривала дві години, іхати було ще дуже важко, але все обійшлося щасливо, без пригод. В Ітабуні на честь відкриття автобусного сполучення було влаштовано урочистий сніданок і фейєрверк.

Під час сніданку Яків оголосив, що в кінці другого тижня регулярного сполучення між містами-сусідами в Ільєусі буде влаштовано великий обід, на який запрошується всі визначні діячі обох муніципалітетів, аби достой-

но відзначити ще раз цю знаменну перемогу місцевого прогресу. Бенкет було доручено провести Насібу.

На той час слово «прогрес» було найпоширеніше в Ільєусі та Ітабуні. Його повторювали скрізь на всі лади. Воно не сходило із газетних шпалт щодених випусків, а також тижневиків, було приводом дискусій в паперовій крамниці «Модело», в барах та кабаре. Мешканці Ільєуса повторювали його, коли заходила мова про нові вулиці, сквери, про споруди комерційного центру і новітні котеджі на узбережжі, про поліпшення друкарні ільєуської газети, про вечірні і вранішні автобуси на Ітабуну, про вантажні автомобілі для транспортування какао, про яскраве освітлення кабаре, про новий кінотеатр «Ільєус», про футбольний стадіон і коледж доктора Еноха, про хирлявих доповідачів із Байї і навіть з Ріо, про клуб «Прогрес» з його танцювальними вечірніми програмами. «Це справді прогрес!» — з гордістю промовляли вони, гідні тієї високої місії, яка припадала на долю кожного з них у розвитку і зміцненні рідного міста.

Навколо панувала атмосфера розквіту і небувалого прогресу. Прорізувались вулиці в напрямку моря і гір, засаджувались сквери, розплановувались майдани, споруджувались будинки, палаці, приватні коледжі. Збільшувалась орендна плата, в комерційному центрі вона досягла шалених розмірів. Південні банки створювали свої агентства, «Банко до Бразіл» збудував новий чотириповерховий корпус для своїх потреб.

Місто поступово втрачало вигляд військового табору, такий характерний для нього з часів завоювання земель. Уже не їздили верхи фазендейро з пістолетами при поясі в оточенні напівдиких охоронців з рушницями в руках, затихли постріли, що сповнювали тривогою темні і брудні вулиці; зникли бродячі крамарі із своїми бездонними валізами. Все це поступово умирало і відступало перед новим містом з яскравими вітринами численних крамниць. Бродячих крамарів можна було здібати лише в дні ярмарків; тепер їхнім ринком збути стала провінція. Відкривалися нові школи, коледжі, кінотеатри, кабаре. І хоч релігія в цих краях не користувалась великою пошаною, все ж ільєусці гордились тим, що в їхньому місті було засновано епархію, і першого єпископа зустріли радісно і широко. Планатори, експортери, банкери, комерсанти щедро вносили гроші на спорудження монастирської школи для ільєуських дівчат і на палац для єпископа. Обидва приміщення будувались на узвишші гори Конкіста. З не-

меншою щедрістю городяни вносили гроші на організацію клубу «Прогрес», заснованого з ініціативи комерсантів і бакалаврів на чолі з Мундіньйо Фалканом. Засновувались футбольні і спортивні клуби, активізувалось літературне товариство імені Руя Барбози¹. В ті роки область Ільєуса поступово набула в країні слави «королеви Півдня». Какао розводилося на всьому півдні штату Баїя. І не було культури, прибутковішої за нього. Достатки зростали, столиця какао — місто Ільєус — переживала період розквіту.

Проте цей всеперемагаючий прогрес, ця майбутня велич ще перемішувалася на вулицях із залишками епохи завоювання земель, епохи недавнього минулого з його збройними сутичками і бандитським диктатом. Каравани ослів, нав'ючених мішками з какао для експортних складів, стояли в центрі міста поруч із своїми бездушними конкурентами — вантажними автомашинами. Ще ходило по вулицях чимало людей, озброєних пістолетами; на околицях і в завулах часто спалахували бійки; славнозвісні наймані вбивці, жагунсо, вихваливались своїми заслугами в дешевеньких корчмах; і хоч рідко, але, як і раніше, просто перед очима у людей чинили вбивства.

Ці королі темних справ ходили чистими тротуарами разом із заможними експортерами, з численними, галасливими комівояжерами, які завжди знали найсучасніші анекдоти, з лікарями, адвокатами, агрономами, дантистами, інженерами, що прибували кожним пароплавом. Більшість полковників зняли тепер чоботи і виглядали цілком мирними громадянами, бо зброї із собою не носили; вони будували для своїх родин котеджі, вільний час проводили в місті, дітей своїх посыпал до коледжу доктора Еноха або до гімназій Баїї. Їхні дружини лише на свята їздили у своїй володіння, ходили одягнені в шовкові сукні, у модних туфлях, були постійними відвідувачами вечорів у «Прогресі».

Але ще безліч деталей нагадувала про колишній Ільєус. Не той, звичайно, Ільєус часів убогих плантацій кави, благородних сенійор, чорних рабів і розквіту фазенди Авілів. Про ті часи залишився тільки туманий спогад. Збереглися сліди недавнього минулого, відомого свою кривавою боротьбою за землю після того, як отці езуїти вперше привезли в ці краї насіння какао. Тоді люди, що при-

¹ Руї Барбоза (1849—1923) — відомий бразильський політичний діяч, юрист, письменник.

їхали сюди в пошуках багатства, накинулись на ліси і почали рушницями та пістолетами утверджувати своє право на кожний аршин землі. Тоді всі ці Бадаро, Олівейри, Браз Дамасіо, Теодоро дас Бараунас і безліч інших почали прокладати дороги, прорубувати просіки в непрохідних нетрях і, супроводжувані своїми охоронцями, затівали смертельні сутички. Ліси було знищено, і саджанці какао посаджено в землю, щедро скроплену людською кров'ю. В ті часи все тут трималося на обмані, підкупі, хабарях, а правосуддя було в руках завойовників. Майже кожне високе дерево служило засідкою, з якої стрілець вистежував свою жертву. Сліди цього недавнього минулого збереглись ще в деяких рисах сучасного міста і в звичаях народу. Минуле відступало перед новими порядками і законами. Але відступало воно нехотя, опираючись, і особливо тоді, коли йшлося про звичаї, що з часом перетворилися майже в закони.

Одним з таких прихильників минулого, що з недовір'ям ставився до змін у житті міста, був полковник Мануел дас Онсас. Як і всі його однодумці, більшість часу він проводив на плантаціях і приїздив до міста лише для того, щоб уладнати справи з експортерами. Йдучи безлюдною вулицею того сонячного ранку, першого після довгих дощів, полковник думав про те, що сьогодні неодмінно вийде у свою фазенду. Наблизився час збору урожаю, сонце зробить свою справу, і плантації матимуть чудовий вигляд. Полковнику імпонувало життя на лоні природи, серед міліх серцю какаових дерев, і місто — з його кіно, барами, кабаре, красивими жінками — не змогло взяти його в повон. Він любив ходити на полювання, милуватись плантаціями какао, розмовляти з робітниками про давні часи, коли землю завойовували зброяю, любив слухати нескінченні розповіді про гадюк; йому подобались покірні індіанки з бідних периферійних будинків розпусти. Він приїхав до Ільєуса, щоб домовитись з Мундіньйо Фалканом про продаж йому какао, а також взяти аванс для розширення господарства. Фалдана не було вдома, він саме виїхав до Ріо, і полковник, який не хотів говорити про справи з управлюючим експортером, змушеній був затриматись у місті до приїзду Мундіньйо.

Уесь цей час, що йому довелося чекати у веселому, незважаючи на дощі, місті, друзі водили його в кіно, де він преспокійно засинав, не проглянувші і половини фільму, в бари і кабаре. Святий боже, які напарфумлені були там жінки — прямо дихати нічим! Та й брали вони недешево, канючили коштовності, каблучки... Цей Ільєус міг

будь-кого пустити з торбами по світу. Проте сонячне небо, впевненість в добром урожаї, вигляд соковитих плодів какао, що сушились у «шаландах», каравани ослів, навантажених цими плодами, розважливо впливали на настрій полковника, і йому навіть спало на думку, що він чинить нерозумно, тримаючи свою родину в маєтку, залишаючи дітей без школи, а дружину на кухні, наче наймичку-негритянку. Живуть же інші поміщики в місті, будують собі гарні будинки, одягаються по-людському, відпочивають, як усі...

За час своїх коротких відвідин міста полковник Мануел дас Онсас найбільше уподобав ранкові бесіди з друзями біля рибної ятки. Ось і сьогодні він поспішав туди, аби швидше розповісти їм про своє рішення побудувати дім в Ільєусі для родини. Заглиблений у ці думки, він ішов пустельною вулицею і, вийшовши в район порту, здібався з росіянином Яковом. Неголений і нерозчесаний Яків, ледве побачивши полковника, з радістю кинувся йому назустріч і щось вигукнув свою мовою. Не дивлячись на те, що планетатор був людиною малоосвіченою і не знав жодної іноземної мови, він чудово зрозумів співбесідника і відповів не вагаючись:

— Це правда. Нарешті... Сонце, друже, таки згадало про нас.

Росіянин потирав руки:

— Тепер ми збільшимо число маршрутів до трьох на день. О сьомій ранку, після полудня і о четвертій дня. А згодом придбаємо ще кілька машин.

Вони підійшли разом до воріт гаража, і полковник урочисто повідомив:

— Цього разу я також скористаюсь з послуг вашої фірми. Вирішив спробувати...

Росіянин розсміявся:

— Коли дорога просохне, подорож триватиме не більше години...

— Хто б міг подумати! Що тільки діється на білому світі! Тридцять п'ять кілометрів за якусь годину... Ще недавно така подорож займала не менше двох днів... Так ось, коли я сьогодні влаштую свої справи, ви можете забронювати мені один квиток на завтрашній ранковий рейс.

— Е, ні, полковнику, на завтра ні в якому разі.

— Що? Як це — ні в якому разі?

— А дуже просто. Завтра бенкет, і ви мій гість. Першокласний обід. Запрошено полковника Раміро Бастоса, префектів, нашого і з Ітабуни, сеньйора Мундіньйо Фал-

канна, одним словом — товариство буде добірне. Ще прийде управляючий бразильським банком... Як то кажуть, буде потрусти гаманцем!

— Та куди мені до цих бенкетів!.. Адже ви знаєте, що живу я скромно, не вилажу із свого закутка.

— І все ж таки запрошення не втрачає чинності. Обід відбудеться в барі Насіба «Везувій».

— В такому разі я пойду післязавтра.

— Гаразд. Ви матимете місце на першому сидінні. Полковник розкланяється і запитав настанок:

— А ви справді гадаєте, що ваша тачка не перекинеться? Адже швидкість є швидкість... Просто не віриться...

ДВІ ЗНАМЕНІТОСТІ БІЛЯ РИБНИХ ЯТОК

Вони замовкли на якусь мить, слухаючи сирену пароплава.

— Просять вислати лоцмана,— промовив Жоан Фулженсіо.

— Це «Іта» з Rio. Цим пароплавом прибуває сеньйор Фалкан,— проінформував присутніх Капітан, що, як завжди, знов усі новини.

Потім знову заговорив Доктор, піднявши вказівний пальць, немов наголошуючи на важливості своїх слів:

— Ось згадаєте мене. Деся років за п'ять Ільєус стане справжньою столицею, більшим від Аракажа, Натала, Масейо... Північ країни не має іншого міста, де спостерігався б такий бурхливий прогрес. Нешодавно мені довелося прочитати про це в одній з газет Rio...— Він говорив повільно, статечно. Навіть в простій розмові голос Доктора нагадував голос оратора, його завжди слухали уважно. Чиновник-пенсіонер, що зажив слави культурної і талановитої людини, публікував у газетах Байі довжелезні і досить плутані історичні статті: він, Пелопідас де Ассуансан д'Авіла, корінний мешканець Ільєуса, був мало не історичною реліквією міста.

Слухачі схвально кивали головами, задоволені закінченням дощів і безсумнівним прогресом області. Майже кожен, хто зупинявся того ранку біля рибної ятки, за винятком Пелопідаса, Капітана і Жоана Фулженсіо, були не корінними ільєусцями, але доля зв'язала їх з цим краєм какао, і вони вважали його рідним.

Сивоголовий полковник Рібейріньо пригадував:

— Коли я висадився тут у 1902 році (цього місяця минає двадцять три роки з того дня), тут була така глушіна,

що й словами не розповіси. Місто називалося тоді Олівен-са,— усміхнувся він.— Не було тут ані пристані для швартовки кораблів, ані самого порту. Вулиці брудні, незабруковані. Сиди й доживай віку. А погляньте лишень на місто сьогодні: щодня обновлюються вулиці, з'являються нові. В порту повно кораблів.— Він показав рукою на гавань: вантажний пароплав компанії «Ллойд» стояв біля причалу залиниці, пароплав «Байяна» — біля дебаркадера навпроти складів, ка'єр відпливав від найближчого причалу, звільнюючи місце для «Іти». Баркаси, катери і човни, що прибули з плантацій річкою, снували між Ільєусом і Понталом.

Розмовляли вони біля рибного базару, побудованого на пустыріщі навпроти вулиці Уньян, де мандрівні циркачі споруджували свої балагани. Негритянки продавали тут мінгау¹ і кускус,² варену кукурудзу і пиріжки з тапіоки. Полковники, що звикли на своїх плантаціях прокидатися до схід сонця, дехто з мешканців міста — Доктор, Жоан Фулженсіо, Капітан, Нью-Гало, інколи суддя і доктор Езекієл Прадо, що приходив просто з сусіднього будинку своєї коханки,— збирались тут щодня задовго до того, як прокидалось місто. Під приводом купівлі найкращої і най-свіжішої, ще живої, риби, яка тріпотіла на столах рибних яток, вони обговорювали останні події, обмінювались враженнями щодо врожаю і дощу, прикидали ціни на какао. Дехто з них, подібно до полковника дас Онсаса, з'являлися тут так рано, що могли спостерігати, як останні запізнілі відвідувачі залишають кабаре «Батаклан», а рибалки вивантажують із шаланд і баркасів сріблястих морських окунів, доурадо та інші дари моря. Полковник Рібейріньйо, власник естансії «Принцеса гір», людина проста і добра, незважаючи на свої чималі достатки, з'являвся тут майже завжди о п'ятій ранку, саме тоді, коли Марія де Сан-Жорже, красуня негритянка, що майстерно готувала мінгау і кускус, приходила сюди в своїй широкій, барвистій спідниці і накрохмаленій, глибоко декольтованій блузці, з якої так і просилися на волю тугі груди. Хто знає, скільки раз допомагав їй полковник поставити страви на землю, не відводячи погляду від того спокусливого декольте!

Дехто приходив сюди просто в піжамних куртках старих штанях та хатніх капцях. Доктор, звичайно, в

¹ Мінгау — каша з маніокового або пшеничного борошна.

² Кускус — страва з рисового або кукурудзяного борошна.

такому вигляді не з'являвся ніколи. Взагалі складалося враження, що він ніколи не скидає свого строгого чорного костюма, черевиків, краватки, ретельно випрасуваної сорочки навіть на ніч. Щодня все починалося з порції мінгау, потім тривав обмін новинами, що переривався вибухами сміху. Далі всі йшли до головного причалу порту, на хвилину зупинялись там і розходились кожний у свою напрямку біля гаража Моасіра Естрелли, де ранковий автобус чекав на своїх пасажирів до Ітабуни...

Та ось знову пролунала сирена корабля, заклично і весело, немов розбуджуючи місто від сну.

— Лоцман на борту. Зараз зайде в гавань.

— Так, Ільєус — це місто з величезним майбутнім.

— Якщо ціни на какао зростуть цього року хоч до п'ятдесяти сантаво, такий урожай, як ми маємо, дасть небувалий зиск... — поставив крапку полковник Рібейріньо, і очі його збуджено заблищають.

— Навіть я вирішив для своєї родини придбати пристойний будинок. Або куплю, або збудую... — оголосив полковник дас Онсас.

— Та це ж здорово, сеньйоре! Нарешті ви наважились! — схвально мовив Капітан, поплескавши планктата-ра по широкій спині.

— Давно, Мануеле, пора... — усміхнувся Рібейріньо.

— Нічого не вдієш. Менші хлопці вже майже школярі за віком, і я не хочу, щоб вони залишились такими неосвіченими, як їхні старші брати з батьком разом. Я мрію про те, щоб принаймні хоч один з них одержав диплом бакалавра.

— Окрім того, — докинув Доктор, — такі заможні люди, як ви, мусять сприяти прогресу міста, забудовуючи його гарними будинками, бунгало, котеджами. Гляньте лише, який будинок встругнув для себе на набережній Мундіньо Фалкан, а він же прибув до нас тільки два роки тому, та до того ж він ще й парубок. Зрештою, на дідька здалися гроші, якщо ти живеш дикуном на фазенді, не користуючись жодними здобутками цивілізації.

— Щодо мене, — обізвався полковник Амансіо, сліпий на одне око і з перебитою ще в часи боротьби за землю рукою, — то я збираюся купити будинок в Байї. Відвезу сім'ю туди.

— Це непатріотично, — обурився Доктор. — Там чи в Ільєусі заробили ви гроші? Яка ж потреба вкладати капітал, зароблений в Ільєусі, в банк Байї?

— Спокій, Докторе, спокій! Ільєус місто гарне і таке

інше. Але, як вам відомо, Баїя — все-таки столиця, і там є гарні школи саме для моїх дітей.

Але Доктор не вгавав:

— Який тут до біса спокій! Адже ви приїжджаєте сюди бідні, мов церковні миші, набиваєте гаманці і їдете витрачати гроші в Баїю.

— Але...

— Я гадаю, куме Амансіо,— сказав Жоан Фулженсіо,— що наш Доктор має рацію. Коли ми будемо байдужими до нашого Ільєуса, то хто ж піклуватиметься про нього?

— Та хіба ж я що... — поступився Амансіо. Він був людиною спокійною і над усе не любив дискусій. Хто б міг подумати, що саме цей урівноважений господар був відомим отаманом жагунсо і пролив чимало крові в цих районах під час боїв за землі Секейро-Гранде.

— Для мене особисто немає іншого міста, крім Ільєуса, але в Баїї більше комфорту та й школи кращі. Хто може це заперечити?.. Мої менші хлопчаки навчаються там в коледжі езуїтів, і дружина не хоче жити далеко від них. В мене серце болить, коли я подивлюся, як вона побивається за тим сином, що в Сан-Пауло. Де ж вихід? Аби це стосувалось лише мене, то я б довіку звідси не поїхав...

В розмову втрутився Капітан:

— Виїжджати через школу, це, брате Амансіо, м'яко кажучи, не мудро. Для чого ж тоді існує коледж доктора Еноха? Ти зваж, кращого від нього немає навіть у Баїї! — Капітан був викладачем історії у школі, заснованій адвокатом Енохом, і дуже симпатизував останньому, бо той, вводячи нові методи навчання, викреслив із вжитку традиційну лінійку, що була неабиякою рушійною силою у формуванні свідомості тогочасних учнів.

— Але ж цей коледж не державний заклад.

— Вважай, що все вже уладналося. Енох одержав телеграму від Мундіньйо Фалкані, де той повідомляє йому про обіцянку міністра освіти розв'язати цю справу за кілька днів...

— І що тоді буде?

— Цей Мундіньйо Фалкан тертий калач...

— Цікаво знати, що йому треба, як ви гадаєте? — запитав полковник Мануел дас Онсас, але ніхто йому не відповів, бо саме спалахнула дискусія між Рібейрінью, Доктором і Жоаном Фулженсіо щодо методів навчання в школах.

—...Все може бути, не заперечую. Але, як на мене, то для того, щоб вчити «ба-ба», «ма-ма», — кращої вчительки, ніж дона Гільєрміна, гріх навіть бажати. Хто вже потрапить до її рук... Мій син лише в неї зміг навчитися читати і рахувати. А ось навчання без лінійки...

— На жаль, полковнику, це відстале уявлення про навчання, — усміхнувся Жоан Фулженсіо. — Ці часи давно минули. Сучасна педагогіка...

— Що?

— Лінійка необхідна, але...

— Ви відстали на цілу епоху. В Сполучених Штатах...

— Дівчаток я, звичайно, віддам до монастирської школи, а що стосується хлопчиків, то тут справа вирішена — вони залишаються з доною Гільєрміною...

— Сучасна педагогіка скасувала лінійку разом з іншими методами фізичного впливу, — вдалося нарешті докінчити й своє слово Жоану Фулженсіо.

— Не знаю, добродію, про кого ви говорите, але б'юся об заклад, що це не кращий вихід. Коли вже я вмію писати і читати...

Гаряче обговорюючи методи доктора Еноха і відомої дононі Гільєрміні, славної своєю легендарною суворістю, вони простували до причалу. Чимало людей ішло в тому ж напрямку зустрічати пароплав. Незважаючи на ранню пору, в гавані вже починається день. Вантажники носили мішки какао із складів на пароплав «Байяна». Готовався знятись з якоря баркас з піднятими білими вітрилами, схожий на якусь казкову птицю. Переливисто засвистіла боцманська дудка, даючи команду на відпліття. Полковник Мануел дас Онсас не вгавав:

— Якого дідька треба цьому Мундіньо Фалкану? Судомиться людина невідомо чого. Займався б своїми справами і не тикав носа в чужі.

— Та тут все ясно. Незабаром вибори, і чоловікові кортить стати префектом.

— Не думаю... Це для нього дрібнувато... — сказав Жоан Фулженсіо.

— Він людина честолюбна.

— А що, префект би з нього був підходящий. Він доволі енергійний і рішучий...

— Він ще тут людина чужа. Ніхто його як слід не знає...

Доктор, прихильник Мундіньо Фалкані, перебив попереднє висловлювання:

— Люди, на зразок Мундіньйо Фалкана, нам потрібні. У нього є ерудиція, сміливість.

— Карамба, Доктор! Сміливості, по-моєму, мешканцям цих країв не бракувало ніколи.

— Я маю на увазі не ту сміливість, що необхідна для стрілянини і вбивства. Йдеться про щось значно важче і важливіше.

— Про важче?

— Мундіньйо Фалкан, як каже Амансіо, справді приїхав сюди нещодавно. Але ж погляньте, скільки він встиг зробити? Чудовий проспект на набережній, в який ніхто не вірив і який так прикрасив місто,— справа його рук! Він привіз перші вантажні автомобілі, без його допомоги не виходила б «Діаріо де Ільєус», не було б у нас і клубу «Прогрес».

— Подейкують, що він позичив грошей росіянину Якову і Моасіру для розвитку автобусного сполучення.

— Я згоден з Доктором,— сказав Капітан, який до цього не промовив жодного слова.— Такі люди нам потрібні... Люди, які розуміють прогрес і сприяють його розвиткові.

Першим, кого вони зустріли на причалі, був Нью-Гало, службовець податкової контори, типовий представник бохеми, непримирений антиклерикал, постать, без якої вода, як то кажуть, ніде не освячувалась. Одразу ж залишив його гугнявий голос:

— Привіт добірному товариству!..— Він кинувся тиснути всім руки і, захлинаючись, розповідав: — Спати хочеться, аж очі злипаються. Були ми в «Батаклані» з арабом Насібом, а потім відвідали Машадан... Що й казати, кухня! Жінки!.. Але я не міг не зустріти Мундіньйо Фалкану...

Проти гаража Моасіра Естрелли збирались пасажири першого автобуса. Зійшло сонце. Був чудовий день.

— Урожай, є надія, буде добрячий.

— Завтра в нас обід на честь відкриття автобусного руху.

— Знаю. Яків мене запросив.

Мирну розмову обірвали тривожні звуки сирени з пароплава. Були вони уривчастими, різкими. Натовп на причалі насторожився. Навіть докери зупинились, прислухаючись до сирени.

— Сів на мілину!

— Триклята мілина!

— Якщо так триватиме й далі, то навіть «Баїяна» не наважиться заходити до порту.

— Це вже не кажучи про «Костейру» і «Ллойда».

— «Костейра» вже попереджуvalа, що анулює маршрут.

Ільеуська мілина, затиснута з одного боку міським узвишшям Уньан, а з протилежного — пагорбом Пернамбуко, що підводився на острівці по сусідству з Понталом, була небезпечною і важкою. Вузький і неглибокий фарватер весь час змінювався, бо в часи припливів і відплівів придонні піски перебували в постійному русі. Нерідко траплялося, що, сівші на мілину, судна знімалися з неї протягом цілої доби. Пароплави з великою водотоннажністю взагалі не ризикували проходити над цією загрозливою і підступною мілиною, незважаючи на чудову якірну стоянку Ільеуса.

Тривожні сигнали сирени не вгавали, і люди, що прийшли зустрічати пароплав, рушили вулицею Уньан, аби побачити з берега, що ж воно діється на отій зlossenій мілині.

— Ходімо й ми?

— Це неподобство,— обурювався Доктор, поки група йшла незабрукованою вулицею, що огинала пагорб.— Ільеус виробляє лев'ячу долю всього какао, що споживає світовий ринок, має першокласну гавань, а прибутки від експорту какао одержує Байя. І все через цю кляту мілину...

Тепер, коли нарешті вщухли дощі, не було для мешканців Ільеуса проблеми, важливішої над мілину в порту. Боротьба за те, щоб великі кораблі могли спокійно заходити до порту, мала починатись з мілини. Суперечки точились скрізь, щоденно. Було запропоновано ряд заходів, критикувався уряд за байдужість і бездіяльність, перепадало на горіхи місцевій префектурі, але ніхто нічого серйозного не досягнув, влада обмежувалась обіцянками, а порт Байї, як і раніше, збирав величезне експортне мито.

Знову виникла дискусія на цю тему. Капітан, взявши під лікоть Нью-Гало, котрого він залишив напередодні десь опівночі біля дверей закладу Марії Машадан, запитав:

— Ну, як ваша дівчинка?

— Ласай шматочок...— прогугняв Нью-Гало.— Ви чимало втратили. Варто було б подивитись на араба Насіба, котрий освідчувався в коханні якісь косоокій дівці, що була з ним. Можна було б луснути від сміху...

Сирена пароплава ревла надсадно і відчайдушно. Друзі прискорили кроки. З усіх вулиць до порту поспішли люди.

ПРО ТЕ, ЯК У ЖИЛАХ ДОКТОРА МАЛО НЕ ЗАПУЛЬСУВАЛА КОРОЛІВСЬКА КРОВ

Доктор не був доктором, Капітан не був капітаном, так само як переважна більшість полковників не була полковниками.

Лиш декому з плантаторів поталанило в перші роки Республіки, коли почалось культивування какао, і вони одержали патенти полковників національної гвардії. Але зберігся звичай, за яким кожний господар плантацій, де вироблялось більше 1000 арроб¹ какао, присвоював собі звання полковника, хоча це свідчило не про його військову доблесть, а про достаток і заможність. Жоан Фулженсіо, який полюбляв глузувати над місцевими звичаями, говорив, що більшість полковників — «полковники жагунсо». Адже чимало з них справді відзначились у кривавих сутичках за землю.

Серед молодшого покоління траплялися такі, що навіть ніколи й не чули гучного і славного імені Пелопідаса де Ассунсан д'Авіла. Вони звикли до благородного і вишуканого слова «Доктор». Що ж до Мігеля Батісти де Олівейра, сина покійного Казузіні, колишнього префекта часів боротьби за землю, який мав достатки, але помер бідним, чиє добре ім'я ще й тепер згадується старими кумасями,— то його з дитинства називали Капітаном. Він і справді був верховодою всіх навколошніх хлопчаків, вирізняючись серед них хоробрістю і зухвалистю.

Незважаючи на те що двоє цих відомих у місті людей були давніми друзями, симпатії мешканців до них розділялися навпіл, а суперечки з приводу того, хто ж таки з двох шановних добродіїв є найполнім'яніший і найкрасномовніший оратор, не припинялися ніколи. Слід зауважити, що на паритетних засадах висувалася також кандидатура адвоката Езекіела Прадо, неперевершеного промовця в судових засіданнях. В дні національних свят 7 вересня², 15 листопада³, 13 травня⁴, на святах з приводу початку

¹ А р о б а — міра ваги, що дорівнює 15 кілограмам.

² 7 вересня — річниця проголошення незалежності Бразилії.

³ 15 листопада — річниця проголошення республіки.

⁴ 13 травня — річниця скасування рабства у Бразилії.

і кінця року з рейзадо¹, презепіо², бумба-меу-бой³, під час приїзду до Ільєуса письменників і журналістів з Байї мешканці міста захоплювались красномовством Капітана і Доктора і знову розмежувались на два табори, аби достойніше оцінити їхнє уміння.

В цих суперечках, що тривали роками, ніколи ще не було досягнуто згоди. Одним імпонували вишукані тиради Капітана, де величні прикметники гуртувалися в стрімкі кавалькади, а третміння голосу на високих нотах викликало шалені оплески; інші віддавали перевагу глибокодумним періодам Доктора, з яких поставала безліч імен і фактів, що свідчили про чималу ерудицію промовця, а сенс окремих слів був інколи таким мудрим, що збагнути їх значення могли лише одиниці.

Навіть сестри Дос Рейс — взірець одностайності в життєвих питаннях — в цьому випадку дотримувались різних поглядів. Тендітна і нервова Флорзінья захоплювалась словесною експресією Капітана, його «сиячими світанками свободи», вслухалася в модуляції його голосу, від якого фрази, здавалося, вібрували в повітрі. Кінкіна, дебела і весела Кінкіна, віддавала перевагу вченості Доктора, його старовинним словам, його патетичній манері, з якою він, піднявши вказівний палець, виголошував: «Народе! О мій народе!». Повертаючись додому з міських зборів біля ратуші або на площі Префектури, сестри гаряче сперечались про достойнства великих представників їхнього міста і, як і всі мешканці, не могли дійти в цьому питанні якогось певного висновку.

— Я нічого не зрозуміла, але це було так чудово... — підсумовувала суперечку Кінкіна, прихильниця Доктора.

— А мене мов морозом обсипає, коли він говорить, — кидає Флорзінья на захист Капітана.

Найвизначнішими, звичайно, днями були ті дні, коли на трибуні площі Митріс де Сан-Жорже, прикрашений квітами, Капітан і Доктор виступали з промовами, змінюючи один одного. Один — як офіційний промовець музичної групи 13 травня, що об'єднувала аматорів музики;

¹ Р е й з а д о — бразильський народний обрядовий танець, який виконується під час релігійного свята Дня волхвів.

² П р е з е п і о — багатопланова панорама на тему народження Христя.

³ Б у м б а - м е у - б о й — танець північно-східної Бразилії, в якому беруть участь такі дійові особи: бугай, морський кінь, апостол Матфій, лікар та інші.

другий — від імені гуртка Руя Барбози — осередка літераторів міста.

Інші промовці (навіть професор Жозуе, який зумів свою ліричною балаканиною завоювати симпатії дівчат з монастирської школи) відсувалися на задній план, і наступала урочиста тиша, коли над трибуною з'являлось або смагляве, вкрадливе обличчя Капітана, одягненого в сніжно-білий костюм з квіткою в петлиці і діамантовою шпилькою в краватці, звіддаля схожого на хижу птицю, або тонкий силует Доктора, маленького, непосидющого, схожого на неспокійну канарку і одягненого в постійний чорний костюм, з-під якого виглядала сорочка з накрохмаленою манишкою та високим комірцем, в пенсне на ланцюжкові і з майже сивою головою.

— Сьогоднішній виступ Капітана був воістину водоспадом красномовства. А мова, яка мова!

— Мова гарна, але порожня. Доктор, може, і відстає в красномовстві, проте в його промові відчувалась думка. Це не людина, а енциклопедія!

Лиш доктор Езекієл Прадо міг конкурувати з ними в ті винятково рідкі випадки, коли йому, завжди непробудно п'яному, вдавалося видертись на незвичну для нього несудову трибуну. Він мав також свої переваги, і що стосується юридичних дебатів, громадська думка не мала розходжень: з ним нікого було порівняти.

Пелопідас де Ассунсан д'Авіла за походженням був португальським гіdalго, батьки якого прибули до Ільєуса в часи капітанії. Принаймні так стверджував Доктор, посилаючись на геральдичні папери. Оскільки це була думка історика, думка вченого, то всі сприймали її як аксіому.

Нащадок славнозвісних Авілів, чий родинний замок височів між Ільєусом і Олівенсою, доки не перетворився в похмурі руїни, з одного боку відмежовані океаном, а з іншого кокосовими пальмами, а також нащадок нікому не відомих Ассунсанів — плебейів і комерсантів, хай буде земля їм пером, він возвеличував культ пам'яті і тих і інших з одинаковим захопленням і запалом. Звичайно, про Ассунсанів Доктору було розповідати важче, оскільки предки по цій лінії залишили мало письмових пам'яток про себе, в той час коли хроніка родини Авілів була невичерпно багатою. Скромний державний чиновник-пенсіонер, Доктор жив у полоні великих фантазій — в світі давньої слави родини Авілів і славетного сьогодні Ільєуса. Про Авілів, про їхні подвиги і походження він писав

протягом багатьох років об'ємну і вичерпну книжку. Що ж стосується прогресу Ільєса, то він був його полум'яним пропагандистом і добровільним співробітником.

Батько Пелопідаса був збанкрутілим нащадком Авілів по бічній лінії. Від вельможної родини він успадкував лише ім'я та аристократичну звичку не працювати. Проте кохання, а не розрахунок, як тоді казали, спричинилося до його шлюбу з плебейкою, донькою хазяїна процвітаючої господарської крамниці. Справи в крамниці старого Ассунсана йшли настільки добре, що внук Пелопідас дістав змогу вчитися на факультеті права в Ріо-де-Жанейро.

Але старий Ассунсан невдовзі помер, так і не пробачивши свою донуку за її безглуздий шлюб з благородним жебраком, а гідальго, перейнявши в плебеїв любов до азартних ігор та до північних боїв, поступово спродаєв крамницю — тканини метр за метром, гребінці — дюжина за дюжиною, різnobарвні стрічки — клубок за клубком. Так було покінчено з розквітом Ассунсанів вслід за величчям Авілів. І залишився Пелопідас, студент уже третього курсу, в Ріо без грошей не тільки для навчання, а й для існування.

Ще в ті часи, коли він приїздив до батька на канікули в Ільєус, його називали Доктором — спершу дідусь і прислуга в будинку, а згодом і сусіди.

Друзі діда влаштували його на скромну посаду в державну установу, він покинув навчання і залишився в Ріо. На роботі в нього все йшло добре, але жив він бідно, бо не мав протекції, не вмів підлабузнюватись і принижуватись. Через тридцять років він пішов на пенсію і завжди повернувся до Ільєса, аби повністю присвятити себе «своїй праці» — монументальній розвідці про родину Авілів і минуле Ільєса.

Ця книжка стала вже майже легендарною ще з тих часів, коли Доктор, будучи студентом, опублікував в одному столичному журналі, що виходив для обмеженого кола читачів і припинив своє існування після первого номера, славнозвісну статтю про амурні пригоди імператора Педро II під час його подорожі на північ країни з непорочною Офенізією, романтичною і анемічною представницею родини Авілів.

Статтю молодого студента ніхто б не помітив, якби випадково не потрапила вона до рук письменника-мораліста, графа і члена Бразильської Академії наук. Затятий прихильник добroчинності і добropорядності монарха,

граф сприйняв як особисту образу цю брудну «анархістську інсінуацію», що показувала «видатного і шановного діяча» в смішному становищі провінційного донжуана, безчесного гостя, котрый домагався прихильності порядної дівчини з родини, ощасливленої його відвідинами.

Вишуканою португальською мовою XVI століття граф віщент розбив хороброго студента, приписавши йому такі погляди і наміри, про які Пелопідас ніколи і гадки не мав.

Студент не склав зброї і відповів професору ще однією статтею, написаною не менш добірною португальською мовою з посилками на беззаперечні факти і в першу чергу на поезії Теодоро де Кастро. Стаття була досить аргументована і завдавала серйозної шкоди науковому авторитету графа, але журнал на той час перестав виходити, а газета, в якій граф нападав на Пелопідаса, відмовилась друкувати відповідь останнього і лише після довгих переговорів згодилася дати замітку на двадцять друкованих рядків в самісінському кутку шпальти, де резюмувалась стаття Доктора, написана на вісімнадцяти сторінках. Але ще й сьогодні Доктор вихваляється своєю «гарячою полемікою» з членом Бразільської Академії наук, відомим у всій країні вченим.

— Моя друга стаття розбила його і змусила замовкнути...

В літописі культурного життя Ільєуса про цю полеміку згадується охоче і з гордістю, як про доказ високого інтелекту його синів. Вона займає почесне місце поряд з позитивним відгуком одного столичного журналу про оповідання Арі Сантоса — теперішнього президента товариства Руя Барбозі, а також поряд з поезіями Теодоро де Кастро, про якого вже згадувалось.

Що ж стосується потаємного флірту імператора і Офенізії, то справа там, очевидно, закінчилася полум'яними поглядами, зітханнями і тихими клятвами. Мандрівник імператор познайомився з нею на святі в Байї і до нестягами закохався в її чарівні очі. А коли взяти до уваги, що в будинку Авілів на Ладейре-до-Пелоуріньо мешкав падре Ромуальдо, славнозвісний латиніст, то імператор не раз з'являвся там ніби щоб відвідати мудрого і вченого священика. На мальовничих балконах будинку імператор пристрасно латинню висловлював свої палкі почуття до прекрасної квітки з роду Авілів. Офенізія, стривожена розмовами няньок, ходила навколо зали, де мудрий черноброр-

дий імператор про щось дискутував з падре під шанобливим наглядом Луїса Антоніо Авіли, її брата і старшого в родині, котрий анічогісінько не розумів з розмови мудрих.

Офенізія після від'їду закоханого імператора спробувала наполягти на переїзді родини до імператорського двору, але їй вдалося зламати впертого опору Луїса Антоніо, охоронця дівочої і родинної честі.

Луїс Антоніо Авіла героїчно загинув під час війни з Парагваєм, в званні полковника, на полі бою, відступаючи із Лагуни. Він очолював загін людей, мобілізованих на його цукроварнях. Романтична Офенізія, так і заставши від сухот і неподіленого кохання до бородатого імператора; а поет Теодоро Кастро, пристрасний і ніжний співець достойнств Офенізії, вірші якого мали в свій час популяреність, а тепер незаслужено забуті національними антологіями, помер від непробудної пиятики. Офенізії були присвячені його найкращі, найнатхненніші вірші, в яких він оспіував її ламку, хворобливу красу і пристрасно молив подарувати їому її неприступну любов. Вірші його дотепер декламуються ученицями монастирської школи на святах і вечірках.

Поет Теодоро Кастро, постать трагічна і яскрава, без сумніву, помер від тяжкої душевної травми — неподіленого кохання (хто може заперечити щось Доктору?) — через десять років після того, як з воріт повитого жалобою замку вивезли у білій домовині тіло Офенізії. Поет помер, а вірніше втопився, в дешевій на ті часи кашасі¹ із заводів Авіли.

Як бачите, Доктор мав досить цікавого матеріалу для своєї ще не виданої, але вже відомої книжки. Авіла — з цукроварнями і броварнями, з сотнями рабів; Авіла — із замком в Олівенсі і резиденцією на Ладейре-до-Пелуріньйо в столиці штату; Авіла — із казковим апетитом Пантагрюеля; Авіла — з придворними коханками; Авіла — з прекрасними жінками і хоробрими чоловіками разом з юристом. Окрім Луїса Антоніо і Офенізії, до них і після них були й інші видатні Авіли, наприклад, той, що в 1823 році в Реконкаво разом з дідом Кастро Алвесом² боровся

¹ Кашаса — бразильська горілка.

² Кастро Алвес (1847—1871) — відомий прогресивний бразильський поет, що активно боровся за скасування рабства.

проти португальських військ, відстоюючи незалежність батьківщини. Був ще Жеронімо Авіла, котрий встравя у політику і якого прокатали на вороних під час виборчої кампанії (в Ільєусі він сфальсифікував наслідки голосування, а в провінції це ж саме зробили його супротивники). Після невдачі «політичний діяч» створив бандитську зграю, почав грабувати людей на дорогах, а згодом навіть рушив на штурм столиці штату. Посередники домоглися мирного урегулювання конфлікту і матеріальної компенсації для розгніваного Авіли.

Занепад роду особливо посилився через Педро Авілу, рудобороду людину з шаленим темпераментом. Він залишив маєток (величезний особняк в Байї вже було продано), плантації, броварні (на той час теж віддані під заклад) і, покинувши родину в місті, втік з циганкою, неперевершеною красунею та, за свідченням дружини Педро, злою чарівницею. Про цього Педро Авілу кажуть, що під час вуличної бійки його вбив інший коханець циганки.

Все це становило частину того давнього минулого, що було забуте мешканцями Ільєуса. Після того як з'явилось какао,— життя тут почалося заново. Про минувшину не згадували. Цукроварні, броварні, плантації цукрової тростини і кави, легенди їх історії тих років зникли безповоротно. Замість них зросли плантації какао і народились нові легенди та історії, в яких розповідалось про нещадну битву між людьми за землю. Сліпі співці славили по ярмарках найвіддаленіших районів країни імена їх подвиги звитяжців какао, возвеличували славу Ільєуса. І лише Доктора тривожила минувшина роду Авілів, що, слід віддати належне об'єктивності земляків, не впливало на його авторитет, котрий з кожним роком все зростав серед мешканців міста. У цих грубих і жорстоких завойовників земель, малоосвічених і малограмотних естансьєро, була прямо-таки містична повага до знань і до вчених людей, які могли виступати в пресі, а також з промовами на зборах.

Що ж тоді й казати про людину такого розуму й ерудиції, котра здатна написати книгу, а може, вже й написала її? Адже стільки чуток поширювалось про книжку Доктора, так вихвалається її якість, що більшість вважала книгу виданою багато років тому, а що це золотий фонд вітчизняної літератури, ніхто навіть не сумнівався.

ПРО ТЕ, ЯК НАСІБ ЗАЛИШИВСЯ БЕЗ КУХОВАРКИ

Насіб прокинувся від настирливого стукоту в двері. Додому він повернувся вдосвіта,— після того, як бар зачили, він ходив з Тоніко Бастосом і Нью-Гало по різних кабаре, а потім доля закинула його до Марії Машадан, де й відбулася зустріч з Різолетою, молоденькою, трохи косоокою дівчиною з Аракажа.

— Хто там?

— Це я, сеньйоре Насібе. Я їду і хочу попрощатись. В морі загув пароплав, очевидно, викликаючи лоцмана.

— Куди ж ти їдеш, Філомено?

Насіб підвівся, мимоволі прислухаючись до сирени, і подумав: «Мабуть, прийшла «Іта». Помацав стрілки будильника, намагаючись визначити час. Тільки шоста. А він повернувся десь близько четвертої. Ну ю жінка ж ця Різолета! Ніхто б не назвав її красунею, навіть косоока трохи, але ж вона знала свою справу! Гризнула його за вухо, а потім відсахнулась та як зарегоче... Що воно за гедзь вкусив стару Філомену, з глузду з'їхала, чи що?

—...В Агуа-Прету до сина. Житиму в нього.

— Ти що це вигадала, Філомено? Можна подумати, що ти збожеволіла!

Він розшукував ногами канці і ще напівсонний згадував про Різолету. Запах дешевих парфум цієї жінки ще зберігався на його волохатих грудях. Босий, в довгій сорочці, він вийшов у коридор. Стара Філомена чекала на нього в залі, запнuta новою хусткою і з парасолькою в руках. На підлозі стояла валіза і пакунок з іконами. Вона прислужувала Насібу з того дня, коли він купив бар, тобто десь понад чотири роки. Була вона зухвалою, буркотливою, але охайнюю, працьовитою, серйозною і дивовижно чесною жінкою. «Справжня перлина, коштовний самоцвіт»,— говорила про неї дона Армінда, коли мова заходила про служницю. Траплялося, що прокидалася вона в поганому настрої, і тоді все, що вдавалося від неї почути, зводилося до загрози виїхати в Агуа-Прету до сина, який кілька років тому придбав крамничку для торгівлі городиною. Розмови про цю поїздку вже стали звичними, і Насіб не зважав на них, приймаючи їх як дивацтва старої, котра жила в його будинку скоріше на правах родички, а не служниці.

Знову подав голос пароплав. Насіб відчинив вікно. Це

була дійсно «Іта», що прийшла із Ріо-де-Жанейро і стояла біля скелі Рапа, викликаючи лоцмана.

— Але, Філомено, це ж божевілля! Як же можна так зразу, не попередивши заздалегідь?.. Дурниці!

— Бійтесь бога, сеньйоре Насіб! З тієї хвилини, як я переступила поріг вашого будинку, я щодня говорила: «Настане день, коли я неодмінно пойду до мого Вісенте...»

— Але ж принаймні вчора ви могли мене попередити про своє рішення?

— Я так і зробила,— попросила Шіко, щоб він вам сказав, але ви не зважили на це і навіть не навідались додому...

Справді, Шіко Молеза (Шіко-ледар), його прислужник і сусіда — син дони Армінди,— приніс йому разом із сніданком попередження старої. Але оскільки це траплялося щотижня, то Насіб не зважив на його слова.

— Я цілу ніч чекала на вас... До світанку... А ви тим часом волочились по різних забігайлівках. Люди у вашому віці мали б уже одружуватись і сидіти вдома, а не вештатись після роботи де заманеться... А то, хоча ви й міцний на вигляд, колись не витримаєте і зляжете.

Підвівши худий палець, вона вказувала на груди Насіба, що прозирали через комір сорочки, вишитої дрібненькими червоними квіточками. Насіб опустив очі і побачив сліди губної помади... Різолета!.. Стара Філомена і дона Армінда засуджували його за те, що він і досі парубкує, весь час на щось натякали і шукали для нього наречених.

— Але ж, Філомено...

— Нічого не вдіш, доне Насібе. Я іду, і притому за кілька хвилин. Вісенте написав мені, що має намір одружитися і що без мене йому буде важко. Я вже запакувала свої речі...

Напередодні грандіозного банкету автобусної компанії «Сул Байяна» залишився без людини, котра мала обслуговувати тридцять запрошених осіб,— це щось-таки означало і будь-кого вивело б із рівноваги!

— До побачення, доне Насібе! Хай береже вас господь і допоможе вам знайти гарну наречену, яка б піклувалася про вашу госпуду.

— Але ж зараз лише шоста ранку, а поїзд відходить майже о восьмій?..

— Я не йму віри поїздам, вони ненадійні. Краще я прийду заздалегідь.

— Давайте я хоч розрахуюсь з вами...

Все це скидалось на примарний сон. Він босоніж ходив по залі, ступаючи на холодні кахлі, чхнув, тихенько виплювався. Бракувало йому ще простудитись... От божевільна стара...

Філомена простягнула кістляву руку і подала йому кінчики пальців.

— Зоставайтесь здоровенські, сеньйоре Насіб! Буватимете в Агуа-Преті, навідайтесь до нас.

Насіб порахував гроші, додав ще кілька рейсів¹ (все ж стара цього заслужила), допоміг їй підняти валізу, а також важелезний пакунок з іконами, що прикрашали її невеличку кімнату у флігелі, і, нарешті, парасольку. Чезрек вікно до кімнати зазирали теплі промені сонця, грайливий вітрець приносив паҳоці моря, лунали співи птахів, голубе небо, таке незвичне після довгих дощів, здавалось казковим. Насіб глянув на пароплав, до якого вже підплівав човен з лоцманом, махнув рукою і вирішив більше не спати. Краще вже подрімати якусь годину в обідню перерву, щоб увечері не клювати носом — він обіцяв Різолеті повернутись. От клята стара, зіпсувала день!..

Він підійшов до вікна і провів поглядом служницю. Легкий бриз змусив мимоволі здригнутись. Його будинок стояв на схилі Сан-Себастьяна якраз напроти міліни. Добре, що хоч дощі закінчилися. Було б горе для планаторів, недаремне хвилювались полковники!

У вікні сусіднього будинку з'явилася дона Армінда,— вона махала хустиною вслід Філомені, своїй добрій подрузі.

— Доброго ранку, сеньйоре Насіб!

— Божевільна Філомена... Поїхала до сина...

— Знаю... Ви навіть не уявляєте собі, сеньйоре Насіб, який тут збіг обставин! Ще вчора я сказала Шіко, коли він прийшов з бару: «Завтра Філомена поїде, син прислав їй листа, кличе...»

— Так. Він мені сказав про це, але я не повірив.

— Вона допізна чекала на вас. Ми довго розмовляли з нею, сидячи на порозі вашого будинку. Але чекання наше було марним...— Вона засміялась, і важко було зрозуміти — схвалює той сміх вчинок Насіба чи засуджує...

— Я не мав часу, доно Арміндо. Робота.

Вона не відводила від нього погляду. Насіб стривожився: може, в нього і на обличчі помада? Все може бути...

¹ Рейс — стара португальська і бразильська грошова одиниця.

— Я завжди казала, що таких працьовитих людей, як сеньйор Насіб, в Ільєусі не густо... Подумати тільки, працювати до ранку...

— І ось саме сьогодні, коли треба готувати обід на тридцять осіб, замовлений на завтра...

— Я навіть не чула, коли ви увійшли. А я лягла десь біля другої ночі...

Насіб муркнув щось нерозбірливе. Ця дона Армінда була занадто цікавою до всього.

— Я не дивився на годинник. Мене одне тривожить: хто приготує обід?

— Це складна справа. На мене ви краще не розрахуйте. Дона Елізабет ось-ось має народити дитину. Вже минули всі терміни. Я через неї ніч не спала, все чекала, що прибіжить дон Пауло по мене. Та я й не вмію готувати ці вишукані страви...

Вдова дона Армінда, мати Шіко, хлопчишко, що працював у барі Насіба, спритистка і плетуха, була ще й славнозвісною акушеркою. Чимало дітлахів Ільєуса, що побачили світ протягом двадцяти останніх років, перешли через її руки, і перші враження від навколошнього світу пов'язувалися в них з її рум'янощоким обличчям і міцним духом часнику.

— А дона Клорінда вже народила? Щось сеньйора Раула не видно було вчора в барі...

— Так, так. Вчора ввечері. Але вони покликали цього лікаря Демосфенеса. Що поробиш, нові звичаї. Сеньйоре Насібе, чи не вважаєте ви непристойністю те, що лікар приймає дитину і бачить чужу жінку зовсім голою? Неподобство!..

Це питання було першорядним для дони Армінди — лікарі почали конкурувати з нею. Подібного неподобства раніше не було. Як можна дивитись на голу жінку, та ще й під час пологів? Але Насіба тривожило питання завтрашнього обіду і все пов'язане з ним: де взяти закуску, пиріжки і таке інше, що після від'їзду куховарки перетворилось на першочергову проблему.

— Це прогрес, доно Арміндо! А стара підсунула мені свиню. Нічого не скажеш.

— Прогрес? Безсоромство це — ось як це називається.

— Де мені тепер шукати куховарку?

— Доручіть все тимчасово сестрам Дос Рейс...

— Та вони ж з мене три шкури здеруть. А я ж уже наїняв двох дівчат на допомогу Філомені.

— Так воно вже заведено в житті, сеньйоре Насібе, —

чого найменше сподіваєшся, те ѹ трапляється. Мені щастить, бо про всі прикроці мене попереджає небіжчик чоловік. Ось нещодавно, ви навіть уявити собі не можете... Це було під час сеансу в кума Деодоро...

Але Насібу менш за все кортіло вислуховувати зараз історії з галузі спіритизму, другої спеціальності акушерки.

— Шіко вже прокинувся?

— Де там, сеньйоре. Бідолаха прийшов десь за північ.

— Розбудіть його, будь ласка. У мене сьогодні до біса різного клопоту. Ви ж розумієте, обід на тридцять осіб, всі люди поважні, святкується важлива дата — відкриття автобусного сполучення.

— Казали, що якийсь автобус перекинувся на мосту через Кашоейру?

— Дурниці! Автобуси від'їжджають і приїжджають повними і цілими. Припуткова справа.

— Тепер в Ільєусі все можна побачити, чи не так, сеньйоре Насібе! Мені розповідали, що в новому готелі буде якийсь самохідний ящик «ліфт», чи що, котрий сам підніматиметься і опускатиметься...

— То ви розбудіте Шіко?

— Іду, іду. Кажуть, що взагалі не буде сходів... Що воно робиться, бог його святий знає!

Насіб постояв ще якусь мить біля вікна, дивлячись на пароплав компанії «Костейра», до якого швартувався човен з лоцманом. В барі хтось казав, що Мундіньо Фалкан має прибути цим пароплавом. Звичайно, він привезе чимало новин. Приїдуть також нові дівчата для кабаре, для закладів на вулицях Уньян, Сало, Флорес. Кожний пароплав з Байї, Аракажа або Rio привозив веселих дівчат. Можливо, на цьому судні прибула також автомашина доктора Демосфенеса. Лікар мав силу-силенну грошей і найкращий в місті кабінет. Варто було одягнутись і сходити в порт, щоб роздивитися прибулих. Там уже, мабуть, зібрались чимало знайомих — з тих, що зустрічають світанки в порту. Чого доброго, йому ще можуть порекомендувати підходящу куховарку, яка впоралась би з роботою в барі. Справжня куховарка була в Ільєусі рідкістю, за неї боролись готелі, пансіонати, бари, заможні родини. Клята стара... Треба ж було їй так підвести його саме тоді, коли він знайшов цей скарб — Різолету! Іншого виходу із становища, що склалося, аніж піти в добровільну кабалу до сестер Дос Рейс, — він не бачив. Хай на кілька днів, але доведеться потрапити в їхні пазури. Життя — річ справді

складна: до вчорашнього дня все йшло як слід. У нього не було ніяких клюпотів, він виграв підряд дві партії в карти у такого сильного супротивника, як Капітан, поласував справді неперевершеною мокекою¹ із сірі² в Марії Машадан і знайшов цю молоденьку Різолету... А зараз нерозв'язні питання насіли на нього з самісінського ранку. І все через божевільну стару... Правду кажучи, він уже по-справжньому жалкував, що вона поїхала. Згадував її охайність, вміння приготувати ранкову каву з кукурудзяним кускусом, солодким бататом, смаженими бананами і бейжу³. Йому бракуватиме її материнського піклування, її уваги і навіть її буркотіння. Коли якось він захворів (на той час в штаті шаленів тиф, малярія і віспа), вона не залишала його кімнати, спала прямо на підлозі. Де він знайде тепер таку куховарку?

Дона Армінда виглянула у вікно.

— Шіко вже встав, сеньйоре Насібе. Вмивається.

— Дякую. Піду-но і я вміюся.

— Приходьте потім пити каву. У нас, правда, сніданок скромний. Я хочу розповісти вам сон про те, як я бачила покійного чоловіка. Він мені й каже: «Арміндо, старенька моя, диявол заволодів rozумом мешканців Ільєуса. Тут думають лише про власні гроші, про багатство і збагачення. Це матиме невеселій кінець... Скоро тут таке діятиться...»

— Для мене, доно Арміндо, вже діється... Почалось воно з від'їзду Філомени. Так, для мене вже почалось...— Він сказав це жартома, але він знов, що це справді так.

Лоцман висадився на борт корабля, і тепер пароплав маневрував, аби вдало обігнути мілину і зайти в порт.

ПРО ПОХВАЛУ ЗАКОНОВІ Й ПРАВОСУДДЮ, АБО ПРО НАРОДЖЕННЯ Й НАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Незважаючи на те що Насіба всі називали арабом і навіть турком, слід одразу ж підтвердити, що був він справжнім бразільцем, а не натурализованим іноземцем. Народився він в Сірії, прибув до Ільєуса, коли йому було чотири

¹ Мокека — бразільська страва з тушкованої риби, раків, креветок з оливковою олією і перцем.

² Сірі — десятиногі ракоподібні.

³ Бейжу — бразільська страва: кульки з тіста маніоко або тапіоки.

роки, припливши до Байї французьким пароплавом. В той час, йдучи по сліду какао, яке давало гроші, в місто, прославлене на весь світ, щоденно морем, річками, суходолом, на пароплавах, баркасах, човнах і човниках, верхи на ослах і просто пішки прибувало звідусіль сотні бразильців та іноземців. Люди їхали із Сержіпе, Сеарі, Алагуаса і Байї, із Ресіфе і Ріо, із Сірії та Італії, із Лівану і Португалії, з Іспанії та багатьох інших країн. Робітники, комерсанти, юнаки, що шукають світлого майбутнього, бандити й авантюристи, барвисте збіговисько жінок, навіть подружжя греків, що з'явилося бог його знає звідки,— всі були тут. І всі вони, білоочубі німці з щойно відкритої фабрики шоколадного порошку і статечні англійці із залізниці, були всього лише людьми зони какао, що засвоїли звичаї ще майже варварської області, з кривавими битвами, засідками, смертю. Вони приїздили і потроху перетворювались на справжніх ільєусців, справжніх грапіунас¹, що вищають какао, відкривають крамниці і ятки, прокладають шляхи, убивають людей, грають у кабаре, п'ють у барах, проторюють дороги через грізну сельву, заробляють і витрачають гроші і почивають себе так, як найстаріші сини Ільєуса, як нащадки родин, що жили тут задовго до епохи какао.

Завдяки цим різноманітним людям Ільєус почав потроху втрачати вигляд розбійницького табору і став перетворюватись на місто.

Всі вони, навіть найостанніший волоцюга, котрий приїхав сюди, аби видурити гроші у розбагатілих полковників, сприяли дивовижному прогресові зони.

Родичі Насіба — Ашкари — були не просто натурализованими бразильцями, вони стали справжніми ільєусцями — і за зовнішністю, і за переконаннями. Ашкари брали участь в боротьбі за землю, причому їхні подвиги були найгероїчнішими, і слава про них відлунювала довго. Подвиги ці можна було порівняти лише з тими, які здійснили Бадаро, Браз Дамазіо, відомий негр Жозе Ніке, полковник Амансіо Леал. Один з братів Ашкарів, на ім'я Абдулла, третій за віком, загинув в ігорній залі кабаре в Піранжі, де він мирно грав собі в покер. Загинув, убивши трьох з п'яти підісланих до нього жагунсо. Брати так помстились за його смерть, що про це пам'ятали довго всі місцеві старожили.

Для того щоб довідатись докладніше про родичів Насіба,

¹ Грапіунас — прізвисько міських жителів штату Байя.

досить лише підняти архіви суду, перечитати промови прокурора і адвокатів.

Турком і арабом його називали часто, але робили це його найближчі друзі, намагаючись не розсердити його. Сам він не любив цих прізвиськ і, бувало, гнівався не на жарт:

— Дивіться, щоб я вам не поскручував в'язи...

— Ale ж, Насібе...

— Плетіть що завгодно, але облиште в спокої турків. Я — бразілець, — він бив величезним кулачищем себе в груди, — син сірійця, дякувати богові.

— Араб, турок, сірієць — чи це не все одно...

— Що? Все одно?! Та як ви смієте зі своїм невігластом валити в одну купу все на світі: існують же науки — географія, історія, треба ж хоч трохи цікавитись ними. Турки — це бандити, найгірші люди в світі. Важко знайти більшу образу для сірійця, аніж назвавши його турком.

— Ну, годі, Насібе! Адже я і гадки не мав тебе образити. Просто для мене всі ці східні національності на одне лицце...

Можливо, його називали так ще й завдяки чорним вислим вусам, що скидались на вуса скинутого султана і які він мав звичку настовбурчувати від час розмови. Ці густі вуса росли над товстими губами, що при найменшій нагоді привітно усміхалися. Крім того, надовго запам'ятувались його виразні очі на лагідному приємному обличчі, які загорались невидимим полум'ям при зустрічі з першою-ліпшою жінкою. Це був величезний бразілець, високий, ограйдний, з густою чуприною, з помітним черевцем «на дев'ятому місяці», як любив покепкувати Капітан, програючи Насібу чергову партію в шашки.

— На землі моого батька... — Так починались всі його розповіді в тісному колі друзів, які залишались в барі до останніх хвилин.

Тому, що своєю землею він вважав Ільєус, веселе приморське місто в багатому краю какао, де він виріс і став людиною. Його батько і дядьки, наслідуючи приклад Ашкарів, прибули сюди спершу самі, залишивши сім'ї в Сірії. Насіб приїхав пізніше з матір'ю і старшою шестирічною сестрою. Самому Насібу не було тоді й чотирьох років. Він майже не пригадував подорожі в третьому класі і порту в Байї, де на них чекав батько. Потім переїзд до Ільєуса теж пароплавом, висадка на берег з човна, оскільки в ті часи тут не було ще навіть причалу. Про рідну землю, про

Сірію, не залишилось навіть віддалених спогадів. Насіб став бразильцем, ільєусцем. Йому завжди здавалося, що він народився в ту мить, коли його із сльозами на очах обняв батько в порту Байя. До речі, першим кроком, який зробив бродячий комерсант Азіз, прибувши до Ільєуса, була його поїздка з дітьми до Ітабуни, яка називалась тоді Табокасом, де в нотаріальній конторі старого Сегісмундо малит було зареєстровано бразильцями.

Незабарний процес натуралізації було здійснено за кілька рейсів шановним нотарем, який виконав все з почуттям високого обов'язку. Не будучи визискувачем, він брав дешево, тим самим даючи зможу всім пройти через його руки, перетворюючи дітей емігрантів, або іх самих, раз вони приїхали працювати на нашій землі, на повноцінних бразильських громадян з видачею їм справжніх свідоцтв про народження.

Трапилось так, що стара нотаріальна контора була підпалена під час боротьби за землі з метою знищення фальшивих актів обміру і реєстрації ділянок Секейро-Гранде. Про це розповідається навіть в одній з книг. Годі було шукати винуватця пожежі, а тим паче найменшою була вина старого Сегісмундо в тому, що книжки, де записувались дати народження й смерті, також згоріли у неблаганному вогні. Це змусило сотні ільєусців заново пройти реєстрацію (в ті часи Ітабуна ще була районом муніципалітету Ільєус). Реєстраційні книжки загинули, але залишились свідки, які могли підтвердити, що маленький Насіб і несмілива Салма, діти Азіза і Зораї, народились в приміському районі Феррадас і були раніше, до пожежі, зареєстровані в цій нотаріальній конторі. Хіба ж міг Сегісмундо взяти під сумнів свідчення заможного полковника Жозе Антунеса або власника мануфактурної крамниці комерсанта Фадела, відомої людини на біржі? Або чи ж можна було сумніватись в скромному свідченні паламаря Боніфасіо, завжди готового дещо додати до свого мізерного заробітку виступом у ролі свідка, що заслуговує довір'я? А чи можна було не погодитись зі словами одногоного Фабіана, вигнанця із Секейро-Еспінью, котрий мав лише один засіб для існування — фальшиві свідчення за винагороду.

Майже тридцять років минуло з того часу. Старий Сегісмундо помрів у пошані, і його похорони згадуються й досі. На них були присутні всі мешканці міста, оскільки в Сегісмундо не було ворогів; невідомо, куди поділись на віть ті, що спалили його контору. Над його могилою ви-

ступали промовці, вихваляючи його добропорядність і доброочесність. Він був, як стверджували оратори, зразковим слугою правосуддя, прикладом для майбутніх поколінь.

Він без зайвих розмов реєстрував як такого, що народився в муніципалітеті Ільеус (штат Байя, Бразилія), будь-якого малюка, не вдаючись до розслідувань навіть тоді, коли кожному було ясно, що той народився після пожежі в нотаріальній конторі. Він не був ні формалістом, ні скептиком, хоч це, правда, було й неможливим в Ільеусі часів початку ери какао. На той час досягла розквіту фальсифікація нотаріальних актів і актів обміру земель, були винайдені іпотеки, нотаріальні контори, і нотарії були важливими деталями в машині захоплення і узаконення захопленої землі. Як відрізнити справжній документ від підробленого? Де вже там було думати про такі мізерні законницькі подробиці, як точне місце і час народження дитини, коли життя проходило серед перестрілок, небезпечних зіткнень з бандами жагунсо, коли людей просто вбивали з-за рогу. Життя було розмаїте і цікаве, то ж чи до вивчення якихось там географічних понять було старому Серісмундо? Яке це, зрештою, мало значення, де народився бразілець, котрого реєструють,— в сірійському селі чи в Феррадасі, на півдні Італії чи в Піранжі, в Трас-ос-Монтес чи Ріо-де-Брасо? Старому Серісмундо вистачало клопоту з документами на володіння землею. Для чого ж було йому ще ускладнювати життя чесних громадян, які праґнули лише одного — виконати вимоги закону і записати своїх дітей? Він просто вірив словам цих симпатичних емігрантів, брав їхні скромні подарунки, підкріплені вірогідними свідченнями шановних співгромадян, людей, чиї слова нерідко були вагомішими за будь-який законний папірець.

А коли якісь сумніви і западали в його душу, то тканина на сукню для дружини, курка або індик для його кухні були не дуже вже й високою платою, яка заспокоювала совість. Він, як і більшість населення, справжнього бразільця оцінював не за місцем його народження, а за його працею в ім'я землі, за його відвагою, виявленій при освоєнні сельви і в хвилини смертельної небезпеки, за кількістю посаджених какаових дерев або за кількістю яток чи крамниць — одним словом, за тим внеском, який було зроблено у розвиток зони. Такою була психологія ільеусців, такою була психологія і старого Серісмундо, людини з великим життєвим досвідом, який він ставив на сторожі інтересів

зони какао. Що ж до чесності і делікатності, то з певністю можна стверджувати одне — не завдяки цим якостям досягли прогресу міста півдня Байї, були пробиті дороги, закладені плантації, виникла торгівля, виріс порт, збудувались житлові і ділові квартали, заснувалась газета, вивозиться какао у всі частини світу. Все це завойовано під час перестрілок і засідок, фальшивих земельних обмірів, актів реєстрації, вбивств та інших злочинів, ціною крові, мужністю. Не останню роль зіграли тут жагунсо, авантюристи, повії, шулери.

Проте якось Сегісмундо довелось згадати про делікатність. Йшлося про обмір лісів Секейро-Гранде, і йому запропонували досить мізерну винагороду, тому його педантичність пропорційно збільшилась. Щоб не заливався — контору його спалили, а в ногу всадили кулю. Куля, правда, була спрямована в груди Сегісмундо, але старому поталанило. З того часу він перестав бути педантом і з ним, як з будь-яким іншим істинним грапіуном, можна було, хвалити бога, знайти спільну мову.

Тому-то, коли, вже доживши до вісімдесяти літ, старий віддав душу всевишньому, його похорони перетворились на справжнісін'ку маніфестацію. Ільєусці сплатили належне людині, яка була в цих місцях взірцем патріотизму і вірності правосуддю.

З його легкої руки Насіб в один звичайний вечір став корінним бразільцем, хоча на той час уже давно виріс із свого дитячого костюмчика, пошитого з французького оксамиту.

**ПРО ТЕ, ЯК З'ЯВЛЯЄТЬСЯ
МУНДІНЬЙО ФАЛКАН,
ВАЖЛИВА ОСОБА,
ЩО РОЗГЛЯДАЄ ІЛЬЄУС У БІНОКЛЬ**

З капітанського містка пароплава, що стояв, чекаючи на лоцмана, на місто замріяно дивився молодик, гарно вдягнений і ретельно поголений. Можливо, його чорний чуб і виразні очі спричинялися до того, що жінки одразу звертали на нього увагу. Але різко окреслений рот і круте підборіддя свідчило про його волю і рішучість, про наполегливість в досягненні поставленої мети.

Капітан з обвітреним обличчям, покусуючи люльку, простягнув йому бінокль. Мундінью Фалкан взяв його і сказав:

— Він мені, власне, ні до чого... Я знаю тут кожен будинок, кожну людину. Немовби народився на цьому березі.— Мундіньйо вказав пальцем на берег.— Ось той будинок ліворуч, поруч з двоповерховим особняком,— мій. Можу додати, що й набережну побудував я...

— Це багата земля, з великим майбутнім,— голосом зневажа заговорив капітан.— Одна незручність: при вході в порт — мілина.

— Це питання ми теж розв'яжемо,— запевнив його Мундіньйо.— Причому — незабаром.

— Дай-то боже! А то як тільки мені доводиться тут бувати, не обберуся страху за свою посудину. На всій півночі гіршої бухти годі й шукати...

Мундіньйо підняв бінокль і навів його на місто. Він побачив свій будинок, споруджений в сучасному стилі,— для його побудови було виписано архітектора з Rio,— особняки на набережній, сад полковника Місаела, шпилі церкви Богородиці, шкільне приміщення. Зубний лікар Осмундо, закутавшись в халат, виходить з двору, щоб покупатись в морі зранку: він не хоче підривати моральні підвалини населення. На майдані Сан-Себастіян порожньо. В барі «Везувій» двері замкнено. Нічний вітер зірвав рекламну афішу з фасаду кінотеатру. Мундіньйо уважно вивчав кожну деталь.

Йому й справді все більше подобалася ця земля, і він не картає себе за той шалений порив, який кілька років тому завів його сюди, немов людину, що, зазнавши корабельної катастрофи, була віддана у владу течії і для якої будь-яка земля правила рятівним пристановищем. До того ж ця земля була не простою. Тут вирощували какао. Чи ж є де краще місце для розміщення капіталу з метою його збільшення? Варто лише мати любов до праці, нахил до комерції, спритність і сміливість. Все це в нього було, але було й дещо значно більше — жінка, яку не мав сили забути, пристрасть, яку не міг вирвати з серця і думок.

Цього разу в Rio мати й брати в один голос відзначили, що з ним відбулися якісь зміни і що він не схожий сам на себе.

Старший брат Лоурівал не міг не зауважити своїм вічно невдоволеним голосом:

— Хлопчина вбивається в колодки.

Еміліо усміхнувся і затягнувся сигарою.

— I непогано заробляє. Ми даремно дозволили тобі вийхати,— звернувся він до Мундіньйо.— Але хто б міг подумати, що в нашого юного кавалера виявиться такий

хист до комерції? Адже тут ти переважно налягав на вино. Тому, коли ти поїхав, забравши належні тобі гроші, ми всі вирішили, що це твоє чергове дивацтво, нічим не краще і не гірше від інших. Ми домовились дочекатись твого повернення і вже потім заходитись гуртом навертати тебе на путь істинний.

Мати роздратовано підсумувала:

— Він уже не хлопчик.— Ale на кого вона, власне, гнівається? На Еміліо за його слова чи на Мундіньйо, який, навіть втративши свою місячну платню, не приходить до неї канючити гроші? Мундіньйо дав їм можливість поговорити, йому подобався цей діалог, і коли всі вони висловились, оголосив:

— Тепер я маю намір взятися за політику. Думаю висунути свою кандидатуру (аби мене вибрали) на якусь посаду. Можливо, стану депутатом... З роками я стану там шановною людиною. Що ти скажеш, Еміліо, коли побачиш мене на трибуні палати, з якої я дам відповідь на одну з твоїх підлабузницьких промов, спрямованих на догоду уряду? Я маю намір виступити від опозиції.

У великий похмурій вітальні їхньої родинної резиденції, умебльованої строгими меблями, зібрались на розмову мати, горда, немов королева, з сивими розкішними косами, і всі три брати. Лоурівал, який замовляв собі костюми в Лондоні, нізащо б не погодився стати депутатом або сенатором. Він відмовився навіть від міністерської посади, коли йому цю посаду якось запропонували. Бути губернатором штату Сан-Пауло — це ще можна зрозуміти... Звичайно, можливо, Лоурівал і згодився б, якби його обрали всі політичні партії. Еміліо не був федеральним депутатом, його обирали і переобирали заново без будь-яких ускладнень. Будучи значно старшим від Мундіньйо, брати занепокоїлись, почувши, що він самостійно влаштовує справи, експортує какао, одержує чималі прибутки, із захопленням розповідає про цей варварський край, куди він знічев'я подався і де збирається незабаром стати депутатом.

— Ми можемо тобі допомогти,— батьківським тоном сказав Лоурівал.

— Ми зробимо так, щоб твоє ім'я занесли до урядового списку одним з перших, тоді тебе обов'язково оберуть,— додав Еміліо.

— Я приїхав сюди не просити у вас допомоги, а просто розповісти про свої справи.

— Надто ти, хлопче, зарозумілий,— зневажливо промімрив Лоурівал.

— Тебе просто не оберуть,— попередив Еміліо.

— Оберуть. Як представника опозиції. Але я буду діяти лише в Ільєусі. Ще раз повторюю, що приїхав сюди не заради вашої допомоги. Щиро вам дякую.

Мати підвищила голос:

— Ти вільний робити все, що тобі спаде на думку. Але чого ти постаєш проти братів, чому відмежовуєшся від нас? Вони зичать тобі лише добра, адже це твої брати.

— Я вже не хлопчик. Ви, здається, сказали про це самі.

Потім він розповів їм про Ільєус, про події минулого, про землі, завойовані з допомогою зброї, про сьогоднішній прогрес, про нові проблеми.

— Я хочу, щоб мене поважали, щоб мене послали в палату представником від Ільєуса. Яка мені користь від того, коли ви поставите мое ім'я в якийсь виборчий список? Щоб репрезентувати фірму, вистачить кандидатури Еміліо. Я тепер належу до патріотів Ільєуса.

— Психологія містечкового мешканця. Із стріляниною і оркестром,— усміхнувся Еміліо чи то іронічно, чи то по-блажливо.

— Навіщо ризикувати, коли в цьому немає потреби? — запитала мати, намагаючись приховати тривогу.

— Щоб не бути тільки братом своїх братів. Щоб стати кимось і самому.

Він розвинув бурхливу діяльність в Ріо-де-Жанейро. Відвідував міністерства, розмовляв по-дружньому з міністрами в їхніх кабінетах і в будинку матері, де ті сиділи за столом, а мати головувала, в будинку Лоурівала в Сан-Пауло, де вони усміхались його дружині Мадлен. Коли міністр освіти, який кілька років тому був його суперником в боротьбі за симпатії однієї прекрасної голландки, сказав йому, що вже пообіцяв губернаторові штату Байя надати коледжеві доктора Еноха на початку навчального року права державного учищового закладу, Мундіньйо розсміявся:

— Друже, не забувай, що ти багато чим завдячуєш Ільєусу. Якби я туди не поїхав, тобі ніколи б не поталанило спати з твоєю легковажною голландочкою. Я хочу, щоб офіційний статут було надано коледжу негайно. Губернаторові ти можеш розповідати про якісь там закони. Мені ж — ні... Для мене ти мусиш зробити навіть те, що суперечить законові, є важким і неможливим...

В міністерстві шляхів сполучення і громадських робіт він поставив вимогу про необхідність приїзду інженера

до Ільєуса. Міністр розповів йому все про міліну Ільєуса, про порт Байї, пояснив, чому в цьому питанні виявляють зацікавленість люди, зв'язані з губернатором зятем.

— Це неможливо. Твоя вимога, дорогий друже, справедлива, але задовольнити її неможливо. Це просто виключено. Губернатор дертиметься на стіну.

— Це він тебе призначив?

— Звичайно, ні.

— Він може тебе зіпхнути з крісла?

— Думаю, що ні.

— Тоді якого ж ти біса вагаєшся?

— Ти не розумієш?

— Ні. Губернатор — старий. Його зять — злодюга.

Обом їм ціна — мідяк. Разом з урядом загине і їхній клан. Ти що ж, підеш проти мене, проти найзаможнішого і наймогутнішого в штаті? Дурниці! Я — це майбутнє, губернатор — минуле. Окрім того, коли я до тебе й звертаюся, то лише тому, що вважаю себе твоїм другом. Я ж можу постукати й вище. Тобі це відомо. Якщо я поговорю з Лоурівалом і Еміліо, ти одержиш розпорядження про посилку інженера від самого президента республіки. Чи не так? — Йому було приемно шантажувати губернатора іменами братів, до яких він насправді ніколи б не звернувся з проханням. Потім вони вечеряли з міністром. Грала музика. Були жінки, квіти, шампанське. Домовились, що наступного місяця інженер прибуде до Ільєуса.

Три тижні пробув Мундіньйо в Ріо. Він на якусь мить повернувся до минулого життя: свята, вечірки, дівчата з вищого світу, акторки з музичного театру. Він дивувався, чому все це, що заповнювало його життя протягом багатьох років, тепер так мало його цікавить і так швидко стомлює. Йому, як розібралась, бракувало Ільєуса, гомінкої контори, інтриг, пліток, декого з тамтешніх людей. Ніколи не думав він, що так звикне до цього міста, що воно так заполонить його. Мати знайомила з багатими дівчатами, впливовими родинами, шукала для нього наречену, яка відволікла б його думки від Ільєуса. Лоурівал хотів відвезти брата до Сан-Пауло, адже Мундіньйо ще вважається його компаньйоном по плантаціях кави, і йому б слід побувати на них. Він не поїхав: зовсім недавно зарубцювалася рана на серці, тільки-но почав з його уяви зникати образ Мадлен. Ні, він не хоче знову зустрітися з нею, страждати від погляду її закоханих очей. Могутньою була ця пристрасть, про яку вони ніколи не говорили,

але яка владно володіла ними. Витримка могла зрадити їх в будь-яку мить, і тоді вони кинулись би в обійми одне до одного. Ільєсу він був зобов'язаний своїм зціленням. Заради Ільєуса він і жив тепер. Лоурівал, пихатий і пересичений, схильний завжди похизуватись своєю зверхністю, самозакоханий сноб, бездітний вдівець, що похоронив дружину-мільйонершу, раптом — під час однієї із своїх подорожей до Європи — одружився вдруге, з француженкою, манекеншо з ательє мод. Між подружжям була по-мітна різниця у вікові, і Мадлен не збиралася приховувати причин, які спонукали її вийти заміж за Лоурівала. Мундіньйо відчував, що коли він не виїде звідси назавжди, то ніщо — ані моральні перестороги, ані скандал, ні муки совісті — не стануть на перешкоді їхньому зближенню. Вони постійно переслідували одне одного очима, руки їхні здригалися від дотиків, голоси сквильовано переривалися. Пихатий і холодний Лоурівал ніяк не міг собі уявити, що молодший брат, цей божевільний Мундіньйо, кинув все заради нього, заради свого брата.

Ільєус вилікував Мундіньйо, а коли він вилікувався, то, мабуть, зміг би вже спокійно дивитися на Мадлен, адже ніяких почуттів тепер до неї в нього не було.

Він оглянув крізь бінокль Ільєус, побачив араба Насіба, що стояв біля відчиненого вікна свого будинку. Усміхнувся, бо господар бару нагадав йому про Капітана, з яким він, як водиться, грав у шашки і в карти. Капітан йому буде корисним. Він став найближчим товаришем Мундіньйо і вже давно натякає на необхідність взятися за політичну діяльність. В місті всі знали про неприязнь Капітана до Бастосів, бо саме вони усунули його від влади і розбили в політичній боротьбі двадцять років тому. Мундіньйо вдавав, що не розуміє натяків Капітана, бо на той час він лише готував ґрунт для майбутньої діяльності. Тепер настав слушний час. Треба буде викликати Капітана на відверту розмову і запропонувати йому очолити опозицію. Він доведе братам, на що він здатний. Не кажучи вже про те, що для прогресу Ільєуса, для прискорення темпів розвитку місту гостро бракувало такої людини, як він, — адже ці полковники не розуміють, що зараз потрібне району.

Мундіньйо віддав бінокль, в цей час лоцман піднявся на борт, і корабель розвернувся носом до входу в гавань.

ПРО ПРИБУТТЯ ПАРОПЛАВА

Незважаючи на ранню годину, невеличкий натовп стежив, як команда пробувала зняти пароплав з мілини. Він застряв біля входу в бухту, засівши там, здавалося, назавжди.

З вершини пагорба Уньан допитливі спостерігачі бачили капітана та лоцмана, що метушилися на палубі і віддавали накази, матросів, заклопотаних офіцерів. Невеличкі шлюпки, що підійшли з боку Понталу, оточили корабель.

Пасажири стояли біля борту, майже всі в піжамах і хатніх кепцях, дехто, між іншим, був уже й одягненим, готовим до висадки. Вони заповзятливо перегукувались з рідними і знайомими, котрі, вставши вдосвіта, прийшли в порт їх зустрічати, розповідали про подорож, кепкували з триклятої мілини. Хтось гукнув до рідині, що стояла на причалі:

— Бідолашна, вона помирала в страшних муках!

Після цієї звістки голосно заридала жінка середнього віку, одягнена в чорне. Поруч стояв засмучений худорлявий чоловік з чорною стъожечкою в петлиці піджака і муральною перев'яззю на рукаві. Двоє їхніх дітей стояли поряд, не звертаючи жодної уваги на слізози матері.

Глядачі, розбившись на групи, обговорювали пригоду в гавані.

— Ця мілина — ганьба для міста...

— Вона значно небезпечніша, ніж здається. Першого-ліпшого дня перший-ліпший пароплав застряне тут назавжди, і тоді прощай, порт Ільєус...

— Уряд штату не вживає заходів...

— Не вживає заходів? Та вони навмисне залишають цю мілину, щоб до нас не заходили великі пароплави і щоб какао експортувала лише Байї!

— І префектура також палець об палець не вдарить. Префект боїться навіть голос подати. Він тільки те й робить, що підтакує урядові.

— Ільєус має показати, на що він здатний.

Група, яка прибула з рибного базару, встряла теж у розмову. Доктор, з властивою для нього гарячковістю, за кликав виступити проти політичних діячів і уряду Байї, які ставляться до Ільєуського муніципалітету зневажливо, немовби не він є найзаможнішим і найпрогресивнішим у штаті, немовби не він дає найбільші прибутки, не кажучи вже про Ітабуну, місто, що росте, наче гриб після дощу,—

адже тамтешній муніципалітет також страждає від бездіяльності правителів, від їхньої упередженості, від байдужого ставлення до проблеми порту Ільєуса.

— Провина, справді, наша, і ми маємо це визнати,— сказав Капітан.

— Чому наша?

— А чия ж іще? Це легко довести: хто робить політику в Ільєусі? Ті ж самі люди, що й двадцять років тому. Ми обираємо на посади префектів, депутатів, сенаторів штату і федеральних депутатів — людей, які не мають нічого спільногого з Ільєусом, і все це на догоду старим зобов'язанням, взятым бог знає ким і коли.

Жоан Фулженсіо підтримав Капітана:

— Що правда, то правда. Полковники продовжують голосувати за тих людей, які їх в свій час підтримували.

— А як наслідок, в жертву приносяться інтереси Ільєуса.

— Зобов'язання слід виконувати... — захищався полковник Амансіо Леал. — Коли ми потребували підтримки...

— Тепер перед містом стоять зовсім інші проблеми...

Доктор посварився пальцем:

— Час уже покласти край цьому неподобству. Треба обрати людей, які б уособлювали справжні інтереси нашої округи.

Полковник Мануел дас Онсас розсміявся:

— А голоси, Докторе? Де ви візьмете голоси?

Полковник Амансіо Леал сказав, як завжди, м'яко:

— Послухайте, Докторе, тепер чимало гомонять щодо прогресу, цивілізації, про необхідність докорінних змін в Ільєусі. Я щодня тільки про це й чую. Але скажіть, на милість божу, завдяки кому здійснювався цей прогрес? Хіба робили його не ми, планатори? У нас є свої зобов'язання, які ми взяли у важкі хвилини, а ми люди слова. Допоки я живий, свій голос я віддаватиму куму Раміро Бастосу і тому, на кого він покаже. Хай навіть не знatumу його імені. А все це тому, що Раміро виявив мені велику підтримку, коли ми ризикували життям в цих нетрях...

Араб Насіб пристав до гурту, що палко обговорював важливі політичні питання. Він ще не зовсім проснувся і мав досить заклопотаний і розгублений вигляд.

— Про що мова?

Капітан пояснив:

— Полковники через свою відсталість не розуміють, що тепер уже не ті часи, бо зараз усе виглядає інакше.

I проблеми сьогодні стоять не ті, що стояли двадцять-тридцять років тому.

Але араба ця тема не зацікавила, хоча в інший час неодмінно сквилювала б його. Він ніяк не міг зжитися з думкою, що бар залишився без куховарки напередодні банкету, тому він лише кивнув головою у відповідь на слова Капітана.

— Ви чого це такий розгублений. Що трапилось?

— Куховарка пойхала...

— Оце так причина!.. — Капітан знову поринув у дискусію, яка набирала все гостріших форм і в яку вступало все більше людей.

«Оце так причина!.. Оце так причина!..» Насіб відійшов на кілька кроків, німовін зберігаючи безпечну відстань. Гучний голос Доктора переплітався з м'яким, але вольовим голосом полковника Амансіо. Але, зрештою, його, Насіба, зовсім не обходить префектура Ільєуса, депутати, сенатори і тому подібне! Зараз для нього немає в світі нічого важливішого, ніж завтрашній обід на тридцять осіб... Коли сестри Дос Рейс і згодяться допомогти йому, то злуплять з нього, як з батька... Треба ж було трапитись біді саме в цей час, коли все йшло добре... Аджде коли він купив бар «Везувій» на майдані Сан-Себастьяна в житловому кварталі далеко (проте навіть не далеко, оскільки відстані в Ільєусі мікроскопічні, а швидше — за межами) від торгового центру і зони порту, де були його основні конкуренти, то дехто з друзів і його дядько вирішили, що він збожеволів. Бар був занедбаний, ніхто його не відвідував, мухи роями вкривали стіни. А кафе в порту розквітали, там завжди було повно відвідувачів. Але Насіб не хотів, як раніше, міряти матерію за прилавком крамниці, що дісталася йому в спадщину від батька. Йому не подобалась ця робота, а ще більше товариство дядька і свояка, агронома з дослідної станції какао. Доки батько жив, крамниця торгувала добре, старий був людиною діловою і користувався повагою серед мешканців навколошніх кварталів. Дядько ж, руки в якого були зв'язані численною родиною, боявся усього нового, лякливо тупцював на місці, вдоволяючись малим. Насіб продав свою частину паю, пустив кошти в обіг, здійснив низку ризикованих операцій, продаючи і купуючи какао, і нарешті купив бар; це було майже п'ять років тому. Купив він його в одного італійця, який виїхав у провінцію, в пошуках кращої долі на плантаціях какао.

Бар в Ільєусі давав значний прибуток, навіть більший,

аніж кабаре. В місті завжди було багато людей, які приїхали сюди, повіривши в чутки про можливість розбагатити на землях какао. Юрми комівояжерів тіснились на вулицях, чимало було й приїжджих. Не одну справу було влаштовано за столиками барів, до того ж існував звичай демонструвати свою доблесть у випивці і стала модою звичка, занесена англійцями в період спорудження залізниці: пити перед сніданком і перед обідом аперитив, розігруючи в кості, кому платити. Цю звичку перейняло все чоловіче населення Ільєуса. До полуночі і після п'ятої вечора бари були переповнені.

Бар «Везувій» був найстаровиннішим у місті. Він містився на першому поверсі будинку, що стояв на розі невеличкого затишного майдану неподалік від моря. Поруч височіла церква святого Себастьяна. На протилежному розі нещодавно відкрився кінотеатр «Ільєус». «Везувій» занепав не тому, що стояв віддалік од торгових вулиць, де розквітали кафе «Ідеал», бар «Шик», бар «Золота горілка» Плініо Араси, з якими конкурував Насіб. До цього занепаду спричинився італієць, який марив плантаціями какао. Він не піклувався про бар, не поновлював запасів вина, не вживав жодних заходів, аби закликати відвідувачів до себе. Старезний грамофон з комплектом платівок із скрипучими оперними аріями стояв зламаний, вкритий павутинням. Стільці порозсихалися, ніжки в столівках були поламані, сукно на більярді подерлося. Навіть назва бару, написана вогненими літерами на тлі виверження вулкана, вицвіла і вилиняла під сонцем та дощами і ледве читалась. Насіб придбав увесь цей мотлох, а також назву і приміщення за безцінь! Італійцю залишився тільки грамофон і платівки. Насіб все пофарбував заново, замовив нові столи, стільці, дістав шахівниці, збув більярд барові Макуко, влаштував у глибині бару куточек для гри в покер. У нього завжди був широкий вибір вин, морозиво для сімейних відвідувачів в час вечірніх прогулянок по набережній і в години закінчення кіносесансів, а під аперитив подавали вишукані закуски і солодощі.

Все це скидалося на дрібниці, які на перший погляд не грали жодної ролі: пиріжки з маніоки, запіканки з ніжних креветок і тріски, тістечка з солодкої маніоки і кукурудзи.

Ідея належала Жоанові Фулженсіо.

— Чому ви не готуєте цих страв для продажу в барі? — запитав він якось, ласуючи шербетом старої Філомени, приготовленим для араба, любителя смачних страв.

Спершу бар відвідували лише приятелі Насіба: товариство з «Папеларіа Модело», яке з'являлось сюди посперечатись після закриття крамниці, аматори покеру і шашок, а інколи й респектабельніші особи, наприклад суддя, а також адвокат Мауріціо, які не любили портових барів, бо там вешталися різні підозрілі постаті, що розв'язували свої «принципові» суперечки бійкою і стріляниною.

Потім бар почали відвідувати цілі родини, яких спокушало морозиво і прохолоджувальні напої. Але відвідувачів значно побільшало і одразу настала ера відродження для бару лише після того, як в години аперитиву з'явились на столах закуска і солодощі.

Чимало людей приходило пограти в покер. Для постійних відвідувачів: полковника Амансіо Леала, Малуфа, полковника Мелка Тавареса, Рібейріньо, власника взуттєвої крамниці сірійця Фуада, Оснара Фарії (єдиною роботою для якого була гра в покер та інтрижки з негритячками на пагорбі Конкіста), Езекіела Прадо та ще декого — Насіб приберігав до півночі запіканку, пиріжки, солодощі. Пили в барі багато, прибутики Насіба зростали.

Через деякий час «Везувій» досяг розквіту. Він обігнав кафе «Ідеал», бар «Шик», лише в «Золотій горілці» відвідувачів було, мабуть, більше. Насіб не скаржився на долю, хоча працював, як віл. Йому допомагали Шіко Молеза і Біко Фіно, інколи негреня Туїска, що сиділо із своїми щітками і гуталіном на широкому тротуарі біля бару. Справи йшли пристойно, робота припала Насібові до душі, в барі обговорювались різні новини і найдрібніші міські події, а також звістки з-за кордону. Відвідувачі симпатизували Насібові, «людині порядній і роботячій», як любив висловлюватись суддя, всідаючись після обіду за один із столиків на вулиці і розглядаючи море і натовп на майдані.

Все йшло добре до сьогоднішнього дня, коли божевільна Філомена виконала свою давню погрозу. Хто тепер готуватиме страви для бару і для нього? Нічого було й думати про те, щоб постійно користуватися послугами сестер Дос Рейс, — навряд чи вони погодяться, та й платити їм довелось би чимало, адже вони відомі здирниці. Слід сьогодні ж знайти куховарку, та ще до того ж справжню, бо інакше...

— Пароплавові, очевидно, доведеться скинути вантаж в море, аби знятися з мілини, — зауважив чоловік без піджака. — Він, мабуть, засів таки по-справжньому. —

Насіб на мить забув про свої турботи й клопоти: машини на пароплаві працювали на всю потужність, але спроби знятися з міліни були даремні.

— Час уже покласти край цьому неподобству... — прогучав голос Доктора, що брав участь у суперечці.

— Ніхто до пуття не знає, хто він такий, цей Мундіньйо Фалкан, — як і раніше, м'яко говорив Амансіо Леал.

— Ніхто не знає? Ну, а я вам скажу, що він — саме той, кого потребує Ільеус.

Пароплав третмів од напруги, кіль його терся об пісок, машини надсадно ревли, лоцман вигукував команди. На капітанському містку з'явився чоловік, ще молодий, гарно вдягнений. Затулившись рукою від сонця, він намагався знайти в натовпі тих, що зустрічали, своїх друзів.

— Он він... Мундіньйо! — вказав рукою Капітан.

— Де?

— Там, зверху...

Залунали вигуки:

— Мундіньйо! Мундіньйо!

Той почув, помахав рукою, зійшов трапом вниз, зник на якусь мить, потім, усміхаючись, став біля борту серед пасажирів. Склавши долоні рупором, гукнув:

— Інженер скоро приде!

— Який інженер?

— З міністерства шляхів сполучення, обстежувати бухту. Важливі новини...

— Чули? Ну, що я вам казав?

З-за спини Мундіньйо Фалкана з'явилась незнайома жінка, блондинка у великому зеленому капелюшку. З усмішкою вона торкнулася до руки Мундіньйо.

— Оце жіночка, чорт забирай! Мундіньйо не любить гаяти часу даремно...

— Нічого собі! — погодився Нью-Гало, хитнувши ствердно головою.

Пароплав різко нахилився, злякавши пасажирів, — блондинка навіть скрикнула, — і знявся з міліни; радісні вигуки залунали на березі і на палубі пароплава. Смагливий, худорлявий чоловік, що стояв поряд з Мундіньйо із сигаретою в зубах, байдужим поглядом озирає все навколо. Експортер сказав йому щось, той розсміявся у відповідь.

— Цей Мундіньйо зух... — схвально зауважив полковник Рібейріньйо.

Пароплав загув голосно і заклично і рушив до причалу.

— Він денді, зовсім з іншого світу,— похмуро кинув полковник Амансіо Леал.

— Ходімо довідаємось, які новини привіз Мундіньйо,— запропонував Капітан.

— А я піду в пансіон, переодягнусь і вип'ю кави.— Мануел дас Онсас відкланявся.

— Я теж...— Амансіо Леал рушив за ним.

Друзі попрямували в порт, обговорюючи повідомлення Мундіньйо.

— Мабуть, йому таки вдалося розворушити міністерство. Він побував там недарма.

— Мундіньйо справді людина авторитетна.

— Ох і жінка! Апетитна, нічого не скажеш...— зітхнув полковник Рібейріньйо.

Коли вони підійшли до дебаркадера, пароплав маневрував, готуючись причалити. Пасажири, що їхали в Байю, Аракаж, Масейо, Ресіфе, поглядали на берег з нетерпінням. Мундіньйо Фалкан ступив на причал одним з перших і одразу потрапив у обійми друзів. Араб вітав його підкреслено люб'язно.

— Поправився...

— Помолодшав...

— В Ріо-де-Жанейро всі молодшають...

Блондинка — не така молода, як видавалось на відстані, проте ще вродливіша, вишукано одягнена і вміло підфарбована («Іноземна лялька»,— вирішив полковник Рібейріньйо) — і худий, немов скелет, чоловік зупинились неподалік в чеканні. Мундіньйо жартівливо відрекомендував їх, наслідуючи циркових закликалів:

— Принц Сандра, фокусник екстра-класу, і його дружина, танцівниця Анабела... Їхні гастролі відбудуться в Ільеусі.

Чоловік, який гукав з пароплата про те, що якась жінка померла в страшних муках, обнімався тепер з родиною і розповідав сумні подробиці:

— Вона конала цілий місяць, бідолаха! Мені ніколи не доводилось бачити подібних страждань... Вона стогнала день і ніч так, що серце краялось на шматки.

Літня жінка заридала ще голосніше. Мундіньйо, актори, Капітан, Доктор, Насіб і фазендейро пішли до дебаркадера. Носильники несли чемодани. Анабела розкрила парасольку.

— Чи не запросите ви цю дівчину танцювати у вашому барі? — запитав у Насіба Фалкан.— У неї танець з покривалами, це спровокає такий фурор...

Насіб звів очі до неба:

— В барі? Адже в мене не кіно і не кабаре... А ось ку-ховарка мені зараз справді потрібна до зарізу.

Всі розсміялись. Капітан взяв Мундінйо під лікоть:

— Як з інженером?

— В кінці місяця буде тут. Міністр дав мені гаран-тію.

ПРО СЕСТЕР ДОС РЕЙС І ЇХНЕ ПРЕЗЕПІО

Сестри Дос Рейс — оглядна Кінкіна і худорлява Флор-зінья,— повертаючись з семигодинної меси, задріботіли швидше, побачивши Насіба, який чекав на них біля воріт будинку. Це були веселі бабусі; разом вони мали сто двадцять вісім років гарантованої, безперечної незайма-ності. Були вони близнятами, останніми представницями давньої ільєуської родини, що існувала ще до початку ери какао, тобто були нащадками тих, хто постуцився місцем виходцям із Сержіпе, Сеари, арабам, італійцям, іспанцям. Власниці пристойного будинку на вулиці полковника Ада-мі, де вони мешкали — і придбати який, до речі, вперто намагалось чимало полковників,— а також трьох інших будинків на головному майдані, жили за рахунок оренд-ної плати за ці будинки і на прибутки від продажу солодо-щів, якими торгувало вечорами негрея Туїска. Відомі кондитерки, чарівниці кухні, вони інколи брали замовлення на приготування сніданків і обідів для окремих родин. Проте прославились вони — і це стало окрасою міста — великим різдвяним презепіо, що споруджувалось щороку в одному з парадних залів їхнього голубого будинку. Вони працювали увесь рік, вирізуючи і наклеюючи на картон малюнки із журналів, щоб презепіо було ще більшим, ще багатшим, ще благочестивішим, ніж раніше.

— Ви сьогодні щось рано прокинулись, сеньйоре На-сібе...

— Інколи доводиться.

— А де обіцяні вами журнали?

— Принесу, доно Флорзіньє, обов'язково принесу. Вже підбираю.

Діяльна, рухлива Флорзінья випрошувала журнали у всіх знайомих, спокійна, статечна Кінкіна лише задоволено усміхалася. В своїх допотопних сукнях, з хустками на головах, вони скидалися на комедійні персонажі, що зйшли із сторінок давніх книжок.

- Чого це ви завітали до нас ні світ ні зоря?
- Я хотів поговорити з вами про одну справу.
- Тоді заходьте...

Вхідні двері вели на веранду, де росли квіти, ретельно доглянуті господинями.

Зігнута тягарем років прислужниця, ще старіша і немічніша від старих дів, ходила поміж клумбами і поливала квіти з відра.

— Проходьте до зали презепіо,— запросила Кінкіна.

— Анастасіє, дайте сенйорові чарку лікеру! — җаказала Флорзінья.— Якого ви бажаєте? З женіпапо,¹ а чи ананасовий? У нас ще є помаранчевий і з маракужі² ...

Насіб знов з власного досвіду, що коли хтось намагався досягти згоди в розмовах з сестрами Дос Рейс, мусив неодмінно скуштувати їхнього лікеру — в таку ранню пору, боже милосердний! — похвалити його, поцікавитись, як обладнується презепіо, виявити до нього інтерес. Насібу треба було запастись на кілька днів закусками для бару, а також солодощами, домовитись про обід для автобусної компанії на завтрашній вечір... Доки не вдасться знайти нову куховарку.

Це був старовинний будинок з двома вітальнями, вікна з яких виходили на вулицю. Однією з них вже давно не користувались, перетворивши її в залу презепіо. Але презепіо було в ній не протягом року. Його споруджували лише в грудні і показували для бажаючих аж до карнавальних свят, потім Кінкіна і Флорзінья ретельно розбирали його і починали спроквола готуватись до чергового різдва. Презепіо сестер Дос Рейс було не єдиним в Ільєусі. Існували й інші, причому серед них були і гарні, і багаті, але все ж таки, коли заходила мова про презепіо, то на увазі неодмінно малось презепіо сестер Дос Рейс. Інші не витримували конкуренції. Протягом п'ятдесяти з гаком років презепіо збільшувалось. Перше невеличке презепіо сестри обладнали ще в ті часи, коли Ільєус був безнадійно глупиною, а Кінкіна і Флорзінья — молоденькими, енергійними, веселими дівчатками, які мали успіх у молодиків (ще й досі џеузрозумілим є той факт, чому вони не вийшли заміж,— можливо, занадто довго обирали судженого). В затишному Ільєусі часів докакаової ери поміж родинами існувало змагання у влаштуванні найкраси-

¹ Женіпапо — плід, що дає сік темнуватого забарвлення. Із женіпапо на півночі Бразилії роблять лікер.

² Маракужа — бразильський фрукт, має тринадцять різновидів.

віших і найбагатших різдвяних презепіо. Європейського різдва з Дідом Морозом, закутаним від холоду в теплий кожух, з подарунками для дітей в бездонній торбині, в Іль-еусі не було. Тут на різдво споруджували презепіо, відвідували богадільні, вечеряли після меси під Новий рік, а потім починались народні гуляння з танцями рейзадо, зворушливі пастворини¹ та бумба-меу-бой. З року в рік презепіо сестер Дос Рейс збільшувалось, і в міру того, як їхня зацікавленість в танцях зменшувалась, вони все більше часу віддавали презепіо, прикрашали його новими фігурами, розширювали поміст, на якому воно стояло, аж доки не зайняло трьох стін зали з чотирьох. З березня по листопад увесь вільний час, що залишився од відвідувань церкви (о шостій ранку — меса і о шостій вечора — благословіння), від приготування солодощів, які продавало постійній клієнтурі негреня Туїска, від візитів друзів і далеких родичів, від пересудів з сусідками, вони вирізували картички з ілюстрованих видань, а потім акуратно наклеювали їх на картон. Встановлювати презепіо в кінці року їм допомагали: Жоакім, прикажчик з крамниці «Папела-рія Модело», барабанщик з гуртка імені 13 травня, завдяки чому він вважав себе артистом, Жоан Фулженсіо, Капітан, Діюженес (власник кінотеатру «Ільєус» і протестант), учениці монастирської школи, професор Жозуе, Нью-Гало, хоча останній був затятим антиклерикалом; всі вони допомагали сестрам збирати журнали. Коли в грудні роботи ставало більше, до старих приходили сусідки, по-други, а після іспитів — дівчатка з монастирської школи. Презепіо сестер Дос Рейс стало майже колективною власністю місцевого товариства, гордістю мешканців міста, і день його відкриття ставав святом для всіх. Будинок сестер не міг тоді вмістити всіх бажаючих, цікаві збирались навіть на вулиці попід вікнами, всім кортіло побачити презепіо, освітлене різнобарвними лампочками. Електрику до них підводив, до речі, теж Жоакім, який з нагоди цього славетного дня хоробро напивався солодких ліків.

Презепіо відтворювало, як і належить, різдво Христове в занедбаному хліві далекої Палестини. Але убога, неродюча східна земля була лише деталлю в центрі пістрявого світу, де з демократичним розмахом переміщувались найрізноманітніші сцени і постаті із різних історичних періодів, причому кількість їхня зростала з року в рік.

¹ Паствориня — народна драматична вистава півночі Бразилії.

Політичні діячі, вчені, військові, літератори і актори — еліта суспільства, свійські і дики тварини, строгі лики святих по сусіству з сліпучою плоттю напівздягнених кінозірок.

На естраді моделювалися пагорби з невеличкою долиною посередині, в одній з печер був хлів з колискою Ісуса, поруч сиділа Марія і стояв святий Йосиф, тримаючи за гнуздачку смирного віслюка. Ці постаті не були найбільшими чи найрозкішнішими в презепіо. Навпаки, вони видавалися маленькими і бідненькими в порівнянні з іншими, але бокільки вони були в першому презепіо, влаштованому Кінкіною і Флорзіньєю, сестри наполягали на тому, щоб зберегти їх. Зовсім інакше виглядала таємнича комета, що провістила різдво Христове,— вона підвішувалась на дротиках між хлівом і небом, зробленим з голубого шовку, до якого були пришпилені зорі. Це був шедевр Жоакіма, і недаремно всі гаряче розхвалиювали його, викликаючи сліози радощів на очах у автора: величезна, з малиновим хвостом зоря із цілофану була так дотепно задумана і зроблена, що, здавалось, вона випромінює світло, яке сяє у величезному презепіо.

Біля хліва немовлям милувались корови, розбуджені цією знаменною подією від свого мирного сну, коні, коти, собаки, качки, кури, різні дики тварини, серед них лев, тигр і жираф. Під проводом світла жоакімової зорі туди прийшло троє волхвів — Каспар, Мельхіор і Валтасар, з золотом, ладаном і міррою. Постаті білих біблійних волхвів були вирізані із старого альманаху. Що ж до чорного волхва, який зіпсувався від вологи, то його нещодавно замінили на портрет султана Марокко, що саме широко друкувався тоді у всіх газетах і журналах (бо й справді, який правитель найбільше пасує для заміни відсирілого Мельхіора, аніж той, що так потребує заступництва, виборюючи зі збросю в руках незалежність своєї держави?).

Річка — струмінь води, що текла руслом, зробленим з розрізаної навпіл гумової трубки,— спускалась з пагорбів у долину, а винахідливий Жоакім спроектував і спорудив на ній водоспад. Пагорби перетиналися дорогами, що вели до хліва; тут і там видно було село. А на шляхах перед будинками з освітленими вікнами, серед зображенъ тварин видно було портрети чоловіків і жінок, що чимось прославились в Бразілії і усьому світі і чиї портрети публікувалися в пресі. Був тут Сантос-Дюмон в спортивному кашкеті, зображеній біля своїх примітивних літаків;

вигляд мав він досить сумний. Неподалік від нього, на правому схилі пагорба, розмовляли Ірод і Пілат. Поодаль розташувались політичні діячі періоду першої світової війни: англійський король Георг V, кайзер, маршал Жофферр, Ллойд-Джордж, Пуанкаре, цар Микола II. На лівому схилі красувалась Елеонора Дузе з діадемою на голові і оголеними руками. Тут же були: Руй Барбоза, Ж. Ж. Сеабра¹, Люсєн Гітрі², Віктор Гюго, дон Педро II³, Еміліо де Менезес⁴, барон до Ріо Бранко⁵, Золя і Дрейфус, поет Кастро Алвес і бандит Антоніо Сільвіно. Всі вони були розміщені поряд з найвними кольоровими гравюрами, побачивши які в журналах, сестри вигукували в захваті:

— Ох, як це пасуватиме для презепіо!

За останні роки значно збільшилась кількість портретів кіноакторів — це був внесок учениць монастирської школи. Внаслідок цього Вільям Фарнум, Едді Поло, Лія де Путті, Родольфо Валентіно, Чарлі Чаплін, Ліліан Гіш, Рамон Наварро, Вільям Харт не на жарт загрожували окупувати всі шляхи і пагорби презепіо.

З'явились також портрети місцевих діячів: колишнього мера міста Казузи Олівейри, що прославився своїми організаторськими здібностями, покійного полковника Орасіо Маседо, піонера освоєння тутешніх земель. Був тут, зрештою, малюнок, зроблений Жоакімом на прохання Доктора. На ньому була відтворена незабутня Офенізія, а також грізні жагунсо і люди з гвинтівками у засідці. На столі, біля вікна, валялися журнали, ножиці, клей, картон.

Насіб поспішав, юому не терпілось швидше домовитись про обід для автобусної компанії, про солодощі і закуски. Він випив чарчину лікеру з женіпапо і похвалив нове оформлення презепіо.

— В цьому році все обіцяє бути прекрасним!
— Хвалити бога...
— Багато додали нового?
— Як вам сказати... Не дуже.

¹ Ж. Ж. Сеабра — Жозе Жоакім Сеабра (1855—1942), видатний бразильський політичний діяч.

² Люсєн Гітрі (1860—1925) — відомий французький актор.

³ Дон Педро II (1825—1891) — імператор Бразилії.

⁴ Еміліо де Менезес — іспанський промисловець, відкрив метод виплавлення срібла.

⁵ Барон до Ріо Бранко — Жозе Марія да Сільва Параньюс до Ріо Бранко (1844—1912), бразильський політичний діяч, дипломат.

Сестри вмостились на канапі, суворо випростались і, усміхаючись арабу, чекали, коли той почне розмову.

— Так ось... Послухайте лишень, що сьогодні трапилося... Стара Філомена поїхала до сина в Агу-Прету...

— Що ви кажете?.. Невже поїхала? А втім, вона вже давно про це говорила...— заторохтили обидві сестри водночас — для них це була цікава новина.

— Але я зовсім не чекав, що вона пойде саме тепер. Сьогодні, як на зло, базарний день, в барі чимало відвідувачів. Окрім того, мені замовлено обід на тридцять осіб.

— Обід на тридцять осіб?

— Його влаштовують росіянин Яків і Моасір з гаража. Хочуть відсвяткувати відкриття автобусного маршруту.

— А-а! — вигукнула Флорзінья.— Мені вже казали.

— Так! — додала Кінкіна.— Я теж про це чула. Кажути, приїде префект з Ітабуни.

— Буде тутешній префект, префект з Ітабуни, полковник Місаел, керуючий відділенням «Банко до Бразіл», сеньйор Уго Кауфман — одним словом, добірне товариство.

— Ви гадаєте, що цей маршрут дастъ добрий прибуток? — поцікавилась Кінкіна.

— Що значить дастъ?.. Вже дає... Незабаром залізницею ніхто не користуватиметься. Ціла година різниці...

— А небезпека? — запитала Флорзінья.

— Яка небезпека?

— Автобус може перекинутись... В Байї був такий випадок,— я читала в газеті, троє людей загинуло...

— Тому я ніколи не їздитиму в цих машинах. Автомобіль не по мені. Я, звичайно, можу загинути під колесами автомобіля, якщо він придушить мене на вулиці, але самій лізти в нього — це вже даруйте...— сказала Кінкіна.

— Днями кум Еузебіо прямо за руку тягнув нас до своєї машини. Хотів покатати. Навіть кума Нока назвала нас дикунками...— підхопила Флорзінья.

Насіб розсміявся.

— Я сподіваюсь, сеньйорини, побачити вас на вашому власному автомобілі.

— Нас?.. Та коли б ми навіть мали гроші...

— Гаразд. Давайте поговоримо про справу.

Вони трохи поварили воду, Насібові довелося їх умов-ляти, але, зрештою, сестри дали згоду, додавши, що роблять це винятково з поваги до сеньйора Насіба, достойного мо-

лодика. Де це бачено, щоб за день замовляти обід на тридцять осіб, та ще й при умові, що на ньому будуть такі шановні гості? Це вже не кажучи про те, що ці дві доби будуть втрачені для презепіо — адже в них не залишиться часу зробити бодай одну вирізку. Потім ще треба підшукивати помічників...

— Я домовився з двома каброшами¹, щоб вони допомагали Філомені.

— Ми віддаємо перевагу сеньйорі Жукудіні з дочками. Ми вже звикли до неї. До того ж вона гарно готове.

— Чи не згодилася би вона стати до мене на роботу?

— Хто? Жукудіна? Навіть і не думайте, сеньйоре Насібе. Дома в неї троє дорослих синів, чоловік — хто ж їх догляне? До нас вона приходить лише з дружніх міркувань...

Взяли вони дорого. Якщо так платити куховаркам, обід не дасть ніякого прибутку. Якби Насіб не пообіцяв Моасіру і Якову... Але він людина слова, не підведе друзів, не поставить під загрозу таку важливу справу. Не може він залишити також бар без закусок і солодощів. Адже там можна втратити теж клієнтів, і збитки ще збільшаться. Без куховарки він може побути лише кілька днів. Про більший термін навіть подумати страшно.

— Гарну куховарку знайти нелегко... — сказала Кінкіна. Вона мала рацію. Куховарка цінувалася в Ільєусі на вагу золота, заможні родини запрошували куховарок з Аракажа, з Фейра-де-Сант-Ана, з Естансії.

— Отже, домовились. Я пошлю Шіко Молезу купити все необхідне.

— Чим швидше ви це зробите, тим буде краще, сеньйоре Насібе.

Він встав і потиснув руки сестрам. Поглянув ще раз на закиданий журналами стіл, на поміст, вже приготовлений для встановлення презепіо, на картонні коробки з вирізками.

— Я принесу журнали. Я вам дуже вдячний за те, що ви мені допомогли...

— Пусте! Ми охоче зробимо це для вас. Але все-таки, сеньйоре Насібе, ви мусите одружитись. Якби ви були одружені, подібних історій з вами б не траплялося...

— У місті стільки гарних дівчат...

— У мене є для вас на прикметі гарна наречена, сеньйоре Насібе. Дівчина порядна, не з цих вертихвісток, що

¹ Каброша — чорна метиска, майже негритянка.

мають на думці лише танці та кіно... Вихована, уміє на-
віть грати на піаніно. Правда, з бідної родини.

Старі дуже любили бути сватами. Насіб розсміявся:
— Коли я вирішу одружуватись, неодмінно прийду пря-
мо до вас. По наречену.

В БЕЗНАДІЙНИХ ПОШУКАХ

Він розпочав свої безнадійні пошуки з пагорба Уньан. Нахилившись вперед усім своїм могутнім тілом, обливаючись потом під нещадними сонячними променями, Насіб обійшов майже все місто з кінця в кінець. На вулицях відчувалось веселе пожавлення. Фазендейро, експортери, торгівці голосно вітались між собою.

В цей базарний день крамниці були переповнені, лікарські кабінети і аптеки не могли вмістити тих, хто бажав туди потрапити. Пересічений рельєф міста давався візники. Насіб лаявся, але вперто продовжував пошуки. Коли вчора вночі він прийшов додому, зморений після робочого дня і побачення з Різолетою, він склав собі план на завтра — перш за все спати до десятої години, доки Шіко Молеза та Біко Фіно, закінчивши прибирати бар, почнуть обслуговувати перших відвідувачів; потім подримати під час сієсти після сніданку, зіграти партію в шашки з Нью-Гало або Капітаном, погомоніти з Жоаном Фулженсіо, довідатись про місцеві і світові новини, сходити після закриття бару до кабаре і, очевидно, знову провести вечір з Різолетою. І ось, замість цього, він змушеній бігати по вулицях Ільєуса і лазити крутими схилами...

На Уньані він відмовився від послуг двох каброш, з якими домовлявся раніше про допомогу Філомені. Одна з них, сміючись беззубим ротом, сказала, що вміє готовувати лише прості страви. Друга — не вміла навіть цього... Що ж стосується акараже, абара, солодощів, мокекі і запіканки з креветок, то їх би могла приготувати хіба сама Марія де Сан-Жорже... Насіб, продовжуючи розпитувати всіх зустрічних, спустився з протилежного схилу пагорба. Знайти в Ільєусі куховарку, яка могла б готовувати для бару, було нелегкою, майже неможливою справою.

Насіб побував у порту, потім завітав до дядька: може, там порадять кого-небудь? У відповідь він вислухав тітчині скарги: була в них одна більш-менш підходяща жінка,

вміла дещо робити, але пішла від них з доброго дива. І ось тепер їй самій доводиться не вилазити з кухні, доки не знайдуть іншу куховарку. Чому б Насібові не поснідати з ними?

В одному місці йому розповіли про знамениту куховарку, яка живе на пагорбі Конкіста. «Першокласний майстер», — сказав іспанець Феліпе, що ремонтував не лише черевики і чоботи, а й сідла та гнуздечки. Балакун, яких мало, гострий на язик, але з добрим серцем, цей Феліпе уособлював в Ільєусі крайнє ліве крило, оголошуючи себе при кожній слушній нагоді анархістом і загрожуючи звільнити світ од капіталістів і клерикалів. Але це не заважало йому бути другом і нахлібником багатьох фазендейро, в тому числі й отця Базіліо. Прибиваючи підметку, він виспіував анархістські пісні, і варто було послухати ті лайки, які він кидав на адресу священнослужителів, коли грав у шашки з Нью-Гало. Феліпе зацікавився кулінарною драмою Насіба.

— Є тут одна Маріазінья. Диво, а не куховарка!

Насіб рушив на Конкісту, схил був ще слизький після дощів, негритяночки, що стояли в гурті, дружно розсміялися, коли він упав і забруднив штані. Після довгих пошукув він знайшов, нарешті, на вершині пагорба помешкання куховарки — курінь з дощок та бляхи. Цього разу йому чомусь здалося, що він на вірній дорозі до мети. Сеньйор Едуардо, який розводив молочних корів, дав Маріазіні позитивну характеристику. Вона в свій час працювала в нього, догодити вміє. Единий її недолік — це потяг до алкоголю. Куховарка страшенно полюбляла кашасу і, коли напивалась, починала буйнити, ображала дружину Едуардо, дону Маріану, тому йому довелося звільнити Маріазіню.

— Але для вас, як неодруженоого...

П'яніця вона чи ні, але, коли вона добра куховарка, він її візьме. Принаймні до того часу, поки знайде іншу. Нарешті він побачив убоге помешкання і босоногу Маріазінью, що сиділа біля дверей. Вона розчісувала свої довгі коси і давила воші. Це була жінка років тридцяти — тридцять п'ятирічна, опухла від пиячки, але з слідами минулової краси на смаглявому обличчі. Вона вислухала його, не випускаючи з рук гребінця. Потім розсміялася, немовби Насіб сказав їй якийсь жарт:

— Ні, сеньйоре. Тепер я готову лише для чоловіка і для себе. Він навіть не хоче чути, щоб я була у когось куховаркою.

З будиночка почувся чоловічий голос:

— Хто там, Маріазіньє?

— Якийсь сенйор шукає куховарку. Пропонує мені йти до нього... Обіцяє добре платити...

— Пошли його до дідька! Яка ти куховарка!

— От бачите, сенйоре? Він навіть слухати не хоче, щоб я була прислужницею. Ревнивий... Через кожну дрібницю зчиняє галас... Мій чоловік поліцейський сержант,— закінчила вона з гордим і задоволеним виглядом.

— Ти ще довго розмовлятимеш з незнайомою людиною, жінко? Жени його, доки я не розсердився...

— Краще вам піти тихенько...

Вона знову почала розчісувати коси, вишукуючи вошай, і простягнула ноги, підставляючи їх під сонячні промені. Насіб стенув плечима:

— Може, знаєш ще кого-небудь?

Вона не відповіла, лише похитала головою. Насіб спустився схилом Віторія, пройшов через кладовище. Внизу виблискувало місто, щедро затоплене сонцем. Пароплав «Іта», що прибув вранці, стояв на розвантаженні. Паршиве містечко. Стільки базікається про прогрес, а не можна знайти навіть простої куховарки.

— Це тому, що зростають запити,— пояснив Йому Жоан Фулженсіо, коли араб зайшов перепочити в «Папеларіа Модело»,— робочу силу стає все важче знайти, і вона дорожчає. Послухайте, а спробуйте пошукати щастя на базарі.

Недільний базар являв собою святкове видовище, галасливе і колоритне. Величезне пустырище навпроти дебаркадера тягнулось аж до залізниці. Шматки в'яленого і копченого м'яса, свині, вівці, олені, різноманітна дичина. Мішки з білим маніковим борошном. Золотисті банани, товсті гарбузи, зелене жило¹, кіабо², помаранчі. В наметах подавали на бляшаних жаровнях сарапател³, фейжоаду⁴, мокеки з риби. Селяни закушували, запиваючи страви кашасою. Насіб спробував щастя тут. Оглядна негритянка, в тюрбані, з намистом на шиї і браслетами на руках, наморщила ніс:

— Працювати на господаря? Хай бог милує!

¹ Ж и л о — плід бразильської рослини жилоєйро.

² К і а б о — плід бразильської рослини кіабейро.

³ С а р а п а т е л — страва, приготовлена з свинячої і баранячої кроїві, печінки, нирок, легень, серця.

⁴ Ф е й ж о а д а — страва з квасом і салом, сушеним м'яском, свинячою ковбасою.

В клітках сиділи яскраві папуги, що вміли розмовляти.

— Хазяйко, скільки правите за цього блондина?

— Вісім реїсів, і то, як для вас...

— Така ціна мені не підходить.

— Але ж він справді говорить. Знає всі слова.

Папуга, немовби підтримуючи господарку, пронизливо заспівав: «Ай, сеу¹». Насіб пройшов поміж горами молодого сиру, сонце відтінювало жовтизну стиглих жак². Папуга горлав: «Селюки! Селюки!» Ніхто не міг порадити Насібу нічого путнього.

Сліпий, перед яким на землі лежав капелюх, розповідав під гітару історії з часів боротьби за землю:

Був Амансіо хоробрим,
Та й стрільцем він був метким,
Лиш один Жука Феррейра
Потягатись міг із ним.
Уночі, посеред лісу,
Якося здібались вони,—
На деревах, поміж листя,
Досипали мавпи сині.
— Стій, хто йде? — гукнув Феррейра...
Прокотився лісом гул...
To Амансіо у нього
Мовчки вистрілив впритул.
Розкотився постріл лісом
І над жертвою заклик...
Лиш розбіглися спросоння
Зграй зляканих макак.

Сліпі, як водиться, завжди добре інформатори. Але зараз і вони не могли допомогти Насібу. Один з них приїхав із сертану і, на чім світ стоїть, проклинав ільєуську кухню. Не вміють тут готувати. От в Пернамбуко харчі так харчі! Не те що тутешня бридота. Тут ніхто не уявляє навіть, що то значить справжня кухня!

Араби, бродячі торгівці, розклали свої чемодани з грошовим крамом — шматками дешевого ситцю, яскравим фальшивим намистом, каблучками із скляними діамантами, парфумами з іноземними назвами, виготовленими в Сан-Пауло. Мулатки і негритянки — служниці із заможних будинків — юрмілись навколо арабів.

— Купуйте, хазяйки, купуйте. Дешевше дешевого.... У крамаря була смішна вимова, але голос його приваблював. Торгувались довго. Намисто на чорних грудях, браслети на смаглявих руках мулаток — велика знада!

¹ Скорочено «сеньйор».

² Жак — плід хлібного дерева — жакейри.

Скло в каблучці горіло проти сонця яскравіше від будь-якого діаманта.

— Все найсправжнісіньке. Все найвищої якості.

Насіб на хвилинку перервав торгівлю — запитав, чи ніхто не порекомендує йому пристойної куховарки?

— Була тут, сеньйоре, одна. Дуже гарна, на всі руки майстриня. Служила у командора Домінгоса Феррейри. З нею так поводились, ніби вона й не прислуга...

Крамар простягував Насібу різні блискітки:

— Купіть, шановний сеньйоре, подарунок для дружини, або для нареченої, або для коханки.

Насіб рушив далі, байдужий до всього. Негритяточки купували речі дешево, але все ж таки дорожче, аніж ті коштували.

Якийсь тип з ручною гадюкою і маленьким крокодилом клявся оточуючим людям, що може виліковувати від усіх хвороб. Він демонстрував слойк з чудодійними ліками, буцімто винайденими індіанцями в сельві за плантаціями какао.

— Виліковує нежить, кашель, сухоти, болячки, вітряну віспу, кір, чорну віспу, лихоманку, головний біль, грижу, будь-яку погану хворобу, ревматизм...

За мізерні гроші — півтора рейси — він ладен був продати цей незвичайний слойк. Гадюка повзала по руці торгівця, крокодил лежав біля його ніг непорушний, мов камінь. Насіб продовжував пошуки.

— Ні, сеньйоре, куховарки не знаю. А от муляра гарного можу порекомендувати...

Глиняні горщики, пляшки і глечики для води, каструлі, миски для кускуса, глиняні коні, бички, собаки, півні, жагунсо з гвинтівками, вершники, поліцейські і навіть цілі групи, що зображають бандитів у засідці, похорони і весілля, коштували тостан¹, або два тостани, або крузадо²; це були витвори грубих, але вмілих рук кустарів. Негр, майже такий високий, як Насіб, випив нахильці склянку кашаси і смачно плюнув на землю.

— Гарна горілка, слава нашему господу Ісусу Христу.

Потім він відповів на запитання Насіба, поставлене змомреним голосом:

— Не знаю, сеньйоре. А ти, Педро Пака, не чув, чи немає де-небудь куховарки? Тут полковник цікавиться...

¹ Тостан — старовинна бразильська монета, рівна ста реалам.

² Крузадо — старовинна бразильська монета вартістю в чотириста реалів (четири тостани).

Ні, Педро нічого не чув. Може, куховарку поталанить знайти на базарі невільників. Але там зараз порожньо — біженців із сертану вже не було давно.

Насіб не пішов на невільницький базар, що містився біля залізниці і тому був за притулок біженцям, котрі через посуху поліпшали сертан і шукали роботи в різних районах країни. Тут полковники наймали робітників і жагунсо, а також підшукували для сім'ї прислуг. Але в ті дні базар стояв порожній. Насібові порадили піти і спробувати щастя в Понталі.

Ну що ж, принаймні йому не доведеться дряпатись на гору. Він найняв човна, переплив гавань. Пройшов кількома піщаними вулицями набережної, де на осонні діти бідняків грали у футбол ганчір'янин м'ячем. Господар будочкої Еуклідіс розвіяв його останні сподівання:

— Куховарку? Годі й думати... Ви не знайдете ані пристойної, ані поганої. На шоколадній фабриці вони заробляють краще. Даремно гаєте час.

В Ільєус він повернувся зморений, хилило на сон. В цей час бар має бути відчиненим і, очевидно, переповнений в зв'язку з базарним днем. Відвідувачі не можуть обійтися без Насіба, без його уваги, його жартів, його розмов, його гостинності. Двоє помічників — викінчені йолопи — без нього, звичайно, не впораються. Але в Понталі, сказали йому, живе бабуся, яка була колись непоганою куховаркою, слугувала у багатьох родинах, а зараз мешкає у своєї доньки неподалік од майдану Сеабра. Він вирішив ще раз випробувати долю.

— Потім навідаюсь у бар...

Бабуся, як виявилося, померла десь біля півроку тому, дочка намагалась розповісти йому історію її хвороби, але в нього й так бракувало часу та ще до того не було жодного бажання слухати чиесь базікання. Він зовсім підупав духом і, коли б його воля, пішов би спати додому не роздумуючи...

Насіб вийшов на майдан Сеабра, де розміщувалась префектура і клуб «Прогрес». Він ішов, думаючи про своє скрутне, майже безвихідне становище, і мало не спіткнувся об ноги полковника Раміро Бастоса, що сидів на лавці перед муніципалітетом і грівся на сонці. Насіб зупинився, привітався. Полковник запросив його сісти:

— Щось давно я вас не бачив, Насібе. Як ваш бар? Процвітає? Так чи ні, але я бажаю вам саме цього.

— Мене спіткало лихо, полковнику!.. Куховарка пішла. Я обходив увесь Ільєус, побував навіть в Понталі і ніде

не знайшов жінки, яка бодай би хоч щось тямila в кухоних справах.

— Це складне питання. Хіба що виписати звідки-небудь. Або пошукати на плантаціях...

— А тут, немов навмисно, росіянин Яків замовив на завтра обід...

— Так-так. Мене також запрошували, і я, можливо, прийду.

Полковник усміхнувся, насолоджуючись сонцем, що грало на вікнах префектури і ніжило його стомлене тіло.

ПРО ГОСПОДАРЯ КРАЮ, ЩО ГРІЄТЬСЯ НА СОНЦІ

Насібові не вдалося попрощатися — полковник Раміро Бастос не дав йому такої зможи. А хто буде суперечити наказові полковника, навіть коли він віддається з усмішкою, навіть тоном прохання.

— Ще рано. Давайте трохи посидимо, погомонимо.

В сонячні дні полковник Раміро Бастос, хвилина в хвилину о десятій ранку, виходить з дому і, опираючись на ціпок із золотою ручкою, повільним, але ще твердим кроком ішов вулицею, що вела його від будинку префектури; на майдані на нього чекала лавка.

— Гадюка виповзла погрітись на сонці... — говорив Капітан, побачивши його з вікна податкового бюро навпроти «Папеларія Модело».

Полковник також помічав Капітана, скидав панаму, кивав сивою головою. Капітан відповідав на привітання, хоч йому й не дуже хотілось це робити.

Сквер, де полюбляв сидіти полковник, був найкращим у місті. Місцеві дотепники стверджували, що префектура чимало уваги приділяє саме цьому скверові з причини його сусідства з будинком полковника Раміро. Але ж на площі Сеабра було також приміщення префектури, клуб «Прогрес», кінотеатр «Вікторія», на другому поверсі якого поселялись молоді холостяки, а в залі, що виходила вікнами на вулицю, знаходилося товариство імені Руя Барбози. Окрім того, площа оточували краї в місті особняки та інші будівлі. Тож цілком природним було те, що влада ставилася до цієї площи з особливою турботою. Під час одного з господарювань полковника Раміро на ній було за кладено сквер.

Того дня старий був у доброму гуморі і прагнув пороз-

мовляти. Нарешті знову з'явилося сонце; полковник Раміро відчував його тепло на своїй згорблений спині, на кістлях руках і навіть у серці. Це ранкове сонце для нього, вісімдесятидвохлітнього діда, було найбільшою, невимовною радістю. Коли йшли дощі, він почував себе знедоленим, сидів у вітальні на своєму віденському стільці, приймав відвідувачів, вислуховував їхні прохання, обіцяв допомогти. Щоденно приходили десятки людей. Але в сонячну погоду він рівно о десятій годині — хто б у нього не був — вставав, вибачався, брав костур і виходив на майдан. Він сідав на лавку в сквері, минав якийсь час, і незабаром вже хтось його розважав.

Погляд його блукав майданом, зупиняючись на приміщенні префектури. Полковник Раміро Бастос окидав по-глядом усе навколо, немовби воно було його власністю. А втім, у якійсь мірі так воно й було, бо він і його однодумці ось уже чимало літ неподільно управляли Ільєусом.

Це був сухорявий стариган, якого старість ніяк не могла здолати. Його невеликі очі зберігали сталевий по-ліск, що свідчило про його владний характер. Один з найбільших фазендейро району, він став шанованим і грізним політичним лідером. Влада прийшла до нього під час боротьби за землю, коли могуття Казузи Олівейри похитнулося. Він підтримував старого Сеабру, той віддав йому владу над районом. Двічі він був префектом, тепер — сенатором штату. Що два роки він міняв префекта, підтарсуючи наслідки виборів, але суть справи не змінювалась, бо управляти продовжував той самий полковник Раміро, чий портрет на увесь зрист можна було бачити в парадній залі префектури, де відбувались різні збори і урочисті свята. Його найближчі родичі або друзі по черзі обіймали посаду префекта і жодного кроку не ступали без погодження з ним. Син Раміро Бастоса — дитячий лікар і депутат палати штату — зажив слави доброго адміністратора. Він прорізав вулиці, розпланував майдани і сади; за час його правління місто почало змінювати свій вигляд. Подержкували, що полковник Раміро робив усе це задля того, аби його сина обрали до палати штату. Насправді ж полковник по-своєму любив місто, як любив садок при міському будинкові чи фруктовий сад у маєткові. В міському садочку він посадив побіля дому навіть яблуні і груші, виписавши щепи аж із Європи. Йому подобалось, щоб місто було чистим, охайним (заради цього він переконав префектуру в доцільності заміни ослів вантажними автомобілями),

забрукованим, озелененим, зі справною каналізацією. Він наполягав на будівництві красивих будинків, радів, коли приїзджі говорили про красу Ільєуса, про красу його майданів і садів. Але водночас вперто залишався глухим до деяких інших нагальних проблем: наприклад, спорудження лікарні, заснування міської гімназії, будівництва доріг у провінції і організації спортивних майданчиків. Він невдоволено морщився, коли заходила мова про клуб «Прогрес», і навіть чути не хотів про боротьбу з мілиною в порту. Цими питаннями він займався лише тоді, коли це було вкрай необхідно, коли він відчував, що в противному разі його авторитет може похитнутися. Так було, зокрема, з шосейною дорогою, спорудження якої було започатковано зусиллями двох префектур — Ільєуса та Ітабуни. Раміро Бастос з недовір'ям ставився до різних новацій, особливо до нових звичаїв. А оскільки опозиція складалась зі жменьки невдоволених, які не мали ані сили, ані ваги, то полковник майже завжди здійснював те, що хотів, абсолютно ігноруючи громадську думку.

Проте, незважаючи на всю свою владу, останнім часом він відчув, що його незаперечний авторитет і сила його слів, котрі раніше ставали законом,— дещо похитнулися. Зробила це не опозиція, ні, хіба на таке здатні ці безпринципні люди? Було схоже, що до цього призвів сам розвиток міста і зони какао, які, здавалося, ось-ось випорснути із його тремтячих рук. Чи не власні онуки виступили проти нього, коли він примусив префектуру відмовити у позиції клубові «Прогрес»? А газета Кловіса Кости, хіба не здумала вона обговорювати проблему відкриття гімназії? Одного разу він почув, як його онуки сказали: «Наш дід — ретроград!» Він терпимо ставився до кабаре, будинків розпусти, до шалених нічних оргій Ільєуса. Чоловікам це потрібно, він сам був молодим. Але він не розумів, навіщо ці клуби для юнаків і дівчат, де вони допізна патякають і де навіть заміжні жінки (ох, оці вже сучасні танці!) кружляють в обіймах сторонніх чоловіків. Яке безсоромство! Жінка має сидіти вдома і піклуватися про сім'ю та дітей. Дівчина на виданні має вчитися шити, грati на піаніно, осягати премудрості кухні. І все ж таки йому не вдалося, як він не намагався, заборонити заснування клубу.

Цей Мундіньйо Фалкан, приїжджий з Rio, випорснув з його рук, він не приходив до нього ні за порадою, ані просто з візитом, він усе ухвалював сам і робив те, що хотів. Полковник інтуїтивно відчував у експортері ворога, який завдасть йому чимало прикроців. Зовні вони підтри-

мували якнайкращі відносини. Коли вони зустрічалися, а це траплялося нечасто,— то обмінювалися ввічливими словами, дружніми запевненнями, пропонували взаємну допомогу. Але цей Мундіньйо почав скрізь пхати свого носа, навколо нього гуртувалося все більше людей, він говорив про Ільєус, про його життя, про його прогрес, немов це було його особистою справою, входило лише в його компетенцію, немовби він мав тут якусь владу. Мундіньйо походив з родини, котра звикла порядкувати на півдні країни, його брати мали вагу в суспільстві і чималі кошти. Полковника Раміро, здавалось, для нього не існувало. Хіба не цим пояснюється вчинок Мундіньйо з прокладанням проспекту вздовж морського узбережжя? Він раптово з'явився у префектурі як власник узбережжих земельних ділянок з уже готовими планами і кресленнями.

Насіб повідомив Раміро Бастосу найсвіжіші новини, полковник уже знов про те, що пароплав «Іта» сів на мілину.

— Мундіньйо Фалкан прибув на ньому. Кажуть, що справа з розчисткою мілини...

— Зайда...— перебив його полковник.— Якого дідька він приїхав до Ільєуса, що йому треба від нас? — говорив він суворим голосом людини, яка в минулому палила фазенди, здійснювала напади на селища, жорстоко знищувала суперників.

Насіб здригнувся.

— Зайда...

Немов Ільєус не був краєм іноземців, що з'їхались з усіх усюд. Але Мундіньйо відрізнявся від решти. Інші поводились скромно, одразу ж підкорялися владі Бастосів, іхні бажання не сягали далі того, щоб заробити побільше грошей, обжитися, пошвидше взятися за освоєння лісу. Вони не претендували на турботу про «прогрес міста і району», не брали на себе клопоту у розв'язанні питання, що треба Ільєусу? Кілька місяців тому до полковника Раміро Бастоса звернувся власник одного ільєуського тижневика — Кловіс Коста. Він задумав організувати компанію для видання щоденної газети. Кловіс Коста уже наглядів машини в Байї, тепер йому потрібні були гроші. Він почав популярно пояснювати свою ідею: щоденна газета, мовляв, означатиме новий крок у прогресі Ільєуса, адже жодне провінційне місто штату ще не видає своєї газети. Журналіст розраховував одержати гроші у фазендейро, всі вони стали б його компаньйонами в органі, котрий захищав би інтереси зони какао. Раміро Бастосу ідея

не сподобалась. Від кого і від чого захищатиме цей орган? Хто загрожує Ільєусу? Чи не уряд часом? Опозиція була надто мізерною і до уваги не бралася. Щоденна газета видалася полковнику надмірністю. Якщо у нього попросять коштів на щось інше, він готовий їх дати. Але тільки не на щоденну газету...

Кловіс вийшов від нього пригнічений, він поскаржився Тоніко Бастосу, другому синові полковника, міському нотареві. Він міг би одержати трохи грошей у деяких фазендейро. Але відмова Раміро означала відмову більшості. Коли б він звернувся до них, вони, поза всяким сумнівом, запитали б:

— А скільки дав полковник Раміро?

Полковник більш не думав про цей випадок. Видання щоденної газети становило, окрім того, певну небезпеку. Варто буде коли-небудь не задовольнити якесь прохання Кловіса, і газета, чого доброго, об'єднається з опозицією, почне втручатися в муніципальні справи, чинити розслідування, очорнювати репутації шановних людей. Своєю відмовою полковник Раміро раз і назавжди похоронив цю витівку. Так він і сказав Тоніко, коли той прийшов до нього увечері обговорити різні справи і передав скаргу Кловіса:

— Тобі потрібна щоденна газета? Ну, ю мені не потрібна. А, значить, Ільєусу також.— І він перевів розмову на інше.

Яким же було здивування полковника, коли через якийсь час він побачив на рекламних щитах і на стінах будинків оголошення про вихід газети. Він викликав Тоніко:

— Отже, газета все-таки виходить?

— Яка? Кловіса?

— А чия ж! Уже скрізь оголошено про це.

— Машини прибули і монтуються.

— Як же це трапилось? Адже я відмовив йому в підтримці. Де ж він дістав грошей? В Байї?

— Ні, батьку, тут Його підтримав Мундіньйо Фалкан...

А хто натхненник заснування клубу «Прогрес», хто дав гроші для молоді торговельних підприємств на організацію футбольних клубів? Тінь Мундіньйо Фалкана ширяла всюди. Його ім'я все настирливіше лізло до вух полковника. Ось і зараз араб Насіб розповідав про нього, буцімто, приїхавши, він оголосив, що скоро з'явиться інженер з міністерства шляхів сполучення для вивчення питання

про ліквідацію мілини. Хто його просив викликати інженера, хто дав йому право втрутатися в справи міста?

— А хто його просив? — рвучко повернувся старий до Насіба, немовби той мав нести відповідальність за вчинки Мундіньйо.

— А цього вже я не знаю... За що купив, за те й про-даю...

Яскраві квіти в саду купалися у промінні щедрого сонця, птахи співали в гущавині. Полковник насупився, а Насіб не наважувався відкланятись. Старий був розгніваний, але раптом знову заговорив. Якщо вони вважають, що він вийшов з гри, то помиляються. Він ще не помер, у нього ще є сили. Вони хочуть боротися? Що ж, він боротиметься, йому не звикати, цим він займається протягом усього життя. Як він створював плантації, визначав кордони своїх величезних фазенд, зміцнював свою могуть? Адже все це не дісталося йому в спадок від батьків, він не ніжився під братовими крильцями в столичних містах, як цей Мундіньйо Фалкан... Як він зводив рахуни зі своїми політичними супротивниками? Він ішов у ліси з пістолетом у руках на чолі своїх жагунсо. Будь-хто зі старших ільєусців може розповісти про це. Ще не вивітрилась з пам'яті земляків його подвиги. Мундіньйо Фалкан допускається величезної помилки, він не знає історії Ільєуса, варто б йому все-таки поцікавитися спершу нею... Полковник постукував костуром по бетону тротуару. Насіб мовчики слухав.

Ввічливий голос вчителя Жозуе перебив Раміро Бастоса:

— Доброго здоров'я, полковнику. Засмагаєте? — Полковник усміхнувся і простяг руку.

— Та ось розмовляю з товаришем. Сідайте.— Він посунувся, звільняючи місце для вчителя.— В мої роки тільки й лишається на сонці грітися...

— Не кажіть, полковнику, не всім ще юнакам впоратись з вами.

— А я щойно саме це й казав Насібу... Мене ще рано живцем ховати. Хоча є люди, котрі вважають, що пісня моя вже одспівана...

— Ніхто так не думає, полковнику,— сказав Насіб. Раміро Бастос, перейшовши на інше, запитав у Жозуе:

— Як там справи у коледжі доктора Еноха?

Жозуе був викладачем і заступником директора коледжу.

— Добре, дуже добре. Коледж прирівняно до держав-

них усіх закладів. Тепер в Ільєусі є своя державна гімназія. Це дуже важливо.

— Уже прирівняно? А я не знат... Губернатор повідомив мені, що це буде оформлено лише на початку року. Міністр не міг зробити цього раніше, оскільки подібний акт не зовсім відповідає законам. Я пильно цікавився цим питанням.

— Ви маєте рацію, полковнику, оформлення офіційного статуту відбувається, як заведено, на початку року, до того, як розпочнеться навчання. Але Енох попрохав Мундіньйо Фалкану, коли той ішов до Rio...

— А!

— ...і той домігся, щоб у міністерстві зробили виняток із правил. Вже цього року на екзамени до коледжу приїде федеральний інспектор. Для Ільєуса це дуже важливо...

— Так, так... Так, так...

Молодий викладач продовжував говорити. Насіб скористався з цього, аби піти так, щоб полковник не помітив. Думки Раміро Бастоса були десь далеко-далеко. Що, дідько його візьми, робить у Байї його син Альфредо? Депутат палати штату, який має доступ до губернаторського палацу і може в будь-який час розмовляти з губернатором, чим же він там, чорт забираї, займається? Хіба він, Бастос, не наказував йому піклуватися про коледж, про розширення його прав? Якби губернатор під тиском Альфредо по-справжньому зацікавився цією справою, то Енох і місто були б зобов'язані реорганізацією йому, Бастосу, і жодній людині більше. Він, Раміро, за останній час майже не бував у Байї на засіданнях сенату, він погано почував себе під час подорожей. І ось наслідки: його прохання перед урядом припадають пілом по міністерствах, ідути звичайною бюрократичною дорогою, тоді коли... Коледж поза всяким сумнівом матиме права державного учицьового закладу на початку року,— губернатор повідомив це так, немовби без зволікання задовольнив його прохання. І він, Раміро, був задоволений, передав цю новину Еноху, підкресливши оперативність, з якою уряд задовольнив його прохання.

— Через рік ви матимете в своєму коледжі федерального інспектора.

Енох подякував йому тоді, але не витримав і поскаржився:

— Шкода, полковнику, що ми не маємо інспектора вже зараз. Ми втратимо рік, багатьох хлопчиків пошлють вчитися до Байї.

— Посеред року така реорганізація неможлива. Доведеться трохи почекати...

І ось тепер ця неждана новина. Коледж буде позачергово, терміново дорівняно до учибових закладів державного значення завдяки турботам і милості Мундіньйо Фалканна. Ну, гаразд! Він, Раміро, поїде в Байю, губернаторові доведеться дещо почути такого, що не зовсім приємно слухати... Не така він людина, з ним жартувати не варто, він не дозволить топтати свій авторитет. Але що, чорт забираї, робить його син в палаті штату? У хлопця немає жодних даних для політичної кар'єри, він знаючий лікар, непоганий адміністратор, але він занадто лагідний, не вміє бути наполегливим. Другий, Тоніко, думає лише про жінок, а все інше для нього не варте жодної уваги... Жозеу попрощався.

— До побачення, сину мій. Передай Еноху моє вітання. Я чекав, що мені повідомлять невдовзі...

Полковник знову залишився сам. Сонце більше не радувало його, обличчя старого спохмурніло. На думку спадали колишні часи, за яких подібні справи розв'язувались вельми просто. Якщо хтось ставав на заваді, варто було викликати жагунсо, пообіцяти гроші, назвати потрібне ім'я. Тепер все не так. Але цей Мундіньйо Фалкан все одно помиляється. Ільєус невпізнанно змінився за останні роки, це так. Полковник Раміро силкувався збегнути це нове життя, цей Ільєус, що народжувався з того, колишнього, який належав йому. Він думав, що зрозумів цей новий Ільєус, пізнав його запити, його інтереси. Хіба не він боровся за благоустрій міста, не він планував майдани і сади, забрукував вулиці, хіба не він вимостив шосе, всупереч зобов'язанням, взятим перед англійцями, які будували залізницю? Чого ж тепер, і так нагально, місто вислизас з його рук? Чого раптом всі почали робити те, що ім стукне в голову, на свій розсуд, не слухаючи його, не чекаючи його розпоряджень! Що трапилось з Ільєусом, невже він більше не розуміє його, не керує ним?

Але ж він не з таких, щоб здатися без бою. Це його земля, ніхто не зробив для неї більше від нього, Раміро Бастоса; ніхто, ким би він не був, не відніме в нього маршальського жезла. Він відчував, що настає новий етап боротьби, не схожої на ту, що точилася раніше, і, очевидно, значно важчої. Він підвівся, випростався, здавалось, зовсім не відчуваючи тягаря літ. Можливо, він таки і старий, але ще не похоронений, і доки він живий, влада тут належати-

ме йому. Раміро вийшов із саду і рушив до палацу префектури. Поліцейський біля входу виструнчився. Полковник Раміро Бастос усміхнувся.

ПРО ПОЛІТИЧНУ ЗМОВУ

В ту мить, коли полковник Раміро Бастос заходив до приміщення префектури, а араб Насіб повернувся у бар «Везувій», так і не розшукавши куховарки, Мундіньйо в своєму кабінеті на набережній розповідав Капітанові:

— Довелося таки повоювати, мій любий. Все виявилось не таким простим, як здавалося.

Мундіньйо відсунув чашку і простягнув ноги, ліниво розсівшися на стільці. Дорогою він заглянув до контори і запросив до себе товариша, аби, мовляв, розповісти йому різні столичні новини, а насправді — з метою довідатись про місцеві справи і погомоніти з ним у домашніх умовах. Капітан надлив каву і почав цікавитися подробицями:

— Ale чому вони так опираються? Зрештою, Ільєус не якесь там селище. Наш муніципалітет дає понад тисячу конто¹ прибутку.

— Ну, мій любий, міністр теж не бог. Йому доводиться зважати на інтереси губернаторів... А уряд штату Байя найменше зацікавлений в ліквідації ільєуської міліні. Кожний мішок какао, який відвантажується з порту Байї, — новий прибуток для тамтешнього порту. А зять губернатора має зв'язки з власниками порту. Міністр так мені й сказав: «Сенйор Мундіньйо, ви завдаєте шкоди моїм стосункам з губернатором Байї».

— Шахрай цей зять, а полковники ніяк не хочуть з цим погодитись. Щойно, доки «Іта» знімалася з міліни, я сперечався з ними. Вони підтримують уряд, який все забирає в Ільєуса і нічого не дає на заміну.

— Де вже там... Ale й місцеві політичні діячі сидять, як миші в норах.

— Коли б хоч сиділи, а то ще й заважають, варто лише почати запроваджувати щось нове. Подібну дурість важко й уявити. Раміро Бастос сидить склавши руки, йому бракує перспективного мислення, а полковники йдуть за ним.

Поєшність, яку виявив Мундіньйо в конторі, вирішив-

¹ Конто — старовинна бразильська грошова одиниця, що дорівнює тисячі рейсів.

ши залишити клієнтів і перенести на вечір всі важливі торговельні переговори, одразу зникла, щойно він помітив нетерпіння Капітана. Конче було потрібним, щоб Капітан сам запропонував йому політичне кермо, щоб умовляв його, а Мундіньйо удавав би здивованого. Він підвівся, підійшов до вікна, замилувався хвилями, що дрібнилися об берег, і чудовим сонячним днем.

— Я інколи запитую себе, Капітане, якого дідька я приїхав сюди? Зрештою, я міг би чудово влаштуватися в Ріо чи Сан-Пауло. Мій брат Еміліо ще й зараз питас мене: «Тобі ще не набридла ця божевільна витівка з Ільєусом? Ніяк не візьму до тями, чим тебе приваблює ця нора?», Адже ви знаєте, що наша родина вже чимало років займається торгівлею кави?..

Мундіньйо постукав пальцями по віконному склу і глянув на Капітана.

— Не подумайте, що я скаржуся, какао — справа вигідна. Навіть дуже. Але тутешнє життя не йде в ніяке порівняння з життям у Ріо. I все одно я не хочу туди повертатися. А знаєте чому?

Капітанові подобалась відвертість експортера, йому була приємною дружба з такою людиною.

— Що й казати, мені було б цікаво знати. А втім, не лише мені... Всі цікавляться, чому ви приїхали сюди, це одна з найхвилюючіших таємниць на світі...

— Чому я приїхав, це значення не має. Чому я залишився — ось те запитання, яке можна поставити. Коли я прибув сюди і зупинився в готелі Коельо, першим моїм бажанням було сісти на тротуарі і заридати.

— Це через нашу відсталість...

— Так ось я думаю, що саме вона мене і втримала. Саме вона... Багатий, незвіданий край, де все треба починати спочатку, де все попереду. Навіть те, що вже зроблено тут, зроблено здебільшого погано і вимагає заміни. Цивілізація тут перебуває, так би мовити, в процесі зародження.

— «Цивілізація в процесі зародження», — непогано сказано... — підтримав Мундіньйо Капітан. — В минулому, в часи боротьби за землю, говорили, що той, хто приїхав до Ільєуса, ніколи звідси не поїде. Ноги засмоктують сік какао, вони прилипають до тутешньої землі навіки. Ви ніколи не чули про це?

— Чув. Але, оскільки я експортер, а не фазендейро, я вважаю, що мої ноги засмоктали вуличні калюжі. Саме ці калюжі і спонукали мене залишитися тут, аби

спробувати щось зробити. Не знаю, чи зрозумієте ви мене...

— Цілком.

— Звичайно, якби тут не було змоги заробити, якби какао не було пристойним бізнесом, я не залишився б. Але самого лише какао було б недостатньо, щоб мене затримати. Мені здається, що в мене душа піонера,— засміявся він.

— Так ось чому ви беретеся за стільки справ? Розумію... Купуєте ділянки, прорізаєте вулиці, споруджуєте будинки, вкладаєте кошти в найрізноманітніші підприємства...

Коли Капітан перераховував все це, він з усією ясністю уявляв собі, якого розмаху досягли справи Мундіньйо і як розширилась сфера його впливу в Ільєусі: відкривались нові банківські філіали, було створено автобусну компанію, зроблено набережну, щоденно виходила в світ газета, прибували майстри для підрізування дерев какао, а божевільний архітектор, що спроектував будинок Мундіньйо, став згодом модним і не мав тепер віdboю од замовників.

—...Навіть акторку ви привезли...— підсумував він з усмішкою, натякаючи на балерину, що прибула на «Іті» вранці.

— Гарна, га? Бідолахи! Я їх зустрів у Rio, вони не знали, що їм робити. Хотіли поїхати в турне, але в них не було грошей навіть на квитки. Ось я і став їм за імпресаріо...

— В цьому випадку, мій любий, справа не в грошах. Навіть я б згодився бути її імпресаріо. Її чоловік, схоже на те, належить до братства...

— До якого?

— До братства святого Корнелія — терпеливих і благочестивих чоловіків-рогоносців.

Мундіньйо заперечливо підвів руку:

— Та що ви... Вони не є подружжям, ці люди не одружаються. Живуть вони разом, але кожний не залежний від іншого. Як ви гадаєте, що вона робить, коли ніде не танцює? Для мене це було розвагою під час нудної подорожі. А тепер все. Вона у вашому розпорядженні. Але їй треба платити, мій любий.

— Полковники втратять глузд... Але не розповідайте їм, що вони не одружені. Мрія кожного полковника — спати з заміжньою жінкою. Проте, звичайно, коли комусь закортить лягти з їхньою дружиною, то... Та повернімось

краще до питання про міліну... Ви справді маєте намір не залишити його напризволяще?

— Звичайно, ні! В Ріо я сконтактувався з однією шведською компанією торговельного судноплавства. Вони мають намір організувати прямий зв'язок з Ільєусом одразу після того, як прохід буде поглиблено настільки, що кораблі з глибокою посадкою зможуть швартуватися в нашому порту.

Каштан уважно слухав, водночас обмірковуючи плани і перспективи, які його вже давно цікавили. Настав час запровадити їх у життя. Приїзд Мундіньйо до Ільєуса був для нього манною небесною. Але як він поставиться до його пропозиції? Слід діяти обережно, увійти в довіру до Мундіньйо і лише потім переконати його. А Мундіньйо почував себе зворушенним вірністю Капітана, йому хотілося бути відвертим, і він не втримався.

— Послухайте, Капітане, коли я приїхав сюди... — Він на мить замовк, немовби вагаючись, чи варто говорити далі. — Я був майже втікачем. — Знову мовчання. — Але тікав я не від поліції, а від жінки. Колись, але не сьогодні, я розповім вам про це... Чи знаєте ви, що таке пристрасть? навіть більше, ніж пристрасть, — божевілля? Через нього я і приїхав сюди, залишивши її. Мені й раніше доводилося чути про Ільєус і какао. Я приїхав роздивитися місто і більше не повернувся назад. Решту ви знаєте: експортна фірма, моє життя тут, приємне коло знайомств, яке я маю, ентузіазм, на який мене надихнули ці краї. Ви розумієте, що мене спокусили не лише справи і гроші. Я міг би заробляти стільки ж і навіть більше, експортуючи каву. Але тут я сам щось роблю, я чимось став... Я роблю діло своїми руками... — І він окинув поглядом випущені, тонкі руки з намікюреними, немов у жінки, нігтями.

— Про це я хочу з вами поговорити...

— Зачекайте. Дайте мені висловитись до кінця. Я приїхав завдяки інтимним справам, я втік. Але коли я тут залишився, то в цьому винні мої брати. Я наймолодший серед трьох, набагато молодший від них, я народився за надто пізно. Всього вже було досягнуто, мені не треба було докладати ні до чого жодних зусиль. Все йшло само по собі. Я завжди був лише третім. Першими — двоє старших. Це мене не властовувало.

Капітан був страшенно задоволений, відвертість Мундіньйо зараз була саме доречною. Він заприятелював з Мундіньйо, щойно той прибув до Ільєуса і почав засновувати нову експортну фірму. Каштан був федеральним

збирачем податків, і на його долю випало коригувати перші кроки молодого капіталіста. Вони почали подорожувати разом, Капітан правив за гіда. Звозив Мундіньйо на фазенду Рібейрінью, в Ітабуну, в Піранжі, в Агуа-Прету, розповів йому про звичаї краю, навіть рекомендував жінок. Мундіньйо поводився просто, сердечно, легко знаходив спільну мову з людьми. Спершу Капітан просто гордився дружбою з цим багатієм, що прибув з півдня і походив з впливової у політичних і ділових колах родини. Адже ж недарма один з його братів був депутатом, а родичі — дипломатами. Про старшого брата навіть ходили чутки, що бути йому невдовзі міністром фінансів. Лише потім, через певний час і в міру того, як Мундіньйо розпочав свою різnobічну діяльність, Капітан став розмірковувати і нарекслювати плани: ця людина може виступити супроти Бастосів і повалити їх...

— В дитинстві я ріс пестунчиком. Мені не доводилось нічого робити, все залежало від братів. Я вже став дорослим чоловіком, а для них все ще був хлопчиком. Вони вважали, що я маю розважатися, доки не настане моя черга, не приде «мій час», як каже Лоурівал...— Мундіньйо завжди насуплювався, коли згадував про старшого брата.— Ви розумієте? Я зморився від неробства, від ролі молодшого брата. Можливо, я ніколи не виявив би опору, лишився таким би собі глєвтяком і продовжував безтурботне і бездумне життя. Але тут з'явилася ця жінка. Створилось безвихідне становище...— Мундіньйо кинув погляд на море, що простирався перед розчиненим вікном, але, заполонений спогадами, він бачив за видноколом лише образи, видимі тільки йому.

— Вона гарненька?

Мундіньйо посміхнувся.

— Гарненька — для неї звучить образливо. Чи знаєте ви, що таке краса, Капітан? Найбільша довершеність? Таку жінку гріх називати просто гарненькою.

Він провів долонею по очах, немов відганяючи видиво.

— Загалом... В душі я задоволений. Тепер я вже не брат Loурівала і Емілю Мендес Фалканів. Я тепер сам собі пан. Це моя земля, у мене своя фірма, і я, сеньйоре Капітан, виверну Ільєус навоворіт, зроблю з нього...

— ...столицю, як казав сьогодні Доктор...— перебив його Капітан.

— Цього разу, коли я приїхав, брати вже дивилися на мене іншими очима. Вони втратили надію зустріти

мене після поразки зігнутим у три погибелі різними не-згодами. А й справді, все йде в мене непогано. Чи не так?

— Непогано? Але ж ви прибули сюди, як то кажуть, лише вчора, а вже стали першим експортером какао.

— Ну, не перебільшуйте, ще не першим... Кауфмани вивозять значно більше. Стевенсон теж. Але я їх випереджу. Мене приваблює те, що цей край лише починає розвиватися, тут все ще перебуває в зародку. Тут все слід переробляти заново, і це м'єні під силу. Принаймні,— виправився він,— буду намагатися. А це і є стимулом для такої людини, як я.

— Ви знаєте, які тут ходять чутки? — Капітан підвівся, зробив кілька кроків по вітальні. Настав момент.

— Які? — Мундіньйо чекав, здогадуючись, що скаже Капітан.

— Що у вас є риси політичного діяча. Не пізніше, як сьогодні...

— Риси політичного діяча? Ніколи про це не думав, в усікому разі, серйозно. Я думав лише про те, як заробити гроші і стимулювати прогрес цього краю.

— Все це дуже добре, і все це вам цілком під силу. Проте вам не вдасться зробити й половини того, що ви задумали, доки ви не втрутитесь у політичне життя, не зміните умов, які тут існують.

— Яким чином? — Карти було роздано, гра розпочалася.

— Ви самі сказали: міністр змушеній прислухатися до думок губернатора. Уряд не зацікавлений в прогресі Ільеуса, тутешні політичні діячі — кретини. Полковники не здатні дивитися далі свого носа. Основне їхнє захоплення — садити і збирати какао. Все інше їх не обходить. Вони обирають до палати ідiotів, голосують за тих, на кого вкаже Раміро Бастос. Префектура переходить з рук сина Раміро до рук кума Раміро.

— Але ж полковник щось таки робить...

— Брукує вулиці, прорізає дороги, садить квіти... Оце і все... Про шосе, приміром, він і гадки не має. Навіть прокладення шосейної дороги до Ітабуни не обійшлося без боротьби. Він посилився на домовленість з англійцями, власниками залізниці, і на цілу низку інших причин... А мілина? У нього якісь там справи з губернатором... Здається, що Ільеус ось уже біля двадцяти років тупцюється на місці...

Тепер Мундіньйо сидів мовчки. В голосі Капітана вчу-

валась щирість, пристрасність, він намагався переконати Мундіньйо, а той думав: «Він має рацію, запити полковників уже не відповідали питаням краю, що швидко йшов шляхом прогресу».

— Очевидно, ви маєте рацію...

— Звичайно, маю.— Капітан поплескав експортера по плечі.— Любий мій, хочете ви того чи ні, але у вас є лише один вихід — взятися за політичну діяльність...

— А навіщо?

— Бо цього вимагають Ільєус, ваші друзі, народ!

Капітан говорив урочисто, розводячи широко руки, немовби виголошував промову з трибуни. Мундіньйо Фалкан запалив сигарету.

— Це слід обміркувати...— І він на мить уявив, як входить до федеральної палати депутатом: колись він пророкував це для Еміліо.

— Ви навіть не уявляєте...— Капітан знову сів, вдоволений собою.— Ні про що інше зараз стільки не говорять. Всі зацікавлені в прогресі Ільєуса, Ітабуни, всієї зони. У вас би одразу з'явилось безліч прихильників.

— Я маю порадитись, а поки що не скажу ні за, ні проти. Але мені не хотілося б встрювати у якусь авантюру.

— Авантюру? Якби я вам сказав, що все це дуже просто і справа минеться без боротьби, я збрехав би. Боротьба буде, і, поза всяким сумнівом, буде вона нелегкою. Але відомо одне — ми можемо виявитися на коні.

— Мені треба все обміркувати...— повторив Мундіньйо Фалкан.

Капітан усміхнувся: Мундіньйо виявив зацікавленість, а від зацікавленості до згоди — один крок. В Ільєусі лише Мундіньйо Фалкан може виступити проти влади полковника Раміро Бастоса, він, і ніхто інший, лише він зможе помститися за батька Капітана. Хіба не Бастоси усунули старого Казузіньйо, довівши його до жебрацтва політичною боротьбою, що безславно закінчилася для нього. Хіба не через це Капітан залишився без спадщини і тепер цілком залежав від державної служби?

Усміхнувся і Мундіньйо Фалкан. Капітан пропонує йому владу або, в крайньому випадку, підказує засоби, завдяки яким можна її досягнути. А влада — це те, до чого він прагне.

— Ви кажете, що мусите все обміркувати? Але зважте, вибори, як кажуть, на носі. Слід все розпочинати негайно.

— Ви справді вважаєте, що я матиму підтримку, що знайдуться люди, які захочуть приєднатися до мене?

— Вам варто лише зважитись. Не забувайте, що питання про міліну може стати вирішальним. Воно зачіпає інтереси всього населення. І не лише тут, а і в Ітабуні, в Ітапірі, у всій провінції. Ось побачите, прибуття інженера викличе сенсацію.

— А слідом за інженером прибудуть землечерпалки, буксири...

— І кому Ільєус усім цим зобов'язаний? Бачите, який у ваших руках козир? А знаєте, що слід найперше зробити?

— Що?

— Опублікувати в «Діаріо» серію статей, що викривають уряд, префектуру і показують усю важливість «мілінного» питання. Адже ж ми навіть газету маємо.

— Ну, газета не моя. Я, правда, вклав у неї гроші, щоб допомогти Кловісу, але у нього немає жодних зобов'язань переді мною. Мені здається, що він приятелює з Бастосами. Принаймні з Тоніко вони часто бувають разом.

— Він приятелює з тими, хто більше платить. Дозвольте мені ним зайнятись.

Мундіньйо вирішив удати, нібито він ще трохи вагається.

— І все ж таки, чи варто? Політика завжди видавалась мені брудною справою... Але коли для користі краю...— Він відчував комізм становища.— Можливо, це буде навіть цікаво,— додав він.

— Мій любий, якщо ви хочете здійснити свої плани і прислужитися Ільєусу, я не бачу для вас іншої можливості.

— Це так...

Біля дверей хтось сплеснув долонями, покоївка пішла, щоб відчинити. Характерна постать Доктора стала на поrozі. Він вигукнув:

— Я заходив до вашої контори, щоб привітати зі щасливим поверненням. Не застав і ось з'явився сюди, аби таки привітати вас.— Його сорочка з накрохмаленою машинкою і стоячим коміром була мокра від поту.

Капітан поспішив оголосити:

— Як ви дивитеся на те, Докторе, щоб Мундіньйо Фалкан став нашим кандидатом на виборах?

Доктор підніс руки вгору.

— Яка разюча новина! Сенсація! — Він обернувся до

експортера.— Якщо мої скромні послуги можуть виявити-ся корисними...

Капітан поглянув на Мундіньйо, немовби кажучи: «Бачите, я не збрехав? Краці люди Ільєуса...»

— Але це поки що таємниця, Докторе.

Вони посідали. Капітан почав детально аналізувати роботу політичної машини краю і зв'язки між впливовими особами, зацікавленими у грі. Езекієл Прадо, наприклад, у якого є чимало друзів серед фазендейро, незадоволений Бастосами, оскільки ті не зробили його головою муніципальної ради...

ПРО МИСТЕЦТВО ПЛІТКИ

Насіб засукав рукава сорочки і окинув поглядом відвідувачів у барі. Всі вони в цей час були переважно приїжджими, що прибули до міста ненадовго, а то й просто на базар. Було також кілька пасажирів з «Іти»,— вони тримали курс у північні порти. Постійних відвідувачів ще не було. Він підклікав Біко Фіно і забрав у нього пляшку португальського коньяку.

— Де це бачено? — обурився Насіб і підійшов з офіціантом до буфету.— Подавати різним забродам справжній коньяк?..— Він взяв іншу, зовні схожу пляшку, з такою самою етикеткою, в якій були змішані португальський і вітчизняний коньяки,— на цій суміші араб непогано заробляв.

— Але ж це для моряків, сеньйоре Насібе.

— Ну то ѿ що? А в чому їхня перевага?

Справжній коньяк, вермут без домішків, нерозмішані портвейн і мадеру подавали лише постійним відвідувачам і друзям. Він ні на мить не міг залишити бар — офіціанти одразу починали робити все не так. Якщо за всім не стежити самому, то за якийсь час можна піти з торбами по світу. Насіб відімкнув касу. Сьогодні слід чекати чималої кількості відвідувачів, а значить, буде безліч різних розмов. Через від'їзд Філомени він зазнав не лише матеріальної шкоди і зморився, але й втратив душевний спокій, не зміг реагувати на велику кількість новин та належно в них розібратися, аби потім наодинці з друзями все проаналізувати. Новин безліч, а на думку Насіба, немає нічого приємнішого (хіба що окрім їжі та жінок), аніж обговорювати новини чи обмірковувати їх. Пліткарство — найвище мистецтво і найбільша насолода мешканців Ільєуса.

Мистецтво, якому старі діви надали неймовірної довершеності. «Ось він, клубок отруйних гадюк», — казав Жоан Фулженсіо, побачивши їх біля церкви в годину благословення. Але хіба ж не в «Папеларія Модело» Жоана Фулженсіо, де він чаклував серед книжок, зошитів, олівців і ручок, збиралися місцеві «таланти» з не менш гострими, аніж у старих дів, язиками? Тут, як і в портових барах, як і під час гри в покер, розпускали плітки і гомоніли про всяку всячину. Якось Нью-Гало передали, що точаться разомови про його пригоди в будинках розпости. Він відповів своїм гугнявим голосом:

— Братику, я не звертаю на це уваги. Я знаю, що говорять про мене і що говорять про інших. Але я зразковий патріот і намагаюсь постачати їх темами для подібних розмов.

Плітки були основною розвагою міста. Оскільки ж не всі були власниками ангельського характеру Нью-Гало, то інколи в барах виникали бійки, ображені вимагали сатисфакції, вихоплювали із-за ременів револьвери. Таким чином, мистецтво плітки не було безпечним, бо загрожувало розплатою.

Того дня чимало тем підлягало обговоренню. Та на першому плані стояла проблема мілини — складна і важлива проблема, пов'язана з найрізноманітнішими подіями: з тим, що пароплав «Іта» сів на мілину, з тим, що незабаром прибуде інженер, з тим, яких заходів вживав Мундіньйо Фалкан («Чого він хоче?» — обурювався полковник Мануел дас Онсас), і, нарешті, з тим, що полковник Раміро Бастос був дуже роздратований. Вже одного цього питання вистачало цілком, аби захопити всіх. А як забути подружжя акторів — красуню блондиночку і жалюгідного принца з обличчям голодного пацюка? Делікатна і чарівна тема, яка дасть матеріал для кепкування Капітанові і Жоану Фулженсіо, для саркастичних зауважень Нью-Гало і викличе громовитий регіт. Тоніко Бастос, звичайно, почне упадати за балериною, але цього разу його випередив Мундіньйо Фалкан. Зрозуміло, що не через любов до танців привіз її експортер, притягнувши ще й дивакуватого чоловіка; він, мабуть, і проїзд їхній оплатив. Знову ж таки, завтрашній бенкет автобусної компанії. От би довідатись, чому запросили такого-то і не запросили такого-то! А свіжі жіночки в кабаре, ніч з Різолетою...

Нью-Гало зайшов до бару мимохідь. О такій порі він, як водиться, сидів у податковому бюро.

— Я наробыв дурниць, коли, повернувшись додому

після прибуття «Іти», ліг спати і проспав до цього часу.
Налийте-но чого-небудь, пора йти на роботу.

Насіб, як завжди, подав йому суміш вермуту з каша-кою.

— Ну, як кривляко, га? — Нью-Гало усміхнувся.— Ви були вчора чудовим, арабе, просто чудовим.— Потім він констатував: — Вибір жінок у нас помітно кращає, в цьому немає жодного сумніву.

— Я ще не зустрічав такої вправної молодички...— Насіб пошепки розповів подробиці.

— Не може бути!

З ящиком для чищення взуття з'явилось негреня Туїска; сестри Дос Рейс передали ним, що все в порядку, Насіб може бути спокійним. Надвечір вони пришлють таці з солодощами і закусками.

— До речі, про закуски,— дайте мені щось перекусити.

— Хіба ви не бачите, що в мене нічого немає? Буде лише ввечері. Від мене пішла куховарка.

Нью-Гало саркастично зауважив:

— Чому б вам не найняти Машадіньйо або міс Піранжі?

Він натякав на двох відомих у місті гомосексуалістів. Перший був мулат Машадіньйо, пральник за фахом, винятково охайна, акуратна людина. Його ніжним рукам сімейні люди доручали полотняні і парусинові костюми, тонкі сорочки, крохмальні комірці. Другий — страшний негр, працював в пансіоні Кастано, вечорами ж його можна було зустріти на узбережжі моря, де він блукав у пошуках розпусних насолод. Хлопчаки швиргали на нього каміння і дражнили: «Міс Піранжі! Міс Піранжі!»

Після такої знущальницької поради Насіб розсердився:

— Пішли б ви... під купу гною!

— Туди я і йду. Буду вдавати, що працюю. Десь згодом я повернуся, і якби ви розповіли про вчорашню ніч — все до найменших дрібниць...

Бар поступово заповнювався людьми. Насіб побачив, як з боку набережної з'явились Капітан і Доктор. Вони йшли обабіч Мундіньйо Фалкана і про щось жваво розмовляли. Капітан жестикулював, а Доктор час від часу перебивав його. Мундіньйо слухав, сквально кивав головою. «Вони щось задумали...— вирішив Насіб.— Що, чорт забирай, робив експортер дома (адже він ішов саме звідти) в такий час в товаристві цих двох приятелів? Приїхавши сьогодні, після майже місячної відсутності, Мундіньйо мав би сидіти у своїй канторі, приймати пол-

ковників, обговорювати справи, скуповувати какао». Та вчинки Мундіньйо Фалкана не піддавались логіці, він все робив не так, як інші. Ось він крокує з незалежним виглядом і жваво сперечачеться про щось з двома товаришами, немовби на нього й не чекають серйозні справи, що мають бути негайно розв'язані, не чекають клієнти, у котрих обмаль вільного часу. Насіб залишив касу на Біко Фіно і вийшов на вулицю.

— Ну як, знайшов куховарку? — запитав Капітан, сідаючи за стіл.

— Обійшов увесь Ільєус. Хоч би на якусь натрапив...

— Коньяку, Насібе. До того ж справжнього! — гукнув Мундіньйо.

— І пиріжків з тріскбою...

— Будуть лише увечері...

— Еге, арабе, що тут діється?

— Так можна розгубити клієнтуру. Ми поміняємо бар... розсміявся Капітан.

— До вечора все буде. Я замовив у сестер Дос Рейс.

— Добре хоч так...

— Добре? Так вони ж три шкури деруть... Я зазнаю суцільних збитків.

Мундіньйо Фалкан порадив:

— Вам, Насібе, слід модернізувати свій бар. Дістати холодильник, щоб у вас завжди був під руками лід, сучасне обладнання теж не зашкодило б.

— Зараз мені потрібна куховарка...

— Випишіть із Сержіпе.

— А що робити, доки вона прибуде?

Стежачи за друзями, що мали змовницький вигляд, Насіб помітив задоволену посмішку Капітана, а також те, як раптово всі замовкли при його наближенні.

Підійшов Шіко Молеза з пляшкою вина на таці. Насіб сів за столик до друзів.

— Сеньйоре Мундіньйо, чим ви насолили полковнику Раміро Бастосу?

— Полковнику? Аж нічим. А хіба що?

Насіб стримано відповів:

— Та нічого, просто так...

Капітана зацікавили слова Насіба, і він поплескав його по спині:

— Розколюйся, арабе. В чому справа?

— Сьогодні я з ним бачився,— він сидів навпроти префектури, грюччись на сонці. Погомоніли про всяку всячину, я розповів йому, що сеньйор Мундіньйо приїхав

сьогодні і що незабаром прибуде інженер... Старий пря-
мо осатанів. Запитав, до чого тут сеньйор Мундіньйо,
чого, мовляв, він пхає свого носа туди, де його ніхто не
просить.

— Бачите? — перебив Капітан.— Мілина...

— Ні, не лише мілина. Потім до нас підійшов учитель
Жозуе і сказав, що коледж має нарешті офіційний ста-
тус. Полковник аж підскочив. Очевидно, він сам входив
з клопотанням до уряду, але не зумів досягти успіху.
Розгніавшись, він навіть стукав костуром об землю.

Насіба задовольняла мовчанка друзів і те враження,
яке справила на них його оповідь. Він помстився їм за
конспіративний вигляд, з яким вони сюди прибули.

Жартують, скоро він знатиме їхню таємницю! Капітан
промовив байдужим голосом:

— Так ви кажете, він розгніався? Ну, нічого, незаба-
ром цей старий відьмак ще не тієї заспіває. Він думає,
що він тут єдиний господар...

— Для нього Ільєус немов власна фазенда. А нас,
ільєусців, він має за своїх наймитів.... — зауважив Док-
тор.

Мундіньйо Фалкан мовчки посміхався. На порозі кіно-
театру з'явились Діоженес і подружжя акторів. Вони по-
бачили друзів за столиком у барі і попростили до них.
Насіб сказав:

— Так воно і є. Сеньйор Мундіньйо для нього «зайда».

— Він так і сказав? — запитав експортер.

— Це його слова.

Мундіньйо доторкнувся до руки Капітана.

— Можете домовлятися, Капітане. Я згоден. Старий
ще потанцює під нашу дудку.— Останні слова були адре-
совані Насібі.

Капітан підвівся, допив свою чарку, подружжя акторів
було вже недалечко. «Що вони, чорт забирай, затіва-
ють?» — намагався збегнути Насіб. Капітан почав про-
щаєтись.

— Пробачте, мені час. Термінові справи.

Чоловіки встали з-за столу, почали переставляти стіль-
ці. Анабела, тримаючи розкриту парасольку, кокетливо
усміхнулася. Принц, затиснувши довгий мундштук у зу-
бах, простягав свою худу, нервову руку.

— Коли дебют? — запитав Доктор.

— Завтра... Ми домовляємось з сеньйором Діоженесом.

Господар кінотеатру, як завжди, неголений, пояснив
своїм безбарвним і жалібним голосом псаломщика:

— Гадаю, успіх забезпечено. Дітям та їй дорослим теж подобаються фокуси. Але вона...

— А чому ви за неї турбуєтесь? — запитав Мундіньйо, доки Насіб подавав аперитиви.

Діоженес почухав підборіддя.

— Всім відомо, що Ільєус — ще відсталі провінція. На танці, які вона виконує майже роздягнена, сім'ї не підуть.

— У залі будуть самі лише чоловіки... — запевнив його Насіб.

Та в Діоженеса була ціла купа відмовок. Йому не хотілося зізнатися, що він сам, протестант і цнотлива людина, був шокований сміливими танцями Анабели.

— Це більше пасус до кабаре... Для естради при кінотеатрі такі танці не підходять.

Доктор дуже вишукано і ввічливо вибачився перед артисткою за своє місто:

— Сенйора пропрачить нам. Відсталий край, справжнього мистецтва тут не розуміють. Такі танці у нас вважають аморальними.

— Ale ж це високе мистецтво,— промовив заупокійним голосом фокусник.

— Звичайно. Звичайно... Ale все ж таки...

Мундіньйо Фалкан потішався:

— Проте, сенйоре Діоженесе...

— В кабаре вона може більше заробити. В кінотеатрі ж — допомагатиме чоловікові, а вечорами танцюватиме в кабаре...

При згадці про більший заробіток очі принца заблища-ли. Анабела запитала Мундіньйо:

— A ви як гадаєте?

— По-моєму, це думка. Фокусниця в кінотеатрі і танцюристка в кабаре... Чудово!

— A це зацікавить власника кабаре?

— Зараз узнаємо... — Мундіньйо звернувся до Насіба: — Насібе, зробіть ласку, пошліть хлопчика по Зеку Ліму, я хочу з ним поговорити. Тільки швидше, і нехай не-гайно приходить.

Насіб гукнув негреня Туїску, і той миттю вибіг з бару — Мундіньйо був щедрий на чайові. Араб звернув увагу, що голос експортера лунав владно і нагадував голос полковника Раміро Бастоса, коли той був молодшим,— це був голос людини, що звикла владарювати, диктувати закони. Ні, щось таки мало статися.

Веремія в барі збільшувалась щоміті, надходили нові відвідувачі, за столиками дужчав шум, Шіко Молеза бі-

гав, немов учасником. Знову з'явився Нью-Гало і приєднався до гурту. Підійшов і полковник Рібейріньйо і почав поїдати очима танцівницю. Анабела зачарувала чоловіче товариство. Принц Сандра, зберігаючи, як і дотепер, вигляд голодного факіра, сидів тихо і прикидав подумки, який з усього цього буде зиск. Варто, мабуть, було таки залишитися в цьому кублі, щоб видряпатись зрештою зі зліднів.

- Це ви непогано придумали з кабаре...
 - А в чому справа? — зацікавився Рібейріньйо.
 - Вона танцюватиме в кабаре.
 - А в кіно?
 - В кіно будуть лише фокуси. Для сімейних. В кабаре ж вона виконає танок семи покривал...
 - В кабаре? Чудово... Там буде повно... Але чому вона не танцює в кіно? Я думав...
 - У неї новітні танці, полковнику. Покривала опадають одне за одним...
 - Одне за одним? Всі семеро?
 - Сімейним це може не сподобатись...
 - Можливо... Одне за одним... І всі? Тоді справді красе в кабаре... Там веселіше.
- Анабела розсміялася, вона дивилася на полковника багатообіцяючим поглядом. Доктор повторив:
- Відсталий край, де мистецтво поневіряється в кабаре.
 - Навіть куховарку тут не знайдеш,— поскаржився Насіб.

Прийшли вчитель Жозуе і Жоан Фулженсіо. Настав час аперитиву. Бар був переповнений. Насібу довелося самому обслуговувати відвідувачів. Чимало з них вимагало закусок і солодощів, а араб повторював свою розповідь і на чім світ лаяв стару Філомену. Росіянин Яків, спітнілий, з розкошланим рудим чубом, поцікавився, як справи із завтрашнім банкетом.

— Не турбуйтесь. Я не дівка з вулиці, і обдурювати не в моїй звичці.

Жозуе, людина досить вихована, поцілував руку Анабелі. Жоан Фулженсіо, який ніколи не відвідував кабаре, різко засудив святінництво і пуританство Діоженеса:

— Ніякого скандалу навіть бути не може. Цей протестант звичайнісінський святийник.

Мундіньйо Фалкан поглядав на вулицю, чекаючи Капітана. Час від часу він перезирається з Доктором. Насіб стежив за їхніми очима і помітив, що експортером ово-

лодіває нетерпіння. Ну, ні! Його їм не обдурити. Щось таки затівається! Вітер, що рвучко повіяв з моря, вихопив з рук Анабели парасольку і кинув поряд зі столиком. Нью-Гало, Жозуе, Доктор і полковник Рібейріньйо кинулися піднімати її. Лише Мундіньйо Фалкан і принц Сандра залишилися за столиком. Та підняті парасольку судилося Езекіелу Прадо, що саме нагодився до бару.

Похитуючись від надмірної дози коньяку, він пробурмотів:

— Прийміть з повагою, сеньйоро...

Очі Анабели, обрамлені довгими чорними віями, перебігали з одного чоловіка на іншого, затримуючись на Рібейріньйо.

— Які виховані, які гречні люди,— промовив принц Сандра.

Тоніко Бастос, що саме прийшов зі своєї нотаріальної канттори, з підкресленою дружелюбністю кинувся обіймати Мундіньйо Фалкану.

— Ну, як *Pio*? Чи сподобалось вам? От де життя...

Він вивчав Анабелу очима досвідченого серцеїда і найчарівнішого чоловіка в місті.

— Хто мене відрекомендує? — запитав він.

Нью-Гало і Доктор сіли за столик для гри в шашки. За сусіднім столиком хтось розповідав Насібові дивовижні історії про якусь куховарку. Іншої такої — годі й шукати... На жаль, вона мешкає в Ресіфі, служить в сім'ї Коутіньйо — впливових у місті людей.

ГАБРІЕЛА В ДОРОЗІ

Пейзаж змінився. Негостинна каатинга¹ поступилася родючим землям, зеленим пасовищам, густим, непрохідним лісам з річками і струмками. Час від часу випадали зливи. Переселенці заночували неподалік від гуральні в нетрях цукрової тростини, що тихо шелестіла під вітром. Якийсь наймит ретельно пояснив їм, як іти далі. Ще день — і вони будуть в Ільєусі, закінчиться важка подорож, почнеться нове життя.

— Біженці, як водиться, розташовуються табором поряд з портом, за коліями залізниці, в кінці базару.

¹ Каатинга — пустельна зона з рідкими, низькими деревами і колючим чагарником.

— А хіба не треба одразу іти шукати роботу? — запи-
тав негр Фагундес.

— Краще почекати. Незабаром вас прийдуть наймати
на какаові плантації і на роботу в місті...

— На роботу в місті? — поцікавився Клементе, чоловік
з насупленим, стурбованим обличчям, що ніс за плечима
гармошку на широкому ремені.

— Так, сеньйоре. Беруть тих, хто має фах: мулярів,
маярів, столярів. В Ільєусі будують багато будинків...

— Отож там лише така робота?

— Не тільки, є робота і на складах какао, і в доках.

— Що стосується мене,— сказав другий сертанежо¹
середніх років,— то я наймуся трелювати ліс. Кажуть,
там можна непогано заробити.

— Колись можна було, зараз трохи важче.

— Я чув, що людину, котра вміє влучно стріляти, в
місті теж зустрічають гостинно...— сказав негр Фагундес,
лагідно провівши рукою по прикладові рушниці.

— Колись так було.

— А зараз?

— Як вам сказати, попит, звичайно, є...

У Клементе не було ніякого фаху. Він завжди працю-
вав на полі; садити, орати, гнути спину на жнивах —
більше він не вмів нічого. Він ішов з єдиним наміром влаш-
туватися на яку-небудь плантацію,— адже йому доводи-
лося стільки чути про людей, що тікали, як і він, із випале-
ного спекою сертану напівмертвими від голоду, а потім
розвагатіли в цих краях. Так розповідали в сертані. Слава
про Ільєус летіла світом, сліпі, під акомпанемент гітар,
оспівували його достатки, комівояжери переповідали, бу-
цімто в цих багатих краях, заселених хоробрими людьми,
можна швидко влаштуватися, бо немає в світі сільсько-
гospодарської культури, що давала б такий зиск, як ка-
као.

Безліч переселенців прибувало із сертану, рятуючись
від посухи. Вони залишали випалену землю, де гинула
худоба і горіло збіжжя; ішли, пробираючись стежками,
прорубаними в нетрях у лівденному напрямку. Немало їх
гинуло в дорозі, не витримавши жаху тієї подорожі, інші
помирали в районі дощів, де на них чигали тиф, пропасни-
ця, віспа. Ті, що залишалися, брели змучені, напівживі
від утоми, але їхні серця вперто билися, чекаючи остан-
нього дня подорожі. Ще одне, нехай неймовірне, зусил-

¹ Сертанежо — мешканець сертану, бразильського степу.

ля — і вони досягнуть багатого міста, де так легко влаштуватися, вони прийдуть в край какао, де вулиці встелено грошима.

Клементе ніс на плечах чимало вантажу. Окрім своїх речей — гармошки і півмішка хліба,— він ніс вузлик Габрієли. Біженці йшли повільно, бо серед них були й літні люди, та й молоді вже ледве тягнули ноги, рухаючись з останніх сил. Декотрі йшли мов сомнамбули, тримаючись тільки завдяки примарливій надії.

Лише Габріела, здавалося, не відчувала всіх злигоднів дороги, її ноги легко ступали стежкою, нерідко щойно про-рубаною в нетрях величезним кривим ножем. Для неї немовби й не існувало каміння, переплутаних ліан. Курява доріг каатинги вкрила обличчя Габріели таким товстим шаром, що риси його важко було вгадати, і кіс вже не можна було розчесати уламком гребеня — стільки було в них пилиюки. Вона скидалася зараз на божевільну, що бреде дорогою в невідомість. Та Клементе знав, якою вона була насправді, він пам'ятав усе її тіло: і кінчики пальців, і шкіру на грудях. Коли їхні групи зустрілись на початку подорожі, обличчя Габріели і її ноги ще не були вкриті курявою, а пишні, духм'яні коси були зав'язані тугим вузлом на потилиці. Але й тепер, незважаючи на бруд, що вкривав її, він уявляв її такою, якою побачив вперше,— струнка, усміхнена, вона стояла, прихилившись до дерева, і їла соковиту гуяву¹.

— По тобі не видно, що мандруеш здалека...

Вона розсміялася.

— Вже небагато залишилось. Скоро доберемося. Аж не віриться, що все вже позаду.

— Ти радий?

— Не зовсім.

— Чому? — вона підвела очі на суворе обличчя чоловіка.— Хіба ти йшов у таку важку дорогу не для того, щоб знайти роботу на плантаціях какао і заробити грошей? Адже в тебе тільки й мови про це?

— Ти сама знаєш чому,— гнівно пробурмотів він.— Я міг би йти цією дорогою все життя. Для мене немає значення...

В її сміхові почулася якась гіркота, але не сум. Габріела покірно, немов примирившись з долею, сказала:

— Все має свій кінець — і хороше, і погане.

Гнів, шалений гнів вирував у ньому. Він знову, стри-

¹ Гуява — широко відомий у Бразилії фрукт.

муючись, повторив запитання, яке вже не раз ставив їй на стежках і в безсонні ночі:

— Отже, ти не хочеш іти зі мною в лісі? Працювати вдвох на плантаціях, садити какао? Ми скоро б купили землю і почали б нове життя.

Габріела відповіла лагідно, але рішуче:

— Я вже говорила тобі про свої наміри. Я залишуся в місті, не хочу більше жити в лісі. Наймуся куховаркою, пралею, прислугою... Я вже працювала в домі багатих і навчилася куховарити.

— Ти не досягнеш нічого. А коли б ти згодилася працювати зі мною, ми змогли б зібрати гроші і чогось таки досягти...

Габріела не відповіла, перестрибуючи через вибоїни на дорозі. Нечесана, брудна, з пораненими ногами, ледве прикрита лахміттям, вона викликала глибоке співчуття. Клементе бачив її стрункою і прекрасною, з високими грудьми, з розкішними косами навколо витонченого, натхненого обличчя.

Клементе ще більше спохмурнів; як би йому хотілося, щоб вона назавжди лишилася з ним. Як же він житиме без її тепла? Коли на початку походу мандрівники зустрілися, він одразу помітив дівчину. Вона йшла з хворим дядьком, який зовсім вибився із сили і захлинувся від кашлю. В перші дні Клементе здалеку стежив за нею, не наважуючись навіть наблизитись. А вона підходила то до одного, то до іншого, розмовляла з людьми, допомагала їм, втішала.

Ночами, в каатинзі, де безліч гадюк і де людину мимовою лі полонить страх, Клементе брав гармошку, і звуки її розганяли самотність і тугу. Негр Фагундес розповідав про подвиги і пригоди бандитів — він був раніше звязаний з жагунсо і убивав людей. Фагундес пильно дивився на Габріелу своїми уважними, лагідними очима і рвучко підхоплювався, коли вона прохала його сходити по воді.

Клементе грав для Габріели, але не наважувався звернутися до неї. І ось одного вечора вона підійшла до нього свою граціозною ходою і, блиснувши чудовими, чистими очима, розпочала розмову. Її дядько тривожно і важко дихав уві сні. Габріела прихилилась до дерева. Негр Фагундес розповідав:

— З ним було п'ятеро солдатів — п'ятеро макак, яких ми порішили ножами, щоб не переводити патронів задарма...

В темряві моторошної ночі Клементе гостро відчував близькість Габріели, але не мав сили навіть глянути на

дерево, до якого вона прихилилася. Звуки гармошки затихли, голос Фагундеса лунко гrimів у тиші. Габріела прошепотіла:

— Грай, а то вони помітять.

Він заграв мелодію сертану, в горлі в нього застряв клубок, серце завмерло. Дівчина тихо заспівала. Стояла глуха ніч, догорало вугілля в багатті, коли вона лягла поруч з ним, немовби в цьому не було нічого незвичайного. Ніч була така темна, що вони майже не бачили одне одного.

Після тієї чарівної ночі Клементе жив під вічним страхом втратити її. Спершу він думав, що, раз так сталося, вона вже його не кине, піде з ним шукати долі в лісах краю какао. Але невдовзі він почав турбуватись. Вона поводилася так, ніби між ними нічого й не було, ніяк не вирізняла його з-поміж інших. Габріела любила сміх, веселощі, жартувала навіть з негром Фагундесом, до всіх усміхалася, і ніхто ні в чому не міг їй відмовити. Але, коли надходила ніч, вона, уклавши спати дядька, приходила в далекий куток табору, де був Клементе, і лягала поруч, немовби протягом дня ні про що інше і гадки не мала.

Наступного дня, коли Клементе відчув, що звик до Габрієлі ще більше, коли йому здавалося, що вона стала часткою його самого, він захотів поговорити з нею про плахи на майбутнє, але вона розсміялася у відповідь і, мало не знущаючись з нього, пішла до дядька, що схуд до невідомності за останні дні.

Якось пополудні їм довелося зупинитися: дядькові Габрієли стало зовсім кепсько. Він харкав кров'ю і вже не міг рухатись. Негр Фагундес перекинув його через плече, немов мішок, і ніс частину дороги. Старий задихався, і Габріела не відходила від нього. Він помер підвечір, коли горлом пішла кров. Урубу¹ закружили над його трупом.

І ось Клементе побачив її сиротою, сумною, самотньою, безпомічною. Йому вперше здалося, що він зрозумів її: вона просто бідна дівчина, майже дівчинка, яку треба підтримати. Він підійшов до неї і довго говорив про свої плани. Йому багато доводилось чути про цей край какао, куди вони простують. Він знову знав людей, котрі вийшли із Сеари без жодного тостана, а десь за кілька років приїздили в гості з повними кишенями грошей. Так буде і з ним. Він хоче корчувати ліс, садити какао, мати власну землю, пристойно заробляти. Аби лиш Габріела пішла з

¹ Урубу — нівденно-американський гриф.

ним, а коли там з'явиться падре, вони одружаться. Вона похитала головою, вона вже не усміхалася зверхнью, а лише промовила:

— На плантацію я не піду, Клементе.

Ще багато померло в дорозі; тіла їхні залишилися на шляхах на поталу урубу.

Каатинга закінчилася, почались родючі землі, пішли дощі. Габрієла, як і раніше, лягала з Клементе, як і раніше, стогнала, і сміялася, і плакала, припавши до його голих грудей. Клементе ставав все похмуріший. Він обіцяв їй золоті гори, а вона лише сміялася і заперечливо хитала головою. Якось вночі він грубо відштовхнув її од себе:

— Ти мене не любиш!

Раптово, невідомо звідки з'явившись, перед ним став негр Фагундес з рушницею в руках. Очі його пілали недобрым вогнем. Габрієла сказала:

— Не треба, Фагундесе.

Вона вдарилася об корч, біля якого вони лежали. Фагундес нахилив голову і пішов. Габрієла засміялася, лоть в серці Клементе росла. Він підійшов до неї, схопив її за руку, вона упала на кущ, подряпала обличчя:

— Я ладен убити тебе, та ѿ себе також...

— Чому?

— Ти не любиш мене.

— Дурень ти...

— Але ж, мій боже, що мені робити?

— Все це не варте уваги... — сказала вона і притиснулась до нього. Зараз, в останній день мандрів, розгублений і пристрасно закоханий, він, зрештою, наважився: залишиться в Ільєусі, відмовиться від своїх планів — адже він прагне лише одного: бути поруч з Габрієлою.

— Коли ти не хочеш іти на плантації, я спробую влаштуватися в Ільєусі. Щоправда, у мене немає ніякого фаху, я нічого не вмію, окрім роботи на землі.

Вона раптом взяла його за руку, і він відчув себе щасливим переможцем.

— Ні, Клементе, не залишайся. Навіщо?

— Тобто як це навіщо?

— Ти йшов сюди, щоб заробити грошей, купити плантацію, стати фазендейро. Це тобі до вподоби. Навіщо ж залишатися в Ільєусі і страждати від нестатків?

— Щоб бачити тебе, щоб нам бути разом.

— А раптом ми не зможемо бачитись? Ні, йди вже краще свою дорогою, а я свою. Колись, може, ми ѿстрінемось. Ти станеш багатою людиною і не впізнаєш

мене.— Вона говорила спокійно, немовби ночі, проведені разом, нічого не означали, немовби вони були просто знайомими.

— Але ж, Габрієло...

Він не зінав, як їй заперечити, забув усі переконливі докази, усі образи, забув про свій намір побити її, аби вона знала, що з чоловіком жартувати не можна.

Він ледве спромігся вимовити:

— Ти не любиш мене...

— Добре, що ми зустрілися, дорога видалась мені короткою.

— Ти справді не хочеш, щоб я залишився?

— Для чого? Щоб поневірятись в зліднях? Не варто.

У тебе є своя мета, і ти мусиш її досягнути.

— А яка твоя мета?

— Я не хочу йти до лісу, не хочу працювати на плантаціях. Решта відома одному богові.

Він замовк. Страждання й біль розривали груди, йому, як ніколи, хотілося вбити Габрієлу і порішти себе, перш ніж вони дістануться до міста. Вона усміхнулася:

— Все це не варте уваги, Клементе.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Самотність Глорії

(що зітхає у своєму вікні)

Відсталі й неосвічені, неспроможні
збагнути законів нового часу,
прогресу і цивілізації, ці люди
вже не можуть стояти біля керма...

(Із статті Доктора в «Діаріо де Ільєус»).

СКАРГА ГЛОРИЇ

*Пала вогонь в моєму серці,
Скажіть же, прошу вас, мені,
Кому згоріть на тім вогні?
Ні в чим відмови я не знаю —
Полковник все мені дає:
Найкращі в місті меблі маю,
Шовкові сукні в мене є.
Та що для мене сукні пишні,
Сатин, атлас і оксамит,
Коли десь щастя заблукалось
І не приходить ні на мить?
Мене рятує парасолька
Від сонця променів щочас,
А хто ж вогонь отої погасить,
Що в серці ѹ досі не погас?*

*В крамницях кращих я купую
Все за полковника платню,
А де ж мені добути ліків
Проти сердечного вогню?*

*На Глорію, прислугу втіхи,
Усім поглянути кортить,
Коли б же люди тільки знали,
Як важко в світі цьому жити!
Багатому належу діду,
Мене за гроші він трима,
Та він бува зі мною рідко,
І мушу спати я сама.
В моїх очах завжди утома,
І губи спрага обпіка,
Невже ж мене не приголубить
Міцна коханого рука?
Того багаття не погасить
Тонке голландське полотно,*

*На зміну мук безмовний місяць
Все поглядає у вікно.
Так на постелі одинокий
Мене терзає чорна мла;
І ночі схожі між собою,—
Така ж сьогодні, як була.
Кому страждання оповісти?
Шукати в кого співчуття?
Хіба до місяця звернутись,
Що добре зна моє життя?
Мені б студента з ледь помітним
Пушком, де вусам ще рости,
Мені б солдата у мундирі
Зустріти б, господи, прости...*

*I хай вони хоча б краплину
Кохання в дар дали мені,
Потамували люту спрагу,
Погрілись на круглім вогні.
Своїх дверей не замикаю,—
Ну де ж ви, любі? Де ви? Де?
Всю ніч очей я не змикаю,
Аж поки сонечко зайде,
Я за кохання крапелину
Віддам усе, що тільки є,
Аби хоч раз вночі побачить,
Що ліжко не пусте моє!*

*Пала вогонь в моєму серці,
Скажіть, же, прошу вас, мені:
Кому згоріть на тім вогні?*

ПРО СПОКУСУ У ВІКНІ

Будинок Глорії стояв на розі майдану, і опівдні вона мала звичай сидіти край вікна, виставляючи напоказ свій розкішний бюст, немовби пропонуючи себе перехожим. Це шокувало старих дів, які простували до церкви, і щодня в годину вечірньої молитви викликало одні й ті ж нарікання:

— Ганьба!

— Чоловіки стають грішниками поза власною волею. Варто їм лише поглянути...

— І хлопчаки позбуваються невинності, коли бачать її.

Сувора Доротея, у всьому чорному, як це заведено у старих дів, зашепотіла у святому гніві:

— Полковник Коріолано міг би найняти для цієї дівки будинок і на околиці міста. А він посадив її перед очима найдостойніших людей міста. Просто перед носом у чоловіків...

— Майже поряд з церквою. Це зневага до бога.

Починаючи з п'ятої вечора чоловіки, що сиділи в пепоровненому барі, не відводили поглядів від Глорії, що сиділа біля вікна з протилежного боку майдану. Учитель Жозуе, пристебнувши синього в білу цяточку метелика і намастивши голову брильянтином, високий, прямий («Мов печальний, самотній евкаліпт», — писав він про себе в одній з поем), із запалими сухотними щоками, переходитив майдан і простував тротуаром повз вікно Глорії, тримаючи в руках томик поезій. У віддаленому закутку майдану, облямований невеличким акуратним садом, в якому росли чайні троянди і білі лілії, височів новий будинок з кущем жасмину край воріт; він належав полковнику Мелку Таваресу і був причиною довгих і жорстоких суперечок в «Папеларіа Модело». Дім було споруджено в модерному стилі — перший твір архітектора, виписаного з Rio Мундіньйо Фалканом.

Думки місцевої інтелігенції про його вартість розійшлися, і суперечки точилися без кінця. Своїми чіткими і прос-

тими лініями він контрастував з неоковирними двоповерховими будівлями і приземкуватими особняками в колоніальному стилі.

Доглядала квіти єдина доношка Мелка, учениця монастирської школи Малвіна, за якою упадав Жозуе. Із замріяним виглядом ставала вона на коліна перед квітами і була гарніша від них самих. Щовечора, після навчання і традиційних бесід в «Папеларія Модело», вчитель ішов прогулятися майданом; не менше двадцяти разів проходив він повз сад Малвіни; не менше двадцяти разів жалібно поглядав на дівчину з німим виразом кохання. Постійні відвідувачі бару Насіба спостерігали це щоденне паломництво, кидаючи в'єдливі дотепи:

— А вчитель наполегливий...

— Хоче завоювати незалежність і одержати плантацію какао, не обтяжуючи себе роботою по його посадці.

— Рушив на покаяння... — мурмотіли старі діви, зустрінувши захеканого вчителя, що вже в котрий раз обігав майдан. Вони симпатизували йому, співчували його гарячій пристрасті, яка залишалася без взаємності.

— Та вона просто кривляка, удає з себе царицю. Чого вона ще прагне, чим для неї не пара цей інтелігентний, вихований молодик?

— Ale ж він бідний...

— Шлюб з розрахунку не веде до щастя. Такий пристойний хлопець, такий вчений, навіть вірші пише...

Підходячи до церкви, Жозуе притишував ходу і знімав капелюха, доземно уклоняючись старим дівам...

— Такий вихований... Такий вишуканий...

— А він, кажуть, слабує на груди...

— Доктор Плініо казав, що з легенями в нього все гаразд. Просто він такого ніжного складу.

— Кривляка вона, і все. Та й чого чекати від неї, коли має гарненьке обличчя і грошовитого батька? А юнак, бідолаха, так побивається... — I з пласких грудей старої діви виривається зітхання.

Під доброзичливі зауваження старих дів і насмішки відвідувачів бару Жозуе наблизявся до вікна Глорії. Він ішов, щоб побачити чудову, крижану Малвіну. Заради неї він щовечора проробляв цей моціон з книгою поезій у руках. Та мимохідь його натхненний погляд зупинявся на розкішних, високих персах Глорії, що лежали на підвіконні, немов на блакитній таці. Від персів погляд Жозуе звертався до смаглявого обличчя з повними, пристрасними губами і променистих, закличних очей. За-

мріяний погляд Жозуе запалювався грішним, підлим бажанням, а його бліде обличчя рожевіло на якусь лише мить, бо, минувши вікно, що зажило недоброї слави, він знову прибирав благочестивого вигляду, обличчя його ставало ще блідішим, а очі шукали Малвіну.

Вчитель Жозуе в глибині душі також не схвалював злополучної ідеї багатого полковника Коріолано Рібейро поселити свою таку спокусливу і таку відверто доступну іншім коханку на майдані Сан-Себастьяна, де мешкали кращі сім'ї міста, та ще й поряд з будинком полковника Мелка Тавареса. Якби Глорія жила на якісь іншій вулиці, подалі від саду Малвіни, він, можливо, в одну з темних ночей ризикнув би одержати те, що обіцяли закличні очі Глорії і її напіврозтулені губи.

— І ч ти, як єсть хлопця очима!..

Старі діви в довгих, чорних, наглухо застебнених сукнях, з чорними хустками на плечах, здавалися нічними птахами, що сіли на паперть невеличкої церкви. Вони бачили, як, повертаючи голову, Глорія стежила за Жозує в час його прогулянок перед будинком полковника Мелка.

— Він порядний хлопець. Дивиться лише на Малвіну.

— Я молитимусь святому Себастьяну,— сказала оглядна Кінкіна,— щоб Малвіна полюбила його. Я поставлю святому якнайбільшу свічку.

— І я...— додала худорлява Флорзінья, у всьому солідарна з сестрою.

Зітхання Глорії, що сиділа край вікна, нагадували стогні. Сум, печаль, гнів чулися у цих зітханнях, що линули над майданом.

Її переповнював гнів до чоловіків взагалі. Всі вони були боягузами і лицемірами. Коли в години пообідньої спеки майдан порожнів і вікна будинків зачинялися, чоловіки, проходячи повз відчинене вікно Глорії, усміхалися до неї, благали її поглядом і вітали з неприхованим хвилюванням. Але коли на майдані з'являлася бодай одна однісінька стара діва або коли чоловік йшов не сам, він одразу відвертався, вперто дивився в протилежний бік, немовби йому було противно бачити Глорію з її розкішним бюстом, що рвався на волю з-під вишитої батистової кофтини. Вони вдавали з себе ображених, невинних хлопчиків, навіть тоді, коли, не пізніше як учора, говорили її на самоті різні люб'язності. Глорія з насолодою розчинила б вікно так, щоб ударити кого-небудь з них по обличчю, але, на жаль, вона не могла цього зробити хоча б тому, що

іскра бажання, яка тліла в очах чоловіків, була єдиною розрадою її самотності. Ця іскра все одно не могла втамувати її спраги, її голоду. Але коли б Глорія когось ударила рамою, то не змогла б у подальшому розраховувати навіть на крадькома вимовлені слова, такі бажані для неї. В Ільєусі не було одруженої жінки (а в Ільєусі всі заміжні жінки жили строго, нікуди не ходили і займалися лише господарством), яку б так надійно охороняли і яка була б такою неприступною, як ця полюбовниця. З полковником Коріолано жартувати не було охочих.

Його так боялися, що з бідною Глорією не наважувались навіть вітатися. Лише Жозуе був трохи сміливішим. Що-вечора його погляд спалахував, коли він ішов повз вікна Глорії, і романтично згасав перед ворітами Малвіни. Глорія знала про пристрасті вчителя і також почувала неприязнь до дівчини, що була байдужою до такого кохання. Вона називала її нудотною дуреною. Знаючи про пристрасті Жозуе, Глорія все одно не переставала усміхатися тією ж закличкою і обіцяючи усмішкою і була йому вдячною, оскільки він ніколи, навіть у тих випадках, коли Малвіна була біля воріт під квітучим кущем жасмину, не відвертався від неї, Глорії. Ех, якби він був хоробріший і штовхнув уночі вхідні двері, які Глорія залишала незамкненими... Хто знає?.. А раптом... От тоді вона б примирила його забути горду дівчину.

Але Жозуе не наважувався штовхнути масивні вхідні двері. Та й інші теж не осміловались. Чоловіки боялися гострих язиків старих дів, пліток і скандалів, а найбільш — полковника Коріолано Рібейро. Адже всі знали історію Жуки і Шікінії.

Того дня Жозуе прийшов трохи раніше, в години сієсти, коли майдан вже спорожнів. Відвідувачів у барі залишилося обмаль, там сиділо лише кілька комівояжерів і Доктор з Капітаном, що грали в шашки. Енох, вирішивши відсвяткувати одержання коледжем офіційного статусу, відпустив після сніданку всіх учнів додому. Учитель відвідав невільничий базар, де спостерігав за прибуттям чималої групи біженців-переселенців, погомонів у клубі «Папеларія Модело», а тепер пив коктель у барі, перемовлячись з Насібом.

— Безліч біженців. Посуха знищує сертан.

— А жінки між ними є? — поцікавився Насіб.

Жозуе зажадав довідатися про причину такої зацікавленості:

— Вам що, не вистачає жінок?

— Ви жартуєте, а моя куховарка поїхала, і я шукаю іншу. Інколи серед цих біженок трапляються варти уваги...

— Там є кілька жінок, але вигляд у них жахливий. Одягнені в лахміття, брудні і наче зачумлені...

— Пізніше піду туди, може, щось підшукаю...

Малвіна не з'являлася у воротях, і Жозуе починав по-мітно нервувати. Насіб повідомив:

— Дівчинка зараз на набережній. Вона нещодавно попрямувала з подругами саме туди..

Жозуе миттю розрахувався і встав з-за столика. Насіб довго ще стояв на порозі бару, спостерігаючи його швидкі кроки — мабуть, таки добре почувати себе закоханим. Мабуть, коли дівчина не зважає на тебе, вона стає ще бажанішою. Рано чи пізно таке кохання все одно має завершитися шлюбом. Глорія з'явилася у вікні, очі Насіба спалахнули. Якщо тільки полковник її колись покине, всі ільєуські чоловіки кинуться полювати на неї. Але й тоді йому, Насібові, не володіти нею, заможні полковники цього не дозволять.

Таці із солодощами і закусками нарешті принесли, любителі аперитивів тепер не ремствуватимуть. Проте не може ж він платити такі шалені гроши сестрам Дос Рейс. Як тільки надвечір зміліє потік відвідувачів, він неминенно сходить подивитися на переселенців. Хто знає, а може там йому поталанить знайти куховарку?

Раптом пообідня тиша була порушеня шумом і криком. Капітан, не зробивши ходу, закам'янів із шашкою в руці, Насіб ступив крок до виходу. Гамір наростиав.

Негреня Туйска, що продавало солодощі сестер Дос Рейс, примчало з набережної, тримаючи тацю на голові. Воно щось гукнуло, але ніхто нічого не второпав. Капітан і Доктор зацікавлено озирнулися, відвідувачі повставали з місць. Насіб побачив Жозуе і з ним ще кількох людей, що поспішали до набережної. Нарешті йому вдалося розібрати слова негреняни Туйски:

— Полковник Жезуїнью убив дону Сіньязінью і лікаря Осмундо! Скільки там крові!..

Капітан відштовхнув столик з шахівницею і вибіг з бару. Доктор кинувся за ним. Після миттєвого вагання Насіб і собі поспішив слідом.

ПРО ЖОРСТОКІЙ ЗАКОН

Звістка про вбивство поширилась по місту з блискавичною швидкістю. На пагорбі Уньян і на пагорбі Конкіста, у фешенебельних віллах на узбережжі і в халупах Острова Змій, в Понталі і в Мальядо, в пристойних будинках і в будинках розпусти — скрізь обговорювалась ця жахлива пригода. До того ж був базарний день, і до міста наїжало чимало люду з провінції — з висілків і з плантацій, всі хотіли щось продати і щось придбати. В крамницях, в бакалійних лавках, в аптеках, у лікарських кабінетах, у конторах адвокатів і в конторах по експорту какао, в соборі святого Жорже і в церкві святого Себаст'яна тільки й мови було, що про вбивство.

Особливо багато гомоніли про це в барах, де, як тільки стало відомо про цю пригоду, одразу зібралося безліч люду. Не був винятком і «Везувій», що знаходився неподалік від трагічного місця. Біля будинку дантиста — невеличкого бунгало на набережній — юрмились цікаві. Поліцейський, що стояв біля дверей, давав пояснення. Люди оточили розгублену і перелякану покоївку і випитували подробиці. Дівчата з монастирської школи, охоплені якимось хворобливим екстазом, ходили по набережній групами, перемовляючись пошепки про подію.

Вчитель Жозеу скористався з нагоди, щоб підійти до Малвіни, він нагадав дівчатам про долю уславлених коханців: Ромео і Джульєтти, Елоїзи і Абелара¹, Дірсеу і Марілії².

Потім всі, хто був біля будиночка дантиста, опинилися в барі Насіба, столики було зайнято, розпалювались суперечки. Всі одностайно виправдовували фазендейро, і не почулося жодного голосу — навіть на церковній пантерті — на захист бідної чарівної Сіньязінії. Полковник Жезуїнью знову підтверджив славу сильної, рішучої, хороброї і чесної людини, що він, між іншим, не раз доводив ще в часи боротьби за землю. Подейкували небезпідставно, мабуть, що чимало хрестів на цвинтарі і обабіч шляхів з'явилось завдяки його жагунсо, слава про яких живе ще й до сьогодні. Полковник не лише вдавався до послуг жа-

¹ А б е л а р — П'єр Абелар (1079—1142), французький філософ, сколаст і богослов. Елоїза і Абелар зажили слави трагічною історією свого кохання.

² Д і р с е у і М а р і л і я — популярні у Бразилії романтичні герой. (На їхню честь у штаті Сан-Пауло названо містечко Дірсеу, муніципалітет Марілія).

гунсо, а й командував ними особисто в таких славнозвісних баталіях, як сутичка з людьми покійного майора Фортунато Перейри на перехресті Баа Морте і на небезпечних дорогах Феррадаса. Полковник Жезуїньйо був людиною вольовою і хороброю.

Жезуїньйо Мендонса, що походив з відомої в Алагасі родини, прибув до Ільєуса ще зовсім юнаком. Боротьба за землю була тут саме в розпалі. Він корчував сельву і садив плантації, зі збросю в руках виборював своє право на землю, його володіння поступово розширювались, його ім'я вимовлялося із все більшою повагою. Він одружився з Сіньязіньєю Гуедес, красунею зі старовинної ільєуської родини, котра отримала в спадщину після смерті рідних какаові гаї в районі Олівенси. Сіньязінья була майже на двадцять років молодшою від чоловіка, любила гарно одягнутися, охоче брала на себе організацію церковних свят на честь святого Себастьяна і доводилась, окрім всього, ще й далекою ріднею Доктору. Вона місяцями жила на фазенді і ніколи за всі роки подружнього життя не дала численним міським пліткарям жодного приводу для лихослів'я. І ось, як грім з ясного неба, в тихий час сієсти полковник Жезуїньйо Мендонса розрядив свій револьвер в дружину й коханця, схвилювавши все місто, немовби знову на мить відтіснивши його в призабуту епоху кровопролить. Навіть Насіб забув про те, що йому слід шукати куховарку. Капітан і Доктор облишили свої політичні справи, а полковник Раміро Бастос перестав думати, нарешті, про Мундіньйо Фалкану. Звістка поширилась блискавично, і повага та захоплення, яких раніше теж не бракувало дещо сухуватому, похмурому фазендейро, тепер зросли ще більше. Бо так уже велося в Ільєусі: образа, завдана обдуреному чоловікові, могла бути змита лише кров'ю.

Так уже велося... В районі, де нещодавно час від часу виникали збройні сутички, де дороги для караванів ослів і навіть вантажних машин прокладалися просіками, що їх прорубували жагунсо і помічали хрестами — загадками про вбитих, людське життя розцінювалося дешево, і не було іншої кари для дружини-зрадниці, аніж її смерть разом з коханцем. Початок цього закону простежувався десь на зорі ери какао, його ніде не було зафіковано на гербових паперах, не занесено до кодексу, але, попри все, він був найдійовішим з усіх законів; і суд присяжних, який збирався з метою вирішення долі вбивці, щоразу одноголосно схвалював цю традицію, знаходячи способи обминути закон, який передбачав засудження вбивці близніх.

Незважаючи на конкуренцію трьох місцевих кінотеатрів, що виникла недавно, розваг і танцювальних вечорів у клубі «Прогрес», футбольних матчів по неділях і лекцій літераторів з Байї, навіть з Ріо, що не минали Ільєуса, аби поживитися кількома рейсами в цьому некультурному, багатому краї, засідання суду присяжних, котрі збиралися двічі на рік, до цього часу лишалися найпопулярнішими, найцікавішими розвагами в місті.

В Ільєусі було кілька відомих адвокатів, таких як Езекієл Прадо, Маурісіо Каїрес і лютий Жоан Пейшото з лунним басом. Це були визнані промовці, видатні ритори, що примушували публіку тримтіти і плакати. Маурісіо Каїрес, палкий прихильник церкви і її служителів, голова братства св. Жорже, зажив слави як майстер цитування біблії. Перш ніж поступити на факультет права, він вчився в семінарії, а тому нерідко вживав у своїй мові латину, і дехто вважав його не менш ерудованим, аніж Доктор. В суді ораторські дуелі тривали годинами, у відповідь на репліку сразу лунала інша; засідання, що були найзнаменнішими явищами в культурному житті Ільєуса, тривали інколи до ранку.

Мешканці Ільєуса билися об заклад під чималі суми грошей — виправдають чи засудять винного? Вони любили азартні ігри і тому користувались найменшим приводом, щоб посперечатися. Часом, тепер уже рідше, після ухвали суду присяжних виникала перестрілка, яка закінчувалася новим убивством. Полковника Педро Брандана, наприклад, було вбито на сходах префектури після того, як суд присяжних виправдав його: син Шіко Мартінса, по-звірячому вбитого полковником і його жагунсо, здійснив акт правосуддя своїми руками.

Проте ніхто не бився об заклад, коли суд присяжних збирався з метою винесення ухвали в справі убивства невірної дружини: всі знали, що виправдання ображеного чоловіка буде єдино справедливим рішенням, і в суд ішли з єдиною метою — послухати промови прокурора та адвоката, довідатись про пікантні подробиці. Що ж стосувалось нудної судової процедури і пустопорожньої балаканини законників, то це нікого не цікавило. Вбивцю зрадливої жінки ще жодного разу не було засуджено, адже це суперечило законам краю — ошуканий чоловік лише кров'ю може змити свою ганьбу.

Вбивство Сіньязінії і дантиста викликало жваві коментарі, воно обговорювалося всюди. Висловлювались

різноманітні версії, наводились суперечливі подробиці, але всі сходилися на одному: полковник заслуговує виправдання, а його мужній вчинок — схвалення.

ПРО ЧОРНІ ПАНЧОХИ

В базарні дні відвідувачів у барі «Везувій» бувало більше, аніж завжди, але в день убивства їх було особливо багато, причому всі вони були по-святковому збуджені. Okрім постійних клієнтів, любителів аперитиву, і провінціалів, що приїхали на базар, прийшло чимало людей, котрі бажали узнати і обговорити різні новини. Спершу вони ішли на набережну поглянути на будинок дантиста, а потім осідали в барі.

— Хто б міг подумати! Адже вона прямо-таки не виходила з церкви...

Насіб, який сам бігав од столика до столика, підганяв своїх помічників і на око прикидав виторг. Такий би злочин та щодня, і він незабаром купив би омріяну плантацію какао!

Мундіньйо Фалкан, що призначив зустріч з Кловісом Костою в барі «Везувій», одразу потрапив у вир бурхливих дебатів. Він байдужо всміхався, заклопотаний своїми політичними проектами, які вже заполонили його цілком. Таким уже був Мундіньйо Фалкан: коли він щось задумував, то не заспокоювався до того часу, доки не виконував свого задуму. Але Доктора і Капітана зараз, здавалося, не цікавило нічого, крім убивства, немовби вранці між ними не було ніякої розмови. Мундіньйо обмежився тим, що висловив співчуття в зв'язку зі смертю дантиста, його сусіди і одного з небагатьох компаньйонів по морському купанню, яке вважалося на той час в Ільєусі мало не скандалюю справою. Запальний, темпераментний Доктор почував себе в цих тривожних обставинах чудово. Історію Сіньязінії він використав як привід для того, щоб оживити в пам'яті образ Офенізії, коханої імператора.

— Дона Сіньязінья була, до речі, далекою родичкою Авілів, а це рід романтичних жінок. Вона, мабуть, успадкувала гірку долю першої з них.

— А що це за Офенізія? Хто вона така? — зацікавився крамар з Ріо-до-Брасо, який приїхав в Ільєус на базар і бажав тепер привезти в своє містечко найбільше подробиць про вбивство.

— Моя прародичка, вона володіла згубною красою і надихала поета Теодоро де Кастро, а також навіяла пристрасну любов дону Педро II. Офенізія померла з горя тому, що не змогла вирушити разом з ним...

— Куди?

— Гм, куди...— втрутився Жоан Фулженсіо.— В ліжко, куди ж іще...

Але Доктор серйозно вів далі:

— До двору. Вона ладна була стати його коханкою, і братові довелося замкнути її під сім замків. Брат — полковник Луїс Антоніо д'Авіла — брав участь у війні з Парагваєм. А Офенізія померла з горя. В жилах дони Сіньязіні текла кров Офенізії, кров роду Авілів, над яким нависло прокляття.

З'явився заспаний Нью-Гало і голосно повідомив новину:

— Жезуїнсько одержав анонімного листа.

— Хто б його міг написати?

Всі мовчки заглибились у роздуми. Мундінсько, скориставшись з цього, тихо запитав Капітана:

— Ну, а як Кловіс Коста? Ви з ним розмовляли?

— Він не мав часу, писав про вбивство. Тому й застримався вихід газети. Ми домовились про зустріч у нього дома ввечері...

— Тоді мені пора...

— Так швидко? Хіба вас не цікавлять подальші подробиці?

— Я не тутешній, мій любий...— розсміявся експортер.

Така байдужість до гострої і цікавої новини викликала загальне здивування. Мундінсько перетнув майдан і зустрівся з групою учениць монастирської школи, яких супроводжував вчитель Жозеу. При появлі експортера очі Малвіни запалали, вона усміхнулася і обсмикнула сукню. Жозеу, щасливий з того, що нарешті опинився в товаристві Малвіни, привітав ще раз Мундінсько з тим, що коледж одержав офіційний статус:

— Тепер Ільєус зобов'язаний вам і цим доброчинством...

— Та що ви, облиште! Все це було так просто...— Мундінсько скидався на принца, що великолішно жалував дворянські титули, гроші, милості.

— А що ви думаете, сеньйоре, про вбивство? — запитала Ірасема, запальна шатенка, про яку вже гомоніли, що вона надто довго кокетує зі своїми залицяльниками біля воріт будинку.

Малвіна подалась вперед, щоб почути відповідь Мундіньйо. Той розвів руками:

— Завжди стає сумно, коли довідуєшся про смерть красивої жінки. Особливо про таку жахливу смерть. Красиву жінку слід шанувати, як ікону.

— Але ж вона зраджувала чоловікові,— обурилась Селестіна, ще зовсім юна дівчина, але вже з переконаннями старої діви.

— Якщо вибирати між любов'ю і смертю,— я віддаю перевагу любові...

— Ви також пишете вірші? — усміхнулася Малвіна.

— Я? Ні, сеньйорито, мені бракує поетичного хисту. Ось наш учитель — поет.

— А мені здалося... Ваші слова так нагадували вірші...

— Чудові слова,— підтримав її Жозуе.

Мундіньйо вперше звернув увагу на Малвіну. Гарна дівчина. Вона не відводила від нього очей, глибоких і таємничих.

— Ви так кажете тому, що ви самотній,— багатозначально зауважила Селестіна.

— А ви, сеньйорито, хіба не самотні?

Всі розсміялися, Мундіньйо попрощався. Малвіна пропела його замріяним поглядом. Ірасема кинула майже з викликом:

— Ох, цей уже сеньйор Мундіньйо... — I, дивлячись, як експортер віддаляється в напрямку домівки, додала: — А він гарний...

Арі Санто, що друкувався під псевдонімом Аріосто у відділі хроніки «Діаріо де Ільєус», службовець експортної фірми і голова товариства імені Руя Барбози, нахилився над столиком у барі і зашепотів:

— Вона була гола-голісінька...

— Зовсім?

— Невже зовсім? — тоном ласуна перепитав Капітан.

— Як мати народила... На ній були лише чорні панчохи.

— Чорні? — Нью-Гало був здивований.

— Чорні панчохи! — Капітан прицмокнув язиком.

— Це розпуста... — осудливо сказав Маурісіо Каїрес.

— А це, мабуть, красиво.— Араб Насіб, що стояв поруч, уявив собі роздягнену дону Сіньязінню в чорних панчохах і зітхнув.

Подробиці вбивства стали відомими пізніше з протоколів суду. Поза всяким сумнівом, обдарований дантист,

Осмундо Піментел був столичним молодиком — він народився і виховувався в Байї; звідти, одержавши диплом, приїхав до Ільєуса кілька місяців тому. Його, як і багатьох інших, приваблювала слава багатого, квітучого краю. Влаштувався він добре. Найняв бунгало на набережній і обладнав у ньому зубний кабінет в кімнаті, що виходила вікнами на вулицю. Переходжі, таким чином, мали змогу бачити через широке вікно з десятої до дванадцятої години ранку і з третьої до шостої дня новеньке крісло японського виробництва, облямоване блискучим металом, а поряд з кріслом — елегантного дантиста в сніжно-білому халаті, заклопотаного своїм пацієнтом. Батько дав Осмундо гроші для обладнання кабінету, а також переказував першої пори гроші на витрати — він був у Байї відомим торговцем, мав крамницю на вулиці Чілі. Зубний кабінет було влаштовано в першій кімнаті, фазендейро ж знайшов дружину в спальні, на ній, як розповідав Апі і як підтверджували судові протоколи, були тільки «розпусні чорні панчохи». Що ж стосується Осмундо Піментела, то він був босий, без шкарпеток і взагалі без жодного іншого одягу, котрий прикривав би його горду, торжествуючу молодість. Фазендейро несхібною рукою вистрілив двічі в кожного з коханців. Стріляв він на диво влучно, натренувавшись у цій справі в перестрілках на нічних тривожних дорогах.

Бар був переповнений, Насіб хитався від утоми. Шіко Молеза і Біко Фіно бігали від столика до столика, обслуговуючи відвідувачів, і намагалися довідатися з розмов ще про якусь подробицю убивства. Негреня Туйска помагало їм, але було заклопотане: хто тепер оплатить йому тижневий рахунок за солодощі для дантиста, якому Туйска щоденно носив додому пиріг з кукурудзі і солодкої маніоки, а також маніоковий кускус? Інколи, окидаючи поглядом переповнене приміщення і бачачи, що солодощі і закуски з таці, присланої сестрами Дос Рейс, уже зникли, Насіб згадував недобром словом стару Філомену. Треба ж було її поїхати, залишивши його без куховарки саме в такий день, коли відбулося стільки подій! Переходячи від столика до столика, Насіб втручався в розмови, випивав з друзями, та все одно не міг з повним задоволенням обговорювати подробиці трагедії так, як йому цього хотілося і як, напевно, і було б, коли б не ця турбота про нову куховарку. Історії, подібні до цієї, де є все: і заборонене кохання, і смертельна помста, і такі соковиті деталі, як чорні панчохи,— трапляються не щодня. А він, немов навмисно, му-

сить незабаром рушати на пошуки куховарки серед біженців, що прибули на невільничий базар.

Шіко Молеза, непоправний ледацюга, розносячи пляшки і келихи, час від часу зупинявся послухати, що говорять.

Насіб підганяв його:

— Давай, давай жвавіше...

Шіко зупинявся біля столиків, адже йому кортіло довідатись про новини, узнати більше про чорні панчохи.

— Найтонші, мій любий, закордонні...— Арі Сантос повідомляв нові дані.— Таких в Ільєусі годі й шукати...

— Звичайно, він їх виписав із Байї. З батьківської крамниці.

— Оце так! — Полковник Мануел дас Онсас аж рота роззявив од здивування.— Чого тільки не трапляється на цьому світі...

— Коли увійшов Жезуїньйо, вони обіймали один одного і нічого не чули.

— А покоївка ж закричала, коли побачила Жезуїньйо...

— В такі хвилини нічого не чуєш...— сказав Капітан.

— Полковник молодчага, вчинив правосуддя...

Маурісіо, здавалось, уже готовав промову для суду:

— Він зробив те, що зробив би кожний з нас за подібних обставин. Він вчинив, як порядна людина: не задля того він народився, щоб жити рогоносцем. Є лише один засіб позбутися рогів — він і скористався з нього.

Бесіда стала загальною, відвідувачі, що сиділи за різними столиками, гучно перемовлялися, але жоден голос в цій крикливій асамблей, де зібралися відомі люди міста, не став на захист раптово розквітлого почуття Сіньязінії, її бажань, які спали тридцять п'ять років і раптом, розбуджені вкрадливими словами дантиста, перетворилися в нестримну пристрасть. Її навіяли і ці вкрадливі слова, і хвилястий чуб, і проникаючі в душу сумні очі, схожі на очі пронизаного стрілами святого Себастьяна в головному вітварі невеличкої церкви неподалік від бару. Арі Сантос, що бував разом з дантистом на літературних зібраннях товариства Руя Барбози, де для обраної аудиторії недільними ранками декламувалися поезії, розповідав, як все починалося. Спершу Сіньязіння помітила і повірила, що Осмуndo схожий на святого Себастьяна, якому вона молилася, казала, що в дантиста такі ж очі.

— А все це тому, що вона занадто часто відвідувала церкву...— зауважив Нью-Гало, переконаний безбожник.

— Так, таки так...— погодився полковник Рібейріньйо.— Заміжня жінка і кроку не може ступити без падре...

Йому треба було запломбувати ще три зуба, тому він з таким сумом пригадував присмінний голос дантиста під шум японської бормашини, його приповідки і образні порівняння, схожі на вірші...

— В ньому пульсувала поетична жилка,— промовив Доктор.— Якось він продекламував мені кілька чудових сонетів. Близкучі рими, достойні Олаво Білака¹.

Такий не схожий на суворого і похмурого чоловіка, старшого від Сіньязіні десь років на двадцять, дантист був молодший від неї на дванадцять років! А ці благальні очі святого Себаст'яна?.. Боже ти мій! Яка б жінка не піддалась спокусі, а особливо жінка в розквіті сил, та ще й при старому чоловікові, котрий більшість часу проводить на плантації; котрому вона вже набридла, і він бігає слідом за всіма молоденькими мулатками на фазенді; при чоловікові черствому, грубому в поводженні, а особливо, коли в цієї жінки немає дітей, про яких би вона мала піклуватися! Ну як їй було вистояти?

— Не захищайте ви цю безсоромницю, любий сеньйоре Арі Сантос....— перебив його Маурісіо Каїрес.— Цнотлива жінка — це неприступна фортеця.

— Кров...— похмуро мовив Доктор, немовби на нього ліг тягар вічного прокляття.— Кров роду Авілів, кров Офенізій...

— І ви вважаєте, що виною всьому спадковість... Порівнюєте платонічне кохання, яке не пішло далі поглядів і не мало жодних наслідків, з цією брудною оргією. Порівнюєте невинну, благородну дівчину з цією розпуслицею, а нашого мудрого, добропорядного імператора з цим розпутним дантистом...

— Я не порівнюю. Я лише нагадую про спадковість, про кров моїх предків...

— І я нікого не захищаю,— поспішив поправитись Арі,— я лише розповідаю.

— Сіньязіння перестала цікавитись церковними святыми. Вона почала відвідувати танцювальні вечори в клубі «Прогрес»...

— Ось вам приклад занепаду моралі...— докинув Маурісіо.

— ...і продовжувала лікування, але вже без бормашини і не в близкучому металевому кріслі, а в ліжку.

Юний Шіко Молеза, зупинившись з пляшкою і склян-

¹ Олаво Білак — Олаво Браз Мартінс дос Гімареанс Білак (1865—1918), відомий бразильський поет, прозаїк і оратор.

кою в руках, жадібно вбирав подробиці, вилупивши очі і роззявивши рота в дурній посмішці. Арі Сантос завершив свою промову фразою, яка видалась йому лапідарною:

— Ось як доля обернула чесну, богобоязну і скромну жінку в геройню трагедії...

— Геройню? Ви мені своєю літературчиною баки не забивайте. Не виправдовуйте цю грішницю, в противному випадку куді ми тоді прийдемо? — Маурісіо погрозливо простягнув руку.— Все це — наслідок розкладу моралі, який в нашому місті набуває загрозливого розмаху: бали, танцюльки, нескінченні вечірки, флірт у темряві кінозалів. Кіно вчить, як обдурювати чоловіків, і теж призводить до падіння моралі.

— Не звалуйте провину на кіно і на бали, сеньйоре. Жінки зраджували чоловікам ще задовго до кіно і до балів. Започаткувала цю справу Єва зі змієм... — засміявся Жоан Фулженсіо.

Капітан його підтримав. Адвокат перебільшує небезпеку. Він, Капітан, також не виправдовує заміжньої жінки, що забуває свій обов'язок. Але це не означає, що слід закрити клуб «Прогрес» і всі кінотеатри... Чому він не звинувачує чоловіків, які не приділяють достатньої уваги жінкам, поводяться з ними, немов із служницями, і дарують коштовності, сукні, предмети розкошів дівчатам легкої поведінки, цим мулаткам, яких вони утримують і для яких наймають будинки? Хоча б розкішний особняк Глорії на майдані. Глорія одягається лішче будь-якої сеньйори, а чи витрачає полковник Коріолано стільки ж на свою дружину?

— Його дружина така сама стара потертъ, як і він...

— Мова не про неї, а про те, що в нас діється взагалі. Так я кажу чи ні?

— Заміжня жінка мусить сидіти вдома, виховувати дітей, піклуватися про чоловіка і родину...

— А дівчатка для того, щоб просаджувати гроші?

— Я не вважаю, що дантист так уже й завинив. Зрештою... — Жоан Фулженсіо втрутився в суперечку: необдумані слова Капітана можуть бути невірно витлумачені присутніми фазендейро.

Дантист був одинак, молодий, серце його було вільним. Не його вина в тому, що жінка вважала його схожим на святого Себастьяна. Він не був католиком, разом з Діоженесом вони уособлювали єдиних протестантів міста.

— Він не був навіть католиком, сеньйоре Маурісіо.

— Ale чому він не подумав, перш ніж зблізитись із

заміжньою жінкою, про незаплямовану честь її чоловіка? — запитав адвокат.

— Жінка — це спокуса, це диявол; через неї ми всі втрачаємо глузд.

— І ви гадаєте, що вона сама, ні сіло ні впало, кидається до нього в обійми? А він, бідолаха, жодного кроку не робить в цьому напрямку?

Присутніх зацікавила суперечка між двома шановними інтелігентами — адвокатом і Жоаном Фулженсіо, один з яких тримався суворо і агресивно, виступаючи неухильним захисником моралі, а другий добродушно усміхався, любив пожартувати і поіронізувати так, що важко було збагнути, чи він жартує, чи говорить серйозно. Насіб любив такі суперечки. До того ж тут були присутні і могли взяти участь в дискусії Доктор, Капітан, Нью-Гало, Арі Сантос...

Жоан Фулженсіо не вважав, що Сіньязіння сама кинулась в обійми дантиста. Мабуть, той був люб'язний з нею, цілком можливо. Але, запитував він, хіба це не є прямим обов'язком справжнього лікаря-дантиста, який мусить бути ввічливим з пацієнтами, переляканими його інструментами, бормашиною і цим страшним кріслом? Осмундо був чудовим зубним лікарем, одним з кращих в Ільєусі, хто може з цим не погодитись? Але хто може не погодитись також з тим, що зубних лікарів всі бояться?.. Тому дивними є спроби осудити лікаря за його люб'язність, завдяки якій він намагався створити відповідні обставини для лікування, розвіяти страх, викликати у пацієнта почуття довір'я.

— Обов'язок дантиста — лікувати зуби, мій друже, а не читати вірші вродливим пацієнткам. Я не раз казав уже і повторюю знову, що аморальність, властива великим містам, загрожує прижитися і в нас. Ільєуське суспільство просякає отрутою, чи, правдивіше, брудом розкладу...

— Цей прогрес, Докторе...

— Цей прогрес я називаю аморальністю... — Він окинув бар розлученим поглядом. Шіко Молеза навіть здригнувся.

Почувся гугнявий голос Нью-Гало:

— Про яку мораль тут ідеться? Про бали, кіно?.. Але ж я живу в Ільєусі понад двадцять років, і завжди були в нас кабаре, пияцтво, азартні ігри, жінки легкої поведінки... Все це з'явилося не сьогодні. Це було завжди.

— Але відвідували кабаре, пиячили і гралі в азартні ігри чоловіки. Я не можу сказати, що сквалюю їхню поведінку, але вона не так розкладає сім'ю, як клуби, куди мо-

лоденькі дівчата і жінки ходять танцювати, забуваючи про сімейні обов'язки. Кіно — це школа розпусти...

Тоді Капітан висунув друге питання: як міг чоловік — і це також справа честі — зігнорувати вродливу жінку, коли ця жінка вважала його схожим на святого і, зачарована його словами, сп'яніла від аромату його чорних кучерів, кинулась до нього в обійми, бо, вилікувавши її зуби, він навіки поранив її серце? У чоловіка теж є чоловіча честь. На думку Капітана, дантист сам був жертвою; він швидше заслуговує на співчуття, а не на осуд.

— Цікаво, що б зробили ви, сеньйоре Маурісіо, коли б дона Сіньязінья, прекрасна дона Сіньязінья, в самих лише чорних панчоах, впала у ваші обійми? Кинулись би кликати на допомогу?

Дехто із слухачів — араб Насіб, полковник Рібейріньйо, навіть сивоволосий полковник Мануел дас Онсас — подумали над поставленним запитанням і вирішили, що відповісти на нього неможливо. Всі вони знали дону Сіньязінью, не раз бачили, як вона із зосередженим і серйозним виглядом в наглуно застебненій сукні переходить майдан, прямуючи до церкви... Шіко Молеза, забувши про те, що йому слід обслуговувати відвідувачів, зітхнув, уявивши собі роздягнену Сіньязінью, що кидається до нього в обійми. Та в цю мить на нього напосівся Насіб:

— Ану, воруясь, хлопче. Це що за витівки?!

Сеньйор Маурісіо уже почував себе зовсім на суді присяжних.

— *Vade retro!*¹

Дантист, щоправда, не був тим невинним молодиком, яким його описав Капітан (він мало не назвав його «шановний колега»). Але, щоб відповісти Маурісіо, Капітан вдався до біблії, цієї книги книг, і згадав для порівняння Йосифа...

— Який Йосиф?

— Той, якого спокушала дружина фараона...

— Ну, цей тип був, очевидно, неповноцінним... — розсміявся Нью-Гало.

Маурісіо спопелів його поглядом.

— Такі жарти тут недоречні. Він зовсім не був невинним ягнятком, цей Осмундо. Можливо, він був непоганим дантистом, але, поза всяким сумнівом, становив небезпеку для ільєуських родин...

¹ Скорочена форма від: «*Vade retro, satana!*» — «Згинь, сатано!» (Латин.).

І він накинувся на Осмундо так, неначе справа відбувалася в суді і він стояв перед суддею та присяжними: правда, що Осмундо умів бути чесним, зі смаком одягався, але до чого ця елегантність у місті, де фазендейро ходять в бриджах і високих чоботях? Чи не є вона свідченням занепаду моралі і її розкладу? Вже невдовзі після прибууття його до міста виявилося, що він прекрасно танцює аргентинське танго. А все цей клуб, куди по суботах і по неділях приходять стрибати дівчата, юнаки і заміжні жінки... Цей самий клуб «Прогрес», який краще було б назвати «Клубом розпусти»... Адже там всі гублять залишки сорому і скромності. Цей метелик Осмундо захочав у себе за вісім місяців перебування в Ільєусі біля півдесятка найвродливіших дівчат, перелітаючи знічев'я від однієї до іншої. Проте дівчата на виданні його не цікавали, він хотів володіти заміжньою жінкою, щоб харчуватися на дурняка з-за чужого столу. Осмундо — один з тих лобуряк, що вряди-годи починають з'являтися на вулицях Ільєуса.

Він одкашлявся і скилив голову, немовби дякуючи за аплодисменти, які часто лунають в суді, незважаючи на категоричні заборони судді.

Але в барі також зааплодували.

— Гарно сказано... — схвалив фазендейро Мануел дас Онсас.

— Які можуть бути сумніви, — підтримав його Рібейріньйо. — Жезуїнью подав добрий приклад, саме так і слід було вчинити.

— Не заперечую, — сказав Капітан. — Але ж по суті ви, сеньйоре Маурісіо, і чимало інших висловлюєтесь проти прогресу?

— З якого це часу прогрес ототожнюється з аморальністю?

— Ви проти прогресу, і не кажіть мені про аморальність в місті, де безліч кабаре і повій, де кожна заможна людина може мати утриманку. Ви проти кіно, клубів, навіть проти родинних вечірок. Ви домагаєтесь, аби ваші дружини не потикали носа за кухонний поріг...

— Домашнє вогнище — цитадель добropорядної жінки.

— Що стосується мене, то я не проти клубів, — виголосив полковник Мануел дас Онсас. — Я навіть люблю відвідати кіно, посміятись, коли показують веселий фільм. Правда, човгати ногами — це вже даруйте: літа не ті. Та це одна справа, і зовсім інша — вважати, що заміжня жінка має право обдурювати чоловіка.

— А хто про це говорить? Хто міг би погодитися з цим?

Навіть Капітан, людина бувала в бувальнях, колишній мешканець Ріо, що засуджував чимало звичаїв Ільєуса, навіть він не набрався мужності виступити проти жорстокого закону. Наастільки суворого і невідвортного, що бідолашний Фелісміно, лікар, який прибув до Ільєуса кілька років тому з метою відкрити клініку, не зміг тут працювати і, довідавшись про інтимну близькість між своєю дружиною Ритою та агрономом Раулом Лімою, вигнав її до коханця. Він, правда, був щасливий з нагоди позбутися нелюбобій дружини, з якою обвінчався невідомо чому. Він ніколи ще не був такий радій, як того дня, коли дізнався про зраду: агрономові, який не вгадав його намірів, довелося напівголому бігти вулицями Ільєуса. Фелісміно вирішив, що немає кращої помсти, найвитонченішої і найстрашнішої, аніж перекласти на плечі коханця віроломність Рити, її пристрасть до розкошів, її нестерпний характер. На жаль, мешканці Ільєуса не володіли розвинутим почуттям гумору, ніхто лікаря не зрозумів: його прийняли за циніка, боягуза і аморальну людину; клієнтура, яку він уже мав, відмовилась від його послуг, деято навіть перестав подавати руку, а прізвисько Мерин замінило йому ім'я. Потрапивши у безвихідне становище, Фелісміно змушений був покинути місто.

ПРО ЗАКОН ДЛЯ НАЛОЖНИЦЬ

Цього дня в збудженому, майже як на свята, барі згадали, окрім сумної пригоди з життя лікаря Фелісміно, чимало інших історій. Майже всі без винятку були вони повчальними: любов, зрада і жахлива помста. І цілком природно, оскільки Глорія, як завжди, сиділа край вікна своєї кімнати поруч з баром, самотня і сумна (Її служниця вештала серед цікавих на набережній і навіть забігала у «Везувій», щоб почути останні новини), хтось пригадав славнозвісну історію Жуки Віані і Шікіні. Звичайно, вона не йшла в жодне порівняння із сьогоднішнім випадком, адже полковники застосовували смертну кару лише в разі зради дружини. Утриманки ж такої кари не заслуговували. Так вважав і полковник Рібейро.

Коли полковникам ставало відомо про зраду жінок, яких вони утримували,— або оплачуєчи квартиру, їжу і розкішну меблю в пансіонах для проституток, або на-

ймаючи для них будинок на малонаселених вулицях,— то вони втамовували свій гнів тим, що просто залишали їх напризволяще, тим самим позбавляючи комфортабельних умов, і знаходили собі іншу коханку. Хіба не обмінялися нещодавно пострілами в «Золотій горілці» полковник Ана-ніас і торговельний службовець Іво, відомий під прізвиськом Тигр, яке він одержав за майстерну гру центрфорвардом у футбольній команді «Віра-Крус»? Перестрілка виникла через Жоану, проститутку з Пірнамбуко, віспувату, некрасиву з лиця.

Полковник Коріолано Рібейро був одним з тих, хто перший почав вирубувати ліси і насаджувати какаові дерева. Мало які фазенди могли тягатися з його плантаціями, закладеними на чудових землях, де какаові дерева давали урожай через три роки після посадки. Впливова людина, кум полковника Бастоса, Рібейро неподільно владарював в одному з найбільших районів зони Ільєуса. Будучи простим у поводженні, він продовжував дотримуватися звичаїв старовини і був поміркований у своїх вчинках; єдине, що він собі дозволяв,— це утримання коханки в найнятому для неї будинку. Майже увесь час полковник Рібейро жив на фазенді, до Ільєуса він приїздив верхи, ігноруючи зручності залізниці і нещодавно поставлених на лінію автобусів. Він носив штани із дешевенького сукна, злинений під дощами і сонцем піджак, старий капелюх і зақвацьовані глиною чоботи. Йому подобалося жити на плантаціях, віддавати накази робітникам, врубуватися в лісові нетрі. Злі язики стверджували, що він ів рис лише в неділю або на свята — настільки був скупим,— а в будні перебивався квасолею і шматочками сушеного м'яса — їжею наймитів. А сім'я його, між іншим, жила на широку ногу в розкішному будинку в Байї, зі смаком умебльованому; син його студіював юриспруденцію, а донька проводила вільний час на балах Атлетичної асоціації. Дружина рано постаріла ще в ті часи, коли траплялося чимало збройних сутичок і коли тривожними ночами полковник виїздив із дому на чолі своїх жагунсо.

— Ангел доброти і демон відрази...— говорив про неї Жоан Фулженсіо, коли хто-небудь дорікав полковникові за те, що він залишає дружину самотньою і надто рідко навідується в Байю. Ale й тоді, коли родина полковника жила в Ільєусі — в будинку, де тепер виштувалася Глопрія,— у нього завжди були полюбовниці, чиє житло і їжу він завжди оплачував. Інколи, приїхавши з фазенди, він, не злазячи з коня, прямував у свій «філіал», навіть не при-

вітавшися з родиною. Вони були його примхою, його радістю, ці мулаточки в розквіті літ, які належали йому.

Як тільки діти досягли гімназичного віку, він перевіз родину до Байї, а сам, приїжджаючи до Ільєуса, зупинявся в будинкові утриманки. Там він зустрічався з друзями, обладнував різні справи, сперечався про політику, розлігшись у гамаку і смакуючи дорогу сигару. І коли син приїздив до Ільєуса чи на фазенду під час канікул, йому доводилося розшукувати батька в коханок. Полковник звик заощаджувати у власних витратах кожний мідяк, але щедро платив полюбовницям, йому подобалося бачити їх розкішно одягненими, а кімнати їхні умебльовані найкращими меблями. Він ні в чому їм не відмовляв.

До Глорії чимало жінок користувалися щедротами полковника, причому, як велося, захоплення полковника тривало недовго. Його коханки переважно сиділи вдома, рідко виходили на вулицю, жили самотньо, оскільки їм було заборонено підтримувати знайомства і приймати гостей. Полковник зажив слави неперевершеного ревнівця.

— Я не люблю утримувати жінок, якими користуються інші...— пояснював він, коли з ним розпочинали розмову на цю тему.

Майже завжди першими кидали його жінки, не витримуючи умов життя полоненої, нагодованої, гарно вдягненої рабині. Деякі потрапляли згодом до будинків розпусти, інші поверталися на плантації, а одну забрав із собою до Байї комівояжер. Бувало й так, що коханка набридала полковникові, йому хотілося чогось нового. В таких випадках майже завжди він знаходив на своїй або на сусідній фазенді гарненьку мулатку і виганяв попередню коханку, щедро розрахувавшись з нею. Для однієї утриманки, що прожила з ним понад три роки, він придбав корчму на вулиці Сапо. Час від часу він провідував цю жінку, розмовляв з нею, цікавився справами. Про коханок полковника Коріолано розповідалося чимало історій.

Одна історія — про Шікінью, дуже молоденьку і скромну дівчину, — стала повчальною. Шістнадцятирічну дівчинку, яка, здавалося, боялася всього на світі, худеньку, слабеньку, з лагідними величезними очима, полковник виявив у себе на плантації і, привізши до міста, поселив у будинку на околиці. Приїжджаючи до Ільєуса, Рібейро завжди зупинявся в ней. Полковникові було вже майже п'ятдесят, і все ж він сам — такою скромною і несмілою здавалась Шікінья — купував для неї туфлі, тканини й парфуми. А вона, в найінтимніші хвиlinи, шанобливо

називала його сеньйором і полковником. Коріолано був у захопленні.

Студент Жука Віана, що приїхав на час канікул додому, побачив Шікіньо в день церковного свята. З того часу він почав блукати по напівтемній вулиці біля її дому, хоча друзі й попереджали його про небезпеку: до коханок полковника Коріолано ніхто не залишається, полковник жартів не любить. Жука Віана, студент другого курсу факультету права, що мав славу хороброго хлопця, стенув плечима. Його зухвалі вуса, елегантний костюм і любовні клятви перемогли скромність Шікіньї. Вона стала відчиняти вікно, яке майже завжди було зачинене, коли фазендейро не очував дома, а якось вночі відчинила й двері. З того часу Жука став компаньйоном полковника в ліжку дівчини. Компаньйон без капіталу і обов'язків, він мав найбільший зиск з пристрасті й запалу, про який стало невдовзі всім відомо і про який загомоніло все місто.

Ще й дотепер історію цю в усіх деталях смакують і завсідники «Папеларія Модело», і старі діви, і гравці в покер. Жука Віана, забувши про обережність, заходив до будинку серед білого дня. Сором'язлива Шікінья, ставши сміливою коханкою, дозволила собі найбільшу зухвалість — вечорами, разом із Жукою, виходила полежати на пустельному пляжі при місячному свіtlі. Шістнадцятирічна дівчина і юнак, якому не виповнилося ще й двадцять, здавалися втікачами з буколічної поеми.

Жагунсо полковника приїхали смерком, вихилили по кілька склянок кашаси в порожньому барі Тоїньйо «Осяляча морда» і, вигукуючи погрози, рушили до будинку Шікіньї. Коханці не гаяли часу на оплаченій полковником постелі; впевнені у своїй безпеці, вони щасливо усміхалися одне одному. Сусіди, що мешкали поруч, чули їхній сміх, уривчасті зітхання і час від часу голос Шікіньї, який із стогоном вимовляв: «О любов моя!» Жагунсо увійшли з двору, і сусіди, тепер уже й далекі, почули нові звуки. Вся вулиця прокинулась від крику, люди з'юрмились біля будинку, але ніхто не втручався в те, що відбувалось. Спершу, як розповідають очевидці, юнака і дівчину по-звірячому побили, потім їх постригли, обрізавши розкішні, довгі коси Шікіньї та хвильастого, кучерявого чуба Жуки Віани, і від імені ошуканого полковника звеліли їм тієї ж ночі назавжди зникнути з Ільєуса.

Тепер Жука Віана — прокурор в Жекіє; навіть після одержання диплома він не повернувся до Ільєуса. Про Шікінью ніхто більше нічого не чув. Після цієї історії

хіба хтось наважився б переступити поріг будинку коханки без запрошення полковника? Та ще поріг будинку Глорії, найспокусливішої, найвродливішої з усіх наложниць, яких тільки утримував Коріолано! Полковник постарів, його політичний вплив занепав, але згадка про історію Жуки Віани і Шікінії жила до цього часу, і сам Коріолано турбувався про те, щоб оживляти її, коли це видавалося необхідним. А втім, в нотаріальній конторі Тоніко Бастоса нещодавно трапилася нова подія.

ПРО СИМПАТИЧНОГО ПАДЛЮКУ

Тоніко Бастос, з великими чорними очима і романтичним чубом, посрібленим ранньою сивиною, найпоказніший чоловік у місті, справжній денді в своєму синьому піджаку, білих штанях і до блиску наваксованих черевиках, безтурботною ходою зайшов до бару і відразу ж почув своє ім'я. Запанувала ніякова тиша, і Тоніко підозріло запитав:

— Про що йшлося? Я чув, як згадувалось мос ім'я.

— Про жінок, про що ж іще...— відповів Жоан Фулленсіо.— А коли мова заходить про жінок, вашого імені не обминути. Інакше й бути не може...

Тоніко самовдоволено усміхнувся і сів до гурту за стіл. Зажити слави невідпорного серцеїда — це було сенсом його існування. В той час, як його брат Алфредо, лікар і депутат палати, оглядав дітей у своєму лікарняному кабінеті в Ільєусі або виголошував промови в Байї, Тоніко вештався вулицями, розважався з повіями, наставляв роги фазендейро в постелях їхніх утриманок. Біля кожної вродливої жінки, що прибула до міста, миттю з'являвся Тоніко Бастос. Він упадав біля неї, щедро обдаровував її компліментами, був гречним і зухвалим. Він справді мав успіх, але охоче перебільшував його, коли заходила мова про жінок. Тоніко був другом Насіба і приходив звичайно в години сієсти, коли спорожнілій бар дрімав, приходив, щоб здивувати араба своїми пригодами, перемогами і розповідями про те, як його ревнують жінки. Не було в Ільєусі людини, якою більше б захоплювався Насіб.

В оцінці Тоніко Бастоса були розходження. Одні вважали його гарним хлопцем, в міру егоїстичним, в міру хвалькуватим, але приемним співрозмовником в цілому, не підлім. Інші вважали його самозакоханим віслюком, нездарою, боягузом, ледарем пройдисвітом Але приваб-

ливість Тоніко визнавалася одноголосно: обеззброювала його усмішка задоволеної геть усім на світі людини, його гречність і доброзичливість.

Сам Капітан говорив, коли заходила мова про Тоніко:

— Він — симпатична каналія, але в нього бісова вдача.— Тоніко Бастосу не вдалося притриматися більше трьох років із семи, які необхідні для проходження повного курсу навчання на інженерному факультеті в Ріо. Його послав туди полковник Раміро, якому набридли постійні скандали Тоніко в Байї. Та все ж настав день, коли полковник припинив посылати грошові перекази і, втративши надію побачити сина із закінченою вищою освітою, який працював би за фахом так, як Алфредо, звелів йому повернутися до Ільєуса, дав Тоніко найкращу в місті нотаріальну контору, знайшов синові найбагатшу наречену.

Єдина донька вдови фазендейро, що наклав головою в боротьбі за землю, дона Олга була для Тоніко зовсім не підходящою дружиною. Він не успадкував батькової відваги, і багато кому доводилося спостерігати, як він мінівся з лиця, розгублювався, коли потрапляв у скрутне становище через різних жінок, але навіть це не могло пояснити того страху, який він постійно відчував перед дружиною. Поза всяким сумнівом, головною причиною цього страху був можливий скандал, який пошкодив би авторитетові старого Раміро, що користувався загальною повагою. А дона Олга саме й погрожувала час від часу вчинити такий скандал. Вона постійно невдоволено буркотіла, бувши глибоко переконаною, що всі жінки міста не байдужі до її Тоніко. Сусіди щодня вислуховували погрози дебелої сеньйори, якими вона бомбардувала чоловіка:

— Не приведи господь, щоб я довідалась про твої зв'язки з якою-небудь...

Хатні робітниці в її домі довго не затримувались: дона Олга не спускала з них очей і звільнюла при найменшій підозрі — адже всі вони напевне прагнули спокусити її красеня Тоніко. З недовірою поглядала вона на дівчат з монастирської школи, на дам, що танцювали в клубі «Прогрес»; про її ревнощі, невихованість, погані манери, небачену нетактовність в Ільєусі розповідали анекdotи. Вона не знала нічого певного про пригоди Тоніко, і в неї не було підстав підозрювати його в тому, що він відвідує будинки розпусти, коли йде увечері, як він каже, «погомоніти про політику». Вона все поставила б догори ногами, якби

лишень довідалася про щось подібне. Але Тоніко тримав язика за зубами і завжди знаходив можливість обдурити її, приспати її ревнощі. З виглядом найвірнішого і найвідданішого чоловіка він прогулювався з дружиною по обіді на бережною, частував її морозивом в барі «Везувій» або водив до кіно.

— Ви лише погляньте, який він незворушний, коли прогулює свою слониху... — говорили перехожі, зустрічаючи Тоніко під час таких моціонів.

— Цікаво, чи лусне сьогодні на ній сукня, чи витримає, — кепкували дотепники.

А вже за кілька хвилин по тому, як він одводив дружину додому на вулицю Паралелепіпедів, де містилась його нотаріальна контора, і йшов «погомоніти з друзями про політику», — Тоніко годі було впізнати. Він вечеряв у будинках розпусти, розважався і танцював у кабаре; Тоніко мав успіх, а тому через нього часто лаялись повії, інколи навіть рвали одна одній коси.

— Колись таки вдарить грім з ясного неба і прийде всім його походенькам кінець, — провіщаючи одні. — Дона Олга про все довідається, і не зберегти Тоніко голови.

Уже не раз стояв Тоніко на краю прірви. Але він обплутував дружину павутиною брехні, спритно розвіював її підоози. Не малою була ціна, яку він сплачував за славу невідпорного чоловіка, першого серцеїда міста.

— Ну, а ви якої думки про вбивство? — запитав його Нью-Гало.

— Який жах! Подумати тільки...

Тоніко розповіли про чорні панчохи, він змовницьки підморгнув. Знову почали пригадувати подібні історії, наприклад, згадали, як полковник Фабрісіо заколов дружину і послав жагунсо застрелити коханця, коли той повертався із засідання масонської ложі. Жорстокі звичаї, що вимагають помсти і крові. Суворий закон зони какао.

Навіть араб Насіб, незважаючи на свої клопоти (солодощі і закуски сестер Дос Рейс зникли, мов їх і не було!), взяв участь у розмові. І, як завжди, лише для того, аби розповісти, що в Сірії, крайні його предків, звичаї були ще страшнішими. Він зупинився біля столика, його могутня постать височила над усіма присутніми. Тиша запанувала і біля решти столиків, всім хотілося послухати Насіба.

— На батьківщині моого батька все це виглядало ще суворіше... Там честь чоловіка свята, ніхто не сміє її залямувати. Під загрозою...

— Чого?

Насіб повільно окинув поглядом слухачів — відвідувачів і друзів,— прибрав драматичної пози і похилив свою крупну голову.

— Гулящу дружину прирізають ножем, тіло її розтинають на шматки...

— На шматки? — прогугнявив Нью-Гало.

Насіб наблизив до нього своє пухке обличчя з м'якими білими щоками, надав йому бандитського виразу і підкрутив кінчик вуса.

— Так, куме Нью-Гало, там ніхто не задовольниться тим, щоб убити двома-трьома пострілами зрадницю і негідника, що її спокусив. Наш край — край мужніх людей, і з невірною дружиною чинять по-нашому: шматують її, зміюку, починаючи із сосків...

— Из сосків? Який вандалізм! — Навіть полковник Рібейріньйо здригнувся.

— Ніякого вандалізму! Дружина, що зрадила чоловіка, на інше їй не заслуговує. Якби я був одружений і дружина подарувала мені роги — о-о! — я розрахувався б з нею за сірійським законом: пошаткував би її на капусту... На інше я не погодився б.

— А що роблять з коханцем? — зацікавився Маурісіо Каїрес, на якого слова Насіба справили величезне враження.

— З негідником, що заплямував честь чоловіка? — Він кинув насуплений погляд і, піднявши руку, коротко і глухо розсміявся.— Його хапають кілька дужих сірійців, спускають з нього штани, розсузнюють ноги... і чоловік, гарно вигостреною бритвою... — Насіб рвучко змахнув рукою, доповнюючи подальший хід подій виразним жестом.

— Невже? Не може бути!

— Саме так! Каструють, як кнура...

Жоан Фулженсіо провів рукою по шиї.

— Але ж це неймовірно, Насібе. Хоч, правда, кожна країна має свої звичаї...

— Чорт батька зна що,— сказав Капітан.— У вас, мабуть, половина чоловіків кастрати... коли взяти до уваги темперамент цих турків...

— А хто їх спонукує лізти в чужий дім і красти те, що їм не належить? — втрутився Маурісіо.— Та й потім, честь родини...

Араб Насіб тріумфував, усміхаючись і лагідно поглядаючи на відвідувачів. Йому подобалося бути господарем

бару, де точаться такі цікаві розмови і суперечки, де грають в кості, шашки, покер.

— Ходім зіграємо... — запропонував Капітан.

— Сьогодні не можу. Багато людей. Та ще незабаром треба знову іти шукати нову куховарку.

Доктор згодився на гру, і вони з Капітаном сіли за стіл. Нью-Гало приєднався до них, він вирішив зіграти з переможцем. Поки перемішували кості, Доктор почав розповідати:

— Схожий випадок трапився з одним із Авілів... Він почав упадати біля дружини наглядача, але чоловік довідався...

— І кастрував вашого родича?

— Хто сказав, що кастрував? Чоловік вдерся зі зброєю в руках, але прадід **встиг** вистрілити раніше...

Компанія почала розходитись, наступала обідня година. Йдучи з готелю до кінотеатру, з'явився, як і вранці, Діоженес з подружжям акторів. Тоніко Бастос поцікавився:

— Вона лише для Мундіньйо?

Капітан, не відволікаючись від гри у кості, відповів, почуваючи, що тепер він певною мірою відповідальний за **вчинки** Мундіньйо:

— У них немає нічого спільного. Вона вільна, як пташка, і коли ваша ласка...

Тоніко свиснув від захоплення. Подружжя привіталось до них. Анабела усміхнулась.

— Піду-но і я привітаю їх від імені міста.

— Не вплутуйте місто у ваші темні справи, шелихвосте ви такий.

— Обережно: у чоловіка, мабуть, знайдеться бритва... — промовив полковник Рібейріньйо.

Але вони не встигли підійти до акторів: з'явився полковник Амансіо Леал, і цікавість взяла гору — всі знали, що після вбивства Жезуїньйо переховувався в його будинку. Вчинивши акт помсти, полковник спокійно вийшов з кімнати, щоб уникнути арешту на місці злочину. Він перетнув, не кваплячись, майже все місто, де, як і кожного базарного дня, панувало пожвавлення, з'явився у будинок свого соратника і друга з часів боротьби за землю і послав передати судді, що прийде до нього наступного дня. Він, поза **всяким** сумнівом, зінав, що його негайно звільнять і суду він чекатиме на волі, як це вже не раз бувало у подібних випадках. Полковник Амансіо пошукав когось очима і підійшов до Маурісіо:

— Я можу з вами поговорити, сенйоре?

Адвокат підвівся, і вони рушили обоє в глибину приміщення. Фазендейро щось сказав Маурісіо, той схвально кивнув головою і повернувся до столика по свій капелюх.

— З вашого дозволу я вас залишаю.

Полковник Амансіо попрощався:

— На все добре, сенйори.

Вони пішли вулицею полковника Адамі: будинок Амансьо стояв біля майдану, де була початкова школа. Найцікавіші перехожі зупинялися, щоб поглянути, як вони ідуть вулицею, мовчазні і серйозні, немов супроводжують релігійну процесію або покійника.

— Хоче найняти Маурісіо для захисту.

— Правильно зробить, не схібить. На суді буде репрезентовано і Старий і Новий завіт.

— Воно-то так... Але ж Жезуїнсько не потребує адвоката. Все одно його виправдають.

Капітан обернувся, тримаючи в руках кості, і сказав:

— Цей Маурісіо — брехун і лицемір... Розпусний відвець.

— Кажуть, що одна негритяночка не витримала, потрапивши до його рук.

— Я теж чув про це...

— А втім, одна бігає до нього аж з пагорба Уньян щоночі.

На порозі кінотеатру знову з'явились принц і Анабела, а позад них Діоженес, як завжди, з невдоволеним виразом на обличчі. Жінка тримала в руках книжку.

— Ідуть сюди... — пробурмотів полковник Рібейрінью.

Вони підвелись при наближенні Анабели і запропонували їй стілець. Книга виявилася альбомом у шкіряній оправі, і пішла по руках. В альбомі були зібрани газетні вирізки і рукописні відгуки про мистецтво танцівниці.

— Після дебюту я хочу мати відгук всіх сенйорів. — Анабела не захотіла сісти («Ми поспішаємо до готелю!...») і стояла, обпершись ліктями на стілець полковника Рібейрінью.

Вона мала дебютувати в кабаре того ж вечора, а наступного дня — в кінотеатрі разом з принцом, котрий був мастаком-фокусником. Він гіпнотизував і був надзвичайно обізнаним у телепатії. Вони щойно закінчили пробну демонстрацію для Діоженеса, і власник кінотеатру визнав, що ніколи нічого подібного бачити йому не доводилось. На паперти собору старі діви, розтривожені убивством

Сіньязіній і Осмундо, стежили тепер за Анабелою та чоловіками і бурмотілі:

— Ну, тепер ще одна почне зводити їх з розуму...

Анабела запитала своїм м'яким голосом:

— Я чула, що сьогодні в Ільєусі трапилося вбивство?

— Так. Один фазендейро убив дружину з коханцем.

— Бідолашна...— зворушене сказала Анабела, і це було єдине слово співчуття до трагічної долі Сіньязіній, промовлене за цілий день.

— Феодальні звичаї...— мовив Тоніко Бастос, звертаючись до танцівниці.— Ми тут живемо у минулому віці.

Принц зневажливо усміхнувся, кивнув головою і випив нахильці склянку чистої кашаси — він недолюблював суміші. Жоан Фулженсіо, прочитавши похвали мистецтву Анабели, повернув їй альбом. Подружжя пішло. Вони хотіли відпочити перед дебютом.

— Сьогодні я чекаю на всіх вас у «Батаклані».

— Неодмінно прийдемо.

Старі діви стовпилися на паперті собору, вони були шоковані і тільки те ю робили, що хрестилися. «Пропащний край, цей Ільєус...» Біля воріт будинку полковника Мелка Тавареса вчитель Жозуе розмовляв з Малвіною. Самотня Глорія зітхала біля свого вікна. Сутінки окутували Ільєус. Бар поступово порожнів. Полковник Рібейріньйо рушив слідом за акторами.

До стойки бару підійшов Тоніко Бастос і зіперся на прилавок біля каси. Насіб одягнув піджака, віддав наказ Шіко Молезі і Біко Фіно. Тоніко, заглиблений у власні роздуми, уважно вивчав дно порожньої чарки.

— Мрієте про танцівницю? Це дорога штучка, на неї доведеться чимало витратити... Та ще вважайте, що й конкуренція буде чимала. Рібейріньйо вже накинув оком.

— Я думав про Сіньязінью. Який жах, сеньйоре Насібе...

— Мені вже розповідали про неї і дантиста. Клянуся, я не повірив. Вона була така серйозна.

— Ви надто наїvnі.— Тоніко сам обслуговував себе на правах постійного відвідувача бару; він налив собі ще склянку вина і звелів записати на його рахунок; розплакувався він завжди в кінці місяця.— Але могло ж бути ще гірше, набагато гірше.

Насіб, насупившись, понизив голос:

— І ви плавали в цих водах?

Тоніко багатозначно помовчав, для нього важливим

було викликати сумнів або посіяти зерно підозри. Рукою ж він зробив невизначений рух.

— А вона ж здавалася такою святою та божою...— Голос Насіба став ехидним.— Виявляється ж, що всі ці зовнішні ознаки були... Отож, значить, і ви!

— Не розпускайте пліток, арабе. Залиште покійницю в спокії.

Насіб розтулив рота, хотів щось сказати, але промовив і лише зітхнув. Отже, дантист був не одиноким... Цей пройдисвіт Тоніко зі своїми сивинами, бабій, яких треба ще пошукати, мабуть, також обнімав її і володів нею. Скільки раз він, Насіб, дивився на Сіньязінню поглядом, сповненим бажання і водночас поваги, коли вона проходила повз бар до церкви.

— Ось чому я не одружуюсь і не тягаюся за одруженими жінками.

— І я також...— сказав Тоніко.

— Цинік...

Насіб рушив до виходу:

— Сходжу погляну і спробую знайти куховарку. Прийшли біженці із сертану, можливо, серед них є жінка, яка згодиться працювати в мене.

Стоячи під вікном у Глорії, негреня Туїска розповідало їй нові подробиці вбивства, які йому вдалося почуті в барі. Вдячна мулатка гладила жорсткий кучерявий чуб хлопчати, поплескувала його по щоці. Капітан, вигравши партію, спостерігав за цією сценкою.

— Бач, повезло негріняті!

ПРО СУМНИЙ ПРИСМЕРКОВИЙ ЧАС

В цей сумний присмерковий час Насіб, в капелюсі з розлогими крисами і з револьвером за поясом, прямував до залізниці і згадував Сіньязінню. З будинків долинав шум, сміх, розмови. Всі обідали і, поза всяким сумнівом, розмовляли про Сіньязінню і Осмундо. З ніжністю згадував про неї і Насіб, десь глибоко в душі бажаючи, щоб цього Жезуїнью Мендонсу, пихатого і неприємного типа, неодмінно покарало правосуддя. Звичайно, на це годі було сподіватися, але він цілком заслуговував бути покараним. Жорстокі звичаї в Ільєусі...

Всі хвалькуваті розповіді Насіба, його жахливі історії про Сірію, про жінку, яку шматують ножем, про коханця, якого каструють бритвою, були справжнісінською вигад-

кою. Як він міг стверджувати, що молода вродлива жінка заслуговує на смерть лише тому, що обдурила старого, не-отесаного чоловіка, який навіть не підозрював про існування на світі ласки і ніжних слів. Цей край, тепер уже його край, був ще далекий від справжньої цивілізації. Точилося безліч розмов про прогрес, зростав достаток, какао проторювало нові шляхи і дороги, воно споруджувало селища, змінювало обличчя міст, але старі, варварські звичаї залишилися. У Насіба не вистачало мужності сказати про все це вголос — мабуть, тільки єдиний Мундінью Фалкан міг наважитись на таке зухвалиство. В цей сумний час, коли густішали сутінки, Насіб ішов, занурившись у невеселі роздуми, він відчував утому.

Через ці та й через інші причини він і не одружувався: щоб не бути ошуканим, щоб не довелося убивати, проливати кров, вганяти кулі в жіночі груди. А йому б дуже хотілося одружитись... Йому бракувало ласки, ніжності, родинного затишку, квартири, де відчувалась би присутність жінки, що чекає на нього пізно вночі після закриття бару. Думка про одруження приходила до нього не раз, як ось і зараз, під час подорожі до невільницького ринку. Ale він був не таким, щоб шукати собі наречену, йому бракувало часу для цього, адже бар забирає не лише робочий день, а й увесь вільний час. Насіб мав більш-менш тривалі інтрижки з дівчатами з кабаре і жінками, які належали всім,— мимолітні пригоди без кохання. Коли він був ще молодшим, у нього було кілька захоплень. Ale тоді він і не думав про одруження, тому справа не пішла далі розмов, записочек, в яких призначалися побачення в кіно, і цнотливих поцілунків на молодіжних ранках.

Зараз у нього не лишалося часу навіть для флірту, він проводив у барі увесь день. Він намагався побільше заробити, щоб купити, нарешті, землю для плантації. Як усі ільєусці, Насіб марив какао, землею, де ростуть дереви з жовтими, немов золото, плодами, за які платять золотом. Можливо, тоді вже подумає і про одруження. Тепер же він задовольнявся тим, що задивлявся на вродливих сеньйор, які прогулювались майданом, на неприступну Глорію у вікні її особняка і, коли знаходив свіженьких дівчат, на зразок Різолеті, лягав з ними.

Він усміхнувся, пригадавши вчораши трохи косооку дівчинку із Серпіже, її витонченість в коханні. Провідати її сьогодні ввечері чи не варто? Вона неодмінно чекатиме на нього в кабаре, але Насіб почував себе стомленим, на душі було невесело, він знову подумав про Сіньязінью:

безліч разів він стояв перед баром, спостерігаючи, як вона переходила майдан, як заходила до церкви. В його очах відбивалось пристрасне бажання заволодіти власністю фазендейро, заплямувати його честь хоча б у думках, коли вже не було змоги заплямувати діями і божевільними вчинками. Але він не знав слів, чудових, як вірші, у нього не було кучерявого чуба, і він не танцював аргентинського танго в клубі «Прогрес». Коли б то Насіб був схожим на Осмундо, то, можливо, саме він би лежав зараз у калюжі крові, з порешеченими кулями грудьми, поряд з голою жінкою в чорних панчоах.

Насіб ішов у сутінках, час від часу відповідаючи на привітання, але думки його ширяли далеко. Груди кохання, пробиті кулями, білі перса коханки, пронизані пострілами наскрізь,— ця сцена стояла перед очима: два голих трупи, що лежать поруч у калюжі крові, вона в чорних панчоах з підв'язками, а може, й без підв'язок. Без підв'язок, йому здавалося, елегантніше, тонкі панчохи тримаються на білих ногах без будь-якої допомоги. Гарно! Гарно й сумно. Насіб зітхнув, він уже бачив не дантиста Осмундо поряд із Сіньязінсью. Він бачив себе: трохи худорлявішого і з меншим, аніж насправді, черевцем, він лежить мертвий поруч з жінкою. Картина! Його груди пробито кулями. Він знову зітхнув. Насіб мав романтичну вдачу, і жахливі історії, які він розповідав, нічогісінько не означали. Так само як револьвер, заткнутий за ремінь,— звичний атрибут мешканців Ільєуса тих часів. Цього вимагали звичай краю... Він любив смачно поїсти, обожнював добряче припечені страви, любив випити холодного пива, зіграти партію в шашки, до ранку посидіти за покером, ніколи, між іншим, багато не програючи, бо знав ціну грошам, які потрібні були йому для купівлі землі. Він замінював етикетки на пляшках з вином, щоб більше заробити, і обережно приписував по кілька рейсів до рахунків тих, хто платив щомісячно. Йому подобалося разом з друзями відвідувати кабаре і завершувати ніч у обіймах якої-небудь Різолеті. Все це, як і засмаглі мулатки, було йому до смаку. Любив він також погомоніти, посміятись.

ЯК НАСІВ НАЙНЯВ КУХОВАРКУ, АБО ПРО НЕЗВІДАНІ ШЛЯХИ КОХАННЯ

Насіб проминув базар, де вже розбирали намети і вивозили товари, і пройшов поміж станційними будовами. Біля підніжжя пагорба Конкіста розкинувся невільничий ринок. У свій час хтось дав цьому місцю таку назву, бо тут біженці ставали табором і чекали, доки їх наймуть на роботу. Назва прижилася, і тепер ніхто не називав цього району інакше. Тут збиралися люди, що втекли від посухи, найбідніші з тих, що залишили свої домівки і землі, відгукнувшись на заклик какао.

Фазендейро оглядали свіже поповнення, поляськуючи нагайкою по халівах чобіт. Сертанежо мали славу справних робітників.

Схудлі і зголоднілі чоловіки і жінки чекали. Зовсім поряд вони бачили базар, де продавали все, чого душі за бажається, і надія гріла їхні серця. Вони зуміли подолати дороги, каатингу, побороли голод, змій, епідемії, втому. Вони досягли землі обітованої, ім здавалось, що злідням настав кінець. Ім доводилося колись чути про вбивства і насильства, але вони знали і про те, що ціни на какао зростають, що люди, прибулі, як і вони, із сертану виснаженими до останнього ступеня, тепер ходять в лакованих чоботях, тримаючи в руках нагаї із срібними держаками,— господарі плантацій какао.

Раптом на базарі виникла бійка, з'юрмився народ, в призахідному сонячному промінні блискавкою слянув ніж, крики долинули і до невільничого ринку. Базар завжди завершувався п'яною бійкою. Звідти, де стояли сертанежо, почулися мелодійні звуки гармошки, жіночий голос заспівав.

Полковник Мелк Таварес зробив знак гармоністу, той перестав грати.

— Одружений?
— Ні, сеньйоре.
— Хочеш разом з ними,— він показав на відібраних раніше,— працювати у мене? Гарний музикант ніколи не зашкодить на фазенді. З ним у свята веселіше...— Полковник самовпевнено засміявся; про нього йшла чутка, що ніхто так не вміє вибирати робітників, як він. Його фазенди були в Кашоєйре-до-Сул, і зараз величезні човни чекали його на річці біля залізничного мосту.

— А хто вам потрібен? Агрегадо¹ чи емпрайтейро?²

— І ті, й інші. У мене є ліси, які треба корчувати, отже, потрібні й емпрайтейро.

Сертанежко віддавали перевагу роботі емпрайтейро на закладенні нових плантацій какао, бо це давало їм можливість заробляти гроші, яким вони самі були господарями.

— Гаразд, сеньйоре.

Побачивши Насіба, Мелк пожартував:

— Роздобули плантацію, Насібе, прийшли наймати робочу силу?

— Де вже мені, полковнику... Я шукаю куховарку, моя сьогодні покинула мене...

— А що ви скажете про пригоду?

— Все це трапилося так раптово...

— Я вже заходив до Амансіо, щоб обняти Жезуїньйо... Адже мені треба відвезти ще сьогодні на фазенду цих людей. Слава богу, тепер усталася сонячна погода, урожай буде чудовий. Сертанежко справжні робітники, не рівня тутешнім. Грапіуна не любить важкої праці, йому більше до смаку тинятися по місту...

Ще якийсь фазендейро ходив серед біженців. Мелк провадив далі:

— Сертанежко не боїться роботи, він хоче заробити. О п'ятій ранку він уже на плантації, а кидає мотику лише пізно ввечері. Якщо в них є квасоля і сушене м'ясо, кава і горілка, вони задоволені. Як на мене, то немає робітника, що міг би потягатися із сертанежко,— закінчив він авторитетно.

Насіб оглянув людей, відібраних полковником, і схвалив його вибір. Фазендейро в чоботях, що теж наймав робітників на плантацію, позаздрив Мелку. Що ж до Насіба, то він шукав лише жінку, не дуже молоду, статечну, яка могла б доглядати його будинок на Ладейре-де-Сан-Себастіян, прати білизну, варити йому їсти, а також готовувати закуски і солодощі для бару. На прибирання і кухню у неї, звичайно, ітиме цілий день.

— Куховарку тут знайти нелегко...— сказав Мелк.

Інстинктивно Насіб шукав серед сертанежко жінку, яка скидалась би на Філомену, була приблизно б такого віку і така ж буркотлива.

¹ Агрегадо — робітник, що поселявся на поміщицькій землі на певних умовах.

² Емпрайтейро — робітник, що брав замовлення і одержував акордну платню, а не поденну.

Полковник Мелк потиснув Насібу руку, навантажені човни чекали на нього.

— Жезуїнью вчинив правильно. Він людина честі... Насіб теж повідомив новину:

— Виявляється, приїздить інженер для обстеження бухти.

— Я вже про це чув. Але він тільки час згас. З цією міліною нічого зробити не можна...

Насіб блукав серед сертанежо. Старі й молоді з надією поглядали на нього. Жінок було мало, і майже всі з дітьми, що міцно трималися за їхні спідниці. Нарешті він помітив жінку років п'ятдесяти, рослу, міцну:

— Чоловік залишився на дорозі, сеньйоре...

— Варити вмієш?

— Лише прості страви.

Боже мій, де ж знайти куховарку? Не може ж він і надалі платити сестрам Дос Рейс такі шалені гроші. А тут ще, немов на зло, у барі стільки відвідувачів: сьогодні вбивство, завтра похорон... На додачу до всього йому тепер доведеться снідати і обідати в готелі Коельйо, істи не-смачне вариво. Мабуть, слід буде виписати куховарку з Аракажа, оплативши її проїзд. Насіб зупинився перед такою старою бабусею, що навряд чи вона б додибала до його будинку — вмерла б дорогою. Вона спиралася на костур; і як їй лише вдалося подолати відстань до Ільєуса? Вона дійшла, хоча вже нічого, окрім турбот, не може принести людям. Скільки лише того горя в світі!..

В цю мить з'явилася інша жінка, одягнена в жалюгідне лахміття, вкрита брудом настільки, що неможливо було роздивитись риси її обличчя і визначити вік. Коси від куряви у неї злиплися, ноги були босі. Вона принесла кухоль з водою і віддала у третячі руки старої. Та почала жадібно пити.

— Хай поможет тебе бог, дочко...

— Нема за що, бабусю... — У неї був голос молодої дівчини, можливо, той самий голос, що співав пісню, коли Насіб прийшов сюди.

Полковник Мелк і його люди зникли за вагонами залізниці, лише гармоніст зупинився на мить і помахав прощально рукою. Жінка підняла руку і теж помахала у відповідь. Потім знову повернулася до старої і забрала в неї порожнього кухля. Вона хотіла вже йти, але Насіб, якого так вразила згорблена стара, запитав:

— Це твоя бабуся?

— Ні, молодий господарю. — Вона зупинилася і усміх-

нулася, і тільки тоді Насіб переконався, що вона справді молода, так заблищали її очі.— Ми зустріли її дорогою, днів чотири тому.

— Хто ми?

— А ось...— Вона показала пальцем на гурт біженців і знову розсміялася джерельним, кришталевим сміхом.— Ми йшли разом, ми всі з одного краю. Посуха вбила там усе живе, випила всю вологу, дерева перетворила в сухий хмиз. Потім ми зустріли інших людей. Вони також рятувалися від голоду.

— У тебе є рідня?

— Ні, молодий господарю. Я одна на цьому світі як палець. Зі мною ішов дядько, але віддав богу душу дорогою, не дійшовши до Жеремоабо. Сухоти....— I вона знову засміялася, немов у цьому було щось смішне.

— Це ти співала?

— Я, сенйоре. Тут був хлопчина з гармошкою, його взяли на плантацію, він каже, що розбагатіє в цих краях.... Коли співаєш, забуваєш про горе...

Вона тримала кухоль у руці, а руку поклада на стегно. Насіб намагався роздивитися її крізь шар куряви. Вона здавалася сильною і здорововою.

— Що ти вміш робити?

— Все потроху, сенйоре.

— Прати?

— Ну, хто цього не вміє? — здивувалася вона.— Була б лише вода та мило.

— А варити?

— Я служила куховаркою у одній багатій родині,— і знову засміялася, немовби пригадавши щось веселе.

Може, саме через її сміх Насіб вирішив, що вона його не влаштовує. Голодні люди із сертану можуть набалакати чого завгодно, аби одержати роботу. Що вона могла приготувати? Засмахти солонину і зварити квасолю — оце і все. Йому потрібна була жінка літня, серйозна, охайні і працьовита, така, як стара Філомена. I перш за все вона мусить бути справжньою куховаркою, розбиратися в приправах, уміти готувати солодощі. Дівчина стояла, чекаючи його рішення і дивлячись прямо в очі. Насіб, не знаходячи слів, махнув рукою:

— Ну, гаразд... До побачення. Бувай щасливою.

Він повернувся і вже ступив кілька кроків, коли почув позад себе некваплений, грудний голос:

— Який красень!

Він зупинився. Щось йому не пригадувалось, щоб хтось,

за винятком його старенької матері Зорайї, вважав його вродливим. Та й то було в дитячі роки. Насіб прямо таки розгубився:

— Зачекай.

Він знову почав її роздивлятись. А чому б йому і не спробувати?

— Так ти справді умієш куховарити?

— А ви, молодий господарю, візьміть мене до себе, тоді й побачите...

Якщо вона і не вміє готувати, буде принаймні прибирати хату, пратиме білизну.

— Скільки ти правиш?

— Ну, молодий господарю, це вже ваша справа. Скільки захочете, стільки й заплатите...

— Спершу побачимо, що ти вмієш робити. Потім домовимось про платню. Згода?

— Для мене, молодий господарю, як ви скажете, так буде й гаразд.

— Тоді забирай свої речі.

Вона знову засміялася, блиснувши білими, рівними зубами. Насіб зморився, йому почало здаватися, що він зробив дурницю. Пожалів цю дівчину із сертану і ось тягне до себе в дім халепу. Але каятись пізно. Хоч би вміла прати...

Вона повернулася з невеличким вузликом — в ньому була та дешиця, яку вона принесла здалекої домівки. Насіб рушив поволенъки, вона йшла за кілька кроків позаду. Коли вони проминули залізницю, він, обернувшись, запитав:

— Як же тебе звати?

— Габріела, до ваших послуг, сеньйоре.

Вони йшли далі, він, як і раніше, попереду, знову заглиблений в думки про Сіньязінью, про божевільний день, про пароплав, що сів на міліну, про вбивство. А досього ще таємниці Капітана, Доктора і Мундінью Фалкану. Вони щось затівають; його, Насіба, не обведеш навколо пальця. Та скоро їхня таємниця випливе на поверхню. Правду кажучи, звістка про вбивство змусила його забути навіть про конспіративний вигляд цієї трійки і про невдоволення полковника Раміро Бастоса. Вбивство на якийсь час всіх вибило із сідла, справи відійшли на другий план. Симпатичним хлопцем був цей дантист, і він дорогою ціною заплатив за бажання володіти заміжньою жінкою. Надто велика небезпека чужа дружина, — справа закінчується, так уже заведено тут, пострілом впритул. Тоніко Бастосу не слід ігнорувати ці життєві уроки, а то немає нія-

кої гарантії, що подібне не трапиться і з ним. Чи справді він спав із Сіньязінєю, чи просто хвалився, щоб справити враження на нього, Насіба? Та що б там не було, а Тоніко відчайдушний хлопець, і коли йому зрадить удача, може все трапитись... А втім, можливо, погляд, зітхання, поцілунок жінки варті цього ризику?

Габріела зі своїм вузликом ішла позаду Насіба, вже забувши про Клементе, щаслива з того, що нарешті вибралась з юрби біженців, з цього брудного табору. Вона ішла з усмішкою на вустах, босі ноги її легко торкалися землі, їй хотілося співати пісні сертанів, але вона не співала, боячись, що молодому, сумному, гарному її господареві це може не сподобатись.

ПРО ЧОВЕН У СЕЛЬВІ

— Кажуть, полковник Жезуїньйо вбив свою дружину і лікаря, який залиявся до неї. Це правда, полковнику? — запитав один з гребців у Мелка Тавареса.

— Я теж чув про це... — додав другий.

— Так, це правда. Він заскочив дружину разом з дантистом і порішив обох.

— Жінка — брудна тварина, нам від них лише горе й неприємності.

Човен плив угору проти течії, сельва виростала на високому березі. Сертанежко дивилися зачудовано на незнайомий для них пейзаж, і в серця їхні закрадалося мимовільне почуття страху. Моторошна чорна ніч опускалася з дерев на річку. Човен був величезний, завбільшки з баржу; він спустився по ріці вниз, навантажений мішками з какао, і тепер повергався назад, наповнений продовольчими товарами. Гребці старалися з усіх сил, але човен рухався повільно. Один з них засвітив ліхтарика на кормі, і червоне світло кидало на воду фантастичні промені.

— В Сеарі також трапився подібний випадок... — почув хтось із сертанежко.

— Жінки всі блудниці, ніколи не второпаєш, чого вони хочуть... Я знав одну, вона здавалася святою, ніхто і гадки не мав... — вдався до спогадів негр Фагундес.

Клементе мовчав. Мелк Таварес почав розмову з агрегадо, йому кортіло довідатись про переваги і недоліки нових робітників, почути про їхнє минуле. Сертанежко розповідали про себе, історії їхні скидалися одна на одну, як дві краплі води: неродюча земля, випалена посухою, знищенні посіви кукурудзи, маніоки; виснажлива мандрівка.

Агрегадо були скупі на слово. Їм доводилося дещо чути про Ільєус, там родючі землі і можна легко розбагатіти. Край майбутніх збройних сутичок і вбивств. Коли посуха не залишила ніяких надій, вони покинули все і рушили на південь. Негр Фагундес був говіркішим від інших, тому розповів кілька історій про бандитів.

Сертанежо поцікавились:

— Кажуть, тут залишилось чимало невирубаного лісу?

— Для вирубки за підрядом є. Але у власність більше не продается. Вся земля уже розподілена між господарями,— усміхнувся гребець.

— Але заробити можна, і немало, коли працювати як слід,— сказав Мелк Таварес.

— Так, ті часи, коли людина приходила з порожніми руками, але, рішуча й хоробра, виrushала в ліс, щоб силою здобути для себе плантацію, тепер закінчились. Тоді було добре... Якщо ти мав міцні груди, ти рубав ліс і, пристреливши кількох чоловіків, що ставали поперек дороги, вибивався у заможні господарі...

— Мені розповідали про ті часи...— сказав негр Фагундес.— Тому я сюди і прийшов...

— А мотика тобі не до вподоби, чорнявий? — запитав Мелк.

— Ні, я не проти, сеньйоре. Але я більше звик до цієї палиці...— засміявся він, погладжуючи рушницю.

— Тут ще залишилися великі ліси. Біля гір Бафоре, наприклад. Крашої землі для какао годі й шукати.

— Але тепер доводиться купувати кожний вершок лісу. Все обміряно і зареєстровано. У нашого господаря там є земля.

— Зовсім мало. Клаптик,— призвався Мелк.— Наступного року, дастъ бог, почнемо корчувати.

— Тепер уже місто не таке, як колись, і люди нікчемні. Ільєус стає великим,— з жалем промовив гребець.

— Тому й люди здрібніли?

— Раніше тут цінували у людей мужність. Сьогодні ж наживається лише турок-крамар та іспанець, власник крамниці. Не те, що було колись...

— Тих часів уже не вернути,— сказав Мелк.— Тепер до нас прийшов прогрес і все змінилося. Але працелюбам все ще можна влаштуватися, для них знайдеться робота.

— Тепер і стріляти на вулицях не можна, миттю заарештують.

Човен повільно плив проти течії, нічний морок щільно укутав його своєю запоною, із сельви долинали крики тва-

рин, на деревах не вгавали папуги. Лише Клементе мовчав, решта брали активну участь в розмові, розповідали різні історії, сперечалися про Ільєуса.

— Ця земля стане ще заможнішою, коли какао почнуть експортувати безпосередньо з Ільєуса.

— Звичайно.

Сертанежко не зрозуміли. Мелк Таварес їм пояснив: все какао для закордону — для Англії, Німеччини, Франції, Сполучених Штатів, Скандинавії, Аргентини — вивозиться через порт Байї. Величезні суми податків і митних прибутків залишаються в столиці штату, Ільєусові ж дістаються рештки, і то в кращому разі. Прохід до бухти Ільєуса вузенький і мілкуватий. Лише з величезними труднощами (а дехто вважає, що це взагалі неможливо) вдається пристосувати його для проходження великих кораблів. І коли гіантські вантажні судна прийдуть по какао в порт Ільєус, лише тоді можна буде говорити про справжній прогрес...

— Зараз у полковників тільки й розмови про якогось Мундінью Фалкану. Є чутки, що він може виклопогати дозвіл... що він дуже ділова людина.

— А ти все думаєш про дівчину? — запитав Фагундес у Клементе.

— Вона не попрощалася зі мною... Навіть не глянула...

— Закрутила вона тобі голову. Ти сам на себе перестав бути схожим.

— Наче ми й знайомими не були... Хоч би сказала «до побачення».

— Жінки всі такі. Не варто через них переживати.

— Він, звичайно, людина заповзятлива. Але хіба йому під силу розв'язати це питання, коли навіть сам кум Раміро нічого не досяг? — Мелк говорив про Мундінью Фалкану.

Клементе гладив гармошку, що лежала на дні човна, йому чувся голос Габрієли, її пісні. Він озириувся, немовби розшукаючи її: сельва облямовувала річку, дерева і переплутані ліани, моторошні крики звірів, пугукання сичів; щедра зелень, що здавалась чорною,— тут все було не так, як в сірій і голій каатинзі. Один з гребців показав пальцем на хапці.

— Тут була перестрілка між Онофре і жагунсо сеньйора Амансіо Леала... Загинуло не менше десяти чоловік.

В цьому kraю, щоб заробити грошей, не слід боятися роботи. Так, він заробить грошей і повернеться до міста на розшуки Габрієли. Він мусить знайти її за всяку ціну.

— Та не думай ти про неї, викинь її з голови,— порадив Фагундес. Погляд негра намагався проникнути в темну сельву, голос його потеплів, коли він згадав ім'я Габрієли.— Викинь її з голови. Вона не для нас з тобою. Вона не така, як ці повії...

— Ні, я не можу не думати про неї, не можу її забути, коли б навіть захотів.

— Ти з глузду з'їхав! Така жінка з тобою довго не житиме.

— Що ти базікаєш?

— Не знаю, але, по-моєму, це так. Ти можеш з нею спати і робити що завгодно. Але володіти нею, стати її господарем, як ти б став господарем іншої жінки, тобі ніколи не вдастся та й, мабуть, нікому взагалі.

— Чому?

— Біс його знає чому. Цього я тобі не зумію пояснити.

Так, негр Фагундес мав рацію. Вночі вони спали разом, а на ранок вона немовби і не пам'ятала про це, дивилася на нього, як і на інших, розмовляла з ним, як з іншими. Мовби все це нічого не означало...

Морок вкриває човна, сельва немов насувається і змикається над ними. Крик сови колошкає ніч. Ніч без Габрієли, без її смаглявого тіла, без її хвилюючого сміху, без її рожевих, немов плід пітанги, вуст... Навіть не попрощалася. Дивна жінка. Біль розриває душу Клементе. Раптом до нього приходить впевненість, що він ніколи більше не зустрінеться з нею, не буде тримати її у своїх обіймах, притискати до грудей, ніколи не почне її пристрасного, любовного стогону.

Серед нічної тиші пролунав голос полковника Мелка Тавареса. Він звертався до Клементе:

— Ану, хлопче, заграй нам веселої, щоб час минав швидше.

Клементе взяв гармошку. З-за дерев над річкою з'явився місяць. Клементе побачив перед собою обличчя Габрієли. Десять далеко миготли вогні ліхтарів. В музицічувся плач гармоніста, що навіки залишився одиноким. В сельві, під холодним промінням нічного світла, сміялася Габріела.

СПЛЯЧА ГАБРІЄЛА

Насіб привів її у свій дім на Ладейре-де-Сан-Себастьян. Не встиг він відімкнути двері, як злякана дона Армінда з'явилася у вікні.

— Подумати тільки, сеньйоре Насіб! Здавалася такою пристойною, порядною жінкою, щодня ходила до церкви. Ось чому я завжди кажу... — Тут вона помітила Габрієлу і не докінчила речення.

— Ось знайшов нарешті служницю. Пратиме, варитиме.

Дона Армінда оглянула біженку з голови до п'ят, немовби знімаючи мірку і оцінюючи. Потім запропонувала свою допомогу:

— Якщо тобі, дівчинко, щось буде треба, гукни мене. Сусіди для того й на світі існують, аби помогати одне одному, чи не так? Тільки сьогодні ввечері мене не буде. Спіритичний сеанс у кума Деодоро, небіжчик чоловік розмовлятиме зі мною... І, можливо, навіть дона Сіньязінья з'явиться... — Її очі перебігали з Габрієли на Насіба. — Дівчина, га? Більше не хочете бабусь на зразок Філомени? — Вона засміялася із змовницьким виглядом.

— Нічого іншого знайти не вдалося...

— Так от, я ж почала розповідати: все це для мене не було такою раптовістю. Якось я зустріла дантиста на вулиці. В той день випадав якраз спіритичний сеанс. Було це з тиждень тому. Я поглянула на Осмундо і в ту ж мить почула голос покійного чоловіка: «Ось він іде, але не вір, він мертвий». Я подумала, що покійник жартує. А ось сьогодні, коли я довідалася про вбивство, то зрозуміла, що чоловік мене попереджував.

Дона Армінда обернулася до Габрієли. Насіб уже заїшов у дім.

— Що б тобі не знадобилося, гурай мене неодмінно. Завтра поговоримо. Я тобі завжди допоможу, адже сеньйор Насіб для мене як рідний. Він хазяїн моого Шіко...

Насіб показав Габрієлі кімнату у дворі. Раніше в ній мешкала Філомена. Потім коротко нагадав їй про обов'язки: прибирати в домі, прати білизну, варити їсти для нього. Він нічого не сказав про солодощі і закуски для бару, треба було ще перевірити, на що вона здатна взагалі. Показав їй комору, де Шіко Молеза залишав провізію, куплену на базарі.

Він поспішав — наближалася вечір, бар невдовзі буде знову переповненим, а він ще й сам не обідав. У вітальні Габрієла широко розплющеними очима дивилася крізь вікно на море, вона бачила його вперше. Насіб кинув їй на прощання:

— Викупайся. Годі людей лякати.

В готелі Коельйо він зустрів Мундіньйо Фалкану, Капітана і Доктора, що обідали разом. Насіб підсів до їхньо-

го столу і одразу ж розповів про куховарку. Ті слухали його мовчки. Насіб зрозумів, що перебив якусь серйозну розмову. Вони трохи поговорили про сьогоднішнє вбивство, і, ледве Насіб взявся за обід, друзі, які вже на той час закінчили їсти, підвелися з-за столу і розкланялися. Насіб залишився наодинці зі стравами і тривожними думками. Ці троє таки щось затівають. Але що, чорт забий?

В барі того вечора Насібові довелося побігати. Він крутився, як білка в колесі, всі столики було зайнято, всі хотіли погомоніти про незвичайні dennі пригоди. Десь годині о десятій прийшли Капітан і Доктор в супроводі Кловіса Кости, головного редактора «Діаріо де Ільєус». Вони щойно бачились з Мундіньйо Фалканом і оголосили, що експорттер прийде в «Батаклан» на дебют. Анабели десь опівночі. Кловіс і Доктор говорили напівпошепки. Насіб напорошив вуха.

За другим столом Тоніко Бастос розповідав про розкішний вишуканий обід у Амансіо Леала, на який було запрошено друзів Жезуїньйо Мендонси, серед них і Мауріcio Каїреса, що взяв на себе захист полковника в суді. Це був справжній бенкет з португальським вином, з щедрою закускою. Нью-Гало зауважив, що все це виглядає мерзенно. Тіло дружини ще не охололо, і чоловік не має права... Арі Сантос розповідав, як прощалися із Сіньязіньєю в будинку її родичів: це була сумна і бідна заупокійна служба, на якій було присутніх не більше п'яти-шести осіб. З Осмундо вчинили ще гірше. Протягом кількох годин біля тіла дантиста чергувала лише служниця. Арі побував там, адже ж, зрештою, він був знайомий з небіжчиком, вони разом відвідували збори товариства Руя Барбозі.

— Пізніше і я провідаю його... — сказав Капітан. — Він був гарним хлопцем і, безперечно, талановитим. Писав чудові поезії...

— Я також з вами, — підтримав його Нью-Гало.

Насіб із цікавості пішов разом з ними в дім Осмундо, ще хтось пішов також. Було біля одинадцятої, і відвідувачів у барі ставало все менше. Бідолашний Осмундо посміхався на смертному одрі, скрестивши посинілі руки. Насіб розхвилювався:

— Він влучив прямо в серце.

Потім Насіб сходив все-таки в кабаре, щоб подивитися на танцівницю, а також, щоб забути про мерця. Він сів за столик поруч з Тоніко Бастосом. Навколо танцюва-

ли. В сусідній залі, через коридор, ішла гра. Вже було досить, пізно, коли до них підсів Езекієл Прадо. Він тицьнув вказівним пальцем у груди Насіба.

— Мені сказали, що ви закохані в цю кривляку? — показав він на Різолету, яка танцювала з комівояжером.

— Закоханий? Просто я був з нею минулої ночі, оце й по всьому.

— Ну й добре, а то я не люблю заважати друзям. Але коли... Вона гаряча дівка, чи не так?

— А куди ж Марту, сеньйоре Езекієле?

— Вона зовсім збожеволіла, я навіть побив її. Сьогодні до неї не піду.

Він узяв у Тоніко склянку і випив її до дна. Сварки адвоката і його коханки, блондинки, яку він утримував уже кілька років, повторювались через кожних три дні. Чим більше він її бив, коли напивався, тим міцніше вона його любила. Вона була пристрасно закохана в Езекієла і розшукувала його по кабаре, витягала нерідко з ліжка іншої жінки. Родина адвоката мешкала в Байї, з дружиною він розлучився.

Езекієл Прадо підвівся, похитуючись, протиснувся поміж танцюочими парами і забрав Різолету від її партнера.

Тоніко Бастос оголосив:

— Зараз буде бійка.

Але комівояжеру була відома скандальна слава Езекієла, він залишив Різолету і пошукав очима іншу жінку. Різолета кинулась була слідом за комівояжером, але Езекієл стиснув її за руки і обняв.

— Ну, на сьогодні апетитний шматок вами втрачено... — засміявся Тоніко Бастос, звертаючись до Насіба.

— Він мене здорово виручив. Сьогодні вона мені не потрібна. Тільки-но танцівниця виконає свій номер, іду додому. Я прямо з ніг падаю від утоми. День сьогодні видався для мене жахливим.

— Ну, а як справа з куховаркою?

— Знайшов нарешті якусь дівчину із сертану.

— Молоду?

— А дідько її розбере... Наче молоду. На ній стільки бруду, що й не роздивишся. У цих сертанежо немає віку, сеньйоре Тоніко, навіть дівчатка у них виглядають бабусями.

— Гарненька?

— Звідки мені знати, якщо вона у лахмітті, нерозчесана і бозна-скільки невмивана? Мабуть, якась відьма,

а втім, мій дім — не ваш, це у вас служниці виглядають благородними дівчатами.

— Та що ви? Хіба Олга візьме таку! Якщо у бідолахи вродливий писок, дружина миттю вижене її на вулицю, та ще й вилає на всі заставки.

— Дона Олга жартів не визнає. І правильно. Вас і справді слід тримати на прив'язі.

Тоніко Бастос з удаваною скромністю заперечив:

— Ну, ви перебільшуєте, друже. Звідки вам це відомо?..

Прийшов Мундіньйо Фалкан з полковником Рібейрінським, вони підсіли до Капітана.

— А Доктор?

— Він же неходить до кабаре. Його й на налигачі сюди не затягнеш.

Нью-Гало підійшов до Насіба:

— Поступились дівчиною Езекіелу?

— Хочу сьогодні виспатись.

— А я піду до Зілди. Кажуть, там з'явилося дівчисько із Пернамбуко, апетитна пташечка.— Він прицмокнув язиком.— Може, вона завітає сюди...

— Чи 'не з косами, бува?

— Еге ж, і з товстим задом...

— Вона в «Тріаноні». Вона там щовечора...— сказав Тоніко.— Їй симпатизує полковник Мелк, це він привіз її з Байї.

— Сьогодні полковник рушив на фазенду. Я бачив, як він відпливав,— повідомив Насіб.— Наймав робітників на невільницькому ринку.

— Тоді я піду в «Тріанон»...

— До виступу танцівниці?

— Ні, одразу після виступу.

«Батаклан» і «Тріанон» були відомими на увесь Ільєус кабаре. Іх відвідували експортери, фазендейро, крамарі, а також представники крупних фірм, що приїздили до міста у справах. Але на околицях міста були інші кабаре, туди приходили портові робітники, наймити з плантацій, найдешевіші жінки. Там усе робилося відкрито, бо інакше ніхто кабаре не відвідував би.

Невеличкий оркестр грав танець. Тоніко пішов запрошувати якусь даму. Нью-Гало поглядав на годинника, настав час виходу танцівниці, і він виявляв нетерпіння. Йому kortilo швидше виrushiti в «Тріанон» подивитися на цю дівчину з косами, утриманку полковника Мелка.

Була вже майже перша година ночі, коли оркестр

замовк, світло погасили. Залишилися запаленими лише невеличкі сині лампи, з ігорної зали прийшло чимало людей, більшість розмістилася за столиками, деякі залишилися стояти біля вхідних дверей. Анабела вийшла з-за куліс з величезними віялами в обох руках. Цими віялами вона затулялася, залишаючи неприкрытою то одну, то другу частину тіла.

Принц у смокінгу затарабавив на роялі. Анабела танцювала посеред зали, усміхалась до присутніх. Вона мала успіх. Полковник Рібейріньйо волав «біс» і аплодував стоячи. Засвітилися вогні, Анабела подякувала за аплодисменти; вона була одягнена в трико тілесного кольору.

— От неподобство... Ми ж думали, що бачимо тіло, а виявляється, це лише трико... — обурився Нью-Гало.

Вона вийшла під аплодисменти і повернулася тільки за кілька хвилин для виступу в іншому, ще сенсаційнішому номері. Анабела була закутана в різnobарвні вуалі, які, за словами Мундіньйо, мали спасті одна за одною. І, коли незабаром упало останнє покривало і знову засвітилося світло, всі побачили її майже оголене худорляве і струнке тіло, на якому залишився тільки крихітний трикутник та червона стрічка, що обвивала її невеличкі перса. Публіка гrimіла хором «біс». Анабела вийшла із зали, пробігши поміж столиками. Полковник Рібейріньйо замовив шампанське.

— Оце справжній номер... — вигукнув навіть Нью-Гало.

Анабела і принц підсіли за столик Мундіньйо Фалкана.

«Розраховуюсь я», — сказав Рібейріньйо. Знову заграв оркестр, Езекіел Прадо потягнув танцювати Різолету, але спіткнувшись, упав на стільці. Насіб вирішив іти додому. Лише Тоніко Бастос, не спускаючи очей з Анабели, пересів до столика Мундіньйо. Нью-Гало зник. Танцівниця усміхнулася і підняла келих з шампанським.

— За здоров'я всіх присутніх! За прогрес Ільєуса! — Йі зааплодували. Ті, що сиділи за сусідніми столиками, поглядали на них із заздрістю. Багато відвідувачів знову пішло до ігорної зали. Насіб спустився сходами вниз і вийшов на вулицю.

Він ішов сонним містом. В будинку Маурісіо Каїреса ще горіло світло. Мабуть, вивчає справу Жезуїньйо, готовує матеріали для захисту, подумав Насіб, згадавши обурене патякання адвоката в барі. Але з-за напіввідчиненого вікна долинув грайливий жіночий сміх і загубився на сонній вулиці. Казали, що вдівець ночами водить до себе негритяночок з пагорба. І все ж Насіб не міг уявити, що

в цю мить юрист, можливо з чисто професійною цікавістю, вимагав, щоб дівчисько з Уньяну, шепелява, переплякане мулаточко, лягла в постіль в чорних паперових панчохах.

— Чого тільки в світі не буває... — хихотіла дівчина, показуючи при цьому гнилі, рідкі зуби.

Насіб відчував утому після важкого дня. Йому, нарешті, вдалося довідатись, чому Мундіньйо так часто приходить і так швидко зникає, чому він перешпітується з Капітаном і Доктором, проводить потаємні розмови з Кловісом. Їхні маневри націлені на гавань. Насіб збагнув це, почувши уривки окремих їхніх фраз. Виходячи з того, що вони говорили, незабаром мав прибути інженер, а згодом землечерпалки та буксири. Нехай це не всім до смаку, але великі іноземні кораблі заходитимуть в порт і забиралисямуть какао, експортом займатиметься безпосередньо Ільєус. А кому це могло не сподобатись? Чи не означає такий крок початку війни проти Бастосів, проти полковника Раміро? Капітан завжди прагнув стати верховодою місцевої політики. Але він не був фазендейро, і в нього бракувало коштів для подібних справ. Тепер стає зрозумілою його дружба з Мундіньйо Фалканом, насуваються серйозні випробування. Полковник Раміро, незважаючи на свій вік, не такий, щоб сидіти склавши руки, він не здається без боротьби. Насібові не хотілося встрявати у цю історію. Він був другом для них усіх: і Мундіньйо, і полковника, і Капітана, і Тоніко Бастоса. Власнику бару нема чого втручатися в політику. Це обіцяє лише збитки, це ще небезпечніше, аніж зв'язок із заміжньою жінкою.

Сіньязінья і Осмундо вже не побачать буксирів і землечерпалок, що поглиблюватимуть вхід до гавані. Не побачать вони також бурхливого прогресу, про який розповідав Мундіньйо. Такий уже цей світ, зітканий із радощів і смутку.

Насіб обминув церкву і почав повільно підніматися крутосхилом. Невже ж Тоніко Бастос бував у Сіньязіні? Чи він просто прибрехав, щоб похизуватися перед Насібом? Нью-Гало стверджує, що Тоніко зухвало бреше. Він, як заведено, не зв'язується з одруженими жінками. Половини — інша справа: тут він з чоловіком не рахується. Везунчик. Завжди зі смаком одягнений, чуб з легкою сивизною, вкрадливий голос. Насібові хотілося бути таким, як Тоніко, — щоб жінки задивлялися на нього з пристрастю і бурхливо ревнували. Йому хотілося, щоб його шалено кохали, так, як кохає Тоніко Лідія, дружина полковника

Нікодемоса. Вона посылала до Тоніко листи, бігала вулицями, аби з ним побачитись, сохла по ньому, а він не звертав на неї уваги. Заради нього Лідія постійно ризикувала своїм становищем, заради одного його погляду, одного слова. Тоніко не погребує жодною утриманкою, окрім Глорії, і всі знають чому. Але з одруженими жінками, наскільки про це було відомо Насібові, він у стосунки не заходив.

Захекавшись після крутой дороги, Насіб всунув ключа в замкову щілину. Вітальня виявилася освітленою. Чи не злодій, бува? А може, нова служниця забула вимкнути світло?

Він тихенько увійшов і побачив, що вона спить на стільці. Розкішні, довгі коси дівчини хвилями спадали на плечі. Поміті і розчесані, вони виявилися чорними, кучерявими, красивими. Вона була одягнена хоча і в стару, але чисту сукню. Через порвану спідницю проглядало стегно кольору кориці, уві сні її груди піднімались і опускались, вуста усміхались.

— Боже праведний! — Насіб зупинився, не ймучи віри своїм очам.

Він роздивлявся її, прямо таки приголомшений,— неваже ця врода була так замаскована дорожньою курявою і грязюкою? Габріела, що спала на стільці, її повна рука, смагляве обличчя, усміхнене вві сні, так і просилися на картину. Цікаво, скільки її років? Тіло немов у молодої жінки, обличчя як у дівчинки.

— Оце так! — прошепотів араб майже молитовно.

Зачувши його голос, вона злякано розплющила очі, але одразу ж усміхнулася, і кімната, здалося, теж усміхнулася разом з нею. Вона підвелається і обсмикала сукню, тиха і прозора, немов місячний промінь.

— Чому ти не спиш? — на інше запитання Насіб просто не спромігся.

— Молодий господар нічого мені не сказав...

— Який молодий господар?

— Ви, сеньйоре... Я випрала білизну, прибрала в кімнатах. Потім сіла, чекаючи на вас, і задрімала,— співучим голосом розповідала вона.

Від неї пахло гвоздикою, мабуть, то пахли її коси.

— Так ти справді можеш куховарити?

Відблиски світла грали на її косах, очі були опущені, права нога Габріели сковзала по підлозі, немовби вона збиралася танцювати.

— Можу, сеньйоре. Я працювала в заможних людей, вони мене навчили. Я люблю куховарити...— Вона усміх-

нулася, і все знову засміялося разом з нею, навіть араб, сівши на стілець.

— Якщо це так, я буду тобі добре платити. П'ятдесят рейсів на місяць. У нас заведено платити двадцять, найбільше тридцять. Якщо тобі буде важко, візьмеш собі на допомогу дівчину. Стара Філомена була надто впертою, нікого не хотіла брати. Казала, що вона ще не збирається вмирати і з усім впорається сама.

— Я також впораюсь.

— А платня? Тебе влаштюве?

— Скільки ви, молодий господарю, будете платити, те мене і влаштує...

— Подивимось завтра, як ти готуєш. В годину сніданку я пришлю до тебе хлопчика... Я їм у барі. А зараз...

Габріела стояла, чекаючи ще чогось, з усмішкою на вустах. Місячний промінь пестив її коси, і від них лунав аромат гвоздики.

— ...їди спати, вже пізно.

Легенько погойдуючись, вона пішла до дверей, він подивився на її ноги, на стегно кольору кориці, що проглядало крізь дірку в спідниці. Вона озирнулась:

— Тоді на добранич, сеньйоре молодий господарю.

Вона зникла в темряві коридора, Насібу здалося, що він почув, як вона тихо додала: «Красунчик...»

Він ледве стримався, щоб не погукати її. Ні, це вона сказала вчора на ринку. Якби він її покликав, вона б, можливо, злякалася, у неї такий непорочний вигляд, може, вона ще дівчина... Спішти нікуди, попереду багато часу. Насіб скинув піджака, повісив його на стілець, зірвав сорочку. У вітальні залишився запах гвоздики. Завтра він купить їй у подарунок ситцеву сукню і домашні туфлі.

Він сів на ліжко і почав розв'язувати черевики. Важкуватий випав деньок. Скільки різних пригод! Насіб одягнув довгу нічну сорочку. Гарна смугляночка! А які очі... І шкіра в неї засмагла, це йому подобається. Насіб ліг і вимкнув світло. Він поринув у неспокійний, тривожний сон: побачив Сіньязінню, її голе тіло, ноги в чорних панчохах. Сіньязіння лежала розпростерта на палубі іноземного корабля, що заходив у гавань. Виявляється, Осмундо втік автобусом, і Жезуїнью стріляв у Тоніко Бастоса, а Мундінью прибув з доною Сіньязінєю, вона була живою, усміхалася до Насіба, простягала йому руку, але в неї було смагляве обличчя нової служниці. Насіб ніяк не міг її наздогнати, танцюючи, вона сковалася в кабаре.

ПРО ПОХОРОНИ І БЕНКЕТИ, З ОПОВІДДЮ ДОСИТЬ ПОВЧАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Сонце підбилося уже високо, коли Насіб прокинувся від крику дони Армінди:

— Ходімо подивимося на похорони, дівчинко! Буде досить цікаве видовище!

— Ні, сенйоро, молодий господар ще спить.

Насіб підхопився з ліжка: хіба можна не піти на похорони? Він виходив з ванної уже одягнений, коли Габрієла поставила на стіл гарячу каву і глечик з молоком. На столі, застеленому білою скатертиною, стояли кускус із кукурудзи з кокосовим молоком, смажені банани, іняме¹, солодка маніока. Вона зупинилася біля кухонних дверей і запитально поглянула на нього.

— Молодий господар мусить мені сказати, що він любить.

Насіб жадібно ковтав кускус, у його очах світилося задоволення, але цікавість змушувала його поспішати — чого доброго, ще запізниться на похорони!.. Чудовий кускус, і дуже смачні шматочками підсмажені банани... Насіб ледве одірвався від страви. Габрієла підв'язала коси стрічкою. Мабуть, приємно поцілувати її смагляву потилицю. Насіб вискочив з дому і мало не бігцем рушив у бар. Його супроводжував голос Габрієли, котра співала:

Обережно, мій коханий,
Пробірайся через сад,
Щоб не м'яти полу́м'яний
Одяг росіянки троянд.

Похоронна процесія з домовою Осмундо вийшла з набережної на майдан:

— Ні кому навіть домовину нести... — зауважив хтось.

— Та-ак.

Не пригадується ще такої бідної і убогої процесії. Тільки найближчі друзі Осмундо набралися мужності супроводжувати його під час цієї останньої прогулінки вулицями Ільєуса. Той, хто ніс дантиста на цвінттар, ображав тим самим гідність полковника Жезуїньйо і все ільєуське суспільство. Арі Сантос, Капітан, Нью-Гало, редактор «Діаріо де Ільєус» і ще кілька осіб чергувалися біля ручок домовини.

¹ І н я м е — бразильська рослина з юстівним корінням.

Покійний не мав у Ільєусі ніяких родичів, але за ті місяці, що прожив тут, познайомився з багатьма людьми — Осмундо був люб'язним, чесним, постійним учасником вечорів у клубі «Прогрес», зборів товариства імені Руя Барбози, родинних вечірок, своїм його вважали також у барах і кабаре. І, незважаючи на все це, у свою останню дорогу він виrushав, немов жебрак, ніхто не прибрав його домовини квітами, ніхто не плакав за ним. Батько Осмундо телеграфував одному торговцеві в Ільєусі, з яким у нього було ділові стосунки, і попрохав його влаштувати все, пов'язане з похоронами. Сам він збирався прибути до міста найпершим пароплавом. Торговець замовив домовину, заплатив за могилу, найняв у порту кількох робітників, щоби було кому нести небіжчика, раптом ніхто з друзів не прийде на похорони, але вінків і квітів не купив, мабуть, вважаючи їх непотрібною розкішшю.

Насіб не був близьким товарищем Осмундо. Інколи дантист відвідував його бар, але частішим гостем він був у кафе «Шик». Майже завжди Осмундо пив чарку в товаристві Ари Сантоса і вчителя Жозуе. Вони декламували сонети, читали улюблені уривки з прозових творів, дискутували на літературні теми. Інколи араб підсідав до них: слухав уривки з романів, вірші, присвячені жінці. Він, як і всі навколо, мав дантиста за гарного хлопця. Про нього відгукувались, як про справжнього лікаря, пацієнти все охочіше йшли до нього. Спостерігаючи зараз ці убогі похорони, бачачи жалогідну жменьку друзів, що голу домовину, без жодної квіточки, він відчув сум і жаль. Зрештою, це не гідно такого міста, як Ільєус, це несправедливо. Де ж ті люди, що славили його поетичне обдарування, де його пацієнти, які так захоплювались його легкими руками під час складних операцій, де колеги з товариства Руя Барбози, друзі по клубу «Прогрес», по бару? Вони боялися полковника Жезуїньйо, боялися язикатих старих дів і громадської думки, яка вважатиме їх солідарними з Осмундо.

Якийсь хлопчикісъко затесався у похоронну процесію, роздаючи рекламні листівки кінотеатру, де повідомлялося про дебют «відомого індійського факіра принца Сандри, найвизначнішого ілюзіоніста нашого часу, фокусника і гіпнотизера, якого знає вся Європа, а також його неперевершеної асистентки мадам Анабели, провидиці, що являє собою диво телепатії». Листівка, підхоплена вітром, кружляла над домовоиною. Осмундо не познайомиться з Анабе-

лою, не пристане до почути залицяльників, не візьме участі в боротьбі за її симпатії і прихильність.

Похоронна процесія минала церкву. Насіб приєднався до жменьки людей, що проводжали покійного. Він не піде на цвінтар, йому не можна надовго залишати бар, сьогодні ж бенкет автобусної компанії. Але він пройде за домовиною хоч кілька кварталів, так велить совість, так треба зробити, коли ти почуваєш себе людиною.

Процесія вийшла на вулицю Паралелепіпедів; кому належала ця ідея? Пряміша і коротша дорога вела через вулицю полковника Адамі, для чого ж було проходити повз будинок, де стояла домовина з тілом Сіньязіні? Таке міг вигадати лише Капітан. Глорія спостерігала рух похоронної процесії із свого вікна, сидячи в капоті, накинуті на нічну сорочку. Домовина пропливала перед її грудьми, що були ледве прикриті тонкою мережкою.

Біля дверей коледжу Еноха, де юрмились зацікавлені подіями учні, вчитель Жозе підмінив Нью-Гало біля однієї з ручок домовини. З усіх вікон виглядали люди, чулися різні вигуки. Біля будинку родичів Сіньязіні стояло кілька постатей в чорному. Домовина Осмундо повільно рухалась в супроводі мізерного почути. Перехожі скидали капелюхи. З вікна будинку, прибраного траурними стрічками, хтось гукнув:

— Не могли знайти іншої дороги, чи що? Вам ще мало, що бідолаха загинула через нього?

Дійшовши до центрального майдану, Насіб вернувся назад. Трохи постояв на похоронній відправі Сіньязіні. Її домовина ще не була забитаю, у вітальні горіли свічки, стояли квіти, біля домовини — кілька вінків. Жінки плачали. А нещасного Осмундо не оплакував ніхто.

— Зачекаємо трохи. Хай його поховають,— сказав хтось із рідних Сіньязіні.

Господар будинку, чоловік двоюрідної сестри Сіньязіні, не приховуючи свого невдоволення, ходив по коридору. Смерть Сіньязіні виявилася для нього нежданним ускладненням; звичайно, тіло покійниці не можна було виносити з будинку Жезуїнсьо, а тим більше з будинку дантиста, це було б непристойно. Його дружина була єдиною родичною Сіньязіні, що жила в місті, решта мешкали в Олівенсі; ну як він міг не дозволити принести тіло сюди і здійснити похоронну відправу тут? І, як на гріх, він друг полковника Жезуїнсьо, та ще й має з ним ділові стосунки.

— От уже не до речі,— бідкався він.

Скільки неприємного клопоту, не кажучи вже про витрати. А хто платитиме?

Насіб наблизився до мертвої Сіньязінії. Очі заплющені, обличчя спокійне, рівні коси розплетені; гарні, стрункі ноги. Він одвів погляд, не час зараз розглядати ноги Сіньязінії. У вітальні з'явилася урочиста постать Доктора. На мить він затримався біля домовини і сказав Насібу, але так, що почули всі:

— В її жилах пульсувала кров Авілів. Це кров, кров Офенізії, визначила її долю,— він понизив голос.— Я вважаю її за свою родичку.

Глядачі, що юрмились в дверях і зазирали у вікна, були вражені, побачивши Малвіну з букетом квітів із власного саду. Нащо прийшла вона сюди, на похорони жінки, покараної за зраду, ця молода дівчина, ще учениця, донька фазендейро? Адже ж вони не приятелювали. Її супроводжували осудливими поглядами, перешіптувались по закутках. Малвіна усміхнулася Доктору, поклава квіти в ноги покійниці, тихо помолилася і вийшла, гордо випроставшись, як і увійшла. Насіб стояв, похиливши голову.

— Ця донька Мелка Тавареса — зухвале дівчисько.

— Вона фліртує із Жозуе.

Насіб теж провів Малвіну поглядом, йому сподобався її вчинок. Він не міг забгнути, що з ним діється цього дня, але він прокинувся з дивним настроєм, він відчував, що не може звинувачувати Осмундо і Сіньязінью, потім його обурило те, що на похорони дантиста прийшло так мало людей, дратувало квиління господаря будинку, де стояла домовина з покійницею. Прийшов падре Базіліо, потиснув усім руки, погомонів про яскраве сонце, про кінець дощового періоду.

Нарешті похоронна процесія вирушила з дому. Вона була велелюдніша від тієї, що супроводжувала Осмундо, але все одно мала жалюгідний вигляд. Падре Базіліо прочитав кілька молитов, рідні Сіньязінії, що приїхали з Олівенси, ридали, господар будинку полегшено зітхнув. Насіб повернувся в бар. Чому їх не хоронили разом? Не винесли обидві домовини з одного будинку і не опустили в одну могилу? А належало зробити саме так. Підле життя, безсердечне, лицемірне місто, де шанують лише гроші!

— Сеньйоре Насібе, а служниця яка гарна... Прямо красуня! — почувся вкрадливий голос Шіко.

— Іди к бісу! — Насіб був сумний.

Потім він узівав, що домовину Сіньязіній внесли у ворота кладовища в ту саму мить, коли звідси виходили ті з небагатьох друзів Осмундо, що проводили його у останню дорогу. Майже в цей самий час полковник Жезуїнський Мендонса в супроводі Маурісіо Каїреса постукав у двері до судді, щоб стати перед лицем закону. Потім адвокат з'явився в барі, але відмовився пити будь-що, окрім мінеральної води:

— Вчора я перебрав у Амансіо. Подавали першокласне португальське вино...

Насіб відішов убік, йому не хотілося знати подробиць про бенкет, влаштований напередодні похорону. Він вирішив навідатись до сестер Дос Рейс, перевірити, як іде підготовка до обіду. Сестри й досі ніяк не могли заспокоїтись.

— Ще вчора вранці вона, бідолашна, була в церкві,— сказала, хрестячись, Кінкіна.

— Коли ви прийшли до нас, ми щойно розлучилися з нею після меси,— схвильовано додала Флорзінья.

— Так, ось які бувають справи... Тому я і не одружуємось.

Сестри провели Насіба на кухню, де поралася Жукундіна з дочками.

— Хай обід вас не тривожить, все буде гаразд.

— А ви знаєте, я все-таки знайшов куховарку.

— Прекрасно. Добре готове?

— Кускус зробила пристойно. А що вона взагалі уміє робити, довідається пізніше, під час сніданку.

— Отже, наших закусок і солодощів ви більше не потребуєте?

— Коли ваша ласка, приготуйте ще на кілька днів.

— Я тому питаю, що ми зараз маємо чимало клопоту з презепіо.

Коли відвідувачів у барі поменшало, Насіб послав Шіко Молезу снідати.

— На зворотному шляху захопи і мій сніданок.

У години сніданку бар завжди бував порожнім. Насіб у цей час перевіряв касу, підраховував виторг і витрати. Першим після сніданку незмінно з'являвся Тоніко Бастос, він випивав «для травлення» кашасу з bitter¹. Того дня тільки й розмов було, що про вбивство та похорони. По-

¹ Склянка гіркого пива.

тім Тоніко розповів про те, що відбувалось в кабаре після того, як Насіб пішов додому. Полковник Рібейріньйо так налигався, що його довелося тягнути додому майже волоком. На сходах його тричі вирвало, він забруднив увесь костюм.

— Рібейріньйо вклепався в танцівницю...

— А Мундінью Фалкан?

— Він рано пішов. Переконав мене, що з нею в нього немає нічого і що шлях вільний. Ну і я, звичайно...

— Кинувся в атаку...

— Точніше — почав гру.

— А вона?

— Що вам сказати? Здається, виявляє зацікавленість. Ale, поки не підчепить Рібейріньйо, буде, мабуть, вдавати з себе святу. Тут все відомо наперед.

— А чоловік?

— Цілком на боці полковника. Він уже все знає про Рібейріньйо. А зі мною не хоче мати жодних справ. Хай жінка сміється для Рібейріньйо, танцює з ним, притискується до нього, підтримує йому голову, щоб його краще знудило,— каналії все це подобається. Ale варто лише піддійти мені, і він одразу стає між нею і мною. Типовий професійний альфонс.

— Він бойтесь, що ви зіпсуете йому всю справу.

— Згоден на залишки. Хай Рібейріньйо платить, а я задовольнятимусь вихідними днями... Я думаю, що чоловік не довго огинатиметься. Мабуть, йому вже відомо, що я син місцевого політичного лідера. Тому стосовно мене йому слід поводитися дещо інакше.

Шіко Молеза приніс сніданок. Насіб вийшов із-за прилавка і сів за один із столиків, пов'язавши серветку навколо шиї.

— Ну, побачимо, що вона за куховарка?..

— Нова? — поцікавився Тоніко.

— Ніколи не доводилося бачити такої вродливої смаглявки! — лініво процідив Шіко Молеза.

— А ви мені казали, що вона страшна, наче відьма. Безсоромний ви араб. Хотіли втійти правду від товариша?

Насіб розібрав посуд, поставив на столі їжу.

— О! — вигукнув він, вдихнувши аромат курячої кабідели¹, смаженої солонини, рису, квасолі і банана, нарізаного кружальцями.

¹ К а б і д е л а — страва з пташиних потрухів та крові, тушкована на вині.

— Справді гарненька? — розпитував Тоніко Шіко Молезу.

— Мало сказати гарненька...

Тоніко схилився над тарілкою.

— І ви ще кажете, що вона не вміє варити? От брехливий турок...

Насіб запросив його до столу:

— Тут вистачить для двох, пригощайтесь.

Біко Фіно відкрив пляшку пива, поставив її на стіл.

— Що вона зараз робить? — запитав Насіб у Шіко.

— Про щось бесідує з матір'ю. Здається, про спіритизм. Вірніше, говорить мама, а вона лише слухає і сміється. А коли вона сміється, сеньйоре Насібе, можна просто отетеріти.

— О! — знову вигукнув Насіб, покуштувавши справу. — Це ж манна небесна, сеньйоре Тоніко. Тепер, дякувати богові, мене будуть гарно обслуговувати.

— За столом і в ліжку? Чи не так, турку?..

Насіб доскочку наївся і після того, як Тоніко пішов, розлігся за звичкою у шезлонгу в затінку дерев. Він узяв байянську газету майже тижневої давності і запалив сигару, потім розправив вуса. Насіб був задоволений життям, ранковий сум розвіявся. Згодом він сходить у дядькову лавку і придбає там дешеву сукню та пару кімнатних туфель. Треба домовитись з куховаркою про закуски і солодощі для бару. Ніколи б не міг подумати, що ця біженка, така непоказна на вигляд, вся в лахмітті, вміє так кухварити... І що бруд тайтъ таку чарівну жінку... Він мирно заснув. Вітер з моря лагідно перебирає його вуса.

Ще не продзвонило п'ятої години вечора, і в податковому бюро, а також у інших установах було повно відвідувачів, коли схвильований Нью-Гало з номером «Діаріо де Ільєус» в руках увірвався в бар. Насіб подав йому вермут і зібрався був розповісти про нову куховарку, але той голосно гукнув своїм гугнявим голосом:

— Почалося!

— Що?

— Ось сьогоднішня газета. Щойно вийшла... Читайте...

На першій шпальті було надруковано довжелезну статтю, набрану жирним шрифтом. Заголовок простирався над чотирма колонками: «Обурлива зневага до бухти». Різка критика була спрямована головним чином на адресу префектури і Алфредо Бастоса — «депутата палати штату», обраного населенням Ільєуса, щоб той «відстоював святі інтереси району какао» і який забув про це.

Тихий голос цього депутата лунає лише тоді, писалося в статті, коли треба похвалити дії уряду; цей парламентарій уміє вигукувати лише «дуже добре!» та «підтримую!». В статті критикувалося префекта, одного з кумів полковника Раміро,— «нікчемну посередність, здатну лише на низькопоклонство перед впливовою особою — місцевим ка-сіком»¹, а також висувалося звинувачення проти політичних діячів, що по-nehлюйському ставляться до питання ільєуської гавані. Як привід для статті було використано вкорашній випадок: пароплав «Іта», що сів на мілину.

Найважливішої і найневідкладнішої проблеми району, яка становить альтернативу місцевого прогресу і означає або достаток і цивілізацію, або відсталість і злидні,— проблеми бухти Ільєуса, або, іншими словами, «величезної проблеми безпосереднього експорту какао», не існує для тих, хто «захопив за сприятливих умов командні висоти». Потім ішла убивча тирада, яка закінчувалась прозорим натяком на Мундіньйо, де нагадувалось, що «люді з високорозвиненими громадянськими почуттями мають намір у зв'язку із злочинною байдужістю муніципальної влади взятися за цю проблему і розв'язати її позитивно. Славетні і хоробрі мешканці Ільєуса, міста сивих традицій, зуміють засудити, покарати і винагородити по заслугах!»

- Справа серйозна, хлопчику...
- Стиль схожий на докторський.
- А мені здається, це робота Езекіела.
- Ні, Доктора. Я впевнений. Езекіел набрався вчора в кабаре. Стаття викличе шум...
- Шум?! Ви оптиміст... Буде грім і ще чорт батька зна що!
- Чого доброго, може розпочатися сьогодні, тут же, в барі.
- Чому тут?
- А бенкет автобусної компанії, ви забули! Прийдуть всі: префект, Мундіньйо, полковник Амансіо, Тоніко, Доктор, Калітан, Мануел дас Онсас; навіть полковник Раміро Бастос обіцяв узяти участь.
- Полковник Раміро? Адже він тепер вечорами і на вулицю не виходить.
- А він сказав, що прийде. Він людина слова і обо-

¹ Касік — вождь індіанського племені в Латинській Америці; тут — вождь, керівник.

в'язково прийде; ось побачите. Не виключено, що обід закінчиться суперечкою...

Нью-Гало потирає руки.

— Весело буде, весело... — Він пішов у податкове бюро, залишивши розгубленого Насіба.

Прийшли офіціанти, найняті для бенкету; вони почали готувати залу, зсувувати докупи столики. Майже в той же час суддя з пачкою книг під пахвою влаштувався зовні із Жоаном Фулженсіо та Жозуе. Вони спостерігали за Глорією, яка сиділа біля свого вікна. Суддя вважав, що її постійна присутність на майдані шокує порядних людей міста. Жоан Фулженсіо сміявся, не погоджуючись з ним.

— Глорія — це соціальна необхідність, сеньйоре, її слід розглядати як суспільно корисний інститут, щось на зразок товариства імені Руя Барбози, гуртка Тринадцятого травня або будинку для старих. Глорія виконує в суспільнстві важливу роль. Те, що вона не залишає свого вікна і час від часу з'являється на вулиці, підіймає на вищий щабель один з найважливіших аспектів життя міста — сексуальне життя. Вона виховує у юнаків смак до вроди і, дозволяючи чоловікам некрасивих жінок (а таких, на жаль, в нашому місті більшість) мріяти про неї, надихає їх на виконання матримоніальних обов'язків, які в іншому випадку були б для них важким тягарем.

Суддя милостиво погодився:

— Чудовий захист, мій любий, вартий і захисника, і підзахисної. Але, між нами кажучи, це ж несправедливо: стільки м'яса для одного чоловіка. Та ще й для такого худорлявого і мізерного... Якби вона хоч не сиділа цілий день на видноті...

— А ви гадаєте, що з нею ніхто не спить? Помиляєтесь, мій любий суддя, помиляєтесь.

— Та що ви кажете? Невже хтось осмілився?

— Більшість чоловіків нашого міста, вельмишановний! Коли вони сплять з жінками, то думають про Глорію, а отже, з нею вони і сплять.

— Звичайно, сеньйоре, я мусив одразу здогадатись, що ви жартуєте...

— Як би там воно не було, але ця молодичка у вікні вельми спокуслива, — сказав Жозуе. — Вона так і обпікає чоловіків своїм поглядом...

До них хтось підійшов, розмахуючи свіжим номером «Діаріо де Ільєус»:

— Бачили?

Жоан Фулженсіо і Жозуе уже були поінформовані.

Суддя взяв газету і насунув на носа окуляри. За іншими столиками стаття уже обговорювалась.

— Ну, що ви скажете?

— Тепер спалахне політична боротьба... Сьогоднішній обід буде цікавим.

Жозуе й далі розводився про Глорію:

— Що в цій історії найдивовижніше? А те, що до цього часу ніхто не спробував завітати до неї. Для мене це загадка.

Учитель Жозуе був новачком у цих краях, його привіз Енох, коли засновував свій коледж. І хоча Жозуе відразу акліматизувався, почав відвідувати «Папеларія Модело», і бар «Везувій», з'являтися в кабаре, виголошувати промови на святах, вечеряти в будинках розпусти, він ще не знав багато дечого в історії Ільєуса. І доки решта обговорювала статтю в «Діаріо», Жоан Фулженсіо розповів йому про те, що сталося між полковником Коріолано і Тоніко Бастосом незадовго до приїзду Жозуе в Ільєус, коли полковник поселив Глорію в цьому будинку.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Полковник привіз Глорію в місто, розповів Жоан Фулженсіо — цей справжнісінський довідник всіх подій та історій Ільєуса, і поселив її в найкращому із своїх будинків, де до переїзду в столицю штату мешкала його родина. Старі діви були шоковані цим кроком, а на мулатку почав накидати оком місцевий донжуан — нотар Тоніко Бастос, улюблений син полковника Раміро, чоловік ревнивої дружини і батько двох гарних дітлахів, людина елегантна, одягнена недільними днями в жилетку.

Звичайно, ця історія зовсім не нагадує ідилію Жуки Віані і Шікіні. Жозуе уже чув про них? Йому відомі комічні і сумні подробиці? Причому сумних було значно більше, аніж комічних,— адже ільєуський гумор має трохи похмурий характер. Глорія і Тоніко не гуляли на пляжі, не ходили, побравшись за руки, біля причалів порту, і Тоніко ще не ризикнув постукати вночі в двері Глорії. Він лише дозволяв собі частіше провідувати її і дарувати їй цукерки, придбані в барі Насіба, а також справлятися про здоров'я і питати, чи не треба їй чого-небудь. Сумні погляди та компліменти — далі маestro Тоніко ще не заходив.

Давня дружба зв'язувала полковника Коріолано з родиною Бастосів. Раміро Бастос хрестив полковникового сина, вони були політичними однодумцями, часто зустрічалися. З цього іскористався Тоніко, коли пояснював дружині, неймовірно огрядній і ревнивій доні Олзі, що йому необхідно, задля дружніх зв'язків і спільноті політичних інтересів з полковником, відвідувати по обіді цей осиротілій будинок. Дона Олга піdnимала свої монументальні груди:

— Якщо треба, Тоніко, якщо полковник тебе запрошує, іди. Але дивись! Коли я довідаюсь про щось таке, коли почую що-небудь...

— В такому разі, люба, щоб у тебе не було підозр, я краще не піду. Щоправда, я пообіцяв Коріолано... — Солодкі слова у цього Тоніко, казав Капітан. На думку дони Олги — от бідолашна! — не було чоловіка поряднішого від нього, не було чоловіка, якого так би переслідували жінки, незаміжні і заміжні, утриманки і всі без винятку повії. Проте її не полишили сумніви, і вона контролювала кожен крок свого чоловіка, щоб він, боже борони, не підався спокусі. Погано ж вона його знала...

Так терпінням і цукерками Тоніко «готував для себе ложе відпочинку», як обережно висловлювались в «Папеларія Модело» і в барі. Але перш ніж сталося те, що мало статися неодмінно, полковник Коріолано дізнався про відвідини Тоніко, про його карамельки і пристрасні погляди. Він раптово прибув до Ільєуса посеред тижня, прийшов у будинок Тоніко, де містилася також його нотаріальна кантора, на той час переповнена відвідувачами.

Тоніко Бастос зустрів товариша радісними вигуками і, обнявши, поплескав його по спині — він був людиною виняткової щирості і симпатії. Коріолано привітався, взяв у Тоніко стілець, сів, ударив нагаєм по халівах своїх брудних чобіт і сказав, не підвищуючи голосу:

— Сеньйоре Тоніко, до мене дійшли чутки, що ви зарадились до будинку моєї прийомної доньки. Я широко цінував вашу дружбу, сеньйоре Тоніко. Я знаю вас ще з дитячих літ. Тому я хочу, як давній товариш, дати вам пораду: не приходьте туди більше. Я дуже любив Жуку Віану, сина небіжчика Віани, моого партнера в покері, і теж знову його ще зовсім дитиною. Ви пригадуєте, що з ним трапилось? Він зацікавився, як на гріх, маленькою Шікіньєю, бідолаха...

В канторі запанувала напруженна тиша. Тоніко, затинаючись, промовив:

— Але, полковнику...

Коріолано вів далі, не підвищуючи голосу і граючись нагаєм:

— Ви молодий, вродливий і показний чоловік, у вас не- мало різних жінок, які упадають за вами. Я ж — людина літня, яка немало горя зазнала на віку, дружина моя по- мерла, залишилась у мене одна Глорія. Мені подобається ця дівчина, і я хочу, щоб вона була тільки моєю. Я ніколи не мав звички утримувати жінок, які належать іншим.— Він усміхнувся.— Я ваш друг, тому й попереджаю вас: облиште свої прогулянки в тих краях, а тим більше ві- зити.

Нотар зблід, у конторі запанувала могильна тиша. При- сутні перезиралися. Мануел дас Онсас, який завітав за- вірити підпис, пізніше стверджував, що в повітрічувся «запах покійника», а на свійнюх він ніколи не нарікав — не одне вбивство часів боротьби за землю лежало на його совісті. Тоніко почав виправдовуватись: це, мовляв, на- клеп, підлій наклеп його ворогів і ворогів Коріолано. Він справді провідував Глорію лише для того, щоб запропону- вати дівчині, якій симпатизує полковник і яку постійно ображають, свої послуги. Це витівки тих, хто шельмує Коріолано за те, що він поселив Глорію на майдані Сан- Себастіян, в будинку, де жила колись його родина, тих, хто відвертається від дівчини, хто плює їй услід, коли вона проходить поряд,— ці люди і плетуть зараз підлу інтригу проти нього, Тоніко. Він лише хотів привселюдно вислови- вити свою повагу до полковника і солідарність з ним. У нього з Глорією нічого не було, і ні про що таке навіть гадки не мав. Солодкі слова були у Тоніко. Нічого й ка- зати!

— Що у вас з нею нічого не було,— це мені відомо. А коли б щось було, я не прийшов би сюди і наша роз- мова мала б зовсім інший напрямок. Та не виключено, що у вас були якісь наміри, за це я не можу ручатися. Але наміри лишаються намірами. Від них ані холодно, ані жарко... І все ж таки вам слід чинити так, як роблять інші: відвертатися від неї. Це саме те, що цілком влашто- вує мене. А тепер, коли я вас попередив, годі про це.

Він одразу ж перевів розмову на іншу тему, немовби лише для цього і прибув сюди. Потім перейшов на житлову половину будинку, привітався з доною Олгою, поплескав дітлахів по щоках.

Тоніко Бастос перестав ходити по вулиці, де живе Гло- рія, а вона з того часу ще більше страждає від самотності

і суму. Місто набалакалося на цю тему досхочу: «Ліжко провалилося, перш ніж він ліг на нього», — говорили одні. «І провалилося з тріском», — додавали безжалісно, як і личить справжнім Ільєусцям, інші. Попередження полковника Коріолано пішло на користь не лише Тоніко: чимало чоловіків вирішили облишити свої наміри, які довгими ночами навіювали тривожні сни, породжені спогляданням бюста Глорії, а також її усмішки, що опромінювала очі і вуста, «вологі од бажання», як досить вдало, в одній із своїх поезій, висловився Жозуе. Але виграли від цього, як стверджував Жоан Фулженсіо, закінчуячи розповідь, перш за все старі і некрасиві дружини, бо, як він уже казав судді, Глорія приносила суспільству користь, піднімаючи на вищий щабель сексуальне життя Ільєуса, все це феодального, незважаючи на всебічний і безсумнівний прогрес.

ПОЧИНАЄТЬСЯ БЕНКЕТ

Всупереч сумнівам і тривогам Насіба, обід на честь відкриття автобусного маршруту пройшов тихо і мирно. Ще не було сьомої години і ледве встигли вийти останні відвідувачі, любителі аперитиву, а росіянин Яків, потираючи руки і сміючись, вже крутився біля Насіба. Він також збуджено читав статтю в газеті і теж тривожився за долю бенкету. Запальні люди в цьому Ільєусі... Його компаньйон Моасір Естрелла чекав у гаражі на прибуття автобуса із запрошеними з Ітабуни — мало прибути десь біля десяти осіб, серед них префект і суддя. І раптом з'являється ця зlossenасна стаття, що сіє розбрат, недовіру і ворожнечу серед запрошених.

— Вона ще наробить чимало лиха.

Капітан, який прийшов завчасно, бо мав намір зіграти партію в шашки, конфіденціально повідомив Насібу, що стаття — це лише початок. Їх буде ще ціла низка, і взагалі справа не обмежиться самими лише статтями, Ільєусові доведеться пережити знаменні дні. Доктор, чий пальці були забруднені чорнилом, а очі палали вогнем славолюбства, мимохідь забіг у бар, повідомивши, що страшенно заклопотаний. Що ж до Тоніко Бастоса, то він не повернувся, оскільки його викликав до себе полковник Раміро.

Першими прибули запрошені з Ітабуни, вони ніяк не могли нахвалитися подорожжю — автобус здійснив рейс лише за півтори години, незважаючи на те, що дорога

ще не скрізь висохла. Приїжджі дещо зарозуміло роздивлялися ільєуські вулиці, будинки, церкву, бар «Везувій», склад вин, кінотеатр «Ільєус» і приходили до висновку, що Ітабуна — набагато красивіша. В Ільєусі немає таких церков, такого кінотеатру, немає споруд, які могли б піти в порівняння з новими будівлями Ітабуни, барів з таким широким вибором напоїв, кабаре, таких багатолюдних і гомінливих. Саме в цей час почала розвиватися конкуренція між двома найбільшими містами зони какао. Ітабунці говорили про нечуваний прогрес і дивовижне зростання їхнього краю, який ще кілька років тому був одним з районів Ільєуса — селищем із назвою Табокас. Вони сперечалися з Капітаном, обговорювали проблему гавані.

Родини ільєусців прямували в кіно, щоб побачити дебют факіра Сандри. Приваблені пожвавленням у барі, вони поглядали на поважних персон, що зібралися там, на великий стіл у формі літери «Т». Яків і Моасір зустрічали запрошених. Мундіньйо Фалкан прийшов з Кловісом Костою, і це у багатьох викликало зацікавлення. Експортер обнявся з деякими ітабунцями, серед них були і його клієнти. Полковник Амансіо Леал, що бесідував з Мануелом дас Онсасом, розповів про Жезуййо, який, з дозволу судді, виїхав на свою фазенду, де й чекатиме суду. Полковник Рібейріньйо не зводив очей з дверей кінотеатру, не втрачаючи надії першим побачити Анабелу. Розмова ставала загальною, говорили про вчорашиє вбивство, про похорони, про справи, про закінчення дощів, про майбутній урожай, про Анабелу і принца Сандру, але ретельно обміниали гавань і статтю про неї в «Діаріо де Ільєус», немов боялися починати ворожі дії; ніхто не бажав брати на себе таку тяжку відповідальність.

Десь біля восьмої, коли вже почали бути сідати за столи, хтось біля дверей бару сказав:

— А ось і полковник Раміро Бастос з Тоніко.

Амансіо Леал рушив їм назустріч. Насіб аж підстрибнув: атмосфера згущувалась, сміх був фальшивим, тепер він помітив револьвери під одягом. Мундіньйо Фалкан розмовляв з Жоаном Фулженсіо, Капітан підійшов до них. На протилежному боці майдану, біля воріт Малвіни, гуляв учитель Жозуе. Полковник Раміро Бастос увійшов у бар змореною ходою, опираючись на костур, і привітався до всіх по черзі. Зупинившись поряд з Кловісом Костою, потиснув йому руку.

— Як газета, Кловісе? Розцвітає?

— Дякую, полковнику, все гаразд.

Потім затримався трохи біля групи, в якій були Мундіньйо, Жоан Фулженсіо і Капітан, поцікавився поїздкою Мундіньйо, присоромив Жоана Фулженсіо, що той давно був у нього, перекинувся жартом з Капітаном. Насіб широ захоплювався старим: його, мабуть, душить лють, але зовні ніхто цього не помітить. Полковник дивився на своїх супротивників, на людей, що вирішили боротися з ним, вирішили відняти в нього владу так, немов перед ним були нерозумні діти, що не становлять жодної небезпеки. Його посадили на почесне місце, поміж двома префектами, а Мундіньйо сів неподалік — між двома суддями. Потчали подавати страви, приготовлені сестрами Дос Рейс.

Спершу відчувалась якась стриманість і ніяківість. Іли і пили, розмовляли і сміялися, а все ж відчували підсвідому тривогу, немов чогось чекали. Полковник Раміро Бастос не доторкнувся до їжі, а лише пригубив склянку з вином. Його короткозорі очі зупинялись то на одному гостеві, то на іншому. Затримавшись на Кловісу Кості, Капітані і Мундіньйо, вони потемніли. Раントом він запитав, чому немає Доктора, і висловив жаль в зв'язку з його відсутністю. Потроху настрій змінювався на краще, почали розповідати анекdotи, згадували танці Анабели, високо оцінювали страви, приготовлені сестрами Дос Рейс.

Нарешті настав час промов. Росіянин Яків і Моасір попросили Езекієла Прадо виступити від імені автобусної компанії, що влаштувала обід. Адвокат підвівся; він чимало хильнув, і язик його трохи заплітався, але все ж чим більше він пив, тим красномовніше виступав. Аманcio Леал щось тихо сказав Маурісіо Каїресу, очевидно, попередив його, щоб слухав уважніше. Якщо Езекієл, чия лояльність до полковника Раміро похитнулася за час останніх виборів, зачепить питання про гавань, то йому, Маурісіо, доведеться дати відповідь на цей недоречний виступ. Проте Езекієл в цей хвилюючий день обрав за основну тему питання дружби між Ільєусом та Ітабуною, містами-братьями зони какао, нині з'єднаними ще й новою автобусною трасою. Ця траса — «грандіозний зачин» таких ділових людей, як Яків, «виходець з крижаних просторів Сибіру», що прибув сюди стимулювати прогрес цього бразильського куточка,— при цьому на очі Якова, котрий насправді народився на київській околиці, мимоволі набігла слізоза,— і Моасір, який завдяки своїм зусиллям став прикладом працьовитості. Моасір скромно потупився, а навколо лунали схвальні вигуки. Тут оратор узяв розгін і почав широко висвітлювати питання цивілізації, прогресу, накреслив велике

майбутнє для зони какао, яка, поза всяким сумнівом, «не забаром досягне найвищого рівня культури».

Префект Ільєуса у нудній і довгій промові вітав мешканців Ітабуни, представлених на святі такими визначними особами. Префект Ітабуни, полковник Арістотелес Пірес, який задумливо спостерігав за всім, що діялося на бенкеті, коротко подякував йому у своєму виступі-відповіді. Потім надали слово Маурісіо Каїресу, він вирішив почастувати присутніх «на десерт» висловлюваннями з біблії, а наприкінці виголосив тост за «бездоганного ільєусця, якому ми багато чим зобов'язані, за шановну і достойну людину, невтомного адміністратора, зразкового батька і голову родини, керівника і друга, полковника Раміро Бастоса». Всі випили, і Мундіньйо також підніс чарку за здоров'я полковника. Не встиг ще Маурісіо Каїрес сісти, як з келихом в руках підвісся Капітан. Він сказав, що хоче теж виголосити тост, скориставшись з цього свята, яке символізує новий крок на шляху до прогресу зони какао. Тост за людину, яка прибула з великого південного міста, щоб у цьому районі знайти застосування своїм коштам, своїй винятковій енергії, своїм даним державного діяча і своєму патріотизму. За цю людину, якій Ільєус та Ітабуна вже багато чим зобов'язані, чиє ім'я негласно зв'язане з цією автобусною компанією, як і з усім іншим, що за останні роки зроблено для мешканців Ільєуса,— за Раймундо Мендеса Фалкана піднімає він свого келиха. Тепер надійшла черга полковника випити за здоров'я експортера. Як згодом розповідали, протягом усієї промови Капітана Амансіо Леал тримав руку на револьвері.

Проте нічого не трапилося, хоча всі зрозуміли, що з цього дня Мундіньйо очолить опозицію і розпочнеться боротьба. Але вже не така, як бувало під час воєн за землю. Тепер зброя і засідки, підпал нотаріальних контор і підробка документів не вирішували справи. Жоан Фулженсіо сказав судді:

— Замість пострілів — промови... Так воно краще.

Але суддя завагався:

— Все одно це завершиться стріляниною, згадаєте мое слово.

Полковник Раміро Бастос у супроводі Тоніко незабаром пішов додому. Решта гостей усілися за столиками, продовжуючи пити. В окремій кімнаті зібралася компанія гравців у покер, де хто попрямував до кабаре. Насіб підходив то до одного гурту запрошених на бенкет, то

до іншого, підганяв офіціантів. Пили багато. В самий розпал бенкету він одержав записку від Різолети; приніс записку хлопчик. Вона неодмінно має побачитись з ним вночі у «Батаклані». Внизу підпис — «твоє звірятко Різолета». Араб вдоволено всміхнувся. Біля каси лежав пакунок для Габрієли: ситцева сукня і пара сандалів.

Закінчився сеанс у кінотеатрі, і бар заповнили відвідувачі. Насіб не мав жодної хвилини вільного часу. Тепер майже всі відвідувачі сперечалися з приводу статті. Щоправда, дехто ще обговорював учораши вбивство; сімейні люди, які відвідали кінотеатр, розхваливали на всі лади фокусника. Та, правду кажучи, стаття в «Діаріо де Ільєус» була таки темою більшості розмов. Бар гув, неначе розтривожений вулик, до пізньої ночі. Було вже десь біля першої, коли Насіб замкнув касу і рушив у кабаре. Там за одним із столиків сиділи Рібейріньйо, Езекієл і ще хтось: Анабела умовляла їх написати відгук у альбомі про її танці. Нью-Гало, романтик за вдачею, нарекслів: «Ти, о танцівнице, ти — уособлення справжнього мистецтва!» Езекієл Прадо, що набрався сивухи, дописав кривулястими літерами: «Я хотів би стати коханцем цього справжнього мистецтва!» Принц Сандра не випускав із зубів свого довжелезного мундштука, імітованого під слонову кістку. Рібейріньйо, що поводився з принцом запанібрата, плескав його по спині і розповідав про достатки своєї фазенди.

Різолета чекала Насіба. Вона відвела його в куток зали і розповіла про свої прикроці: вона прокинулась сьогодні сама не своя, знову нагадує про себе стара хвороба, яка давно вже мутила її; довелося викликати лікаря. А в неї зовсім немає грошей, навіть на ліки, і ні в кого попросити, вона майже ні з ким тут не знайома. Вона вирішила звернутися до Насіба — він був таким лагідним минулої ночі...

Араб дав їй асигнацію, щось пробурмотівши при цьому. Різолета погладила його по голові:

— Я одужаю десь днів за два-три і пришлю по тебе...

Насіб поспішав до виходу. Чи вона справді хвора, чи влаштовує комедію, щоб виманити в цього гроші і повечеряти з яким-небудь студентом або прикажчиком? Насіб відчув мимовільне роздратування, він думав піти до неї і в її обіймах забути цей важкий день — похорони, клопоти і тривоги навколо бенкету, політичні інтриги. Після такого дня, особливо, коли він так невдало завершується, людина нагадує вичавлений лимон. Насіб тримав

у руках пакунок для Габрієли. Погасли вогні, з'явилася танцівниця, одягнена в пір'я. Полковник Рібейріньйо гукнув офіціанта і замовив шампанське.

НІЧ ГАБРІЄЛИ

Насіб зайшов до вітальні й скинув черевики. Майже цілий день він провів на ногах, переходячи від столика до столика. Яке це задоволення роззутися, зняти шкарпетки, поворушити пальцями, походити босим і нарешті одягнути старі хатні капці. Насіб задумався. Анабела, мабуть, уже закінчila свій номер і тепер сидить з Рібейріньйо, попиваючи шампанське. Тоніко Бастос чомусь не з'явився. А принц? Його звати Едуардо да Сілва, і за документами він актор. Він цинік. Запобігає перед фазендейро, штовхає дружину в його обійми, торгує її тілом. Насіб стенув плечима. А може, він просто бідняк, для якого Анабела нічого не означає: випадковий зв'язок та спільна робота — тільки і всього. А для принца це було додатковим заробітком, з його обличчя видно, що він немало голодував. Немає слів, брудний заробіток, але де він є чистим? Чи варто докоряті і звинувачувати принца? Ще не відомо, чи не порядніший він од товаришів Осмундо — його колег по літературних вечорах, партнерів по грі в покер, друзів, з якими відвідував бар, клуб «Прогрес» і не раз розмовляв про жінок? Чи не порядніший він од цих чесних громадян, що не захотіли віднести тіло друга на цвинтар?.. Ось Капітан — людина порядна, бідняк, у нього немає ніяких коштів, крім платні федерального збирача податків; та хоч він не плантатор какао, у нього на все є свій погляд, і свої переконання Капітан відстоює скрізь. Капітан не був близьким другом Осмундо, але прийшов на похорони і ніс домовину. А його промова під час обіду? Він голосно назвав ім'я Мундіньйо в присутності полковника Раміро Бастоса.

Пригадавши бенкет, Насіб затремтів. Адже справа могла дійти до стрілянини; його щастя, що все обійшлося миром. Проте це був лише початок, як сказав Капітан. У Мундіньйо є гроші, зв'язки в Ріо, друзі у федеральному уряді, він не «якась потолоч» на зразок теперішнього лідера опозиції — літнього, горбатого доктора Онорато, цілком залежного від Раміро Бастоса, котрий влаштовував на роботу його синів. Мундіньйо багатьох залучить на свій бік, посіє розбрат в колах фазендейро, що ухвалюють наслідки виборів, він ще завдасть декому клопотів. Тільки б йому

вдалося, як він обіцяв, залучити до роботи інженерів, а також роздобути драгу для розчищення входу в гавань... Він міг би взяти владу в Ільєусі до своїх рук, а Бастосів піддати остракізму. Старий уже зовсім став немічним; Алфредо засідає в палаті штату тільки тому, що він його син; але ж він лише непоганий дитячий лікар, і не більше... Що ж до Тоніко, то він не родився для політики, не родився керувати, наказувати, створювати і руйнувати створене. При умові, що справа не стосується жінок. Сьогодні він не прийшов у кабаре. Напевне, щоб не встрявати в суперечки з приводу статті, адже він не любить сперечатися. Насіб похитав головою. Він був другом обох угруповань: Капітана і Тоніко, Амансіо Леала і Доктора, він випивав з ними, грав у карти і шашки, розмовляв, відвідував будинки розпусти. Від них залежав його заробіток. І ось тепер вони опинилися на протилежних берегах стрімкої політичної річки. Лише на одне у них були спільні погляди — зрадлива жінка заслуговує смерті; ні Капітан, ні навіть родич, в чиєму будинку лежала Сіньязінья, жодним словом не висловили їй свого співчуття. Якого біса прийшла туди дононка Мелка Тавареса, ця дівчина, за якою так пристрасно зітхає Жозуе, мовчазна, з вродливим личком і неспокійними очима, що немов ховають якусь тайну? Одного разу, коли вона з подругами купувала в барі шоколад, Жоан Фулженсіо сказав:

— Ця дівчина не схожа на інших, вона з перцем.

Чим вона не схожа на інших і що цим хотів сказати такий освічений Жоан Фулженсіо, коли згадав про її вдачу? І справді, вона прийшла до покійниці, принесла їй квіти в той час, як її батько зайшов до Жезуїнью, «щоб обняти його». Адже ж він сам говорив про це Насібу на невільничому ринку. Якого ж, справді, дідька його дононка, дівчина на виданні, приходить в дім, де стоїть домовина Сіньязінії? Світ розколовся: батько з одного боку, дононка з протилежного. Як це все складно, ні, він не може цього зрозуміти, це понад його сили, він лише господар бару, і йому ні до чого ці роздуми, від яких пухне голова. Йому треба заробляти гроші, щоб купити колись плантацію какао. Дасть бог, він таки досягне своєї бажаної мети. Може, тоді він зможе подивитися в очі Малвіни і розгадати її таємницю. А може, в гіршому випадку, найняти будиночок для коханки на зразок Глорії.

Насіба діймала спрага, і він пішов на кухню напитися води. Там він побачив пакунок, принесений з дядькової крамниці, згадав про сукню і сандалі для Габрієли і зу-

пинився, вагаючись. Мабуть, краще віддати все це їй завтра або покласти пакунок біля порога її кімнатки, щоб вона знайшла його, коли прокинеться, немов на різдво... Він усміхнувся і взяв пакунок. Жадібно, великими ковтками напився води; він багато хильнув у час обіду, допомагаючи подавати страви на столи.

Місяць підбився високо, освітлюючи гуяви, що росли у дворі. Двері до кімнати служниці були відчинені. Мабуть, через спеку Філомена завжди замикалася на ключ, стара боялася злодіїв і оберігала свій скарб — святі ікони. Місячне світло пробивалося всередину кімнати. Насіб увійшов; треба, очевидно, покласти пакунок в ноги Габрієлі, хай вона злякається вранці. А наступної ночі, можливо...

Його очі вдивлялися в темряву. Місячний промінь падав на ліжко, освітлюючи ногу Габрієлі. З наростаючим хвилюванням Насіб вступився в неї очима. Він розраховував провести цю ніч в обіймах Різолети, з такою, власне, метою і йшов у кабаре, заздалегідь смакуючи витончені ласки повії великого міста. Ale його бажання залишилося незадоволеним. I ось він побачив смагляву шкіру Габрієлі, її ногу, що звисала з ліжка. Він угадував її тіло під залатаною ковдрою. I цей запах гвоздики, від якого паморочилася голова...

Габрієла заворушилася уві сні, коли араб переступив через поріг. Він так і закам'янів посеред кімнати з простираною рукою, не наважуючись доторкнутися до Габрієлі. Навіщо поспішати? A раптом вона закричить, зчинить галас, втече від нього. Він залишиться знову без куховарки, а такої йому довіку не знайти. Краще вже покласти пакунок на ріжечок ліжка. Завтра він довше затримається вдома і спробує завоювати її довіру, рано чи пізно вона все одно належатиме йому.

Його рука здригнулася, коли він клав пакунок. Габрієла підхопилась, розплющила очі, хотіла щось сказати, але побачила перед собою Насіба, який уважно дивився на неї. Інстинктивно вона пошукуала рукою ковдру, але, чи то через ніяковість, чи завдяки хитрощам,— ковдра спорснула з ліжка на підлогу. Вона сіла на ліжкові, ніякovo усміхаючись. Вона ніч намагалася прикрити груди, які тепер виразно було видно при місячному свіtlі.

— Я приніс тобі подарунок,— затинаючись, мовив Насіб.— Хотів покласти його на ліжко. Я щойно увійшов...

Вона усміхнулася і, можливо, хотіла показати, що не боїться його, а може, намагалася підбадьорити свого господаря. Все можливо. Габріела поводилася, як дитина, стег-

на і груди у неї були голі, немовби вона не знаходила в цьому нічого особливого, немовби нічого не знала про ці речі і була цілком непорочною. Вона взяла пакунок у нього з рук.

— Дякую, молодий господарю, хай помагає вам бог.

Вона розв'язала пакунок, погляд Насіба сковзнув по ній. Усміхаючись, приклала сукню до грудей і почала її розіривання.

— Гарна..

Габріела поглянула на сандалі. Насіб задихався від хвилювання.

— Молодий господар такий добрий...

Бажання хвилею піднімалося в грудях Насіба, стискувало горло. Очі в нього потемніли, запах гвоздики паморочив голову, вона відсунула від себе сукню, щоб краще розірвітися, і її наївна нагота знову відкрилася очам Насіба.

— Гарна... Я довго не спала, чекала, доки молодий господар дасть розпорядження, що варити завтра. Але вас ще не було, і я лягла...

— У мене було багато роботи.— Він ледве міг говорити від хвилювання.

— Бідолашний... Ви стомилися?

Вона склала сукню і поставила сандалі на підлогу.

— Дай мені, я повішу її на цвях.

Він доторкнувся до руки Габріели, вона розсміялася.

— Яка холодна рука...

Він не міг більше стримуватись, схопив її за руку, друга його рука торкнулася її грудей, що їх виразно було видно при місяці. Габріела пригорнула його до себе.

— Красень...

Пахощі гвоздики переповнювали кімнату, тіло Габріели випромінювало вогонь, і він палив Насіба, місячне світло вмирало на ліжку. Голос Габріели в паузах між поцілунками ледве чутно шепотів:

— Красень...

ЧАСТИНА ДРУГА

РАДОЩІ І ПЕЧАЛІ ДОЧКИ НАРОДУ НА ВУЛИЦЯХ
ІЛЬЄУСА НА Й ШЛЯХУ ВІД КУХНІ ДО ВІВТАРЯ
(ХОЧА ВІВТАРЯ І НЕ БУЛО ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЙНІ
УСКЛАДНЕННЯ), ПРО ЧАС, КОЛИ У ВСІХ СТАЛО
ЧИМАЛО ГРОШЕЙ І ЖИТТЯ МІСТА ПОЧАЛО
НЕВПІЗНАННО ЗМІНЮВАТИСЬ; ПРО ВЕСІЛЛЯ І РОЗЛУЧЕННЯ,
ПРО ЛЮБОВНІ ЗІТХАННЯ І СЦЕНИ РЕВНОЩІВ,
ПРО ПОЛІТИЧНІ ЗРАДИ І ЛІТЕРАТУРНІ ВЕЧОРИ,
ПРО ЗАМАХИ, ВТЕЧІ, БАГАТТЯ З ГАЗЕТ,
ПЕРЕДВИБОРНУ БОРОТЬБУ
І ПРО КІНЕЦЬ САМОТНОСТІ, ПРО ШЕФ-КУХАРЯ,
ПРО СПЕКУ І НОВОРІЧНЕ СВЯТКУВАННЯ,
ПРО ТАНOK ПАСТУШОК В МАНДРІВНОМУ ЦИРКУ,
ПРО ВОДОЛАЗІВ, ПРО ЖІНОК, ЩО ПРИБУВАЮТЬ
КОЖНИМ НОВИМ ПАРОПЛАВОМ,
ПРО ЖАГУНСО, ЩО СТРІЛЯЮТЬ ВОСТАННЄ,
ПРО ВЕЛИКІ ВАНТАЖНІ КОРАБЛІ В ПОРТУ,
ПРО ПОРУШЕНИЙ ЗАКОН,
ПРО КВІТКУ І ЗІРКУ,

А Б О

Г А Б Р I Є Л А, Г В О З Д И К А І К О Р И Ц Я

РОЗДІЛ ТРЕТИЙ

Таємниця Малвіни

(що народилася для великого майбутнього,
а замкнена в своєму саду)

Мораль похитнулася, звичай зникають,
авантюристи прибувають
з чужих земель...

(З промови адвоката Маурісіо Каїреса)

КОЛИСКОВА ПІСНЯ МАЛВІНІ

*Засни, Малвіно, пташко мила,
Повір у чари власних снів:
Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*В саду мосму, як в темниці,
І квіти — наче вартові.
А може, це мені лиш сниться?
Ta стигне жах в моїй крові.
Рятуйте! Над усі кайдани
Мене домашній «рай» гнітить.
Із чоловіком живеть тираном,
To краще віку вкоротить!*

*...Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*Скрізь чоловікові закони,
І годі сліз, і годі слів:
Він сукні визначить фасони
І запах вибере духів.
Із невблаганністю тирана
Мені він може наказать,
Коли сідати за фортеч'яно,
Коли до церкви вирушать.
Призначить, що мені бажати,
Про що ж — лиш марить уві сні...
Він хоче в мене все забрати,
А сльози залишить мені.*

*...Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*Тож порятуйте, добрі люди,
Покинутъ деспота пора.
Ходить в робинях я не буду,—*

*Кохання прагну і добра!
Нащо тих грошей чорна сила,
Вельможний рід і лоск посад?
Аби лиш серцю був він милий,
А там — нехай хоч і мулат.*

*...Тебе гойдає хвиля біла,
Несе до світлих берегів...*

*Чи, може, з милим, чи сама я
В морську полину далину;
У мене виходу немає —
В морську полину далину.
Щоб не страждати мені довіку,—
В морську полину далину;
Нехай лишусь без чоловіка,—
В морську полину далину.
На білих хвилях од біди
Я попливу, і назавжди!*

*...Ти спи, Малвіно, пташко мила,
Повір у чари власних снів...*

ГАБРІЕЛА З КВІТКОЮ

На майданах Ільєуса, на клумбах, розквітали квіти: троянди, хризантеми, жоржини, стокротки, нагідки. На зелених галявинах, немов червоні бризки, палали пелюстки онзе-орас. В лісових нетрях, в зоні Мальядо, у вологих гаях Уньану і Конкісти цвіли казкові орхідеї. Але не па-хощі квітів, не свіжі па-хощі зелених лісів і садів панували в місті. В Ільєусі пахло сухими зернятами какао. Цей аромат, що йшов від складів, де пакувалось какао, від порту і приміщень експортних фірм, був таким міцним, що в приїжджих паморочилася голова, проте жителі міста до нього звикли і зовсім його не помічали. Па-хощі какао пливли над містом, над річкою, над морем.

На плантаціях достидали плоди какао, і в пейзажі почав брати гору жовтий колір всіх відтінків, навіть повітря стало золотистим. Наближалося збирання врожаю, не-ймовірно щедрого і рясного.

Габріела приготувала величезну тацю із солодощами і другу — ще більшу — з акаражé, абарá, пиріжками з рибою, запіканками. Негреня Туїска, посмоктуючи недокурок, повідомило їй, про що гомонять в барі, і про ті дрібні події, які його особливо зацікавили: так Габріела довідалась, що у Мундінью Фалкана десять пар черевиків, про футбольні матчі на пляжі, про крадіжку в мануфактурній крамниці і про Великий балканський цирк з жирафами, левами, тиграми, слоном і верблюдом, котрий має незабаром прибути до їхнього міста. Габріела слухала його з усмішкою, цирк також зацікавив її:

- А це правда, що він приїздить?
- Ато ж. Уже й оголошення вивішено.

— Колись і до нас приїжджав цирк. Ми з тіткою ходили дивитись. Показували людину, що ковтала вогонь.

Туїска мав свої плани: як тільки прибуде цирк, він супроводжуватиме клоуна, коли той їздитиме містом верхи на верблюді. Щоразу, коли мандрівний цирк напинав свій намет на пустынній рибного базару, повторювалось одне і те ж. Клоун запитував:

— Хто такий блазень?

Діти хором відповідали:

— Він краде жінок...

За різні послуги клоун крейдою робив на лобі Туїски позначку, і його безкоштовно пропускали на вечірні вистави. А коли негреня допомагало уніформістам готувати манеж, воно ставало в цирку своєю людиною і на якийсь час ящик із щітками та ваксою залишався без господаря.

— Якось мене хотіли забрати із собою. Сам директор кликав...

— Уніформістом?

Туїска мало не образився:

— Ні, актором.

— А що ти мав би робити?

Чорне обличчя Туїски засяяло:

— Допомагати в номері з мавпами. І ще танцювати...

Я не погодився лише через матір... — У негритянки Раймунди загострився ревматизм, і вона не могла більше практикувати чужої білизни, тому на життя заробляли сини: Філо, водій автобуса, і Туїска, майстер на всі руки.

— Хіба ти вміеш танцювати?

— А ти не бачила? Хочеш покажу?

І Туїска почав танцювати; він прямо створений для танцю: ноги самі виробляли різні колінця, тіло легко і вільно рухалося, долоні припlessкували в такт. Габріела дивилася на Туїску, вона також любила танцювати, і не втрималася. Залишивши таці і каструлі, закуски і солодощі, підхопила рукою спідницю і закружляла в танці. Тепер на освітленому сонцем дворі танцювало двоє — негреня і мулатка. Вони забули про все на світі. Раптом Туїска зупинився, далі відбиваючи ритм на перекиненій додори дном каструлі. Габріела кружляла, спідниця її розвівалася вітрилом, тіло похитувалося, стегна злегка третміли, обличчя сяяло...

— Господи, а таці...

Вони миттю зібрали все: і солодощі, і закуски. Туїска поставив таці на голову і пішов, насвистуючи танцювальну мелодію. Ноги Габрієли усе ще притупували, вона так любила танці, але на кухні щось зашибіло, і дівчина кинулася туди.

Коли Габріела почула, що Шіко Молеза прийшов снідати, у неї все вже було готово, вона взяла судки, одягла туфлі і рушила до виходу. Габріела понесла Насібові сніданок, а також захотіла допомогти йому в барі, доки Шіко вдома. Але, дійшовши до порога, вона повернулася, ви-

рвала на клумбі троянду і застромила її в косу біля вуха так, що оксамитові пелюстки доторкалися до щоки дівчини.

Цієї моди навчиз її швець Феліпе, що завзято лихословив, коли проклинає служителів культу, і перетворювався у гречного іспанського дворяніна, коли розмовляв із жінкою. «Найвишуканіша мода в світі», — сказав він.

— Всі сеньори в Севільї носять у косах червону троянду.

Він чимало років прожив в Ільєусі, підбиваючи підметки, але все ще розмовляв з акцентом і зміщував іспанські слова з португальськими. Раніше він досить рідко відвідував бар Насіба. Він був перевантажений роботою, ремонтував гнуздечки й сідла, плів нагаї, підбивав підметки до черевиків і чобіт, а у вільний час читав брошури в червоних обкладинках і сперечався в «Папеларіа Модело». Лише в неділю він приходив до бару, щоб зіграти партію в шашки, і мав славу досить сильного супротивника. Тепер він ще до сніданку, в час аперитиву, бував у Насіба щодня. Коли приходила Габріела, іспанець стріпував непокірними, сивими кучерями і сміявся, показуючи свої сліпучо-блілі, немов у юнака, зуби:

— Salve la gracie, ole¹.

І клацав пальцями, немов кастаньєтами. А втім, і інші, раніше випадкові, відвідувачі стали тепер завсідниками бару. «Везувій» процвітав, як ніколи раніше. Солодощі і закуски Габріели з перших же днів зажили слави серед аматорів аперитивів, чимало з них перекочувало до Насіба із портових барів, а це, в свою чергу, не на жарт занепокоїло Плініо Араса, власника «Золотої горілки». Нью-Гало, Тоніко Бастос і Капітан, які по черзі снідали з Насібом, скрізь розповідали дивовижні історії про майстерність Габріели. Її акаражé, її печеня із січеного м'яса з крабами, залита яйцями і загорнута в бананове листя, духмяні пиріжки з м'ясом були оспівані в прозі і віршах; учитель Жозуе присвятив цим стравам строфу з чотирьох рядків, де римував ковбаси з кашасою і куховарку із заваркою. Мундіньо Фалкан попросив у Насіба Габріелу на один день, коли влаштовував у себе обід з нагоди того, що проїздом через Ільєус до нього завітав товариш, сенатор від штату Алагоас. Відвідувачі приходили випити аперитив, зіграти в покер, поласувати приперченими акаражé і солоними пиріжками з рибою, що збуджували

¹ До чого ж гарна! (Ісп.).

апетит. Відвідувачів ставало все більше, чимало з них приводило своїх знайомих, які вже наслухались оповідей про кулінарну майстерність Габрієли. Проте дехто тепер затримувався довше, аніж звичайно, не поспішаючи із сніданком. Все це розпочалося з того дня, як Габріела почала сама приносити страви для Насіба в бар.

Коли вона заходила, навколо лунали захоплені вигуки: всіх чарувала її граціозна хода, її потуплений погляд, її посмішка, що бриніла на вустах і освітлювала обличчя присутніх. Вона заходила, віталася із відвідувачами, що сиділи круг столиків, ішла прямо до прилавка і ставила судки. Раніше в ці години людей в барі було обмаль, та й ті поспішали закінчити сніданок і піти. Тепер чимало було таких, що продовжували аперитив, визначаючи час по приходу Габріели і випиваючи останній ковтк після її появи в барі.

— Нумо, Біко Фіно, чарку «півнячого хвоста»¹.
— Два вермути...
— Зіграємо ще раз? — Кості шурхотіли в шкіряному кисеті і котилися по столу.— Трійця королів на одній...

Габріела допомагала обслуговувати відвідувачів, щоб вони швидше розійшлися, а то сніданок для Насіба прохолоне і втратить смак. Її туфельки плавали по цементній підлозі, розкішні коси були перехоплені стрічкою, ніжне, молоде дівоче обличчя, без жодних слідів косметики, пашіло здоров'ям. Своєю грайливою ходою вона рухалася поміж столиками, хтось говорив їй компліменти, хтось дивився на неї благаючими очима. Доктор поплескував Габріелу по руці, називаючи своєю дівчинкою. Вона до всіх усміхалася і могла б здаватися підлітком, якби не широкі стегна. Раптове пожвавлення щоразу окоплювало відвідувачів, немовби присутність Габріели робила бар гостиннішим і затишнішим.

Зі свого місця за прилавком Насіб бачив, як вона з'являється на майдані з трояндою в чорних косах. Очі араба мружились: судки були наповнені смачними стравами, а він у цей час завжди голодний і ледве стримувався, щоб не з'їсти приготовлені для відвідувачів пиріжки з м'ясом і креветками та інші витончені закуски. Насіб знов, що, коли приходить Габріела, майже за всіма столиками замовляються знову порції аперитиву, виторг збіль-

¹ «Півнячий хвіст» — бразильський аперитив — суміш горілки з вермутом.

шується, до того ж було приємно бачити її вдень, згадати минулу ніч і уявити наступну.

Він тайкома щипав її, торкався до грудей, Габрієла тихо сміялася — їй було приємно.

Капітан кликав дівчину:

— А йди-но поглянь на гру, адже ти моя учениця...

Удаючи з себе суворого батька, він називав Габрієлу ученицею з того дня, коли в майже порожній залі спробував познайомити її з секретами гри в кості. Габрієла сміялася, хитала головою — окрім гри в «осла», вона не зуміла збагнути жодної іншої. Але, коли наставав кінець затяжної партії, Капітан навмисне зволікав час, щоб дочекатися Габрієли, і вимагав її присутності при вирішальних кидках:

— Йди сюди, ти приносиш мені щастя...

Інколи вона приносила щастя Нью-Гало, шевцеві Феліпіе або Доктору.

— Дякую, моя дівчинко, дастъ бог, ти станеш ще вродливішою,— казав Доктор, злегка поплескуючи її по руці.

— Вродливішо? Але ж це неможливо! — протестував Капітан, одразу ж відмовляючись від батьківського тону.

Нью-Гало не говорив нічого, він лише дивився на Габрієлу. Швець Феліпіе розхвалював троянд у її косах.

Він питав у Жозуе, чому б йому не написати сонета, присвяченого цій трояндині, цьому вушкові, цим зеленавим очам? Жозуе відповідав, що сонета тут замало, він напишеш оду або баладу.

Вони вставали, коли годинник видзвонював пів на першу, і йшли, залишаючи щедрі чайові, які Біко Фіно жадібно загрібав своїми брудними руками. Поквалені годинниковим дзвоном, відвідувачі нехотя покидали бар. Коли нікого не залишалося, Насіб починав снідати, Габрієла подавала йому, ходила навколо столика, відкорковувала пляшки і наливала пиво. Її смагляве обличчя сяяло, коли Насіб, гикнувши («Це корисно для здоров'я», — стверджував він), хвалив її страви. Вона прибирала судки, а на той час повертаєшся Шіко Молеза, тепер ішов снідати Біко Фіно. Потім Габрієла ставила шезлонг в затінку, за баром, на ділянці, що виходила на майдан, промовляла: «До побачення, Насібе» — і йшла додому. Араб запалював сигару «Сан Фелікс», брав байянські газети, що вийшли тиждень тому, і стежив за нею, поки вона не зникала за рогом біля церкви. Він милувався її танцюючою ходою, її рухливими стегнами. Але троянди у її косах вже не було.

Насіб знаходив її на шезлонзі,— чи троянда падала випадково, коли дівчина нагиналася, чи то вона витягувала її з кіс і залишала навмисне? Червона троянда із ароматом гвоздики — запахом Габрієли.

ПРО ДОВГОЖДАНОГО, АЛЕ НЕ БАЖАНОГО ГОСТЯ

Еуфорікос, Капітан і Доктор прийшли в бар «Везувій» рано і привели з собою чоловіка років на тридцять з гаком. У нього було відкрите обличчя і спортивний вигляд. Ще до того, як його відрекомендували, Насіб здогадався, що він за один. Нарешті він з'явився, цей такий довгожданий інженер, об'єкт стількох розмов і суперечок...

— Ромуло Вісійра, інженер міністерства шляхів сполучення.

— Дуже приємно, сеньйоре. Радий вам служити...

— Мені також дуже приємно познайомитися з вами.

Ось він, із засмаглим обличчям, коротко підстриженим чубом, невеличким шрамом на лобі. Ромуло міцно потиснув руку Насібу. Доктор усміхнувся із щасливим виразом на обличчі, немовби рекомендував Насібові свого уславленого родича або жінку рідкісної вроди. Капітан пожартував:

— Цей араб — невід'ємна частка нашого міста. Він отруює нас розведеним вином, обдурює в покер і знає все про кожного з нас.

— Не кажіть так, Капітане. А то що подумає про мене добродій інженер?

— А втім, Насіб наш справжній друг,— доповнив свою характеристику Капітан,— і шанована людина.

Інженер, дещо вимушено, усміхнувся, з недовір'ям оглядаючи майдан і вулиці, бар, кіно, сусідні будівлі, з вікон яких визирали допитливі обличчя. Інженер і його нові знайомі розташувалися за одним зі столиків на вулиці. У своєму вікні з'явилася Глорія, вона була у ранковому негліже і розчісувала мокрі після ванни коси. Вона одразу виявила нового чоловіка, роздивилась його і побігла швидше навести святковий туалет.

— Гарна? — Капітан пояснив інженерові причини самотності Глорії.

Насібові забажалося самому прислужитися гостям, він приніс тарілочку з кубиками льоду — пиво було недостатньо холодне. Нарешті інженер у місті! Напередодні «Діа-

ріо де Ільєус» повідомила жирним шрифтом на першій шпальті про те, що на пароплаві «Байїяна» має прибути інженер. «Отже,— в'ідливо резюмувала газета,— ті обмежені і злі люди, які, мов дурносміхи, пророкували провал цього заходу і вперто заперечували не лише те, що інженер сюди приде, але навіть те, що він взагалі існує в міністерстві, мають тепер вимушено посміхатись... Завтра їм доведеться прикусити язики, їхня пиха буде «покарана».

Інженер прибув через Байю і висадився в Ільєусі цього ранку. Стаття була написана в різкому тоні і містила багато образів на адресу супротивників. Щоправда, інженер з'явився з чималим запізненням: минуло понад три місяці відтоді, коли було оголошено про його прибуття. Це було того дня (Насібові він добре запам'ятався, бо саме тоді його залишила стара Філомена і він найняв Габрієлу), коли Мундіньйо Фалкан прибув на «Іті» і, демонструючи, наскільки впливові зв'язки має він у вищих колах, повсюди розповідав про вирішення проблеми гавані. Все залежало від приїзду інженера з міністерства. Ця звістка була для міста сенсацією, нічим не меншою, аніж злочин полковника Жезуїнью Мендонси. Вона означувала початок політичної кампанії по підготовці до виборів наступного року. Мундіньйо Фалкан погодився очолити опозицію і зумів повести за собою чимало людей. «Діаріо де Ільєус», в підзаголовку якої стояло «незалежна інформаційна газета», почала шпетити муніципальну адміністрацію, нападати на полковника Раміро Бастоса і східно висловлюватися на адресу влади штату. Доктор написав низку в'ідливих пасквілів, немов мечем, розмахуючи над головами Бастосів звісткою про прибуття інженера.

В своєму бюро — увесь перший поверх будинку займало приміщення, де пакувалося какао,— Мундіньйо Фалкан розмовляв з фазендейро, але вони не обговорювали справ торгівлі і не провадили переговорів про ціни на новий урожай чи про терміни платежів, вони розмовляли про політику; Мундіньйо пропонував зв'язки, повідомляв про свої плани і задуми, розповідав про вибори так, немов уже одержав на них перемогу. Полковники слухали, слова Мундіньйо спрямлювали деяке враження. Бастоси правили Ільєусом понад двадцять років, їхню владу підтримував час від часу уряд штату, хоча він періодично і змінювався. Мундіньйо ж знайшов підтримку ще вище: йому протегували в Rio, у федеральному уряді. Хіба він не домігся, всупереч бажанню уряду штату, приїз-

ду інженера для обстеження бухти. І це в той час, коли проведення подібних робіт вважалося безперспективним і на ближчий час не планувалося?

Полковник Рібейріньйо, який раніше віддавав голоси виборців, що залежали від нього, за Раміро Бастоса, приїхавши тепер до групи нового лідера і вперше взявся за політику. Він з натхненням їздив від провінції до провінції, провадив переговори зі своїми кумами і здійснював тиск на дрібних землевласників.

Подейкували, що дружба Рібейріньйо і Мундіньйо виникла і зміцніла в ліжку Анабели, танцівниці, привезеної експортером; вона вже залишила свого партнера ілюзіоніста, щоб танцювати винятково для полковника. «Вірогідніше, винятково для полковника і Тоніко!» — думав Насіб. Дотримуючись зразкового політичного нейтралітету, вона спала з Тоніко Бастосом в той час, коли полковник об'їжджав міста і селища. І їх обох вона зраджувала з Мундіньйо Фалканом, коли той прислав їй записку. На нього вона, зрештою, і розраховувала, якщо раптом в цьому жахливому краю з нею трапиться якесь лих.

Чимало фазендейро, особливо молодших, обов'язки яких стосовно полковника Раміро Бастоса не сягали до часів боротьби за землю, позначених кров'ю, погоджувались з Мундіньйо Фалканом щодо аналізу і методів розв'язання ільєуських проблем: треба було прокладати шляхи, використовувати частину прибутків на потреби провінційних районів — Агуа-Прети, Піранжі, Ріо-до-Брасо, Кашоєйра-до-Сул, а також поставити вимогу перед англійцями швидше завершувати будівництво залізничної колії Ільєус — Ітапіра, яке затягувалось на невизначений час.

— Вистачить майданів і парків... Нам потрібні дороги.

Їх особливо надихала перспектива безпосереднього експорту какао за кордон, якщо фарватер бухти буде поглиблено і вирівняно, що дасть змогу заходити в гавань великим кораблям. Прибуток муніципалітету зросте, Ільєус стане справжньою столицею. Ще кілька днів — і прибуде інженер... Але минав тиждень за тижнем, місяць за місяцем, а інженера все не було. Ентузіазм фазендейро почав пригасати; лише Рібейріньйо тримався твердо, він, як і раніше, сперечався в барах, щось обіцяв, комусь погрожував. «Жорнал до Сул», тижневик Бастоса, запитував, «де ж той інженер-привид, наслідок уяви честолюбних і зловмисних чужоземців, які мають авторитет

серед завсідників бару?» Навіть Капітан, душа руху за прогрес Ільєуса, хоч як стримувався, але все-таки нервував, спалахував під час гри в кості, часто програвав.

Полковник Раміро Бастос поїхав у Баїю, хоча друзі й сини радили йому відмовитись від цієї небезпечної для його віку подорожі. Він повернувся десь за тиждень з виглядом переможця і зібрав у себе своїх однодумців.

Амансіо Леал, як завжди вкрадливо і тихо, розповідав слухачам, що губернатор штату запевнив полковника Раміро, немовби міністерство взагалі не призначало інженера для обстеження бухти Ільєуса. Цю проблему розв'язати неможливо, в управлінні шляхів сполучення штату її вже пильно вивчили. Виходу справді немає, і намагатися знайти його — лише надаремне марнувати час. Єдине, що можна зробити, — спорудити новий порт для Ільєуса в Мальядо, за межами бухти. Але ця велетенська будова вимагала б довгих розвідок, мільйонних асигнувань і підтримки федерального уряду, уряду штату і муніципалітету. Оскільки це будівництво буде провадитись в таких величезних масштабах, розвідницькі роботи просуваються повільно, та інакше й бути не може. Треба провести цілу низку досліджень і розвідок ґрунту, копітків і тривалих. Але вони вже розпочалися. Мешканці Ільєуса мають трохи потерпіти.

«Жорнал до Сул» вмістив статтю про майбутній порт, похваливши губернатора і полковника Раміро. «Що ж стосується інженера, — писала газета, — то він, очевидно, назавжди сів на мілину...». Префект, за порадою Раміро, дав наказ озеленити ще один майдан, поряд з новим проміщенням «Банко до Бразіл».

Амансіо Леал, щоразу зустрічаючи Доктора або Капітана, не втрачав нагоди запитати насмішкувато:

— Ну, як там інженер? Коли на нього чекати?

Доктор різко відповідав:

— Сміється той, хто сміється останній.

А Капітан додавав:

— Ви ж нічого не втрачаєте від того, що чекаєте?

— Ви маєте рацію. Але скільки можна чекати?

Іхні суперечки завершувалися тим, що вони гуртом ішли випити. Амансіо вимагав, аби розраховувалися Капітан і Доктор.

— Коли інженер приїде, розраховуватимусь я.

Якось йому закортіло покепкувати з Рібейрінью, але той не на жарт розгнівався і закричав на увесь бар:

— Я не скнара. Хочете, закладемось? Тоді розко-

шелюйтесь. Я ставлю десять конто за те, що інженер приде.

— Десять конто? А я ставлю двадцять проти ваших десяти і даю рік терміну. Чи, може, хочете більше? — Голос у Амансіо був м'який, але в очах горіли люті вогники.

Насіб і Жоан Фулженсіо погодилися стати свідками.

Капітан натискував на Мундіньйо, вимагаючи, щоб той з'їздив до Rio і нагадав міністрові про обіцянку. Експортер відмовлявся. Почалося збирання врожаю, він не міг полищити свої справи напризволяще в такий час. Окрім того, іхати не було ніякої рації, оскільки інженер прибуде обов'язково. Мабуть, затримується завдяки якимось бюрократичним формальностям. Мундіньйо нікому не розповідав про ті ускладнення, що виникли, про трилогу, яка охопила його, коли він довідався з листа свого товариша про відмову міністра від свого попереднього рішення в зв'язку з рішучим протестом губернатора штату Байя. Тоді Мундіньйо вдався до всіх своїх широких знайомств, аби лише досягти позитивного розв'язання цього питання. Не звертався він лише до членів своєї родини. Експортер розіслав силу-силенну листів, телеграм, він прохав і обіцяв. Один з його давніх друзів мав на цю тему розмову з президентом республіки, причому вирішальними чинниками у просуванні цієї вельми складної справи стали (хоча Мундіньйо про це так ніколи і не вінав) імена Лоурівала та Еміліо. Дізnavшись про те, що Мундіньйо рідний брат впливових політичних діячів Сан-Пауло, президент сказав міністрів:

— Зрештою, це справедливе прохання. Термін правління губернатора закінчується, він з багатьма зіпсував відносини, і невідомо, хто буде його наступником. Ми не можемо постійно приставати до думки самоврядування штату...

Кілька днів Мундіньйо жив, охоплений майже панічним страхом. Якщо він програє, йому лишається одне — уклсти валізи і вийхати з Ільєуса. Адже ж не зможе він, зазнавши поразки, лишатися тут і правити за об'єкт глузування і знущання. Доведеться повернутися під надійне родинне крило, ховаючи очі від сорому. Він майже не з'являвся в цей час у кабаре і барах, де на його адресу випадало все більше і більше гострих дотепів.

Навіть Тоніко Бастос, що був довгий час скромним та врівноваженим і делікатно не торкався в присутності прихильників Мундіньйо цього злополучного питання, і

той перестав стримуватись, радіючи з кепських настроїв супротивників. Одного разу між ним і Капітаном відбулася сутичка. Жоану Фулженсіо довелося втрутитися, щоб не дійшло до бійки. Тоніко запропонував, коли вони пили:

— Чому б Мундіньйо не привезти замість інженера ще одну танцівницю? І клопоту менше, і друзям послуга...

Того ж вечора Капітан без попередження з'явився в будинку експортера. Мундіньйо зустрів його стримано:

— Даруйте мені, Капітане, але я не сам. У мене дівчина з Байї, вона прибула сьогоднішнім пароплавом. Мені хотілося б трохи відпочити від справ...

— Я заберу у вас рівно одну хвилину,—згадка про дівку, віписану з Байї, вивела таки Капітана з рівноти.— Чи знаєте ви, що сказав сьогодні в барі Тоніко Бастос? Буцімто ви здатні лише на те, щоб привозити в Ільєус жінок. Жінок, і не більше... Адже інженера немає і досі...

— А що, це мені подобається.— Мундіньйо розсміявся.— Але ви не хвилюйтесь...

— Як же мені не хвилюватися? Час іде, а інженера немає...

— Я заздалегідь знаю все, що ви скажете, Капітане. Ви що, маєте мене за дурня, який сидить склавши руки?

— Чому ви не звернетесь до своїх братів? Адже вони впливові люди...

— Цього я ніколи не зроблю. Та це й непотрібно. Сьогодні я послав у столицю справжній ультиматум. Заспокойтесь і пробачте за такий прийом.

— Годі вам, це я прийшов невчасно...— Капітан почув жіночі кроки в сусідній кімнаті.— І запитайте у Тоніко, кому він віддає перевагу, блондинкам чи шатенкам?

Через кілька днів надійшла телеграма від міністра, в якій вказувалось ім'я інженера і дата його від'їзу до Байї. Мундіньйо скликав Капітана, полковника Рібейріньйо і Доктора. «Призначено інженера Ромуло Вісіру». Капітан узяв телеграму і підвівся:

— Я втру наса Тоніко й Амансіо...

— Ми, жартуючи, виграли купу грошей...— Рібейріньйо підняв руку.— Влаштуємо з цього приводу грандіозну випивку в «Батаклані».

Мундіньйо забрав телеграму в Капітана, ще й попрощав друзів тримати в таємниці те, що їм стало відомо. Найбільшого ефекту буде досягнено тоді, коли газета

вмістить повідомлення про приїзд інженера до Баїї. Десять у глибині душі він побоювався, що губернатор знову може натиснути на міністра і той знову відступить. І лише через тиждень, коли інженер уже висадився в Баїї і повідомив про своє прибуття наступним пароплавом до Ільєуса, Мундіньйо знову скликав своїх спільніків, показав їм листи і телеграми, якими він обмінювався з Rio,— це була виснажлива і важка битва супроти уряду штату. Він не хотів тривожити друзів, тому не вводив їх повністю у курс справ, особливо, коли це стосувалося подробиць і деталей. Але тепер, коли битву виграно, їм слід знати, чого варта ця величезна перемога.

Рібейріньйо замовив у барі «Везувій» випивку для всіх. І Капітан, до якого знову повернувся добрий настрій, виголосив тост за здоров'я «інженера Ромуло Вієїри, визволителя ільєуської бухти». Звістка про його приїзд поширилась скрізь, знову з'явилися повідомлення в газеті, і фазендейро піднеслися духом.

Рібейріньйо, Капітан і Доктор цитували окремі витяги з листів Мундіньйо. Уряд штату зробив усе, щоб завадити приїздові інженера. Він використав усю свою владу, всю силу. Навіть губернатор встрав у цю боротьбу. А хто переміг? Він, хто тримає в руках увесь штат і є головою уряду, чи Мундіньйо Фалкан, що досяг успіху, не полишаючи своєї контори в Ільєусі? Його власний авторитет одержав перемогу над авторитетом самоврядування штату. Проти цього нічого заперечити. Фазендейро, на яких це справило величезне враження, ствердно кивали голововою.

Зустріч у порту була врочистою. Насіб, пізно прокинувшись, що з ним тепер часто трапляється, не зміг туди прибути. Але Нью-Гало розповів йому про все, щойно він прийшов у бар. В порту зібралися Мундіньйо Фалкан і його друзі, фазендейро, а також чимало різних цікавих. Про цього інженера велося стільки розмов, що він уже став майже міфічною постаттю, тому й не дивним було бажання побачити його нарешті на землі ільєуській. Прибув у порт навіть фотограф, якого найняв Кловіс Коста. Він зібрав усіх докупи, накрився чорною ганчіркою, і минуло не менше ніж півгодини, перш ніж було зафіксовано груповий портрет. На жаль, цей історичний документ не зберігся: фото не вдалося, старий умів фотографувати лише в ательє.

— Коли думаете взятыся за справу?

— Одразу ж. Почнемо з попередніх розвідок. Але я

маю почекати своїх помічників з необхідними приладами, вони пливуть пароплавом «Ллойд» просто з Rio.

— Скільки часу приблизно піде на роботи?
— Зараз важко визначити. Місяців півтора-два, точно не знаю.

Інженер у свою чергу поцікавився:

— Гарний пляж. Як тут з купанням?
— Чудово.

— Але на березі щось не видно нікого...

— В Ільєусі не в моді це заняття. Ризикує лише Мундіньйо, та ще купався покійний Осмундо, дантист, котрого застрелили... Та й то рано-вранці...

Інженер розсміявся:

— Але ж купатися не забороняється?
— Забороняється? Ні. Просто не в моді.

Дівчата з монастирської школи, які, скориставшися церковними святами, ходили по крамницях, роблячи покупки, зайшли в бар по цукерки. Серед них була вродлива і серйозна Малвіна. Капітан їх відрекомендував:

— Наша шкільна молодь, майбутні матері родин,—
Ірасема, Елоїза, Зулейка, Малвіна...

Інженер з посмішкою тиснув руки, говорив компліменти:

— Виявляється, тут є чимало гарненьких дівчаток...
— А ви, сеньйоре, щось надто довго примушуєте себе чекати,— сказала Малвіна, підвівши на нього свої блакитні очі.— Ми вже думали, що ви зовсім не приїдете.

— Якби я знав, що на мене чекають такі чарівні сеньйорити, я давно б уже приїхав, коли б мені навіть не дали дозволу...— Які очі у цієї дівчини. Гарними були не лише її обличчя і граціозна фігура, в ній відчувалася і внутрішня краса.

Весела зграйка дівчат пішла далі, Малвіна двічі озирнулася. Інженер оголосив:

— Треба скористатися сонцем і покупатися.
— Приходьте на аперитив. Тут його п'ють об однадцятій — пів на дванадцяту... В барі познайомитесь з половиною мешканців Ільєуса...

Інженер зупинився в готелі Коельйо. Незабаром мешканці Ільєуса побачили, як він у купальному халаті по-прямував на пляж. Всі дивилися, як він скидає халат (на його атлетичному тілі залишилися тільки труси), як біжить до моря, як розтинає хвилі дужими помахами рук. Малвіна усілася на одну з лавок біля пляжу і почала стежити за інженером.

ПРО ТЕ, ЯК У АРАБА НАСІБА ПОЧАЛОСЯ СУМ'ЯТТЯ ПОЧУТТІВ

Він прочитав кілька рядків у газеті, затягуючись духом і сигарою «Сан Фелікс». Звичайно він не встигав допалити сигару та проглянути байянські газети і засинав, заколисаний морським вітерцем, розморений смачними, улюбленими стравами і незрівнянними приправами Габрієли. З-під його густих вусів долинало спокійне, розмірене храпіння. Ці півгодини сну в затінку дерев були однією з насолод в ясному, спокійному житті Насіба без тривог, без ускладнень, без серйозних запитань. Ніколи ще не йшли його справи так близькуче. Число відвідувачів бару неухильно зростало, Насіб відкладав гроші в банк, його мрія про ділянку для плантації какао ставала все реальнішою. Йому ще не доводилося здійснювати вигіднішої оборудки, аніж найм Габрієли на невільницькому ринку. Хто б міг подумати, що вона така майстерна куховарка, і хто б сказав, що під брудним лахміттям заховано стільки грації і краси, що її тіло таке гаряче, руки такі лагідні і що від неї так п'янко пахне гвоздикою?..

Того дня відвідувачі бару були охоплені цікавістю, скрізь лунали привітання, хвала інженерові («Ви чудовий плавець!»), снідати в Ільєусі всі сіли із запізненням. Насіб підраховував, скільки часу минуло з того дня, коли було оголошено про очікуване прибуття інженера. Габріела пішла додому, попередньо запитавши:

— Чи можна мені сходити сьогодні в кіно? З доною Арміндою...

Він велиководушно дістав із каси папірець в п'ять рейсів.

— Заплати і за її квиток...

Спостерігаючи, як вона, усміхаючись, поспішає додому (він не переставав пощіпувати і торкатися її навіть у час їжі), Насіб закінчив свої підрахунки: три місяці і вісімнадцять днів тривог, чуток, хвилювань, невпевненності і надій для Мундіньйо і його друзів, а також для полковника Раміро Бастоса і його однодумців. Взаємні напади в газетах, таємні переговори, суперечки, глухі погрози — одне слово, атмосфера ускладнювалася з кожним днем. Бували хвилини, що бар здавався казаном, який ось-ось вибухне... Капітан і Тоніко Бастос майже не розмовляли між собою, полковник Амансіо Леал і полковник Рібейріньйо ледве віталися.

Подумати лише, як все дивно складалося. А для Насіба ці тривожні дні були днями тиші, абсолютно спокою, непідробної радості. Мабуть, це були найщасливіші дні його життя.

...Ніколи він не спав так смачно в години сієсти, як в ці дні. Він з усмішкою прокидався, зачуваши голос Тоніко, якому обов'язково треба було випити після сніданку чарку гіркого аперитиву для травлення і трохи погомоніти перед відкриттям контори. Трохи згодом до них приєднувався Жоан Фулженсіо, що прямував у «Папеларіа Модело». Вони обговорювали події, що відбулися в Ільєусі і у всьому світі,— книготорговець добре розбирався в усіх питаннях, а Тоніко знов усе, що стосувалося жінок міста.

На три місяці і вісімнадцять днів затрималося прибуття інженера, і рівно стільки ж часу минуло з того дня, як він найняв Габріелу. В той день полковник Жезуїньйо Мендонса убив дону Сіньязіню і дантиста Осмундо, та лише наступного дня Насіб переконався, що Габріела вміє варити. Лежачи в шезлонзі із погаслою сигарою в роті, кинувши газету на землю, Насіб пригадував і усміхався... Три місяці і сімнадцять днів він страви, приготовлені Габріелою, і може стверджувати: так, у всьому Ільєусі немає куховарки, що могла б зрівнятися з нею. Три місяці і сімнадцять днів він спить з нею, починаючи з другої ночі, коли в променях місячного світла побачив її ногу і в кімнатних сутінках угадав її перса, що проглядали крізь порвану сорочку...

Сьогодні, можливо, через надзвичайне пожавлення в барі, через галас, викликаний присутністю інженера, він не задрімав, а лежав і думав. Перші дні Насіб не оцінив належно ні якості страв, ні гарячого тіла біженки. Задоволений смаком і різноманітністю страв, він лише тоді віддав їй належне, коли кількість відвідувачів почала зростати, коли довелося збільшити асортимент закусок і солодощів, коли вихвалення набуло масового характеру і Плініо Араса, методи якого в торгівлі були досить суперечливими, спробував переманити Габріелу. Що ж до її тіла, то Насіб, охоплений небувалим любовним запалом, так сильно до нього звик, що без сну проводив з Габріелою божевільні ночі. Спершу він приходив до неї зрідка, коли повертається додому, тому що Різолета не мала часу або була хворою, і не почував себе змореним та сонним. В таких випадках він лягав з Габріелою, оскільки нічого іншого робити не залишалося. Але скоро цій байдужості

настав кінець. Насіб так звик до страв, приготованих ногою куховаркою, що, потрапивши на день народження до Нью-Гало і ледве доторкнувшись до поданих найдків, одразу відчув, наскільки витонченіші приправи Габрієли. Якось непомітно для самого себе він почав ще частіше відвідувати кімнатку в дворі, забувши майстерну Різолетту; йому обридла її награна, удавана лагідність, її капризи, щоденні скарги, навіть її витончена любов, якою вона користувалася для витягування грошей із його кишень. Нарешті він зовсім перестав до неї ходити, перестав відповідати на її записки, і ось уже майже два місяці в нього не було іншої жінки, окрім Габрієли. Тепер Насіб щевечора приходив до неї в кімнатку, намагаючись залишити бар якнайраніше.

Добре, коли життя радісне, плотъ задоволена, страва смачна і ситна, душа спокійна, кохання щасливе... В число добродетелей Габрієли, складених Насібом в час сієсти, входили працелюбність і єщадливість. Як тільки вистачало в неї силъ і часу прати білизну, прибирати в домі — таким чистим він ще ніколи не був! — готовувати закуски для бару, сніданок і обід для Насіба? А вночі вона була свіжа, невтомна і сповнена бажання, і, не лише віддаючись, але й беручи, вона ніколи не була змореною, сонною або пересиченою. Габріела, здавалося, розгадувала думки і настрій Насіба, попереджувала його бажання і нерідко радувала його сюрпризами: то приготує вишукану страву, яку він любить,— манікову кашу з крабами, ватапа¹ або «баранячу вдову», то поставить квіти поряд з його фотокарткою на столі у вітальні, то заощадить гроши, які він давав їй для базару, то прийде допомогти в барі.

Раніше Шіко Молеза, повертаючись із сніданку, приносив Насібові судки з їжею, що її готовувала Філомена. Шлунок невмілим фіксував час, і араб, що залишався з Біко Фіно для обслуговування останніх відвідувачів, котрі приходили випити аперитив, чекав на Шіко з нетерпінням. Ale якось, без будь-якого попередження, із судками з'явилася Габріела, вона прийшла попросити дозволу сходити на спиритичний сеанс, куди її кликала дона Армінда. Габріела залишилася допомогти обслуговувати відвідувачів і потім почала приходити щодня. Тієї ночі вона йому сказала:

¹ Ватапа — пюре з манікового борошна із шматочками м'яса, риби або раків.

— Краще я сама приноситиму тобі сніданок. Тоді ти зможеш раніше їсти, а я буду допомагати тобі в барі. Не заперечуєш?

Яка ж була йому рація заперечувати, коли її присутність є ще однією приманкою для відвідувачів? Насіб одразу помітив: вони почали довше затримуватись, замовляти ще по чарці, випадкові клієнти оберталися на постійних, починали ходити до бару щодня, аби побачити Габрієлу, перемовитись з нею словом, усміхнутися їй, доторкнутись до її руки. І, зрештою, яке йому до того діло, адже вона була лише куховаркою, з якою він спав, нічого не обіцяючи. Вона подавала йому сніданок, розкладала парусиновий шезлонг, залишала троянду із своїми пахощами гвоздики. А Насіб, задоволений життям, запалював сигару, брав газети, мирно засинав; і морський вітрець кощлатив його розкішні вуса.

Але сьогодні в полуценій йому не вдавалося заснути. Він підсумував у думках три минулі місяці і вісімнадцять днів, які були такими бурхливими для міста і такими спокійними для нього, Насіба. Він з радістю подрімав би хоч десять хвилин, замість того, щоб гаяти час на спогади, які не мали особливої ваги. Раптом Насіб відчув, що йому чогось бракує, можливо, саме тому йому не вдавалося заснути. Не було троянд, яку він щодня знаходив на спинці шезлонга. Насіб бачив, як суддя, позабувши про гідність, що мала бути невід'ємною від його високого звання, тайкома витягнув квітку із кіс Габрієли і вклав її в свою бутоньєрку... Літній, п'ятдесятирічний суддя скористався з веремії навколо інженера, щоб поцупити троянду... Щоправда, він остерігався протестів з боку Габрієли, але та вдала, що нічого не помітила. Так, суддя, очевидно, закохався не на жарт. Раніше він ніколи не приходив у бар в час аперитиву, а з'являвся лише зрідка, десь надвечір, у товаристві з Жоаном Фулженсіо або Мауріcio Каїресом. Тепер він, забувши про всі умовності, приходив майже щодня о дванадцятій до бару, пив портвейн і упадав коло Габрієли.

Упадав коло Габрієли... Насіб задумався. Так, звичайно, упадав, раптом збегнув він. І не лише суддя, але й багато інших... В противному разі, чого вони затримуються після сніданку, ризикуючи викликати невдоволення дружин? Хіба не задля того, щоб побачити Габрієлу, усміхнутися до неї, пожартувати, погладити її руку, а може, і домовитися з нею про щось, хто знає? Якось Габріела уже одержала запрошення від Плініо Араси, і Насіб

знав про це. Але Плініо звернувся до неї, як до куховарки. Чимало завсідників «Золотої горілки» перекочували у «Везувій», і Плініо запропонував Габрієлі платню більшу, аніж вона одержувала у Насіба. Проте він обрав ненадійного посередника, доручивши повести переговори з Габрієлою негреняті Туїсці, яке було віддане бару «Везувій» і добре ставилося до Насіба. Отож вийшло так, що пропозицію Плініо Габрієлі передав сам араб. Вона усміхнулася:

— Я не хочу... Якщо, звичайно, ти мене не виженеш...

Він обняв її — це було вночі,— і його огорнуло тепло її тіла. Насіб додав до її платні ще десять рейсів.

— Мені нічого не треба...— казала вона.

Інколи він купував їй сережки або брошку, а деякі дешеві прикраси йому взагалі не доводилось купувати — він приносив їх із лавки дядька. Насіб дарував їй ці дрібнички вночі, і вона завжди була зворушена, щиро дякувала своєму господареві, цілуючи його долоні, майже як східна рабиня:

— Красунчику мій, Насібе...

Брошки вартістю в рейс, сережки на півтора рейси — така була його вдячність за ночі кохання, зітхання, непогасний вогонь. Двічі він дарував Габрієлі відрізи дешевого краму, потім пару туфель, але все це було мізерною платою за її увагу і чуйність, за страви, які вона готувала на його смак, за фруктові соки, за сліпучо-блілі сорочки, ретельно випрасувані, за троянду, що падала із її кіс у шезлонг. Насіб був до неї дещо зверхнім, тримав її на відстані і поводився з нею так, немовби щедро оплачував її працю і робив їй послугу, лягаючи з нею спати.

В барі багато хто упадав за нею. Упадали, очевидно, і на Ладейре-де-Сан-Себастьян, посылали їй записки, робили звабливі пропозиції. Все це цілком можливо. Адже не всі будуть користуватися послугами Туїски? Як же йому, Насібові, довідатись про це? Чого, приміром, ходить у бар суддя, якщо не для того, щоб спокусити Габріелу? Утриманка судді, молода мулатка з плантації, виявилась зараженою поганою хворобою, і він її залишив.

Коли Габріела почала приходити в бар, він, ідiot, зрадів, думаючи лише про прибутки, які дадуть нові замовлення на випивку, і не думав про небезпеку спокуси, яка щоденно зростала. Він не може заборонити її приходити в бар — одразу впаде виторг. Проте слід виявляти їй більше уваги, частіше розмовляти з нею, купувати пода-

рунки краці, аніж раніше, пообіцяти збільшення платні. Справжню куховарку знайти в Ільєусі неможливо, в цьому він переконався твердо. Багато заможних родин, господарі барів і готелів, звичайно, схочуть переманити Габрієлу, вони, очевидно, ладні дати їй небачено високу платню. А як би пішли справи в його барі без солодощів і закусок Габрієли, без її усмішки, її щоденних відвідин? І що б він сам робив без сніданків і обідів Габрієли, без її неперевершених страв, темних приперчених соусів, кускуса вранці?

Як би він жив без неї, без її несмілової і лагідної усмішки, без її засмаглого тіла кольору кориці, без її паходів гвоздики, її пристрасті, самозречення, її голосу, коли вона шепоче «красеню мій», без томління вночі у її обіймах, як би він жив без неї? Він зрозумів, що означає для нього Габріела. Господи, що ж це таке, звідки цей раптовий страх втратити її і чому морський бриз став холодним вітром, від якого він аж здригнувся? Ні, ні, він не мусить її втратити, він не може жити без неї.

Ніколи йому не сподобається страва, приготована і приправлена іншими руками. Нікого, ох, нікого не зможе він так любити, так бажати, ніякої іншої жінки так гостро і постійно не потребуватиме, якою білою б не була у неї шкіра, як би вишукано не була вона одягнена, якою б заможною вона не була. Що означали цей страх і тривога втратити Габрієлу, ця раптова лють на відвідувачів бару, які розглядають її, говорять їй двозначності, беруть її за руку, що означала ця лють на суддю, який, незважаючи на своє становище, краде квіти з її кіс? Насіб тривожно запитував себе: що, власне, так його схвилювало? Хіба Габріела не проста куховарка, хоча вона і вродлива і тіло її кольору кориці, хіба він не спить з нею просто так, знехотя? Чи це все не так? Ні, він не міг так просто знайти відповідь.

Почувся голос Тоніко («Нарешті!», — з полегшенням зітхнув Насіб), що відволік його від тривожних думок.

Але той же Тоніко змусив його незабаром знову починути в ці думки і стрімко закружляти у їхньому вирі. Ледве вони зіперлися ліктями на прилавок, до якого Тоніко підійшов випити свій гіркий аперитив, як Насіб, щоб розвіяти невеселі думки, сказав:

— Отже, інженер нарешті прибув... Мундіньо свого досягнув, тепер цього ніхто не заперечить.

Тоніко похмуро глянув на Насіба злим поглядом.

— Ви краще б, сеньоре турок, піклувалися про себе.

Кажуть, хто попереджує, той щирий друг. Так от, замість того, щоб плескати язиком про різні дурниці, ви б краще постежили за тим, що належить вам.

Чи це Тоніко хотів ухилитися від розмови про інженера, чи він щось знат?

— Що ви маєте на увазі?

— Потурбуйтесь про свій скарб. Є люди, які мають намір викрасти його.

— Який скарб?

— Габріелу, дурню ви божий. Навіть будинок ладні для неї найняти.

— Суддя?

— Що, і він також? Я чув про Мануела дас Онсаса.

Чи це не хід з боку Тоніко? Полковник дас Онсас вельми наближена людина до Мундіньйо... Але він справді останнім часом з'являється в Ільєусі мало не щодня і не вилазить з бару. Насіба пройняв дрож. З моря, чи що, дме крижаний вітер? Він вихопив з тайника під прилавком пляшку нерозведеного коньяку і налив собі чималу порцію. Насіб хотів випитати у Тоніко, що тому ще відомо, але той накинувся на Ільєус:

— Нікчемне, негодяще містечко, перепутилося через появу якогось інженера. Неначе він прибув з потойбічного світу...

ПРО РОЗМОВИ І ПОДІЇ З АУТОДАФЕ¹

В міру того, як сутеніло, зростала туга в серці Насіба, немовби уже не було Габріели, немовби те, що вона залишить його, було вже вирішено. Він надумав подарувати їй пару туфель, бо вдома вона ходила босоніж, а в бар приходила в хатніх капцях. Це негарно. Якось Насіб, бавлячись з нею в ліжку і лоскочучи п'яти Габріели, наказав їй купити туфлі. Життя на плантації, мандрівка з сертану на південь, звичка ходити босоніж не дуже деформувала її ноги — Габріела носила тридцять шостий розмір,— вони лише трохи поширшили, і один з великих пальців кумедно дивився вбік. Кожна подробиця, яку він пригадував, переповнювала його серце ніжністю і смутком, немовби він уже втратив Габріelu.

¹ А у т о д а ф е — у середні віки — прилюднє спалення еретиків, а акож еретичних творів.

Насіб саме ішов вулицею з пакунком, в якому були загорнені красиві жовті туфлі, коли помітив пожвавлення біля «Папеларія Модело». Він не стримався і попростував туди — йому справді треба було трохи розважитись. Ті кілька стільців перед прилавком були зайняті, тому більшість присутніх мусила стояти. Насіб відчув, як у ньому почав розгорятися, поки що несміливо, вогник цікавості. Мабуть, говорять про інженера і обмізковують перспективи політичної боротьби. Насіб прискорив крок і побачив Езекіела Прадо, що розмахував, як завжди, руками. Переступаючи поріг, почув його останні слова:

—...Неповага до суспільства і народу...

Дивно! Йшлося не про інженера. Вони обговорювали раптове повернення до міста полковника Мендонси, що перебував на фазенді після вбивства дружини і дантиста Осмундо. Його щойно бачили: він пройшов повз префектуру, прямуючи до полковника Раміро Бастоса. З приводу повернення Мендонси, яке адвокат вважав принизливим і образливим для Ільєусців, він і обурювався.

— Та що ви, Езекіеле,— розсміявся Жоан Фулженсіо,— хіба ви коли бачили, щоб ільєусці обурювались тим, як по їхніх вулицях вільно розгулюють вбивці? Коли б усім полковникам, що вчинили вбивства, спало на думку жити на фазендах, то вулиці Ільєуса спорожніли б, кабаре і бари зачинилися, а присутній тут наш добрий друг Насіб пішов би по світу з торбами.

Адвокат не погоджувався. Але, зрештою, не погоджуватися було його обов'язком. Адже саме його батько Осмундо найняв для звинувачення Жезуїньйо, оскільки комерсант не довіряв прокуророві. Як водилося в кримінальних справах, на зразок цієї, коли вбивство вчинялося через зраду, звинувачення було простою формальностю.

Батько Осмундо, заможний комерсант з міцними зв'язками в Баїї, розворушив Ільєус на цілий тиждень. За два дні після похоронів сина він зійшов з пароплава, одягнений у глибоку жалобу. Він обожнював свого старшого і відсвяткував нещодавно закінчення ним університету гучно і широко. Дружина його після смерті сина була зовсім немічною; комерсант залишив її під доглядом лікарів. Старий прибув до Ільєуса з рішучими намірами вжити всіх заходів, аби покарати убивцю. Про все це одразу ж довідалося місто, трагічна постать комерсанта в чорному одязі глибоко схвилювала і розчулила всіх. Виникала

цікава ситуація. Як відомо, на похоронах Осмундо люді майже не було, ледве набралося біля десятка осіб, щоб нести домовину. Однією з найперших турбот батька було відвідання синової могили. Він замовив вінки, викликав протестантського пастора з Ітабуни і запросив усіх, хто був хоч трохи знайомий з Осмундо. Запрошував старий особисто, побував навіть у сестер Дос Рейс. Комерсант стояв перед ними з непокритою головою, страждання застигло в його сухих очах. Якось вночі Осмундо допоміг Кінкіні, коли її мучив гострий зубний біль.

Зaproшений до вітальні, комерсант розповів старим дівам про дитинство Осмундо, про його працьовитість, загадав про нещасну матір, придавлену горем, напівзбложеволілу від раптового удару долі. Закінчилася розмова тим, що всі троє розплакалися, а разом з ними і стара служниця, яка підслуховувала біля дверей в коридор. Сестри Дос Рейс показали комерсанту презервіт і похвалили його сина-небіжчика:

— Гарний був молодик, такий ввічливий.

Тож нема чого й дивуватися, що панахида на кладовищі дійсно являла цілковиту протилежність похоронам. На кладовище прийшли комерсанти, товариство імені Руя Барбози в повному складі, директори клубу «Прогрес», вчитель Жозуе і низка інших осіб. Сестри Дос Рейс поводилися досить церемонно, кожна з них принесла по букету. Вони порадилися з падре Базіліо: чи не буде гріхом відвідування могили протестанта?

— Гріх не молитися за померлих... — відповів падре, що саме кудись поспішав.

Щоправда, худорлявий, з обличчям аскета-фанатика, падре Сесіліо засудив їхній вчинок, але падре Базіліо, дозвідавши про це, сказав:

— Сесіліо — педант, йому більше до вподоби муки пекла, аніж світла радість неба. Не турбуйтеся, дщері мої, я відпушу вам гріхи!

Поряд з невтішним, але діяльним батьком ішли Езекієл Прадо, Капітан, Нью-Гало і навіть сам Мундіньйо Фалкан. Хіба він не був хай не другом, але все ж сусідою дантиста і його товаришем по морських купаннях? Могила була засипана квітами, яких так бракувало, в день похорону, навколо огорожі стояли вінки, яких раніше теж ніхто не приніс. На мармуру було викарбувано ім'я Осмундо, дата його народження і смерті і, для того, щоб злочин не було забуто, ще двоє слів — «по зрадницькому вбитий». Езекієл Прадо почав діяти. Він поставив вимогу поперед-

нього ув'язнення фазендейро, суддя відмовив; тоді він подав скаргу до трибуналу Байї, де клопотання обіцяли не забаром розглянути. Ширились чутки, що батько Осмундо пообіцяв адвокатові п'ятдесят конторейсів — ціле багатство! — якщо тому поталанить запроторити полковника до в'язниці.

Але розмови про Жезуїньйо Мендонсу тривали недовго. Все ж головною сенсацією був приїзд інженера. Езекіел не зумів запалити аудиторію своїм пристойно оплаченим обуренням і закінчив виступ, висловившись з приводу бухти:

— Давно вже слід було провчити цього старого самодура.

— Чи не хочете ви сказати, що стаєте на бік Мундіньйо Фалкані? — запитав Жоан Фулженсіо.

— А хто мені може заборонити? — відповів адвокат.— Я був прихильником Бастосів не один рік і часто вів їхні справи, а як вони мені віддячили? Обрали на посаду муніципального радника? Я, звичайно, і без їхньої допомоги міг би цього досягнути. Але вони віддали перевагу зовсім неграмотному Мелку Таваресу. І це тоді, коли мое ім'я уже було названо, із моїм обранням було майже вирішено.

— Ви на правильній дорозі,— почувся гугнявий голос Нью-Гало.— У Мундіньйо Фалкані зовсім інша система мислення. За його правління Ільєус стане невідінним. Якби я мав якийсь вплив чи вагу, я не вагаючись пірнув би в цей казан...

Насіб зауважив:

— Інженер — симпатична людина. Здається, він спортсмен? Але більше скидається на кіноактора... Він заб'є памороки не одному дівчеську...

— Він одружений,— повідомив Жоан Фулженсіо.

— Але з дружиною не живе...— уточнив Нью-Гало.

Звідки їм стали відомими подробиці з інтимного життя інженера? Жоан Фулженсіо пояснив, що той сам розповів їм про все після сіданку, коли Капітан привів його в «Папеларіа Модело». Його дружина збожеволіла і перебуває зараз в психіатричній лікарні.

— Знаєте, хто зараз розмовляє з Мундіньйо? — раптом запитав Кловіс Коста, що досі мовчки дивився на вулицю, чекаючи появи хлопчаків, продавців «Діаріо де Ільєус».

— Хто?

— Полковник Алтіно Брандан... Цього року він продавє Мундіньйо свій урожай, а можливо, і голоси... Що за

біс, чому газета досі не вийшла? — запитав він іншим тоном.

Полковник Брандан із Ріо-до-Брасо...

Наймогутніший фазендейро зони після полковника Місаела. Він вирішував наслідки голосування в районі і був вагомою постаттю в політичному житті.

Кловіс Коста казав правду. В бюро експортера, в чоботях з острогами, потопаючи у м'якому шкіряному кріслі, сидів полковник Брандан і смакував французький лікер, яким його частував Мундіньйо.

— Так ось, сеньоре Мундіньйо, цього року урожай видався навдивовижу чудовим. Ви неодмінно мусите прибути до мене на фазенду і погостювати там кілька днів. Живемо ми не багато, але коли ви виявите нам честь, то, дастъ бог, з голоду не помрете. Ви побачите плантації, заслані золотими плодами, зараз дерева гнуться під їхньою вагою. Я вже почав збирання... Такий урожай прямо око радує...

Експортер поплескав фазендейро по коліну:

— Ну, що ж, приймаю вашу пропозицію. В найближчу неділю приїду до вас...

— Приїздіть краще в суботу, в неділю люди не працюють. Повернетесь в понеділок. Коли наважитесь, знайте, мій дім — ваш дім...

— Домовились, в суботу буду у вас. Тепер мені можна подорожувати не так, як тоді, коли чекали на інженера.

— Кажуть, цей хлопець приїхав, це правда?

— Чистісінька правда, полковнику. Завтра він почне длубатися в бухті. Готуйтесь до того, щоб незабаром побачити, як ваше какао з Ільєуса піде прямо в Європу і Сполучені Штати...

— Так, сеньоре... Хто б міг подумати... — полковник налив ще чарку лікеру і подивився на Мундіньйо своїми розумними очима. — Першокласна кашаса, і такий витончений смак. Не тутешня, звичайно? — I не чекаючи відповіді, додав: — Кажуть, що ви будете кандидатом на виборах. Я чув цю новину, але не повірив.

— А чому б і ні, полковнику? — Мундіньйо був задоволений, що старий сам порушив це питання. — Хіба я не вартий уваги? Чи ви про мене поганої думки?

— Я? Поганої думки про вас? Господи, спаси і помилуй. Ви один з достойних кандидатів. Тільки... — Він підняв чарку з лікером і поглянув на неї проти світла. — Тільки ви ось, як і ця кашаса, не тутешній... — Він знову поглянув на Мундіньйо.

Експортер похитав головою — доказ не з нових, він до нього вже звик. І сперечатися проти нього стало звичкою для Мундіньйо, своєрідним тренуванням мозку.

— А ви тут народилися, полковнику?

— Я? Я із Сержіпе, конокрад, як називають нас тутешні дітлахи.— Полковник милувався кришталем, що блискотів у сонячних променях.— Але я понад сорок років тому приїхав до Ільєуса.

— А я тут лише чотири роки, незабаром буде п'ять. Ale я такий самий грапіуна, як і ви, сеньоре. Звідси я вже не поїду...

I Мундіньйо перейшов до аргументації; він перерахував усе, що ріднить його із зоною какао, назвав різні заходи, які вживались за його ініціативою, аби змінити сам ритм життя міста, і, нарешті, згадав про гавань, її проблеми, про приїзд інженера.

Фазендейро слухав, скручуючи цигарку з нарізаного тютюнового джгута і висушеного кукурудзяного листу, допитливі його очі обмачували обличчя Мундіньйо, немовби полковник хотів визначити міру широті експортера.

— Ви заслуговуєте на велику повагу... Більшість людей, що приїздять сюди, марять прямо-таки високими заробітками. Ви ж піклуєтесь про інтереси краю. Жаль, що ви неодружений.

— Чому, полковнику? — Мундіньйо взяв майстерно зроблену карафку і налив Брандану ще одну чарку.

— Ви мені даруйте... Тонка річ це вино. Але, щиро кажучи, я віддаю перевагу кашасі... Бо вино підступне: духмяне, солодке, здається жіночим напоєм. А п'янить так, що в голові макітриться. Кашасу одразу чути, вона не обдуриТЬ.

Мундіньйо дістав із шафи пляшку кашаси.

— Будь ласка, полковнику. Ale чому я маю бути одруженим?

— З вашого дозволу, я дам вам пораду: одружуйтесь на тутешній дівчині, на доньці якого-небудь полковника. Не подумайте, що я вам пропоную свою: мої всі три заміжні, і я, дякувати богу, влаштував їх непогано. Ale і тут, і в Ітабуні ще чимало дівчат на виданні. Ось тоді всі й переконаються, що ви у нас не проїздом і що прибули сюди не заради збагачення.

— Шлюб — справа серйозна, полковнику. Спершу треба знайти жінку, про яку мрієш, адже ж шлюб народжується з кохання.

— Або з необхідності, чи не так? На плантаціях робітник одружиться хоч на пеньку, аби лишень він був у спідниці, йому потрібна жінка в хаті, з якою б він міг розмовляти і спати. Ви навіть не уявляєте собі, що то значить мати дружину. Це допомагає навіть у політиці. Дружина народить вам дітей, завдяки їй вас більше поважатимуть. А для всього іншого є утриманки...

Мундіньйо розсміявся.

— Ви, полковнику, хочете примусити мене заплатити надто дорого за вибори. Якщо успіх буде залежати від моого одруження, то загодя попереджу: боюся програти. Я не хочу завойовувати перемогу таким шляхом, полковнику. Я хочу, щоб перемогла моя програма.

І Мундіньйо, як це він робив уже не раз, затіяв розмову про проблеми району, накреслив шляхи до їх розв'язання і з гарячим ентузіазмом змалював хвилюючі перспективи.

— Ви маєте цілковиту рацію. Все, що ви кажете,— свята правда, ваші слова хоч записуй на скрижалах. Хто зможе вам заперечувати? — полковник потупив погляд. Скільки разів почував він себе ображеним Бастосами, через яких мав сидіти в провінції. — Якщо Ільєусці хоч трохи подумають — ви переможете. Але я не впевнений, чи ви знаєте варіант, це вже інший бік питання...

Мундіньйо усміхнувся, вирішивши, що переконав полковника.

— А втім, є ще одна обставина: хоча ваша справа і благородна, але у полковника Раміро впливові зв'язки, чимало родичів і кумів, які завжди голосують за нього. Ви мені пробачте, але чому б вам не домовитися з ним?

— Про що саме, полковнику?

— Про об'єднання зусиль, звичайно. Ви маєте голову на плечах і свої погляди на речі, а він авторитет у виборців. Окрім того, у нього вродлива внучка, ви з нею не знайомі? І друга — ще зовсім дівчинка... Доньки доктора Алфредо.

Мундіньйо стримано заперечив:

— Мова не про це, полковнику. Я маю свої погляди на дійсність, вам відомі мої ідеї. Полковник Раміро думає інакше, для нього керувати — це значить брукувати вулиці і озеленювати місто. Я не бачу можливостей для взаємної згоди. Я вже виклав вам свою програму. Ваш голос прошу не для себе, а для Ільєуса, для прогресу зони какао.

Фазендейро почухав розкошлану чуприну.

— Я приїхав сюди продати какао, сеньйоре Мундіньйо, я його вигідно продав і задоволений. Задоволений також розмовою з вами, тепер мені відомі ваші плани,— він пильно дивився на експортера.— За Раміро я голо-сую добрих двадцять років, хоча в часи боротьби за землю мені його допомога не знадобилася. Коли я приїхав у Ріо-до-Брасо, там ще нікого не було, ті, що з'явилися пізніше, були просто дрібними шахраями, і я без сторонньої допомоги впорався з ними. Але я звик голо-сувати за Раміро, він ніколи не завдавав мені прикро-щів. Якось мене зачепили, так він став на мій за-хист.

Мундіньйо хотів щось сказати, але полковник жестом перепинув його:

— Я вам нічого не обіцяю, бо роблю це лише тоді, коли маю твердий намір виконати обіцянку. Але ми ще повернемося до цієї розмови. За це я ручаюсь.

Полковник Брандан відкланявся, залишивши роздрато-ваного експортера наодинці з його жалем за даремне змар-нованим часом. Капітанові, що прийшов за кілька хвилин після того, як контору залишив повновладний господар Ріо-до-Брасо, Мундіньйо сказав:

— Старий бевзь хоче одружити мене з внучкою Раміро Бастоса. Я змарнував час.

«Нічого не обіцяю, але ми ще повернемося до цієї роз-мови»,— передражнив Мундіньйо співучу вимову фазен-дейро.

— Сказав, що повернеться? Гарна ознака! — зрадів Капітан.— Ви, мій любий, ще не знаєте наших полков-ників. Що ж до Алтіно Брандана — то його не знаєте зовсім. Він не з тих людей, що зупиняються на півдорозі. Він би так вам і сказав без зайвої балаканини, що буде проти вас, якби ваши слова не справили на нього певного враження. А коли він нас підтримає...

В «Папеларіа Модело» розмова продовжувалась. Кловіс Коста турбувався все більше: була вже п'ята година, а газети з «Діаріо де Ільєус» не з'явилися:

— Піду в редакцію, довідаюся, що там, чорт забирай, трапилось?

Учениці монастирської школи, а серед них і Малвіна, перебили чоловічу розмову. Вони прийшли переглянути книги «Рожевої бібліотеки». Жоан Фулженсіо обслуговував їх. Малвіна кинула погляд на полицю з книгами і

почала гортати романи Еси¹ і Алуїзіо Азеведо². Ірасема підійшла до неї і сказала з лукавою посмішкою:

— У нас дома є «Злочин отця Амаро». Я хотіла почитати, але брат забрав і сказав, що такі книги не для дівчини... — Брат Ірасеми був студентом медичного факультету в Байї.

— А чому це він може читати, а ти ні? — В очах Малвіни загорівся непокірний вогник.

— Сен'йоре Жоане, у вас є «Злочин отця Амаро»?

— Є. Хочете взяти? Цікавий роман.

— Так, сен'йоре. Скільки він коштує?

Ірасему здивувала сміливість подруги:

— Ти купуєш цю книгу? Подумай лише, що можуть сказати!..

— Ну й хай... Мені байдуже.

Одна з учениць — Діва — купила якийсь роман для дівчат і обіцяла дати почитати іншим. Ірасема попросила Малвіну:

— А ти мені даси потім? Тільки нікому не розказуй. Я в тебе читатиму.

— Ох уже ці сучасні дівчата... — зауважив хтось із присутніх. — Непристойні книги купують. А тоді й трапляється так, як із Жезуїнью.

Жоан Фулженсіо втрутився в розмову:

— Не говоріть дурниць, Манека, що ви у цій справі петраєте? Книжка цілком пристойна, нічого аморального у ній немає, а дівчина ця не дурна.

— Хто не дурний? — зацікавився суддя, сідаючи на стілець, з якого підвісся Кловіс.

— Ми мали розмову про Есу де Кейроса, відомого письменника, — відповів Жоан, потискуючи руку судді.

— Досить повчальний автор... — Суддя всіх авторів вважав «досить повчальними». Він купував книги без розбору: і юриспруденцію, і beletrистику, і наукові, і спіритичні трактати. Ходили чутки, що він купував їх лише для прикрашення книжкової полицеї і для створення про себе репутації культурної людини, але жодної з тих книг не читав. Жоан Фулженсіо завжди запитував у нього:

— Отже, вельмишановний, як вам сподобався Анатоль Франс?

¹ Е са — Жозе Марія Еса де Кейрос (1846—1900), відомий португальський письменник.

² Алуїзіо Азеведо — Алуїзіо Гонсалес де Азеведо (1858—1913), бразильський романіст, один із засновників Бразильської Академії словесності.

— Досить повчальний автор... — незворушно відповідав суддя.

— А чи не знаходите ви його дещо нескромним?

— Нескромним? Так-так. Проте досить повчальний письменник...

З появою судді Насіба знову окутали сумні роздуми. Старий розпусник... Що він зробив з трояндою Габрієли, куди її подів? А втім, досить розмов, час у бар, скоро наваляться відвідувачі.

— Уже залишаєте нас, дорогий друже? — здивувався суддя. — Гарну ви служницю знайшли... Прийміть мої вітання... Як її звати?

Насіб вийшов. Старий розпусник... І він ще питав, як її звати! Старий цинік, хоча б згадав про свою посаду. А ще кажуть, буцімто він кандидат в члени апеляційного суду.

Вийшовши на майдан, Насіб побачив Малвіну, вона разомовляла з інженером на набережній. Дівчина сиділа на лаві, Ромуло стояв поруч. Дівчина заливалась ширим і веселим сміхом. Насіб ще ніколи не чув, щоб Малвіна так сміялася. Інженер одружений, і його дружина в божевільні. Малвіна скоро про це довідається. Жозуе, сидячи в барі, теж похмуро стежив за цією сценою, він слухав кришталевий сміх дівчини, що лунав у м'якій надвечірній тиші. Насіб сів поруч з ним, він розумів смуток Жозуе і поділяв його почуття. Молодий учитель навіть не пробував приховувати ревнощів, що краяли його серце. Араб подумав про Габріелу: її спокушає суддя, полковник Мануел дас Онсас, Плініо Араса і безліч інших. Та й Жозуе від них далеко не втік, він присвячував їй поезії. Невимовний спокій теплого ільєуського вечора окутав майдан. Глорія дивилася із свого вікна. Втративши глузд від ревнощів, Жозуе підвівся, обернувшись до забороненого вікна з мережаною фіранкою і спокусливим бюстом. Він скинув капелюха і демонстративно привітався до Глорії.

Малвіна сміялася на набережній, стояв м'який, тихий вечір.

Підбігло негреня Туїска, цей провісник веселих і сумних подій, і зупинилося, захекане, біля столика:

— Сеньйоре Насібе! Сеньйоре Насібе!

— Що тобі, Туїско?

— Підпалили «Діаріо де Ільєус».

— Що? Приміщення і машини?

— Ні, сеньйоре, газети. Їх склали в купу посеред вулиці, облили гасом, і багаття виявилося не згірше, чим у день святого Жоана...

ПРО СПАЛЕНІ ГАЗЕТИ І ПАЛАЮЧІ СЕРЦЯ

Деяким щасливцям вдалося витягнути з попелу мокрі, але майже не зайняті вогнем номери «Діаріо де Ільєус». Те, чого не зачепив вогонь, намочила вода, котру принесли в банках і відрах друкарські робітники й службовці, а також добровольці з числа перехожих. Попіл кружляв над вулицею, його разом із запахом перепаленого паперу розносив скрізь свіжий, вечірній морський вітер.

Ставши на стіл, винесений з редакції газети, Доктор, блідий від обурення, захриплим голосом виголошував промову перед натовпом ільєусців, що зібралися біля згаслого багаття:

— Нащадки Торквемади, жалюгідні Нерони, коні Калігули, ви хочете боротися з ідеями і перемагати їх, знищуючи світло друкованого слова злочинним вогнем, розпаленим мракобісами і невігласами!

Дехто зааплодував, бешкетлива зграя збуджених хлоп'ят кричала, плескала в долоні, свистіла. Доктор, який ніяк не міг розшукати в кишені пенсне, схильований ентузіазмом слухачів, тримтів і простягав уперед правицю.

— О народе Ільєса, краю цивілізації і волі! Ми ніколи не дозволимо,— хіба що через наші трупи,— щоб у місті виникла чорна інквізиція, яка почне знищувати вільне друковане слово. Спорудимо барикади на вулицях, трибуни на перехрестях...

У барі «Золота горілка», що був поруч з приміщенням редакції, полковник Амансіо Леал, сидячи за столиком біля дверей, слухав полум'яну промову Доктора. Його здорове око блищає: він сказав, усміхаючись, полковнику Жезуїнью Мендонсі:

— Доктор сьогодні при натхненні...

Жезуїнью здивувався:

— Але ж він не говорив ще про Авілу. А промова без Авіли нічого не варта.

З-за свого столика Амансіо Леал і Жезуїнью Мендонса стежили за розвитком подій: спершу прибули озброєні жагунсо, їх привезли з фазенд і розмістили поблизу від будинку редакції, щоб зручніше було перехопити хлопчаків-газетярів, коли ті з пачками газет вийдуть на вулицю. Не багатьом з газетярів вдалося вигукнути:

— «Діаріо де Ільєус»! Купуйте «Діаріо де Ільєус»!..
Прибутия інженера, провал політики уряду штату...

Газети були миттю конфісковані в переляканіх хлопчаків. Кілька жагунсо пішли в редакцію та друкарню і винесли

решту тиражу. Потім розповідали, буцімто старий Ассендіно, бідний викладач португальської мови, що трохи підробляв на коректуванні статей Кловіса Кости, заміток і повідомлень, закашлювся з переляку і благав, схрестивши руки на грудях:

— Не вбивайте, в мене ж сім'я...

Бідони з гасом стояли на кузові вантажної машини, яка загальмувала біля тротуару. Все було передбачено і враховано. Вогонь спалахнув, в небо піднялися хвости полум'я, його відблиски загрозливо освітили фасади будинків, перехожі зупинялися подивитись на незвичайне видовище, не розуміючи до пуття, що воно діється. Жагунсо, щоб не зрадити звичаям і забезпечити собі відступ, кілька разів вистрілили в повітря і розігнали натовп. Потім зализли в кузов вантажної машини, і шофер помчав центральними вулицями, щоміті натискаючи на сирену і ледве не переїхавши експортера Стевенсона. Не зменшуючи швидкості, машина взяла курс на шосе.

Цікаві, що юрмилися біля дверей крамниць і лавок, посунули до приміщення редакції газети. Амансіо і Жезуїньйо навіть не підвелися із своїх місць — їх столик стояв зручно. Якийсь перехожий, ставши на порозі бару, затулив спину вулицю. Амансіо чимно попрохав його:

— Відійдіть, будь ласка, трохи вбік...

Але оскільки той не почув, Амансіо торкнув його за руку:

— Відійдіть, вам кажуть...

Після того, як машина поїхала, Амансіо, усміхнувшись, піdnіс кухоль з пивом:

— Операція по очистці міста...

— Проведена успішно...

Друзі сиділи в барі, не звертаючи уваги на допитливі погляди людей, що зупинялися на протилежному боці вулиці. Чимало з них впізнали жагунсо Амансіо, Жезуїньйо і Мелка Тавареса. А керував операцією і командував найманцями такий собі Лойрінйо, запеклий хуліган, що постійно вчиняв бійки в будинках розпусти і користувався прихильністю Амансіо.

Кловіс Коста прибіг, коли полум'я було вже погашене. Він дістав револьвер і сміливо став на порозі редакції. Сидячи за столиком бару, Амансіо презирливо зауважив:

— Навіть револьвера тримати не вміє...

Почали сходитись однодумці Мундіньйо, розпочався мітинг. Аж поки не стемніло, ще багато приходило людей, пропонуючи свої послуги.

Мундіньйо прийшов з Капітаном і обняв Кловіса Косту.
Той повторював:

— Така наша робота...

Того вечора не негреня Туїска, яке було надто заклопотане, командуючи хлопчаками, що з'юрмилися коло редакції, зупинилося під вікнами Глорії, щоб розповісти міські новини,— то був учитель Жозуе. Його обличчя було біліше, ніж звичайно, очі затуманені смутком, а серце огорнене в жалобу. Він забув про будь-яку обережність і пристойність... Малвіна гуляла з Ромуло на набережній, вони милувалися морем, інженер, мабуть, розповідав їй про свою роботу. Дівчина уважно слухала і час від часу сміялася. Насіб забрав був Жозуе з собою до будинку редакції, але учитель постояв там лише кілька хвилин; його більше хвилювало те, що діялося на пляжі, а саме: розмова Малвіни з інженером. Старі діви уже були біля церкви, зібралися навколо падре Сесіліо і обговорюючи пожежу. Веселий сміх Малвіни, яка байдуже реагувала на спалення газет, вивів Жозуе з рівноваги. Зрештою, хіба не інженер причина всього, що сталося? А він навіть не поцікавився тривожними подіями у місті, поставився до них байдуже, захоплений розмовою з Малвіною. Жозуе перетнув майдан, проминув старих дів і підійшов до вікна Глорії; повні губи мулатки усміхнулися:

— Добривечір.

— Добривечір. Що там сталося?

— Спалили увесь сьогоднішній тираж «Діаріо». Люди Бастоса доклали рук. А все через цього ідіота інженера, що сьогодні приїхав...

Глорія глянула на набережну.

— Це той молодик, що розмовляє з вашою коханою?

— Моєю коханою? Ви помиляєтесь. Ми лише знайомі.

В Ільєусі є лише одна жінка, що заполонила мій спокій.

— Хто ж вона, коли це, не таємниця?

— Сказати?

— Не соромтесь...

Старі діви біля церкви витріщили очі, а Малвіна, що все це гуляла на набережній, навіть уваги не звернула.

ГАБРІЕЛА В ЦЕНТРИ УВАГИ

Це був бездомний, майже дикий кіт з пагорба. Його шерсть збилася від бруду і стирчала пасмами, а одне вухо було розірване. Він переслідував усіх кицьок навколо, був

переможцем у всіх боях і мав вигляд авантюриста. Він крав у всіх кухнях на пагорбі, і його ненавиділи всі господині й служниці, але, оскільки він був спритним і обережним, впіймати його ніяк не вдавалося. Чим же Габріела завоювала його довір'я, як вона зробила так, що він ходив за нею назирці і лягав спати в пелені її спідниці. Може, таємниця крилася в тому, що вона не кричала на нього, не загрожувала йому щіткою, коли він, скрадаючись, з'являвся в пошуках об'їдків. Габріела кидала йому шматки жилавого м'яса, риб'ячі хвости, курячі тельбухи. Кіт звик до неї і майже увесь час проводив тепер в дворі будинку, засинаючи в затінку гуяв. Він уже не виглядав таким злidenним і брудним, хоча ночами знову гуляв на волі, бігав по всьому пагорбу і по дахах та горищах навколошніх помешкань, такий розпусний і непотомний, як і раніше.

Коли Габріела верталася з бару і сідала снідати, кіт приходив полашитись і помуркотати біля її ніг. Він з подякою з'їдав шматки, які вона йому кидала, і задоволено мурчав, коли Габріела гладила його по голові або по животу.

Дона Армінда все це сприймала, як диво. Вона й гадки не мала, що можна приручити такого дикого кота, що він братиме страву з рук, дозволяти себе гладити і засинати-ме на колінах.

Коли Габріела притискувала кота до грудей і терлася обличчям об його кошлату морду, він, напівзаплющивши очі, тихесенько нявкав і легенько дряпав її. Для дони Армінди існувало лише єдине пояснення всього баченого: Габріела не розвинутий, навіть ще не розкритий медіум, який випромінює могутні флюїди, необроблений алмаз, який належить відшліфувати на сеансах, щоб він став знаряддям для спілкування з потойбічним світом. Що ж інше, як не флюїди Габріели приборкали таку непокірну тварину?

Коли вони сідали обос біля порога — вдова штопати панчохи, а Габріела гратися з котом,— дона Армінда намагалася переконати її:

— Дівчинко, ти обов'язково мусиш прийти на наступний сеанс. Минулого разу кум Деодоро запитував про тебе: «Чому вона сьогодні не прийшла? У неї дивовижні здібності медіума. Я зрозумів це, коли сидів у неї за спиною». Так він і сказав дослівно. Треба ж, щоб і я подумала те саме! А кум Деодоро в цих справах розбирається, можеш мені повірити, хоча зовні в це важко повірити,— він такий молодий. Але відчувається, що він у близьких стосунках з духами, він ними командує, як хоче. І ти можеш стати ясновидицею...

— Я не хочу... Не хочу, доно Арміndo. Навіщо це мені? Мертвих краще не чіпати, хай собі спочивають. Мені ці справи не до душі...

Габрієла почухала котові за вухом, і він замуркотів ще голосніше.

— Ти чиниш дуже нерозумно, дочки. Адже твій дух не зможе дати тобі поради, а ти не зрозумієш, що він тобі казатиме, і підеш життям наосліп. А між тим дух для нас — це те ж саме, що поводатар для сліпого. Він вказує нам шлях, допомагає обминати перепони...

— У мене їх немає, доно Арміndo.

— Ale ж не це головне, він і поради дає. Днями я приймала важкі пологи — у дони Ампатор. Хлопчик ніяк не хотів виходити. Я не знала, що й робити, і сеньйор Мілтон уже збирався викликати лікаря. Хто мені допоміг? Мій покійний чоловік, який всюди мене супроводжує і не залишає саму ані на мить. Там, угорі, — вона показала на небо, — ім усе відомо, геть аж до медицини включно. Він мені шепнув на вухо, і я його послухалась. Народився чудовий карапуз!..

— Мабуть, добре бути акушеркою... Допомагати народжуватись невинним малюкам...

— A хто тобі дасть пораду саме тоді, коли ти її потребуєш?..

— Я потребую поради? Я цього не знала, доно Арміndo...

— Ти дурненька, дочки моя. Даруй мені, що я тобі це кажу, але ти дурненька. Не вмієш користуватися тим, чим наділив тебе господь.

— Я не розумію, що ви кажете, доно Арміndo. Всім, що я маю, я користуюся. Навіть туфлями, які мені подарував сеньйор Насіб. Я ходжу в них у бар. Ale вони мені не подобаються, я віддаю перевагу домашнім капцям. Ходити в туфлях страшенно незручно.

— Та хіба я про туфлі, дурненька? Ти що, не бачиш, що сеньйор Насіб закоханий в тебе, ходить сумний, рано повертается додому...

Габрієла розсміялася, притискуючи кота до грудей:

— Сеньйор Насіб гарна людина, то чого ж мені боятися? Він і не думає мене виганяти, а я прагну лише одного: щоб він був задоволений...

Зустрівши з такою сліпотою, дона Арміnda навіть пальця вколола голкою.

— Ой, я вкололася... Ти ще дурніша, аніж я гадала. Сеньйор Насіб може дати тобі все... Він заможний! Якщо

попрохаєш шовку, він дастъ; попросиши дівчину на допомогу, він найме двох; попросиши грошей, він тобі дастъ, скільки захочеш.

— Мені все це непотрібне... Навіщо?

— Ти гадаєш, що все життя будеш вродливою? Якщо не скористаєшся зі своєї вроди тепер, потім буде пізно. Я можу поклястися, що ти ніколи й нічого не просиш у сеньйора Насіба. Чи не так?

— Не зовсім. Я інколи прошу трохи грошей на квиток у кіно, коли ми ходимо з вами. А що мені просити ще?

Дона Армінда розгнівалась, вона кинула панчоху, натягнену на дерев'яний гриб, кіт злякався і поглянув на неї своїми хитрими очима.

— Все! Все, що тобі заманеться, дівчинко, він тобі дастъ,— вона притишила голос до шепоту.— Якщо ти зумієш себе поставити, він навіть одружиться з тобою...

— Одружиться зі мною? Навіщо, доно Арміндо? Навіщо йому зі мною одружуватись? Сеньйор Насіб знайде собі пристойну наречену, з поважної родини, з становищем. Навіщо йому одружуватись зі мною?

— А тобі не хочеться стати сеньйорою, господарювати у власному будинку, ходити під руку з чоловіком, гарно одягатися, мати вагу у суспільстві?

— Ось тоді вже напевне мені довелось би цілими днями не скидати туфлі... Це не для мене... Ale взагалі я згодилася би вийти заміж за сеньйора Насіба. Я готовала б для нього, допомагала б у всьому...— Габріела усміхнулася, граючись з котом, торкаючись до його холодного носа.— А втім, що тут говорити, у сеньйора Насіба і без мене вистачить клопоту. Та він і не захоче одружитися з такою, як я, адже він узяв мене не дівчиною... Я про це й думати не хочу, доно Арміндо. Навіть коли б він збожеволів...

— А ти послухай, дочки, мене. Тобі варто лише захотіти. Роби все з розумом: де слід, піддайся, де слід, відмов, дратуй, спокушай його. Він уже й так наляканий. Шіко мені розповідав, що суддя хоче найняти для тебе будинок. Потім він чув, як сеньйор Нью-Гало казав, начебто Насіб ходить, мов у воду опущений.

— Я не хочу...— Усмішка зникла з обличчя Габріели.— Мені не подобається цей суддя. Брудкий розпусний стариган.

— А ось ще один...— прошепотіла дона Армінда.

По вулиці перевальцем ішов полковник Мануел дас Онсас. Він зупинився перед жінками, скинув панаму і витер чоло барвистою хустиною.

— Добрий вечір.
— Доброго вечора, полковнику,— відповіла вдова.
— Це будинок Насіба, чи не так? Я здогадався через цю дівчину,— він показав на Габрієлу.— А я ось ходжу шукаю служницю — думаю забрати сім'ю в Ільєус... Чи не порадите яку-небудь порядну жінку?

— Для чого, полковнику?
— Гм... Щоб варити...
— Таку тут знайти важко.
— Скільки тобі платить Насіб?
Габріела підвела свої чисті очі:
— Шістдесят рейсів, сеньйоре...
— Непогано, звичайно.

Настала тривала пауза, фазендейро дивився вбік, дона Армінда зібрала свою роботу, попрощалася і пішла підслуховувати з-за дверей свого будинку. Полковник задоволено усміхнувся:

— Правду кажучи, куховарка мені непотрібна. Коли сім'я переїде, я привезу яку-небудь жінку з плантації. Ale жаль, така смаглявка, як ти, вкорочує собі віку на кухні.

— Чому, полковнику?
— Руки псуються. Та все залежить від тебе. Коли ти захочеш, у тебе буде все: гарний будинок, служниця, я відкрию для тебе рахунок у крамниці, а каструлі ти облишиш. Ти мені подобаєшся, дівчинко.

Габріела підвelasя, вона посміхнулась, і на обличчі її була написана майже подяка.

— Що ж ти скажеш на мою пропозицію?
— Даруйте, сеньйоре, але я не хочу. Не подумайте нічого поганого, просто мені тут добре, я не відчуваю ніяких нестатків. Дозвольте, я піду, сеньйоре полковнику...

Над низькою загорожею в глибині двору з'явилася голова дони Армінди. Вона гукнула Габріелу:

— Бачиш, як все співпадає? А я тобі що казала? Він теж хоче найняти для тебе будинок...

— Він мені не подобається... Навіть коли б я з голоду помирала...

— I все одно моє зверху: варто лишень тобі захотіти...
— А я нічого не хочу...

Вона була задоволена всім, що мала,— ситцевими сукнями, домашніми капцями, сережками, брошкою, браслетом; не подобалися їй лише святкові туфлі — вони душили пальці. Вона полюбила свій двір, кухню і плиту, кімнатку, де спала, вона з радістю ходила в бар, де зустрічалася з

цікавими молодиками — учителем Жозуе, сенйором Тоніко, сенйором Арі — і ввічливими, літніми чоловіками — сенйором Феліпе, Доктором, Капітаном; вона звикла до свого вірного «зброєносця» негреняти Туїски і, нарешті, до кота, котрого сама приручила.

Ій подобався сенйор Насіб. З ним так гарно було спати, поклавши голову на його волохаті груди й відчуваючи на стегнах вагу ноги цього міцного, повного чоловіка, вродливого і молодого. Вусами він лоскотав її потилицю, і в Габрієли тоді аж дрож пробігала по тілу. Добре було спати з чоловіком, але не із старим — за притулок, їжу, одяг, взуття, а з молодим, дужим, вродливим, як сенйор Насіб, і лише тому, що він молодий, дужий і гарний.

Ця дона Армінда прямо вижила з розуму зі своїм спіритизмом. Як їй лише таке на думку спало! Треба ж, сенйор Насіб одружиться з нею, Габрієлою. Але як приемно про це помріяти... Прогулятися з ним під руку вулицями. Зайти в кіно, сісти поряд, покласти голову на його м'яке, наче подушка, плече. На свята потанцювати з Насібом. А на руці обручка...

Але навіщо про це думати? Не варто... Сенйор Насіб одружиться на благородній дівчині, увішаній коштовностями, в красивих туфлях і шовкових панчоахах, напарфумленій тонкими духами, на невинній дівчині, яка ще не знала чоловіків. А Габріела придатна лише для того, щоб варити, прибирати і спати з чоловіком. Але не із старим і бридким, не заради грошей, а заради задоволення... Клементе в дорозі, Ньюзінсько на плантації, Зе до Кармо також. У місті живе молодий студент Бебінсько, який у них багатий був дім! Він приходив до неї потайки, навшпиньках, він боявся матері. Першим був її дядько, вона тоді ще дівчиськом була. Вона була дівчиськом, а він прийшов до неї серед ночі, старий і хворий.

ПРО СВІТЛО КАГАНЦЯ

Під пекучим сонцем роздягнені до пояса робітники зрізали плоди какао серпами, прив'язаними до довгих жердин. З приглушеним стукотом падали золоті плоди, жінки і діти збирали їх і розрубували ударами великого ножа. Зростала купа зерен какао, білих від соку; зерна насипали у плетені корзини, нав'ючували на ослів і везли до корит для промивання. Робота розпочиналася до схід сонця і завершувалася пізно ввечері; їжа — шматок смаженої солонини з

маніоковою мукою та стиглій плід хлібного дерева, з'їдені поспіхом в полуцені. Жінки співали сумних пісень:

Гне робота, душить доля —
Чорношкірій я бідняк,
Ех, скажи, сеньйор полковник,
За що я страждаю так?
І коли уже нарешті
Зліднів збудеться бідняк?..

Хор чоловіків на плантації відповідав:

На плантацію какао
Йду врожай збирати я...

Погоничі підганяли ослів вигуками, як тільки караван із зернами какао виходив на дорогу: «Егей, триклятий! Ворується, Діамант!» Верхи на коні, в супроводі наглядача, полковник Мелк Таварес об'їжджав плантації, перевіряючи, як посугується робота. Інколи він злазив з коня і лаяв жінок та дітей:

— Знову байдикуєте?! Ану, ворушіться швидше, це вам не вошей ловить!

Частішли удари, що розколювали навпіл плоди какао, які лежать на долоні,— гостре лезо ножа шомиті може поранити палець. Прискорюється ритм пісні, що лине над плантацією і підганяє збирачів:

Плід какао золотавий,
Цвіту скрізь, як у раю...
Ех, скажи, сеньйор полковник,
За що спину гну свою?
І коли уже нарешті
Буду мати я сім'ю?..

Стоячи під деревами на гадючих стежках, вкритих сухим листом, чоловіки все швидше зрізають плоди, і голоси їхні лунають все голосніше:

На плантацію какао
Йду врожай збирати я...

Полковник оглядав дерева, наглядач покриував на наймитів, виснажлива робота тривала.

— Хто тут працював?

Наглядач повторив запитання, робітники повернулися, і негр Фагундес відповів:

— Я.

— А йди-но сюди.

Полковник показав на дерево какао: посеред густого листя, на самій верхівці висіли незрізані плоди.

— Ти що — покровитель мавп? Гадаєш, я для них вирощую какао? Ледар. Тобі лише б на вулицях битися...

— Моя вина, сен'йоре. Не помітив...

— Не помітив тому, що плантація не твоя і не тобі завдається збитків. Надалі будь уважнішим.— Полковник продовжував огляд. Негр Фагундес підняв серп і своїми м'якими, лагідними очима подивився вслід полковникові. Що він міг відповісти? Мелк врятував його від пазурів поліції, коли він, напившись під час гуляння в селищі, влаштував бійку в будинку розпусти. Взагалі Фагундес належав до тих, хто не мовчить, коли їх ображають, але полковникові він змовчав. Хіба не Мелк брав його нещодавно в Ільєус, щоб підпалити газети, і за цю дрібну роботу так щедро заплатив? І хіба не сказав він тоді, що повертаються часи збройних зіткнень, справжні часи для мужніх людей з гострим зором, для таких, як негр Фагундес? А поки що він збирав какао, танцював на зернах у сушильних баркасах, потів біля печі, і ноги його завжди були забруднені клейким соком какао. Та втім, ці добрі часи щось не наставали, те багаття з газет виявилося недостатньо яскравим. Але навіть те, що було, було непогано, він все-таки дещо побачив: поїхав на машині, кілька разів вистрілив у повітря, щоб трохи полякати надто цікавих роззяв, і побачив Габрієлу, одразу ж, як приїхав; він проходив повз якийсь бар і почув жіночий сміх. Так сміялися вміла лише вона. Фагундеса завели в будинок, де він мав залишатися до призначеного часу. Хлопчина на ім'яня Лойріньйо, який їх привіз, відповів на запитання негра:

— Це куховарка араба, ласій шматочок.

Фагундес уповільнив крок і залишився трохи позаду, щоб побачити її. Лойріньйо сердито підганяв:

— Ходімо, негре. Не мозоль тут очі, а то зіпсуєш всю справу. Ходімо.

Повернувшись на фазенду вночі, коли небо було усіяне зорями і десь ридала самотня гармошка, Фагундес розповів Клементе про зустріч з Габрієлою. Червончасте світло від каганця падало тремтливими відблисками на стіну темряви, що заступала плантації: вони бачили обличчя Габрієлі, її тіло, що ритмічно рухалось, стрункі ноги, що легко долали примарні кілометри спільніх мандрів.

— Вона стала дуже гарною.

— Значить, працює в барі?

— Ні, вона варить для бару, а працює в огорядного турка з бичачою мордою. Вона охайнно одягнена, в туфлях, в красивій сукні.

Клементе майже не бачив тъмяного світла каганця; зігнувшись, він слухав оповідь Фагундеса і мовчав.

— Вона сміялася, коли я проходив поруч, і розмовляла з якимось типом, мабуть, багатієм. Ти знаєш, Клементе, у неї була троянда в косах, я ніколи не бачив такої вроди.

Образ Габрієли з трояндою в косах розплি�ався в світлі каганця. Клементе замкнувся сам у собі, немов черепаха в панцири.

— Я зазирнув на кухню в будинку полковника. Бачив його дружину, вона бліда, худа, немов свята з ікони. Бачив і доньку — дуже гарна, але горда, ходить і нікого довкола не помічає. Гарна, нічого не скажеш, але признаюся тобі, Клементе, іншої такої, як Габрієла, немає. А що в ній є, як ти гадаєш?

Що в ній? Звідки йому знати! Він спав з нею, поклавши голову на груди, в сертані, в каатинзі, на зелених луках, але від цього не пізнав її краще. Ні, не пізнав і ніколи не пізнає! Але в ній є щось таке, чого ніяк не забути. Шкіра кольору кориці? Пахощі гвоздики? Манера сміятися? Звідки йому знати. Вона палахкотить полум'ям, жаркішим від вогнища, це полум'я охоплює і спалює тебе без останку.

— Багаття з газет згоріло за хвилину. Я вирішив сходити і побачитись з Габрієлою, погомоніти з нею, але мені не вдалося, хоча й дуже хотілося.

— І ти її більше не бачив?

Світло каганця лизало темряву, наповзала ніч без Габрієли. Собачий гавкіт, шелестіння гадюк. Клементе і Фагундес оповив сум. Тоді Фагундес забрав каганця і пішов спати. В темряві ночі величезний і сумний мулат Клементе бачив Габрієлу. Усміхнені вуста, стрункі ноги, смагляві стегна, високі перса, тонкий стан, пахощі гвоздики, колір кориці... Він обняв її і відніс на тапчан із жердин. Він ліг з нею поряд, і вона схилилась йому на груди.

ПРО БАЛ І АНГЛІЙСЬКУ ІСТОРІЮ

Однією з найважливіших подій цього року в Ільєусі було відкриття нового приміщення Комерційної асоціації. Це нове приміщення було, по суті, першим, оскільки Асоціація, заснована кілька рокім тому, містилася раніше в конторі президента Атаулфо Пассоса, представника цілої низки південних фірм. Останнім часом Асоціація почала відігравати помітну роль в житті міста, вона стала фактором прогресу, здійснювала різні операції і впливала на

різні справи. Нове приміщення — двоповерховий будинок — стояло неподалік від бару «Везувій», на вулиці, що йде з майдану Сан-Себастьяна до порту. Випивка, солодощі і закуска для свята з нагоди переїзду до нового будинку були замовлені Насібу. Цього разу йому довелося найняти на допомогу Габрієлі двох каброш, оскільки замовлення було велике.

Перед святами було проведено переобрання правління Асоціації. Раніше доводилося вмовляти комерсантів, імпортерів і експортерів, щоб вони згодилися увійти до складу правління. Тепер же посади надавалися після тривалих суперечок, і претенденти на них оцінювались по тому, який у них авторитет, кредит у банку і право на участь в управлінні містом. Було запропоновано два списки: один — прихильниками Бастоса, інший — прихильниками Мундіньйо Фалкана. За останній час всі до цього звикли — на одному боці Бастоси, на протилежному Мундіньйо. В «Діаріо де Ільєус» з'явився маніфест, підписаний групою експортерів, комерсантів і власників імпортних контор на чолі з Атаулфо Пассосом, якого знову було висунуто на посаду президента. Кандидатом на посаду віце-президента було названо Мундіньйо, а Капітана — кандидатом у офіційні оратори. Список доповнювали кілька широковідомих імен. Подібний маніфест, також підписаний кількома впливовими членами Асоціації, надрукувала газета «Жорнال до Сул», але тут список був іншим. Кандидатом в президенти також було висунуто Атаулфо Пассоса, його ім'я ні в кого не викликало сумнівів. Пассос був далеким від політики, і саме йому Асоціація завдячувала своїми успіхами. На посаду віце-президента висувався сірієць Малуф, власник найбільшого в Ільєусі магазину, близький друг Раміро Бастоса, на землях якого багато років тому він розпочав свою комерційну діяльність, відкривши продовольчу крамницю. Кандидатом на посаду офіційного оратора було висунуто Маурісіо Каїреса.

Окрім імені Атаулфо Пассоса, ще одне ім'я було в обох списках — кандидатом на скромний пост четвертого секретаря значився араб Насіб А. Саад. Наближалася жорстока сутичка, сили були приблизно рівними. Ale Атаулфо, людина тямуща і далекоглядна, оголосив, що дасть згоду на балотування лише в тому випадку, коли супротивники домовляться між собою і складуть список, що об'єднує обидва угруповання. Переконати їх було нелегко. Атаулфо, проте, вдався до дипломатичних хитрощів: він відвідав Мундіньйо, похвалив його патріотичні почуття стосовно

Ільєуса, його непослабний інтерес до цього краю і до Асоціації, сказав, що був би дуже радий мати в його особі свого заступника. Але чи не вважає сенйор Мундіньйо, що Комерційну асоціацію варто тримати подалі від політичної боротьби, що вона має бути своєрідною нейтральною територією, де антагоністичні сили могли б співробітничати на благо батьківщини та Ільєуса? Він запропонував об'єднати обидва списки, запровадивши дві посади віце-президентів, а місця секретарів, дві посади скарбників, а також посади оратора і бібліотекаря розподілити поміж представниками обох партій. Асоціація — підприємство прогресивне, з великою програмою, що ставить за мету перетворення Ільєуса в квітуче місто,— має стояти понад цими політичними розходженнями, про які доводиться лише жалкувати.

Мундіньйо погодився, він навіть висловив намір відмовитися від висування своєї кандидатури на посаду віце-президента, яке відбулося без погодження з ним. І все ж таки, сказав він, йому треба порадитися з друзями; в противагу полковнику Раміро він не дає жодних розпоряджень і нічого не ухвалює, не вислухавши думок своїх соратників.

— Гадаю, що вони погодяться. Ви вже розмовляли з полковником?

— Спершу я хотів почути ваші міркування. У нього я буду сьогодні увечері.

З полковником Раміро домовитись було не так легко. Спершу старий був глухий до всіх доказів Атаулфо Паскоса, він був розлючений:

— Зайда, що не пустив коріння в нашому краї! Він же не має жодного дерева какао...

— Я також не маю, полковнику.

— Ви — інша справа. Ви тут уже понад п'ятнадцять років. Ви — людина поміркована, батько, ви сюди приїхали не задля того, щоб збивати з пантелику дівчат, нє привезли з собою одруженого чоловіка, який би фліртував з нашими доньками, ви не хочете все тут змінити, не вважаєте, що все у нас тут нікуди не годяще.

— Ви знаєте, полковнику, що я стою далеко від політики. Я навіть не виборець. Я хочу жити в злагоді з усіма, у мене справи з тими і з іншими. Проте не можна не визнати, що в Ільєусі справді слід уже чимало що поміняти, адже колишні часи давно минули. Але досі хто більше од вас зробив для Ільєуса?

Гнів душив старого, він ладен був вибухнути, та останні слова оптового крамаря трохи заспокоїли.

— Так, хто більше од мене зробив для Ільєуса?..— повторював він слідом за Атаулфо.— Тут же був край світу, глухий закут, нерозроблена плантація, і ви маєте це пам'ятати. А сьогодні у всьому штаті немає такого міста, як Ільєус. Чому б їм не зачекати трохи, хоча б до того часу, поки я помру? Адже ж я стою вже однією ногою в могилі. Чим я заслужив таку невдачність на кінець життя? Що поганого я вчинив, чим скривдив цього сеньйора Мундіньйо, якого майже не знаю?

Атаулфо Пассос зніжковіло мовчав. В голосі полковника чулося трептіння, це був голос старої людини, що відчуває свій близький кінець:

— Не думайте, я не проти того, щоб дещо змінити, де-що зробити по-новому. Але навіщо цей шалений поспіх, немовби нам залишилося жити кілька днів? Всьому свій час! — Перед Пассосом знову був господар краю, непереможний Раміро Бастос.— Я не скаржуся. Я звик до боротьби і не боюсь її. Сеньйор Мундіньйо вважає, що Ільєус почав існувати саме з того дня, як він сюди прибув. Він хоче закреслити вчорашній день, але зробити це нікому не під силу! Він зазнає жахливої поразки і дорого заплатить за цю авантюру... Я його поб'ю на виборах, а потім викину з Ільєуса. І ніхто мені не заборонить зробити це.

— В ці справи я, полковнику, не втручаюся. Єдине, чого я прагну,— це розв'язати питання виборів до Асоціації. Для чого ж і її вмішувати у ваші суперечки? Асоціація, поза всяким сумнівом, має стояти над політикою, її поле діяльності — економічні проблеми і проблеми торгівлі. Якщо вона почне прислужуватися політиці, вона попливє за течією. Чи ж варто витрачати зараз сили на казна-що?

— А що ви пропонуєте?

Атаулфо Пассос пояснив. Полковник Раміро Бастос слухав його, поклавши підборіддя на руки, схрещені на костурі, у нього було чисто виголене обличчя, вогники гніву поблискували в очах.

— Ну що ж, я не хочу, щоб сказали, буцімто я погубив Асоціацію. До того ж я дуже високо ставлю ваші заслуги. Не турбуйтесь, я сам все переповім кумові Малуфу. Але права віце-президентів будуть абсолютно рівні? Не вийде так, що один з них підкорятиметься другому?

— Ні в якому разі. Дякую, полковнику.

— Ви вже говорили з цим сеньйором Мундіньйо?

— Поки що ні. Спершу я хотів вислухати вас.

— Він може не погодитись.

— Якщо ви, господар міста, погодились, то чому це він має відмовитись?

Полковник Раміро Бастос усміхнувся, він, як завжди, був першим.

Так Насіб став четвертим секретарем Комерційної асоціації Ільєуса, а значить, товаришем Атаулфо, Мундіньйо, Малуфа, ювеліра Шімента та інших впливових людей, а серед них Мауріcio Каїреса і Капітана.

Над розв'язанням питання про кандидатуру офіційного оратора Атаулфо Пассосу довелося також немало поморочитись. Важко було умовити Капітана дати згоду на обрання його бібліотекарем, посада якого значилася останньою в списку. І хіба не Капітан був офіційним промовцем, ораторм в гуртку імені 13 травня? І це тоді, як Мауріcio Каїрес не займав подібної посади в жодному товаристві. Але слід було зважити на чималі асигнування, призначені для бібліотеки, тому саме Капітан з його ерудицією, як ніхто більше, зміг би вибрати і укомплектувати книги. Ця бібліотека стала б тоді публічною міською бібліотекою, куди молодь і літні люди приходили б у вільні години, бо вона буде завжди відчинена для всіх мешканців Ільєуса.

— Даруйте! Даруйте! А Жоан Фулженсіо, а Доктор, вони ж цілком достойні люди...

— Але вони не кандидати. Доктор взагалі не член Асоціації, а наш дорогий Жоан не погоджується на жодну посаду... Ні, окрім вас, нам нікого призначити. Ви найкращий оратор міста.

Свято на честь новосілля і обрання нового правління Асоціації було варте того, щоб його побачити і про нього розповісти. В другій половині дня у великий залі, що займала увесь перший поверх і де мала розміститися бібліотека, відбулися урочисті збори (на другому поверсі розмістилися різні відділи і секретаріат). Вступ на посади нових членів правління було відзначено промовами і шампанським. Винятково заради цього свята Насіб пошив нового костюма. Яскравий галстук, блискучі черевики, діамант на пальці — його важко було відрізнити від полковників, власників фазен.

Увечері відбувся бал з буфетом, який організував Насіб (Плініо Араса поширював скрізь чутки, немовби Насіб скористався із своєї посади, щоб побільше заробити, але це була чистісінька брехня). В буфеті був широкий вибір закусок і чималий набір вин, окрім кашаси. На стільцях попід стінами сиділи дівчата; мило усміхаючись, вони чекали запрошення до танцю. У яскра-

во освітлених кімнатах другого поверху дами і їхні кавалери, жваво розмовляючи, ласували солодощами і закусками Габрієли; всі зійшлися на тому, що навіть у Байї ніколи не влаштовували такого вишуканого свята.

Оркестр з «Батаклану» грав вальси, танго, фокстроти, військові польки. Цього вечора в кабаре не танцювали, адже всі полковники, комерсанти, експортери, молоді торговці, лікарі й адвокати зібралися в Асоціації. Кабаре було порожнім, лише кілька сонних жінок даремне чекали на відвідувачів.

В залі для танців старі і молоді жінки пошепки обговорювали одяг, коштовності й прикраси присутніх, передавали різні плітки про інтимні зв'язки, передбачали весілля. Чудова вечірня сукня Малвіни, виписана з Байї, справила скандалне враження і була всіма засуджена. Ні для кого в місті вже не було таємницею те, що інженер, котрий приїхав досліджувати бухту, одружений, хоча і живе окремо від дружини. Знали також про те, що вона невиліковно хвора і перебуває у психіатричній лікарні. Але це нічого не означало, все одно він не мав права задивлятися на молоду дівчину на виданні. Що він міг запропонувати їй, окрім безчестя? В кращому випадку вона стала б предметом міських пліток, оскільки їйому ніколи не вдається вступити в новий шлюб. І, незважаючи на це, Малвіна й інженер не залишали одне одного ані на хвилину, були найнерозлучнішою парою і не пропускали жодного танцю. Ромуло танцював аргентинське танго краще, піж покійний Осмундо. Малвіна, з розпашілим обличчям, на якому сяяли чудові очі, здавалось, марила наяву, вона мов пір'їнка літала в дужих руках інженера. Шепіт пробігав по рядах жінок, що сиділи попід стінами, піdnімався сходами, заповзув у кімнати. Дона Фелісія, мати Ірасемі, пристрасної шатенки, що полюбляла, фліртувати біля воріт садиби, заборонила доњці дружити з Малвіною. Вчитель Жозуе пив усі вина підряд і говорив навмисне голосно, удаючи байдужість і навіть бурхливу радість. Звуки музики вмирали на майдані, але вони все ж таки долинали до вікна Глорії, яка лежала з полковником Коріолано, котрий приїхав до міста з нагоди свята. На балах він не бував, це, казав він, розвага для молоді. Він віддавав перевагу розвагам у ліжку Глорії.

Мундіньйо Фалкан спустився в залу. Дона Фелісія підморгнула Ірасемі, тихо шепнувши їй.

— Сеньйор Мундіньйо поглядає на тебе. Мабуть, хоче запросити.

Вона мало не штовхнула доньку в обійми експортера. Хіба можна знайти в цілому Ільєусі кращу пару для Ірасеми? Експортер какао, мільйонер, політичний лідер, та ще й до всього — неодружений!

— Ви мені виявите честь? — вклонився Мундіньйо.

— З радістю... — дона Фелісія підвилася, вітаючись з Мундіньйо.

Пишногруда Ірасема, млосна і кокетлива, притиснулась до Мундіньйо; той, відчувиши дотик її грудей і стегна, обережно стиснув дівчину в обіймах.

— Ви королева балу,— сказав він.

Ірасема притиснулася ще сильніше і відповіла:

— Бідолашна я... Ніхто на мене не зважає.

Дона Фелісія усміхнулася, сидячи на своєму стільці; в кінці року Ірасема закінчить навчання в монастирській школі, пора вже думати про її майбутнє.

Полковник Раміро Бастос доручив Тоніко репрезентувати їхню родину на денному святі. Другий його син, Алфредо, перебував у Байї, мав якраз роботу в палаті депутатів. Увечері на балу Тоніко супроводжував дону Олгу, чиє огрядне тіло було якимсь дивом запхане у рожеву дівочу сукню. З ними прийшла старша племінниця, у неї були чарівні голубі очі і ніжна перламутрова шкіра. Поважний, сповнений власної гідності Тоніко не дивився на жінок, заклопотаний горою м'яса, яку бог і полковник Раміро призначили йому в дружини і яку він мусив кружляти по залі.

Насіб пив шампанське. Не для того, щоб збільшити вживання дорогого вина і мати з того більший зиск, як наклепницьки стверджував схвильований Плініо Араса. Він пив, аби забути свої страждання, відігнати страх, який тепер не полішав його, і побоювання, що переслідували його вдень і вночі. Навколо Габрієли з'являлося все більше чоловіків. Коло вужчало. Йй передавали привіти, пропонували руку і серце, слали любовні записки. Як чудовій куховарці, їй обіцяли шалені гроші; як чудовій коханці — власний будинок і розкішну обстановку.

Лише кілька днів тому, коли Насіб трохи, здавалося, відволякся від своїх невеселих думок після його обрання на посаду четвертого секретаря, трапився випадок, який показав, до чого дійшло зухвалство цих людей.

Дружина містера Гранта, директора залізниці, не посorомилася прийти аж додому до Насіба і звернулася до Габрієли з мерзенною пропозицією. Грант був літній, худорлявий і мовчазний англієць, що жив у Ільєусі з 1910

року. Всі називали його просто Містером. Його дружина, висока, білява англійка, з вільними, майже чоловічими манерами, не терпіла Ільєуса і вже багато років жила в Байї. В Ільєусі до цього часу пам'ятали її винятково струнку фігуру, а також тенісний корт, який вона звеліла спорудити на ділянці, що належала залізниці (після її від'їзду він поріс травою). В Байї вона влаштовувала бучні обіди у себе на Барра-Авеніде, їздila в авто, курила і було відомо, що вона приймала коханців прямо серед білого дня. Містер не виїздив із Ільєуса, він обожнював місцеву кашасу, грав у покер, незмінно, по суботах, напивався до чортіків у «Золотій горілці» і щонеділі їздив на полювання. Він жив у гарному будинку із садом і з єдиною служницею — індіанкою, у якої був син від нього. Коли дружина двічі або тричі на рік з'являлася у Ільєусі, вона привозила подарунки цій відлюдкуватій і мовчазній, мов ідол, жінці. Ледве хлопчику виповнилося шість років, англійка забрала його з собою в Байю, немовби це був її власний син. У святкові дні на флагштоці в саду Містера висів англійський прапор, оскільки Грант виконував в Ільєусі обов'язки віце-консула її величності королеви Великобританії.

Англійка приїхала на пароплаві недавно, звідки ж вона довідалася про Габрієлу? Вона якось послала в бар купити закусок і солодощів, а одного чудового дня зійшла на Ладейре-де-Сан-Себастіян, постукала в двері Насіба і уважно обdivилася усміхнену служницю.

— Very well!¹

Про цю розпусну жінку розповідали жахливі речі: вона пила нарівні з чоловіками, якщо не більше, ходила напівголою на пляжі, обожнювала зовсім молоденьких хлопчиків, казали, що їй навіть подобаються жінки.

Вона сказала Габріелі, що відвезе її в Байю, визначить їй платню, якої вона ніколи не одержувала в Ільєусі, елегантно одягне, причому в недільні дні Габріела буде вільною. Вона без всяких церемоній прийшла просто до Насіба. Навдивовижу зухвали англійка...

А судя, хіба не почав він тепер щоденно прогулюватись на Ладейре після засідань суду? І скільки їх мріють збудувати для Габріели дім і зробити її своєю утриманкою? Ті, хто скромніші, плекали надію провести з нею хоча б одну ніч за скелями на пляжі, куди звичайно з настанням вечора виrushають на прогулянку підозрілі парочки. Що не день, то все зухвалішими ставали залицяльники; позбувшись будь-

¹ Дуже добре! (Англ.)

якого сорому, вони нашпітували їй люб'язності в барі, а на тротуарі перед будинком Насіба рух все пожвавлювався. Тривожні вісті докочувались до прилавка араба і не минали його вух. Щовечора у Тоніко була в запасі яка-небудь новина, і він неодмінно ділився нею з Насібом, та і Нью-Гало не раз натякав на серйозні загрози, що насувалися звідусюди:

— Вірність кожної жінки, яка б порядна вона не була, має свої межі...

Навіть дона Армінда, яка тільки те й робила, що думала про духів і різні збіги обставин, вже казала арабу, що Габріела — дурепа, якщо відмовляється від таких звабливих пропозицій.

— А ви, мабуть, не дуже жалкуватимете, як вона піде, чи не так, сенйоре Насібе?

Він не жалкуватиме?! Та думка про це не йде йому з голови: він загубив спокій, він шукає виходу, не спить ночами і навіть по обіді, він позбавується апетиту і схуднув. Всі його вітали, бажали успіхів, поплескували по спині, а він намагався втопити в шампанському свій страх і надокучливі питання, що краяли йому душу. Чим була для нього Габріела і що він має зробити, аби зберегти її? Він думав почутти пораду від Жозуе, але вчитель теж топив своє горе у вермуті і скаржився:

— Якого дідька немає кашаси на цьому нікчемному святі?

Де поділися його округлі слова, його римовані вірші?..

Під час балу сталися ще дві сенсації. По-перше, Мундіньйо Фалкан, якому швидко набридла доступна Ірасема (він не належав до тих, що фліртують біля воріт або ходять на ранкові сеанси в кіно, щоб крадькома обніматися і цілуватись), звернув увагу на біляву дівчину з перламутровою шкірою і небесно-блакитними очима.

— Хто вона? — запитав він.

— Онука полковника Раміро, Жеруза, донька доктора Алфредо.

Мундіньйо усміхнувся, це вдалось йому потішним. Молода красуня була з дядьком і доною Олгою. Мундіньйо зачекав, доки оркестр заграв танець, підійшов і доторкнувся до руки Тоніко.

— Дозвольте привітатися з вашою дружиною і небогою.

Тоніко розгублено відрекомендував Мундіньйо, але одразу ж узяв себе в руки — він був світською людиною. Відбувся звичний за таких умов обмін люб'язностями.

Мундіньйо запитав дівчину:

— Ви танцюєте?

Жеруза відповіла ледь помітним порухом голови і усміхнулася. Вони пішли танцювати. Це викликало в залі таке збентеження, що деякі пари втратили ритм; всі озиралися на експортера і онуку Бастоса. Жінки посилено перешіптувались, а деякі зійшли навіть з другого поверху, щоб побачити Жерузу з Мундіньйо.

— То ви і є той Хо, яким лякають дітей? Але ж ви не схожі на Хо...

Мундіньйо розсміявся:

— Я рядовий експортер какао.

Дівчина теж розсміялася, і розмова велася далі. Другою сенсацією була Анабела. Запросили її на пропозицію Жоана Фулженсіо, який жодного разу ще не бачив її танців, бо не відвідував кабаре. Опівночі, коли свято було у розпалі, погасли майже всі вогні і зала окуталася напівтемрявою, Атаулфо Пассос оголосив:

— Танцівниця Анабела, відома акторка з Ріо-де-Жанейро.

Вона танцювала в пір'ї і накидці перед дівчатами і жінками, які гаряче їй аплодували. Рібейріньйо, що сидів поруч з дружиною, був на сьому небі. Присутні чоловіки знали, що йому належить це худорляве, спритне тіло, що для Рібейріньйо Анабела танцювала без трико, без пір'я, без накидки.

Доктор урочисто оголосив:

— Ільеус гігантськими кроками рухається вперед по шляху цивілізації. Ще кілька місяців тому мистецтво не допускалося в салони і ця талановита Терпсіхора була змушенна виступати в кабаре, бо мистецтво було загнане в болото. Комерційна асоціація витягла мистецтво з бруду і показала його кращим людям міста.

Зала шалено заaplодувала.

ПРО СТАРІ МЕТОДИ

Мундіньйо Фалкан виконав нарешті обіцянку, дану полковнику Алтіно, і вирушив на його фазенду. Але не в суботу, як вони домовились. Він виїхав на місяць пізніше, та й то через наполягання Капітана, який вважав досить важливим завданням залучення на свій бік полковника Алтіно і тих фазендейро, що ще й досі вагаються, хоча обстеження міліні вже розпочалося.

Не було сумніву, що прибуття інженера, яке свідчило

про поразку уряду штату, нагадувало ляпас з боку Мундіньйо Фалкана своїм супротивникам. Дії Бастосів, що спалили тираж «Діаріо де Ільєус», були тому яскравим свідченням. Невдовзі група полковників прийшла в експортну контору, щоб висловити свою солідарність з Мундіньйо і запропонувати йому свої голоси. Капітан підраховував їх на папері. Знаючи місцеві звичаї в політиці, він розумів, що часткова перемога на виборах нічого не дасть. Визнання з боку депутатів федеральної палати або палати штату, а також з боку префекта і муніципальних радників можна було чекати лише в тому разі, якщо буде одержана повна і остаточна перемога. Але навіть у цьому випадку визнання буде досягти нелегко. Тому-то Капітан дуже розраховував на зв'язки Мундіньйо в столичних колах і на вплив родини Мендеса Фалкана. Битву необхідно виграти на всіх напрямках, в противному разі боротьба не дасть жодних наслідків.

Після недавніх подій в Ільєусі запанував спокій, принаймні зовні. Певні кола почали симпатизувати Мундіньйо, бо з'явилося вже чимало людей, наляканих відродженням насильства, про що засвідчив факт спалення газет. «Допоки керують Бастоси, ми не позбудемося жагунсо», — говорили вони. Але Капітан знов, що всі ці комерсанти, молоді службовці крамниць і лавок, портові робітники не впивають на хід виборів. Більшість голосів належала полковникам, заможним фазендейро, господарям і їхнім родичам — одне слово, тим, хто розкручував виборчу машину. Саме за ними й лишалося останнє слово.

Будинок полковника Алтіно Брандана в Ріо-до-Брасо стояв неподалік від залізничної станції. Він був підперезаний верандами, по стінах в'юнилися хміль і виноград, у саду цвіли квіти поміж фруктовими деревами. Мундіньйо був здивований благоустроєм фазенди, подумавши, що Капітан, мабуть, мав раций, коли стверджував, що Алтіно Брандан — рідкісний в Ільєусі тип фазендейро, із зовсім іншим складом мислення. В цій зоні не збереглося традиції будувати комфортабельні, зручні і розкішні каза гранде¹. Будинки полковників на плантаціях і в селищах нерідко були позбавлені найнеобхіднішого. На фазендах їх будували на палях, щоб свині могли спати під будинком. Або ж свинарник, що правив захистом від неймовірної кількості отруйних гадюк, будувався поруч із будинком.

Свині убивали гадюк, не реагуючи на отруту, від якої їх захищав товстий прошарок сала. З часів збройної боротьби

¹ Каза гранде — будинок поміщика на фазенди.

фазендейро звикли жити скромно, і лише з недавнього часу в Ільєусі та Ітабуні полковники почали купувати й будувати розкішні особняки, бунгало і навіть невеличкі палаці. Вони відмовлялися від суворого і невлаштованого життя під тиском синів — студентів вищих училищ закладів у Байї.

— Ви виявили нам велику честь,— сказав полковник, рекомендуючи Мундіньйо дружині, яка зустріла їх у гарно вмебльованій вітальні, де на стінах висіли портрети підружжя Бранданів у молоді роки.

Потім полковник відвів Мундіньйо в кімнату для гостей. I тут все було влаштовано з королівською розкішшю: матрац, наповнений мавпячою шерстю, лляні простирадла, мережане покривало, паходці лаванди, якою була напахчена вся спальня.

— Коли ви не заперечуєте, я волів би вийхати одразу після сніданку, щоб устигнути побачити роботу на плантаціях. Ночуватимемо в «Агуас-Кларас», вранці викупаемося в річці, зробимо прогулянку верхи і оглянемо фазенду. Поснідаємо дичиною, а до обіду повернемося сюди.

— Чудово. Я не маю жодних заперечень.

Фазенда Брандана «Агуас-Кларас» являла собою величезну земельну ділянку, межі якої проходили від селища на відстані менше ліги¹. А втім, полковник Алтіно мав ще й іншу фазенду, трохи подалі, частково ще вкриту лісом, який слід було вирубати.

Зміни страв за сніданком відбувалися одна за одною — річкова риба, дичина, яловичина, свинина. Це був звичайний родинний сніданок, званий обід планувався на неділю.

Увечері на фазенді, після того як Мундіньйо подивився на збирання урожаю какао (робітники працювали біля корит із зернами, переміщуючи какао, що сушилося проти сонця), він розмовляв з господарями при світлі гасових ламп. Алтіно розповідав бувальщини про жагунсо, пригадував старі часи, коли точилася боротьба за землю. Дехто з робітників, що сиділи на землі, брали участь у бесіді, доповнюючи ті чи інші деталі. Алтіно показав на одного негра:

— Він працює у мене вже двадцять п'ять років. Раніше був жагунсо у Бадаро і втік від нього сюди. Якби йому довелося прийняти кару за всіх людей, котрим він укоротив віку, на це не вистачило б його життя.

¹ Ліга — міра довжини в Бразилії, по сьогоднішній метричній системі дорівнює 6 000 м.

Негр усміхнувся, показавши білі зуби. Він жував тютюн; мав мозолисті руки, а ноги його були вкриті засохлим клейким соком какао.

— О сеньйоре полковнику! Що молодий пан подумає про мене?

Мундіньйо хотілося почати розмову про політику і схилити вельможного фазендейро на свій бік. Але Алтіно уникав розмов щодо цієї теми, він лише згадав під час сніданку в Ріо-до-Брасо про багаття з номерів «Діаріо де Ільєус». Полковник засуджував напад на редакцію.

— Це неподобство. Відгомін старих часів, які, дякувати богу, вже давно минули. Амансіо — порядна людина, але нетерплячий і різкий, прямо не збагну, як він віділів. Був тричі поранений під час сутичок, осліп на одне око, рука не діє, а характер лишився незмінним. З Мелком Таваресом теж жартувати не доводиться, не кажучи вже про бідолаху Жезуїньйо... Так, ніхто з нас не може заприсягнутися, що і йому не доведеться здійснити подібного злочину: Жезуїньйо не мав іншого виходу. Але навіщо вони заварили кашу зі спаленням тиражу? Неподобство... — Полковник витяг кістки з риби.— Та ви даруйте мені, коли я скажу, що ви вчинили неправильно. Така моя думка!

— Що саме? Ви вважаєте помилковим різкий виступ нашої газети? Але ж політична кампанія провадиться не шляхом вихваляння суперників?

— Ваша газета зубата, нічого гріха тайти, це правда. Будь-яка стаття у ній цікава... Мені казали, що їх пише Доктор, а слід бути справедливим, у нього в голові більше розуму, аніж в усього Ільєуса. Дуже мудра людина... Я люблю слухати його промови, він виголошує їх із пристрастю вченого. Звичайно, ви маєте рацію. Газета задля того їснує, щоб лаяти і розвінчувати супротивника. Виступи вашої газети справедливі, я навіть передплатив її. Але не про це мова.

— А про що ж?

— Сеньйоре Мундіньйо, я вже казав, що той, хто спалив тираж, вчинив неподобство. Я не схвалюю таких дій. Але коли вже так сталося, ви потрапили в безвихід. Як і Жезуїньйо. Хотів він убити дружину? Ні, не хотів. Але вона наставила йому роги, і для нього лишився єдиний вихід — порішти її, в противному разі він був би зганьблений на все життя і лишився б для навколошнього світу чимось середнім між кастрованим кнуром і робочим воловом. А чому б і вам було не спалити їхню газету, і не лише тираж, а й приміщення, та ще й машини поламати?

Ви мені даруйте, але ви мусили це зробити, щоб про вас не почали патякати, буцімто ви занадто обережні і таке інше. Адже для того, щоб управляти Ільєусом та Ітабуною, треба бути рішучим і не вішати носа за будь-яких обставин.

— Я не болгуз, полковнику. Але, як ви й самі сказали, це застарілі методи. І саме для того, щоб з ними покінчти, щоб зробити Ільєус цивілізованим краєм, я зайнявся політичною боротьбою. Та й де б я узяв жагунсо, в мене ж їх немає...

— Ну, це не причина... У вас є друзі, люди рішучі, на зразок Рібейріньо. Я сам декого попередив. Хто знає, а раптом сеньйор Мундіньйо попросить мене, коли буде потреба...

Оце і вся їхня розмова про політику. Мундіньйо просто не знав, що й думати. У нього склалося враження, немовби полковник має його за дитину, підсміється над ним. Увечері на плантації Мундіньйо знов спробував почати розмову на політичну тему. Алтіно не відповідав, говорив лише про какао. Вони повернулися в Ріо-до-Брасо після розкішного сніданку: різноманітна дичина, м'ясо агуті, бразильської свинки пакі, оленяче м'ясо і якесь ще неймовірно смачне,— як згодом довідався Мундіньйо, це було м'ясо мавпи жупарá. На фазенді Алтіно влаштував званий обід, на якому були присутні фазендейро, комерсанти, лікар, аптекар, падре — всі, хто посідав досить помітне місце в суспільному житті містечка. Алтіно звелів покликати музикантів, що грали на гармошці і гітарі, співаків-імпровізаторів, зокрема одного сліпого, що складав чудові поезії. Аптекар, вибравши момент, запитав у Мундіньйо, як розгортаються політичні події. Той не встиг відповісти, тому що в розмову різко втрутився Алтіно:

— Сеньйор Мундіньйо приїхав сюди погостити, а не займатися політикою.— І полковник одразу ж перевів розмову на інше.

В понеділок експортер повернувся до Ільєуса. Чорт забираї, чого хотів цей Алтіно Брандан? Він сам приїхав продати своє какао — понад двадцять тисяч арроб — Мундіньйо, а не Стевенсону. Для Мундіньйо це була дуже вигідна угода. Полковника уже не зв'язують жодні зобов'язання щодо Бастоса, і, незважаючи на це, він навіть чути не хоче про політику. Чи то він, Мундіньйо, нічого не втімив, чи старий вижив з розуму. Адже він поставив вимогу, щоб Мундіньйо палив будинки, ламав машини, можливо, навіть убивав людей.

Капітан стверджував, що Мундіньйо не розуміє полков-

ників, їхнього життєвого укладу, їхнього мислення. Вислу хавши ідею Алтіно Брандана про помсту газеті «Жорнал до Сул» за ідіотське спалення тиражу «Діаріо де Ільєус», Капітан сказав задумливо:

— В певній мірі він має рацію. Я також про це думав. Справді, варто було б провчити людей Бастоса. Тим чи іншим чином довести ільєусцям, що Бастос уже не господар краю, як було колись. Я чимало розмірковував над цим і навіть розмовляв з Рібейрінью.

— Обережно, Капітане! Не будемо робити дурниць! На кожний акт насильства будемо відповідати буксирами і драгами для бухти.

— Ale ж коли нарешті наш інженер завершить свої досліди і випише драги? Вперше в житті бачу таке повільне дублання...

— Це нелегка справа, тут за кілька діб не обернутися. Він і так працює без перепочинку, не витрачає жодної хвилини намарно. Швидше вже ніяк.

— Він працює день і ніч,— розсміявся Капітан.— Вдень у бухті, вночі біля воріт Мелка Тавареса. Вклепався в його доњку не на жарт...

— Треба ж хлощю розважитись...

Десь за тиждень після відвідин Ріо-до-Брасо Мундінью, вийшовши із засідання правління клубу «Прогрес», побачив спину полковника Алтіно, який простував до будинку Раміро Бастоса. У вікні він помітив біляву Жеруз і скинув капелюх; вона помахала йому рукою. Це могло б видатися смішним, оскільки напередодні Рібейрінью вигнав з Гуарасі, селища, розміщеного неподалік від його фазенди, уповноваженого Бастосів — чиновника префектури. Того ж вечора чиновника побили палицею, йому довелося голим пробиратися до ільєуського шосе, там він добув сякий-такий одяг, непомірно для нього великий, і пішки рушив до міста.

ПРО ПТАШКУ СОФРÉ

Насіб уже не мав сили боротися з собою, він утратив спокій, гарний настрій, життерадісність. Перестав навіть закручувати кінчики вусів, і вони тепер немічно звисали на рот. Він увесь час думав. А ніщо інше не може більше виснажити і висушити людину, забрати в неї сон, апетит, позбавити веселощів і наслати сум!

Тоніко Бастос обіперся на прилавок, налив собі чарку гіркого аперитиву й іронічно поглянув на зів'ялу постать господаря бару.

— Ви погано виглядаєте, арабе. Самі на себе не схожі.

Насіб похмуро кивнув головою. Його великі, трохи банькіті очі зупинчлися на елегантному потарі. Повага Насіба до Тоніко останнім часом зміцніла. Вони завжди приятелювали, але раніше їхні відносини обмежувалися розмовами про жінок легкої поведінки, відвідинами кабаре і пиятикою. Але з того часу, як з'явилася Габріела, між ними виникла тісніша дружба. Із всіх денних відвідувачів, що приходили випити аперитив, Тоніко був єдиним, хто поводився скромно, коли вдна з'являлася в полуцені з квіткою в косах. Він ввічливо кланявся, розпитував про здоров'я, хвалив її незвичайні страви. Ні хитрих поглядів, ні гарячого шепоту; він навіть не пробував доторкнутися до неї. Тоніко поводився з Габріелою так, немов вона була шановною сеньйорою, вродливою і бажаною, але неприступною. Коли Насіб найняв Габріелу, він особливо остерігався суперництва Тоніко — хіба ж не він був всесильним володарем жіночих сердець?

Такий цей світ, дивний і складний. Тоніко виявляв виняткову стриманість і гречність у присутності Габріели, хоча всі знали про любовні зв'язки між арабом і служницею. Правда, вона вважалася лише його куховаркою, немов нічого іншого між ними не було. Спекулюючи на цьому, відвідувачі навіть при Насібові засипали її компліментами, нашпітували солодкі слова, тицькали в руки записки. Спершу він їх неуважно перечитував, скручував у кульку і викидав у помийницю; тепер же розлючено дер на шматочки. Їх ставало все більше, причому багато з них мали досить нескромний характер. Тоніко поводився не так. Він дав йому докази справжньої дружби, ставлячись до Габріели, як до заміжньої жінки, дружини полковника. А хіба це не було свідченням дружби і поваги? Хоча Насіб і не погрожував йому, як полковник Коріолано, коли справа стосувалася Глорії. Так, лише Тоніко поводився належно, і лише йому він відкривав своє серце, що боліло, як незагоєна рана.

— Найстрашніше, коли людина не знає, як їй вчинити.

— У вас якісь неприємності?

— А ви хіба не бачите? Мене щось гризе, я навіть схуд. Ходжу сам не свій. Досить сказати, що днями я забув оплатити один документ. Що ж це зі мною діється?..

— Пристрасть не жарти...

— Пристрасть?

— А хіба ні? Кохання — це найкраще і найгірше, що є тільки в світі.

«Пристраст... Кохання...» Він боровся з цими словами протягом багатьох днів, роздумуючи про них в часи сієсти. Він боявся збегнути, наскільки сильне його почуття, не хотів зустрічі з правдою віч-на-віч. Спершу він думав, що це просто захоплення, нехай навіть дужче від інших, довше. Але він ніколи раніше так не страждав, ніколи не відчував таких ревнощів, такого страху втратити жінку. То не був досадний страх зостатися без чудової куховарки, чарівним рукам якої бар у значній мірі завдячував своїм розквітом. Більше він не думав про це, ці дрібні турботи тривали недовго. До того ж він утратив апетит, юому зовсім не хотілося їсти... Справа полягала в тому, що Насіб тепер не міг уявити жодної ночі без Габрієли, без її гарячого тіла. Навіть коли вона нездужала, він лягав до неї на ліжко, вона клала голову юому на груди, і він вдихав пахощі гвоздики, що йшли од її тіла. Якщо це не кохання, не безнадійна пристрасть, то що ж тоді це, о боже? А якщо це кохання, якщо жити стало неможливо без Габрієли, тоді який юому шукати вихід? «Вірність кожної жінки, якою б відданою вона не була, має свої межі», — сказав Нью-Гало, що вмів давати поради. Ось ще один друг Насіба. Нью-Гало не був таким стриманим, як Тоніко, він задивлявся на Габріелу, кидав на неї жагучі погляди. Але далі всього цього не заходив і ніяких пропозицій не висловлював.

— Мабуть, так воно і є. Я вам признаюся, Тоніко, без цієї жінки я не можу жити. Я збожеволію, якщо вона мене залишить...

— Що ж ви збираєтесь робити?

— Не знаю... — На Насіба було боліче дивитись. Обличчя його втратило життєрадісність, таку властиву для всіх оглядних людей. Здавалося, воно видовжилось і стало сумним, майже похмурум.

— А чому б вам не одружитися з нею? — раптом мовив Тоніко, немов здогадуючись, що відбувається в душі друга.

— Ви жартуєте? Але ж такі речі не для жарту...

Тоніко підвівся, звелів записати випиті аперитиви на рахунок і кинув монету Шіко Молезі, який вшімав її у повітрі.

— Якби я був на вашому місці, я саме так і зробив би...

Залишившись на самоті в порожньому барі, Насіб поринув у роздуми. А що він міг ще зробити? Давно минули ті часи, коли він приходив у її кімнату лише для розваги, лише тому, що юому набридла Різолета й інші жінки; той час, коли він, наче платню, приносив їй брошки вартістю

в десять тостанів і дешевенькі каблучки із барвистим склом. Тепер він підносив їй подарунки щотижня, а то й двічі на тиждень. Відрізи на сукню, шалі, цукерки. Але що все це в порівнянні з тим, коли їй пропонують найняти будинок, забезпечити розкішне життя, яким живе Глорія, витрачаючи без ліку грошей в крамницях і одягаючись краще від багатьох одружених сенйор, що мають заможних чоловіків. Слід було запропонувати їй щось більше, щось краще, що одразу ж зробило б смішною пропозицію судді, Мануела дас Онсаса, а тепер і Рібейріньо, який раптово залишився без Анабели. Танцівниця виїхала, край какао навівав на неї жах. Вона відважилася на цей крок через розмови, які виникли навколо Рібейріньо після того, коли той побив чиновника префектури, а перед цим виявилися принагідно і деякі інші важливі факти. Уклавши тихенько речі, вона нікому не мовивши й слова, купила квиток на пароплав компанії «Байяна» і попрощалася лише з Мундінью. Анабела побувала в нього дома напередодні від'їзду, і він дав їй гроші. Рібейріньо був на плантації і довідався про новину лише повернувшись звідти. Вона взяла з собою діамантову каблучку, золоті сережки та інші коштовності конто на двадцять. Тоніко оголосив у барі:

— От ми з Рібейріньо і залишились вдівцями. Час би Мундінью знайти для нас щось свіженьке...

Рібейріньо звернувся до Габрієли, будинок у нього вже був готовий, лише б вона наважилася. Він їй також подарує діамантову каблучку і золоті сережки. Про все це Насіб довідався від дони Армінди, яка розхвалювала Габрієлу.

— Ніколи не зустрічала такої порядної дівчини... Адже од таких пропозицій піде обертом голова в будь-якої жінки. Треба любити по-справжньому, більше, аніж саму себе, щоб не спокуситися. Будь-яка інша вже продалась би і купалася в розкошах, як принцеса...

В почуттях Габрієли Насіб не сумнівався. Хіба не відхиляла вона всі пропозиції і подарунки, немовби вони зовсім її не цікавили? Вона сміялася у відповідь і не гнівилась, коли хто-небудь з відвідувачів сміливіше торкався її руки або брав за підборіддя. Вона не повертала записок, не відповідала грубо, а лише дякувала за увагу. Але нікому не давала волі і ніколи не скаржилася Насібу, ніколи нічого в нього не просила і, беручи подарунки, радісно пlesкала в долоні. А хіба щоночі не вмирала вона у його обіймах, жагуча і невситима, не шепотіла з постійною пристрастю: «Красунчику мій, любов моя!»

«Якби я був на вашому місці, я саме так і зробив би...»
Легко говорити, коли справа стосується іншого. Але як одружитися з куховаркою Габріелою, безрідною мулаткою, у якої немає ані кола ні дворя, з дівчиною, знайденою на невільницькому ринку? Він мусить одружитися з вихованою дівчиною з шановної родини, яка б мала придане, була освічена, чиста, невинна.

Що б сказав дядько і буркотлива тітка, сестра і її чоловік — інженер-агроном з поважної сім'ї? Що сказали б Ашкари, заможні родичі, землевласники, які займали високе становище в Ітабуні? Що сказали б його друзі по бару: Мундінью Фалкан, Амансіо Леал, Мелк Таварес, Доктор, Капітан, Маурісіо Каїрес, Езекієл Прадо? Що сказали б усе місто? Ні, про це не слід і думати, все це нісенітниці. І все ж таки він думав.

В бар зайшов селянин — продавець птахів. В одній з кліток маленька софрé співала сумну і ніжну пісню. Гарна, рухлива чорно-жовта пташка ні хвилини не сиділа спокійно. Ось вона заспівала голосніше, слухати її було дуже приемно. Шіко Молеза і Біко Фіно були в захопленні від її співу.

Що він мусить зробити обов'язково, так це заборонити Габріелі приходити в бар. Збитки? Ну і хай... Він втратить виторг, але гірше буде, коли він втратить її. Вона була постійною спокусою для чоловіків, її присутність діяла на них, немов хміль. Як не закохатися, як не бажати її, не зіткнати, коли бачиш її? Насіб відчував Габріелу усім своїм еством — кінчиками пальців, своїми вислими вусами, шкірою на стегнах, на ступнях. Софрé співала, здавалося, лише для нього, бо її спів був сумним. Чому б не подарувати пташку Габріелі? Тепер, коли він заборонить їй відвідувати бар, їй доведеться шукати інших розваг.

Насіб купив софрé. Далі він не міг думати, не міг страждати.

ГАБРІЕЛА З ПТАШКОЮ В КЛІТЦІ

— О, яка краса! — вигукнула Габріела, побачивши софрé.

Насіб поставив клітку на стілець, пташка билася об дріт.

— Тобі... Щоб ти не була сама.

Він сів, Габріела влаштувалася на підлозі біля його

ніг. Вона взяла його велику руку, поцілувала долоню, і це нагадало Насібу — він сам не міг збагнути чому — землю його предків, гори Сірії. Потім Габріела поклала голову йому на коліна, і він погладив її коси. Пташка, заспокоївши, заспівала.

— Два подарунки відразу... Який ти в мене гарний!

— Два?

— Пташка і ще те, що ти сам її приніс. Адже щодня ти приходиш так пізно...

Невже йому судилося втратити її?.. «Вірність кожної жінки, якою б відданою вона не була, має свої межі». Нью-Гало, звичайно, хотів сказати «свою ціну». Гіркота віdbилася на обличчі Насіба, і Габріела, підвівши очі, помітила це.

— Ти, Насібе, чомусь сумний... Раніше ти таким не бував. Ходив завжди веселим, завжди усміхався, а тепер такий сумний. Чому, Насібе?

Що він міг їй відповісти? Що не знає, як її зберегти, як назавжди утримати біля себе? Насіб скористався з нагоди, щоб розпочати розмову.

— Мені треба щось тобі сказати.

— Так говори, мій господарю...

— Мені дещо не подобається, дуже мене тривожить.

Габріела схвилювалась:

— Я щось погано зварила чи не так випрала?

— Ні, ні. Зовсім інше.

— А що?

— Те, що ти ходиш у бар. Це мені не до душі.

Габріела широко розплющила очі:

— Ale ж я ходжу, щоб допомагати тобі і щоб твій сніданок не холонув. Лише з цією метою...

— Я знаю, ale ж інші цього не знають...

— Розумію. Я не подумала про це... Не личить мені бути в барі? Мабуть, комусь не подобається, що куховарка приходить в бар... Я не подумала...

Він згадився:

— Саме так... Дехто не звертає на це уваги, але є і такі, що обурюються.

Сумними стали очі Габріели. Спів софрэ краяв серце. Якими сумними стали очі Габріели!

— Що я їм зробила поганого?

Навіщо він примушує її страждати, чому не каже їй правди, не каже про свої ревнощі, не волає про своє кохання, не кличе її ніжно Біс, як йому хочеться і як він давно кличе її в думках.

— Від завтра я проходитиму через двір і віддаватиму тобі сніданок. Я не заглядатиму до зали, а також не підступатиму до столиків на вулиці.

Що ж, непогано. Він, як і раніше, бачитиме її в полуцені, вона, як і раніше, буде поряд з ним, і він зможе, як і раніше, торкатися її рук, ніг, грудей. І чи не буде цей крок своєрідною відмовою на різні спокусливі пропозиції і на медові слова відвідувачів?

— А тобі подобається ходити в бар?

Вона кивнула. Це був її вільний час, вона йшла до бару, немов на прогулянку, і як їй все там подобалось! Вона іде із судками по місту, проходить поміж столиками, чує шепіт чоловіків, відчуває на собі їхні погляди, сповнені бажання. Ale її не хвилюють погляди старих. Пропозиції найняти для неї будинок, що їх висловлювали полковники, не сприймалися нею. Просто їй було приємно, коли на неї задивлялися, коли її вітали, бажали. Ця атмосфера, насичена бажанням, була немовби підготовкою до ночі, коли в обіймах Насіба Габрієла згадувала вродливих чоловіків з бару: сеньйора Тоніко, сеньйора Жозуе, сеньйора Арі, сеньйора Епаміондаса, касира з крамниці. А може, це хтось з них затяяв цю історію? Ні, ні. Звичайно, це хтось із старих блазнів, розлючений тим, що вона не звертала на нього уваги.

— А втім, хай буде, як було. Ходи, як і раніше. Ale тепер ти більше не обслуговуватимеш клієнтів, а стоятиш за прилавком.

Значить, вони все ж таки матимуть змогу дивитися на неї, усміхатися і навіть інколи підходити до прилавка, щоб перекинутися з нею словом.

— Піду в бар... — сказав Насіб.

— Так рано...

— Мені взагалі не можна було йти звідти...

Пальці Габрієли стискували його ноги, вони не дозволяли йому піти. Він ще ніколи не володів нею вдень, завжди тільки вночі. Він хотів встати, але вона, сповнена вдячності, мовчки стримувала його.

— Іди сюди... Іди швидше...

Він повів її за собою. Вперше він володітиме нею в своїй спальні, на своєму ліжкові, немовби вона його дружина, а не куховарка. Коли вона взяла його голову і поцілувала його очі, він запитав її, і запитав уперше:

— Скажи мені лише одне: ти мене дуже любиш?

Вона розсміялася, і сміх її нагадував спів птаха, він звучав, як трель:

— Красунчику мій... Люблю, навіть більше, ніж люблю...

Її засмутила історія з баром. Чому ж він примусив її страждати? Чому не сказав правди?

— Ніхто не казав, щоб ти не приходила в бар. Це я сам був проти цього. Тому я і сумую. Всі до тебе залищаються, городять різні дурниці, беруть тебе за руки, не вистачає ще, щоб вони тебе скопили і тут же, в барі, поклали на підлогу.

Вона засміялася, бо це здалося їй смішним:

— Таке тобі... Я ж на них не звертаю жодної уваги...

— Справді?

Габріела пригорнула його до себе, міцно притиснула до грудей. Насіб шепотів:

— Біє... — I своєю мовою кохання, арабською, сказав: — Від сьогодні я кликатиму тебе Біє, і ця постіль буде твоєю, ти спатимеш тут. Для мене ти не куховарка, хоча і вариш їсти. Ти господиня в цьому домі, ти сонячний промінь, ти місячне світло і пташиний спів. Ім'я твоє — Біє...

— Біє — це іноземне ім'я? Клич мене Біє і частіше розмовляй свою мовою... Я люблю її слухати...

Коли Насіб пішов, вона сіла біля клітки. «Насіб гарний», — думала вона, — він мене ревнує». Вона засміялася, просунувши палець між дротин, пташка злякано заметушилась у клітці. Насіб ревнує; який він дивак... А ось вона не відчуває ревнощів, якщо він хоче, хай іде до іншої. Спершу так воно і було, вона це знає. Він спав з нею і з іншими жінками. Але це її не тривожило. Він міг іти до іншої, тільки щоб не на зовсім, а лише на одну ніч. Насіб її ревнує, це цікаво. Але що за гріх, коли Жозуе потримає її за руку? Або коли Тоніко — такий гарний і завжди такий серйозний — за спину Насіба намагався поцілувати її у потилицю? Чи коли сеньйор Епаміонандас просив побачення, а сеньйор Арі дарував їй цукерки і пlesskav по щоці? З усіма ними вона спала щоночі, коли Насіб обнимав її, з ними, а також з усіма, хто був у неї раніше, з усіма, окрім дядька. То з одним, то з іншим, але найчастіше з хлопчиком Бебіньйо і з сеньйором Тоніко. Адже це так приемно, варто лише уявити...

Так добре ходити в бар і бути серед чоловіків. Життя чудове, вона задоволена з того, що живе. Вона любить поніжитися проти сонця, приймати холодну ванну, жувати гуяву, їсти манго, гризти перець, вона любить ходити вулицями, співати пісень, спати з молодим чоловіком, а мріяти про іншого.

Біє — її сподобалося це ім'я. Насіб такий дивний, хто б міг подумати? Навіть в таку хвилину він говорив чужою мовою і ревнував... Який смішний... Вона не хотіла його образити, він гарний! Вона буде тепер обережнішою, її не

хотілося завдавати йому прикроців. Але ж не може вона не виходити з дому, не наблизжатися до вікна, не гуляти вулицями міста. Не може завжди мовчати і не усміхатися. Не чути голосу чоловіка, його уривчастого дихання, не бачити блиску чоловічих очей. «Навіть не проси, Насібе, я не можу цього зробити».

Пташка билася об дротини, скільки днів вона у неволі? Мабуть, небагато, вона ще не встигла звикнути. Та хто ж звикне до життя під замком? Габріела любила тварин, птахів, вона з ними дружила — з котами, собаками, навіть з курми. На плантації у неї був папуга, він умів говорити. Але він помер з голоду ще раніше від дядька. І більше вона не хотіла заводити пташку в клітці. Йй було жаль її. Вона не сказала про це Насібові, боялася образити його. Адже він вирішив зробити їй подарунок, щоб вона не почувалася самотньою, і подарував їй софрэ-співачку. Та після її така сумна, і Насіб також сумний! Вона не хотіла його образити, тепер буде обережнішою, обачливішою. Йй не хотілося завдавати йому прикроців, вона скаже, що пташка виразилася з клітки і полетіла.

Габріела пішла в двір і відчинила клітку. Кіт спав. Софрэ вилетіла, сіла на гілку гуяви і заспівала для Габріели. Яка дзвінка, яка весела пісня! Габріела усміхнулася, кіт прокинувсь.

ПРО СТИЛЬЦІ З ВИСОКИМИ СПИНКАМИ

Важкі віденські стільці з високими спинками, чорні, різьблені, обтягнуті шкірою з візерунками, стояли тут, здавалося, лише задля того, щоб ними милувалися, але не для того, щоб на них сідали. Мабуть, на декого вони нагнали б холоду. Полковник Алтіно Брандан ще раз оглянув вітальню. На стіні — кольорові портрети полковника Раміро і його небіжчиці дружини — виробництво процвітаючої індустрії Сан-Пауло. Поміж портретами — дзеркало. В кутку — ніша зі статуями святих. Замість свічок — крихітні електричні лампочки: сині, зелені, червоні, — краса! На протилежній стіні — японські бамбукові циновки, до яких пришпилено поштові листівки, портрети рідних, гравюри. В глибині кімнати рояль, покритий чорною запоною з візерунками густо-червоного кольору.

Ледве переступивши поріг, Алтіно зустрів Жерузу, привітався з нею і запитав, чи дома полковник Бастос і чи зможе він на кілька хвилин прийняти його. Дівчина провела

його в коридор, що розділяв вітальню на дві частини. Звідти він почув, як у будинку зчинилася метушня; гри-мілі віконні засуви, із стільців знімалися чохли, пішли в хід щітки і віники. Святкову вітальню відчиняли лише в урочистих випадках: у день народження полковника, в день, коли приступав до виконання своїх обов'язків новообранний префект, для прийому визначних політичних діячів з Байї, а також коли відбувався візит шанованого гостя. Жеруза з'явилася у дверях, запрошуючи Алтіно увійти:

— Заходьте, полковнику.

Полковник рідко бував у будинку Бастоса, як водилося, лише у свята, і зараз він знову, як завжди, захоплювався розкішною вітальнюю — цим незаперечним свідченням багатства і могутності Бастосів.

— Дідусь зараз вийде... — усміхнулася Жеруза і пішла, схиливши голову. «Красуня, схожа на іноземку, надто білява, і шкіра в неї така біла, що здається голубуватою. Цей Мундіньйо Фалкан дурень. На біса розбивати з людьми глека, коли все можна так легко уладнати?»

Алтіно почув тихі кроки Раміро і сів.

— Оце так новина! Прямо таки чудо господнє! Чим я завдячу вашим відвідинам?

Вони потиснули руки один одному. Алтіно був збентежений виглядом старого: як він подався за ці місяці, відколи вони не зустрічались! Раніше Бастос нагадував стовбур міцного дерева, на якому роки не залишили жодного сліду і який байдуже реагує на вітри та бурі. Здавалось, Раміро управлятиме Ільєусом довічно. Тепер від попередньої могуті полковника залишився тільки владний погляд. Його руки ледь помітно третміли, плечі зігнулись, хода стала непевною.

— З кожним днем ви все молодшаєте, — збрехав Алтіно.

— Якщо слабість є молодістю... Ну, давайте присядемо...

Висока спинка стільця. Можливо, вона і красива, але незручна. Йому більше до смаку обтягнені синьою шкірою м'які крісла в конторі Мундіньйо Фалкана — в них прямо поринаєш, вони такі зручні, що не хочеться вставати з них.

— Вибачте мені недоречне запитання: скільки вам років?

— Вісімдесят три.

— Гарний вік. Дай вам боже ще довгих років життя.

— В нашому роду помирають пізно. Мій дід прожив до вісімдесяти дев'яти років. Батько — до дев'яносто двох.

— Я його пригадую.

До вітальні з кавою на таці увійшла Жеруза.

— Онучки вже стають дівками...

— Я одружився немолодим, так само як Алфредо й Тоніко. А то мав би вже правнуків і праправнуків.

— Правнук не примусить себе довго чекати. Коли внучка така красуня...

— Може бути, може бути...

Жеруза повернулась, взяла чашки і мовила:

— Дідусю, прийшов дядько Тоніко, питає, чи можна йому увійти.

Раміро поглянув на Алтіно:

— Що ви скажете, полковнику? У вас до мене конфіденціальна розмова?

— Від Тоніко у мене немає таємниць — адже він ваш син.

— Хай увійде...

Тоніко з'явився у жилетці і гамашах. Алтіно підвівся. Тоніко сердечно і палко його обняв. «От хитрун!» — подумав фазендейро.

— Дуже радий бачити вас у нашій господі, полковнику. Ви так рідко у нас буваєте...

— Я сільський мешканець, виїжджаю із Ріо-до-Брасо лише на випадок крайньої необхідності, окрім «Агуас-Кларас», ніде не буваю...

— Непоганий урожай цього року, полковнику, ви як гадаєте? — перебив його Тоніко.

— Дякувати богу. Ніколи ще не бачив стільки какао... Ось я і приїхав у Ільєус та й вирішив провідати полковника Раміро. Перекинуся з ним словом, поділюся своїми думками. На плантаціях ми вечорами сидимо і думаємо... А знаєте, як це буває, — починаєш думати, а потім і поговорити кортить.

— Я — сама увага, полковнику.

— Вам відомо, що в політику я ніколи не втручався. Лише раз це зробив, та й то тільки тому, що іншого виходу не було. Ви, очевидно, пам'ятаєте, тоді сеньор Фірмо був префектом. Ви хотіли прибрати до рук Ріо-до-Брасо і призначити туди свою людину. Я тоді приїздив порадитися з вами...

Раміро пам'ятив цей випадок. Комісар поліції, його ставленник, звільнив помічника поліційного комісара в Ріо-до-Брасо, якому протегував Алтіно, і призначив на його місце капрала військової поліції. Алтіно приїхав в Ільєус і з'явився до Бастоса зі скаргою. Це було років з двадцять тому. Алтіно поставив вимогу, щоб капрала відкликали і

повернули його протеже. Раміро згодився. Зміна влади відбулася без його згоди і відома в час, коли він був на засіданнях сенату в Байї.

«Я накажу відкликати капрала», — пообіцяв Бастос.

«Не звольте клопотатись. Він приїхав одним поїздом зі мною; схоже, що він боявся залишитись. Не скажу до пугтя, в чім справа, я недостатньо поінформований, чув лише, що з ним трохи пожартували. Гадаю, йому не закортить повернутися в Ріо-до-Брасо. Слід просто звільнити його з цієї посади і знову призначити моого кума. Влада без сили не варта й ламаного шеляга...»

Так і зробили. Раміро пригадав неприємну розмову. Алтіно тоді погрожував розривом відносин, обіцяв підтримати опозицію. А що йому треба сьогодні?

— Сьогодні я приїхав знову. Можливо, що цього разу я пхаю свого носа туди, де мене не просять... Проповіді мені ніхто не замовляв. Але я сиджу на плантації і розмірковую над тим, що діється в Ільєусі. Навіть коли ми уникаємо справ, вони самі нагадують про себе. Адже, зрештою, всі витрати по політиці беруть на себе фазендейро, які живуть на плантаціях і збирають какао. Ось це мене і турбує...

— А як ви розцінюєте сьогоднішнє становище?

— Я вважаю його тривожним. Ви завжди користувались цілком заслуженою повагою в Ільєусі і вже багато років очолюєте політичну боротьбу. Хіба хто зможе заперечити це? В кожному разі не я, помилуй боже.

— Проте дехто все ж таки заперечує. Щоправда, не з тутешніх мешканців, а іноземець, який прибув до Ільєуса невідомо чого. Його брати, люди пристойні і порядні, вигнали його із своєї фірми, вони навіть бачити не хочуть цього заброду. Він приїхав у Ільєус, щоб розколоти те, що було єдиним, розділити те, що було неподільним. Якщо Капітан виступає проти мене, це зрозуміло, я боровся проти його батька і домігся його усунення від справ самоврядування. Капітан по-своєму має рацію, тому я завжди рахувався з ним і не переставав його поважати. Але цьому сеньйору варто було б задоволнятися грошима, які він заробляє, і не втручатися не в свої справи.

Алтіно запалив скручений з кукурудзяного листка сигарету і знову поглянув на лампочки в ніші, де стояли скульптури святих.

— Гарне освітлення. У нас дома теж є скульптури святих. Господиня в мене богомільна і переводить страшенно багато свічок. Я накажу і в нас провести електрику... Ільєус — край іноземців, полковнику. А хто такі ми самі?

Ніхто з нас не народився тут. Але візьмемо корінних мешканців Ільєуса — хто вони такі? За винятком Доктора, людини освіченої, решта — потолоч, не варті доброго слова. Отже, можна твердо стояти на тому, що ми перші граптуні. А наші діти — ільєусці. І коли ми прибули в ці жахливі ліси, хіба старожили не могли сказати, що ми чужоземці?

— Я не думав вас образити. Я знов, що ви продали йому своє какао, але не знов, що ви друзі, тому був відвертим. Проте я не беру своїх слів назад. Що сказано, те сказано. Не порівнюйте себе з ним, полковнику, не порівнюйте і мене. Ми приїхали сюди тоді, коли тут ще не було нічого. Це зовсім інша розмова! Скільки разів ми ризикували життям, скільки разів дивом уникали смерті! Більше того! Скільки разів ми змушені були чинити вбивство? А виявляється, це нічого не варто? Ні, не порівнюйте себе з ним, полковнику, і не порівнюйте мене,— голос старого завдяки напруженю волі перестав трептіти і знову набув колишнього сталевого відтінку.— Хіба він ризикував життям? Він приїхав з грошима, обладнав контору, купує і експортує какао. Хіба йому загрожувала смерть? Тож хто дав йому право порядкувати в Ільєусі? Ми своє право завоювали.

— Все це так, полковнику. Все так, але все це в минулому. Ми по вуха застряли у своїх справах і не віддаємо собі звіту, що час стрімко летить і становище змінюється не по годинах, а по секундах. І коли раптом першого-лішнього дня розплющуюмо очі, все навколо виявляється інакшим, зовсім не схожим на минуле.

Тоніко слухав мовчки, проте обличчя його висловлювало неспокій. Він майже жалкував, що прийшов у цю вітальню. В коридорі Жеруза давала накази служницям.

— Чому? Я вас не розумію...

— Зараз поясню. В минулі часи керувати було просто. Варто було мати силу — і влада опинялася в твоїх руках. Тепер все змінилось. Як ви слушно зауважили, ми завойували владу в кривавих боях, вона була потрібна нам для того, щоб володіти землею. Вона була необхідною. І ми зробили те, що мусили зробити. Але міста зростають. Ітабуна сьогодні не менша від Ільєуса. Піранжі, Агуа-Прета, Макуко, Гуарасі теж стають містами. З'явилася безліч людей з вищою освітою: агрономи, лікарі, адвокати. Всі вони вимагають реформ. А чи здатні ми тепер керувати, чи можемо з цим впоратись?

— Чому ж так сталося? Звідки взялося стільки освічених, звідки такий прогрес? Хто його забезпечував? Його забезпечив землевласник, полковнику, і той, хто на нього

працював. А не якийсь іноземець. І тепер, коли справу зроблено, на якій підставі він постає проти тих, хто її зробив?

— Ми саджаемо какао, доглядаємо саджанці, щоб вони швидше росли, збираємо плоди, лущимо їх, зсипаємо зерно в корита, сушимо його в печах, вантажимо какао на віслюків, веземо в Ільєс, продаємо експортерам. Какао висушене, воно пахуче, воно найкраще в світі, і робимо його ми. Але чи можемо ми і чи вміємо ми виготовляти шоколад? І що б ми робили без сеньйора Уго Кауфмана, який спеціально з цією метою приїхав з Європи? Та ѿ то він виробляє лише порошок. Так, полковнику, ви зробили багато. Всім, що є в Ільєсі, всім, чого він вартий, він зобов'язаний вам. Боронь боже, я цього не відкидаю,— навпаки, я перший стверджую це. Але ви вже зробили все, що вміли і що могли зробити.

— А хіба Ільєс вимагає чогось ще? Що ж йому треба? Правду кажучи, я не бачу, чого йому бракує ще? Тоді скажіть, будь ласка, відверто, щоб я міг зрозуміти.

— Ви зрозумієте. Ільєс чудовий, як сад. Ну, а Піранжі, Ріо-до Брасо, Агуа-Прета? Там люди невдоволені. Ми проклали шляхи за допомогою робітників і жагунсо. Тепер необхідно мати шосе, а жагунсо їх зробити не вміють. Але ще гірше з цією славнозвісною портовою історією та з міліною в бухті. Чому ви пішли проти, полковнику Раміро Бастос? Тому, що втрутівся губернатор? Але ж увесь народ зацікавлений в розв'язанні цієї проблеми, від неї залежить добробут краю, його прогрес: какао вивозитиметься з Ільєса в усі кінці світу. Ми перестанемо оплачувати його перевезення до Байї. А хто оплачує? Експортери і фазендейро.

— У кожного з нас є свої зобов'язання, і ми їх виконуємо. Бо той, хто не виконує зобов'язань, не заслуговує на повагу. Я особисто виконував їх завжди, вам це відомо. Губернатор пояснив мені суть справи. Наші діти колись зроблять порт в Мальядо. На все свій час.

— Час настав, але ви не хочете цього зрозуміти. В наші часи не було кіно і звичаї були іншими. А втім, звичаї теж змінюються; зараз скрізь стільки нового, що інколи не знаєш, як діяти. Раніше, щоб керувати, досить було віддавати накази і дотримуватися зобов'язань стосовно уряду. Сьогодні цього не досить. Ви виконуєте зобов'язання щодо губернатора, оскільки він ваш друг, але саме тому до вас ставляться без колишньої поваги. Людей не цікавлять ваші зобов'язання, вони хотіть, щоб уряд задовольнив їхні інтереси. Подумайте, полковнику, чому сеньйор Мундіньйо такий популярний, чому багато людей пішло за ним?

— Чому? А тому, що він діє підкупом, обіцяє своїм прихильникам золоті гори. І знаходяться ж такі безсовісні людці, що забувають про свої зобов'язання.

— Ви мені пробачте, полковнику, справа не в цьому. Хіба він може запропонувати щось таке, чого не можете запропонувати ви? Місце у виборчому спискові, авторитет, важливу посаду? У вас значно більші можливості... Основне, що він обіцяє — керувати згідно із законами часу і провадить ці обіцянки в життя.

— Керувати? А він що, уже переміг на виборах?

— Йому не треба перемагати. Він проклав вулицю вздовж узбережжя, заснував газету, допоміг купити автобуси, домовився про створення банківського агентства, до мігся приїздом інженера для розчистки проходу в бухту. Хіба не це значить керувати? Вам підлягають префект, комісар поліції, влада в селищах. А керує, і вже давно, Мундіньйо Фалкан. Саме тому я і прийшов до вас: в краю не може бути дводладдя. Я виліз із свого закутка, щоб поговорити з вами. Якщо так триватиме і далі, то все закінчиться погано. Адже ви вже послали людей спалити тираж «Діаріо де Ільєус», а в Гуарасі заледве не вбили вашу людину. Це пасувало для минулих часів, тоді про інше годі було й думати. Але сьогодні це не те. Саме тому я і постукав у двері вашої господи.

— І що ж ви хочете мені сказати?

— Що є лише один вихід із становища. Один-єдиний, а іншого я просто не бачу.

— В чому ж він полягає? — голос полковника лунав різко, тепер співрозмовники здавалися ворогами, які зійшлися віч-на-віч.

— Я ваш давній друг, полковнику. Я голосую за вас уже понад двадцять років. І ніколи нічого у вас не просив, лише один раз поскаржився, але на те була підстава... Я прийшов до вас як до товариша.

— І я вам за це вдячний.

— Є лише один вихід: домовленість.

— Домовленість? Із цим зайдою? Та за кого ви мене маєте, полковнику? Я не знат компромісів навіть тоді, коли був молодим і ризикував життям. Але я чесна людина, тому не схилюся і тепер, коли моя смерть не за горами. Не кажіть мені більше про це нічого.

І тут втрутився Тоніко. Думка про домовленість припала йому до душі. Кілька днів тому Мундіньйо побував на фазенді Алтіно. Очевидно, ця пропозиція йде від експортера.

— Дозвольте полковникові висловитись до кінця, бать-

ку. Він прийшов до нас як давній товариш і друг, і ви мусите його вислухати. Чи погодитесь ви з ним чи ні, це вже інша справа.

— Чому ви не беретеся за розчистку бухти? Чому не запросите Мундіньйо у свою партію, не об'єднаєте всіх і не очолите Ільєус? Тут ніхто не бажає вам зла, навіть Капітан. Але коли ви будете вперто стояти на своєму, ви програєте.

— Ви маєте конкретну пропозицію, полковнику? — запитав Тоніко.

— Ні. З сеньйором Мундіньйо я не хотів розмовляти про політичні справи. Я лише сказав йому, що бачу єдиний шлях: домовленість поміж вами.

— Ну, а що він? — зацікавився Тоніко, що слухав розмову з видимим інтересом.

— Не відповів нічого, та я і не чекав на відповідь. Але коли полковник Раміро захоче, хіба Мундіньйо зможе не погодитись? Якщо полковник подасть руку йому, невже він й відштовхне?

— Хто знає, можливо, ви і маєте рацію... — Тоніко підсунув важке крісло до Алтіно.

Їхній діалог був порушенний Раміро Бастосом, який голosно сказав:

— Полковнику Алтіно Брандан, коли тільки це привело вас до мене, то візит закінчено...

— Батьку! Але ж як...

— А ти помовч. Якщо не хочеш, щоб я тебе прокляв, викинь з голови навіть думку про домовленість. Даруйте мені, полковнику, я не хочу вас образити, адже я завжди підтримував з вами добре стосунки. В моєму домі ви можете почуватися як вдома. Поговоримо про щось інше, коли ваша ласка, але про це я більше не хочу чути ані слова. Послушайте мене: нехай я зостануся самотнім, хай мене залишать мої сини і перекинуться до чужоземця, хай всі друзі забудуть мене, всі, окрім кума Амансіо, а він мене ніколи не зрадить, в ньому я впевнений,— хай я буду один як палець, але на домовленість не піду ніколи. Доки я живий, нікому не дозволю верховодити у Ільєусі. Те, що було добрым вчора, може знадобитися і сьогодні, хоча б мені й довелося померти зі зброєю в руках, хоча б знову довелося мені, хай мене бог милує, посилати вбивць. Я виграю, полковнику, навіть коли всі будуть проти мене, навіть коли Ільєус знову стане бандитським кублом і розбійницьким краєм.— Раміро Бастос підвіщив тремтячий голос і встав.— Я виграю!

Алтіно теж підвівся і взяв капелюха.

— Я прийшов до вас з добрими намірами, але ви не хочете мене вислухати. А я не хочу іти від вас верогом, бо глибоко і щиро шаную вас. Проте ніяких зобов'язань у мене стосовно вас немає, я вам нічого не винен і вільний голосувати за кого захочу. Прощавайте, полковнику Раміро Бастос.

Старий схилив голову, очі його стали скляними. Тоніко провів полковника до дверей.

— Батько дуже впертий. Але я докладу зусиль...

Алтіно потиснув Тоніко руку і обірвав його:

— Він залишиться одиноким. Можливо, тільки двоє-трое відданих друзів не покинуть його,— він поглянув на елегантного Тоніко.— Гадаю, Мундіньйо не помиляється, Ільєс потребує нових людей, тільки вони зможуть управляти містом. Від сьогодні я буду з ним. Але ви мусите залишатися з батьком і слухати його. Інші мають право вести переговори, вимагати домовленості, навіть милості, але не ви, бо перед вами лише одна дорога. Ви мусите залишатися з батьком, якби вам навіть загрожувала смерть. Іншого виходу у вас немає.

Алтіно попрощався з білявою Жерузою, що зацікавлено виглядала з вікна вітальні, і пішов.

ПРО ДИЯВОЛА, ЯКИЙ ВІЛЬНО РОЗГУЛЮЄ ВУЛИЦЯМИ

— Прокляття!.. Здається, сам диявол бродить містом. Де це видано, щоб молода дівчина кокетувала з одруженим чоловіком? — обурювалась сувора Доротея, стоячи на церковній паперті поміж старих дів.

— Бідолашний вчитель! Він ще, чого доброго, збожеволіє! Ходить такий сумний, прямо дивитись на нього боляче...— нарікала Кінкіна.

— Він такий слабий, він і справді може захворіти,— підтримала Флорзінья.— Такий тендітний...

— Та він теж гарний, нічого не скажеш. Так засумував, що навіть став упадати за цію вертихвісткою... Не соромитися зупинятися під її вікнами і розмовляти з нею... Я вже казала падре Базіліо...

— Що?

— Що Ільєс стає землею грішників, настане день — і господь їх покарає. Нашле на плантації паразитів, і вони знищать саджанці какао...

— А він що відповів?

— Сказав, що я пащекую, і розсердився на мене. Сказав, що я накликаю нещастя.

— Ти, звичайно, даремно звернулася до нього... Адже і в нього є плантація. Слід було поговорити з падре Сесіліо. Він бідний і чистий душою.

— Я й з ним говорила. Він мені сказав: «Доротеє, в Ільєусі диявол вільно розгулює вулицями». І це півдова.

Вони одвернулися, щоб не бачити Глорії, обличчя якої світилося посмішкою, призначеною для відвідувачів бару Насіба. Тому що дивитися на неї було все одно, що дивитися на гріх або на самого диявола.

В барі Капітан урочисто оголосив сенсаційну новину: полковник Алтіно Брандан, господар Ріо-до-Брасо, власник тисячі голосів, пристав до Мундіньйо. Полковник заходив у контору експортера, щоб повідомити йому про це. Здивований таким ходом справи, Мундіньйо запитав:

— Що вплинуло на ваше рішення, полковнику?

Він подумав про докази, які не переконали Алтіно, і про разомови, які не дали наслідків.

— Стільці з високими спинками,— відповів Алтіно.

Але в барі вже знали про невдалу бесіду і про гнів полковника Раміро. Як і завжди, чутки були перебільшенними: стверджували, що між Алтіно і Бастосом відбулася суперечка і старий політичний лідер вигнав Алтіно; що того посилив сам Мундіньйо, аби запропонувати Бастосу домовленість, просити перемир'я і пощади. Поширювалася також інша версія, автором якої був Тоніко; із збудженним виглядом він оголошував на вулицях Ільєуса усім знайомим, що місто повертається до старих часів перестрілок і вбивств. Окрім того, відповідно до версій Доктора і Нью-Гало, які зустрічали полковника Алтіно, Раміро розгнівався саме тоді, коли фазендейро сказав, що вважає його переможеним ще до виборів, і попередив, що буде голосувати за Мундіньйо. Після цього Алтіно немовби запропонував приязливу для Бастосів домовленість. Раміро відмовився. Деінде версії змінювались залежно від політичних симпатій переповідачів, але одне було скрізь правдою: після того, як пішов Алтіно, Тоніко бігав по лікаря — доктора Демосфенеса,— щоб той допоміг полковнику Раміро, котрий почував себе зле. Того дня довго обговорювалися новини, точилися нескінчені суперечки, всі були збуджені. Жоана Фулженсіо, що прийшов на вечірню бесіду із «Папеларія Модело», попросили висловити свою думку.

— Я думаю так само, як дона Доротея. Вона прийшла до мене, щоб розповісти про диявола, котрий блукає вулицями Ільєуса. Щоправда, їй не відомо, де він точно переховується, чи в будинку Глорії, чи тут, у барі. Куди ви заховали рогатого, Насіб?

Він не лише диявола, він ціле пекло носив у себе в грудях. Те, що він вигадав для Габрієли, не дало позитивних наслідків. Вона приходила і ставала біля каси. Але це був надто нетривкий бастіон і надто коротка відстань для чоловіків, що згорали від бажання. Тепер вони юрмилися біля прилавка і пили стоячи, а навколо Габрієли виникав мало не мітинг — сама тобі непристойність. Судя дійшов до такого зухвалиства, що просто сказав Насібу:

— Готуйтеся, мій любий, я вкраду у вас Габріелу. Тож загодя підшукуйте собі іншу куховарку.

— Вона подала вам якусь надію?

— Не дала, так дастъ... Все залежить від часу і вміння.

Мануел дас Онсас, що раніше не вилазив з плантації, здавалося, забув про свої фазенди в самий розпал збирання врожаю. Він навіть вирішив подарувати Габрієлі ділянку землі. Стара діва мала рацію. Диявол вирвався на волю, підкорив собі чоловіків. Завершився тим, що він заволодіє і Габріелою. Лише два дні тому дона Армінда сказала Насібу:

— От який цікавий збіг обставин: мені приснилося, що Габріела пішла, а того ж дня полковник Мануел прислав сказати, що, коли її ласка, він перепишє на її ім'я плантацію.

Жінка — істота слабка, варто глянути на Малвіну — сидить на набережній і теревенить з інженером. А хіба не казав Жоан Фулженсіо, що вона найрозумніша дівчина в Ільєусі? Що в неї сильна воля і безліч інших чеснот? І ось вона втратила глузд і фліртує у всіх перед очима з одруженним чоловіком. Насіб пройшов до кінця широкого тротуару перед баром. Він замрівся і злякано здригнувся, коли побачив полковника Мелка Тавареса, що вийшов із свого будинку і рушив у бік набережної.

— Дивіться! — вигукнув Насіб.

Дехто почув його і озирнувся.

— Він пішов до них...

— Ну, зараз буде видовище...

Дівчина також помітила наближення батька і підвилася. Мабуть, він щойно повернувся з плантації, бо навіть не роззув чобіт. В барі всі посхоплювалися з місць, всім kortilo вгадати, що буде...

Інженер зблід, коли Малвіна попередила його:

— Батько йде сюди.

— Що будемо робити? — Голос виказав його хвилювання. Похмурий Мелк Таварес зупинився біля них, тримаючи в руках нагая і пильно дивлячись на доньку. Він немов не бачив інженера, навіть не дивився в його бік, і голосом різким, як виляск нагая, сказав Малвіні:

— Цеї ж миті додому!..

Полковник залишився на місці, дивлячись, як дочка повільно йде геть. Інженер не поворухнувся, його ноги налисилися свинцем, чоло і руки спіtnili. Коли Малвіна увійшла в ворота і зникла за ними, Мелк підняв нагая і ткнув широким, коротким пужальном в груди інженера Ромуло:

— Мені відомо, що ви закінчили обстеження бухти і телеграфом попросили дозволу залишитись, аби керувати наступними роботами. На вашому місці я не робив би цього. Я послав би телеграму з проханням вислати заміну і не чекав би навіть приїзду колеги... Післязавтра відпливає корабель.— Він підняв нагая, і при цьому його кінчик торкнувся обличчя Ромуло.— Це той термін, який я вам даю.

Мелк повернувся спиною до інженера і подивився на бар, немовби запитуючи, чому так багато людей з'юрмилося біля нього. Він пішов туди, і цікаві одразу ж позаймали свої місця за столиками і разом загомоніли, скоса позираючи на полковника. Мелк підійшов до Насіба і поплескав його по спині:

— Ну, як живеться? Налийтє-но мені коньяку.

Тут він побачив Жоана Фулженсіо і сів поруч з ним:

— Добрий вечір, сеньйоре Жоане. Мені сказали, що ви продаєте моїй дівчинці аморальні книжки. То я вас попрошу про одну люб'язність — не продавайте їй більше ніяких книжок. Лише підручники, а інших книжок вона не потребує, вони задурюють голову різними нісенітницями.

Жоан Фулженсіо дуже спокійно заперечив:

— Я торгую книжками, і якщо покупець хоче їх придбати, я не буду його відмовляти. А що ви маєте на увазі, коли говорите про аморальні книжки? Ваша донька купувала тільки справжні книжки, твори кращих письменників. І я мушу скористатися з нагоди, щоб сказати, що вона дівчина розумна, з великими здібностями. Її треба зрозуміти, вона вимагає особливого до себе ставлення.

— Вона моя дочка, і вже дозвольте мені самому вирішувати, як до неї ставитись. Від деяких хвороб мені відомі ліکи. Що ж стосується книжок, гарних чи поганих, вона їх більше не купуватиме.

— Це її справа.

— І моя також.

Жоан Фулженсю стенув плечима, немовби кажучи, що це його не обходить. Підійшов Біко Фіно з конъяком, Мелк випив коñъяк нахильці і хотів уже йти, але Жоан Фулженсю затримав його за руку:

— Послухайте, полковнику Мелк, порозмовляйте з доњкою спокійно і спробуйте її зрозуміти, тоді вона, можливо, послухається. А коли ви застосуєте силу, боюсь, що потім жалкуватимете.

Мелк відповів, ледве стримуючись:

— Сеньйоре Жоан, якби я не знав вас з давніх-давен і якби не був товарищем вашого батька, я навіть не слухав би вас. За дівчисько відповідаю я. А я не звик змінювати своїх рішень. Але, попри все, дякую вам за дружні поради.

Ляснувши нагаєм по халявах чобіт, він вийшов з бару і перетнув майдан. Жозуе глянув йому вслід, потім підійшов і сів біля Жоана Фулженсю на стілець, де мить тому сидів полковник:

— Які його наміри?

— Не думаю, що розумні.— Жоан поглянув своїми лагідними очима начителя.— Чого ви дивитесь? Хіба ви не чините дурниць? З нею поводяться, немовби вона не сповна розуму, а в дівчини є характер...

Мелк увійшов у ворота свого будинку, збудованого в сучасному стилі. В барі знову заговорили про Алтіно Брандана, про полковника Раміро, про політичні новини. Інженер підвівся з лави на набережній. Лише Жоан Фулженсю, Жозуе і Насіб, які стояли на вулиці, стежили за фазендейро.

У вітальні на Мелка чекала дружина, вся напруженна від страху. Вона справді скидалася на безплотну святу мученицю, негр Фагундес мав рацію.

— Де вона?

— Пішла до себе.

— Накажи її прийти.

Він залишився у вітальні, поплескуючи нагаєм по чоботях. Малвіна увійшла, мати стала біля дверей у коридор. Дивлячись на батька прямо і рішуче, з гордо піднятою

головою, Малвіна чекала. Мати чекала теж, в її очах причайвся страх. Мелк ходив по вітальні:

— Ну, що ти скажеш?

— Про що?

— Прошу ставитись до мене з повагою! — закричав полковник. — Опости голову, я тобі батько. Ти знаєш, про що мова. Як ти поясниш свій флірт з інженером? Ільєс тільки про це й гомонить, чутка дійшла аж до плантацій. Не здумай мені розпатякувати, що ти не знала про його родинний стан, він не тримав це в таємниці. Отже, що ти скажеш?

— А навіщо слова? Все одно ви не зрозумієте. Тут мене не розуміє ніхто. Я вже казала вам, тату, і не раз: я не буду жінкою того, кого мені виберуть батьки, я не поховаю себе на кухні якогось миршавого фазендейро і не стану служницею якогось ільєуського сеньйора. Я хочу жити по-своєму. Коли я закінчу школу, я піду працювати в першу-лішту контору.

— Твого хотіння ще не досить. Ти робитимеш те, що накажу я, твій батько.

— Ні, я робитиму лише те, що вважатиму за потрібне...

— Що-о-о?

— Те, що я забажаю...

— Замовкни, нещасна!

— Не кричіть на мене, я ваша донька, а не рабиня.

— Малвіно! — вигукнула мати. — Не смій так розмовляти з батьком!

Мелк схопив дочку за руку і вдарив її по обличчю. Малвіна закричала:

— Я пойду з ним, так собі і затямте!

— О господи... — мати затулила обличчя долонями.

— Сучка! — батько підняв нагая і почав бити Малвіну, навіть не дивлячись, по чому припадають удари.

Він стъобав її по ногах, по спині, по руках, по обличчю, по грудях. З розбитої губи дівчини потекла кров:

— Можете бити! Я все одно пойду з ним!

— Ніколи, тоді я вб'ю тебе...

Він кинув її на канапу. Малвіна впала долілиць, і він знову підняв нагай. Нагай піднімався і опускався із свистом. Крики Малвіни луною перекочувались на майдані.

Мати плакала і просила несміливо:

— Годі, Мелк, годі...

Потім раптом відступилася від стіни і рішуче схопила його за руку:

— Не смій убивати мою дочку!
Він зупинився, відсапуючись. Малвіна схлипувала на канапі:

— Марш до себе! І доки я не дозволю, ти не вийдеши звідти!

Жозуе, сидячи за столом, ламав руки і кусав губи. На серці в Насіба було важко.

Жоан Фулженсіо скрущно хитав головою. Решта відвідувачів бару завмерли в мовчанні. Глорія сумно усміхалася у своєму вікні. Хтось тихо промовив:

— Перестав бити.

ПРО НЕЗАЙМАНУ ДІВЧИНУ НА СКЕЛІ

Чорні скелі виростили з моря, хвилі білою піною розбиваються об їхні кам'яні стіни. Краби із страшними клешнями виповзали із невидимих шпарин. Вранці і ввечері хлопчаки спритно видиралися на ці стрімчаки, граючись в жагунсо і полковників. Вночі тут лунав незмовкаючий шум води, що настирливо розмивала камінь. Інколи дивовижне світло спалахувало на березі, піднімалося по скелі, ненадовго зникало в потаємних закутках і знову з'являлося вже на шпилях стрімчаків. Негри стверджували, що то чаклють сирени, неспокійні господині і володарки морських глибин і дона Жанаїна¹, що обертається на зелений вогонь. В нічній темряві лунали зітхання і любовні стогони. Старці, шахрай, бездомні повії влаштовували собі постіль на піщаному пляжі, захованому поміж скель. Перед ними ревло непокірне море, позад них спало непокірне місто.

Темної ночі чиясь струнка тінь сміливо рухалася між скель. Це була Малвіна, вона йшла бosoю, тримаючи туфлі в руках; погляд її був ріпучим. В такий пізній час дівчині належало, перебуваючи в ліжку, спати або мріяти про книжки, про свята, про чоловіка. Малвіна ж, видираючись на скелі, марила наяву.

В одному із стрімчаків бурі і зливи вищербили виїмку — своєрідне крісло, звернене до океану. Закохані звичайно сідали в нього і звішували ноги над безоднею. Хвилі розбивалися внизу, молитовно простягуючи білопінні руки.

¹ Жанаїн — персонаж з міфології бразильських негрів.

Тут і влаштувалася Малвіна, рахуючи хвилини, такі задовгі, коли дуже чекаєш...

Батько зайшов до кімнати мовчазний і суворий. Він забрав усі книжки, шукав листів і залишив для неї тільки байянські газети. Боліло її побите, червоне від нагая тіло. Записку — «Ти життя, яке я знову маю, втрачена радість, померла надія, ти для мене все» — вона заховала на грудях. Мати теж приходила до неї, приносила їжу і давала поради; вона казала, що помре, що не може жити, коли, мов два кінджали, стикаються батько і дочка — два горді і непохитні характери. Вона молилася святым, хай вони пошлють для неї смерть, щоб не бачити, як звершиться жорстока доля, як станеться непоправне лихо.

Вона обняла доньку, Малвіна їй сказала:

— Такою нещасною, як ви, мамо, я не буду.

— Не говори дурниць.

Більше Малвіна не сказала нічого, настав вирішальний час. Вона поїде з Ромуло і житиме вільним життям.

Тверда, як найтвірдіша гірська порода, вона могла зламатися, але не зігнутися. Ще дівчинкою на плантаціях вона чула, як оповідали історії з часів збройної боротьби за землю: вночі на дорогах жагунсо, якими командував її батько, починали стрілянину. Потім вона й сама бачила подібні сутички. Через дрібницю, через те, що скот поламав огорожу і потолочив засіяне поле, спалахнула суперечка з Алвесами, сусідніми землевласниками. Згарячу сусіди образили одне одного, і почалася боротьба. Знову засідки, жагунсо, перестрілки, кров. І ось дядько Малвіни — Алуїзо — стойть, прихилившись до стіни будинку, а з його плеча цебенить кров. Він був набагато молодшим від свого брата, стрункий, веселий, вродливий. Він любив тварин — коней і корів, розводив собак, співав, носив Малвіну на плечах, грався з нею — він любив життя. Це було в червні. Замість святкових вогнищ, ігор і танців — постріли на дорогах, засідки за деревами. Малвіна пам'ятала, яке змучене обличчя було завжди у матері. Це тому, що вона не спала ночами, тому, що не мала спокою, доки тривали збройні сутички (Малвіни ще не було тоді й на світі), тому, що вона боялася чоловіка, його владних наказів, його жорстокої волі. Мати перев'язала дядькові поранене плече, а Мелк лише запитав:

— Ти чого так швидко повернувся? А жагунсо?

— Повернулися зі мною...

— А я тобі що наказував?

Алуїз є благально подивився на брата і нічого не відповів.

— Пам'ятаєш, що б не трапилось, не залишати галичини. Чого ти втік?

Рука матері тремтіла, дядько був такий лагідний, не створений для бійок і нічної стрілянини. Він опустив голову.

— Ти повернешся туди. Разом із жагунсо. І негайно.

— Але вони ж нападуть знову.

— А мені нічого більше і не треба. Коли вони нападуть, я накинуся на них з тилу і покінчу з ними. Якби ти не втік при першому пострілі, все було б уже зроблено.

Дядько погодився. Малвіна бачила, як він сів на коня, поглянув на будинок, на веранду, на затихлу обору з худобою, на схраниваних собак. Востаннє окинув усе поглядом. Він поїхав з кількома жагунсо, а решта залишилася чекати в дворі. Коли пролунали постріли, батько наказав:

— Вперед!

Батько повернувся з перемогою, йому вдалося порахуватися з Алвесами. А тіло дядька, перекинуте обличчям донизу через спину коня, привезли жагунсо. Він був гарною, веселою людиною.

Від кого Малвіна успадкувала любов до життя? Чому вона була такою життерадісною, чому її так дратувала покірність і чому вона не могла схилити голови і розмовляти тихо у присутності батька? Можливо, тому, що пам'ятала дядька. З дитячих літ вона зненавиділа рідний дім і місто, його закони і звичаї. Жалюгідним було життя матері, яка тримала перед чоловіком і в усьому згоджувалася з ним, хоч він майже ніколи з нею не радився. Він приходив і наказував:

— Приготуйся. Сьогодні ми підемо в нотаріальну контору Тоніко і підпишемо один документ.

Вона не розпитувала, що це за документ, чи він щось купував чи продавав, вона навіть не намагалася довідатись про це. Радість і розраду вона знаходила тільки в церкві. Права Мелка були необмеженими, він все робив і ухвалював сам. А мати займалася господарством, і це було її єдине право. Батько марнував час у кабаре і будинках розпусти, витрачав гроші на коханок, грав у готелях і барах, пиячив з друзями. Мати мусила гибіти дома, слухатись і підкорятись. Бліда, затурканана, вона в усьому підкорялася чоловікові, втратила власну волю і не мала впливу навіть на доньку. Малвіна поклялася, як

тільки підросла, що з нею такого не трапиться. Вона не стане на коліна. Мелк, правда, виконував її капризи, але іноки стурбовано придивлявся до неї. За деякими ознаками він впізнав у ній себе. Вона так само любила життя. Але він вимагав від доньки покори. Коли вона висловила йому своє бажання вчитися в гімназії, а потім в університеті, він сказав:

— Я не хочу, щоб у мене була вчена дочка. Ти підеш в монастирську школу, навчишся шити, рахувати, читати і грati на роялі. А більшого ніхто від тебе й не вимагатиме. Якщо жінка лізе у вчені, значить, у неї немає сорому і вона хоче себе занапастити.

Малвіна знала, яке життя у заміжніх жінок,— воно таке саме, як у її матері. Всі вони беззаперечно підкорялися главі сім'ї. А таке життя гірше, ніж в монастирі. Малвіна поклялася, що ніколи не дозволить, аби з неї зробили рабиню. Подруги розмовляли в шкільному дворі, молоді й веселі, доньки заможних батьків. Іхні брати вчилися в Байї, в гімназіях і в університеті. Дівчата щомісяця одержували гроші з дому і могли робити з ними, що їм заманеться. Лише в ці дні юності вони були вільними: свята в клубі «Прогрес», легкий флірт, любовні записи, невинні поцілунки на ранкових кіносеансах, інколи трохи триваліші біля воріт будинку. А тоді наставав час, приходив батько з одним із своїх друзів, флірт закінчувався, починалося сватання, потім заручини. Якщо наречена опиралася, батько примушував її дати згоду. Правда, інколи траплялося так, що дівчина виходила заміж за того, кого любила, коли хлопець задовольняв родичів. Але це майже не змінювало становища. Чоловік, якого вибрали батьки, чи наречений, посланий долею,— байдуже. Після весілля це не мало жодного значення. Чоловік завжди господар, пан, його наказам треба підкорятися. У нього права, у неї обов'язок і покора. Жінки мають охороняти і берегти честь родини, добре ім'я чоловіка, вони несуть відповідальність за господу і за дітей.

Найближчою подругою Малвіни стала Клара, доросліша за неї і старша класом на рік. Вони часто сміялися і жваво перешпітувалися у дворі. Не було дівчини веселішої і життерадіснішої від Клари, такої вродливої, такої квітучої, такої закоханої в танці і такої шукачки різних пригод. Клара легко закохувалась, була романтична, непокірна і смілива. Вона вийшла заміж за того, кого любила, так принаймні її здавалося. Наречений її не був неотесаним і обмеженим фазендейро. Це була людина осві-

чена, він закінчив факультет права, навіть читав поезію. Але це не мало ніякого впливу на його ставлення до дружини. Що трапилося з Кларою, куди поділись її веселощі, мрії, де похоронила свої плани, свої надії? Вона відвідує церкву, займається домашнім господарством, народжує дітей. Вона навіть не користується парфумами, адвокат не дозволяє.

Так було завжди, так залишалося і зараз, немов нічого не змінилося, немов життя не стало іншим і місто не зробило кроку вперед. В школі дівчата перебували під враженням історії Офенізії, незайманки з роду Авілів, що померла від нещасливого кохання. Вона не захотіла вийти заміж за барона. Її брат Луїс Антоніо не раз знаходив претендентів на її руку. Вона ж мріяла лише про імператора.

Малвіна ненавиділа це місто, що жило пересудами і плітками. Вона зненавиділа його устрій та звичаї і почала боротися з ними. Вона почала читати. Жоан Фулженсіо керував нею, радив прочитати ті чи інші книги. Перед нею поставав інший світ, де життя було чудовим, де жінка не була рабинею чоловіка. Там були великі міста, де вона змогла б працювати, заробляти на життя і бути вільною. Вона не дивилася на ільєуських чоловіків, і Ірасема називала її «бронзовою незайманкою» — за назвою одного роману, тому що в Малвіні не було коханців. Прибулий з іншого міста Жозе спробував упадати за нею, він присвячував їй вірші і друкував у газетах. «Присвячується байдужій М...» Ірасема читала сонети Жозе вголос у дворі школи. Якось — це було, коли опущаний Жезуїнський убив свою дружину, — Малвіна розговорилася із Жозе. Деякий час вона приймала його залияння. Хто зна, може, він справді не схожий на інших? Але він виявився таким самим. Він одразу ж хотів заборонити їй підфарбовувати обличчя і дружити з Ірасемою: «Про неї поширюються такі чутки, вона вам не рівня», — і не дозволяв іти на свято до полковника Місаела, куди його особисто не запросили. А знайомими вони були десь не більше місяця...

В Ільєусі Малвіні подобався лише їхній новий будинок, споруджений за планом із столичного журналу, це був її вибір. Батько виконав примху доњки, йому було байдуже, що будувати. Мундінсько Фалкан привіз напівбожевільного архітектора, що сидів у Rio без роботи; Малвіна була в захопленні від спорудженого ним будинку. А втім,

вона мріяла і про самого Мундіньйо. Так, він поводився б інакше, він би визволив її звідси, повіз в інші краї, які змальовані у французьких романах. Малвіна не прагнула божевільного кохання і шаленої пристрасті. Вона покохала б того, хто дав би їй право жити вільно, хто розвіяв би її страх перед долею жінок Ільєуса. В противному разі краще вже залишитися старою дівою і ходити в чорній сукні до церкви. Щоправда, ще лишався шлях, на який стала бідолашна, хоч і непокірна, Сіньязінья.

Мундіньйо відійшов від неї, як тільки відчув, що вона занадто вже цікавиться ним. Малвіна страждала, надію було втрачено. А Жозуе з кожним днем ставав усе вимогливішим і деспотичнішим, вона вже ледве терпіла його присутність. І тут прийхав Ромуло, пройшов майданом в купальному халаті і кинувся в море, розтинаючи хвилі широкими помахами рук. Так, Ромуло не був схожим на місцевих чоловіків. Велике горе спіткало його — у нього збожеволіла дружина. Він розповідав Малвіні про Pio. Що таке шлюб — звичайна умовність. Вона могла б працювати, допомагати йому, бути водночас його коханкою і секретарем, вчитися в університеті — якщо, звичайно, зуміла б — і могла б стати незалежною. Лише кохання єднало б їх. О, яким повнокровним життям жила вона в ці місяці!.. Вона знала, що усе місто пащекує про неї, що в школі тільки й мови про неї, дехто з подруг відчурався її, і першою була Ірасема. Але хіба все це її обходило? Вона зустрічалася з Ромуло на набережній, і вони проводили час у незабутніх бесідах. На ранкових сеансах вони палко ціluвалися, і він переконував, що народився вдруге, познайомившись з нею. Коли батько виїжджав на плантації, Малвіна інколи пізно ввечері, як у будинку всі вже спали, виrushала між скелі на побачення з Ромуло. Вони сідали в крісло, вибите в камені, і руки інженера пестили її тіло. Він попепки умовляв її, задихаючись від хвилювання. Чому не зараз, тут, на цьому пляжі? Але Малвіна хотіла вийхати з Ільєуса. Коли вони вийдуть, вона належатиме йому, вони накреслювали свої плани втечі.

Замкнена у себе в кімнаті, побита, вона прочитала в байянській газеті: «У вищому світі Італії трапився скандал. Принцеса Олександра, дочка інфанті дони Beатриси Іспанської і принца Віторіо, покинула батьківський дім і вирішила жити сама, ставши касиркою в ательє мод. Справа в тому, що батько мав намір видати її заміж за ба-

гатія, герцога Умберто Вісконті де Модроме з Мілана, а вона була закохана в простого промисловця Франко Мартіні». Здавалось, це було написано про неї. Огризком олівця Малвіна надряпала на уривку газети записку до Ромуло, в якій призначила годину побачення. Служниця віднесла записку в готель і віддала її Ромуло. Сьогодні вночі, коли він хоче, Малвіна належатиме йому. Тепер вона вирішила твердо: вона пойде звідси, поїде і житиме самостійно. Єдине, що її утримувало, і вона лише сьогодні збагнула це,— небажання завдавати болю батькові. Так, він страждатиме! Але тепер навіть його страждання не зупинять її.

Вмостившись на вологому камені і звісивши ноги над безоднею, Малвіна чекала. На піску пляжу, затуленого від неї скелями, ціluвались закохані. На вершинах скель заблищав вогник. Продумавши увесь план, зваживши всі його деталі, Малвіна чекала з нетерпінням. Внизу розбивалися хвилі, клубочилася піна. Чому він не йде? Адже він мав прийти раніше від неї, в записці Малвіна точно призначила час. Чому ж він не йде?

А в готелі Коельйо, замкнувши двері, Ромуло Вієйра, авторитетний інженер міністерства шляхів сполучення і суспільних робіт, тримтів од страху і не міг заснути. Він завжди поводився з жінками як ідіот. Потрапляв у скрутні обставини, наживав ворогів і все ж не міг стати іншим. Продовжував фліртувати з незаміжніми, а в Rio ледве врятувався од розгніваних братів якоїсь Антоніети, з якою зустрічався. Братів було четверо, і вони були сповнені бажання провчити його, тому Ромуло і погодився поїхати в Ільєус. Він заприсягнувся ніколи більше не дивитися на дівчат. Це відрядження в Ільєус обіцяло добрий заробіток, а він збирав гроші. Окрім того, Мундіньйо Фалкан обіцяв йому винагороду, якщо він не затягуватиме обстеження і доведе необхідність термінової присилки землечерпалок. Він так і зробив і домовився з Мундіньйо, що той попросить міністерство, аби йому було доручено керівництво роботами по випрямленню та поглибленню фарватера. Експортер обіцяв йому більшу винагороду, коли перший іноземний пароплав зайде в порт, пообіцяв також потурбуватися про його просування по службі та підвищення на посаді. Чого йому бракувало ще? І все ж таки він з'явився з цією дівчиною, обнімався з нею в кіно, надавав їй нездійснених обіцянок. І ось наслідки: після неприємної розмови з Мундіньйо довелося телеграфувати в Rio і

просити заміни. Ромуло обіцяв, що, прибувши в Ріо, він не дасть міністрові спокою до того часу, поки драги і буксири не будуть відправлени. Це все, що він міг зробити. Залишатися ж в Ільєусі, щоб його одшмагали нагайкою на вулиці або пристрелили серед тихої ночі, він не міг. Тому він замкнувся в номері, щоб вийти лише в час прибуття пароплава. Вона збожеволіла — призначити побачення на скелях, він не вірив, що Мелк вернувся на плантацію, де кінчалося збирання урожаю. Божевільна, йому взагалі таланило на психопаток, він, як правило, натикався на таких...

Малвіна чекала вгорі, на скелях. Хвили кликали її вниз. Вдень він ледве не помер з переляку; тепер вона зрозуміла — він не прийде. Вона дивилася, як летить піна, хвили гукали її, на мить у неї промайнула думка кинутись вниз. Так вона звела б рахунки з життям. Але ж їй хотілося жити, хотілося виїхати з Ільєуса, працювати, стати самостійною, знайти собі місце в світі. Який з того сенс, що вона помре? Вона кинула в хвили свої тонко розроблені плани, спокуси Ромуло, його клятви, порвала і кинула у воду записку, яку він написав їй за кілька днів після приїзду до Ільєуса. Малвіна зрозуміла, що зробила помилку, бо бачила лише єдиний спосіб вибратися звідси: зіпєршись на руку чоловіка або коханця. Чому? Чи це не вплив Ільєуса, який втovкмачив її зневіру у власні сили? Чому треба виїжджати, неодмінно тримаючись за чиюсь руку? Зв'язати себе обіцянками, взяти собі на плечі непосильний тягар обов'язку? Чому не рушити самій на завоювання світу? Так, вона піде, але не через двері смерті, адже вона палко прагнула життя, життя вільного, як безбережне море. Вона взяла туфлі, спустилася із скелі і почала обмірковувати новий план. На серці полегшало. Мабуть, воно й краще, що він не прийшов: хіба можна жити з боязном?

ПРО ВІЧНЕ КОХАННЯ, АБО ПРО ЖОЗУЕ, ЯКИЙ ДОЛАЄ СТІНИ

У тій низці сонетів, які присвячувалися «байдужій, невдячній, зверхній і гордій М...», і друкувалися курсивом у відділі суміші «Діаріо де Ільєус» поруч із повідомленнями про народження, хрестини, смерть і одруження, Жозуе не раз у вимушеніх римах стверджував, що його неприйняті

кохання — вічне. Пристрасть вчителя взагалі була познана багатьма високими якостями, кожна з яких сама собою була чудовою, але найбільше уваги на сторінках газет він віддавав її вічній суті. Ця «вічність» добувалася вчителем у поті чола, бо йому доводилося упрівати над александрійським і десятискладовим віршем, підшукуючи відповідні рими. В палкому багатослів'ї любов Жозе ще більше зросла і досягла розмірів безсмертя, коли нарешті гордість Малвіни, враженої убивством Сіньязіні і Осмундо, виявилася зломленою і між ними розпочався флірт. То був час довжелезних поем, що прославляли це кохання, яке нещівладне часові і навіть смерті. «Вічне, як сама вічність, неосяжне, мов усі відомі і невідомі світи, безсмертне, як безсмертні боги», — писав учитель.

Через глибокі переконання, а також з практичних міркувань (на довгі поеми, якщо їх римувати і вираховувати склади, не вистачить і життя) Жозе приєднався до славнозвісного «Тижня сучасного мистецтва» в Сан-Пауло, революційне відлуння якого досягло Ільєсуа із трирічним запізненням. Тепер він клявся у коханні до Малвіни, застосовуючи модерністську поетику, вільну од кайданів рим і розмірів. Він виголошував своє поетичне кредо на літературних дискусіях в «Папеларіа Модело», де сперечався з Доктором, Жоаном Фулженсіо і Нью-Гало, або в літературному товарстві імені Руя Барбози, де його опонентом був Арі Сантос. Сучасна поезія вимагала меншої трати сил, бо не треба було зважати на ритм і рими. До того ж хіба не в модерновому стилі було споруджено будинок Малвіни? «У нас багато спільногого, навіть смаки», — думав він.

Але найдивовижнішим було те, що ця вічність, котра не поступалася самій вічності, і це безсмертя, більше, аніж безсмертя усіх богів, зібраних докупи, змогли сягнути нових рубежів у памфлетній прозі, коли дівчина перестала кокетувати з Жозе і почала скандалче знайомство з Ромуло. Насіба зворушили страждання Жозе, з якими той не крився у барі. Друзі Жозе з «Папеларіа Модело», а також з літературного товариства виявили до нього співчуття і деяку цікавість. Але в своїх стражданнях Жозе чомусь намагався обіпертися на анархістське плече іспанця-шевця Феліпе. Іспанець був єдиним філософом у місті, що мав певний погляд на суспільство, на життя, на жіноч, на служителів культу. Причому погляд цілком негативний. Жозе начитався різних бро-

шур, облишив поезію і став на плідний шлях прозайка. Це була солоденька і претензійна проза: Жозуе віддався анархізмові душою і тілом, він зненавидів існуюче суспільство, почав вихвалюти рятівні бомби та динаміт і кликати до помсти всьому і всім. Доктор хвалив його піднесений стиль. Але по суті похмуре натхнення Жозуе було спрямоване проти Малвіни. Він сказав, що назавжди розчарувався в жіноцтві і особливо в чудових доньках фазендейро, котрі були примітними нареченими. «Просто неповнолітні повії...» — кидав він їм услід, коли вони проходили поззьного, такі молоді і цнотливі у формі монастирської школи або такі спокусливі в елегантних сукнях.

Але кохання до Малвіни! Ох, це кохання, воно залишалося вічним навіть у його екзальтованій прозі; воно ніколи не помре в серці Жозуе, і він лише тому не загинув з відчаю, що вирішив змінити за допомогою пера і суспільство, і серця жінок.

Зненависть до світських дівчат, що виникла після читання туманних брошур, логічно наблизила його до дівчат з народу. Коли він вперше звернув увагу на вікно самотньої Глорії (який сміливий революційний жест! Який бойовий акт у близкавичній політичній кар'єрі Жозуе! Щоправда, задуманий і здійснений він був ще до того, як учитель приєднався до анархістів) — то зробив це з метою показати Малвіні, в яку безодню відчую штовхнула його її зухвала розмова з інженером. Але вчинок Жозуе не справив жодного враження на Малвіну, вона навіть не глянула в його бік, така магічна сила крилася в словах інженера Ромуло... А втім, у вищому світі це було помічено. Зухвала і непристойна поведінка Жозуе не виявилася в центрі міських пліток лише завдяки таким подіям, як флірт Ромуло і Малвіни, спалення тиражу «Діаріо де Ільєус» та насильство над чиновником префектури.

Феліпе привітав Жозуе із сміливим вчинком. Так почалася їхня дружба. Жозуе почав приносити брошури в свою кімнату, що містилася над кінотеатром «Віторія». Він заневажав Малвіну і все ж зберіг до неї вічне і безсмертне кохання, хоча дівчина й поводилася недостойно. Він возвеличував Глорію, жертву забобонів. Честь цієї жінки виявилася заплямовою, адже вона, поза всяким сумнівом, ззнала насильства, внаслідок чого її вигнали із вищого світу. Вона свята. Своє обурення він висловлював, звичайно, не називаючи імен,— подум'янною прозвою, яка перевознювала його зашити. А оскільки Жозуе був

цілком щирим, бо він справді страждав, то вважав, що своїми статтями викличе в Ільєусі небачені скандали. Йому хотілося кричати посеред вулиць про своє співчуття Глорії, про бажання, які вона в ньому розбуджувала (любив він усе ще Малвіну), про повагу, якої вона цілком заслуговувала. Він хотів розмовляти з нею в ті години, коли вона сиділа біля вікна, гуляти з нею, побравшись за руки, вулицями, поселити її у своїй скромній кімнатці, де він писав і відпочивав. Жити з нею разом життям людей, що порвали із суспільством і яких вигнала сім'я. А потім кинути в обличчя Малвіни жахливе звинувачення, гукнувші: «Бачиш, до чого ти мене довела? Винна у всьому ти!»

Все це він розповідав Насібу, п'ючи у нього в барі. Араб широко розплющував очі, він наївно вірив розповідям Жозуе. А хіба він сам не збирався послати все до дідька і одружитися з Габріелою? Тому Насіб не давав Жозуе ніяких порад, але не став його і відмовляти, а тільки попередив:

— Це буде справжня революція!

Жозуе цього й прагнув. Глорія, проте, з усмішкою відійшла від вікна, коли він вдруге підійшов до неї. Вона послала йому із служницею записку, написану жахливим почерком і всіяну помилками. Записка була напарфумлена, і в кінці її значилося: «Даруйте мені за клякси». Клякс було справді чимало, і вони утруднювали читання тексту. До її вікна більше не слід підходити, бо закінчиться тим, що полковник довідається, а це небезпечно. Особливо тепер, коли він може щоміті приїхати. Одразу ж після від'їзу старого Глорія повідомить Жозуе, коли вони зможуть зустрітися.

Для Жозуе це було новим розчаруванням. Відтепер він з однаковим презирством почав ставитись і до дівчат з вищого світу, і до жінок з народу. Щастя, що Глорія не читала «Діаріо де Ільєус». Там він рішуче і різко засудив обережність Глорії. «Я плюю на жінок, багатих і бідних, благородних і з плебеїв, добропорядних і легковажних. Вони перебувають під владою егоїзму і нищих інтересів».

Протягом деякого часу, поки він слідкував за філіптом Малвіни, страждав, писав, лаявся, грав романтичну роль ошуканого коханця, він навіть не глянув на самоге вікно. Тепер Жозуе улещав Габріелу, писав їй вірші, тимчасово повернувшись до римованої поезії, навіть за-

пропонував їй кімнату, бідну за зручностями і комфортом, але багату коханням і мистецтвом. Габрієла усміхалася, їй було приємно слухати Жозуе.

Але того вечора, коли Мелк покарав Малвіну, Жозуе побачив сумне обличчя Глорії, вона вболівала за покарану Малвіну, за те, що Малвіна залишила Жозуе, її гнітила власна самотність. Він написав їй записку і передав її, пройшовши повз вікно Глорії.

За кілька днів, у години, коли нічна тиша огорнула майдан і по своїх будинках розбрелися опівнічники, він увійшов у напівпрочинені важкі двері. Її губи ві'ялися в його губи, руки Глорії обняли худорляві плечі Жозуе і потягнули його до кімнати. Він забув Малвіну, свою вічну, свою невмирущу любов.

А коли благословилось на світ і настав час розлуки,— поки ранкові пташки ще не рушили на рибний базар,— коли вона потяглась до нього жадібними губами для останнього поцілунку цієї вогненно-солодкої ночі, він розповів їй про свої плани: він вийде під руку з нею на вулицю, кине виклик суспільству, вони поселяться вдвох у його кімнатці над кінотеатром «Віторія», так, на них чекає справжня нужда, але нацо їм мільйони, коли є кохання?.. Такого будинку, такого достатку, служниць, парфум і коштовностей він запропонувати не може, він не фазендейро. Він скромний викладач, що одержує мізерну платню. Але кохання...

Глорія перебила його романтичний слововилив:

— Ні, мій друже. Мене це не влаштує.

Вона прагнула того й іншого: і кохання, і комфорту, і Жозуе, і Коріолано. Вона знала із свого життєвого досвіду, що таке злідні, вона знала гіркий смак бідності, так само як і легковажність чоловіків. Глорія нічого не мала проти Жозуе, але полковник Коріолано не мусив навіть підозрювати про їхні стосунки, вони можуть бути лише таємними. Хай він приходить пізно вночі і йде на світанку. Хай удає, що не помічає її вікна і не вітається до неї. Це навіть краще, це зробить їхні зв'язки гріховнішими і таємними.

— Якщо старий довідається, я загинула. Слід бути дуже обережними.

Так, вона в нього закохана, хіба можна брати це під сумнів після такої шаленої ночі, такого палкого кохання? Проте вона була розважливою і обережною і не хотіла непотрібного ризику, бажаючи зберегти все. Звичайно,

ризик є завжди, але слід, наскільки це можливо, уникати його.

— Я примушу моого хлопчика забути що жорстоку дівчину.

— Я вже забув...

— Прийдеш вночі? Я чекатиму...

Він не розраховував, що справа так обернеться. Навіщо було казати їй, що більше він не прийде? Але навіть у ту мить, ще неприємно здивований розсудливістю, з якою вона оцінювала небезпеку і думала, як її уникнути, ще вражений хитрістю, з якою вона примушувала його вдовольнятися об'їдками зі столу полковника, Жозуе відчував, що прийде неодмінно. Він уже був приворожений до цього ліжка, де познайомився з дивовижною миттю ще не знаного кохання.

Час було йти додому. Треба вислизнути тихенько, по-дрімати ще якусь часинку, перш ніж о восьмій зустрітися з учнями на уроці географії. Вона відімкнула ящик і дістала звідти папірець на сто рейсів:

— Я хотіла подарувати тобі що-небудь таке, щоб ти завжди пам'ятав про мене. Але я не можу нічого купити, не викликавши підозри. Купи ти сам...

Він хотів гордовито відмовитись, але вона укусила його за вухо.

— Купи черевики. Коли будеш ходити вулицями, думай, що ступаєш по мені. Не відмовляйся, я прошу тебе.— Глорія помітила дірку на підметці його черевика.

— Але ж черевики коштують не більше тридцяти рейсів?..

— Купи ще й шкарпетки... — простогнала вона в його обіймах.

Після обіду в «Папеларія Модело» Жозуе, ледве перебоюючи сон, оголосив, що наважди повертається до поезії, цього разу почуттєвої, такої, що осінів земні насолоди. Він додав:

— Вічного кохання не існує. Навіть наймогутніша пристрасть має свій термін. Настане день, коли вона вичерпиться і народжується нова любов!

— Саме тому кохання безсмертне,— підсумував Жоан Фулженсіо.— Воно постійно відроджується. Пристрасть помирає, але кохання залишається.

Із свого вікна тріумфуюча Глорія манірно і зверхньо усміхалася до старих дів. Тепер вона нікому не заздрила, її самотності настав кінець.

ПІСНЯ ГАБРІЕЛИ

В бумазейній сукні, в туфлях, панчоах і в усьому іншому Габріела скидалася на доньку багатія, дівчину із заможної родини. Дона Армінда заплескала в долоні:

— Жодна жінка Ільєса не йде в порівняння з тобою. Ні заміжня сеньйора, ні дівчина, ні утриманка. Я не знаю такої, що змогла б суперничати з тобою.

Милуючись собою, Габріела крутилася перед дзеркалом. Добре бути вродливою: чоловіки божеволіють за тобою, захриплими голосами нашпітують тобі різні спокусливі пропозиції. Й подобалося вислуховувати ці пропозиції, особливо, коли їх робив молодий чоловік.

— Уявіть собі, сеньйоро, сеньйор Жозуе хоче, щоб я жила з ним. А він такий гарний і молодий...

— Йому померти і то ніде, цьому миршавому вчителю. Не думай про нього, у тебе такий вибір...

— А я і не думаю. І зовсім не хочу з ним жити. Навіть коли...

— Тебе так любить полковник та й суддя теж. А сеньйор Насіб прямо душі не чує...

— Не знаю, чому...— Габріела посміхнулася.— Сеньйор Насіб такий гарний. Весь час дає мені подарунки. Навіть занадто вже... Адже ж він не старий і не потворний... Навіщо ж стільки подарунків? Він і так мені дуже... подобається...

— Не дивуйся, коли він запропонує тобі стати його дружиною...

— А яка в цьому потреба? Навіщо йому це? Я і так...

Насіб помітив, що один зуб у Габріели зіпсувався, і послав її до лікаря поставити золоту коронку. Він сам вибрав дантиста — худого старигана з портової вулиці, тому що згадав Осмундо і Сіньязінью. Двічі на тиждень після того як Габріела відсилала в бар таці із закусками і готувала обід для Насіба, вона відвідувала дантиста, одягнувши свою бумазейну сукню. Зуб уже було запломбовано, і Габріела навіть жалкувала, що лікуванню настас кінець.

Похитуючи стегнами, вона йшла містом і роздивлялася вітрини; на вулицях було багато людей, і чоловіки часто зачіпали її, коли проходили поряд. Чимало з них загравало з нею, говорили люб'язності. Одного разу вона бачила сеньйора Епамінондаса, який міряв тканину за прилав-

ком. Інколи Габрієла зупинялася біля бару, переповненого в години аперитиву. Насіб гнівався:

- Чого ти прийшла?
- Щоб побачитись...
- З ким?
- З сеньйором Насібом...

Більше вона могла вже нічого не казати. Насіб танув. Стари діви дивилися на Габрієлу, чоловіки теж, а падре Базіліо, виходячи з церкви, благословляв її:

— Благословить тебе господь, моя ієрихонська трояндо.

Габрієла не знала, що це за троянда, але слова падре Базіліо звучали красиво. Вона любила дні, коли треба було йти до дантиста. В його приймальні вона мала час на роздуми. Сеньйор полковник Мануел дас Онсас,— яке дивне і смішне прізвище,— суворий старий, надіслав їй записку: якщо вона бажає, він запише на її ім'я в нотаріальний конторі уже засаджену плантацію какао. Запише чорним по білому... Плантація... Якби сеньйор Насіб не був таким гарним, а полковник таким старим, вона погодилась би. Звичайно, не для себе, навіщо її плантація? А для кого ж? Її вона не потрібна... Габрієла подарувала б плантацію Клементе, адже він так хотів... А де він зараз, Клементе? Все ще на плантації батька тієї вродливої дівчини, що гуляє з інженером? Не гаразд, що фазендейро відшмагав бідолашну нагайкою. Що вона такого вчишила? Якби у Габрієли була плантація, вона подарувала б її Клементе. Як би це було чудово... Але сеньйор Насіб, маєть, не зрозумів би... Ні, вона не залишить його без куховарки. Якби не це, вона погодилась би. Старий був потворним, але він майже увесь час проводив на плантаціях, і Насіб міг би часто приходити до неї, втішати її і пестити... Скільки можна було роздумувати над різними дурницями? Інколи це було приемно, інколи ні. Думати про покійників, взагалі про сумне, вона не любила. Але бувало, що вона думала і про це. Про тих, хто вмер під час подорожі, і про дядька також. Бідолашний дядько, він бив її, коли вона була малою. Лягав до неї в постіль, коли вона була ще дівчинкою. Тітка рвала собі коси, лаялась, він бив її, штурхав ногами. Але він не був поганим, просто біdnість не давала йому можливості стати добрым. Думати про веселе — це інша річ, це вона любила. Згадувати танці на плантаціях, коли босі ноги вибивають дрібушки на землі. Пригадувати розцвічене вогнями місто, де вона мешкала, коли померла

тітка, будинок, в якому було стільки самозакоханих панів, Бебінйо. Це було приємно.

Чому воно так, що є люди, котрі говорять лише про сумне? Що може бути дурнішого?.. Інколи дона Армінда вставала вранці з лівої ноги: тоді вона згадувала про різні печалі, незгоди, хвороби і ні про що інше не могла говорити. Коли ж вона прокидалася в доброму настрої, то гомоніла з таким задоволенням, немовби розмови були для неї хлібом насущним, до того ж з маслом, і, з усього видно, дуже смачним. Вона лепетала про що завгодно, а найчастіше про пологи і немовлята. Це було цікаво.

Зуб вилікували — який жаль! — і поставили золоту коронку. Сенійор Насіб — святий, він заплатив дантисту, хоча вона й не просила про це. Святим він був ще й тому, що дарував їй так багато подарунків. Але навіщо?

Коли він бачив її в барі, одразу ж гнівався. Ревнує...
От дивак...

— Ти що тут робиш? Іди додому...

І вона йшла. В своїй бумазейній сукні, в туфлях, панчохах, у всьому іншому. На майдані, навпроти церкви, діти співали, побраввшись за руки. Доньки сенійора Тоніко були такі біляві, що їхні коси видавались лляними. В хороводі кружляли сини прокурора, чийсь хлопчик з хворою рукою, кремезні хлопчаки Жоана Фулженсіо, названі діти падре Базіліо. А посеред кола танцювало і співало негрея Туїска:

Занедужала троянда,
А про те гвоздика ванала
І до хворої подруги
Серед ночі завітала.

Габріела впізнала пісеньку, яку співала в дитинстві, азупинилася послухати і подивитися на дітей. Вона співала цю пісеньку ще до смерті батька і матері, поки не перешла жити до дядька і тітки. Як гарно витанцювують маленькі дитячі ніжки! Ноги Габріели мимоволі почали рухатись, вона не могла встояти на місці,— адже вона обожнювала танці. Габріела скинула туфлі, кинула їх на тротуар і побігла до дітей. З одного боку Туїска, з другого Розінья. Вона закружляла майданом, танцюючи і співаючи:

Ти крутися чимськоріш,
Ще й притупуй ногами!

Ну, танцюй же веселіш!
Всі танцуйте разом з нами!

Співала, кружляла в танку, плескала в долоні дівчинка Габріела.

ПРО КВІТИ І ВАЗИ

Політична боротьба вплинула і на вибори в братстві св. Жорже. Чимало було таких, що бажали, аби єпископ примирив різні тенденції, повторивши експеримент Атаяулфо Пассоса. Непогано було б побачити біля вівтаря святого воїна як прихильників Бастоса, так і однодумців Мундіньйо. Але який шануваний не був єпископ, одягнений в червону митру, йому це здійснити не вдалося.

Відверто кажучи, Мундіньйо не брав близько до серця це передвиборче вовтузіння в братстві. Він щомісяця сплачував внески,— на цьому справа і закінчувалась. Мундіньйо сказав єпископу, що коли він не візьме участі у виборах, то ладен голосувати за кандидата, на якого вкаже єпископ. Але Доктор, що мав на оці посаду голови, ушивався, водночас, розгорнувши серед парафіян бурхливу діяльність. Судячи з усього, Мауріcio Каїрес, людина віруюча і віддана, буде знову переобраним. І цим він головним чином завдячуватиме інженеру.

Бурхливе закінчення його роману з Малвіною жваво обговорювалося в місті. Хоча діалога на набережній між Мелком і Ромуло ніхто й не чув, поширювалося щонайменше десять версій, одна за одну принизливіша і неприємніша,— немовби Мелк поставив інженера на коліна тут, прямо на набережній, і Ромуло немовби прохав пощади. Чутки перетворили його в аморальне чудовисько з небаченими вадами, в підлого спокусника, що загрожував міцній ільєуській родині. «Жорнал до Сул» присвятив Ромуло одну з найдовших і найкрасномовніших своїх статей, яка заповнила всю першу і половину другої шпалти. Згадувана у статті мораль, біблія, честь сім'ї, достойнство Бастосів, їхнє зразкове життя, розпуста опозиціонерів, в тому числі і їхнього лідера, повія Анабеля під видглядом танцівниці і необхідність врятувати Ільєус від розкладу, який уже торкнувся всього світу, перетворювала її в антологію моральності, до речі, вельми об'ємну...

— Прямо антологія безглаздя,— обурювався Капітан.

Палали політичні пристрасті. Стаття ця багатьом в Ільєусі дуже сподобалась, особливо старим дівам. Мауріcio Каїрес просторі цитував її у своїй промові при вступі на посаду голови братства, де його переобрали вдруге: «...Авантюристи, що прибули із центрів, де панує корупція, немовби для проведення незрозумілих і непотрібних робіт, хочуть розкласти чисту душу мешканців Ільєса...» Інженер став символом розпусти і аморальності. Можливо, головним чином тому, що, тремтячи від страху, втік із готелю і тайкома пробрався на пароплав, навіть не попрощавшись із друзями.

Якби Ромуло спробував захищатися, боротись, то не-одмінно знайшов би підтримку в декого. Антинатія, що виникла у всіх до нього, не торкнулася, проте, Малвіни. Звичайно, ретельно аналізувався і обговорювався їхній флірт, поцілунки в кіно і біля воріт, були й такі, що билися об заклад, беручи під сумнів її незайманість. Але, мабуть, тому, що стало відомо, як дівчина без страху зустріла розгніваного батька, як вона опиралася і не схилила голови, коли він шмагав її нагайкою, місто симпатизувало їй. Коли десь за два тижні після всього Мелк повіз Малвіну в Байю, щоб запроторити її в школу Мерсе¹, в порту зібралася натовп, який проводжав її, прийшли навіть подруги з монастирської школи. Жоан Фулженсіо подарував їй коробку цукерок, потиснув руку і сказав:

— Кріпіться!

Малвіна усміхнулась, і одразу потеплішав її зверхній і холодний погляд, порушилась нерухомість статуй. Ніколи раніше не була вона такою вродливою. Жозуе не прийшов у порт, але признався Насібу біля стойки бару:

— Я її простив.— Жозуе був збуджений і говіркий, хоча щоки його ще більше позападали, під очима з'явилися великі чорні кола.

Присутній при цій розмові Нью-Галю позирав на вікно, з якого усміхалася Глорія.

— Ви, Жозуе, з чимось криєтесь від нас. Ви зовсім перестали бувати в кабаре. Я знаю всіх жінок Ільєса і знаю, з ким будь-яка з них має роман. Мені відомо також і те, що жодна з них не має зв'язків з вами. Звідки ж у вашій світості такі синяки під очима?

¹ Орден ченців, заснований в XIII ст.

— Багато працюю...
— Звичайно, звичайно, вивчаєте анатомію... Від тієї роботи і я не відмовлюся.... — Його зухвалі очі перевігали із Жозуе на Глорію.

В Насіба теж виникла підозра. Жозуе останнім часом щось став зовсім байдужим до Габрієли, навіть жартувати перестав з нею. Тут щось не так...

— Цей інженер чимало напскодив Мундіньйо Фалкану...

— Дурници. Все одно Мундіньйо виграс. Я ладен битися об заклад.

— А я не зовсім певен. Та втім, навіть коли він виграс, уряд визнає вибори недійсними, ось побачите...

Перехід полковника Алтіно в табір Мундіньйо, його розрив з Бастосами став прикладом для багатьох. Протягом кількох днів за ним пішли полковник Оставіано із Піранжі, полковник Педро Феррейра з Мутунса, полковник Абдіас де Соуза із Агуа-Прети. Скидалося на те, що коли авторитет Бастоса не буде підірваний повністю, то принаймні серйозно похитнеться.

Проте день народження полковника Раміро, відсвяткований за кілька тижнів після пригоди з Ромуло, засвідчив, що ці передбачення не мають підґрунтя. Ще ніколи день народження полковника не святкувався так бучно. Фейерверк розбудив місто вранці, потім залунали вітальні вигуки, а напроти садиби Бастосів і префектури ладнали вже нову піротехніку. Месу правив сам єпископ: у переволненій церкві зібралося братство св. Жорже в повному складі; проповідь падре Сесіліо, виголошена зворушливим м'яким голосом, відзначила достойності полковника. На свято прибули фазендейро з усього району, приїхав навіть Арістотелес Пірес, префект Ітабуни. Це була справжня демонстрація єдності і сили. Свято тривало цілий день. Раміро Бастос приймав візити, які відбувалися один за другим, зустрічаючи гостей у кімнаті, де стояли стільці з високими спинками. Полковник Амансіо Леал звелів за свій рахунок частувати народ пивом, передбачаючи перемогу на виборах, яка буде досягнута будь-якою ціною. Навіть деякі опозиціонери прийшли привітати Раміро Бастоса, серед них був і Доктор. Полковник прийняв їх стоячи, бажаючи продемонструвати не лише свою владу, але й своє залізне здоров'я. Насправді ж воно за останній час дещо похитнулося. Раніше Раміро Бастос справляв враження літнього, але міцного і дужого чоловіка, тепер він був уже дідом з третячими руками.

Мундіньйо Фалкан не був присутній на месі і не пришов привітати полковника. Однаке він послав Жерузі величезний букет квітів з візитною карткою, на якій написав: «Прошу Вас, мій юний друже, передати своєму шановному дідусеї мої побажання щастя. Перебуваючи в протилежному таборі, я все одно залишаюся його прихильником і шанувальником». Записка Мундіньйо справила величезне враження. Всі дівчата Ільєуса знаходились в стані крайнього збудження. Вчинок Мундіньйо здавався їм неперевершеним, нічого подібного ніколи не траплялося в цьому краї, де розходження в політичних симпатіях означало смертельну ворожнечу. До того ж яка велико-душність, яка вишуканість! Навіть полковник Раміро Бастос, прочитавши записку і поглянувши на квіти, зауважив:

— Ну й хитрун же цей сеньйор Мундіньйо! Не можу ж я не прийняти привітання, яке він передає мені через онуку...

Був час, що він подумував навіть про домовленість. І Тоніко, коли тримав у руках візитну картку Мундіньйо, відчув, що в його душі народжуються надії. Але все залишилося, як було, і розходження між Бастосами і Фалканом ще більше загострилися. Жеруза сподівалася, що Мундіньйо прийде в парадну залу префектури на бал, яким завершиться свято. Вона не наважилась особисто запросити його, але натякнула Доктору, що присутність Мундіньйо буде зустрінута прихильно.

Експорттер не з'явився. Приїхала ще одна жінка з Байї, і він влаштував гулянку з цього приводу.

Всі ці новини обговорювались у барі, і в усіх розмовах брав участь Насіб. Йому було доручено під час балу в префектурі постачати буфет солодощами і закусками; Жеруза сама пояснила Габрієлі, що треба приготувати і, повернувшись від неї, сказала Насібу:

— Сеньйоре Насібе, ваша куховарка — диво, вона така симпатична... — За це араб ладен був обожнювати її.

Вино та інші напої було замовлено Плінію Арасі — старий Раміро не хотів образити нікого.

Насіб обговорював проблеми, що хвилювали місто, брав участь у розмовах, але був до всього байдужим. Жодна подія, ані політична, ані соціальна, ані навіть те, що автобус, котрий перекинувся на шосе, придушив чотирьох пасажирів, один з яких помер,— нішо не могло відволік-

ти Насіба від тих питань, що мутили його. Думка, висловлена якось Тоніко, проти волі Насіба все більше оволодівала ним. Так, треба одружуватися із Габрієлою, іншого виходу він не бачив. Він кохав її, це не викликало сумніву. Любив безмежно, він не міг жити без неї, як не міг жити без води, без страви, без сну. І в барі теж не обйтися без неї. Якщо Габріела покине його, все загине: бар почне давати менший прибуток і він, Насіб, уже не зможе відкладати заощаджені гроші в банк, а значить, доведеться відмовитись від плантації, придбання якої стає сьогодні таким реальним. Коли ж він одружиться з нею, всім тривогам і загрозам настане край. Та й чи зможе їй хтось запропонувати щось більше від цього? До того ж, коли Габріела стане господаркою бару і керуватиме на кухні трьома-чотирма куховарками, наглядаючи лише за готовуванням соусів, Насіб зможе здійснити проект, який давно уже виношував: відкрити ресторан. Це те, чого бракувало місту. Мундіньйо повторював уже не раз: Ільєус потребує пристойного ресторану, страва у готелях нікудиша, холостякам доводиться харчуватися в дешевих пансіонатах і обідати та снідати без будь-якого смаку. Навіть пасажири з пароплавів, котрі заходили до ільєуського порту, не мали змоги як слід пообідати. А де влаштувати званий обід або бенкет, коли гостей збирається стільки, що вони не поміщаються в їдалльні звичайного будинку. Сам Мундіньйо був готовий увійти в пай з Насібом. Поширювались чутки, що якесь грецьке подружжя теж розмірковував над відкриттям ресторану і навіть підшукує приміщення. Якби Насіб зізнав, що в кухні порядкуватиме Габріела, він відкрив би ресторан.

Але хіба він міг бути впевненим у цьому? Насіб роздумував, лежачи у шезлонзі в годину сієсти — годину його найстрашніших мук — із згаслою, гіркою сигарою в куточку рота, під вислими вусами. Ще недавно дона Армінда, ця Кассандра із Сеари, страшенно його розтривожила. Здається, вперше Габріелу спокусила пропозиція залишальника. Дона Армінда мало не з садистською насолодою детально описала хитання і вагання дівчини, викликані обіцянками Мануела дас Онсаса. Плантація какао в двісті арроб, не менше,— хто ж тут не завагається? Про Клементе вони нічого не знали, ні Насіб, ані дона Армінда; вони взагалі мало знали Габріелу...

Кілька днів Насіб ходив як у воду опущений, не раз він пробував був печати розмову про одруження. Але дона

Армінда стверджувала, що, з усього видно, Габріела відмовить йому.

— Я ще ніколи не бачила такої дівчини... Звичайно, вона заслуговує бути дружиною порядного чоловіка. Звичайно, але...

Але чи не замало цього для неї? «Вірність кожній жінки, якою б відданою вона не була, має свої межі!» — вчувався йому гучний голос Нью-Гало. Так, заміжжя не було вершиною її мрій, її ціною, але все ж таки це теж немало, і, можливо, вона захоче дати згоду? А раптом полковник Мануел дас Онсас додасть до какаових дерев будинок на околиці, переписаний на її ім'я? Ніщо так не приваблює жінку, як власний будинок. Досить пригадати сестер Дос Рейс, адже вони відмовилися профати за чималу суму і той дім, в якому живуть, і ті будинки, що віддають в оренду. А Мануел дас Онсас досить заможний, щоб подарувати будинок Габріелі. Грошей у нього і кури не клюють, а після щедрого врожаю цього року він розбагатіє ще більше. Він буде в Ільєусі для своєї родини справжнісінський палац, з вежею, звідки можна роздивлятися місто, пароплави в порту, залізницю. Цей старий павіан прямо божеволіє, коли бачить Габріелу, і, зрештою, заплатить будь-яку ціну, аби домогтися свого.

Дона Армінда напосідається на Насіба дома, Тоніко запитує в барі щодня по обіді:

— Ну, коли весілля, арабе? Наважилися?

По суті, він уже все вирішив. Насіб лише відтягав заручини, побоюючись пересудів. Чи зрозуміють його друзі? І дядько, і тітка, і сестра, і зять, і багаті родичі в Ітабуні, ці горді Ашкари? Але, зрештою, чому це має їх обходити? Родичі мало з ним зв'язані, вони заклопотані своїм какао. Дядькові він нічим не зобов'язаний, на зятя йому начкати... Що ж до друзів — відвідувачів бару, партнерів по шашках і покеру,— то хіба висловлювали вони йому свої симпатії, за винятком Тоніко? Хіба не липнули вони до Габріели, не прагнули її у нього перед очима? То що може означати для нього інша думка?

Того дня в барі перед сніданком жваво обговорювались політичні питання, серед них і проблема розчистки фарватеру. Прихильники Бастоса поширювали чутки, немовби звіт інженера здано до архіву і справу реконструкції бухти знову поховано. Немає, мовляв, рації наполягати, питання зайдло в глухий кут. Чимало було таких, хто широ вірив у подібні заяви. Вже не видно було інженера

у човні з різними інструментами для обстеження мілини. Та і Мундіньйо Фалкан поїхав у Rio. Прибічники Бастосів сяяли. Амансіо Леал запропонував Рібейріньйо знову побитися об заклад на двадцять конто за те, що буксири і драги ніколи не припливуть. Насіба знову покликали свідком.

Можливо, тому Тоніко в час аперитиву був у такому чудовому настрої. Він знову почав відвідувати кабаре, захокавшись у сеаранку¹ з чорними косами.

— Життя чудове...

— У вас є причина бути задоволеним — нова жінка... Тоніко, підстригаючи нігті, спроквола процідив:

— Я справді задоволений... Роботи у бухті ні до чого не призвели, а сеаранка — дівчина з перцем...

І все ж не полковник Мануел дас Онсас примусив Насіба нарешті зважитись. Зробити вирішальний крок заставив його суддя.

— А ви, арабе, чого сумуєте?

— А що ж мені накажете ще робити?

— Зараз ще більше засумуєте. Невесела звістка для вас.

— Що трапилося? — стривожено підвівся з-за прилавка Насіб.

— Суддя, мій любий, найняв будинок у завулку Чотирьох Метеликів...

— Коли?

— Вчора ввечері...

— Для кого?

— А ви не здогадуєтесь?

Настала така тиша, що прослухувався навіть політ мухи. Шіко Молеза, повернувшись після сніданку, повідомив:

— Габріела звеліла вам переказати, що на часинку вийде з дому.

— Чого?

— Не знаю, сеньйоре. Схоже, їй треба щось купити.

Тоніко слухав, не приховуючи іронії. Насіб запитав його:

— Ви все нагадуєте мені про весілля, ви робите це серйозно чи жартуєте? Ви справді вважаєте, що я маю одружитися з нею?

¹ Сеаранка — жителька штату Сеарá.

— Звичайно. Я вже казав вам: якби я був на вашому місці...

— Я вже все обдумав і вирішив...

— Вирішили?

— Але є деякі перешкоди, і ви можете мені допомогти...

— Дозвольте я вас обніму... Прийміть мої привітання! Ви щасливий турок!

Після того, як вони обнялися, Насіб, все ще зніяковільний, провадив далі:

— У неї, як мені відомо, немає документів. Немає свідоцтва про народження, і вона сама не знає, коли народилася, не знає імені батька. Батьки її померли, коли вона була ще дитиною, і вона нічого не пригадує. Прізвище її дядька — Сілва, але він був братом її матері. Вона взагалі не уявляє, скільки їй років, і нічого не знає про себе. Як мені бути?

Тоніко нахилився до Насіба:

— Я ваш друг, Насібе, і допоможу вам. Про папери не турбуйтесь. Я все влаштую в нотаріальній конторі: вишишу свідоцтво про народження, придумаю імена — для неї, для батька і для матері... Але при одній умові: я хочу бути дружкою на вашому весіллі...

— Вважайте, що ви вже запрошенні... — Насіб одразу відчув полегшення, до нього повернувся веселий настрій, він відчув сонячне тепло, лагідний морський вітер.

Увійшов пунктуальний Жоан Фулженсіо, наближалась година відкриття крамниці «Папеларія Модело». Тоніко гукнув:

— Знаєте новину?

— Я знаю цілий ланцух новин... Яку саме ви маєте на увазі?

— Насіб одружується...

Завжди незворушний, Жоан широко здивувався:

— Це правда, Насібе? Адже ж ви, наскільки мені відомо, не були ні з ким заручені? Хто ж ця щаслива, можна запитати?

— А як ви гадаєте?... — усміхнувся Тоніко.

— Я одружуюсь з Габрієлою, — сказав Насіб. — Я люблю її і одружуюсь з нею. Мені зовсім байдуже, як це буде сприйнято і що будуть говорити...

— А сказати можна лише одне: у вас благородне серце, і ви порядна людина. Нічого іншого сказати не може. Прийміть моє щире привітання...

Жоан Фулженсіо обняв Насіба, але погляд його був стурбованим, Насіб наполягав:

— То дайте мені пораду: ви гадаєте, що все буде гаразд?

— В таких справах, Насібе, порад не дають. Хіба є такі люди, що можуть усе передбачити? Але я бажаю вам, щоб все було гаразд, ви на це заслуговуєте. Лише...

— Що лише?

— Є квіти,— можливо, ви помітили,— які дуже гарні і пахучі, допоки ростуть у саду. Але варто поставити їх у вазу, навіть срібну, вони в'януть і гинуть.

— Чому ж вона має загинути?

Тоніко втрутився:

— Облиште, сеньйоре Жоане! Облиште ви цю поезію. Це буде найвеселіше весілля в Ільєусі.

Жоан Фулженсіо, усміхнувшись, сказав:

— Я жартую, Насібе. Щиро вітаю вас. Ваш вчинок — взірець благородства, це вчинок інтелігентної людини.

— Давайте хильнемо з такої нагоди,— запропонував Тоніко.

Віс морський вітерець, сяє сонце, Насіб чує, як співають птахи...

ПРО ВЕСІЛЛЯ І ПРО ДРАГИ

Це було найвеселіше весілля в Ільєусі. Суддя, прийшовши з новою утриманкою, для якої найняв будинок у завулку Чотирьох Метеликів, втративши надію дочекатися Габрієлі, в кількох словах побажав щастя новому подружжю, яке об'єднає справжній любов, що не боїться забобонів, класових суперечностей і різниці в суспільному становищі. Габріела з опущеними очима, із ніяковою усмішкою на вустах, в тісних туфлях, одягнена у небесно-блакитну сукню, виглядала дуже спокусливо. Вона увійшла до вітальні під руку з Тоніко; потар був одягнений підкреслено вишукано, як на велике свято. Будинок Насіба на Лайдере-де-Сан-Себастіян був переповнений. Прийшли всі, кого кликали і кого не кликали. Ніхто не хотів залишитись осторонь такого видовища. Як тільки Насіб сказав Габріелі про свій намір, він послав її до дони Армін-

ди. Нареченому і нареченій не личило спати під спільним дахом.

— Чому? — запитала Габріела. — Яке це має значення?

А як же? Тепер вона стала нареченою Насіба, а буде його дружиною, і вона достойна найбільшої поваги. Коли він попросив її руки, вона задумалась:

— Навіщо, сеньйоре Насібе? Не треба...

— Ти що, не згодна?

— Чому ж? Я згодна. Але навіщо? Адже я і так вас люблю.

Він найняв поки що двох служниць: одну, щоб прибирала, іншу, дівчинку, щоб училася куховарити. Згодом слід буде подумати і про інших — для ресторану. Він найняв мальярів на ново пофарбувати будинок, купив нові меблі, купив придане для нареченої, тітка допомогла вибрести сукню, спідниці, туфлі, панчохи. Дядько і тітка, коли отямілись від здивування, стали люб'язними. Навіть запропонували, щоб Габріела тимчасово пожила в них. Він не погодився, хіба він міг у ці дні обійтися без неї? Стіна, що відмежовувала двір дони Армінди від двору Насіба, була невисокою. Габріела, підтикавши спідницю, перестрибувала її, мов гірська коза. Вона приходила спати з ним. Сестра і зять не бажали навіть слухати про неї і так і не погодились з його намірами. Ашкари з Ітабуни прислали в дарунок абажур рідкісної краси, зроблений з черепашок.

Всі прийшли помилуватися на Насіба в темно-синьому костюмі, в яскраво начищених черевиках, з хвацько підкрученими вусами і гвоздикою у петельці. Габріела усміхалася, опустивши очі. Суддя оголосив, що Насіб Ашкар Саад, тридцяти трьох років, комерсант, який народився у Феррадасі, зареєстрований в Ітабуні, і Габріела да Сілва, двадцяті одного року, хатня робітниця, що народилася в Ільєусі і там же зареєстрована, вступили в шлюб.

Дім Насіба, здавалося, розвалиться від гостей. Прийшло багато чоловіків і мало жінок: дружина Тоніко, свідок шлюбного церемоніалу; білява Жеруза, її небога; дружина Каштана, дуже добра і проста жінка, сестри Дос Рейс, які увесь час усміхалися, і дружина Жоана Фулленсіо, весела мати шістьох дітей. Інші не захотіли пристигти — хто ж одружується із служницями? Столи були заставлені закусками і напоями. Гостей було так багато,

що не всі могли розміститися в будинку, і тому тротуар перед садибою Насіба нагадував залу в ресторані. Це було найбучніше весілля в Ільєусі. Навіть Плініо Араса, забувши про конкуренцію, приніс шампанське. Вінчання, яке могло бути ще уроочистішим, не відбулося. Лише тепер всі довідались, що Насіб магометанин, хоча в Ільєусі він втратив Аллаха і Магомета, не придбавши взамін ані Христа, ані Єгови. Проте падре Базіліо все ж прийшов, щоб благословити Габрієлу:

— Хай розквітне у потомстві моя ієрихонська троянда.

Він насварився на Насіба:

— Що б там не було, а дітей ваших хреститиму я...

— Згода, сеньйоре падре...

Свято, можливо, затягнулось би до пізньої ночі, якби надвечір хтось не гукнув з вулиці:

— Погляньте, землечерпалки йдуть...

Всі кинулися на вулицю. Мундіньйо Фалкан, що повернувся з Rio, прийшов на весілля і підніс Габрієлі букет червоних троянд, а Насібові срібний портсигар. Потім він теж вийшов на вулицю і задоволено усміхнувся: два бусири тягнули до гавані чотири драги. Програміло «ура», ще раз і ще, почали прощатися з молодими. Мундіньйо з Капітаном і Доктором рушили першими.

Свято перейшло на портові причали. Лише жінки, а також Жозеу і швець Феліпе побули ще якийсь час з молодими. Навіть Глорія залишила в цей день своє вікно і вийшла на вулицю. Коли дона Армінда побажала напроти молодим доброї ночі і пішла, покинувши їх самих в спорожнілому будинку, де все було перекинуте догори дном, серед тарілок, пляшок, келихів. Насіб заговорив:

— Біє...

— Сеньйоре Насібе...

— Чому «сеньйоре»? Я твій чоловік, а не господар...

Вона усміхнулася, скинула туфлі і почала прибирати зі столів, ходячи по кімнаті бosoю. Він узяв її за руку і докірливо сказав:

— Так більше не можна, Біє...

— Що не можна?

— Ходити бosoю. Ти тепер сеньйора.

Вона злякалася:

— Не можна ходити бosoю?

— Не можна...

— А чому?

— Ти — сеньйора, досить заможна, посідаеш досить помітне становище у суспільстві.

— Ні, сеньйоре Насібє, я просто Габріела...

— Я буду тебе виховувати,— він взяв її на руки і відніс до ліжка...

— Красунчик...

В порту натовп галасував і аплодував. Раптом, невідомо звідки, у повітря злетів фейерверк. Барвисті вогні іскрилися у вечірньому небі, ніч, здавалося, відступила, світло фейерверка освітлювало шлях драгам. Росіянин Яків був такий збуджений, що почав розмовляти свою рідною мовою. Буксири увімкнули сирени, вони заходили в порт.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Місячне світло Габрієли

(можливе, дитина, а можливо,
дочка народу, хіба відомо?)

Стали невпізнаними не лише місто,
порт, окопи і селища. Змінилися
також звичаї, стали іншими люди...

*(Із обвинувальної промови Езекієла Прадо
на процесі полковника Жезуіно Мендонси)*

ПІСНЯ ГАБРІЕЛІНОГО ТОВАРИША

*Що, скажи, вчинив, султане,
Ти з подругою мосю?
У розкішний палац ввів ти,
Королеви трон їй дав
І напнув над головою
Злоготканий балдахін.*

*Із смарагдів і рубінів
Дав каблучки, ще й намиста;
В діамантами обшиту
Диво-сукню одягнув,
Ще й рабинь найняв для неї,
Королевою нарік.*

*А вона б лише воліла
На лугах між квітів жити,
Задивлятись у дзеркала
Лісових, ясних джерел.
Тільки сонця вдень їй треба —
Світла й широго тепла;
Місяця достатньо на ніч,
Щоб дрімать собі під ним,
А для серця їй хотілось
Лиш кохання неземного.*

*Ти ж, султане, дав подрузі
Королеви трон хисткий
І повіз її з собою
На бучний, розкішний бал.
Там з князями, мудрецями
Йшла розмова в неї жвава,
Там пила заморські вина,
В модних танцях знала смак,
Найсвітлішою зорею
Пломеніла між гостей!*

*Що, скажи, вчинив, султане,
Ти з подругою мосю?
Відпусти її додому,
В рідні батьківські краї,
Де в тіснім дворі гуяви
Серед трав густих ростуть,
Хай танцює, як раніше,
Танок вільних моряків,
Ходить знов в зелених туфлях,
В скромній сукні з полотна.
Поверни їй простодушність,
Безтурботний, щирий сміх,
Мрій юності п'янкої,
Сподівання на любов.
Ну нащо тобі, султане,
Перевчати жити її?*

*Тут про Габріелу
Чули ви романс,—
Пахощі гвоздики
Оп'янлють нас.*

**ПРО НАТХНЕННОГО ПОЕТА,
ЩО ВЕДЕ БОРОТЬБУ
ІЗ НІКЧЕМНИМИ ГРОШОВИМИ ТУРБОТАМИ**

— Доктор Аржілеу Палмейра, наш талановитий, видатний поет, гордість байянської літератури — рекомендував не без гордоців Доктор.

— Поет, гм...— Полковник Рібейріньйо поглядав на Аржілеу з недовір'ям: ці поети, як правило, були досить спритними здирниками.— Дуже приємно...

Натхнений поет — величезний на зріст, ограйдний, п'ятдесятирічний чоловік, білявий мулат, досить пом'ятий, з широкою усмішкою, що відкривала золоті зуби, з лев'ячою гривою, одягнений у смугасті штані і, не зважаючи на неймовірну спеку, в піджак і жилет чорного кольору, поводився немов сенатор, що відпочиває від справ і, з усього видно, давно вже звик до подібного недовір'я неотесаних провінціалів стосовно муз і їхніх обранців. Він дістав візитну картку з жилеттої кишенні, відкашлявся, щоб привернути до себе увагу всього бару, і мовив громовим голосом:

— Бакалавр юридичних і соціальних наук, тобто дипломований адвокат і бакалавр літератури. Громадський прокурор округи Мундо-Ново в байянському сертані. До ваших послуг, любий сенйоре!

Доктор вклонився, простягнув картку здивованому Рібейріньйо. Фазендейро намацав окуляри і прочитав:

АРЖІЛЕУ ПАЛМЕЙРА,
БАКАЛАВР ЮРИДИЧНИХ
ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК
І БАКАЛАВР ЛІТЕРАТУРИ,
ГРОМАДСЬКИЙ ПРОКУРОР,
ПОЕТ-ЛАУРЕАТ,
АВТОР ШЕСТИ КНИГ,
ВІДЗНАЧЕНИХ КРИТИКОЮ,

Мундо-Ново-Байя Парнас

Рібейріньйо зніяковів, підвівся зі стільця і мовив, застинаючись:

— Ну що ж, дуже присмно, сеньйоре... До ваших послуг...

З-за плеча фазендейро Насіб прочитав текст візитної картки, і на Насіба він також справив враження. Араб похитав головою:

— Оце так!

Поет не любив марнувати час надаремне; він поклав на стіл великий шкіряний портфель і почав його відмікати. Серед провінційних міст Бразилії Ільєус був одним з найбільших, і Аржілеу ще мав зробити чимало візитів. Він дістав паку квитків на свій літературний вечір.

Видатний мешканець Парнасу, на превеликий жаль, залежав від матеріальних випадковостей цього дрібного, нікчемного світу, де шлунок бере гору над душою. Тому обранець муз володів досить виразним нахилом до практицизму і коли виrushав у турне з читанням своїх творів, то в кожному місті, де йому доводилося виступати, намагався отримати якомога більший зиск. Особливо, коли прибував у заможне місто, на зразок Ільєуса, де мешканці мали гроші. Тоді йому доводилося виявляти неабияку оперативність, аби створити хоч невеличкий резерв і тим самим компенсувати жалюгідні прибутки в інших містах, де зневага до поезії і нехтування літературними вечорами виявлялися у нетактових вигуках і хряпанні дверима. Але, маючи дивовижну зухвалість, поет не складав зброй і за таких виняткових обставин. Він наполягав і майже завжди досягав успіху: хоча б один квиток, а таки продавав.

Прокурорської платні ледве вистачало на задоволення потреб численної родини і на цілу юрму підростаючих дітлахів. Родина була чималою,— а втім, не родина, а родини, бо їх щонайменше було три. Відомий поет через силу визнавав писані закони, які, можливо, були непоганими для простих смертних, але аж ніяк не влаштовували видатних осіб на зразок бакалавра Аржілеу Палмейра. Наприклад, закон про шлюб і закон, що карає багатоженців. Як міг справжній, істинний поет визнавати такі обмеження? Він зовсім не хотів одружуватись, хоча і жив уже близько двадцяти років з колись життєрадісною, а зараз постарілою Аугустою в своему, так би мовити, основному будинку. Її присвятив він свої перші дві книжки «Смарагди» і «Діаманти» (всі книжки Аржілеу мали назви коштовного або напівкоштовного каміння), а вона подарувала йому п'ятеро мідних дітлахів.

Не може обранець муз знатися лише на одній-однісінській музі; він мусить оновлювати джерела свого натхнення.

І він їх оновлював. Жінка, яку він подиував на шляху, незабаром ставала сонетом в ліжку. З двома іншими музами-натхненнями він створив нові сім'ї і надряпав нові книжки. Для Раймунди, квітучої молоденької мулатки-офіціантки, нині матері трьох його дітей, він написав «Бірюзу» і «Рубіни». «Сапфіри» і «Топази» своєю появою зобов'язані Клементині, вдові, невдоволеній своїм становищем, у якої народилися Геркулес і Афродіта. Звичайно, у всіх цих томах, присвячених головним музам, зустрічалися також рими, призначенні іншим музам, трохи меншим. Можливо також, що існували й інші діти, окрім десяти усиповлених, зареєстрованих і наречених іменами грецьких богів і герой, що відчутно впливало на самолюбство святих отців. Десяток ненажерливих здоров'яків Палмейра різного віку, а точніше дванадцять, бо двоє залишилось у Клементині від покійного чоловіка,— нелегко було прогодувати, бо успадкували вони міфічний апетит батька. Саме це, а також те, що поет любив змінювати обстановку і намагався познайомитися з новими краями, спричинилося до літературного паломництва в час судових канікул. Він вирушав у мандри з вантажем книжок і парою доповідей у величезній валізі чорного кольору, під вагою якої гнувся до землі найдужчий носій.

— Лише один? Що ви, що ви... Обов'язково візьміть із собою мадам. А скільки років вашим дітям? В п'ятнадцять вони такі чутливі до поезії і до ідей, висловлених у моїй доповіді. До цього ж мої ідеї найкращі і найкорисніші для формування внутрішнього світу молоді.

— А у вашій доповіді немає нічого непристойного? — запитав Рібейріньйо, пригадавши вечори Леонардо Мотти, що приїздив до Ільєуса раз на рік і, зовсім не нав'язуючи квитків, збирав на свої розповіді про сертан повісінньку залу.— Ви не переповідасте непристойних анекdotів?

— За кого ви мене маєте, мій любий? Мої доповіді пройняті найсуворішою моральністю, найблагороднішими почуттями.

— Але ж я не осуджу, я навіть люблю... Правду кажучи, то єдині розповіді, які я слухаю...— Рібейріньйо знову зніяковів.— Ви не ображайтесь, але я хочу сказати, що вони розважають, чи не так? Я провінціал, не дуже освічений, серйозні доповіді хилять мене в сон... А запитав я, маючи на увазі дружину і дочок... Чи можна їх взяти із собою чи ні? Скільки з мене за чотири квитки?

Насіб придбав два квитки, швець Феліпе — один. Вечір мав відбутися наступного дня в парадній залі префектури; переднє слово мав виголосити Езекієл Прадо, колега Аржілеу по університету.

Поет перейшов до іншої, складнішої частини справи. Від квитків майже ніхто не відмовився. Книжки ж брали нехотя, кривились, коли бачили сторінки, помережані дрібними стовпчиками віршів. Навіть ті, що наважувалися їх купити з цікавості або з люб'язності, губилися вкрай, коли на запитання про ціну автор відповідав:

— На ваш розсуд... Адже поезія не продається. Якби мені не доводилося оплачувати друк і папір, набір і броштування, я роздавав би свої книжки безкоштовно, як заповідав великий поет... Але... хто може обминути жалюгідний життєвий матеріалізм? Об'ємна книжка, до якої увійшли мої останні найвизначніші поезії, присвячені життю цього краю і схвалювані зустрінуті в Португалії, коштувала мені недешево. А я ще не розрахувався за неї... Отож на ваш розсуд, мій любий друже...

Цей прийом давав непогані наслідки, коли поет звертався до експортера какао або до заможного фазендеро. Мундіньйо Фалкан, наприклад, дав сто рейсів за книжку, та ще й квитка купив. Полковник Раміро Бастос дав п'ятдесят, але купив аж три квитки і запросив поета на обід через кілька днів. Аржілеу завжди загодя цікавився особливостями краю, який мав намір відвідати. Таким чином, він довідався про політичну боротьбу в Ільєусі і приїхав з листами до Мундіньйо і до Раміро, а також з рекомендаціями, адресованими впливовим особам з обох таборів.

Маючи багаторічний досвід у розповсюдженні своїх творів і застосовуючи цей досвід терпляче і наполегливо, маститий поет одразу орієнтувався, здатний покупець сам наважитись заплатити чималу суму чи його слід спровокувати на це.

— Двадцять рейсів і мій автограф на додачу.

Якщо покупець усе ще вагався, Аржілеу ставав щедрим і пропонував крайню ціну:

— Оскільки, як мені здається, ви виявляєте цікавість до моєї поезії, вам я віддам за десять, щоб ви, сеньйоре, не залишились без своєї частки мрій, ілюзій і краси!

Рібейріньйо, тримаючи книжку в руці, чухав потилищо. Він питав поглядом у Доктора, скільки заплатити? Це ж просто здирство, кидаєш гроші на вітер... Рібейріньйо засунув руку в кишеньо і дістав ще двадцять

рейсів. Зробив він це лише задля Доктора. Насіб не прибавав книгу, адже Габрієла майже не вміла читати, а що стосується його самого, то йому цілком вистачало віршів, які Жозуе і Ари Сантос декламують в барі. Швець Феліпе теж відмовився, він був трохи напідпитку.

— Даруйте мені, сенйоре поет, я читаю лише проза і певний проза,— він підкresлив «певний». — Новели ні! Бойовий проза, такий, що перевертає гори і перетворює світ. Ви читали Кропоткіна?

Маститий поет завагався. Він хотів був сказати, що читав,— ім'я було йому знайоме,— але вирішив, що краще вийти із скруті за допомогою гучної фрази:

— Поезія стойть над політикою.

— А мені насплювати на поезію, голубе! — Він підняв пальця. — Кропоткін найбільший поет усіх часів! — Феліпе завжди плутав португальську мову з іспанською і, лише коли був надто збуджений або зовсім п'яній, розмовляв бездоганною іспанською мовою. — Дужчим від Кропоткіна є лише динаміт! Хай живе анархія!

Феліпе прийшов у бар під мугою і в барі продовжував пити. Це траплялося з ним раз у рік, і мало хто знат, що він в такий спосіб поминає брата, розстріяного в Барселоні багато років тому. Брат був справжнім вояовничим анархістом, з гарячою, буйною головою і мужнім серцем. Феліпе дісталися у спадщину його брошури і книжки, але він не підхопив його простреленого прапора. Він вирішив виїхати з Іспанії, щоб уникнути ускладнень, які могли виникнути через ці небезпечні родинні зв'язки. Проте і досі, через двадцять з лишком років, Феліпе в день роковин розстрілу зачиняв майстерню і напивався. При цьому він клявся, що повернеться до Іспанії, кидатиме бомби і помститься за смерть брата.

Біко Фіно і Насіб відвідали іспанця, що справляв поминки по брату, в кімнату для гри в покер, де він міг пити, скільки йому заманеться, нікому не заважаючи. Феліпе докірливо говорив Насібу:

— Що ти зробив, невірний сараціне, з моєю рожевою квіткою, моєю граціозною Габріелою? У неї були веселі очі, сама вона була немов пісня, немов радість, немов свято. Навіщо ти вкрав її? Ти сам хочеш насолоджуватись нею і тому замкнув її до в'язниці? Підлій буржуй...

Біко Фіно приніс пляшку капаси і поставив її перед шевцем.

Доктор пояснив поетові причину збудження іспанця і

вібачився за нього: Феліпе людина вихована, шановний громадянин, і тільки раз на рік...

— Я все чудово розумію. Зрідка хильнути трохи — це люблять навіть люди із вищого світу. Я також не святий і ніколи не відмовлюся від ковтка кашаси...

Щодо пиятики, то тут Рібейріньйо не був новачком. Він осідав свого улюблена коника і розпочав лекцію про різні сорти кашаси. В Ільєусі виробляли чудову марку — «Кана де Ільєус»; що кашасу майже всю вивозили до Швейцарії, де її пили замість віскі. «Містер — англієць, директор залізниці,— пояснював Рібейріньйо Аржілеу,— не п'є нічого іншого. А він знається на винах, дай боже кожному...»

Промова полковника кілька разів перебивалася. Настала година аперитиву, приходили нові відвідувачі, іх рекомендували поетові. Апі Сантос міцно обняв Аржілеу і притиснув його до грудей. Багато з присутніх чули про поета, дехто читав його вірші, але приїзд його до Ільєуса, стверджували всі,увійде в анналі культурного життя міста. Поет був у захопленні і дякував за ширу гостину. Жоан Фулженсіо, вивчивши візитну картку Аржілеу, обережно поклав її до кишені. Зібравши данину за продані квитки і всучивши одну книжку з посвятою Апі, а другу полковнику Мануелу дас Онсасу, Аржілеу всівся за столик разом з Доктором, Жоаном Фулженсіо, Рібейріньйо і Апі, щоб покушувати славнозвісну «Кану де Ільєус».

Попиваючи кашасу в колі щойно придбаних друзів і відкинувшись всю бундочність, поет показав себе чудовим оповідачем. Громоподібним голосом він розповів кілька дотепних анекdotів. Голосно сміючись, розпитував про тутешні справи, немовби давно тут жив, а не прибув сьогодні вранці вперше в ці краї. Лише коли йому рекомендували нового відвідувача, він замовкав, щоб дістати з портфеля квитки і книжки. Зрештою, за пропозицією Нью-Гало, винайшли своєрідний код для полегшення поетової праці. Коли жертва могла придбати і квитки і книги, її рекомендував Доктор, коли доводилося розраховувати тільки на продажу квитків, але не книжки, знайомив Апі. Холостяка або людину без належного достатку рекомендував Нью-Гало. Даючи згоду, поет трохи оширався:

— Зовнішній вигляд часто не відповідає істині... Мені це добре відомо. Інколи той, на якого зовсім не розрахувеш, купує книжку... Та й потім ціна ж не визначена...

У веселому колі, до якого долучилися Жозеу, Капітан

і Тоніко Бастос, Аржілеу почував себе невимушено. Нью-Гало запевнив його:

— У своєму місті, мій любий, ми не можемо помилитися. Ми знаємо і спроможність, і смаки, і рівень кожного...

Увійшов хлопчисько і роздав відвідувачам рекламні листівки цирку, що розпочинав свої гастролі наступного дня. Поет обурився:

— Ні, я не можу цього дозволити. Завтра мій вечір. Я навмисне вибрав цей день, бо в обох кінозалах ідуть фільми для молоді, а дорослі рідко їх відвідують. І ось тобі на, з неба падає цирк...

— Але, сеньйоре, хіба квитки на вечір продаються не заздалегідь? Хіба за них не заплачено готівкою? Ніяка небезпека вам не загрожує,— заспокоїв його Рібейріньо.

— Ви гадаєте, що я читатиму для порожньої зали? Декламуватиму свої поезії для десятка присутніх? Я маю ім'я, любий сеньйоре, про яке мушу піклуватися, воно популярне і в Бразилії, і в Португалії...

— Не турбуйтесь...— сказав Насіб, що стояв поряд із столиком, де сидів іменитий гість.— Це нікчемний мандрівний цирк, який прибув із Ітабуни. В ньому немає тварин, немає навіть пристойних акторів. Лише діти підуть на його вистави.

Поета було запрошено на сніданок з Кловісом Костою,— одразу після приїзду він відвідав редакцію «Діаріо де Ільєус». Аржілеу запитав Доктора, чи зможе той трохи згодом провести його до Кловіса.

— Звичайно, я з великою радістю проведу нашого вельмишановного гостя.

— І поснідаєте разом з нами?

— Мене не запрошували...

— Але ж мене запросили, а я запрошую вас. Такими сніданками, мій любий, не варто нехтувати. Вони кращі від домашніх, не кажучи вже про сніданки в готелях — ті завжди несмачні і такі мізерні, що й бачити нічого!

Коли вони пішли, Рібейріньо зауважив:

— А цей товстун не ловить гав... І квитки продав, і книжки, і на сніданок потрапив. А жере, мабуть, не менше, ніж жібої¹...

— Він один з найвидатніших байянських поетів,— запевнив Ари.

¹ Жібої — величезна бразильська гадюка.

Жоан Фулженсіо дістав із кишені візитну картку Аржілеу:

— У всякому разі, його візитна картка свідчить про це. Ніколи не зустрічав нічого подібного. «Бакалавр...» Уявляєте? Живе на Парнасі... Даруйте, Арі, навіть не читаючи його віршів, я заздалегідь скажу, що вони не для мене. Не може бути, щоб вони були чогось вартими...

Жозуе гортав примірник «Топазів», куплений полковником Рібейріньйо, пошепки читаючи окремі поезії.

— У них немає життя, це мертві рядки. Та ще й архістаромодні до всього, немовби поезія не зробила жодного кроку вперед. Сьогодні, у вік футуризму...

— Не говоріть такого... Це блюзнірство,— захвилювався Арі.— Послухайте, Жоане, цей сонет. Він божествений.— Арі прочитав заголовок тоном декламатора: — «Рівний рокіт водоспаду».

Але далі йому не вдалося нічого прочитати, бо в залі з'явився іспанець Феліпе; ледве тримаючись на ногах і перекидаючи столи, він вигукував, затинаючись, добірною іспанською мовою:

— Сарацін, буржуй, шельма! Де моя Габріела? Що ти зробив з моєю рожевою квіткою, з моєю граціозною...

Судки із сніданком для Насіба тепер приносила молоденька кабропіа, учницея Габріели. Феліпе, чіпляючись за стільці, намагався дізнатися, де Насіб поховав веселощі і грацію Габріели. Біко Фіно спробував відвести його назад до кімнати для гри в покер. Насіб непевно розвів руками, немовби вибачаючись за поведінку Феліпе а чи за відсутність граціозної, веселої і квітучої Габріели. Присутні мовчки спостерігали що сцену. Де й поділося колишнє пожавлення, яке панувало в барі, коли вона опівдні приходила в бар з незмінною трояндою в косі? Всі відчували відсутність Габріели, немовби без неї бар втратив колишнє тепло і затишок. Тоніко порушив мовчанку:

— Знаєте, яка назва поетової доповіді?
— Ні.
— «Туга і сліззи».
— Ось побачите, помремо від нудоти,— передбачив Рібейріньйо.

ПРО ПОМИЛКИ СЕНЬЙОРИ СААД

Це був найгірший з цирків. Негреня Туїска хитало головою, зупинившись перед непомітною щоглою, майже такою ж маленькою, як щогла рибальського човна. Менший і жалюгідніший цирк навіть важко було собі уявити. Парусиновий намет був дірявим і нагадував небо серед зоряної ночі або сукню божевільної Марії Ме Да. Він був не набагато більшим за крихітну площу рибного базару і ледве вмістився на ній. Якби не виняткова відданість циркові, така властива негреняті Туїсці, він, мабуть, повністю зігнорував би Цирк трьох Америк. Яке убозтво! Хіба може він іти хоч у якесь порівняння з Великим балканським цирком, що має величезне шатро, клітки з тваринами, чотирьох клоунів, карлика і велетня, дресированих коней, хоробрих повітряних гімнастів! Для Ільєуса його приїзд був святом, і Туїска не пропустив жодної вистави. А тут він лише хитав головою.

Його маленьке, полум'яне серце було сповнене любові й вірності і до негритянки Раймунди, його матері, що прала і прасувала чужу білизну (їй тепер, на щастя, трохи стало легше, вже не так докучав ревматизм), і до маленької золотокосої Розіні, доньки Тоніко Бастоса,— його потаємної пристрасті, і до сенійори Габрієли, і до сенійора Насіба, і до лагідних сестер Дос Рейс, і до брата Філо, героя шляхів, короля керма, що з почуттям високої гідності водив вантажні автомашини і автобуси. І, нарешті, до цирку. З того дня, як Туїска себе пам'ятає, жоден цирковий намет не ставився у Ільєусі без його активної допомоги і плідної співпраці; він ходив разом із клоуном вулицями міста, допомагав уніформістам, натхненно керував хлоп'ячою клакою¹, виконував різноманітні доручення, був невтомним і потрібним. Він любив цирк не лише як найкращу розвагу, чарівне видовище і низку захоплюючих пригод. Він приходив туди, як у місце, визначене йому долею. І коли Туїска до цього часу не втік ні з жодним із мандрівних цирків, то спричинилася до цього хвороба Раймунди. Його допомоги потребувала родина. Він добував гроші найрізноманітнішими способами, виконуючи обов'язки і ретельного чистильника взуття, і випадкового офіціанта, і продавця солодощів сестер Дос Рейс, і скромного

¹ К л а к а — збірна назва осіб (клакерів), найнятих для того, щоб гучними оплесками, вигуками або свистом створювати враження успіху чи призводити до провалу вистави.

посланця, що передавав записки закоханих, і першокласного помічника араба Насіба під час приготування напоїв для бару. Отож Туїска зіткнув, побачивши, який бідний прибулий цирк.

Ледве не розпавшись у дорозі, Цирк трьох Америк добрався нарешті до Ільєуса. Останній хижак — старий беззубий лев — був подарований префектурі в Конкісті на знак подяки за залізничні квитки, оскільки годувати його все одно не було змоги. «Данайський подарунок», — пожартував префект. В кожному місті, де зупинявся цирк, з нього обов'язково тікали актори, навіть не вимагаючи належної платні. Було розпродано все, що продавалось, геть до килимів з манежу. В спискові трупи тепер стояла родина директора: дружина, дві заміжні дочки і одна незаміжня, двоє зятів і один далекий родич, що виконував обов'язки білетера і керував уніформістами. Семеро акторів чергувались на манежі у найрізноманітніших номерах: еквілібристиці, сальто-мортале, ковтанні шаг і вогню, ходінню по дроту, картярських фокусах, вправах на жердинах, пофарбованих в чорний колір, і акробатиці. Старий директор цирку був клоуном, грав на пилці, і під цю музику танцювали три його доньки. Вся родина об'єднувалась у другій частині програми для інтермедії «Доњка клоуна», суміші клоунади і мелодрами, «веселої і зворушливої трагікомедії, що змушує шановних глядачів сміятись і плакати». Як вони дістались до Ільєуса, відомо лише всевишньому. Тут вони сподівалися заробити хоча б на квитки до Байї, де мали б змогу приєднатися до якогось більш-менш солідного цирку. В Ітабуні родина майже жебракувала. Гроші на проїзд роздобули три доньки — дві заміжні і незаміжня, ще неповнолітня, — вони танцювали в кабаре.

Туїска став для циркачів посланцем божим: він одів інспасного директора до комісара поліції, щоб одержати звільнення від податку, який бере поліція; до Жоана Фулженсіо, щоб видрукувати програму в кредит; до сеньйора Кортеса, власника кінотеатру «Віторія», щоб попросити безкоштовно старі стільці, непотрібні після реконструкції кінотеатру, і в корчму «Дешева кашаса», що зажила сумнівної слави, аби найняти уніформістів із тамтешніх п'яничок. За все це Туїска одержав роль прислужника в п'есі «Доњка клоуна» (актор, що виконував цю роль раніше, залишив цирк в Ітабуні, не діставши належної йому платні, і поміняв арену на прилавок крамниці).

— Директор просто отетерів, коли на його прохання

я повторив свою репліку: я все сказав правильно. А він же не бачив, як я танцю...

Габріела радісно плескала в долоні, слухаючи розповідь Туїски про події минулого дня, а також новини із чарівного світу циркового життя.

— Ти будеш справжнім актором, Туїско. Завтра я сидітиму в першому ряду. Я запрошу дону Армінду,— казала вона,— і попрохаю сеньйора Насіба, щоб він прийшов теж. Він, звичайно, зможе прийти, залишивши на часинку бар, аби поглянути на тебе... Я буду плескати так, що аж руки болітимуть.

— Мати теж прийде. Я її проведу без квитка. Може, після того, як вона побачить мене на арені, дозволить мені піти з ними. Ale це дуже бідний цирк... У них так сутужно з грошима. Вони варять собі їсти прямо в цирку, щоб не витрачати грошей на готель.

Але в Габріели була своя певна думка про цирк:

— Всі цирки гарні. Можливо, цей розпадеться через різні знегоди, але він усе одно гарний. Над усе в світі я люблю циркові вистави. Вони мені страшенно подобаються. Завтра я неодмінно прийду і плескатиму щосили. Я приведу із собою сеньйора Насіба. Можеш мені повірити.

Тої ночі Насіб повернувся дуже пізно. Відвідувачі сиділи в барі до світанку. Після закінчення кіносеансів навколо поета Аржілеу Палмейра зібралось чимало люді. Поет обідав у Капітана, відвідав декого, продав ще кілька примірників «Топазів» і зачарувався Ільєусом. Жебрацький цирк, який він побачив у порту, не міг, звичайно, конкурувати з ним. Розмова в барі затяглася до глупої ночі, поет показав, як він уміє піти. Він називав кашасу «нектаром богів» і «абсентом кабокло»¹. Потім Апі Сантос прочитав свої поезії, схвально оцінені маститим гостем:

— Яке глибоке натхнення і бездоганна форма!

Після довгих наполягань прочитав свої поезії і Жозуе. Він читав модерністські поеми з метою шокувати маститого поета. Але той не був шокований:

— Чудово! Я не поділяю поглядів футуристів, але apellido обдаруванню, в якому б таборі воно не перебувало. Яка сила, які образи!

Жозуе капітулював: зрештою, ім'я Аржілеу відоме всім, у нього чимало виданих книжок, він навіть роздає авто-

¹ Абсент кабокло — абсент аборигенів Бразилії.

графи. Жозуе подякував поетові за високу оцінку і попросив дозволу почитати кілька своїх останніх творів. Протягом вечора Глорія не раз з нетерпінням виглядала у вікно, спостерігаючи за баром. І ось вона побачила їй почула, як Жозуе, стоячи, декламує вірші, де щедро згадуються перса, сідниці, голі животи, гріховні поцілунки і обійми та оспівуються неймовірні вакхічні оргії. Аллюдував навіть Насіб. Доктор згадав ім'я Теодоро де Кастро. Аржілеу підняв чарку:

— Теодоро де Кастро! Великий Теодоро! Я схиляюся перед співцем Офенізії і п'ю за його світлу пам'ять!

Всі випили. Поет почав пригадувати уривки з поем Теодоро, час від часу перекручуючи текст:

У нічній тривожній тиші
Офенізія сумус при вікні...

— Ридає... — поправив Доктор.

Після історії Офенізії, яку згадали між тостами, спливли у пам'яті інші; не обминули імен Сіньязіні і Осмундо, потім перейшли до анекdotів. Насіб реготав... Капітан вдався до свого невичерпного репертуару. Відомий поет розповідав також непогано. Його гучний голос перебивався розгонистим реготом, що перекочувався через майдан і, повторений луною, губився у скелях. Людно і гамірливо було у кімнаті для гри у покер: Амансіо Леал грав з Езекієлом, сірійцем Малуфом, Рібейріньйо і Мануелом дас Онсасом.

Насіб прийшов додому зморений, йому смертельно хотілося спати. Він розлігся на ліжкові; Габріела прокинулась, як завжди, коли він повертається з бару:

— Насіб... Так пізно... Ти чув новину?

Насіб позіхнув, він дивився на її тіло, що темніло на простирадлах, в цьому тілі для нього щоночі відроджуvalася таємниця; легеньке полум'я бажання загорілося між утомую і сном.

— Страшенно хочу спати. Яка там ще новина?

Він простягнувся на ліжку, поклав ногу на стегно Габрієли.

— Туїска тепер актор.

— Актр?

— Саме так. В цирку. Він буде грati...

Рука араба зморено піднімалася вгору по її ногах.

— Грati? В цирку? Не розумію, про що ти говориш.

— А що тут розуміти? — Габріела сіла на ліжку, бо хіба можна мовчати, коли назривають такі сенсаційні по-

дії? — Він забігав до нас по обіді і розповів... — Вона по-
лоскотала заснуого Насіба, щоб розбудити його.

— Хочеш? — Насіб задоволено розсміявся. — Ну га-
разд...

Але вона розповідала про Туїску і про цирк:

— Ти міг би завтра зі мною і доною Арміндою піти
й подивитись на Туїску? Залиш на часинку бар, нічого
не трапиться.

— Завтра ні. Завтра ми йдемо з тобою на літератур-
ний вечір.

— Куди?

— На літературний вечір, Біє. Приїхала одна освічена
людина, поет. Він пише вірші і вкладає в них усе, що по-
чуває. Він дуже розумний, досить сказати, що він двічі
бакалавр... Надзвичайно вчений... Сьогодні всі відвідувачі
юрмилися навколо нього. Він майстерно сперечається і
чудово читає вірші... Прямо вражає своїм читанням! Завт-
ра він робитиме доповідь в префектурі. Я купив два квит-
ки для нас з тобою.

— А що це таке — доповідь?

Насіб розгладив вуса:

— Це тонка штуковина, Біє.

— Цікавіша, ніж кіно?

— Складніша...

— Краща ніж цирк?

— Навіть у порівняння не йде. Цирк — це для дітей.

Щоправда, коли в програмі є цікаві номери, можна диви-
тися. Але такі вечори, як завтра, бувають у нас рідко.

— А що там ще буде? Музика, танці?

— Музика... Танці... — Насіб розсміявся. — Тобі ще слід
багато дечого візнати, Біє. Нічого такого там не буде.

— А що ж там буде, якщо це краще, ніж кіно і цирк?

— Я тобі зараз поясню. Послухай. На таких вечорах
хто-небудь виступає — поет або бакалавр, який читає про
що-небудь.

— Про що?

— Ну так, про що-небудь. Цей буде розповідати про
сум і сльози. Він говорить, а ми слухаємо.

Габріела злякано розплющила очі:

— Він говорить, а ми слухаємо? А потім?

— Потім він закінчує, а ми аплодуємо.

— І все? І нічого більше?

— І нічого більше, але весь сенс у тому, що він роз-
повідає.

— А що він розповідає?

— Гарні слова. Інколи говорить незрозуміло, до пуття не збагнеш. Але коли оратор путящий...

— Він розповідає, а ми слухаємо... І ти це порівнюєш з кіно або з цирком, подумай лише! Ти такий освічений! Адже нічого кращого немає в світі над цирк!

— Послухай, Біс, я вже казав тобі: тепер ти не якась там служниця. Тепер ти сеньйора. Сеньйора Саад. Ти повинна зрозуміти це. Буде літературний вечір, там виступатиме відомий поет. Зійдуться кращі люди Ільєуса. Ми теж мусимо бути там. Не можна нехтувати такою важливою справою заради того, щоб відвідати цей нікчемний цирковий балаган.

— Невже не можна? Але чому?

Її ображений голос схвилював і розчулив Насіба. Він погладив Габрієлу по спині:

— Тому що не можна, Біс. Що скажуть люди? Що скаже товариство? Цей бевзь Насіб — невіглас, він не пішов на виступ поета, а сидить в нікчемному цирковому балагані. А потім? У барі всі обговорюватимуть виступ поета, а я почну розповідати дурниці про цирк?

— Тепер я зрозуміла... Ти не зможеш прийти... Жаль... Бідний Туїска. Йому так хотілося, щоб сеньйор Насіб прийшов. І я пообіцяла. Але тобі не можна, ти маєш рацію. Я скажу Туїсці. І буду плескати за себе і за сеньйора Насіба.— Габрієла засміялася, пригорнувшись до Насіба.

— Послухай, Біс, тобі треба багато чому вчитись, ти сеньйора. Тобі слід жити і поводитись так, як личить дружині комерсанта, а не простій жінці. Тобі необхідно бувати скрізь, де збирається верхівка міста, щоб спостерігати і вчитися, адже ти сеньйора.

— Отже, я не зможу?..

— Що?

— Піти завтра в цирк. З доною Арміндою.

Він перестав її гладити:

— Я ж уже сказав тобі, що придбав квитки для нас обох.

— Він розповідає, а ми слухаємо... Мені це не до вподоби. Я не люблю цей твій «квіт суспільства». Всі в розкішному одягові, а від жінок мені аж нудно стає, не подобаються вони мені. А в цирку так гарно! Дозволь мені сходити в цирк, Насібе. А поета я послухаю іншим разом.

— Не можна, Біс,— він знову погладив її.— Поет виступає не щодня...

— І цирк також...

— На вечір ти не можеш не піти. Мене і так уже за-

питують, чому тебе ніде не видно? Всі кажуть, що це по-
гано.

— Але ж я хочу ходити в бар, в цирк, гуляти по вулиці.

— Ти хочеш бувати лише там, де тобі не можна бува-
ти. Коли ти нарешті зрозумієш, що ти моя дружина, що ми
з тобою одружилися і що ти жінка статечного, заможного
комерсанта? Що ти вже не...

— Ти гніваєшся, Насіб? Чому? Адже я нічим не за-
винила...

— Я хочу, щоб ти була гідною сеньйорою, щоб тебе
прийняв вищий світ. Хочу, щоб усі тебе шанували і ста-
вились до тебе, як належить. Хай вони забудуть, що ти
була куховаркою, що ходила бosoю, прийшла в Ільєус
з біженцями і що в барі до тебе ставились легковажно.
Зрозуміло?

— Я не звикла до цього всього. Мене просто нудить
від твого оточення. Я народилася і зросла серед нестат-
ків — тому багатство не для мене. Що ж мені робити?

— Будеш вчитися. А ти думаєш, хто ці нафарбовані
сеньйори? Робітниці з плантацій. Просто вони дечому
навчилися.

Настала тиша, сон знову почав змагати Насіба, рука
його лежала на тілі Габрієли.

— Дозволь мені сходити в цирк, Насібе. Тільки завтра...

— Не підеш, я вже сказав. Будеш зі мною на вечорі,
і годі розмов.

Він повернувся спиною до Габрієли і натягнув на себе
простирадло. Йому бракувало її тепла, він звик спати,
поклавши ногу їй на стегно. Але ж він мав удавати роз-
гніваного її впертістю чоловіка. До якого часу Габріела
буде ухилятися від життя суспільства? Коли вона почне
поводитись так, як личить порядній жінці, його дружині?
Зрештою, він не якийсь там злідар, він сеньйор Насіб
А. Саад, що має кредит на біржі, власник найкращого у
місті бару, секретар Комерційної асоціації, у нього ра-
хунок у банку, і всі впливові люди Ільєуса — його друзі.
Останнім часом велісся розмови навіть про його обрання
до правління клубу «Прогрес». Габріела ж сидить дома,
а коли й виходить, то лише в кіно з доною Арміндою
або на недільну прогулянку з ним, немовби нічого і не
змінилося у її житті, немовби вона та сама Габріела без
роду і племені, яку він розшукав на невільницькому рин-
ку, немовби вона не стала сеньйорою Саад. Після тривалої
боротьби Насібові все ж таки вдалося переконати її не
приходити із судками в бар,— вона навіть плакала. Але ще

важче було примусити Габрієлу носити взуття. Насіб просив її не розмовляти голосно в кінотеатрі, не афішувати свою дружбу із служницями, не пересміюватись, як раніше, з відвідувачами бару, не приколювати до кіс троянд, коли вони виходять на прогулянку! А тепер вона не хоче йти на літературний вечір через якийсь нікчемний цирк...

Габріела скрутилася клубочком. Чому Насіб так спалахнув? Він образився, повернувся до неї спиною і навіть не торкнувся її. Габріелі бракувало звичній вагі його ноги на стегні. І звичних пестощів, і звичній світлої радості. А може, він розгніався на Туїску за те, що той найнявся в артисти, не порадившись з ним? Туїска був невід'ємною часткою бару, там у нього стояв ящик із щітками і гуталіном, він допомагав Насібі в дні великого напливу відвідувачів. Ні, Насіб розгніався не на Туїску, а на неї. Він не хотів, щоб вона пішла в цирк, але чому? Він хоче повести її до великої зали префектури слухати поета. А це не для неї! В цирк вона змогла б піти у старих туфлях, де так вільно почувався пальцям. А в префектурі треба одягати шовкову сукню, взувати нові, тісні туфлі. Там збереться уся ільєуська знать, всі ці жінки, що з погордою дивляться на неї і потай насміхаються. Ні, вона не хоче туди йти. І чого Насіб так наполягає? Він не захотів, щоб вона ходила в бар, а їй там так подобалось... Він ревнував її, але ж це так смішно. Вона перестала туди ходити, вдовольнила його дивацтво і, боячись його образити, поводилася дуже скромно. Але навіщо примушувати її робити те, до чого в неї не лежить серце, те, що її гайдко? Цього вона не могла збегнути. Насіб добрий, які можуть бути сумніви? Хто це відкидає? Але чому він розгніався і одвернувся від неї, коли вона попросила його пустити її в цирк? Він сказав, що вона тепер сенйора, сенйора Саад. Але ж вона не сенйора, вона Габріела. І вищий світ їй не до вподоби. Ось молодики з того вишого світу — інша справа... Та й вони їй не подобались, коли збирались у якихось важливих справах. Тоді вони були такі серйозні, не жартували з нею, не усміхались. Їй по-добрається цирк,— в світі немає нічого кращого над цирк. А тим паче, коли ще й Туїска бере участь у виставі... Вона просто помре з горя, коли не побачить його... Навіть коли їй доведеться утекти тайком...

Неспокійно повертаючись уві сні, Насіб поклав ногу на стегно Габріели і одразу ж заспокоївся. Вона відчула звичну вагу і не захотіла його образити.

Наступного ранку, йдучи в бар, Насіб попередив Габрієлу:

— Після аперитиву я прийду додому пообідати і приготуватися до вечора. Я хочу, щоб ти пішла туди гарно вбрана, в гарній сукні, щоб усі жінки тобі заздрili.

Так, саме тому він і купував їй шовкові сукні, туфлі, капелюшки, навіть рукавички. Він дарував їй каблучки, намисто із справжнього коштовного каміння, браслети. Він не шкодував грошей, він хотів, щоб вона була одягнена, як найзаможніші сеньйори, немовби це заступить її минуле, прикриє опіки, одержані біля кухонної плити, і манери простої служниці. Сукні Габрієли висіли в шафті, а вона ходила по кімнатах у ситцевому халатику, в хатніх капцях на босу ногу або її просто боса, готувала їжу, прибирала чи сиділа і бавилася з котом. Що з того, що він найняв двох служниць? Покоївку Габріела вигнала геть, на віщо її покоївка? Щоправда, вона погодилася віддавати білизну пралі — матері Туїски Раймунді, та її то лише з єдиною метою — дати старій заробити. Дівчинці на кухні теж не залишалося роботи.

Габріела не хотіла ображати Насіба. Вечір у префектурі було призначено на восьму годину і початок вистави в цирку теж на восьму. Дона Армінда сказала, що такі вечори тривають не більше години, а Туїска виступав у другому відділі циркової програми. Жаль, звичайно, що доведеться пропустити перший — клоуна, номер на трапеції, дівчинку на дроті. Але вона не хотіла ображати чоловіка, не хотіла його гнівати.

Під руку з Насібом, пишио одягнена, наче принцеса, в голубій весільній сукні, в тісних туфлях, вона пройшла вулицями Ільєуса і незграбно подолала сходи префектури. Араб зупинявся, вітався з друзями і знайомими, жінки оглядали Габрієлу з ніг до голови, перешіптувались і усміхалися. Вона почувала себе ніякovo, була збентежена і налякана. В парадній залі було багато чоловіків, вони стояли, а в глибині сиділи жінки. Насіб відвів Габрієлу у другий ряд, посадовив її і відійшов убік, де стояли і розмовляли Тоніко, Нью-Гало, Арі. Габріела сиділа, не знаючи, що робити. Поруч з нею була дружина доктора Демосфенеса, манірна особа з лорнетом і в хутрі — а яка ж стояла спека! Вона кинула на Габрієлу швидкий погляд, відвернулася і почала розмову з дружиною прокурора. Габріела почала роздивлятися залу, яка була дуже гарною, аж очі вбирала. Потім обернулася до лікаревої дружини і запитала:

— Коли це все закінчиться?

Навколо засміялися. Габріела зовсім зніяковіла. Навіщо Насіб змусив її прийти? Все це так ій не до вподоби.

— Ще й не починалося.

Нарешті якийсь ограйдний чоловік в сорочці з накрохмаленою манишкою вийшов разом з Езекієлом Прадо на естраду, де стояли два стільци і столик з карафкою та склянкою. Всі зааплодували, Насіб усівся поруч з Габріелою. Сеньйор Езекієл встав, прокашлявся і налив води у склянку.

— Шановні друзі! Сьогоднішній день — незабутня дата в календарі інтелектуального життя Ільєуса. Наше культурне місто з гордістю і хвилюванням приймає видатного поета Аржілеу Палмейру, чий натхненний виступ, присвячений...

І поїхав... і поїхав... Він просторікував, а ті, що сиділи в залі, слухали. Слухала і Габріела. Час від часу в залі аплодували. Аплодувала й вона. Вона думала про цирк, мабуть, вистава уже почалася. Добре, що там завжди запізнювались, щонайменше на півгодини. До заміжжя вона двічі побувала з доною Арміндою у Великому балканському цирку. Призначена на восьму вистава звичайно починалася лише о пів на дев'яту, а бувало й пізніше. Габріела поглянула на величезного, немов шафа, годинника в глибині зали. Він голосно цокав, і це її розважало. Сеньйор Езекієл говорив красномовно, правда, слів вона не розбирала. Голос адвоката жебонів, наче струмок, перепліскувався, заколисував, навіював сон. Але заснути не дозволяло цокання годинника, чиї стрілки невмолимо рухали час уперед. Гучні аплодисменти порушили дрімоту Габріели, прожинувшись, вона запитала Насіба:

— Уже закінчилось?

— Вступне слово. Зараз виступатиме поет.

Підвісяв товстун у накрохмаленій манишці, йому зааплодували. Він дістав із кишени величезний аркуш паперу, розгладив його, відкашлявся, як сеньйор Єзекієл, тільки голосніше, і съорбнув води із склянки. По залі перекотився його громовий голос:

— Любі сеньйорити — букети квітучого саду, яким є ваш Ільєус! Доброчесні сеньйори, котрі написали святе родинне вогнище, щоб послухати мене і поаплодувати мені! Славнозвісні сеньйори, що створили на березі Атлантики ільєуську цивілізацію!..

Товстун сипав словами, інколи перепочивав і пив воду, відкашлювався, витирав носовою хусткою спіtnіле обличчя.

чя; здавалося, що він ніколи не закінчить. Його промова була переповнена поезією. Кілька громоподібних фраз, потім голос промовця м'якшав, теплів, і йшла трагічна тирада:

— Сльози неньки над трупом маленького сина, якого покликав всевишній, це святі сльози. Почув я: «Сльоза материнська, сльоза...»

Тепер задрімати майже не вдавалося. Габрієла заплющувала очі, щойно починалося читання віршів, відводила погляд від годинника і намагалася не думати про цирк. Раптом вірші закінчилися, але голос поета сразу ж загrimів з новою силою. Габрієла здригнулася і запитала Насіба:

— Уже кінчає?

— Тихо! — зашипів Насіб.

Але і його хилило на сон, Габрієла це бачила. Незважаючи на те, що він удавав із себе уважного слухача, втупившись очима у поета, йому доводилось докладати чимало зусиль, аби не заснути тоді, як поет починав читати довжелезні вірші. Насіб прокидався, коли починалися аплодисменти, теж плескав у долоні і говорив, звертаючись до дружини доктора Демосфенеса, що сиділа поруч:

— Який талант!

Габрієла дивилася на стрілки годинника — дев'ята година, дев'ята година десять хвилин, дев'ята година п'ять-надцять хвилин. Перша половина циркової вистави, маєТЬ, уже підходила до кінця. Навіть коли вона почалася із запізненням, то все одно закінчиться не пізніше о пів на десяту. Правда, буде антракт, можливо, вона і встигла побачити б другий відділ, де виступатиме Туїска. Але ж, з усього видно, цей поет ніколи не закінчить... Росіянин Яків спав, сидячи на стільці. Містер, що влаштувався біля дверей, давно зник. Тут антракту не було. Ніколи їй не доводилося бути присутньою на такому нудному вечорі. Товстун випив води, ій також захотілося пити.

— Я хочу пити...

— Ціть...

— Коли це закінчиться?

Поет перегортав аркуші один за одним і довго читає кожний з них. Коли Насібові теж не подобається, коли він куняє, то чого ж він прийшов? Дивно, адже він заплатив за квитки, залишив без догляду бар, не пішов у цирк. Габрієла не розуміла... Та ще й розгнівався, повернувшись до неї спиною, коли вона попросилася в цирк. Дивно!

Гучні аплодисменти, заскрипіли стільці, всі рушили до естради. Насіб повів туди Габрієлу. Поетові тиснули руку, говорили компліменти:

— Чудово! Неперевершено! Яке натхнення! Який талант!

Насіб також сказав:

— Мені дуже сподобалось...

Нічого йому не сподобалось, він говорив неправду, вона знала, коли йому подобається. Він навіть задрімав, навіщо ж він бреше? Вони почали прощатися із знайомими. Доктор, сеньйор Жозуе, сеньйор Арі, Капітан не відпускали поета. Тоніко підійшов з доною Олгою, скинув капелюха.

— Доброго вечора, Насібе. Як поживаєте, Габріело?

Дона Олга усміхнулася. Сеньйор Тоніко поводився надзвичайно коректно.

Цей сеньйор Тоніко, рідкісний красень, найвродливіший чоловік у Ільєусі, був надто спритним хлопцем. В присутності дони Олги він обертається на святого. Але коли її не було, він ставав солодкослівним закоханим, пригортався до Габрієли, називав її кралечкою, адресував їй повітряні поцілунки. Він приходив на Лайдере і зупинявся біля її вікна, коли вона була вдома. Після весілля він почав називати Габрієлу «донечкою». Саме він, з його слів, переконав Насіба в необхідності одруження з Габрієлою. Тоніко приносив їй цукерки, не спускав з неї очей, брав за руку. Цікавий молодик і напрочуд вродливий.

Вулицями гуляли люди. Насіб поспішав — у барі зараз багато відвідувачів. Габріела теж поспішала до цирку. Насіб не провів її додому, попрощався на пустельному схилі. Ледве він зник за рогом, як вона мало не бігцем повернулася назад. Треба було пройти так, щоб її не помітили з вікна бару, тому Габріела не хотіла йти дорогою через Уньан. Вона пішла набережною; сеньйор Мундіньйо в цей час входив у двері свого будинку і зупинився поглянути на Габрієлу. Вона обминула бар і хутко пішла до порту. Там Габріела побачила вбогий, тъмяно освітлений цирк. Гроши вона тримала затисненими в кулаці, але ніхто не торгував квитками. Габріела розсунула парусинові стіни і увійшла. Другий відділ уже розпочався, але вона не бачила Туїски. Вона влаштувалася на гальорці і почала уважно стежити за п'есою. Як цікаво! Аж ось з'явився Туїска, такий смішний у невільницькому одязі. Габріела заплескала в долоні і, не стримавшись, гукнула:

— Туїско!

Негреня не почуло. Спектакль був сумним: бідолашного клоуна кидає зрадлива дружина. Але траплялися і веселі місця; коли всі сміялися, сміялася і Габріела, плескаючи Туїсці. Ралтом вона відчула на потилиці подих чоловіка і почула голос:

— Що ви тут робите, серденсько?

Поруч з нею стояв сеньйор Тоніко.

— Я прийшла подивитися на Туїску.

— А коли Насіб дізнається?

— Він не дізнається... Я не хочу, щоб він дізнався. Він такий гарний.

— Не турбуйтесь, я не скажу.

Як швидко все закінчилося, а було ж так цікаво!

— Я проведу вас...

Біля входу він сказав (ох, і зух цей сеньйор Тоніко!):

— Ходімо через Уньан, перейдемо пагорбом, щоб не проходити повз бар.

Вони йшли швидко. Потім зникли ліхтарі, а сеньйор Тоніко все говорив, і голос у нього був такий вкрадливий. Він найвродливіший чоловік у Ільєусі.

ПРО КАНДИДАТІВ І ВОДОЛАЗІВ

Протягом кількох місяців видовище це повторювалось майже щоденно, і все ж мешканцям Ільєуса не набридало милуватися водолазами. В скафандрах з металу і скла вони здавалися істотами з іншої планети, що висадилися в бухті. Вони занурювались у воду там, де річка впадала в море. Спершу все місто виходило до причалів біля пагорба Уньан, щоб побачити їх близче. Дії водолазів, їхній спуск під воду, робота нагнітальних помп, вирування води, повітряні бульби, що піднімаються з глибини,— все це супроводжувалось вигуками.

Прикажчики полишили крамниці, вантажники — мішки з какао, куховарки — каструлі, швачки — шитво, Насіб — свій бар. Були й такі, що наймали човни і цілоденно кружляли навколо буксирів. Головний інженер, червонощокий парубок (Мундіньйо попрохав міністра надіслати на цей раз неодруженого фахівця, аби уникнути неприємностей), викрикував накази.

Дона Армінда жахалася при вигляді чудовиськ у скафандрах.

— І чого тільки не повигадують! Адже, коли я розповім про це небіжчу чоловіку під час сеансу, він назве

мене брехухою. Не дожив, бідолаха, а то сам би переконався.

— Та і я ніколи б не повірила, якби не бачила на власні очі. Треба ж таке — опускатися на морське дно... Ніколи б не повірила,— признавалася Габріела.

Люди юрмилися на причалі Уньян, на осонні, а сонце притікало з кожним днем все відчутніше. Збирання врожаю підходило до кінця, какао сохло в баркасах і в печах, наповнювало склади експортних фірм і трюми пароплавів компаній «Байяна», «Костейро», «Ллойд». Коли один з цих пароплавів заходив у порт або залишав його, буксири і драги відпливали вбік, звільняючи прохід, але потім знову поверталися на місце — роботи провадились прискореними темпами. Водолази були найпомітнішою сенсацією року.

Габріела розповідала доні Армінді і негреняті Туїсці:

— Кажуть, що на дні моря краще, ніж на землі. Там все є: і пагорб більший від Конкісти, і різноманітні риби, і підводні луки, де вони пасуться, і сад з квітами кращий, ніж сад префектури. Там є навіть дерева та інші рослини, є місто. І затонулий пароплав.

Негрена Туїска висловило сумнів:

— По-моєму, там лише пісок та затонулі дерева баравуна.

— Дивак ти. Я ж маю на увазі глибокі місця, що знаходяться далеко від берега. Мені це розповідав один юнак, студент, він читав багато книжок і зінав геть все на світі. Я була служницею у їхньому будинку. Він мені багато чого розповідав.

Габріела усміхнулася.

— Який збіг обставин! — вигукнула дона Армінда.— Я нещодавно бачилауві сні юнака, що стукав у двері будинку сеньйора Насіба. В руках він тримав віяло, затуляв ним обличчя і запитував про тебе.

— Тіпун вам на язик, доно Арміндо! Невже це віщий сон?

Увесь Ільєус цікавився станом робіт у порту. Не лише водолази, але й драги викликали захоплення і здивування. Вони вигрібали пісок, поглиблювали дно бухти, прокопували і розширювали проходи. Шум, яким супроводжувалася їхня робота, скидався на гуркіт землетрусу, немовби ці машини перевертали саме життя міста, назавжди змінюючи його.

Прибуття драг змінило співвідношення політичних сил в Ільєусі. Авторитет полковника Раміро Бастоса, що і так

значно похитнувся, загрожував розсипатись від могутнього удару, завданого йому драгами та буксирами, екскаваторами та інженерами, водолазами і техніками. Кожний ківш піску, піднятого із дна, за словами Капітана, позбавляв полковника Раміро ще десятка голосів. Політична боротьба загострилась, стала жорстокішою з того вечора, коли прибули буксири (в той день відбулося весілля Насіба і Габрієли). Та й сам вечір був тривожним: прихильники Мундіньйо святкували перемогу, а прихильники Раміро Бастоса посилали крізь зуби погрози. В кабаре відбулася бійка; Дора Ку де Жамбо була поранена в стегно, коли, стріляючи по лампах, до приміщення вдерся Лойріньйо та жагунсо. Якщо вони,— а це було з усього видно,— задумали відлуплювати старшого інженера, щоб він забрався із Ільєуса геть, то їхній замір не вдався. Серед того гармидера, що зчинився, Капітану та Рібейріньйо пощастило вивести червонощокого інженера, який, між іншим, бився не так уже й погано: пляшкою віскі він розбив голову своєму супротивнику. Як пізніше розповідав сам Лойріньйо, план розроблявся погано, та ще й поспіхом.

Наступного дня «Діаріо де Ільєус» виголошувала: «Старі господарі краю, заздалегідь відчуваючи себе переможеними, знову вдалися до тих методів, які застосовувались біля тридцяти років тому! Скинувши маски, вони виявились, як і колись, ватажками жагунсо — і не більше! Але вони помиляються, вважаючи, що залякають кваліфікованих інженерів і техніків, відряджених урядом для поглиблення фарватеру бухти, якими керує достойний нахненник прогресу Раймундо Мендес Фалкан усупереч антипатріотичному вереску розбійників, що узурпують владу. Ні, вони нікого не залякають! Прихильники розвитку району какао відкидають подібні методи боротьби. Але коли вони все ж таки будуть втягненими у бійку своїми підліми противниками, то зуміють дати їм належну відсіч. Жодного інженера не вдастся більше вижити з Ільєуса. Цього разу не допоможуть ніякі обставини». Стаття в «Діаріо де Ільєус» викликала сенсацію.

З фазенд Алтіно Брандана і Рібейріньйо прибули жагунсо. Інженери протягом певного часу ходили по вулицях у супроводі цих дивних охоронників. Уславлений своїми бандитськими звичками косоокий Лойріньйо очолював жагунсо Амансіо Леала і Мелка Тавареса, серед яких був негр на ім'я Фагундес. Але коли не брати до уваги кількох сутічок в будинках розпусти і неосвітлених завулках, то нічого серйозного не сталося. Роботи тривали, людьми

з буксирів і землечерпалок, як і раніше, захоплювалося все місто.

До Мундіньйо Фалкана приєднувались щодня нові фазендейро. Збулося пророцтво полковника Алтіно: у Раміро Бастоса залишалося все менше прихильників. Його сини і друзі вірно оцінювали становище, що склалося. Тепер вони покладалися лише на зв'язки Раміро в урядових колах і на невизнання там перемоги опозиції, якщо вона буде одержана. Про це говорили обоє синів Бастоса (доктор Алфредо теж перебував у цей час в Ільєусі) і двоє його найвідданіших друзів — Амансіо і Мелк, які мали підготувати вибори по-давньому: забезпечивши нагляд над виборчими пунктами, дільницями і списками. Перевірений метод, що вимагав мінімальних витрат. Таким чином, перемога в провінції буде забезпечена. На жаль, в Ільєусі і в Ітабуні — найбільших містах округу — тепер важко застосовувати без певного ризику подібні методи. Алфредо розраховував на абсолютні гарантії губернатора, немовби Мундіньйо і його люди ніколи не доможуться визнання, навіть коли одержать на виборах лев'ячу частку голосів. Ні, губернатор не згодиться віддати зону какао, найзаможнішу й найперспективнішу зону штату, в руки честолобів опозиціонерів, прихильників Мундіньйо. Безглаздо є навіть думка про це.

Старий полковник слухав, поклавши підборіддя на золоте руків'я костура. Його пригаслі очі звузились. Така перемога гірша від поразки. Раніше він не потребував допомоги губернатора. Він завжди сам вигравав битву, за нього голосували всі. І ще жодного разу йому не доводилося гільотинувати противників у мить визнання їхніх повноважень. А сьогодні Алфредо і Тоніко, Амансіо і Мелк говорили про це спокійно і не розуміли, як жорстоко вони його принижують.

— Ні, до цього справа не дійде. Ми переможемо під час голосування!

Те, що Мундіньйо Фалкан виставив свою кандидатуру у федеральну палату, надихнуло його противників. Не було сумнівів, що він становив би для них більшу небезпеку, коли б згодився балотуватися на посаду префекта. Адже він зажив популярності в Ільєусі, став впливовою людиною. Переважна більшість міських виборців голосувала б за нього, і він майже напевне був би обраний.

— Забезпечити наслідки виборів колишніми методами тепер дуже важко, — зауважив Мелк Таварес.

Проте обрання Мундіньйо до федеральної палати за-

лежить від наслідків голосування по всій восьмій виборчій окрузі, до якої входить не лише Ільєус, але й Белмонте, й Ітабуна, і Канавійрас, і Уна — какаові муніципалітети, що висувають двох депутатів. За одного з них голосують Ільєус, Ітабуна і Уна. Уну, власне, не варто брати до уваги, голосів там не густо. Але вага Ітабуни у виборах тепер майже дорівнювала Ільєусові, а там влада твердо належала Арістотелесу Піресу, що був цілком зобов'язаний своєю політичною кар'єрою Раміро Бастосу. Хіба не Раміро зробив його помічником комісара в колишньому районі Табокас?

— Арістотелес,— сказав Раміро,— голосуватиме за того, на кого я покажу.

Федеральні депутати не залежали від муніципальної політики і ще менше — депутати від столиць штатів. Їхні кандидатури народжувалися під час переговорів губернатора і федерального уряду. Теперішній депутат від Ільєуса та Ітабуни (другий був обраний від Белмонте і Канавійраса) з часу останніх виборів з'являвся в зоні лише один раз. Це був лікар, що жив у Ріо і якому протегував федеральний сенатор. Зайняти цю посаду в Мундіньйо не було ніяких шансів. Навіть коли б він пройшов в Ільєусі, то в Ітабуні, Уні і сільських районах наслідки виборів завжди можна підтасувати.

— Це все одно, що половати без собаки...— підсумував Амансіо.

— Він повинен провалитися! Наше завдання розбити його, і почнемо ми з Ільєуса. Він повинен бути знищений,— вимагав Раміро.

Супротивники Бастоса, мабуть, висунуть Капітана на посаду префекта, а Езекієла Прадо — до палати штату. Кандидатуру адвоката Раміро не брав до уваги. Поза всяким сумнівом, буде обрано Алфредо. Езекієлу під силу лише судові справи, різноманітні заплутані махінації та ще промови у святкові дні. До того ж він занадто прославився своїми пригодами, пияцтво і скандалами з жінками. А йому ж, як і Мундіньйо, треба зібрати голоси по всій виборчій окрузі.

— Він не становить небезпеки,— твердив Амансіо.

— Йому б не завадило запам'ятати, що піджак не лічиють...

Обрання ж Капітана цілком залежало від голосування в муніципалітеті Ільєуса. Він був небезпечним противником, і сам Раміро визнавав це. Капітана треба перемогти в провінції, оскільки в місті це може не вдатись.

Його батька, Казузінью, переможеного Бастосом, в Ільєусі пам'ятали як порядну людину і зразкового адміністратора. Вперше він забрукував вулицю — вона і досі називається вулицею Паралелепіпедів. Розпланував перший майдан, посадив перший сад. Чесний до фанатизму, він залишався вірним Бадаро, витративши все, що мав, на безнадійну боротьбу з Бастосами. Його ім'я ще й дотепер було символом благородства, порядності і самопожертви. А втім, авторитет Капітана залежав не лише від доброї слави його батька — до нього самого населення Ільєуса ставилося з великою симпатією. Уродженець Ільєуса, він довго жив у великих містах, що наклало на його зовнішність відбиток цивілізації, був визнаним оратором і користувався в Ільєусі помітним впливом. Від батька Капітан успадкував пристрасть до пафосу і до геройчних жестів.

— Небезпечна кандидатура... — не міг не визнати Тоніко.

— У нього чимало друзів, і він дуже популярний, — погодився Мелк.

— Все залежить від того, хто буде нашим кандидатом.

Раміро Бастос назвав Мелка, — адже він уже був головою муніципальної ради. Кум Амансіо ще раніше відмовився зайняти будь-яку політичну посаду, оскільки йому не пропонували балотуватися. Але Мелк теж відмовився:

Дякую, але це мені ні до чого. Як на мене, то ця посада не для фазендейро...

— Чому?

— Тому, що люди хочуть бачити при владі дещо освіченіших діячів; кажуть, що фазендейро ніколи зятматися управлінням міста, та до того ж ми, як водиться, мало тямимо в цій справі. Відверто кажучи, вони не далекі від істини... Часу нам справді не вистачає...

— Правильно, — сказав Тоніко. — Люди вимагають діяльнішого префекта, він має бути міським жителем.

— Називайте ім'я.

— Тоніко! А чому б і ні? — запропонував Амансіо.

— Я?! Не доведи господи! Я не створений для влади. Якщо я і займаюся трохи політикою, то лише завдяки батьку. Ні, ні, я не можу бути префектом. Мене цілком влаштовує моя контора.

Раміро стенув плечима, дане питання навіть не варто було обговорювати. Тоніко в префектурі... Хіба що ради того, аби приміщенням муніципалітету заволоділи повії.

— Я бачу лише дві кандидатури, варті уваги,— сказав він.— Або Маурісіо, або доктор Демосфенес. Більше нам нікого висунути.

— Доктор Демосфенес живе в Ільєусі не більше чотирьох років. Він приїхав пізніше від Мундіньйо. Це не те ім'я, яке змогло б протистояти Капітану,— заперечив Амансіо.

— А я вважаю, що він пасує для цього краще, аніж Маурісіо. Взяти до уваги хоча б те, що він відомий лікар, піклується про спорудження лікарні. А в Маурісіо безліч ворогів.

Вони зважили шанси обох кандидатів, обговорили переваги і вади кожного з них. Зрештою, вирішили зупинитися на кандидатурі адвоката, хоча скнарість і зажерливість, безмежне лицемірство, пуританство, святенніцтво, відданість служителям культу робили його мало популярним на цій землі атеїстів. А втім, і доктор Демосфенес не користувався особливими симпатіями. Справді, він непоганий лікар, та немає в місті самозакоханішої, бундочнішої людини і найнепримиреннішого прибічника закостілих пережитків, ніж він.

— Це знаючий лікар, але його хвалькуватість уїлася вже всім у печінки,— висловив загальну думку Амансіо.— У Маурісіо, правда, чимало ворогів, але немало й таких, що підуть за ним. Він добре говорить.

— Він віддана людина,— останнім часом Раміро особливо навчився цінувати відданість.

— І все ж він може програти.

— А треба виграти. І виграти тут, в Ільєусі. Я не хочу потім просити допомоги в губернатора, щоб зітнути голову будь-кому. Я хочу виграти! — Полковник нагадував зараз уперту дитину, що вимагає іграшку.— Я кину все, коли мені доведеться триматися при владі ціною чужого авторитету.

— Ви маєте рацію, куме,— сказав Амансіо.— Але для цього народ неодмінно треба трохи полякати. Пустити в місто кількох жагунсо.

— Робіть усе, що ви вважаєте за потрібне, але вибори мусимо виграти!

Вони обговорили також кандидатури до муніципальної ради. Від опозиції, як водилося, обираєся один радник. За традицією, це був старий Онорато, опозиціонер лише за назвою, зобов'язаний Раміро за якісь послуги. З часом він став більшим прихильником уряду, аніж його колеги по муніципалітету.

- Цього разу вони не ввели його до списку.
- Буде обрано Доктора. Можете не сумніватись.
- Ну, що ж. Він людина ділова. Але один він — це ще не опозиція.

Полковник Раміро симпатизував Доктору. Він захоплювався його вченістю, знанням історії Ільєуса, любив слухати його оповідання про минуле і химерні перекази з життя родини Авілів. Доктор прикрасив би муніципальну раду і, нарешті, почав би голосувати разом з усіма, як старий Онорато. Навіть сьогодні, коли прогнози наступної виборчої кампанії були не зовсім втішними, коли тінь поразки бовваніла попереду, Раміро все ще залишався першою величиною в місті; він був просто чудовим, велико-душно віддаючи одне місце опозиції і бажаючи бачити на ньому найблагороднішого свого супротивника.

Амансіо передбачав перемогу:

— Розрахуйте на мене, куме Раміро. Допоки господь дарує мені життя, ніхто на вулицях Ільєуса не буде насміхатися з моого кума. Вони не знатимуть радощів перемоги на виборах. Розрахуйте на нас — на мене і на Мелка.

Але цієї гарячої весни і друзі Мундіньйо почали діяти активніше. Рібейріньйо майже не сидів на місці. Він їздив з округи в округу, маючи намір об'їхати увесь район. Ка-штан теж побував в Ітабуні, Піранжі, Агуа-Преті. Після повернення він порадив Мундіньйо негайно вирушити до Ітабуни.

— В Ітабуні навіть дурень не буде за нас голосувати.
— Чому?

— Ви коли-небудь чули про уряд Бразилії, що мав би підтримку в населенні? Так ось, уявіть собі, він існує: це уряд полковника Арістотелеса в Ітабуні. Він тримає в своїх руках усіх — від полковників до жебраків.

Мундіньйо переконався у правдивості цих слів, хоча його дуже гостинно зустріли в Ітабуні. Мундіньйо приїхав своїм новим чорним авто, що викликало сенсацію. Вікна будинків уздовж вулиць, якими він проїжджав, заповнювались цікавими. Ітабунські клієнти частували Мундіньйо сніданками і обідами, возили його на прогулянки, в кабаре, в клуб «Грапіуна», навіть водили по церквах. Але про політику вони не говорили. Коли Мундіньйо висував свою програму, вони в один голос повторювали:

— Якби я не був зв'язаний обіцянкою, даною Арістотелесу, я голосував би за вас, сеньйоре.

Але, на нещастя, всі вони були зв'язані з Арістотелесом.

ком. На другий день перебування Мундіньйо в Ітабуні його відвідав полковник Арістотелес. Він не застав Мундіньйо в готелі і залишив люб'язне запрошення зайти до префектури на чашку кави. Мундіньйо вирішив прийняти запрошення.

Полковник Арістотелес Пірес виявився величезним, схожим на метиса, чоловіком, з обличчям, подзьобаним віс-пою, яке час від часу освітлювалось щирою посмішкою. Він вважався фазендейро середньої руки — збирав лише півтори тисячі арроб какао, але вплив його в Ітабуні, поза всяким сумнівом, був значним. Полковник був створений для того, щоб керувати; здавалося, він народився з хистом до політики. Жодного разу з того часу, як його було призначено помічником комісара, ніхто, навіть великі фазендейро муніципалітету, не наважувався сперечатись з ним за владу.

Арістотелес розпочав свою діяльність як прихильник родини Бадаро, але зумів раніше, ніж інші, помітити, що зоря старого господаря починає заходити після його поразки в боротьбі за ліси Секейро-Гранде. Він відійшов від Бадаро, коли ще було зручно залишити їх. І все ж вони намагалися вбити його, він був на волосинку від смерті. Але куля влучила в жагунсо, що супроводжував його. В знак подяки за перехід на їхній бік Бастоси настановили його помічником комісара тодішнього Табокаса, селища поблизу його власних плантацій. А незабаром злідарське селище почало перетворюватись у місто.

Минуло кілька років, і він розпочав боротьбу за відхід Табокаса від Ільєуса і за перетворення його в муніципалітет Ітабуни. Всі мешканці Табокаса об'єдналися під цим прапором. Полковник Раміро Бастос страшенно розсердився. Між ним і Арістотелесом мало не дійшло до розриву будь-яких відносин. Хто він такий, цей Пірес, кричав Раміро, щоб забирати в Ільєуса таку величезну територію? Арістотелес, будучи, як ніколи, покірним і відданим, намагався умовити Раміро. Тодішній губернатор, прийнявши Піреса в Байї, сказав, що затвердить декрет про відокремлення Табокаса, якщо Арістотелес дістане згоду Раміро. Це виявилося нелегкою справою, довелося провадити тривалі переговори, але Арістотелес таки домігся свого. «Що ви втрачаєте?» — запитував він Раміро. Утворення нового муніципалітету все одно неминуче. Бастос міг відтягнути його, але стати на заваді не мав сили. Чому Раміро, замість того, щоб очолити цей рух, іде проти? Він, Арістотелес, чи на посаді помічника ко-

місара, чи на посаді префекта, виявить Раміро всебічну підтримку. А мова ж іде про те, щоб йому очолити не один муніципалітет, а два, тільки і всього. Раміро, зрештою, дав себе умовити і навіть приїхав на свято в честь заснування нової префектури. Арістотелес дотримався своєї обіцянки: він продовжував підтримувати Раміро, хоча і притамовував у душі гіркоту принижень, які довелося терпіти від полковника. До того ж Раміро і далі поводився з ним так, немов Арістотелес все ще був молодим помічником комісара.

Людина мисляча і ініціативна, Арістотелес повністю присвятив себе справі прогресу і розвіту Ітабуни. Він звільнив місто од жагунсо, забрукував центральні вулиці, але при цьому не надавав особливого значення майданам і садам і не гайнував часу на наведення зовнішнього лоску. Замість цього електрифікував Ітабуну, провів водогін, проклав дороги, що з'єднали місто з селищами, виписав фахівців для догляду за плантаціями, заснував кооператив виробників какао, надав пільги комерсантам з метою розвитку торгівлі, турбувався про навколошні райони і за короткий час перетворив молоде місто в центр величезної території, що досягала кордонів сертану.

Мундіньйо прийшов у префектуру, щоб зустрітися з Піресом, і застав його за вивченням планів нового мосту через річку, який мав сполучити обидві частини міста. Полковник немов чекав експортера: звелів одразу ж подати каву.

— Я прийшов, полковнику, щоб висловити захоплення вашим містом. Ваша діяльність заслуговує найвищої оцінки. Окрім того, мені хотілося б поговорити про політику. Я не люблю набридати і, коли ця розмова вас не цікавить, то скажіть мені одразу. Прийміть ще раз мої привітання.

— Чому не цікавить, сеньйоре Мундіньйо? Політика — моя кашаса. Подумайте лише — якби не політика, я вже давно став би заможною людиною. Політика ж мене тільки розорює. Але я не скаржуся, мені це подобається. Вона моя слабість. Дітей у мене немає, я не захоплююсь азартними іграми, не п'ю... Жінки... ну, інколи трапляється, пускаюсь берега,— він засміявся своїм приємним сміхом.— Для мене політика — значить влада. Інші вдаються до неї, щоб обладнувати власні справи, щоб завоювати вплив. Інші, але не я, можете мені повірити.

— Звичайно, вірю, Ітабуна — кращий тому доказ.

— Найбільше задоволення для мене — це бачити, як

зростає Ітабуна. Настане такий день, коли ми випередимо Ільєус, сенйоре Мундінью. Я не маю на увазі місто, адже Ільєус — порт. Але муніципалітет випередимо. В Ільєусі добре жити, а в Ітабуні гарно працювати.

— Тут про вас усі доброї думки, вас поважають і шанують. Опозиції в Ітабуні, мабуть, не існує.

— Це не зовсім так. З півдесятка опозиціонерів знається... і коли ви, сенйоре, як слід пошукаєте, то когось знайдете, кому я не до вподоби. Тільки вони вам не скажуть чому. Вони вас розшукували. До вас ще не зверталися?

— Зверталися. Знаєте, що я їм відповів? Хто хоче голосувати за мене, хай голосує, але я не хочу бути точкою опори в боротьбі проти полковника Арістотелеса. В Ітабуни чудовий господар.

— Я про це довідався одразу ж... І я вам вдячний,— він знову усміхнувся до Мундінью; його широке обличчя метиса випромінювало тепло.

— Я також стежив за вашою діяльністю, сенйоре. І аплодував. Коли закінчаться роботи в бухті?

— За кілька місяців ми експортуватимемо какао прямо з Ільєуса. Роботи провадяться в найстиліші терміни. Але ще багато треба зробити.

— Історія з бухтою дала чимало приводів для різних розмов, але вона не може забезпечити вашої перемоги на виборах. Я вивчав це питання, і ось що вам скажу: вірнішою була б орієнтація на порт в Мальядо, а не по-глиблення і розширення входу в бухту. Ви можете скільки завгодно вигрібати пісок, а його знову наноситиме вода. Отже, єдиний вихід — спорудження нового порту в Мальядо.

Якщо Арістотелес і чекав, що Мундінью буде сперечатися, то помилився:

— Я знаю, остаточне розв'язання проблеми — це порт в Мальядо. Але чи переконані ви, сенйоре, що уряд має намір спорудити його? І скільки років доведеться чекати, доки він відкриється? Порт в Мальядо вимагає важкої боротьби, полковнику. І невже ж увесь цей час какао має вивозитись через Байю? Хто оплачує перевезення? Ми, експортери, і ви, фазендейро. Не думайте, що розчищення проходу в бухту я вважаю ідеальним розв'язанням питання. Ті, хто борються проти мене і висловлюються за спорудження порту, не знають, що я їхній однодумець. Тільки я вважаю, що краще, доки немає порту, мати бодай бухту, яку можна використовувати для прямого експор-

ту. Але як тільки завершаться роботи в бухті, я розпочну боротьбу за спорудження порту. І ще: одна драга залишиться в Ільєусі, аби підтримувати в порядку фарватер.

— Розумію... — Арістотелес перестав посміхатись.

— Хочу, щоб ви знали: коли я і займаюся політикою, то лише з тих же причин, що й ви.

— Це велике щастя для Ільєуса. Жаль, що ви не поширюєте своєї діяльності на Ітабуну. Якщо не брати до уваги автобусного маршруту.

— Поле моєї діяльності — Ільєус. Але оберуть мене чи ні, я маю намір значно розширити своєї операції, і в першу чергу в Ітабуні. Одне із завдань, яке привело мене сюди, полягає у вивченні можливості відкрити тут філіал експортної фірми, і я це зроблю.

Вони випили каву. Арістотелес схвально поставився до планів Мундіньйо.

— Чудово. Ітабуна потребує ініціативних людей.

— Отже, ми поговорили про все. В усікому разі, я, полковнику, сказав усе, що думав. Я не приходив просити у вас голосів, оскільки мені відомо, що ви тілом і душою віддані полковникові Раміро Бастосу. Мені було пріємно познайомитись з вами. Я щасливий з цього знайомства.

— Куди ви так поспішаєте? Посидьте ще трохи... До речі, хто вам сказав, що я тілом і душою відданий старому Раміро?

— Але ж це відомо всім... В Ільєусі вважають, що ваші голоси є вирішальними у виборах федерального депутата і депутата в палату штату. Тобто, сеньйора Вітора Мело і сеньйора Алфредо Бастоса.

Арістотелес розсміявся, немовби почув щось дуже дотепне.

— Ви можете подарувати мені ще кілька хвилин? Я вам дещо розповім. Не пошкодуєте.

Полковник покликав чиновника і звелів подати ще кави:

— Цей сеньйор Вітор, федеральний депутат, страшенно велике цабе. Уряд накинув його нам, полковник Бастос погодився, ну а що я міг зробити? У мене не було кандидата, за якого я міг би голосувати, коли б навіть захотів. Після смерті сеньйора Казузи опозиція в Ільєусі та Ітабуні припинила своє існування. Так ось, цей сеньйор Мело після обрання заїхав якось ненадовго до нас і, побачивши Ітабуну, закрутчив носом, все тут було йому не до смаку. Він запитав, що я, чорт забирай, тут роблю,

коли місто не має зелені, коли бракує і того, і того, ще й іншого. Я відповів, що я не садівник, я префект. Йому це не сподобалось. Він не захотів оглянути дороги, водогін — одне слово, нічого. Йому бракувало часу. Я намагався просити асигнувань на різні заходи. Послав йому десятки листів. Ви гадаєте, що цей пан хоч палець об палець удалив? Ви, може, думаете, що він відповів на мої листи? Коли б не так! Як милюсь господню, він надіслав мені в кінці року вітальну листівку. Подейкують, він знову балотується. Але в Ітабуні він не одержить жодного голосу.

Мундіньйо хотів щось сказати, проте Арістотелес розсміявся і запропонував:

— Полковник Раміро по-своєму людина порядна. Це він понад двадцять років тому зробив мене помічником комісара. Він усім розповідає, що лише йому я завдячує своїм сьогоднішнім становищем. Але хочете знати правду? Він упорався з Бадаро лише тому, що я пішов за ним. Попищаються чутки, нібито я покинув Бадаро саме тоді, як вони програли. Це брехня. Я пішов від них, коли вони були при владі. Вони програли, це правда, але тільки тому, що вже не могли і не вміли управляти. Для них політика була одним із засобів розширення своїх маєтків. І на ті часи полковник Раміро був для них тим, ким сьогодні для Бастосів є ви.

— Ви хочете сказати...

— Зачекайте, я незабаром закінчу. Полковник Раміро дав згоду на відокремлення Ітабуни. Якби він не згодився або намагався гальмувати це питання, уряд також почав би тикати палки в мої колеса. Тому я і підтримував його. Але він гадає, що я робив це з почуття обов'язку перед ним. Коли ви почали втручатися в деякі ільєуські справи, я став придивлятись до вас. Вчора, коли ви прибули до Ітабуни, я сказав собі: «Ну, тепер до нього пригорнемться різна наволоч. Подивимось, що він робитиме, як поведеться, мабуть, це найкраща перевірка». — Арістотелес доброзичливо розсміявся. — Сеньйоре Мундіньйо Фалкан, якщо вам потрібні мої голоси, — вони ваші... Я не вимагаю ніякої компенсації взаміну, це не політична оборудка. У мене є лише одна умова: потурбуйтесь також про Ітабуну, адже і вона входить до зони какао. Не забудьте про цей занедбаний край.

Мундіньйо був настільки здивований, що ледве міг промовити:

— Та разом з вами, полковнику, ми гори звернемо.

— Але поки що мовчіть про те, що почули від мене. Десь напередодні виборів я потурбуюсь, аби оголосити своє рішення.

Проте зберігати таємницю так довго, як підказувала йому мудрість і обережність, не вдалося. Десь за кілька днів полковник Раміро запросив Арістотелеса в Ільєус, щоб оголосити список кандидатів від правлячої партії. Арістотелес порадився із своїми найвпливовішими друзями і рушив автобусом до Ільєуса.

Полковник Раміро, не давши наказу відкрити вітальню, де стояли стільці з високими спинками, вручив Пресус список:

«У федеральні депутати — сеньйор Вітор Мело». Далі йшли інші імена. Арістотелес повільно прочитав папір, немов по складах, і повернув його Бастосу.

— За цього сеньйора Вітора, полковнику, я більше не голосую, навіть коли настане новий потоп. Він ні на що не здатний. Я звертався до нього безліч разів, але наслідків, на жаль, ніяких.

Суворим тоном, немовби караючи неслухняну дитину, Раміро запитав:

— Чому ви не повідомили про свої вимоги мені? Якби ви діяли через мене, він би не відмовив. Самі винні. Що ж стосується голосування, то його висуває уряд, і ми обираємо його. Сам губернатор обіцяв...

— Але ж не я...

— Що ви хочете сказати?

— Я вже сказав, полковнику. За цього жевжика я не голосуватиму.

— Тоді за кого ж?

Арістотелес окинув поглядом кімнату, потім глянув в очі Раміро:

— За Мундіньйо Фалкано.

Старий зблід і підвівся, опираючись на костур.

— Ви це серйозно?

— Цілком!

— Тоді геть з моого дому,— він показав пальцем на двері.— І негайно!

Арістотелес вийшов, він був абсолютно спокійним, і рушив прямо до редакції «Діаріо де Ільєус». Там він сказав Кловісу Кості:

— Можете повідомити, що я приєднався до сеньйора Мундіньйо.

Жеруза побачила діда, який нерухомо сидів на стільці.

— Дідусю! Що трапилося? — На її крик прибігла мати і негайно послала служницю до лікаря.

Прийшовши до тями, старий пробурмотів:

— Не треба лікаря. Звеліть гукнути кума Амансіо. В цю ж мить!

Лікар поклав Раміро в ліжко. Доктор Демосфенес скав Алфредо і Тоніко:

— Мабуть, він дуже розхвилювався. А цього не слід було допускати. Ще один такий припадок — і серце не витримає.

Прийшов Амансіо Леал, якому повідомили про те, що трапилося під час сніданку. Вся його родина перелякалася. Амансіо зайдов до Раміро в спальню і пробув там якийсь час.

...Саме тоді, коли номер «Діаріо де Ільєус» вийшов із заголовком на всю першу шпальту —

«ІАБУНА ПІДТРИМУЄ ПРОГРАМУ МУНДІНЬЙО ФАЛКАНА», —

Арістотелес з експортером поверталися човном після огляду землечерпалок і буксирів. Вони спостерігали, як водолази опускаються під воду, як екскаватори, немов казкові страховища, пожирають пісок. Арістотелес весь час сміявся широко і захоплено. «Разом ми збудуємо порт у Мальядо», — говорив він Мундіньйо.

Куля влучила йому в груди, коли він з Мундіньйо ішов через пустыріще Уньан, прямуючи в бар Насіба, аби чогось випити.

— Горілки я не п'ю... — ледве встиг сказати Арістотелес, постріл обірвав речення.

Якийсь негр кинувся тікати в бік пагорба, за ним гналося двоє просто одяgnених людей, перед очима яких відбулося вбивство.

Експортер підхопив префекта Іабуни, гаряча кров залила сорочку Мундіньйо. Звідусіль збігалися люди, поступово зібралася чималий натовп.

Здалеку долинали крики:

— Тримайте! Ловіть убивцю! Ловіть його!

ПРО ВЕЛИКЕ ПОЛЮВАННЯ

Того вечора панувало ще більше пожвавлення, аніж у день убивства Сіньязіні і Осмундо. Мабуть, з часів збройних сутичок, які закінчилися двадцять років тому,

жодна подія так не тривожила і не хвилювала не лише місто, але й сусідні муніципалітети, всю провінцію. В Ітабуні творилось таке, що й словами не передати. Не минуло й кількох годин після замаху, як до Ільєса почали прибувати автомобілі з сусіднього міста, вечірній автобус приїхав переповнений, за ним — дві вантажні машини із жагунсо. Все це скидалося на початок війни.

— Какаова війна... Триватиме не менше тридцяти років, — передбачив Нью-Гало.

Полковника Арістотелеса Піреса відвезли в ще не добудовану лікарню доктора Демосфенеса, де функціонувало лише кілька палат та операційна зала.

Навколо пораненого зібрались місцеві медичні величини. Доктор Демосфенес, політичний прибічник і друг полковника Раміро, не хотів брати на себе відповідальності за операцію. Стан Арістотелеса був тяжким, а чого лише не почнуть патякати, коли він, не доведи господи, помере на операційному столі. Піреса оперував при допомозі двох асистентів доктор Лопес, широковідомий лікар у місті; був він чорний, як ніч, і відзначався прекрасною вдачею. Коли з Ітабуни прибули лікарі, терміново надіслані рідними і друзями Арістотелеса, операцію було вже закінчено і доктор Лопес мив руки спиртом.

— Тепер усе залежатиме від його витривалості.

Бари були переповнені, на вулицях юрмилися люди, всі були охоплені нервовим збудженням. Випуск «Діаріо де Ільєс» із сенсаційним інтерв'ю Арістотелеса було розпродано за кілька хвилин, і незабаром номер газети про давався за десять тостанів. Негр, що стріляв у Піреса, зник у заростях пагорба Уньян, і поки його не розшукали. Один із свідків замаху, каменяр, розповідав, що бачив його одного разу в товаристві Лойріньйо на околицях міста в дешевенькому кабаре «Бате-Фундо». Другий свідок, що переслідував убивцю і мало не поплатився за це, раніше ніколи не зустрічав негра, але розповів, як той був одягнений: в полотняні штані і смугасту сорочку. В той же час всі знали, хто підіслав убивцю, їхні імена вимовлялися пошепки.

Мундіньйо, доки тривала операція, не виходив з лікарні. Він послав своє авто в Ітабуну по дружину Арістотелеса, написав кілька телеграм в Байю і Ріо. Жагунсо Алтіно Брандана і Рібейріньйо, що перебували в місті з дня прибуття буксирних пароплавів, одержавши наказ дістати негра живим чи мертвим, прочісували садки і за рості пагорба Уньян. Прибула місцева поліція, комісар

послав двох солдатів на обшуки околиць. Капітан, прийшовши до лікарні, звинуватив у організації замаху Раміро, Амансіо і Мелка, але комісар відмовився запротоклювати його свідчення, оскільки Капітана не було на місці злочину. Він запитав Мундіньйо, чи поділяє той точку зору Капітана.

— А навіщо вам це знати? — сказав експортер. — Я не дитина і розумію, що ви, пане лейтенант (комісар був лейтенантом військової поліції), все одно не вживатимете ніяких заходів. Зараз важливо впіймати цього жагунсо, а вже він розповість нам, хто дав йому зброю. І впіймаємо його ми самі.

— Ви мене ображаєте.

— Чого б це раптом. Я просто виселю вас із Ільєуса. Можете йти і пакувати речі, — Мундіньйо розмовляв майже таким тоном, яким говорили полковники в минулі часи.

В барі Насіб бігав від столика до столика, слухаючи розмови відвідувачів. Жоан Фулженсіо проголосив:

— Жодна зміна в житті суспільства не відбувалася без кровопролиття. Але цей замах не обіцяє Раміро нічого доброго. Якби йому вдалося вбити Арістотелеса, то, можливо, він зумів би завоювати частину голосів у Ітабуні. Після того ж, що трапилося, авторитет Арістотелеса лише зміцніє. Це означає кінець імперії Раміро I Садівника, але ми не станемо підданими Тоніко Гаряче Серце. Мундіньйо Веселій зійде на престол.

Пошепки повідомляли про хворобу полковника Раміро, хоча сім'я намагалася потайти це. Тоніко і Алфредо ні на мить не залишали батька. Подейкували, що старий ось-ось віддасть богу душу. Проте це повідомлення пізно ввечері було спростоване Доктором і Жозуе.

Цікавий випадок трапився з Доктором. Видатний лідер руху, очолованого Мундіньйо, він у день замаху просто обідав у сім'ї Раміро. Ще напередодні він разом з Арі і Жозуе був запрошений в дім свого супротивника на обід, що давався на честь поета Аржілеу. Доктор прийняв запрошення: політична боротьба не зіпсувала його добрих взаємин з Бастосами, навіть незважаючи на різкі статті в «Діаріо де Ільєус», автором яких він був. Того дня він, Аржілеу і Жозуе відвідали одну місцинку за Понталом, щоб у затінку кокосових пальм поснідати там неперевершеною мокекою. Вони запивали сніданок кашасою, якою їх почастував адвокат Елвесіо Маркес. Вони трохи затримались і мало не бігцем рушили до готелю, де поет поміняв краватку, а вже потім попростували прямо до Раміро.

Хоча Жозуе і звернув увагу своїх супутників на незвичне пожвавлення на вулицях, але ті не надали цьому ніякого значення. Між тим Арі Сантос, який сидів у барі, вирішив що запрошення, мабуть, анульовано, і не пішов до Бастосів.

Не можна сказати, що обід пройшов весело; всі були чимось стурбовані, розмова не клейлась. Господарі виправдовувались тим, що вранці полковник раптово захворів. Сини заперечували проти його присутності за столом, але Раміро наполіг на своєму, хоча нічого не пив і не їв. Тоніко був незвично мовчазний, і Алфредо не вдавалося підтримувати розмову, він був дуже неуважний. У його дружини, що давала розпорядження служницям, почевоніли очі, немовби вона плакала. Гостей розважала Жеруза, вона ж підштовхувала батька, коли до того зверталися. Жеруза розмовляла з поетом і Доктором, а Раміро незрушно розпитував Жозуе про учнів коледжу Еноха. Час від часу розмова затихала, тоді Раміро і Жеруза знову її оживляли. В один з таких моментів між дівчинкою і поетом виник діалог, про який потім розповідали в барах:

— Ви одружені, сеньйоре Аржілеу? — лагідно запитала Жеруза.

— Ні, сеньйорито,— відповів поет своїм громовим голосом.

— Вдівець? Бідолашний... Сумно, мабуть, жити самому.

— Ні, сеньйорито. Я не вдівець...

— То ви ще парубок? Вам пора одружитися, докторе Аржілеу.

— Я й не парубок, сеньйорито.

Здивована Жеруза наївно наполягала:

— А хто ж ви тоді, сеньйоре Аржілеу?

— Коханець, сеньйорито,— відповів він, схиливши голову.

Це було так раптово, що Тоніко, який був того вечора сумний і мовчазний, вибухнув реготом. Раміро суворо глянув на нього. Жеруза втупилася в тарілку, а поет продовжував їсти. Жозуе ледве стримував сміх. Врятував становище Доктор, розповівши поетові історію родини Авілів.

Під кінець обіду прийшов Амансіо Леал. І лише тоді Доктор відчув, що трапилося щось надзвичайне. Амансіо не приховував свого здивування, побачивши його тут, і очікувально замовк. Бастоси теж мовчали. Нарешті Раміро запитав:

— Ну, які наслідки операції?

— Схоже, що буде врятовано. В усякому разі, так жуть.

— Кого буде врятовано? — поцікавився Доктор.

— А ви нічого не знаєте?

— Ми прийшли до вас прямо від Елвесіо.

— Стріляли в полковника Арістотелеса.

— В Ітабуні?

— Тут, в Ільєусі.

— Чого?

— А хто його знає...

— Хто стріляв?

— Невідомо. Здається, якийсь жагунсо. Він утік.

Доктор, який не читав у той день газети і нічого не зінав, висловив співчуття:

— Сумна історія... Адже він був вашим другом, полковнику, чи не так?

Раміро похнюючився. Обід закінчився сумно, після того як поет продекламував Жерузі кілька поезій. Мовчанка була такою важкою, що Жозуе і Доктор вирішили попрощатися. Добре пообідавши, поет хотів посидіти ще, пошиваючи коняк, але друзі умовили його. Коли вони вийшли, Аржілеу поскаржився:

— Для чого така поспішність? Вишукане товариство, чудовий коняк...

— Бастоси хотіли залишитися в родинному колі.

— А що трапилося, чорт забирай?

Це їм стало відомо лише в барі. Доктор поспішив до лікарні, а відомий поет обурювався:

— Якого дідька вони надіслали вбивцю саме сьогодні, коли мене запросили на обід? Вони що, не могли вибрати іншого дня?

— Справа не чекала,— пояснив йому Жоан Фулленсіо.

Відвідувачі приходили і залишали бар. Хтось розповів, що пагорб Уньан взято в кільце, інший докинув про обшуки, які почалися в навколошньому районі, а також про велике полювання на негра, котрого мусять взяти живим або мертвим. Люди, які приїхали з Ітабуни, і жагунсо, котрі висадились з вантажних машин, переконували всіх, що не повернуться без голови бандита і покажуть її всьому місту. Приходили також і ті, кому вдалося побувати в лікарні. Арістотелес спить, а доктор Лопес сказав, що рано ще робити будь-які прогнози. Куля пронизала легеню.

Насіб також ходив до підніжжя пагорба подивитися,

як оточують місцевість. Він розповів новину Габріелі і доні Армінді, які ще знали причини переполоху.

— Хотіли вбити префекта Ітабуни, полковника Арістотелеса, але тільки поранили. Він зараз перебуває у лікарні, майже на грани смерті. Кажуть, діяли люди полковника Раміро Бастоса, або Амансіо, або Мелка, а втім, це однаково. Жагунсо заховався десь на пагорбі. Але йому не втекти — за ним полює понад тридцять чоловіків. І коли його впіймають...

— Що тоді? Його заарештують? — зацікавилася Габріела.

— Заарештують? Виходячи з розмов, його голову відвезуть в Ітабуну. Навіть комісара поліції прогнали.

Комісар у супроводі солдата з'явився з боку порту, звідки стріляв негр. Озброєні люди охороняли дорогу на пагорб. Комісар хотів по ній пройти, але йому не дозволили.

— Тут не ходять.

Комісар був у формі з лейтенантськими погонами. Йому заступив шлях самовпевнений молодик з револьвером у руках.

Лейтенант запитав:

— Ви хто, сеньйоре?

— Я секретар Ітабунської префектури, Амеріко Матос, коли це вас влаштовує.

— А я комісар ільєуської поліції. Я мушу заарештувати злочинця.

Поряд з юнаком стояло п'ять жагунсо з гвинтівками.

— Заарештувати? Годі жартів! Якщо ви хочете когось заарештувати, вам немає рації видиратися на пагорб. Заарештуйте полковника Раміро і цю наволоч Амансіо Леала та Мелка Тавареса або, нарешті, хоча б Лойріньо. Вам тут нічого робити, у вас вистачить справ у місті.

Він подав знак, жагунсо підняли гвинтівки. Молодик докинув:

— Пане комісаре, йдіть краще своєю дорогою, коли ви цінуєте власне життя.

Лейтенант хутко озирнувся. Солдат уже зник.

— Ну, ви ще мене взнаєте,— лейтенант повернувся назад:

Всі стежки, що вели на пагорб, охоронялися. А було їх три: дві з боку порту і одна з боку моря, де стояв будинок Насіба. Понад три десятки жагунсо з Ітабуни та Ільєуса обшукували пагорб, прочісували ріденські чагарники і гаї, заходили до помешкань бідняків і перекидали там усе дого-

ри дном. Чутки ставали дедалі тривожнішими. У «Везувії» щохвилини з'являвся хто-небудь з черговою новиною. Розповідали, що поліція охороняє садибу полковника Раміро, де замкнулися сам полковник, його сини і найвідданіші друзі, в тому числі Амансіо і Мелк. Але все це виявилося вигадкою, бо Амансіо завітав до бару за кілька хвилин після розповіді, а Мелк взагалі не приїздив з плантації. Двічі поширювалась чутка про смерть Арістотелеса. Казали, буцімто Мундіньйо попросив допомоги у полковника Алтіно Брандана і послав своє авто по Рібейріньйо. Чутки, одна безглуздіша за іншу, поширювались протягом кількох хвилин і одразу ж змінювались новими.

Поява Амансіо викликала здивування. Як завжди, своїм м'яким голосом він мовив: «Доброго вечора, сеньйори!», підійшов до стойки, попрохав коньяку і поцікавився, чи немає партнерів для покера. Партинерів не виявилося. Амансіо пройшовся поміж столиками, перемовився кількома словами з деякими відвідувачами, і всі відчули, що полковник кидає виклик тим, хто звинуває його в замахові на Піреса. В його присутності ніхто не осмілювався завести мову про пригоду. Амансіо попрощається і, вийшовши з бару, рушив вулицею полковника Адамі до садиби Раміро.

На пагорбі обшукали вже всі нори, оглянули печери, обстежили чагарники. І не раз переслідувачі були всього за кілька кроків від негра Фагундеса.

Він вибіг на пагорб все ще з револьвером у руках. Після того, як Арістотелес вийшов із човна, Фагундес чекав слушної миті для пострілу. Коли полковник підійшов до Уньану, майже пустельного в ту годину, він нарешті наважився і прицілився йому прямо в серце. Фагундес побачив, як полковник падає,— це був він, той самий дядько, якого показав йому в порту Лойріньйо; вистріливши, Фагундес втік. Якийсь робітник кинувся його переслідувати, але одним пострілом Фагундес відбив у нього охоту від цієї сумнівної розваги. Негр склався між деревами, розраховуючи пересидіти там до вечора, і почав жувати тютюн. Тепер він матиме гроші. Нарешті настав час збройних сутичок. Клементе вже цікавився, які ділянки продаються,— адже його не покидала думка придбати землю; а втім, вони обое мріяли про те, щоб мати невеличку плантацію бодай на двох. Якщо збройна боротьба розгориться, то такий хлопець, як негр Фагундес, хоробрий, вправний стрілець, скоро досягне успіхів. Лойріньйо сказав, що увечері вони мають зустрітись в «Бате-Фундо» — ще до того, як там зберуться відвідувачі. В «Бате-Фундо» треба бути до восьмої вечора.

Фагундес був спокійним. Він трохи відпочив, потім почав підніматися на узвишшя пагорба, маючи намір спуститися з протилежного боку, коли настане вечір, вийти на набережну і рушити на зустріч з Лойрінью. Фагундес неквапливо пройшов повз кілька дворів і навіть побажав доброго вечора якісь жінці. Потім завернув у гай, знайшов там затишний закуток і ліг на траву, чекаючи темряви. Звідси йому видно було набережну. Фагундес підвівся на ліктях і тепер міг спостерігати, як сонце на околиці моря розпускає червоне віяло. Він думав про ділянку землі, про горопаху Клементе, який все ще мріє про Габріелу і ніяк не може її забути. Клементе не знав, що вона вийшла заміж і стала тепер заможною сеньйорою,— Фагундесу розповіли про це в місті. Повільно надходила ніч. Навколо було тихо, мирно, спокійно.

Коли Фагундес попрямував до стежки, що вела вниз, він мало не наштовхнувся на людей і відійшов назад до гаю. Звідти він стежив, як, розділивши на групи, вони заходили в оселі. Було їх багато, всі озброєні. До негра доділи уривки розмов. Вони мали намір схопити його живого чи мертвого і відвезти до Ітабуни. Фагундес затиснув у жменю свій кучерявий, жорсткий чуб. Невже той чоловік, в якого він стріляв, таке велике цабе? Зараз його, мабуть, саме обкладають квітами. А Фагундес живий і не хоче вмирати. У нього є на прикметі ділянка землі, вони з Клементе неодмінно куплять її. Бої тільки-но почалися, і ще можна заробити чимало грошей.

Групи по п'ятеро-шестero людей шастали на пагорбі.

Нegr Фагундес заліз в найгустіші зарості дерев. Ко-лючки роздирали сорочку і штані. Револьвер нegr все ще тримав у руках. Кілька хвилин він просидів у кущах навпо-чіпки. Незабаром пролунав голос:

— Тут хтось пройшов. Кущі прим'ято.

Фагундес ждав з тривогою. Голоси затихли, і він почав пробиратися далі. Нога, роздерта гострою колючкою, кривавилася. Якась тваринка втекла, побачивши його; так він знайшов глибоку яму, прикриту кущами, і заліз в неї. І вчасно, бо голоси знову залунали неподалік:

— Тут хтось був. Дивіться...

— Кляті колючки...

Вони шукали його аж до настання темряви. Інколи їхні голоси лунали майже поруч, і Фагундес все чекав, що побачить зараз людину, яка подолає слабкий захист ча-гарника і стрибне до нього в яму. Потім він помітив серед гілля літаючого світлячка. Страху не було, але його почало

діймати нетерпіння. Так він може запізнистися на зустріч з Лойріньйо. Негр чув, про що розмовляли переслідувачі: вони приріжуть його. Він не боявся, але помирати йому не хотілося. Особливо тепер, коли почалися збройні сутички і коли знайшовся нарешті клапоть землі, який вони куплять разом з Клементе.

Потім на якусь хвилю запанувала тиша, почало швидко темніти, немовби ніч стомилася ждати. Та й він та-кож зморився від чекання. Фагундес виліз із ями і, нахилившись, бо кущі були низькими, обережно огледівся навколо. Поблизу нікого. Невже вони відмовились від наміру зловити його? А може, пішли тому, що стемніло? Він підвівся, ще раз огледівся, але не побачив нічого, крім сусідніх дерев; решта краєвиду була прикрита густою запоною ночі. Орієнтуватися було неважко. Попереду море, позаду порт. Йому слід іти вперед, вийти на узбережжя, обминути скелі і розшукати Лойріньйо. Мабуть, той уже пішов із «Бате-Фундо». Тепер Фагундес зможе одержати свої чесно зараблені гроші, він навіть заслужив на більше, адже його переслідували. Праворуч видно було ліхтар, що стояв на вершині пагорба, другий ліхтар стояв на середині стежки. Далі яскріли ріденькі вогники в будинках мешканців цього району. Фагундес рушив уперед. Ледве він ступив кілька кроків, пробираючись через кущі, як побачив світло смолоскипа на дорозі. Вітер доніс до негра людську мову. Переслідувачі повернулися із смолоскипами, вони не відмовилися від своїх намірів, як він був подумав.

Ті, що йшли першими, досягли того місця на вершині, де стояли будинки, і зупинилися, чекаючи на тих, що відстали. Вони запитували мешканців, чи не з'являвся тут негр.

— Ми мусимо взяти його живцем, щоб піддати тортурам.

— Відвезем його голову до Ітабуни...

«Піддати тортурам...» Фагундес знов, що це означало. Якщо йому доведеться помирати, то він уб'є принаймні двох. Він знову дістав револьвер з кишени. Так, небіжчик був, з усього видно, не простим смертним. Якщо Фагундес залишиться жити, то вимагатиме від полковника чималої доплати.

Раптом світло електричного ліхтаря, проткнувші темряву, сковзнуло по обличчю негра. Пролунав вигук:

— Ось він!

Люди побігли до нього. Фагундес миттю нахилився і метнувся в кущі. Вилазячи з ями, він розсунув гілля і

тепер не міг уже там заховатися знову. Переслідувачі наближалися. Негр кинувся вперед, як звір, що тікає від хижаків, ламаючи колючі чагарі, обдираючи об них плечі, руки, обличчя... Узвіз був крутий, порослий навдивовижу густими кущами, які незабаром почали чергуватися з деревами. Фагундес почав спотикатися. З усього було видно, що за ним гналося чимало людей. Цього разу переслідувачі не розділялися на групи, а бігли всі разом. Вони були вже близько. Вони наздоганяли його. Негр з останніх сил продирався крізь нетрі, падав, усе тіло його було обдерте колючками, по обличчю струміла кров. Він чув удари мачете, яким рубали кущі, і голос ватахка:

— Не втече. Попереду урвище. Будемо оточувати.—
І він розділив людей знову на групи.

Дорога ставала все стрімкішою. Фагундес повз навкарочки. Ось тепер йому стало страшно. Тепер йому не врятуватися. До чого ж звідси було незручно стріляти, і він навряд чи уб'є двох-трьох переслідувачів, як хотілось, аби швидше добили його, а не змушували конати в муках. Це була б смерть, на яку він заслуговував. Але крізь удари мачете по гілках чагарника почулося попередження:

— Г'отуйся, вбивця! Ми полоскочемо тебе ножами!

Фагундес хотів померти від кулі одразу, нічого не відчувши. Але коли його схоплять живим, його будуть мучити... Він затремтів, продовжуючи через силу повати вперед. Смерті він не боявся. Людина й народжується для того, щоб померти, коли настане час. Але коли його схоплять живим, то будуть мучити, повільно і довго убивати, випитуючи ім'я того, хто його послав. Якось сам Фагундес разом з іншими жагунсо знищив таким чином робітника з плантації, випитуючи, де заховався один переслідуваний. Робітника штрикали ножами і кинджалами. Відрізали йому вуха, викололи очі. Так Фагундес не хотів умирati. Єдине, чого він прагнув, це знайти невеличку галівину, де він міг би зустрінути їх з револьвером, знищити двох-трьох і померти самому, але без тортур і мук, які випали на долю тому нещасному.

І ось він досяг урвища. Він не упав лише тому, що над урвищем росло дерево, за яке він устигнув ухопитися. Фагундес поглянув униз, але щось побачити там було неможливо. Тоді він кинувся ліворуч і побачив майже прямовисну стіну. Кущі були тут рідшими, де-не-де стояли дерева. Крики переслідувачів віддалялися, бо ті продиралися тепер через густі чагарники майже краєм урвища. Негр підпovz до стрімкої стіни і почав спускатися вниз, зібравши

останні сили. Він уже не відчував, як колючки шматують його шкіру, але ясно уявляв, як леза кинжалів проткнуть його груди, очі, вуха. Провалля відмежовувалось від рівнини розколиною метрів зо два завширшки. Фагундес ухопився за гілля чагарника і стрибнув. Згори долинали удари мачете. Він упав майже тихо на високий кущ і забив руку з револьвером. Підхопився на рівні. Перед ним височіла стіна якоїсь оселі. Він перескочив через неї. Кіт злякався, побачивши негра, і дременув на пагорб. Фагундес трохи почекав, прихилившись до стіни. Він опустив револьвер і перетнув двір. Фагундес побачив освітлену кухню і Габрієлу, що мила посуд. Він усміхнувся, адже в світі не було вродливішої дівчини.

ПРО ТЕ, ЯК СЕНЬЙОРА СААД ВТРУТИЛАСЯ
В ПОЛІТИКУ, ПОРУШИВШИ
ТРАДИЦІЙНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ СВОГО ЧОЛОВІКА,
ПРО ЗУХВАЛІ Й НЕБЕЗПЕЧНІ КРОКИ ЦІЄІ СЕНЬЙОРИ,
ЩО НАЛЕЖИТЬ ДО ВИБРАНОГО ТОВАРИСТВА,
ЯКІ ВОНА ЗРОБИЛА ТІЄІ ТРИВОЖНОЇ НОЧІ

Негр Фагундес розсміявся. Обличчя його розпухло від уколів отруйних колючок, сорочка була забруднена кров'ю, штани подерти.

— Вони всю ніч полюватимуть негра. А негр спокійнісінько сидить тут і розмовляє з Габрієлою.

Розсміялася й Габріела і налила йому в склянку ще кашаси:

— Що ж ти думаєш робити далі?

— Є тут один хлопець на ім'я Лойрінью. Ти його знаєш?

— Лойрінью? Нешодавно я чула це ім'я в барі.

— То ти розшукай його. Нехай призначить мені місце для зустрічі.

— А де я його знайду?

— Він мав прийти у «Бате-Фундо», це таке місце для танців на вулиці Сапо. Але, мабуть, його вже там немає. Ми домовлялися на восьму годину. Котра зараз?

Габріела сходила у вітальню,— вони сиділи в кухні,— поглянула на годинник:

— Дев'ята. А коли його не буде в «Бате-Фундо»?

— Коли не буде? — Він почухав свою кучеряву потилицю.— Полковник на плантації, а його дружина нічого не петрає в цих справах, з нею говорити не варто.

- Який полковник?
- Сеніор Мелк. Ти знаєш полковника Амансіо? Одноокого.
- Звичайно, знаю. Він часто буває в барі.
- Так ось, коли не знайдеш Лойріньйо, розшукай полковника, він допоможе.

На щастя, дівчинка-служниця не очувала в будинку Насіба. Вона йшла по обіді додому. Габріела одвела Фагундеса в комірчину, де донедавна мешкала сама.

- Дай мені ще чарку,— попросив він.
- Вона принесла пляшку кашаси:
- Не пий занадто багато.
- Іди, іди, не бійся. Лише один ковток, аби нарешті зовсім прийти до тями. Я не заперечую проти смерті від кулі. Ми помираємо в битві з усмішкою на губах. Але я не хочу, аби мене шматували ножами і кинжалами. Це зла смерть, невесела і важка. Перед моїми очима одна людина сконала в такий спосіб. Страшно було дивитися.

- Габріела запитала:
- Навіщо ти стріляв? Чим це було викликано? Він хіба скривдив тебе?
- Мені він не заподіяв нічого лихого. Але так звелів полковник. Лойріньйо послав мене. І я не міг не піти. Кожний має свою роботу, і кожний її виконує. До того ж нам з Клементе треба купити ділянку землі. Ми вже з ним домовились.
- Але той, в кого ти стріляв, вижив. Отже, ти нічого не заробиш.
- Як він міг вижити, не розумію. Мабуть, ще не прийшла його смерть.

Габріела сказала, щоб він сидів тихо, не запалював вогню і не виходив з кімнати. Полювання на пагорбі тривало. Кота, що стрімко вистрибнув з кущів, жагунсо прійняли за вбивцю. Вони прочесали всі чагарники вершок за вершком.

Габріела взула старі жовті туфлі. Було трохи більше, ніж пів на десяту. В таку пізню годину заміжні жінки не виходять на вулиці Ільєуса. Лише повії. Габріела не подумала про це. Не подумала і про те, що вона казатиме Насібу, коли той довідається про її прогулянку вечірнім Ільєусом, і що казатимуть ті, хто зустріне її на вулицях. Негр Фагундес добре ставився до неї, коли вони йшли разом з іншими біженцями із сертану. Він ніс на спині її дядька, доки той не помер, і, коли Клементе, розсердившись, вдарив Габріелу, він вчасно з'явився і став

на її захист. Вона не залишить його в біді, адже він може потрапити до рук жагунсо. Убивати — це погано, їй не подобаються люди, котрі вбивають. Але негр Фагундес не вміє робити нічого іншого. Він ніколи нічому не вчився і вміє лише вбивати.

Габрієла вийшла на вулицю, замкнула сінешні двері, а ключ узяла з собою. На вулиці Сапо, що йшла обабіч залізниці, їй не доводилось бувати. Вона спустилась на набережну.

В барі було людно, майже всі столики були зайняті, і чимало відвідувачів стояло. Насіб ходив поміж столиками, інколи зупинявся. На майдані Руя Барбози вона звернула вбік і пішла до майдану Сеабра. Ще траплялися перехожі, дехто поглядав на Габрієлу з цікавістю, дехто вітався. Це були знайомі Насіба — відвідувачі бару. Але вони всі перебували під враженням сьогоднішніх подій і тому не дивувалися з цієї дивної зустрічі. Габрієла дійшла до залізничної колії і опинилася в районі убогих хатинок околиці міста. Повз неї ішли повії найнижчого гатунку, декотрі з них здивовано озиралися. Одна схопила її за руку:

— Е, та ти, здається, новенька, я тебе раніше не зустрічала... Ти звідки?

— Із сертану,— відповіла Габрієла, не задумуючись.— Де тут вулиця Сапо?

— Трохи далі. А що тобі там треба? Ти до Ме?

— Ні. В «Бате-Фундо».

— Так ти ось куди йдеш? Ти хоробра дівка. Я, приміром, уникаю того місця. А сьогодні там особливо небезпечно, там твориться чорти батька зна що. Візьми праворуч і втраши прямо до «Бате-Фундо».

Габрієла звернула за ріг. Її зупинив якийсь негр:

— Куди прямуєш, красуне? — Він зазирнув їй у обличчя, вона йому сподобалась, і він боляче ушипнув Габрієлу за щоку.— Ти де живеш?

— Далеко.

— Це не має значення. Ходімо розважимось.

— Зараз не можу. Я поспішаю.

— Гадаєш, що я тебе обдурю? Дивись...— Він тицьнув руку в кишеньо і дістав кілька дрібних кредиток.

— Нічого я не думаю, просто поспішаю.

— А я поспішаю ще більше, тому й вийшов на вулицю.

— Але я спішу в справах. Пусти мене. Я незабаром повернусь.

— Повернешся?

— Слово честі.

— Я тебе чекатиму.

— Гаразд. Чекай тут.

Габрієла швидко пішла далі. Майже поряд з «Бате-Фундо», звідки долинав гуркіт барабанів і дзвін гітари, якийсь п'яний, хитнувшись, спробував обняти її. Габрієла відштовхнула його ліктем, він утратив рівновагу і ухопився за ліхтар. З дверей «Бате-Фундо», що містилося на тъмно освітленій вулиці,чувся гомін голосів, гучні сплески сміху і вигуки. Габрієла увійшла. Хтось одразу гукнув її:

— Гей, смаглявко, іди сюди, випий ковточок з нами.

Старий грав на гітарі, дівча било в бубон. Тут було чимало зів'ялих жінок, грубо нафарбованих і п'яних. Але подибувались і зовсім молоденці каброши. Одній з них, з розпущеними косами і худорлявим обличчям, не було, мабуть, і п'ятнадцяти років. Якийсь чоловік причепився до Габрієли, аби вона сіла за його столик. Жінки, старі і дівчатка, підозріло поглядали на неї. Звідки взялася ця вродлива і чарівна суперниця? Потім Габрієлу покликав інший чоловік. Господар бару, одногорій мулат, стукаючи об підлогу дерев'яною ногою, підійшов до неї. Якийсь матрос, мабуть, з одного із кораблів компанії «Байяна», обняв Габрієлу за стан і прошепотів:

— Ти вільна, моя крихітко? Я піду з тобою...

— Ні, я зайнята...

Вона усміхнулася йому, це був симпатичний парубок, і від нього пахло морем. Матрос сказав: «Жаль!» — і рушив у глибину зали на пошуки іншої жінки. Одногорій мулат підійшов до Габрієли:

— Де я тебе бачив? Мабуть, ми десь зустрічалися. Але де?

Поки він пригадував, Габрієла запитала:

— Тут є хлопчина на імення Лойріньйо? Мені необхідно з ним поговорити. У мене до нього термінова справа.

Одна з жінок почула запитання Габрієли і гукнула:

— Едіт! Мадам розшукує Лойріньйо!

В залі пролунав дружний регіт. П'ятнадцятирічне дівчинсько у сукні вище колін підхопилося з місця:

— Що потрібно цій корові від моого Лойріньйо? — Вона пішла на Габрієлу, взявшись у боки, із зухвалим виглядом.

— Сьогодні ти його не знайдеш,— засміялася якийсь чоловік.

Дівчинсько стало перед Габрієлою:

— Так навіщо тобі, купо гною, знадобився мій коханець?

— Мені необхідно поговорити з ним...

— Поговорити... — Дівчисько плюнуло. — Знаю я вас, брудних шльондр. Просто ти в нього вклепалась. Всі баби лізуть до цього. Всі корови.

Їй було не більше п'ятнадцяти, і Габріела, сама не знаючи чого, згадала дядька. Якась літня жінка втрутилася в розмову:

— Облиш, Едіт. Вона все одно не зважає на тебе.

— Пусти, я провчу цю корову...

Вона простягла свої дитячі руки до обличчя Габрієлі, але та була напоготові, вхопила дівчисько за худі пальці і опустила її руки.

— Корова! — заверещала Едіт і рвонулась уперед.

Всі, хто був у залі, підхопились з місць — не було видовища цікавішого, аніж бійка між жінками. Але тут втрутився одногий і розтягнув їх, відштовхнувши дівчисько вбік:

— Геть звідси, не то я наб'ю тобі писок! — Він узяв Габрієлу за руку і вийшов з нею у двір. — Послухай, ти не дружина сеньйора Насіба з бару?

Габріела ствердно кивнула головою.

— Тоді що ти тут, чорт забирай, робиш? Закручуеш кохання з Лойріньйо?

— Я його не знаю. Але мені треба з ним перемовитись словом. Дуже важлива справа.

Одногий подумав, уважно поглянув у очі Габрієлі:

— Якесь доручення? Стосується сьогоднішніх подій?

— Так, сеньйоре.

— Ходім зі мною. Тільки мовчи, говоритиму я...

— Гаразд. Ходімо швидше, не можна втрачати ні хвилини.

Вони проминули одну вулицю, потім другу і увійшли в темний завулок. Одногий, що йшов першим, зупинився, чекаючи на Габрієлу біля якогось будинку. Він постукав у напівпрочинені двері, немовби попереджаючи про свій прихід.

— Іди за мною...

З'явилася розкошана дівчина в самій сороцці:

— Це хто, Дерев'яна Нога? Новенька?

— Де Теодора?

— У себе в кімнаті, не хоче нікого бачити.

— Скажи їй, що мені треба з нею поговорити.

Дівка окинула Габрієлу поглядом з голови до ніг і виїшла, мовивши:

— Вони вже тут були.

— Поліція?

— Жагунсо. Шукали, сам знаєш кого.

За кілька хвилин, з кимось пошептавшись за дверима однієї з кімнат, вона повернулася в супроводі якоїсь жінки з косами, позбавленими кольору перекисом водню.

— Що тобі? — запитала жінка.

Дівчина дивилася на Габріелу і уважно прислухалася до розмови. Але одногий підійшов до Теодори, притиснув її до стіни і зашепотів їй щось на вухо; при цьому обе скоса позирали на Габріелу.

— Я не знаю, де він. Забігав сюди, попросив грошей і одразу ж зник. Досить вчасно. За якусь мить вдерлося кілька жагунсо, вони полюють за ним і не хотіли слухати ніяких пояснень. Якби вони його знайшли, то вбили б...

— А куди він пішов, ти не знаєш?

— Й-богу, не знаю.

Габріела і мулат вийшли на вулицю. На порозі він сказав:

— Коли його тут немає, то ніхто не знає, де він. Мабуть, він уже дістався до лісу. На човні або верхи.

— А чи не можна все ж таки якось довідатись? Це дуже важливо.

— Не маю уяви.

— Де живе полковник Амансіо?

— Амансіо Леал?

— Так.

— Неподалік від школи. Знаєш, де це?

— Знаю. В кінці набережної. Щиро дякую.

— Я тебе трохи проведу.

— Навіщо?

— Тобі треба вибратися із цих завулків, а то ти можеш не дістатися до будинку Амансіо.

Він провів Габріелу до майдану Сеабра. Кілька цікавих, стоячи на розі поряд з клубом «Прогрес», дивилися на будинок полковника Раміро, в якому ще не погасло світло. Поки вони йшли, одногий не переставав розпитувати. Габріела відповідала ухильно і скupo. Пройшовши пустельними вулицями, вона дісталася до школи і за описом власника «Бате-Фундо» відшукала будинок Амансіо — особняк із синіми воротами. Навколо стоялатиша, ніде ані вогника. В небо піднімався запізнілий місяць, освітлюючи широке морське узбережжя і кокосові пальми на шляху до Мальядо. Габріела плеснула в долоні. Ніякого наслідку. Вона ще раз плеснула. Десь поряд загавкали собаки, здалеку їм відповіли інші. Габріела гукнула:

— Гей, чи є хто в будинку? — Знову поплескала щосили в долоні, аж руки зсудомило. Нарешті в будинку заворушилися. Засвітилося світло:

— Хто там?

— Мир вашому дому!

З'явився голий до пояса мулат з револьвером у руках.

— Сенйор полковник Амансіо є?

— А тобі що від нього треба? — запитав він підозріло.

— У мене до нього важлива і дуже термінова справа.

— Його немає.

— Де ж він?

— А тобі нащо знати? Що тобі від нього треба?

— Я вже сказала...

— Нічого ти не сказала... Подумаєш, важлива, термінова справа...

Що вона мала робити? Довелося ризикнути:

— У мене доручення до нього.

— Від кого?

— Від Фагундеса...

Мулат спершу ступив крок назад, потім рвучко подався вперед і пильно поглянув їй у очі:

— Правду кажеш?

— Істинну правду...

— Так от, якщо ти збрехала...

— Прошу вас, скоріше.

— Чекай тут.

Він зайшов у будинок, побув там кілька хвилин; повернувся уже одягнений і погасив світло.

— Ходімо. — Мулат засунув револьвер за пасок на штанях.

Вони пішли. Він лише раз запитав її:

— Йому вдалося втекти?

Вона кивнула. Вони прийшли на вулицю, де жив полковник Раміро, і зупинилися проти так добре знайомого для неї будинку. Неподалік від префектури стояло двоє поліцейських, вони поглянули на них і ступили кілька кроків у їхній бік. Мулат постукав у двері. З відчинених вікончувся глухий гомін голосів. У вікні з'явилася Жеруза і поглянула на Габріелу з таким переляком, що та навіть усміхнулася. Чомусь всі боялися її цього вечора... І найбільше негр Фагундес.

— Ви не можете погукати полковника Амансіо? Скажіть, що на нього чекає Алтаміро.

Полковник за мить з'явився на порозі:

— Щось трапилось?

Поліцейські вже підходили до дверей будинку. Алтаміро поглянув на них і нічого не відповів на запитання господаря. Один з поліцейських звернувся до Амансіо:

— Якась новина, полковнику?

— Та ні, не турбуйтесь. Залишайтесь на своїх місцях.

По тому, як поліцейські пішли, мулат сказав:

— Вона хоче поговорити з вами, сеньйоре. Від Фагундеса.

Лиш після цього Амансіо помітив Габріелу і одразу ж упізнав її:

— Габріела?! Хочеш поговорити зі мною? Заходь, будь ласка.

Мулат теж увійшов. З коридора Габріела побачила їdalню, в якій сиділи і курили Тоніко, Алфредо і ще якісь люди. Амансіо чекав. Габріела показала на мулата:

— Я маю передати доручення особисто вам, сеньйоре.

— Вийди, Алтаміро. Я слухаю тебе, дочки,— сказав він своїм м'яким голосом.

— Фагундес у нас. Він послав мене попередити вас про це. Питає, що йому робити далі. Це слід вирішити негайно, тому що сеньйор Насіб незабаром буде дома.

— Він у вас? Як же він потрапив до вас?

— Тікав з пагорба, а наша садиба якраз під самим урвищем.

— А й справді. Я ж навіть не подумав. А чому ти заховала його?

— Я його давно знаю. Ми разом ішли з сертану...

Амансіо усміхнувся. В коридорі з'явився Тоніко, якого діймала цікавість.

— Щиро дякую, я вам дуже вдячний. Ідіть за мною.

Тоніко повернувся до їdalні. Габріела з Амансіо увійшла слідом за ним і побачила всю родину Бастосів у зборі. Старий Раміро, блідий, наче мрець, але з палаючими очима, сидів у гойдалці.

На столі стояли різні страви, чашки для кави, пляшки з пивом. В кутку кімнати сиділи Алфредо з дружиною і Жеруза. Тоніко, спантеличено поглядаючи на Габріелу, стояв поруч з ними. Доктор Демосфенес, Маурісіо і троє полковників сиділи біля столу. В кухні і в дворі будинку розташувалися озброєні жагунсо, було їх не менше п'ятнадцяти осіб. Служниця роздавала їм металеві миски із стравою. Амансіо сказав:

— Ви всі її знаєте, чи не так? Габ... Дона Габріела, дружина Насіба, власника бару. Вона прийшла, аби зро-

бити нам послугу.— І він запросив її як господар дому: — Сідайте, прошу вас.

Тоді всі вклонилися Габрієлі, а Тоніко запропонував їй стільця. Амансіо підішов до Раміро і про щось тихо по-розмовляв з ним. Обличчя Раміро посвітлішало, він усміхнувся до Габрієли:

— Браво, дівчинко. Від сьогодні я ваш боржник. Якщо вам щось знадобиться, приходьте до мене. Або до будь-кого з моєї родини...— і він показав на людей в кутку їdal'ni, троє з них сиділо, один стояв, немов на груповому портреті, не вистачало лише дони Олги і молодшої онуки.— Тепер так і знайте,— звернувся Раміро до синів, невістки і онуки,— якщо дона Габріела будь-коли звернеться до вас, майте на увазі, що вона не просить, а наказує. Ходімо, куме.

Раміро підвівся і вийшов з Амансіо у сусідню кімнату. Мулат з револьвером попрощався і пішов. Габріела не знала, як їй бути, що казати, куди подіти руки. Жеруза усміхнулася до неї:

— А ми вже якось розмовляли з вами, сеньйоро, пригадуєте? Коли готувались до святкування дідусевого дня народження...— почала вона, але одразу ж замовкла, ма-бути, нечлено нагадувати Габрієлі про ті часи, коли вона була куховаркою араба.

— Пригадую. Я тоді приготувала страшенно багато солодощів. Вони вам сподобались?

Тоніко пожвавішав:

— Габріела — наш давній друг. Для нас з доною Олгою вона майже за доньку. Ми були весільними батьком і матір'ю на її весіллі.

Дружина Алфредо удостоїла Габріелу усмішкою. Жеруза запитала:

— Не хочете тістечка? А може, лікеру вип'єте?

— Дякую. Не турбуйтесь.

Габріела згодилася випити чашечку кави. Із сусідньої кімнати Амансіо погукав Алфредо. Депутат невдовзі повернувся і мовив до Габрієли:

— Ходімо зі мною, будь ласка.

Коли Габріела увійшла до сусідньої кімнати, Раміро сказав:

— Дочко моя, ви зробили нам велику послугу. Але хотів би бути зобов'язаний вам ще більше. Чи можу я попросити вас ще про одну послугу?

— Якщо я зумію...

— Негра треба вивести від вас так, щоб ніхто не

бачив. А це вдастся лише на світанку. Тому до ранку ви маєте його ховати, щоб ніхто не довідався про те, що він у вас. Пробачте, що я кажу вам це, але навіть Насіб не повинен про це знати.

— Він прийде додому після закриття бару.

— Не кажіть йому нічого. Хай лягає спати. Годині о третій, ні, рівно о третій, встаньте і вигляньте у вікно, чи не видно кого на вулиці. Я на той час пошлю туди кума Амансіо з людьми. Якщо вони будуть там, відчиніть двері і випустіть Фагундеса. Ми потурбуємося про нього.

— А його не єхоплять? Не заподіють йому лиха?

— Можете не турбуватись. Ми не дамо його вбити.

— Гаразд. Тоді я з вашого дозволу піду. Вже пізно.

— Сама не йдіть. Вас супроводжуватимуть. Алфредо, відведи дону Габрієлу додому.

Габріела усміхнулась:

— Але чи це зручно, сеньйоре... Ходити нічними вулицями разом із сеньйором Алфредо... Я піду морським берегом, щоб мене не помітили з бару... А коли нас хтось побачить, що тоді подумають, що скажуть? Насіб завтра ж про все дізнається...

— Ви маєте рацію, дочко моя. Я й не подумав про це.— Раміро обернувся до сина.— Скажи своїй дружині і Жерузі, щоб вони приготувались. Поведете дівчину втрьох. Швидко!

Алфредо хотів був щось сказати і навіть відкрив рота, але Раміро повторив:

— Швидко!

Ось як сталося, що тієї ночі Габріела повернулася додому в супроводі депутата, його дружини і доньки. Дружина Алфредо ішла мовчки, обурюючись подумки. Але Жеруза взяла Габріelu за руку і всю дорогу щебетала, не вгаваючи. На щастя, двері будинку дони Армінди виявилися замкненими. Того вечора відбувався спіритичний сеанс, і акушерка ще не повернулася. Перехожі на вулицях траплялися рідко, полювання на негра тривало.

Насіб прийшов десь за північ. Якусь мить він постояв біля вікна, спостерігаючи, як жагунсо повертаються з пагорба. Ale із стежок охорони не забрали. Більшість вважала, що негр упав у прірву. Нарешті Насіб і Габріела лягли. Вже давно Габріела не була такою ніжною, гарячою, пристрасною, вимогливою і невтомною, як у ту ніч. Останнім часом Насіб з розчаруванням помітив, що вона стала холоднішою і байдужішою до нього, немовби постійно відчувала якусь втому. Правда, вона не відмовля-

ла йому, якщо він бажав нею володіти, але вже не му-
чила його, як раніше, не лоскотала, вимагаючи пестощів
і близькості, коли він приходив зморений і ліниво роз-
лягався на ліжку. Вона лише сміялася, і він засинав, по-
клавши ногу на її пружне стегно. Якщо Насіб виявляв
ініціативу, вона віддавалась йому з усмішкою і шепотіла
«красунчик». Але де поділася її колишня пристрасть?
Немовби те, що раніше було божевіллям, народженням
і смертю, тайною, яка щодня розкривається, оновлюється
і щоразу залишається такою ж, як і в першу мить — ді-
вовижну мить її відкриття,— немов би все те стало тепер
приємною розвагою.

Насіб навіть поскаржився Тоніко, якому звіряв свої
таємниці. Нотар пояснив, що це явище звичайне для одру-
жених людей: пристрасть коханки згасає, стає тихою
любою' дружини, скромною і звичною, а не бурхливим
почуттям, вимогливим і невситимим. Може, це й було
правдою, але воно не задовольняло Насіба. Він почав був
уже готовуватись до розмови з Габріелою.

Але в ту ніч Габріела стала такою, як і раніше. Її при-
страсть палила його, непогасним багаттям налали її почут-
тя, палахкотів вогонь без попелу, гоготіло полум'я зітхань.
Шкіра Габріели обпікала шкіру Насіба. Габріела була для
нього дружиною не лише в ліжку. Вона назавжди зайшла в
його душу, сполучилася з його тілом, він відчував її усім
своїм єстеством, і не раз йому спадало на думку, що він згодив-
ся б померти в її обіймах. Щасливий Насіб заснув, по-
клавши ногу на стегно змореної Габріели.

О третій годині крізь ледве прочинені жалюзі Габріела
побачила Амансіо, який курив біля ліхтаря. Віддалік
стояли жагунсо. Габріела пішла до Фагундеса. Минаю-
чи спальню, вона побачила, що Насіб тривожно уві сні
шукає її стегно. Габріела підклала йому під ногу подушку.
Насіб усміхнувся, він був такий гарний!

— Хай помагає тобі господь! — сказав їй на прощання
Фагундес.

— Купіть собі з Клементе плантацію.

Амансіо підганяв їх:

— Годі, годі! Швидше в дорогу! — і, звертаючись до
Габріели, додав: — Ще раз дякую.

Пройшовши кілька кроків, Фагундес озирнувся, він по-
бачив, що Габріела все ще стоїть на порозі. В світі не було
жінки, щоб зрівнялася з нею. Хто б міг з нею зрівнятись?

ПРО ПРИЄМНОСТІ Й НЕПРИЄМНОСТІ ШЛЮБУ

Ця незабутня ніч, коли знову в їхньому ліжку спалахнула безмежна пристрасть, коли Габрієлу палив вогонь, а Насіб народжувався і помирає у цьому пристрасному і солодкому полум'ї,— ця ніч мала сумні наслідки.

Щасливий Насіб уявив, що після тривалого і спокійного плину неквапливої води повернулися бурхливі ноці минулого, що настав нарешті кінець дріб'язковим і недоречним незлагодам. Тоніко, з яким Насіб радився, не замовчуючи навіть найінтимніших подробиць, пояснював зміну їхніх відносин тим, що вони одружилися, і говорив про охолодження Габрієли як про факт цілком зрозумілій і науково обґрунтований. Адже ж усім ясно, які тонкі і водночас складні відмінності існують між любов'ю дружини й коханки. Можливо, що все це й так, але Насіб не був у цьому впевнений. Чому ж тоді охолодження не відбулося одразу після шлюбу? Адже ж тривали ще якийсь час години шаленого кохання; він пізно проходався і запізнювався в бар. Зміну в їхніх стосунках Насіб помітив тоді, коли між ними почалися непорозуміння. Габріела, мабуть, гнівалася значно більше, аніж показувала це зовні. Можливо, він вимагав від неї забагато; забиваючи про її характер і її колишнє життя, він хотів одразу ж зробити із Габрієли світську даму, що належить до ільєуських вищих кіл, майже силою вирвавши з неї звички і уподобання минулого. Насіб був нетерплячим і надто поспішав з її перевихованням. Вона мріяла про цирк, а він силою тягнув її на нудний літературний вечір. Не дозволяв, як вона любила, сміячися з першого-лішшого приводу і, прагнучи зробити Габрієлу такою ж, як дружини лікарів і адвокатів, полковників і комерсантів, читав їй нотації з приводу кожної дрібниці. «Не розмовляй голосно. Це непристойно»,— шептав їй він у кіно. «Сиди рівно, не простягай ноги, стули коліна», «В цих туфлях не ходи! Одягни пристойну сукню. Ми сьогодні провідаємо мою тітку. Зверни увагу на її поводження», «Ми неодмінно маємо відвідати засідання товариства імені Руя Барбози» (де рекламиують поети і читають таке, чого вона не може збагнути — нудьга неймовірна), «Сьогодні сеньйор Мауріcio виступатиме в Комерційній асоціації, нам треба сходити» (слухати цю нуднюшу біблію!), «Ходімо в гості до дони Олги. Нудно з нею чи ні, все одно вона наша весільна мати», «Чому ти не носиш коштовності, і навіщо я купую їх для тебе?»

Звичайно, Габрієла почала, зрештою, ображатися на нього, хоча і не показувала цього у щоденній поведінці. Правда, вона сперечалася інколи, не підвищуючи голосу, з єдиним бажанням довідатись, чому він вимагає од неї те чи інше, інколи нервувала і просила, аби він її не силував. Але завжди закінчувалось тим, що Габрієла виконувала його примху, слухала його накази і розпорядження. Потім вона перестала сперечатися, а почала поводитись в ліжку так, немов непорозуміння між ними, які ще не вилились у сварку, і вимоги Насіба остудили її запал, її пристрасть, скували її душу. Коли він шукав її близькості, вона відкривалася йому назустріч, немов пелюстки квітки. Але вона вже не була жадібною і невситимою, як колись. Лише тієї ночі, коли він повернувся такий зморений — після славнозвісного дня замаху на полковника Арістотелеса,— Габрієла була колишньою, а може, ще й пристраснішою. Потім знову настав спокій, тихі усмішки; вона охоче і водночас байдуже віддавалася йому, коли він хотів того. Якось Насіб три ночі підряд навмисне не шукав її близькості. Габрієла прокидалася, почувши, що він прийшов, цілуvalа його в губи, підставляла стегно і засинала з усмішкою. На четвертий день він не витримав і спалахнув:

- Ти не звертаєш уваги...
- На кого, Насібе?
- На мене. Я приходжу, а ти поводишся так, немов мене не існує.
- Тобі хочеться їсти? Може, вип'еш напою манго?
- Який там до біса напій! Ти перестала лащитись до мене, а раніше я спалахував од твоїх пестощів.
- Ти приходиш зморений, і я не знаю, чи ти хочеш мене. Ну як мені поводитись? Ти відвертаєшся і засинаєш, а я не хочу набридати.

Габрієла потупилась і м'яла ріжок простирадла. Такою сумною Насіб її ніколи не бачив, вона його розчулила. Значить, вона поводиться так тому, що боїться надокучати йому, жаліє його після важкого робочого дня. Любба Біє...

- За кого ти мене маєш? Нехай я приходжу зморений, але тебе я прагну завжди, я не старий і не...
- Але коли Насіб кивне пальцем, хіба я не з'явлюєсь одразу? Коли я бачу, що ти хочеш...
- Але ж це ще не все... Раніше ти була палаючим смолоскипом, буревієм. А тепер — ранковий легіт.
- Тобі вже не подобається моя любов? Тобі набридла

твоя Біє? — Габрієла говорила все це, не підводячи очей на Насіба.

— Я люблю тебе з кожним днем усе більше й більше, Біє. Без тебе я не можу. Схоже, що не ти мені набридла, а я тобі. В тебе немає колишньої пристрасті.

— Не звертай уваги. Я тебе теж дуже люблю. Можеш вірити, Насібе. Але коли я буваю інколи змореною, то це тому, що...

— А хто в цьому винний? Я найняв служницю щоб вона прибирала в хаті, а ти її вигнала. Найняв діачину на кухню, щоб ти готувала тільки соуси, але ти продовжуєш варити все. Чому ти намагаєшся робити все, наче ти служниця?

— Ти, Насібе, такий хороший, ти для мене більше, ніж чоловік.

— Я не завжди такий. Інколи я лаю тебе. Я думав, що саме тому ти так змінилася. Але ж я зичу тобі добра. Мені хочеться, щоб у суспільстві тобі теж належала певна роль.

— Я згодна виконувати всі твої бажання, Насібе. Тільки ж є речі, яких я не вмію робити. Як я не стараюся, в мене не лежить до них серце. Будь милостивішим до своєї Біє. Ти мусиши їй дещо вибачати.

Насіб обняв Габріелу. Вона притулилася головою до його грудей і розплакалась.

— Чим я тебе образив, Біє. чого ти плачеш? Я більше ніколи не говоритиму про це якщо це завдає тобі прикрошів. Повір, я й на думці не мав тебе скривдити.

— Нічого ти не зробив... Це я погана, а Насіб такий гарний...

І з того часу вона почала чекати його приходу, сповнена колишньої пристрасті, і готова не склепляти очей до ранку. Спершу Насіба заполонив цей спалах. Габріела виявилася крашою, аніж він думав. Варто було поговорити з нею, і вона знову не давала йому заснути і зморитись. Проте власну втому їй все важче було приховувати, вона все зростала. Якось вночі Насіб сказав Габріелі:

— Біє, з цим пора кінчати.

— З чим, Насібе?

— Цією роботою ти себе убиваєш.

— Та ні, Насібе.

— Ти не витримуєш вночі...— Він усміхнувся.— Чи не так?

— Ти, Насібе, надто сильний...

— Отже, слухай: я вже найняв поверх над баром. Для ресторану. Тепер лише доведеться зачекати, поки

вийдуть мешканці, потім вичистити, пофарбувати і добре обладнати приміщення. Гадаю, що на початку року ресторан можна буде відкрити. Сеньйор Мундіньйо хоче увійти в пай. Він збирається виписати з Ріо холодильник, якусь незвичайну плиту і посуд, що не б'ється. Я згодився.

Габріела від радощів заплескала в долоні.

— Я випишу звідки-небудь двох куховарок. Хоча б із Сержіпе. Ти лише керуватимеш ними, показуватимеш, що і як. Варитимеш тільки для мене. І завтра ж знайди служницю для прибирання в будинку, займатимешся поки що кухнею, але це до того часу, поки каброша все засвоїть. Я хочу, щоб уже завтра в нас була покойка.

— Навіщо, Насібе? Не треба. Я зморилася тому, що ходила допомагати доні Армінді.

— Цього лише бракувало.

— Вона занедужала, ти ж знаєш. Я не могла залишити бідолашну стареньку саму. Але їй уже краще, тож ніякої служниці нам не треба. Я не хочу, Насібе.

Насіб і не сперечався, і не наполягав. Його думки заполонив ресторан. Йому вдалося найняти поверх в будинку, де містився бар «Везувій». Раніше там був кінотеатр, поки Діоженес не збудував свій «Ільеус». Пізніше залу перегородили на невеличкі кімнатки, в яких поселялися молоді прикажчики. В двох кімнатах, трохи більших, діяла лотерея «жого до бішо»¹. Але господар будинку, араб Малуф, вирішив тепер здатиувесь поверх одному орендарю і ліпше всього Насібу, який уже орендував низ. Малуф дав мешканцям місяць для переїзду. У Насіба відбулась довжелезна розмова з Мундіньйо Фалканом. Експортер палко висловлювався за створення ресторану, і вони обговорили можливість об'єднання. Мундіньйо дістав із шухляди свого столу журнал, аби показати Насібу найрізноманітніші види холодильників і різноманітні новинки в іноземних ресторанах. Звичайно, для Ільеуса це занадто, але все одно вони обладнають справжній ресторан, кращий за будь-який байянський. В ті дні, коли обговорювалось і обмірковувалось безліч проектів, Насіб забув про пасивність Габріели в години їхнього кохання.

Тоніко, який постійно з'являвся в барі після сієсти, десь о другій годині, щоб випити для травлення гіркий аперитив (більше він не записував випите в кредит: тепер

¹ «Жого до бішо» — різновид поширеної в Бразилії лотереї, яка розігривається на додаток до основної державної лотереї.

він пив безкоштовно, користуючись правом весільного батька власника бару), якось тихо запитав Насіба:

— Ну, як ваші справи?

— Краще. Тільки Габріела надто зморюється за день. І все одно не хоче наймати служницю, все робить сама. Та ще й сусідці допомагає. Надвечір вона до того вибивається із сили, що засинає на ногах.

— Ви не повинні йти проти її характеру. Якщо ви, всупереч їй, наймете служницю, вона знову буде невдоволеною. А з іншого боку, арабе, ви немовби не розумієте, що дружина не повія. Кохання дружини має бути скромним, адже ви самі прагнете того, щоб Габріела була шановною сеңйорою? Тож розпочніть з ліжка, мій любий. А для розваг жінок у Ільєусі вистачить... Іх навіть надміру багато, і трапляються чарівні... А ви записалися в ченці, не з'являєтесь навіть у кабаре...

— Мені не треба інших жінок...

— Оце тобі так, а потім ще й скаржитесь, що Габріела зморилася...

— Треба найняти прибиральню. Моя дружина не повинна займатися хатньою роботою.

Тоніко поплескав Насіба по плечу, останнім часом він не затримувався довго в барі і не чекав більше на Жоана Фулженсіо:

— Поки що нічого не робіть, я на днях завітаю і порозмовляю з нею. Пораджу їй все ж таки найняти по-коївку. А до того часу хай все лишається, як є.

— Ну що ж, згода. Вона вас поважає. Вас і дону Олгу.

— Знаєте, кому дуже сподобалась Габріела? Жерузі, моїй небозі. Вона тільки їй говорить, що про неї. На її думку, Габріела — найвродливіша жінка в Ільєусі.

— Так воно і є... — зітхнув Насіб.

Коли Тоніко збирався йти, Насіб пожартував:

— Ви тепер у нас не затримуєтесь... Мабуть, не без підстав... Свіжа молодичка, як водиться? І тримаєте все це в таємниці від свого давнього друга Насіба?

— Коли-небудь розповім...

Тоніко вийшов і рушив в напрямку порту. Насіб почав думати про ресторан. Яку йому дати назву? Мундіньйо запропонував — «Срібна виделка». Не дуже оригінально, та ще до того їй незрозуміло, що це означає. Насібові більше до смаку «Комерційний ресторан», це значно вишуканіше.

ЗІТХАННЯ ГАБРІЕЛІ

І чого він тільки одружився з нею? Даремно... Колись було їй краще. І все цей сеньйор Тоніко, який сам гострив на неї зуби, та ще дона Армінда, що підлила масла у вогонь, бо дуже любила влаштовувати весілля. Насіб наважився на шлюб від страху втратити її, остерігаючись, що вона його залишить. Це було нерозумним кроком з його боку. Чого б вона кудись ішла, коли була задоволена, як ніколи в житті? Він боявся, що вона поміняє його кухню, його ліжко і його обійми на будинок однієї з пустельних вулиць і на рахунки в крамницях, які відкриє для неї перший-ліпший фазендейро, нікчемний дідуган в чоботях, з револьвером за поясом і з повними кишнями грошей.

Все ж таки її добре тоді жилося... Вона варила, праля, прибирала оселю. Ходила в бар з судками, з трояндою в косах і усмішкою на обличчі. Вона загравала з чоловіками і відчувала їхні бажання, що прямо витали в повітрі. Їй підморгували, жартували з нею, торкались її руки, інколи грудей. Насіб її ревнував, і це було потішним видовищем.

Він приходив пізньої ночі. Вона чекала його і подумки вже належала йому і всім молодим чоловікам, адже варто було їй тільки захотіти... Насіб приносив їй дарунки: дрібнички з базару, з крамнички дядька — брошки, браслети, каблучки із барвистим склом. Приніс пташку, яку вона випустила. Тісні туфлі, які їй не подобались... Вона ходила в хатніх капцях, неохайно одягнена, підв'язавши коси стрічкою. Їй подобалося все: дворище з гуявою, динним деревом і пітангою. Подобалося вигріватись на осонні разом з хитрим котом. Розмовляти з Туїскою, подобалось, коли він танцював, коли вона танцювала для нього. Їй подобалась золота коронка, яку Насіб звелів їй поставити. Подобалось співати вранці, клопочучись у кухні. Ходити вулицями, відвідувати кіно з доною Арміндою, бувати в цирку, що давав свої вистави на Уньяні. Добрі то були часи, коли вона була не сеньйорою Саад, а просто Габріелою. Всього-на-всього Габріелою.

Навіщо він одружився з нею? Погано бути заміжньою, не подобається це їй... У шафі повно гарних суконь. Три пари тісних туфель. У неї навіть коштовності є. Одна каблучка коштувала дуже дорого, дона Армінда взнала: за неї Насіб заплатив майже дві тисячі рейсів. А що їй робити з усіма цими речами? Адже те, що вона любить,

робити їй не дозволено... Танцювати на майдані з Розіньєю і Туїскою — не можна. Бігати пляжем з розпущеними волосами і шльопати по воді — не можна. Сміятися із сеньйором Тоніко, Жозуе, сеньйором Арі, сеньйором Еламіондасом — не можна. Ходити бosoю по бруківці біля будинку — не можна. Жартувати, коли їй хочеться і де їй хочеться, при сторонніх людях,— не можна. Отже, нічого того, що вона любила, робити їй — не можна. Вона — сеньйора Саад, і їй нічого не можна. Погано бути заміжньою...

Вона ніколи не хотіла образити його або завдати прикрощів. Насіб гарний. Кращого від нього немає в цілому світі. Вона любить його, це справжня любов. Це божевілля. Він такий статечний, власник бару, з рахунком у банку, і не тямиться без неї... Смішно! Інші прагнули її не тому, що любили. Просто вони хотіли спати з нею, тиснути в своїх обіймах, ціluвати її губи, зіткнати на її лоні. Всі, всі без винятку: і старі, і молоді, і вродливі, і бридкі, і заможні, і біdnі. Так було колись, так було і тепер. Але чи всі? Так, усі, окрім Клементе. Та ще, маєть, Бебіньйо, але той був хlopчаком, що він тямив у коханні? А Насіб знає, що таке любов. Вона почувала до нього теж щось інше, не схоже на ті почуття, які були в неї раніше до чоловіків. Вони всі без винятку, всі, всі, навіть Клементе, навіть Бебіньйо, були потрібні їй лише для того, аби спати з ними. Коли вона думала про молодого чоловіка, з котрим загравала, чи то був Тоніко, чи Жозуе, Епаміондас чи Арі, вона уявляла лише те, як лежатиме з ним в постелі. До Насіба вона почувала теж нестримний потяг, але не тільки потяг,— вона любила його, їй подобалося бути з ним разом, слухати його голос, готовати його улюблені страви, відчувати вночі його важку ногу на своєму стегні. В ліжку вона любила його за те, що там роблять замість сну. Але любила вона його не лише в ліжку і не лише за це. Вона любила його за інше, за це інше вона тільки його і любила. Для неї Насіб був усім: чоловіком і володарем, родиною, якої вона ніколи не мала, батьком і матір'ю, братом, що помер, ледве народившись. Насіб — усе, що вона має. Погано бути заміжньою. Яке непорозуміння — їхнє одруження. Раніше було значно краще. Обручка на пальці зовсім не змінила її почуттів до Насіба. Але тепер вона змушенана сваритися з ним, ображати його і завдавати йому прикрощів. А їй неприємно це робити. Але як цього уникнути? Все, що любила Габріела, на жаль, все це забороня-

лося сеньйорі Саад. І все те, що належало робити сеньйорі Саад, на жаль, смертельно ненавиділа Габріела. Проте все закінчувалось тим, що вона поступалась Насібу, аби лише не завдавати йому прикрошів, адже він такий гарний. А дещо вона робила потай, щоб він не знат і не гнівався.

Раніше було набагато краще, все можна було робити; він ревнував, але це були ревнощі коханця, які швидко минали в ліжку. Тоді вона могла робити що завгодно, без страху образити його. Раніше кожна хвилина дарувала їй радість, вона увесь час співала, а ноги самі просилися в танок. А тепер вона за радість платила сумом. Хіба їй не доводилося робити візити в ільєуські родини? Одягнена в шовк, взута в тісні туфлі, сидячи на твердому стільці, вона відчувала себе закованою в кайдани. Вона навіть не розкривала рота, боячись сказати щось недоречне. Вона більш не сміялася і скідалась на закам'яніле опудало. Не подобалося їй все це. Навіщо їй стільки суконь, стільки туфлів, коштовностей, золотих каблучок, намист, сережок, коли вона не могла бути просто Габріелою? Ні, не подобалось бути їй сеньйорою Саад.

Але тепер виходу не було... Нащо вона тоді згодилась? Щоб не образити його? А може, через страх втратити його колись? Даремно вона погодилася; тепер вона часто сумувала і робила те, що їй не до смаку. А найгіршим було те, що, аби стати Габріелою, ходити туди, куди їй хотілося, і робити те, що їй хотілося, вона мимоволі мусила хитрувати, ображаючи Насіба. Її друг Туїска більше не приходив погомоніти з нею. Він обожнював Насіба, і цілком зрозуміло за що. Коли Раймунда занедужала, Насіб посилив їй гроші, аби вона могла купити якусь дешіцю. Сеньйор Насіб добрий. Туїска теж вважав, що вона мусить бути сеньйорою Саад, а не Габріелою. Тому він і не приходив, бо вважав, буцімто Габріела ображас сеньйора Насіба, завдає йому прикрошів. Навіть друг Туїска не розумів її. Ніхто її не розумів. Дона Армінда не переставала дивуватися, вона твердила, що це злі сили потойбічного світу роблять так, аби Габріела не хотіла розвиватися і виховуватись. Де таке бачено? Габріела мала все необхідне, а не хоче викинути з голови різні дурниці. Навіть Туїска не міг її зрозуміти, де ж уже було доні Армінди.

Ось і тепер, що їй робити, як їй бути? Наближається кінець року. Бумба-меу-бой, презепіо... О, як вона все це любить! На плантації вона завжди виконувала роль пастушки. Як весело минали свята! Майже поряд з їхнім

будинком, у кравчині Дори (останній будинок на їхній вулиці, де Габріела міряла і шила свої сукні), почалася репетиція волхвів. З пастушками, ліхтарями і всім, що належить. Дора оголосила:

— Нести прапор зможе лише дона Габріела.

Три помічниці Дори погодилися з нею. Обличчя Габрієлі запромінилося радістю, вона заплескала в долоні. Проте Габріела все ж таки не наважилася поговорити з Насібом. Крадькома ходила вона вечорами на репетиції рейзадо. Щодня збиралася сказати про це Насібові і все відкладала до наступного дня. Дора шила їй сатинову сукню з блискучими сухозлітками, оздоблену бісером. Габріела-пастушка танцює на вулицях, несе прапор, співає і веде за собою святкову процесію. Це їй до вподоби, для цього вона, Габріела, створена! Але сеньйора Саад не може бути пастушкою. І вона ходила на репетиції потай, мріючи танцювати на вулицях у ролі пастушки. Так, їй доводиться завдавати прикрощів Насібу. Але що вона могла вдіяти? Ой, що ж їй робити?

ПРО СВЯТА В КІНЦІ РОКУ

Надходив кінець року — святкові місяці: різдво, Новий рік, хрещення, шкільні і церковні свята, ярмарки; на майдані перед баром «Везувій» споруджувались балагани, місто наповнювалось веселими, розважними студентами, що приїхали з коледжів і університету Байї на канікули. Танцювали в розкішних садибах і в будинках бідняків на пагорбах і на Остріві Змій. В місті панували святкові веселощі, в кабаре і шинках на околицях міста почалися пиятика і бійки. В центрі бари і кабаре були також переповнені. Виїздили на прогулянки по Понталу, на пікніки на Мальядо і на пагорб Пернамбуко, звідки можна було спостерігати за роботою землечерпалок. Виникали романі, домовлялися про заручини; свіжоспеченні бакалаври, з яких не зводили закоханих очей батьки, приймали вітальні візити. З'явилися перші ільєусці, сини полковників, з кільцями — знаками вищої освіти, перші адвокати, лікарі, інженери, агрономи і вчительки, що одержали освіту в ільєуській монастирській школі. Життерадісний отець Базіліо хрестив шостого прийомного сина, що з'явився милостю божою з чрева Оталії, куми падре. Старі діви одержали фундаментальний матеріал для розмов.

Ніколи ще кінець року не був таким пожвавленим. Урочисті виявилися набагато більшим, аніж розраховували. Гроші витрачались легко, в кабаре річкою лилося шампанське, з кожним пароплавом прибувала нова група жінок, студенти змагалися з прикажчиками і комівояжерами у мистецтві упадання за дівчатами. Полковники кидали гроші, мов половину, рвали кредитки у п'ятсот рейсів. Новосілля в особняку полковника Мануела дас Онсаса, що скидався на справжній палац, було відзначено бучно. Звелось чимало нових будинків, було прокладено ряд нових вулиць, набережна, що йшла вподовж морського берега, була продовжена в напрямку кокосових гаїв Мальядо. Пароплави з Байї, Ресіди і Ріо прибували переповнені замовленнями заможних ільєусців, їхній домашній побут значно поліпшувався.

Відкривались все нові й нові крамниці із привабливими барвистими вітринами. Місто розросталося і змінювалось.

В коледжі Еноха відбулися перші іспити з федеральним інспектором. З Ріо прибув інспектор-журналіст, що співробітничав в урядовому органі. Він був відомим літератором, тому в Ільєусі виступив з доповіддю, квитки на яку поширювали учні коледжу. Оскільки журналіст мав славу талановитої людини, людей зібралося чимало. Відрекомендований вчителем Жозеу, він розповів про нові напрямки сучасної літератури — від Марінетті¹ до Граси Араньї². Доповідь була неймовірно нудотною, і суть її збагнуло лише кілька осіб: Жоан Фулженсіо, Жозеу, якоюсь мірою Нью-Гало і Капітан. Ари теж зрозумів, але не погоджувався з доповідачем. Багато кому пригадався двічі бакалавр, незабутній Аржілеу Палмейра з його громоподібним голосом. Отож був доповідач! Хіба можна їх порівнювати? А тут до всього молодик з Ріо зовсім не вмів пити. Варто було йому зробити кілька ковтків справжньої кашаси, як він валився з ніг. Що ж до Аржілеу Палмейри, то він міг позмагатися з найвідомішими планетаторами Ільєуса; випити він був мастак, а в ораторській майстерності — справжній Руй Барбоза. Ось то був справжній талант!

¹ Марінетті — Філіппо Томмазо Марінетті (1878—1944), італійський поет, що прославляв мілітаризм та імперіалістичну агресію.

² Граса Аранья — Жозе Переира да Граса Аранья (1868—1931), видатний представник бразильського модернізму, один із фундаторів Бразильської Академії словесності.

А втім, літературний вечір, що викликав такі бурхливі суперечки, мав і позитивний бік. Напахчена найстійкішими парфумами, що одразу здолали всі аромати зали, одягнена розкішніше від будь-якої сенйори (в наймоднішій сукні, виписаній з Байї), обмахуючись віялом, справжня матрона — не за віком, бо була ще зовсім молодою, але за манерами, поведінкою, позами, скромністю погляду, винятковою гречністю благородної дами,— в залі неждано-негадано з'явилася Глорія, що раніше сумувала одиноко у вікні, а тепер забула про сум, оскільки її чудове тіло нарешті знайшло втіху. Жінки стривожено загули. Дружина доктора Демосфенеса, опустивши лорнет, вигукнула обурено:

— Нахаба!

Дружина депутата Алфредо (щоправда, всього-на-всього депутата палати штату, а все ж досить високої персоної) підвелася, коли поруч з нею в парадній залі, попросивши вибачення і посміхаючись, вмостилася щаслива Глорія.

Ображена сенйора, захопивши із собою Жерузу, влаштувалася близче до рампи. Розправлючи зборки на спідниці, Глорія усміхалася. Переповнений християнським милосердям, до неї підсів падре Базіліо. Під пильним наглядом жінок чоловіки з осторогою позирали на неї. «Щасливий цей Жозуе!» — заздрили вони, набравшись духу і кидаючи потаємний погляд на Глорію. Незважаючи на найретельнішу конспірацію, увесь Ільєус знов про божевільну пристрасть учителя коледжу до утриманки полковника. Єдиний, кому ще не вдалося про це довідатись, був, як і личить, сам Коріолано.

Блідий і худий, Жозуе підвівся, шовковою хустиною, подарунком Глорії, витер на чолі неіснуючий піт (до речі, Глорія одягнула його з голови до ніг, навіть брильянтин і ваксу для черевиків він купував за її гроші) і виголосив багатослівну промову, назвавши журналіста з Ріо «яскравим талантом нового покоління, покоління антропофагів і футуристів»; Жозуе розхвалив доповідача і принаїдно накинувся на існуюче лицемірство, яке домінує в застарілій літературі і в суспільстві Ільєуса. Література твориться задля того, аби оспівувати радощі і насолождження життям, чудове жіноче тіло. В ній не повинно бути місця для святенництва. Він скористався з нагоди і прочитав поему, на яку його надихнула Глорія,— це було вершиною аморальності... Глорія аплодувала йому, сяючи від гордощів. Дружина Алфредо хотіла вийти, але

не зробила цього, і лише тому, що Жозуе уже закінчив свою промову, а їй kortilo послухати ще приїжджого літератора. Щоправда, його ніхто не зрозумів, та він хоч не говорив непристойностей.

А втім, вільності Жозуе уже майже нікого не шокували, настільки змінився Ільєус — «край жінок легкої по-ведінки і поганих звичок, що втратив розсудливість, по-чуття міри і чистоту та цнотливість минулих часів», як висловлювався у своїх промовах доктор Маурісіо, кандидат в префекти, що намагався відродити строгу мораль. То ж чи варто було обурюватись появою Глорії на літературному вечорі, коли водночас з нею набуло широкого розголосу скандалне повідомлення про втечу Малвіни? На пароплавах із Байї прибували студенти. Не приїхала тільки Малвіна, вихованка школи чернечого ордена Мерсе. Спершу думали, що Мелк Таварес вирішив посилити кару і позбавив її канікул.

Правда відкрилася лише тоді, коли Мелк раптом вирушив у Байю і повернувся, як і від'їздив, сам, з похмурим обличчям і постарілий на добрий десяток літ. Малвіна зникла безслідно, скориставшися з веремії, що панувала в школі напередодні канікул. Мелк звернувся до поліції, але в Байї Малвіни не виявили. Він зв'язався з Ріо, там її теж не знайшли. Всі прийшли до думки, що вона втекла до Ромуло Вієйри, інженера, котрий обстежував бухту. Нічим іншим не можна було пояснити її втечу, яка дала такий невичерпний матеріал для фантазування старих дів. Навіть Жоан Фулженсіо думав так і зрадів, довідавшись, що інженер, викликаний у поліцію Ріо, довів, що йому нічого не відомо про долю дівчини після його повернення з Ільєуса. Він нічого не знову про неї і знати не хотів. Таємниця Малвіни стала зовсім непроникною, ніхто не розумів, в чому справа, а втім, передбачали, що втікачка незабаром розкастеться і повернеться додому.

Але Жоан Фулженсіо не йняв віри у повернення дівчини і в те, що вона прохатиме вибачення в батька.

— Малвіна не повернеться, я в цьому переконаний. Вона досягне багато чого, бо знає, чого прагне.

Через чимало місяців по тому, вже наступного року, в розпалі збирання врожаю, прийшла звістка, що вона працює в Сан-Пауло в якісь конторі, вчиться вечорами і живе самотньо. Мати, що не виходила з дому після втечі доночки, ожила. Мелк нічого навіть чути про неї не бажав:

— У мене більше немає доночки!

Але доля Малвіни стала відомою лише через багато

років. А в кінці того року її ім'я набуло скандалної популярності, її всюди ставили за приклад аморальності, вона надихала адвоката Маурісіо на гнівні промови в час підготовки до виборів.

Вибори мали відбутися в травні, але вже тепер адвокат користувався з найменшої нагоди, аби виступити із закликом до відродження минулой благочестивості ільєусців. Та, здавалось, мало хто схилявся на його заклики, бо нові звичаї проникали скрізь, навіть у консервативні родини, до того ж приїзд студентів на канікули теж сприяв цьому.

Всі студенти були прибічниками Капітана. Вони на віть влаштували обід на честь «майбутнього» префекта (як його вістав третьюурсник факультету права Естеван Рібейро, син полковника Коріолано, хоча сам полковник належав до прибічників Раміро Бастоса), префекта, який «виведе Ільєус з відсталості, невігластва і закостенілості провінційних звичаїв і який буде провідником прогресу, що освітлюватиме столицю какао яскравим променем куль тури». Ще нестерпнішим виявився син Амансіо Леала, цей зчиняв нескінченні суперечки з батьком:

— Іншого шляху немає, тату, ви мусите це злагнути Хрещений батько Раміро — це минуле, Мундіньйо Фалкан — майбутнє.— Син вивчав у Сан-Пауло інженерну справу, і в нього тільки й мови було що про машини, дороги, прогрес.— Ви маєте рацію, що лишаєтесь з Бастосом. Васєна давня дружба, і хоч це сентиментально, я вас поважаю саме за такий крок. Я не можу іти за вами. Ви теж мусите мене зрозуміти.— Юнак познайомився з інженерами і техніками, які працювали в бухті, і в ска фандрі спускався на дно каналу.

Амансіо слухав, наводив свої докази, але завжди виявлявся переможеним. Він гордився сином, дуже здібним студентом, котрий вчився на «відмінно»:

— Хто знає, синку. Може, і твоя правда. Часи тепер не ті... Тільки ж я починав з кумом Раміро. Тебе тоді ще й на світі не було. Я ще стрибав козеням, а він уже вважався великим землевласником. Ми разом пізнали небезпеку, разом проливали кров, разом багатіли. Я не залишу його тепер, коли йому доводиться так скрутно. Однією ногою він уже стоїть в могилі.

— Ваша правда. Але й моя також. Я люблю хрещено-го батька, але, коли мені випаде голосувати, за нього свій голос не віддам.

Амансіо любив ці ранкові години, коли він збирався

на рибний базар, а його Берто повертається з нічної гулянки, і вони розпочинали розмову. Амансіо дуже любив свого старшого сина, такого наполегливого, роботящого, і завжди користувався з нагоди, аби попередити його чи дати пораду:

— Ти зв'язався з дружиною Флоренсіо (це був літній полковник, що одружився в Байї з палкою, молодою дівчиною, мрійною ассірійкою за походженням) і ночами ходиш до неї чорним ходом. Ale ж в Ільєусі у всіх кабаре скільки завгодно жінок. Невже тобі їх не вистачає? Навіщо тобі зв'язуватися із заміжньою? Флоренсіо не з тих, кому можна безкарно наставляти роги, і коли він довідається... А мені б не хотілося посылати з тобою жагунсо. Кінчай з цим, Берто. Ти примушуєш мене хвилюватися.— Амансіо усміхнувся подумки: спритник все ж його син, наставляє роги горопасі Флоренсіо.

— Я не винний, тату. Вона так загравала зі мною, а я ж не кам'яна брила. Ale не турбуйся, вона виїздить на свята в Байю. І взагалі, коли нарешті зникне цей дикунський звичай убивати жінку за зраду чоловікові? Ніде нічого подібного я навіть не чув! Варто людині вийти з дому о четвертій ранку, як уже повсюди відчиняються вікна і за нею починають стежити.

Амансіо Леал дивився на сина своїм єдиним оком, в якому світилася ніжність і любов:

— Ех ти, опозиціонер...

Незмінно щодня Амансіо відвідував Раміро. Старий організував передвиборчу кампанію, спираючись на нього, на Мелка, Коріолано і на деяких інших. Алфредо, скориставшись з канікул у палаті, їздив по провінції, зустрічався з виборцями. Від Тоніко не було жодної користі, він думав лише про жінок. Амансіо слухав, що говорить Раміро, намагався повідомити йому найприємніші новини, а інколи навіть свідомо брехав. Він зізнав, що вибори уже програно. Щоб утриматися біля влади, Раміро мусив би звернутися за допомогою до уряду і домогтися невизнання повноважень противників, які перемогли. Ale він не хотів навіть чути про це, бо вважав свій авторитет непохитним і стверджував, що народ голосуватиме за нього. Як доказ, він наводив вчинок дружини Насіба, що прийшла до нього майже серед ночі, кинувши виклик усьому місту, аби врятувати його і Мелка. Завдяки їй вони виявилися не втягненими у справу із замахом на Арістотелеса, що неодмінно б трапилося, коли б негра скочили жагунсо. Це було б особливо неприємним фактом

ще й тому, що трибунал виніс обурливу ухвалу про призначення спеціального прокурора для ведення процесу.

— Так ось, куме, я вважаю, що цей негр швидше по-мер би, але нічого не сказав би. Він людина вірна, жаль, що схибив.

Але, видужавши після поранення, Арістотелес мав ще більшу популярність, ніж раніше. Він оголосив, що Ітабуна буде одностайно голосувати за Мундіньйо Фалкана. З лікарні Арістотелес вийшов розповілим, поїхав у Байю, дав інтер'ю журналістам деяких газет, і губернатор не зміг перешкодити тому, щоб діло було передано до суду. Мундіньйо зв'язався з багатьма впливовими людьми в Rio, де цей замах викликав жваві відгуки. Один з депутатів опозиції виголосив у федеральній палаті промову обурюючись відродженням бандитизму в зоні какао. Було багато галасу, але наслідків майже ніяких. Справа мала досить заплутаний вигляд, і злочинця виявити не вдалося. Подейкували, що в Арістотелеса стріляв жагунсо на ім'я Фагундес, який рубав ліс разом з якимось Клементе на плантаціях Мелка Тавареса. Але як це довести? І як довести участь у злочині Раміро, Амансіо, Мелка? Справа, яку вів спеціально призначений прокурор, очевидно, зрештою, потрапить до архіву.

— Шахраї... — обурювався Раміро суддями апеляційного трибуналу.

Вони хотіли звільнити комісара поліції. І щоб залишити його на посаді, Алфредо довелося з'їздити в Байю. Не можна сказати, щоб цей комісар дуже вже влаштовував Бастосів, він був неенергійним, ледачим, міг забруднити штані від страху перед жагунсо, часто вдавався за допомогою до секретаря префектури Ітабуни, одне слово, був боягузливим хлопчиськом. Але коли б його звільнили, то авторитетові Раміро Бастоса було б завдано відчутного удара.

Раміро інколи розмовляв з Амансіо, з Тоніко, з Мелком, і в ту мить в ньому знову спалахувало життя і колишня енергія. Бо тепер він частину дня проводив у ліжку; від полковника залишились, як то кажуть, лише шкіра та кістки, та ще очі, що засвічувалися, як і колись; варто було тільки почати розмову про політику. Доктор Демосфенес відвідував Раміро щодня, він вислуховував його, рахував пульс.

А втім, незважаючи на заборону лікаря, Раміро вийшов якось увечері на вулицю, щоб побувати на відкрит-

ті презепіо сестер Дос Рейс. Він не міг туди не піти, тому що до сестер приходило все місто. Їхня садиба була перевончена людьми.

Габрієла допомагала Кінкіні і Флорзінні приготувати все до кінця. Вона вирізала фігурки, наклеювала їх на картон, робила квіти. В будинку Насібового дядька Габрієла знайшла кілька сірійських часописів, тому в демократичному презепіо з'явилися магометани, східні паші і султани, над чим дуже потішалися Жоан Фулженсіо, Нью-Гало і швець Феліпе. Жоакім зробив з картону гідроплани і повісив їх над хлівом, це виглядало новиною в презепіо сестер Дос Рейс. Щоб зберегти нейтралітет (бо бар Насіба, зала з презепіо і Комерційна асоціація були єдиними місцями, що залишалися нейтральними в розпал передвиборчої боротьби), Кінкіна попросила виступити Доктора, а Флорзіння умовила виголосити промову Маурісіо Каїреса.

Той і другий не пожаліли красивих фраз, якими намагалися затуманити посріблени часом голови старих дів. Капітан, коли просив їх віддати свої голоси опозиції, сказав по секрету, що після його обрання їм буде надано офіційну допомогу. Багато було таких, що приїхали здалеку, аби побачити грандіозне презепіо: з Ітабуни, Піранжі, Агуа-Прети, навіть з Ітапіри. Приїздили цілими родинами. З Ітапіри прибули дона Віра і дона Анжела, вони захоплено вигукували, плескали в долоні.

— Яка краса!

До далекої Іташії дійшла не тільки слава про презепіо сестер Дос Рейс, але й слава про талант Габрієли. Неважаючи на неймовірний шарварок, дона Віра не заспокоїлась, доки не затягнула Габрієлу в куток і не випросила в неї рецептів соусів і способів приготування деяких страв. З Агуа-Прети приїхала сестра Насіба з чоловіком. Габрієла дізналася про це від дони Армінди, бо до Насіба вони не завітали. На відкритті презепіо сестра Насіба лютим поглядом стежила за Габріелою, що скромно сиділа на стільці і не знала, як поводитись. Габрієла ніяково усміхнулася, але сеньйора Саад де Кастро зверхнью відвела від неї погляд. Габрієла розхвилювалась не через зневагу, висловлену зовицею. За це, трохи згодом, їй помстилася дона Віра, до якої та намагалася підлеститися, розсилаючи усмішки і компліменти. Відрекомендувавши дону Анжелу, дона Віра сказала:

— Ваша родичка чарівна. Вона така гарнюсінька і

скромна... Вашому братові поталанило, він знайшов гарну дружину.

Габріела святкувала остаточну перемогу, коли до зали своєю старечою ходою увійшов Раміро.

Перед ним усі розступилися, звільнивши прохід і місце в передній частині презепіо. Він погомонів з сестрами Дос Рейс, похвалив Жоакіма. Потім до нього почали підходити знайомі, щоб привітатися. Але він, побачивши Габріелу, залишив усіх, підійшов до неї і простягнув руку:

— Як вам живеться, доно Габріело? Щось я давно вас не бачив. Чому ви не заходите до нас? Я хочу, аби ви якось завітали до нас із Насібом на сніданок.

Жеруза, стоячи поруч з дідом, усміхалася до Габріели і теж розмовляла з нею. Сестра Насіба аж трусилася від люті, її пожирала заздрість. І нарешті Насіб теж помстився за дружину, коли підійшов, щоб забрати її додому. Насіб розумний. Він зробив це навмисне. Вони рушили до виходу під руку і пройшли майже поряд біля по-дружжя Саад де Кастро. Насіб сказав голосно, щоб вони почули:

— Біс, ти, моя дружинонько, найвродливіша від усіх...

Габріела опустила очі, їй стало сумно. Не через зневагу зовиці, а тому, що, поки вона в місті, Насіб ніколи не дозволить їй виступати у одязі пастушки, із прапором у руках.

Габріела вирішила відкласти розмову про це на якийсь час і поговорити з Насібом на кінець року. Габріела із задоволенням відвідувала репетиції, співала, танцювала. Керував репетиціями той пропахлій морем хлопець, якого вона зустріла в «Бате-Фундо» тоді, коли полювали за Фагундесом. Він був раніше матросом, а тепер працював на доках Ільєуса, звали його Ніло. Це був енергійний парубок і вдумливий режисер. Він вчив Габріелу танцям, показував, як нести прапор. Інколи учасники вистави залишалися потанцовати після репетиції, а щосуботи веселоці тривали до ранку. Але Габріела поверталась додому вчасно, щоб Насіб, боронь боже, не прийшов раніше... Так, вона поговорить з ним пізніше, прямо напередодні свята, бо, коли він навіть не даст згоди, вона хоч походить на репетиції. Дора хвилювалася:

— Вже порозмовляли, доно Габріело? А то, може, дазвайте я?

Тепер все загинуло. Доки зверхня і самозакохана сестра буде в Ільєусі, Насіб ніколи не дозволить Габріелі

нести прапор із зображенням малого Ісуса. І він має рацію... Гірше за все те, що він має рацію: оскільки сестра в Ільєусі, це неможливо. А ображати або завдавати Насібу прикроців вона не могла...

ПАСТУШКА ГАБРІЄЛА, АБО СЕНЬЙОРА СААД, У НІЧ ПІД НОВИЙ РІК

«Що скаже сестра Насіба і цей йолоп, її чоловік?» Ні, Габріело, про це не варто навіть думати, це найнеможливіше твоє бажання. Біє має переконати себе в тому, що вона вже не бідна служниця без роду й племені, без всякої суспільного становища. Хіба можна уявити собі сеньйору Саад із золотою картонною короною на голові, загорнуту в синій і червоний сатин, із прапором у руці, яка звивається усім тілом і переступає дрібними кроками в танці двадцяти двох пастушок з ліхтарями, уявити її пастушкою Габріелою, яка йде попереду і на яку всі дивляться? Звичайно, не можна, Біє, це божевільна витівка...

Насіб любив дивитися виставу, він навіть аплодував і наказував частувати всіх танцюристів пивом. Та й хто не любить свят? Хто буде заперечувати, що це гарно? Але чи бачила вона хоч раз, щоб заміжня, шановна сеньйора вийшла на вулицю танцювати? Тут до речі згадати Дору, через подібні витівки її залишив чоловік, і вона зосталася зі своєю швейною машинкою, на якій шиє сукні замовницям. І вже, звичайно, тепер, коли в місті перебуває сестра Насіба, ця зарозуміла індичка, і її чоловік, який хоча й має знак бакалавра, але в голові в нього суцільний проптяг, це неможливо. Неможливо, Габріело, не варто навіть ятрити душу мріями.

Габріела схилила голову погоджуючись. Він має рацію, вона не може його образити, коли сестра і зять-бакалавр в Ільєусі. Насіб обняв Габріелоу.

— Не сумуй, Біє. Усміхнися.

Вона усміхнулася, хоч їй більше kortіло заплакати. Вона оплакувала того вечора сатинову сукню, таку гарну, синю з червоним! Яка чудова сполука барв! Золоту корону із зіркою. Прапор теж синьо-червоний, з немовлям Ісусом і овечкою. Не розважив її й подарунок, який Насіб приніс їй вночі, повернувшись додому,— розкішну мережану шаль з китицями.

— Ти одягнеш її на новорічний бал,— сказав він,—

Я хочу, Біє, щоб ти була найкращою з-поміж усіх того вечора.

В Ільеусі всі розмови точилися навколо новорічного балу в клубі «Прогрес», який організовували дівчата і студенти. Кравчині не пригадували, щоб колись у них було стільки замовлень. Були жінки, що виписували сукні з Байї; кравці примірювали білі чоловічі костюми із найкращих матеріалів; всі столики в клубі були замовлені заздалегідь. На бал збиралася навіть Містер з дружиною, котра приїхала, як у них водилося, до чоловіка на зустріч Нового року. Замість традиційних вечорів у приватних будинках, ільеуське суспільство збиралося в залах «Прогресу» на бал, якого тут до цього часу ще не бувало.

Того ж новорічного вечора відбудеться свято з ліхтарями, піснями і прапором. Габріела ж у чудовій мантилі, в шовках, у тісних туфлях буде мовчки, опустивши очі, сидіти на балу, не знаючи, як поводитись. А хто нестиме прапор? Дора розхвилювалася. І сенйор Ніло, молодик, що пропахнув морем, не міг потайти свого розчарування. Лише Мікліна була задоволеною, сподіваючись, що тепер їй поталанить нести прапор.

Габріела тільки тоді трохи заспокоїлась і перестала плакати, коли на пустыріці Уньан обладнили луна-парк, китайський луна-парк з велетенською каруселлю, з конячками, шікоте¹ і «божевільною кімнатою». Там усе виблискувало металом і було залите сліпучим світлом. Луна-парк викликав стільки розмов, що навіть негреня Туїска, яке останнім часом відійшло трохи від Габріели, не втрималось і забігло поділитися новинами.

Насіб Йі сказав:

— Напередодні Нового року я не працюватиму. Лише на мить зазирну в бар. Увечері ми сходимо в луна-парк, а вночі — на майдан.

Як чудово було в луна-парку! Вони з Насібом усе роздивились. Двічі проїхали на велетенській каруселі. Шікоте теж приніс їй задоволення, у неї навіть мурахи по спині забігали.

З «божевільної кімнати» вона вийшла зовсім знетямлена. Негреня Туїска в новому костюмчику і в черевиках пройшло до парку безкоштовно, бо, як завжди, допомагало розклеювати оголошення по місту.

Увечері на майдані проти церкви святого Себастьяна

¹ Шікоте — механічний атракціон.

відкрилися балагани. Поміж ними прогулювався Тоніко з сеньйорою Олгою. Насіб залишив Габріелу з подружжям; він вирішив на мить зазирнути в бар, поглянути, як там ідути справи. В ятках, де продавалися подарунки, за прилавками стояли дівчатка — студентки і учениці коледжів. На майдані також було влаштовано аукціон на користь церкви. Арі Сантос, з лискучим від поту обличчям, вигукував:

— Блюдо із солодощами, подарунок чарівної сеньйорити Ірасемі! Солодощі приготовані її милими рученятами! Скільки дасте за блюдо?

— П'ять рейсів,— запропонував якийсь студент-медик.

— Вісім,— підняв ціну прикащчик.

— Десять,— крикнув студент-юрист.

Ірасема мала чимало заліцяльників, що виборювали місце біля воріт її садиби, а тому боротьба виникла і за блюдо з її солодощами. До відкриття аукціону прийшли відвідувачі бару, щоб порозважатися і взяти участь у торзі. Майдан заповнювався людьми, закохані обмінювались поглядами, заручені з усмішками гуляли майданом, побравшися за руки.

— Чайний сервіз, подарунок юної Жерузи Бастос. Шість чашок, шестеро блюдців, шість десертних тарілочок і так далі. Скільки дасте?

Арі Сантос підняв маленьку чашечку. Дівчата переглядалися, коли чоловіки називали ціну. Кожній хотілося, щоб її дарунок святому Себастьяну був проданий дорожче. Закохані і нареченні витрачали гроші на подарунки своїх мілих, аби лиш побачити їхні усмішки. Інколи який-небудь подарунок починали вибирювати полковники. Ажіотаж зростав, ціни стрибали, досягаючи ста — двохсот рейсів. Того вечора, змагаючись з Рібейріньйо, Амансіо Леал заплатив п'ятсот рейсів за півдюжини серветок. Це вже було безглуздя, кидання грошей на вітер. Але грошей було так багато, що вони річками лилися вулицями Ільєуса. Дівчата на виданні надихали поглядами закоханих і претендентів на їхню руку; варто було поглянути на їхні обличчя, коли продавався дарунок, що належав їм. Дарунок Ірасемі побив рекорд: таця солодощів була куплена за вісімдесят рейсів. Дав ці гроші Епаміондас, наймолодший компаньйон мануфактурної крамниці «Соарес і брати». Бідолашна Жеруза не мала обранця. Хоча, правда, і подейкували про якогось юнака із Байї, студента п'ятого курсу медичного факультету. Якщо родина Жерузи не призначить першої ціни — дядько Тоніко, дона Олга або хтось

із друзів діда,— її чайний сервіз взагалі не буде продано. Ірасема переможно усміхнулася.

— Скільки за чайний сервіз?

— Десять рейсів,— гукнув Тоніко.

П'ятнадцять запропонувала Габріела, поряд з нею вже стояв Насіб, що повернувся з бару. Полковника Амансіо, який міг підняти ціну, вже не було, він пішов у кабаре. На трибуні змореним голосом Арі Санtos повторював:

— П'ятнадцять круїзеро... Хто більше?

— Тисяча рейсів.

— Скільки?! Хто назвав цю суму? Прохання не жартувати.

— Тисяча рейсів,— повторив Мундіньйо Фалкан.

— А! Сенйор Мундіньйо... Звичайно... Сенйорито Жеруза, коли ваша ласка, передайте ваш подарунок сеньйору. Тисяча рейсів, сеньйори, тисяча рейсів! Святий Себастьян буде довічно вдячний сеньйору Мундіньйо. Як відомо, ці гроші призначаються на спорудження церкви на місті старої. Це буде величезна церква! Сенйор Мундіньйо заплатив повністю... Щира вам подяка.

Жеруза взяла коробочку з чашками і передала її експерті. Ошелешені дівчата обговорювали божевільний вчинок Мундіньйо. Що це означало? Цей Мундіньйо, казково заможний, елегантний молодик, бореться не на життя, а на смерть з родиною Бастосів. У цій боротьбі спалювались газети, страждали люди, готувалися замахи. Мундіньйо виступав проти старого Бастоса, виборюючи в нього владу, і довів його до сердечної хвороби. І в той же час віддав тисячу рейсів, два яскравих папірці по п'ятсот рейсів, за півдожини чашок з дешевенької порцеляни — подарунок онуки свого ворога. Він таки божевільний, ну хто ж іще здатний на подібне? Всі вони, і Ірасема, і Діва, тайкома зітхали за ним, багатим, елегантним холостяком, що любить мандрувати, часто буває у Байї і має власний будинок в Ріо... Дівчата знали всі його історії з повіями — Анабелою та іншими жінками, відписаними з Байї і з Півдня... Цих жінок, вродливих і незалежних, бачили інколи під час їхніх прогулянок на узбережжі. Проте флірту з неодруженю дівчиною він ніколи не починає. Він взагалі не звертає уваги на них, в тому числі й на Жерузу. Ex, сенйор Мундіньйо Фалкан, такий заможний і елегантний!

— Сервіз не коштує так дорого,— сказала Жеруза.

— Я грішник. А з вашою допомогою я порозуміюся із святим і виклопочу для себе містечко на небі.

Жеруза не змогла утриматися, усміхнулася і запитала:

- Ви підете на новорічний бал?
- Ще не знаю. Я обіцяв зустрічати Новий рік в Ітабуні.

- Там, мабуть, буде весело. А втім, тут теж.
- Бажаю вам доброї розваги і щастя в Новому році.
- Вам також, якщо ми більше не побачимося до Нового року.

Тоніко Бастос стежив за цією розмовою і не розумів Мундіньйо. Тоніко все ще мріяв про мир, який настане в останню мить, сподіався порятувати авторитет Бастосів. Він з усмішкою вклонився Мундіньйо. Експортер відповів і рушив додому.

Напередодні Нового року Мундіньйо приїхав в Ітабуну, посідав з Арістотелесом і був присутній на відкриті ярмарку худоби, що став важливою новацією, яка дала змогу перенести торгівлю бичками зі всього району в муніципалітет Ітабуни. Він виголосив промову, зустрінути аплодисментами, потім сів у машину і повернувся в Ільєус. І не тому, що згадав про Жерузу, а тому, що хотів зустрінути Новий рік з товаришами в клубі «Прогрес». Йому не довелося шкодувати: свято вдалося на диво чудове, говорили, що такий бал можна було побачити лише в Ріо.

Недоладна розкіш, сукні з крепдешину, тафти і оксамиту, сила-силенна коштовностей — все це відшкодовувало нестачу вишуканості і згладжувало провінційний вигляд деяких сенійор, подібно до того, як кредитки в п'ятсот рейсів, що тугими пачками лежали в кишенях полковників, пом'якшували їхню простонародну мову і прямолінійність манер. Але господарями свята була молодь. Деякі молодики прийшли в смокінгах, незважаючи на спеку. В залах дівчата, кокетливо обмахуючись віялами, сміялися і пили прохолоджувальні напої. Шампанське і найкраще вино лилося річками. Зали були зі смаком прикрашені серпантином і паперовими квітами. Свято мало бути таким розкішним, про нього точилося стільки розмов, що навіть Жоан Фулженсіо, затятий ворог танців, з'явився на ньому. І Доктор теж.

Жеруза всміхнулася, коли помітила Мундіньйо Фалкану, що розмовляв із Насібом і Габріелою, яка ледве стояла на ногах — кляті туфлі нестерпно давили їй пальці. Так, її ноги не були створені для цього тісного взуття. Але вона була така вродлива, що найпихатіші дами — навіть дружина доктора Демосфенеса, самозакохана

потвора,— не могли заперечувати того, що мулатка була найвродливішою жінкою на святі.

— Проста, але дуже гарна,— визнавали вони.

Дочка народу розгубилася від галасу і розмов, яких вона не розуміла і не сприймала, від розкошів, які її не вабили, від заздрощів, пихатості й пліток, які її не спокушали. Десь пізніше на вулиці вийдуть волхви з веселими пастушками, з вишитим пррапором. Хід буде зупинятися перед будинками, барами, співатиме пісні, танцюватиме, проситиме дозволу увійти. Двері розчиняться, танці й пісні перейдуть до кімнат, господарі почнуть частувати лікером і солодощами. Тієї новорічної ночі і ночі волхвів понад десять процесій вийшли з Уньану, Конкісти, Острога Змій і Понталу, щоб розважитись на вулицях Ільєуса.

Габріела танцювала з Насібом, з Тоніко, з Арі, з Кащаном. Вона кружляла граційно, але ці танці були їй не до вподоби. Вона любила «коко мешідо», «самба де рода», «машіше емболадо». Або польку під гармошку. Аргентинського танго, вальса, фокстрота вона не любила. Тим більше, коли туфлі так немилосердно тиснути пальці.

Свято було веселим. Сумував лише Жозуе. Із склянкою в руках він стояв, прихилившись до підвіконня, і дивився на вулицю. Із свого вікна Глорія також дивилась на юрбу, що заповнила тротуар і бруківку. Поряд з нею, зморений і сонний, стояв Коріолано. Його веселоші, як любив він повторювати, були в ліжку Глорії. Але Глорія не хотіла лягати; розкішно вдягнена, вона стежила за худорлявим обличчям Жозуе у вікні клубу. Було чути, як стріляють пляшки шампанського. Мундіньйо Фалкан мав великий успіх у дівчат, він танцював із Жерузою, Ірасемою, запросив і Габріелу.

Насіб ходив поміж групами чоловіків, розмовляв. Танцювати він не любив, за увесь вечір лише двічі потоптався в гурті разом з Габріелою. Потім залишив її за столом разом з лагідною дружиною Жоана Фулженсіо. Габріела зняла під столом туфлі і стала ворушити затерплими пальцями. Вона ледве стримувалась, щоб не позіхнути. Підходили жінки, підсідали до них за стіл, заводили розмову і весело сміялися, перекидаючись словами з дружиною Жоана Фулженсіо. Досить зверхньо вони віталися з Габріелою, запитували, як вона живе. Вона сиділа мовчики, не підводячи очей. Тоніко, наче падре, що виконує складний обряд, вів дону Олгі в аргентинському танго. Молодь сміялася, жартувала, танцюючи переважно в другій залі, куди старим вхід було заборонено. Сестра Насіба

та її чоловік танцювали манірно, удаючи, що не помічають Габрієли.

Десь близько одинадцятої, коли на вулиці залишилося мало людей — давно вже зникла й Глорія разом з полковником Коріолано, — зачунала музика кавакіньйо¹ і гітар, флейт і барабанчиків, голоси, що співали кантіги, якими супроводжуються танці рейзадо. Габріела підвела голову. Помилитися вона не могла.

Процесія зупинилася проти клубу «Прогрес», оркестр перестав грati, всi побiгли до вiкон i дверей. Габрiєла поспiшно взула туфлi i однiєю з перших опинилася на тротуарi. Насiб приєднався до неї, його сестра з чоловiком були неподалiк, але, як i ранiше, удавали, що не помiчаютъ Габрiєli i Насiба.

Пастушки несли лiхтарi, а Мikeliна iшла з прaпором. Нiло, колишнiй моряк, iз свистком у ротi, диригував пiснями i танцями. На майданi Сeabra водночас з процесiєю з'явилися персонажi вистави — бугай, вакейро, каапора i бумба-мeу-бой. Почалися танцi. Пастушки спiвали:

Я пастушка-чарiвниця,
I зоря веде мене,
Де печери Вiфлiєма
Сяє свiтло неземне...

Вони не просили дозволу увiйти, бо не наважувались порушити свято багатiй. Ale Плiнiо Араса привiв офiцiантiв з пивом i почastував учасникiв вистави. Бугай трохи перепочив i випив пива. Каапора також.

Вони знову почали танцювати i спiвати. Мikeliна в центрi процесiї, iз прaпором у руках, крутила худючими стегнами, сеньйор Нiло свистiв. Вулиця заповнилась людом, який вийшов з клубу. Юнаки й дiвчата зi смiхом плескали в долонi.

Я пастушка-чарiвниця,
Я гнучкiша юних лоз.
Заколисане пiснями,
В яслах спить дитя Христос.

Габрiєла вже не бачила нiкого, крiм пастушок з lихтарями, Нiло iз свистком i Мikelini iз прaпором. Вона не бачила Насiба, не бачила Тонiко — нiкого навколо. Навiть зовицю iз гордо закопиленим носом. Сеньйор Нiло свиснув, пастушки стали на свої мiсця, бумба-мeу-бой рушив уперед.

¹ Кавакiньйо — маленька чотириструнна гiтара.

**Ніло ще раз свиснув, пастушки затанцювали в нічній
темряві, Мікліна розмахувала прaporом.**

**I пішли пастушки далі —
Прославлять в піснях Христа...**

Вони вирушили співати й танцювати на сусідні вулиці. Раптом Габрієла скинула туфлі, кинулась вперед і ви-хопила прapor із рук Мікліни. Вона закружляла, хитаючи стегнами, затанцювали звільнені від тісного взуття ноги. Процесія рушила вперед, а зовиця вигукнула: «О!» Жеруза побачила, що Насіб мало не плаче, його закам'яніле обличчя виказувало сором і сум. Тоді вона також вибігла на бруківку, взяла ліхтар в однієї пастушки і почала танцювати. Слідом за Жерузою вийшов юнак у смокінгу, за ним інший, Ірасема взяла ліхтаря у Дори. Мундіньйо Фалкан витягнув свистка з зубів Ніло. В танець включився навіть Містер з дружиною. Лагідна дружина Жоана Фулженсіо, життерадісна мати шістьох дітей, теж стала в коло. А потім і інші жінки, і Капітан, і Жозуе.

Всі учасники балу, виявилося, залишили приміщення, всім хотілося розважитись. В кінці процесії йшли сестра Насіба і її чоловік-бакалавр. Попереду йшла Габрієла із прaporом у руці.

**ВІД ДВОРЯНКИ ОФЕНІЗІЙ
ДО ПЛЕБЕЙКИ ГАБРІЄЛИ,
З РІЗНИМИ ПРИГОДАМИ І КРУТИСТВОМ**

Початок року ознаменувався в Ільєусі різними подіями і пригодами, новинами і скандалами. Студенти вирішили перетворити відкриття бібліотеки Комерційної асоціації у веселе свято.

— Молодим кортить потанцювати...— був змушений визнати президент Асоціації Атаулфо.

Проте Капітан, організатор бібліотеки, за допомогою Жоана Фулженсіо, без якого важко було обійтися, побачив у ідеї студентів прекрасну можливість для пропаганди своєї кандидатури на посаду префекта. До речі кажучи, він має рацію, стверджуючи в суперечці з Атаулфо, що молодь бажає не лише розваг. Ця бібліотека була першою в Ільєусі, бо в бібліотеці товариства імені Руя Барбозі висіла лише одна полиця з книжками, причому ле-

жали на ній переважно поезії, тому відкриття нової бібліотеки було значною подією. Це підкresлив у своїй вишуканій промові Сілвіо Рібейро, син Рібейріньйо, другокурсник медичного факультету. Раніше подібні свята у Ільєусі не влаштовувались. Було організовано літературний вечір, у якому взяло участь чимало студентів і такі видатні постаті, як Доктор, Апі Сантос, Жозуе. Виступили також Капітан і Маурісіо: перший як бібліотекар Асоціації, другий як офіційний оратор, і обое — як кандидати в префекти. Але найбільшою новиною було те, що учениці монастирської школи і дівчата з вищого ільєуського світу публічно читали вірші. Декотрі ніяковіючи, інші вільно, з цілковитим спокоєм. Діва, в якої був чистий і приємний голос, заспівала романс. Жеруза виконала на роялі твори Шопена. Було прочитано поезії Білака, Раймундо Коррейї¹, Кастро Алвеса і Теодоро де Кастро, останні оспіували Офенізію. Потім вірші Апі і Жозуе, причому їх читали самі поети. Інспектору коледжу, який щойно повернувся з тривалого відрядження по селах і фазендах Ітабуни, де збирав матеріали для нотаток в одну з газет Ріо-де-Жанейро, ці збори видавались карикатурою. Але ільєусці були в захопленні.

— Чудово! — сказала Кінкіна.

— Приємно тут побувати,— погодилась Флорзінья.

Після концерту, як водилося, почалися танці. На посаду директора бібліотеки товариство виписало з Белмонте поета Сосіженеса Косту, якому належало виявити значний вплив на розвиток культурного життя міста.

Але, кажучи про культуру, про книжки і про вірші Теодоро, присвячені Офенізії, хіба можна не згадати про видання невеличкої брошури, яка була набрана і видрукована Жоакімом у друкарні Жоана Фулженсіо і до якої увійшли окремі розділи із славнозвісної роботи Доктора «Історія родини Авілів і міста Ільєуса»? Брошуре було видано під іншою назвою, бо містила вона лише розділи, що стосувалися Офенізії і її вікопомних взаємин з імператором Педро Другим. Доктор скромно назвав її «Історичне кохання», далі ішов підзаголовок у дужках — «Відгомін давньої полеміки». В брошурі було вісімдесят сторінок, набраних корпусом 7, переповнених науковими твердженнями і гіпотезами і написаних важкою кінськіст-

¹ Р а й м у н д о К о р р е й я — Раймундо да Можа Азеведо Коррейя (1860—1911), поет, один із засновників Бразильської Академії слобідськості.

ською¹ прозою в стилі Камоенса². Романтична історія була викладена у всіх подробицях, причому щедро цитувались різні автори і поезії Теодоро. Ця праця увінчала славою світлу голову відомого ільєусця. Щоправда, в Баїї якийсь критик, без сумніву із заздрощів, оголосив тоненьку книжчину нечитабельною «через її глупоту, що порушувала всі дозволені межі». Але це був зловмисний тип, голодний редакційний пашок, автор ядучих епіграм на баїянських письменників. В противагу йому, із Мундо-Ново, де Аржілеу Палмейра створював четверту сім'ю, цей відомий поет написав у іншу, теж баїянську, газету шість хвалебних сторінок, де оспіував пристрасті Офенізії, «провісниці вільного кохання в Бразілії». Інше цікаве, незважаючи на свій малолітературний характер, спостереження зробив Нью-Гало, розмовляючи в «Папеларіа Модело» з Жоаном Фулженсіо:

— Ви помітили, Жоане, що в брошурі Доктора наша бабуся Офенізія дещо змінила свою зовнішність? Раніше, я це добре пам'ятаю, вона була пласкою і худою, немов чехоня. А тепер вона щось розповніла — гляньте лишень на чотирнадцяту сторінку. Знаєте, на кого вона скожа? На Габрієлу...

Жоан Фулженсіо розсміявся своїм доброзичливим, щирим сміхом:

— Хто ж в Ільєусі не закоханий у Габрієлу? Якби вона була кандидатом у префекти, вона перемогла б і Капітана, і Маурісіо, і навіть їх обох, разом узятих. Всі голосували б за неї...

— Окрім жінок...

— Жінки позбавлені права голосу, куме. Але й деякі з них теж голосували б за неї. У неї є те, чого немає ні в кого. Ви не бачили її під час новорічного свята? Хто потягнув усіх на вулицю танцювати рейзадо? Я гадаю, що Габріела володіє силою, яка допомагає здійснювати революції і робити значні винаходи. Для мене немає більшої неприємності, аніж бачити Габрієлу поміж людьми. Знаєте, про що я тоді думаю? Про чарівну, духмяну квітку, живу квітку серед паперового букета...

Проте в ті дні, коли побачила світ книжка Доктора,

¹ Кінєнтістський напрямок — португальська літературна школа, заснована в XVI сторіччі. На зразках Відродження вона праґнула прищепити інтерес до грецьких і римських класиків.

² Камоенс — Луїс Вас де Камоенс (1524—1580), славетний португальський поет, засновник португальського національного епосу.

Офенізія заступила Габрієлу. На новій хвилі популяреності випливла благородна, замріяна Авіла, закохана в імператорську бороду. Про Офенізію вели розмову за столом в клубі «Прогрес», у якому тепер часто виникали імпровізовані танці і влаштовувались танцювальні вечірки, розмовляли юнаки й дівчата на прогулянках по вечірній набережній, що стали тепер звичайним явищем, говорили в автобусах, у поїздах, в барах, згадували в промовах, поезіях, газетах, навіть у кабаре. Одна іспанка, горбоноса і чорноока, пристрасно закохалася в Мундіньйо Фалкану. Але експортер був зайнятий співачкою — виконавицею народних пісень, яку він привіз із Ріо, куди їздив після Нового року. Якийсь дотепник, помітивши муки іспанки і її пристрасні погляди, нарік її Офенізією. І це ім'я стало немовби її другим ім'ям, вона повезла його з собою, коли виїхала з Ільєуса на алмазні копальні Мінас-Жераіс.

Ця історія трапилась у новому кабаре «Ельдорадо», що відкрилося в січні і склало серйозну конкуренцію «Батаклану» і «Тріанону», бо в «Ельдорадо» естрадних акторів і жінок привозили прямісінько з Ріо. Нове кабаре належало Плініо Арасі, власнику «Золотої горілки», і розмістилося в порту. Відкрилася також лікарня доктора Демосфенеса, освячена єпископом і промовою Маурісіо Каїреса. В операційній залі, куди було занесено Арістотелеса (за збігом обставин йому вдалося минути дону Армінду), першим пацієнтом після офіційного відкриття лікарні був славнозвісний Лойрінью, якого привезли із «Бате-Фундо» з кулею в плечі. Було відкрито також віце-консульство Швеції і в одному приміщені з ним агентство судноплавної компанії з довжелезною і дуже складною назвою. Інколи в барі Насіба можна було бачити височенного, мов жердина, іноземця, що розмовляв з Мундіньйо Фалканом і пив «Кану де Ільєус». Це й був агент шведської компанії і віце-консул. У порту споруджувалось величезне п'ятиповерхове приміщення нового готелю. На шпалтах «Діаріо де Ільєус» студенти виступили із закликом до виборців віддати свої голоси за того кандидата, котрий гарантує, що, зайнявши посаду префекта, збудує муніципальну гімназію, стадіон, притулок для старих і жебраків, прокладе шосейну дорогу до Піранжі. Наступного дня Капітан у тій же газеті узяв зобов'язання виконати названі умови і ще цілу низку інших.

Окрім того, колишній тижневик «Жорнал до Сул» почав виходити щоденно. Щоправда, це тривало недовго, і за кілька місяців він знову почав виходити по-старому.

«Жорнал до Сул» цікавився винятково політичними питаннями і в кожному номері на чім світ стоїть лаяв Мундіньйо Фалкана, Арістотелеса і Капітана. «Діаріо де Ільєус» теж не залишалася в боргу.

Було оголошено про те, що найближчим часом відкриться ресторан Насіба. Майже всі мешканці горішнього поверху вже виїхали. Тільки лотерея «жого до бішо» та два прикажчики залишались в помешканні, оскільки ще не підшукали для себе нічого пристойного. Насіб поспішав. Він уже здійснив через Мундіньйо кілька замовлень у Pio. Божевільний архітектор зробив ескізи залів ресторану. Насіб знову повеселішав. Але це була вже не та безмежна радість перших днів його життя з Габріелою, коли Насіб не боявся, що вона ще покине його. Це не турбувало Насіба й зараз, але він не міг бути до кінця щасливим, доки Габріела не буде поводитись у товаристві, як личить заможній сенійорі. Він уже не скаржився на її байдужість у ліжку. Насіб зараз сам відчутно зморювався: на свята в барі було багато роботи. Насіб уже звик до того, що Габріела любить його, як дружина,— не так бурхливо, спокійніше і ніжніше. От тільки вона, правда пасивно, але продовжує опиратися в питанні спілкування з вищим світом Ільєуса, незважаючи на успіх, якого вона зажила новорічної ночі після відомої історії з процесією. Тоді Насіб думав, що все загинуло, але трапилось диво — всі почали танцювати на вулиці і навіть він сам. А хіба потім, бажаючи зазнайомитись з Габріелою, не прийшли до них з візитом сестра і її чоловік? Чому ж тоді вона ходить по господі, одягнена в якесь лахміття, в хатніх капцях, грається з котом, варить, прибирає, співає свої пісеньки і голосно регоче при чужих людях?

Насіб сподівався, що відкриття ресторану допоможе йому прискорити виховання Габріели. Тоніко дотримувався такої ж думки. Для ресторану він найде кількох помічниць, щоб Габріела була там господинею, давала вказівки і наглядала за готованням приправ. У ресторані вона спілкуватиметься лише з пристойними людьми.

Найбільше Насіба пригнічувало те, що Габріела не хоче найняти покоївку. Будиночок був невеличкий, але все ж завдавав їй чимало клопоту. До того ж вона продовжувала варити для чоловіка і для бару. Служниця-каброша скаржилася, що дона Габріела нічого не дозволяє її робити. Дівчина тільки мила посуд, стежила, аби не википіли каструлі, та різала м'ясо. Але варила, по суті, Габріела — вона не відходила від плити.

Нешастя скілося в таку пообідню годину, коли Насіб насолоджувався цілковитим спокоєм і радів із щойно одержаної звістки про виїзд контори «жого до бішо» в одне з приміщень торговельного центру. Тепер залишається тільки прискорити виїзд прикажчиків. Незабаром пароплавом компанії «Костейра» або «Ллойд» мають прибути замовлення з Ріо. Насіб уже найняв муляра і маляра для ремонту і перебудови горішнього поверху, поділеного перегородками. Він хотів обернути це брудне приміщення в світлу, затишну залу з першокласно обладнаною кухнею, але Габріела і чути не хотіла про металеву плиту. Вона вимагала, щоб плита була великою, цегляною і топилась дровами. Насіб щойно про все домовився з муляром і маляром і раптом на місці злочину впіймав Біко Фіно, який саме цупив гроші з каси. Це не було для Насіба новиною, він уже давно не довіряв йому, та все ж таки араб не стримався і дав йому кілька потиличників:

— Злодюга! Шахрай!

Проте цікаво, що Насібу й на думку не спало вигнати хлопчика з роботи. Він просто вирішив дати йому прочуханки для науки на майбутнє. Але Біко Фіно, розлютувавши, забіг за прилавок і почав вигукувати різні лайки:

— Ти сам злодій! Брудний турок! Розбавляєш вино! Дописуєш до рахунків!

Насіб змушений був ударити Біко ще кілька разів, але все одно звільнити його з роботи наміру в нього не було. Він ухопив Біко за сорочку, підняв і боляче вдарив по обличчю:

— Це тобі наука, щоб не крав більше!

Коли Насіб відпустив Біко, той вибіг з-за прилавка і, розмазуючи слізози по щоках, вигукнув:

— А чому б тобі не побити свою матір або дружину?

— Замовкни, а то я справді відлупцю тебе.

— Спробуй!..— Біко побіг до дверей.— Турок, козел, син повій! Ти б краще за свою жінкою дивився! Роги в тебе ще не болять?

Насіб примірився і скопив хлопчика:

— Ти що плетеш?

Вираз обличчя араба налякав Біко Фіно:

— Нічого, сеньйоре Насібе. Відпустіть мене...

— Ти щось знаєш? Розповідай, бо я з тебе шкуру спущу.

— Мені Шіко Молеза казав...

— Що?

— Що вона з сеньйором Тоніко...

— З Тоніко? Розповідай все і якомога швидше! —

Насіб стиснув Біко з такою силою за руку, що в того тріснула сорочка.

- Щодня, вийшовши з бару, сеньйор Тоніко іде до вас.
- Брешеш, наволоч.
- Це знають усі і кепкують з вас... Відпустіть, сеньйоре Насібе.

Насіб ослабив пальці, Біко Фіно підхопився і побіг. Насіб закляк на місці, нічого не помічаючи, не реагуючи, не здатний ані думати, ані щось чинити. В такому стані його і побачив Шіко Молеза, повернувшись із фабрики льоду.

- Сенйоре Насібе, що трапилось? Сенйоре Насібе...
- Сенйор Насіб плакав.

Завівши Шіко Молезу в кімнату для гри в покер, він примусив його розповісти все і слухав, затуливши обличчя долонями. Шіко назував імена і перерахував подробиці, почавши з того моменту, коли Насіб найняв Габрієлу на невільницькому ринку. Тоніко був останнім, уже після їхнього одружження. Всупереч всьому Насіб не вірив, юму хотілось, щоб почуте виявилося брехнею, він хотів мати докази, він не повірить, доки не побачить на власні очі.

Найстрашнішою була ніч з Габрієлою в тому ж самому ліжкові. Він не міг заснути. Коли Насіб прийшов, Габрієла прокинулась і, усміхнувшись, поцілувала його в губи. З поранених грудей вирвалось:

- Я дуже зморився.

Насіб відвернувся і погасив світло. Улігся на краєчку ліжка і відсторонився від її гарячого тіла. Габрієла спробувала покласти його ногу на своє стегно. Насіб не спав цілісін'ку ніч, ледве стримуючи бажання допитати її, довідатись про все з її вуст і вбити одразу, як це належало зробити кожному порядному ільєусцю. Але хіба після того, як він уб'є Габрієлу, юму полегшає? Насіб глибоко страждав, відчуваючи страшенну порожнечу в душі. Немовби в нього вирвали серце.

Наступного дня Насіб раненько прийшов у бар. Біко Фіно ще не було. Шіко Молеза, відвідуячи погляд від господаря, шастав по кутках. Біля другої дні з'явився випити свій аперитив Тоніко. Він помітив, що Насіб не в настрої.

- Неприємності вдома?
- Та ні, все гаразд.

Рівно через п'ятнадцять хвилин по тому, як вийшов Тоніко, Насіб дістав з шухляди револьвер, заткнув його за

пояс і рушив додому. Трохи згодом стривожений Шіко Молеза сказав Жоану Фулженсіо:

— Сеньйоре Жоане! Сеньйор Насіб пішов убивати до-ну Габрієлу і сеньйора Тоніко Бастоса.

— Що ти верзеш?

Шіко розповів кількома словами про все, і Жоан Фулженсіо кулею вилетів з бару. Ледве він минув церкву, як почув крик дони Армінди. Тоніко мчав по набережній босий, в штанях, з піджаком і сорочкою в руках.

**ПРО ТЕ, ЯК АРАБ НАСІБ ПОРУШИВ
СТАРОВИННИЙ ЗАКОН І ВИЙШОВ З ЧЕСТЮ
ІЗ ШАНОВНОГО БРАТСТВА КОРНЕЛІЯ,
АБО ЯК СЕНЬЙОРА СААД ЗНОВУ СТАЛА ГАБРІЄЛОЮ**

Гола, усміхнена Габріела розпластана на подружньому ложі. Голий, з чорними від пристрасті очима, Тоніко на краю ліжка. Чому не вбив їх Насіб? Хіба не було закону, давнього, суворого, немилосердного? Закону, який беззастережно впроваджувався в життя завжди, коли випадала нагода або виникала необхідність? Образа, завдана ошуканому чоловіку, змивалась тільки кров'ю винуватців. Не минуло ще й року відтоді, як полковник Жезуїнсьо Мендонса здійснив справедливу розплату... Чому ж Насіб не вбив їх? Хіба не вирішив він вчинити саме так, коли вночі лежав на ліжку, коли відчував, як гаряче стегно Габрієлі обпалює його ногу? Хіба він не поклявся вчинити так? Чому ж він не убив? Хіба не взяв він револьвера з шухляди і не заткнув його за пояс? Невже він не хотів зустрічати своїх друзів з високо піднятою головою? І все ж він не зробив цього.

Помиляються ті, хто думають, що він злякався. Він че був боягузом і не раз це доводив. Помиляються ті, хто гадають, що він не встиг. Тоніко стрімголов вискочив у двір, перестрибнув через сусідній паркан, натягнув штани на голе тіло в коридорі шокованої дони Армінди. Але все ж він устиг пролепетати, зайкаючись:

— Не вбивай мене, Насібе! Я просто давав їй делкі поради...

Ображений Насіб і не згадав про револьвер. Він махнув своєю важеною рукою, і Тоніко злетів з ліжка, але миттю підхопився, скопив свої речі із стільця і зник. Насіб мав вдосталь часу, щоб стріляти, і не було жодної можливості промахнутись. Чому ж він не вбив? Чому

замість того, щоб застрелити Габрієлу, він почав лупцювати її, не говорячи ані слова, став мовчкі бити її, залишаючи темно-червоні, майже сині плями на її тілі кольору кориці? Вона теж мовчала, не крикнула, не скликнула, вона плакала мовчкі і покірно зносила побої. Він ще бив її, поки прибіг Жоан Фулженсіо. Габріела накрилась простирадлом. Так, щоб убити їх, Насіб мав достатньо часу.

Помиляються також ті, хто думають, що він не вбив її через надмірну до неї любов. В ту мить Насіб не любив Габрієлу. Але він і не ненавидів її. Він бив її, ні про що не думаючи, немов бажаючи заспокоїтись і помститися за те, що пережив удень, і напередодні увечері, і сьогодні вранці. В душі в нього було порожньо, немов у вазі, з якої викинули квіти, всередині все обірвалося. Серце боліло, немов хтось повільно всаджував у нього кінджал.

Насіб не відчував ані зневисті, ані любові. Лише сам біль.

Він не убив її тому, що не міг. Всі ці жахливі історії, які він розповідав про Сірію, були вигадкою. Побити її до півсмерті він ще міг. І він бив її без жалю, немовби одержуючи борт по старих рахунках. Але вбити він не міг.

Насіб мовчкі підкорився, коли прийшов Жоан Фулженсіо, скопив його за руку і мовив:

— Годі, Насібе! Ходімо зі мною.

На порозі Насіб зупинився і тихо проказав, не обертаючись:

— Я повернуся вночі. Щоб до того часу твого й духу тут не було.

Жоан Фулженсіо повів його до себе. Увійшовши, він подав знак дружині, щоб та залишила їх наодинці. Вони сіли в кімнаті, заставлені книжками, араб обхопив голову долонями і довго мовчав, а потім запитав:

— Що мені робити, Жоане?

— А що ви можете зробити?

— Вийхати з Ільєуса. Більше мені тут не жити.

— Чому? Не розумію.

— Мені наставили роги. Я не можу тут залишатись.

— Ви справді хочете її покинути?

— А ви хіба не чули, що я сказав? Навіщо ж ви мене перепитуєте? Якщо я не вбив її, то ви гадаєте, що я зможу жити з нею далі? Знаєте, чому я її не вбив? Я ніколи не вмів убивати... Навіть курку... Навіть теля... Я не зміг убити навіть нікчемного черв'яка.

— Як на мене, то ви вчинили правильно, вбивати з рев-

нощів — це вандалізм. Липе в Ільєусі так чинять, та ще дикуни. Ви зробили правильно.

— Я вийду з Ільєуса...

Дружина Жоана Фулженсіо стала на порозі вітальні і промовила:

— Жоане, там тебе питаютъ. Сенйоре Насібе, дозвольте, я принесу вам кави.

Жоан Фулженсіо трохи затримався, але Насіб і не доторкнувся до кави. Він був приголомшений, він не відчував ні голоду, ні спраги, лише страждання. Жоан увійшов, пошукав книжку на полиці й сказав:

— Я за хвилину повернусь.

Коли він прийшов, Насіб сидів у тій же позі з порожнім поглядом. Жоан сів поруч і поклав йому руку на коліно:

— Як на мене, то, залишивши Ільєус, ви вчините дурість!

— Але хіба ж я можу зробити інакше? Адже мене замісють.

— Ніхто з вас не сміятиметься.

— Ви не будете, бо ви маєте щирість, а інші?..

— Скажіть, Насібе: якби вона не була вашою дружиною, а просто утриманкою, ви б не надавали подібному випадку особливого значення? Не намагались би виїхати з міста?

Насіб замислився.

— Вона була для мене усім. Тому я і одружився з нею. Пригадуєте?

— Пригадую. Я навіть попереджуваю вас.

— Мене?

— Згадайте. Я вам сказав: є квіти, які в'януть, коли їх зірвати і поставити у вазу.

Так, але він ніколи раніше не згадував про це і тоді не звернув уваги на попередження Жоана. Тепер він уже забагнув. Габріела не створена для вази, для сім'ї, для чоловіка.

— А коли б вона була вашою коханкою,— наполягав Жоан,— ви б не пойшли з Ільєуса? Я не говорю про страждання, адже ми страждаємо тому, що любимо, а не тому, що одружені. Але саме тому, що ми одружені, ми вбиваємо, залишаємо місто.

— Але коли б вона була моєю утриманкою, ніхто б не сміявся з мене. Просто я побив її, і все. І вам це відомо так само, як і мені.

— Повірте, ви не маєте ніяких підстав для того, щоб

залишати місто. Перед законом Габріела завжди була тільки вашою коханкою.

— Я одружився з нею, за всіма правилами оформив шлюб у судді. Ви ж самі були при тому присутні.

Жоан Фулженсіо розгорнув книгу, яку тримав до цього в руках.

— Це цивільний кодекс. Послухайте, що сказано в статті двісті дев'ятнадцятій, параграф перший, розділ шостий, книжка перша. Родинне право, розділ про шлюб. Я вам зачитаю те, що стосується розторгнення шлюбу. Погляньте: тут пишеться, що шлюб розривається, коли виявляється суттєва помилка в особі одного із подружжя.

Насіб слухав без особливої цікавості, він на цьому мало розумівся.

— Ваш шлюб недійсний, Насібе, і може бути анульований. Варто вам забажати, і ви не лише станете вільним, а вийде так, буцімто ви ніколи і не одружувались і все це був звичайний зв'язок.

— Як це так? Поясніть, ради бога,— зацікавився араб.

— Ось послухайте,— Жоан почав читати.— «Суттєвою вважається така помилка в особі одного з подружжя, яка стосується тотожності особи, честі, порядності, причому помилка ця, ставши згодом відомою, робить подальше співжиття для ощуканого члена родини неможливим». Я пригадую, що, коли ви повідомили мені про ваше весілля, то прина гідно сказали, буцімто вона не знає ані свого прізвища, ані дати народження.

— Так, вона нічого цього не знала...

— І Тоніко запропонував свої послуги, аби влаштувати її необхідні документи.

— Він сфабрикував всі документи у своїй нотаріальній конторі.

— Так ось... Ваш шлюб недійсний, оскільки трапилася суттєва помилка в особі. Я подумав про це, коли ми прийшли до мене. Потім завітав Езекієл, у нього була справа до мене. Я скористався з нагоди і порадився з ним. Виявилось, що я маю рацію. Вам слід лише довести, що документи фальшиві, тоді ви вільні, немовби і не було ніякого одружження, а ваші стосунки були звичайним зв'язком.

— А як я це доведу?

— Треба поговорити з Тоніко і суддею.

— Я ніколи більше не розмовлятиму з цим типом.

— Дозвольте, я зроблю це? Тобто зайдусь переговорами. Езекієл візьме на себе юридичну частину справи, з вашого дозволу. Він запропонував свої послуги.

— То він уже знає про все?
— Хай це вас не тривожить. Отже, ви не заперечуєте, щоб я зайнявся цією справою?
— Я не знаю, як вам і дякувати.
— Тоді до скорого побачення. Залишайтесь поки що в мене, почитайте що-небудь.— Жоан поплескав араба по плечу.— Або поплачте, коли кортить. В цьому немає нічого поганого.

— Я піду з вами.
— Ні, сеньйоре. Куди ви підете? Залишайтесь і чекайте тут. Я незабаром повернусь.

Але справа виявилася не такою простою, як передбачав Жоан Фулженсіо. Перш за все слід було домовитись з Езекієлом, який відмовився розмовляти з Тоніко, і розв'язати справу по-дружньому.

— Я хочу загнати цю потвору до в'язниці і доб'юся, щоб його звільнили за видачу фальшивих документів. Він, його брат і батько поширюють про мене різні безглазі чутки, тож йому доведеться залишити Ільєус; я так цього не пробачу...

Жоан Фулженсіо нарешті переконав Езекіела. Вони пішли разом до нотаріальної контори. Тоніко був ще блідий, очі його бігали, усмішка була вимушену, жарти недоречними:

— Якби я не встиг утекти, турок пронизав би мене рогами... Він, сатана, не на жарт налякав мене...

— Насіб — мій клієнт, і я прошу ставитись до нього з повагою,— холодно кинув Езекієл.

Вони обміркували справу. Спершу Тоніко і слухати не хотів їхніх пропозицій. Це не привід для анулювання шлюбу, заявив він. Документи, хоча і фальшиві, були визнані за дійсні. Насіб був одружений п'ять місяців і нікому не скаржився. А потім, як це він, Тоніко, прилюдно може визнати, що виготовував фальшиві документи? Минули часи старого Сегісмундо, який торгував свідоцтвами про народження і актами реєстрації земельних ділянок. Езекієл стенув плечима і вигукнув, звертаючись до Жоана Фулженсіо:

— А я вам що казав?
— Це можна уладнати, Тоніко,— почав Жоан Фулженсіо.— Ми порадимося із суддею. Знайдемо шлях, щоб вийти із становища і в той же час не піддати все, що сталося, розголосові. В усякому разі, зробимо так, аби ви не фігурували головним винуватцем. Можна буде довести, що ви вчинили це без злого наміру і були обдурені

Габрієлою. Вигадайте яку-небудь історію. Зрештою, все, що носить назву ільєуської цивілізації, було створено на підставі фальшивих паперів.

Але Тоніко далі опирався. Він не хотів втрутатися в цю історію.

— Ви — головна дійова особа в ній, мій любий,— сказав Езекіел.— Застряли по самі вуха. Вибирайте: або ви згоджуєтесь і йдете з нами до судді, щоб уладнати справу швидко і по-дружньому, або сьогодні ж я, від імені Насіба, розпочинаю судову справу про розрив шлюбу через суттєву помилку стосовно особи Габрієли, яка трапилась внаслідок подання нею документів, сфабрикованих вами, з метою видати заміж свою коханку, милостями якої ви користувалися і потім. Ви вирішили видати її за чесну, порядну людину, другом якої вас вважали. Ви входите в справу одразу крізь двоє дверей: крізь двері підробки паперів і крізь двері адюльтера. І в обох випадках ви діяли, заздалегідь продумавши ситуацію. Гарненька буде справа!

Тоніко майже втратив можливість говорити:

— Постривайте, Езекієле, ви що ж, маєте намір знищити мене?

Втрутився Жоан Фулженсіо:

— А що скаже дона Олга? І ваш батько, полковник Раміро? Ви подумали про це? Він не знese такої ганьби, помре від сорому, і ви будете винуватцем його смерті. Я попереджаю вас тому, що не хочу, аби це трапилося.

— Чого я вліз у цю справу? Боже мій праведний! Я лише хотів допомогти і оформив їй папери. Тоді в мене ще нічого з нею не було...

— Ходімо з нами до судді, це найрозумніше. В іншому випадку — я чесно вас попереджую — вся ця історія з'явиться завтра на сторінках «Діаріо де Ільєус». І зважте, що ви там будете подані в найжалюгіднішому вигляді. Стаття написали ми з Жоаном.

— Але ж, Жоане, ми завжди були друзями...

— Це так. Проте ви обдурили Насіба. Якби Габрієла була дружиною іншого, я нащав би на це. Але я його друг, а також друг Габрієли. Ви ошукали обох. Так от, або ви погоджуєтесь, або я ославлю вас, поставлю в дурне і смішне становище! При сучасній політичній ситуації ви не зможете більше жити в Ільєусі.

Вся зверхність Тоніко зникла. Загроза скандалу нагнала на нього жах. Його гнітив страх, що дона Олга і батько дізнаються про все. Звичайно, краще витримати при-

ниження, сходити до судді і розповісти про підробку паперів.

— Я зроблю все, що ви хочете. Але ради всевишнього, давайте зробимо все якнайтихіше. Адже ми, зрештою, друзі.

Судді історія здалась досить цікавою.

— Отже, ви, сеньйоре Тоніко, були другом араба, а поза його спиною наставляли йому роги? Я теж був зацікавився Габріелою, але після того, як вона вийшла заміж, я перестав навіть думати про неї. Заміжніх жінок я шаную.

Дещо неооче, як і Езекієл, суддя згодився оформити розрив шлюбу без шуму, не починаючи справи проти Тоніко, який матиме вигляд чесного і порядного нотаря, обдуреного Габріелою. Внаслідок цього він фігуруватиме в справі, як жертва її хитрощів. Суддя не симпатизував Тоніко, підозрюючи, що галантний нотар разом із Пруденсією, його коханкою, з якою він прожив майже два роки, прикрасив рогами і його чоло. Насіб же йому подобався, і суддя щиро хотів йому допомогти. Коли вони виходили, він запитав:

— А як же Габріела? Що вона тепер робитиме? Вільна, не зв'язана ніякими умовностями. Коли б я не влаштувався так добре... До речі, вона ж має прийти поговорити зі мною. Зараз усе залежить від неї. Тому що, коли вона згодиться...

Жоан Фулженсіо, перш ніж повернутися додому, пішов до Габріели. Їй дала притулок дона Армінда. Габріела була згодна на все, нічого не вимагала, не скаржилася на побої і навіть хвалила Насіба:

— Сеньйор Насіб такий добрий... Я не хотіла образити сеньйора Насіба.

Таким чином, внаслідок процесу про розрив шлюбу, який від подання заяви до постанови суду провадився най-прискоренішими темпами, араб Насіб знову виявився холостяком, парубком. Він був одруженим, насправді не будучи одруженим; він потрапив у члени братства святого Корнелія, насправді не ставши рогоносцем; а шановне товариство чоловіків, що примирилися із зрадами жінок, пошилося в дурні.

А сеньйора Саад знову стала Габріелою.

КОХАННЯ ГАБРІЕЛИ

В «Папеларія Модело» гаряче обговорювали цю подію. Нью-Гало оголосив:

— Це геніальне розв'язання проблеми. Але хто б міг подумати, що Насіб геній? Він мені й раніше подобався, а тепер я симпатизую йому ще більше. Нарешті в Ільєусі з'явилася цивілізована людина.

Капітан запитав:

— Як ви, Жоане, пояснюєте поведінку Габрієли? Виходячи з ваших розповідей, вона справді кохала Насіба. Любила і продовжує любити. Ви кажете, що розрив вона переживає значно болючіше, аніж він, і той факт, що вона обдарувала його рогами, ще нічого не означає? Але ж де логіка? Коли вона його любила, то навіщо обдурювала? Як ви можете роз tłumачити все це?

Жоан Фулженсіо поглянув на гамірливу вулицю, побачив сестер Дос Рейс, закутаних в мантильї, і усміхнувся:

— Навіщо? Я нічого не збираюсь пояснювати. Ні пояснювати, ні визначати. Неможливо визначити вчинки Габрієли і пояснити порухи її душі.

— Гарне тіло, а душа мов у пташки. Та й чи є в неї душа? — мовив Жозуе, думаючи про Глорію.

— Можливо, у неї душа дитини.— Капітан хотів зrozуміти Габрієлу.

— Як у дитини? Можливо. Але не пташина, Жозуе. Це дурниці. Габрієла — лагідна, щира, чиста. Можна перевраховувати її позитивні якості і недоліки, пояснити їх неможливо. Вона робить те, що її подобається, і відкидає те, що її не до смаку. Я не хочу пояснювати її вчинки. Для мене досить бачити її, знати, що вона живе.

В будинку дони Армінди, зігнувшись над шитвом, уся в синцях від кулаків Насіба, роздумувала Габрієла. Вранці, до приходу каброші, вона перестрибнула через паркан, увійшла в дім Насіба, підмела і прибрала кімнати. Який він гарний. Він побив її, він дуже розгнівався, але винна вона — навіщо вона згодилася вийти за нього заміж? Щоб гуляти з ним разом вулицями з обручкою на пальці? А може, через страх втратити його, через страх, що прийде день, коли він одружиться з іншою і вижене її, Габрієлу. Так, мабуть, через це. Вона погано зробила. Треба було їй не погоджуватись. Адже раніше все було так весело.

В гніві Насіб побив її, а міг навіть убити. Заміжня жінка, що ошукує чоловіка, заслуговує лише на смерть. Всі говорили про це, і дона Армінда казала, і суддя підтверджив,

що це так. Вона заслуговувала смерті. Але Насіб був добрим. Він лише побив її і прогнав з дому. Потім суддя запитав її, чи не заперечуватиме вона проти розторгнення шлюбу, якщо вийде так, що вона мовби і не була заміжньою. Він попередив, що тоді вона не зможе претендувати ні на бар, ні на гроші в банку, ні на будинок на схилі пагорба. Все залежить від неї. Якщо вона не згодиться, то справа довго ще розгляdatиметься в суді і невідомо, чим все закінчиться. Коли ж вона згодиться... Але ж вона нічого іншого не бажала. Суддя ще раз пояснив: буде так, немов вона ніколи не була одруженю. А кращого й бажати годі. Тому що тоді не буде причини для страждань і образ Насіба. На побої їй начхати... Навіть коли б він убив її, вона померла б спокійно — адже правда була на його боці. Але Габріелу засмучувало те, що він вигнав її з дому, що вона не може бачитись з ним, усміхатись до нього, відчувати його важку ногу на своєму стегні, його руки на своєму тілі. Груди Насіба — наче подушка. Вона любила засинати, уткнувшись обличчям у ці широкі волохаті груди. Вона любила готувати для нього їжу, слухати, як він хвалить її смачні страви. Ось тільки туфлі її не подобались і ще не подобалось ходити в гості до заможних знайомих, не до смаку були і нудні свята, дорогі сукні, справжні коштовності, за які платилися шалені гроші. Все це їй не подобалось. Але вона любила Насіба, будинок на схилі, двір з гуявою, кухню і вітальню, ліжко в спальні.

Суддя їй сказав: ще кілька днів — і вона вже не буде заміжньою, немовби й не була ніколи. Ніколи не була. Дивина! Це був той самий суддя, що вінчав їх, той, що хотів найняти для неї будинок. Тепер він і не згадує про це... А воно їй і ні до чого: адже він такий старий, нікчемний. Хоч і лагідний. Якщо вона знову буде незаміжньою, немов ніколи нічого раніше і не сталося, то чому б їй не повернутись в будинок Насіба, в свою кімнатку, щоб знову варити, прати, прибирати?

Дона Армінда каже, що ніколи більше сеньйор Насіб не гляне в її бік, не привітається, не заговорить. Але чому? Адже ж вони не будуть більше одружені і взагалі вийде так, буцімто вони ніколи й не були зв'язані шлюбними узами. Суддя сказав, що треба почекати ще кілька днів. Вона задумалась: тепер вона, мабуть, зможе повернутися до сеньйора Насіба. Вона не хотіла його образити, не хотіла завдати прикроців. Але вона образила його тому, що була заміжньою, і завдала прикроців тим, що вона, дружина Насіба, вляглася з іншим на його постелі.

Якось вона помітила, що він її ревнує. Це було смішно. З того часу вона почала поводитись обережніше, тому що не хотіла, аби він страждав. Яка дивна і цілком незлагнена річ — страждання чоловіків від того, що жінка, з якою вони сплять, лягає з іншим? Вона не могла цього зрозуміти. Якщо сеньйорові Насібу хочеться, будь ласка, хай бавиться з іншою і засинає в її обіймах. Габріела знала, що Тоніко спав з іншими, дона Армінда розповідала, скільки в нього коханок — всіх і не перерахувати. Але коли їй, Габріелі, приємно лежати з ним і бавитись, то хіба вона може вимагати, аби в нього більше не було жінок? Вона цього не розуміла. Їй подобалося спати в чоловічих обіймах. Але не в будь-чиїх. Чоловіки мали бути вродливі, як Клементе, Тоніко, Ніло, Бебіньйо і, ох, як Насіб. Якщо юнак чи молодик прагне її, дивиться на неї благальними очима, якщо він усміхається до неї і підморгує їй, то чому вона має відмовити, чому має казати ні? Коли вони обоє — і він, і вона — хочуть того ж? Вона не знала чому. Те, що сеньйор Насіб, її чоловік, розлютився, це вона розуміла. Є закон, котрий не дозволяє дружині зраджувати. Лише чоловіку дозволяється, а жінці ні. Вона знала про це, але не могла втриматись. Коли в неї пробуджувалась пристрасть, вона поступалася, навіть не задумуючись над наслідками. Вона намагалася не образити Насіба, не завдати йому болю. Та вона і в гадці не мала, що зможе так його образити і завдати таких прикрощів. За кілька днів шлюб буде розірвано, вона не буде дружиною, та вона ж нею і не була. Чого ж Насібу гніватись на неї?

Дещо їй подобалось, і навіть дуже. Вона любила ранкове сонце, коли ще не наставала спека. Прохолодну воду, пляж, пісок і море. Цирк, луна-парк. І кіно. Гуяви і пітангу. Квіти, тварин. Любила готувати їсти, ходити вулицями, сміятись і розмовляти. Чванливих сеньйор вона не любила. Але найбільше їй подобались вродливі молодики і подобалось спати в їхніх обіймах. Це вона любила. Любила вона й Насіба, але іншою любов'ю. Не лише тому, що в ліжку вона цілуvalа його, зітхала, вмирала і народжувалась знову, а також тому, що спала, поклавши голову йому на груди, і бачила уві сні сонце, хитрого кота, пісок на пляжі, місяць на небі, страву, яку має приготувати, і відчувала на своєму стегні важку ногу Насіба.

Вона його дуже любила, але ще більше страждала від того, що він зараз не з нею, вона крадькома стежила з-за дверей, щоб побачити його, коли він повертається додому. Їй так кортіло бути знову з ним, покласти йому на груди

свою вродливу голівку, почути його ніжні слова, його голос, що шепоче міле, чужинське: «Біє!»

Адже все це сталося лише тому, що він заскочив її в тумить, коли вона, лежачи в постелі, усміхалася Тоніко. Неваже це так обурило його? Чи ж варто страждати через те, що вона лежала з іншим? Її від цього не поменшало, вона не змінилась і, як раніше, любить його над усе у світі. Так, над усе в світі! Мабуть, немає в світі жінки, чи то сестри, чи дочки, чи матері, або коханки, чи дружини, яка любила б так, як вона любить сеньйора Насіба. Чи ж варто було затівати таку веремію лише через те, що вона розважилася трохи з іншим? Адже вона не стала любити його менше, бажати його менше і менше страждати від розлуки? Дона Армінда заприсягалась, що сеньйор Насіб ніколи не повернеться і Габріела ніколи його не обніме. Ой, яка б вона була рада хоч варити для нього. Де він харчуватиметься? І хто тепер готовуватиме солодощі й закуски для бару? А ресторан, який має відкритися незабаром? Так, вона була б рада хоч варити для нього.

Ій так хотілося побачити усмішку на його доброму, вродливому обличчі. Щоб він усміхнувся до неї, обняв, назвав «Біє», полоскотав вусами її духмяну потилицю. Немає в світі жінки, яка так би любила, так би зітхала за своїм коханим, як зітхас за Насібом Габріела, помираючи від кохання.

В «Папеларія Модело» тривала суперечка:

— Вірність — найкращий доказ кохання,— сказав Нью-Гало.

— Це єдиний засіб, за допомогою якого можна визнати його силу,— підтримав Капітан.

— Любов не вимагає доказів і визначенень. Вона, як Габріела, існує — і все...— сказав Жоан Фулженсіо.— Якщо не вдається збагнути або пояснити якесь явище, це не означає, що його слід неодмінно заперечити. Мені нічого не відомо про зорі, але я їх бачу на вечірньому прузі, вони окраса ночі.

ПРО ДИВОВИЖНЕ ЖИТТЯ

Це була перша ніч без Габріели: самотність, болючі спогади. Не було її усмішки, але було докучливе приниження і тверда впевненість, що це не марення, що трапилось те неймовірне, чого він навіть уявити не міг. Порожня без Габріели господа наповнилася спогадами і страждан-

нями. Перед очима Насіба стояв Тоніко, такий, як тоді, на краю ліжка. Лютощі, смуток, свідомість того, що всьому настав кінець, що її немає, що вона належить іншому і ніколи вже не належатиме йому, заполонили душу Насіба. Виснажлива, немилосердна ніч, немов земля всією своєю вагою лягла на його плечі, ніч, кінець якої був такий же віддалений, як кінець світу. Цьому ніколи не буде кінця. Цьому немилосердному болю, цій порожнечі, небажанню братися за будь-яку роботу і навіть жити. Очі без сліз, груди, пронизані кінджалом. Насіб присів на край ліжка, не в змозі заснути. Більше він не засне цієї ночі, котра щойно почалася і триватиме все життя. Від Габрієли залишилися пахощі гвоздики, якими була переповнена кімната. Ці пахощі лоскочуть ніздрі. Він не міг дивитись на ліжко, бо бачив на ньому голу Габріелу,— її високі груди, округлі, оксамитові стегна, пружний живіт. На її тілі, кольору кориці — на плечах, на грудях,— губи Насіба залишали сині плями. День закінчився назавжди, а ця ніч в його душі триватиме все життя; його вуса назавжди обвисли, гірка зморшка зачайлась біля губів, які ніколи більше не усміхнуться! Але за кілька днів він усе ж таки усміхнувся, почувши, як Нью-Гало на всі заставки лається у барі «Везувій». Важкими були перші тижні. Безмежно порожні, коли щомить давалася взнаки її відсутність. Всі речі, всі люди нагадували йому про неї. Він дивився на стойку бару — вона стояла там з квіткою в косах. Він дивився на церкву і бачив, як вона заходить туди в хатніх капцях. Він дивився на Туїску і бачив її в танцях. Приходив Доктор, розповідав про Офенізію, а Насібові здавалось, що він розповідає про Габріелу. Грали в шашки Капітан і Феліпе, а в барі дзвенів її кришталевий сміх. Вдома було ще гірше — Насіб бачив її скрізь: ось вона порається біля плити, ось умостилася на осонні біля порога, надкущує плід гуяви, тулить до обличчя вусату котячу морду, показує в усмішці золотий зуб, чекає його у своїй кімнатці, заповнений місячним світлом. Він ще не усвідомив однієї особливості цих спогадів, що тижнями чатували на нього в барі, на вулиці, вдома: він ніколи не згадував про це в час їхнього подружнього життя (або зв'язку; адже він пояснював усім, що поміж ними був звичайний зв'язок). Тепер він згадував лише колишню Габріелу, Габріелу-куховарку, і спогади ці примушували його страждати, але все ж були вононі приемними. А втім, вони ятили його душу, його чоловіче самолюбство (вони не могли поранити його подружнє самолюбство, оскільки дружиною його вона не була), коли

він уявляв її в обіймах іншого. Важкими і немилосердними були ці перші тижні, всередині в нього все вмерло. З дому в бар, з бару в дім. Інколи він заходив погомоніти до Жоана Фулженсіо, послухати новини.

Якось друзі мало не силоміць затягнули його в кабаре. Насіб чимало хильнув, навіть занадто. Але він мав надлюдську витривалість і тому залишався тверезим. Наступного дня він знову пішов у кабаре. Познайомився з Розаліндою, блондинкою з Rio, що була цілковитою противлежністю Габрієлі. Він почав воскресати і поступово забувати про неї. Найважче, виявилось, спати з іншою жінкою. Він бачив тільки Габрієлу: вона усміхається, простягає до нього руки, підсовує стегно під його ногу, кладе голову йому на груди. В жодної не було її смаку, її пахощів, її тепла, пристрасті, котра убивала і від якої сама вона помирала. Але й це стало потроху минати. Розалінда нагадувала йому майстерну в коханні Різолету. Тепер він приходив до неї щовечора, за винятком тих днів, коли вона спала з полковником Мануелом дас Онсасом, котрий оплачував її кімнату і харчування в закладі Марії Машадан. Якось увечері не вистачило партнера в компанії, що зібралася зіграти в покер. Насіб сів грati і грав дощіна. Потім він підсідав до столиків, розмовляв з друзями, грав у шашки і кості, обговорював новини, сперечався про політику, сміявся з анекdotів і сам їх розповідав. Розповідав, що на землі його батьків траплялися історії ще складніші від ільєуських, ще страшніші. Він уже потроху звикав до нового свого становища, Габріела не ввижалася йому всюди, він міг спокійно спати в ліжку, котре ще зберігало пахощі гвоздики. Ніколи раніше його не запрошували так часто на сніданки, обіди, вечери до Машадан, на вечірки з жінками в кокосових гаях Понталу. Здавалось, його полюбили ще більше і ще більше почали шанувати.

Він ніколи й гадки не мав, що так станеться. Адже ж було порушене звичаї. Замість того, щоб її вбити, він дав можливість зрадниці уникнути покари. Замість того, аби вистрілити в Тоніко, задоволившися ляпасом. Коли це трапилося, він вирішив, що відтепер життя його перетвориться на пекло. Хіба не був покараний власним сумлінням доктор Фелісміно? Хіба не перестали вітатися до нього? Не дали йому прізвисько Мерин? Не примусили залишити Ільєус? А все тому, що він не застрелив дружину й коханця і не виконав ільєуського закону. Правда, він, Насіб, порвав шлюб з Габріелою, закреслив теперішнє

і майбутнє. Але він ніколи не думав, що його зрозуміють, з ним згодяться. Йому вже марився порожній, без жодного відвідувача, бар, він уявляв, як друзі не подають йому руки, бачив, як усі глупливо посміхаються, вітають Тоніко, поплескують того по спині і кепкують з нього, Насіба.

Нічого такого не трапилося. Навпаки, з ним ніхто не зачинав розмови на цю тему, а коли хто й згадував одним-двома словами, то вихвалили його хитрість, спритність, кмітливість, з якими він виплутався із сутужного становища. Так, всі сміялись і кепкували, але не з Насіба, а з Тоніко, висміювали нотаря і віддавали належне мудрості араба. Тоніко перебазувався в «Золоту горілку», щоб випивати там свій гіркий аперитив. Тому навіть Плінію Араса мав змогу кепкувати з того, як його обдурив Насіб. А щодо ляпаса, так той був прокоментований і прозою, і поетичним словом! Жозуе присвятив йому епіграму. Але про Габрієлу не мовилося й слова. Ні поганого, ні гарного — немовби про неї не варто було говорити, немовби її не існувало зовсім. Голосу проти неї ніхто не подав, а були й такі, що взяли її бік. Зрештою, дівчина-утриманка має якесь право на розвагу. Адже фактично вона була неодружененою, тому її провина її була незначною.

Габріела жила в доні Армінди. Насіб не захотів її більше бачити. Від акушерки він дізнався, що Габріела шиє для розквітаючого ательє Дори. А від інших — що її закидали подарунками, записками, листами, візитними картками. Плінію Араса звелів переказати Габріелі, що призначає їй чималу платню. Мануел дас Онсас і Рібейріньйо знову згадали минуле. Суддя мав намір розійтися з своєю утриманкою і найняти будинок для Габріели. Стало відомо, що навіть араб Малуф, такий з виду серйозний громадянин, виявився в числі претендентів. Але дивина — жодна пропозиція не спокусила Габріелоу. Ані дім, ні рахунок у крамниці, ні плантації, ні гроші. Вона шила для ательє Дори.

Розрив з Габріелою відчутно похитнув справи бару. Каброша готовала погано. Закуски і солодощі знову довелося купувати в сестер Дос Рейс, а це влітalo в копійку. До того ж сестри не крилися ні перед ким, що роблять це з великого співчуття до Насіба. Не знайшов він куховарки і для ресторану, а виписав її аж із Сержіпе, але вона ще не прибула звідти. Насіб найняв нового офіціанта, хлопчака на ім'я Валтер, котрий ще ніде раніше не працював і не вмів обслуговувати відвідувачів. Справи Насіба захитались.

Що ж стосується ресторану, то Насіб мало не послав його до дідька. Якийсь час він був байдужий не лише до ресторану, але й до бару. Прикажчики звільнили горішній поверх, коли Насіб перебував ще на першому щаблі відчаю, коли спогади про Габріелу були єдиною реальністю, що заповнювали його порожні дні. Але коли минув місяць після того, як виїхали прикажчики, Малуф надіслав Насібу квитанцію на орендну плату. Насіб сплатив гроші і мимоволі змушений був подумати про ресторан. Та все ж він зволікав із його відкриттям. Одного разу Мундіньйо прислав Насібу записку із запрошенням зайти до нього в контору. Експортер, якого вже давненько не видно було в барі, оскільки він, готовуючись до виборів, їздив по провінції, прийняв араба по-дружньому. Якось Насіб зустрівся з ним у кабаре, але вони ледве перемовились кількома словами, бо Мундіньйо танцював.

— Як життя, Насібе? Бадьоро, як і раніше?

— Живемо потихеньку;— і, щоб попередити неприємні запитання, додав: — Ви ж, очевидно, знаєте, що зі мною трапилось? Тепер я знову парубкую.

— Так, мені розказували. Ви вчинили розумно, як справжній европеєць — лондонець або парижанин.— Мундіньйо дивився на Насіба з симпатією.— Але, скажіть, це, звичайно, залишиться між нами: серце трохи поболює?

Насіб насторожився. Чому він питав про це?

— Я знаю, як це буває,— вів далі Мундіньйо.— Адже зі мною трапився, не скажу, що подібний, але чимось схожий випадок. Через нього я і приїхав у Ільєус. Поступово рана зарубцьовується. Та час від часу все одно нагадує про себе. Особливо, коли на дощ збирається, чи не так?

Заспокоєний Насіб згодився. Звичайно, історія, що трапилася з Мундіньйо Фалканом, чимось нагадує його історію. Любима жінка зрадила його. Але хіба вони теж розучились? Насіб мало не запитав про це, відчувши себе у достойному товаристві.

— Так ось, мій любий, я хочу поговорити з вами про ресторан. Час би вже його відкрити. Правда, обладнання, замовлене в Ріо, ще не прибуло, але воно вже в дорозі, його навантажили на пароплав «Іта». Я не хотів турбувати вас з цього приводу раніше — вам було не до цього, але минуло вже біля двох місяців з того часу, як останні мешканці виїхали з другого поверху. Настав час подумати про справу. Чи ви вже відмовились від своєї ідеї?

— Ні, сеньйоре. Звідки ви взяли? Спершу мені справді

важко було думати про будь-що. Але тепер все вже мінуло.

— От і добре, тоді ми зможемо діяти далі: почнемо опоряджувати залу, одержимо обладнання з Ріо. Слід подумати, чи не зможемо ми відкрити ресторан десь на початку квітня.

— Можете бути спокійні, відкриємо.

Повернувшись в бар, Насіб послав по муляра, маляра і електромонтера. Він обговорив з ними плани переобладнання і знову збадьорився, коли подумав про майбутні прибутки. Якщо все йтиме по плану, то не пізніше, як через рік, він зможе купити плантацію какао, про котру так давно вже мріє.

У всій цій історії лише сестра Насіба і її чоловік поводили себе недостойно. Вони прибули в Ільєус, ледве почувши про те, що сталося. Сестра в'ідливо запитала:

— Ну, а я хіба не казала тобі?

У її чоловіка з відзнакою бакалавра був такий вираз обличчя, немов йому не давав спокою живіт. Вони на всі заставки шпетили Габрієлу і співчували Насібу. Насіб мовчав, ледь стримуючись, аби не вигнати їх із дому.

Сестра перенишпорила в шафах, передивилася усі сукні, туфлі, білизну, спідниці, шалі. Деякі сукні Габріела так і не встигла одягнути. Сестра вигукувала:

— Вона зовсім нова і наче на мене пошита!

Насіб бурмотів:

— Залиш. Не чіпай цих речей.

— Що, знову? — розсердилася сеньйора Саад де Кастро. — Її речі святі, чи як?

Потім вони поїхали в Агуа-Прету. Скнарість сестри нагадала Насібові про те, що він немало грошей витратив на сукні, туфлі, коштовності. Коштовності можна було віднести туди, де він їх купував, і повернути гроші з незначною втратою, сукні продати в дядьковій крамниці разом з двома парами новісіньких туфель. Це він має зробити. А втім, на якийсь час Насіб забув про це і навіть не наблизився до шаф.

Проте наступного дня після розмови з Мундіньйо він поклав коштовності в кишеню піджака, запакував у два згортки сукні і взуття і вирушив до ювеліра, а потім у дядькову крамницю.

ПРО СКЛЯНУ ЗМІЮ

Увечері, в непроглядних сутінках, тіні в лісах і на плантаціях какао ставали похмурими і таємничими, ніч надходила нехотя, немовби продовжуючи важкий робочий день. Фагундес і Клементе закінчили садити какао.

— Закопали в землю чотири тисячі какаових саджанців, щоб полковник ще більше розбагатів,— розсміялся негр.

— І щоб ми років за три змогли придбати тут ділянку,—відповів мулат Клементе, губи якого давно вже забули про усмішку.

Після невдачі з Арістотелесом Мелк накинувся на Фагундеса («Я думав, ти справді уміеш стріляти, а ти, виявляється, ні на що не здатний»). Той вислухав усе це мовчки. (Що він міг сказати? Схибив, дідько його знає чому!) Винагороду Фагундес отримав мізерну («Я тебе найняв порішти його, а ти не влучив. Я взагалі міг би тобі не платити») і згодився взятися за цей підряд разом з Клементе. А свою невдачу він пояснив досить просто:

— Мабуть, ще не настав день його смерті. Кожний має свій день, який йому визначили там, вгорі,— Фагундес показав на небо.

Вони мусили вирубати десять тареф¹ лісу, випалити і викорчувати його, посадити по чотириста саджанців какао на кожній тарефі і протягом трьох років стежити за їхнім зростанням. Поміж деревами какао вони посадили для себе маніоку, кукурудзу, солодку картоплю, інаме. Цей невеличкий город годуватиме їх протягом трьох років. А потім за кожне дерево, що прийнялося, полковник заплатить їм по п'ятнадцять рейсів. За ці гроші Клементе mrіяв придбати земельний наділ, щоб потім удвох за класти свою власну невеличку плантацію какао. Але яку ділянку поталанить придбати їм за ці гроші? Зовсім мізерний клаптик непридатної землі? Негр вважав, що, коли збройні сутички не відновляться, їм буде важко, дуже важко купити навіть таку ділянку. Їм не вдасться прожити на маніоці, кукурудзі, солодкій картоплі, айпіме². Цього ледве вистачить на харчування. Але не вистачить для того, щоб поїхати в селище, переспати там з найдешевшою дівкою, влаштувати випивку і вистрілити разів кілька

¹ Тареф — бразильська (неофіційна) сільськогосподарська міра площа, різна в різних штатах. У штаті Байя вона дорівнює 4,356 кв. м.

² Айпіме — солодка маніока.

в повітря. Доводилось брати аванси у плантара. В кінці трирічного терміну емпрайтеро одержували остаточний розрахунок, який інколи не сягав навіть половини оплати за працю. Чому припинились ці збройні сутички, які так добре розпочалися? Знову запанував спокій, про сутички навіть мови немає. Жагунсо полковника Мелка повернулися вдосвіта човном разом з Фагундесом.

Полковник спохмурнів, він теж розучився сміятися. Фагундес знову знати. І на плантації знали, вони почули про це в Кашоєйра-до-Сулі. Доњка Мелка, ця горда дівчина, яку Фагундес не раз бачив, закохалась в одруженого чоловіка і втекла із школи. Жінка — нікчемна тварина, що отрує життя. Якщо не дружина, то доњка, сестра. Хіба Клементе не ходив тепер похнюпившись, не надсаджувався на роботі, не сидів ночами на камені біля порога мазанки, підвівши очі до неба? Таким він став з того дня, коли дізвався від Фагундеса, що Габріела вийшла заміж за власника бару, що вона стала справжньою сеньйорою, носить на пальці обручку, вставила собі золотого зуба і має в своєму розпорядженні служниць.

Негр розповів, як йому вдалося втекти, про полювання на пагорбі, про те, як він перескочив через стіну, як зустрівся з Габріелою і та врятувала йому життя. Вони випалювали ліс; від вогню розбігалися злякані тварини. Кабани, кайтіту¹, олені, тейу² і жаку³, а також різні отруйні змії — grimuchі, жерарака і сурукуку. Розчищати ліс ім доводилося обережно, бо в нетрях ховались змії, які, причайвшись, ладні були по-зрадницькому вкусити людину в першу-ліпшу мить. А іхній укус означав смерть.

Коли вони почали садити тендітні саджанці дерев ка-као, полковник покликав негра до себе. Стоячи на ганку, він полискував себе нагаєм по халявах чобіт. Цим нагаєм він одшмагав доњку, після чого вона й залишила родину. Полковник кинув на негра погляд, який після втечі Малвіни став задумливим і сумним, і роздратовано мовив:

— Готуйся, негре! Днями я знову повезу тебе в Ільєус. Мені потрібний буде там хлопець з гострим оком.

Чи не для того, аби вбити чоловіка, що вивіз його доњку? А там, можливо, і доњку? Вона була гордою, скидалася на святу. Але Фагундес не вбиває жінок. А може, знову почнуться збройні сутички? Фагундес запитав:

¹ Кайтіту — американський різновид лісового кабана.

² Тейу — велика ящірка.

³ Жаку — птах з родини курячих.

— Знову бійка? — І засміявся: — Цього разу я не промахнуся.

— Ти знадобишся мені в час виборів. Вони вже наближаються, і ми маємо перемогти бодай при допомозі зброї.

Добра новина після такого тривалого затишку. Фагундес ще завзятіше взявся до роботи. Нещадне сонце пекло спину. Нарешті роботу було завершено, чотири тисячі саджанців посаджено в землю, де раніше простилався глухий праліс, сповнений жаху і таємниць.

Повертаючись додому, з мотиками на плечах, Клементе і Фагундес розмовляли. Темніло швидко, нічний морок розповзався по плантаціях, а з ним — різна гидота, блукали душі забитих у засідках ще з часів боротьби за землю. Моторошні тіні хиталися поміж дерев какао, сови розплющували свої очі-ліхтарі.

— Днями я знову пойду в Ільєус. Це непогано. В «Бате-Фундо» стільки жінок, і одна вродливіша за іншу. От погуляю! — Фагундес ляскнув себе по животі.

— Ти пойдеш?

— Я ж розповідав тобі недавно, що полковник попередив мене. Будуть вибори, і ми переможемо кулями. Він звелів мені бути напоготові, скоро буденаказ виїздити.

Клементе ішов повільно, немовби щось обмірковуючи. Фагундес сказав:

— Цього разу я повернуся з грошима. Немає вигіднішої роботи, аніж та, що забезпечує успіх на виборах. Там і їсти, і пити — вдосталь. А потім влаштовується свято на честь перемоги, і гроші річкою пливуть до кишені. Можеш бути певний: цього разу я привезу рейси, і ми таки купимо клашоть землі.

Клементе зупинився на освітленій місяцем галявині, його обличчя було в тіні. Він попрохав:

— А ти не можеш поговорити з полковником, щоб він і мене взяв?

— Для чого? Адже ти не з хоро보고 десятка... Ти тільки й можеш обробляти землю, саджати і збирати какао. Навіщо тобі їхати в Ільєус?

Клементе, не мовивши й слова, пішов далі. Фагундес повторив своє запитання:

— Для чого? — І тут здогадався.— Щоб побачитись з Габріелою?

Мовчанка Клементе була промовистою відповіддю. Тіні наростили...

— Що ти матимеш від того, коли побачиш її? Вона заміжня жінка і зараз стала ще вродливішою. Правда,

незважаючи ні на що, вдачі своєї вона не змінила, розмовляє з нами, як і раніше. І все-таки навіщо вона тобі? Адже це все вигадки, які ні до чого путнього не приведуть.

— Я просто хочу подивитися на неї. Один-єдиний раз подивитись їй у обличчя, відчути її пахощі. Помилувати-ся її усмішкою, почути її мову.

— Вона не йде в тебе із думки. Ти тільки й мріеш про неї. Я помітив, що навіть про плантацію ти розмовляєш якось байдуже. І це з того часу, коли ти дізнався про її одруження. Навіщо вона тобі потрібна?

Скляна змія з'явилася прямо на стежці. При холодно-му місячному свіtlі її довге тіло блищало, вона була красиваю, це нічне диво плантації. Клементе ступив крок уперед, опустив мотику і могутніми ударами розрубав скляну змію на три частини. Потім розплюючив її голову.

— Ти що робиш? Адже вона не отруйна... І нікому не чинить зла.

— Вона надто гарна, і вже одне це — велике зло.

Якийсь час вони йшли мовчки. Фагундес сказав:

— Чоловік не повинен убивати жінку, навіть коли вона робить його нещасним.

— А хто каже, що повинен?

Ніколи б Клементе не наважився на вбивство, у нього не вистачило б ні мужності, ані сили. Але він ладен був віддати десять років життя і надію на придбання клаптика землі, аби лише ще раз побачитись з нею, тільки один раз почути її сміх. Вона була скляною змією, в неї не було отрути, але вона приносила горе, вона проходила повз чоловіків, наче таємниця, наче диво. З глибини лісу долинув крик сови, немовби вона кликала Габріелу.

ПРО ДЗВОНИ, ЩО ДЗВОНИЛИ ПОКІЙНИКАМ

Жагунсо не довелося виїжджати з плантації — ні жагунсо Мелка, Жезуїньйо, Коріолано, Амансіо Леала, ні жагунсо Алтіно, Арістотелеса, Рібейріньйо. Це виявилось зливим.

Виборча кампанія набула нових форм, раніше невідомих у цих краях. Про них не знали ані в Ільєусі, ні в Ітабуні, ні в Піранжі, ні в Агуа-Преті, одне слово, у всій зоні какао. Колись кандидати, упевнені в своїй перемозі, навіть не з'являлися перед виборцями. Вони відвідували тільки впливових полковників, власників чималих земельних во-

лодінь і величезних плантацій какао. Цього разу все було по-іншому. Жоден з кандидатів не був упевнений в своїй перемозі, тому доводилося завойовувати голоси. Раніше полковники ухвалювали, за кого голосувати, керуючись вказівками Раміро Бастоса. Тепер все перевернулося: коли Раміро ще командував у Ільєусі, то в Ітабуні повновладним господарем був Арістотелес, його ворог. І той, і другий підтримували уряд штату. А кого підтримає уряд після виборів? Мундіньйо не допустить, щоб Арістотелес кірвав з губернатором.

В суперечках, що точилися в барах, в «Папеларія Модело», на рибному базарі думки роздвоювались. Одні твердили, що уряд буде, як і раніше, на боці Раміро Бастоса, визнає тільки його кандидатуру і його кандидатів, навіть коли вони зазнають поразки. Хіба не старий полковник був оплотом уряду штату, хіба не він у години скруті підтримував уряд? Другі вважали, що уряд станове на бік тих, хто переможе на виборах. Термін правління попереднього губернатора закінчувався, а новому, щоб управляти штатом, знадобиться підтримка. Якщо Мундіньйо переможе, казали вони, новий губернатор його визнає, бо тоді уряд штату зможе розраховувати на Ільєус та Ітабуну. Бастоси вже не варті нічого, вони нагадують спрацьовану машину, місце якої на смітнику. Треті були упевнені, що уряд намагатиметься домовитись з обома напрямками. Він, мовляв, не визнає Мундіньйо, надавши можливість Алфредо Бастосу, як і раніше, одержувати платню федерального депутата. В палаті штату уряд продовжуватиме підтримувати саме його. Але Капітана, в перемозі якого ні в кого не було навіть сумніву, уряд визнає. Префектом Ітабуни буде обрано, звичайно, прибічника Арістотелеса — одного з його кумів, аби зберегти владу в руках полковника. А посаду сенатора штату, яка звільниться після смерті Раміро, передбачали вони, уряд, очевидно, запропонує Мундіньйо. Адже старому вже добирається до дев'яноста.

— Ну, він дотягне і до ста...

— Все може бути. Тоді Мундіньйо доведеться зачекати сенаторської вакансії.

— Таким чином, уряд зможе зберегти дружні відносини з обома партіями і посилити свої позиції на півдні штату.

— Завершиться все тим, що він зіпсує відносини і з тими, і з іншими...

Поки громадяни висловлювали передбачення і сперечалися, кандидати обох угруповань розвинули бурхливу

діяльність. Вони здійснювали візити, їздили по всій зоні, хрестили немовлят, дарували різні подарунки, влаштовували мітинги, виголошували промови. В Ільєусі, Ітабуні і селищах щонеділі скликалися збори. Капітан виголосив понад п'ятдесят промов. Він позбувся голосу і неймовірно хрипів, повторюючи свої розкішні тиради, в яких, здавалося, обіцяв усе, окрім пташиного молока. Ішлося в них і про докорінні реформи, і про нові дороги, і про різні удосконалення — словом, про все, чого не встиг здійснити його незабутній батько Казузо де Олівейра. Мауріcio Каїрес не залишався в боргу перед Капітаном. У той час, коли Капітан виступав на майдані Сеабра, він цитував біблію на майдані Руя Барбози. Жоан Фулженсіо стверджував:

— Я вже напам'ять вивчив Старий завіт, стільки раз доводилось мені слухати промови Мауріcio. Якщо він переможе, то запровадить обов'язкове хорове читання біблії на міському майдані під керівництвом падре Сесіліо. Бо падре Базіліо зі всієї біблії засвоїв лише одне — слова господні: «Плодіться і розмножуйтесь!»

Але коли Капітан і Мауріcio Каїрес не вийшли за межі муніципалітету Ільєус, то Мундіньйо, Алфредо й Езекієл охопілювали й Ітабуну, і Феррадас, і Макуко, подорожуючи по всій зоні какао, бо іхня доля залежала від голосування по району. Навіть доктор Вітор Мело, наляканий звісткою про малоймовірність його переобраних, що дійшла до Rio, виїхав на «Іті» в Ільєус, кленучи непокірних жителів краю какао. Він покинув затишний медичний кабінет, де лікував нерви пересичених жінок, і залишив нудьгувати француженок з кабаре «Ассіріо» і хористок мюзик-хольних груп, попередньо поскаржившись Еміліо Фалкану, своєму колезі по республіканській партії, депутату від Сан-Пауло:

— Хто він, цей ваш родич, який вирішив виборювати у мене депутатське крісло? Якийсь Мундіньйо, ви його знаєте?

— Це мій молодший брат. Я вже знаю про його наміри.

Депутат від зони какао злякався. Якщо Мундіньйо — брат Еміліо і Лоурівала, то його, Мело, переобраних, а тим паче визнанню його повноважень урядом, загрожує серйозна небезпека. Еміліо повів далі:

— Він божевільний. Раптом залишив усе і рушив на край світу. А потім виявляється, що він кандидат у депутати. Обіцяв прибути в палату з єдиним наміром: спростовувати мої промови... — Еміліо розсміявся і запитав:

Чому б вам не поміняти виборчої округи? Мундіньйо здатний на все, йому нічого не варто перемогти вас.

Але хіба Мело міг помінти округу? Йому протегував один сенатор, дядько з материного боку, завдяки яому Мело і захопив вільне місце в сьомій виборчій окрузі Байї. Решту місць уже було зайнято. Хто ж захоче тепер помінятися з ним і почати боротьбу з братом Лоуріала Мендеса Фалкана, наймогутнішого кавового планктатора, що має вплив на самого президента республіки? Доктор Мело терміново виїхав у Ільєус.

Жоан Фулженсіо погодився з Нью-Гало: найкраще, що міг зробити для себе депутат Вітор Мело,— це не з'являтися в Ільєусі. Бо він був навдивовижку несимпатичною постаттю.

— Мене нудить від одного його вигляду...— сказав Нью-Гало.

Промови депутата Мело були малозрозумілими, оскільки в них переважала медична термінологія. («Від його виступів тхне карболкою»,— стверджував Жоан Фулженсіо). Голос у нього пренеприємний — високий, майже жіночий, піджаки він носив дивовижного крою, з поясом, і, мабуть, зажив би слави гомосексуаліста, коли б не був таким ласим до жінок.

— Цей Мело — Тоніко в кубі,— визначив Нью-Гало.

Тоніко вирішив з'їздити з дружиною в Байю. Він розраховував, що в Ільєусі тим часом зовсім забудуть про його сумні пригоди. Остерігаючись, що супротивники можуть скористатися з цієї історії, Тоніко відмовився брати участь у виборчій кампанії. Хіба не прибили на стіні його будинку малюнок, зроблений кольоровими олівцями, де було зображене його в одних спідніх, коли він тікав од Насіба! Наклеп, він вискочив у штанах і репетував: «Рятуйте!» А внизу було видряпано брудні, невправні вірші:

Це вам Тоніко Пініко —
Донжуан і ловелас,
Він з мулаткою з'явився
В нещасливий час.

Чоловік розгніваний
Ну його товкти!
Без штанів цей Тоніко
Ледве зміг втекти.

У депутата Вітора Мело теж з'явилися шанси одержати добрячу прочуханку, а то й кулю. Цей манірний папуга, з досвідом упадання за жіноцтвом Ріо-де-Жанейро

(нервовими пацієнтками, яких він виліковував на канапі свого кабінету), ледве помітивши вродливу жінку, одразу ж пропонував їй свої послуги. Його зовсім не цікавило, ким був чоловік цієї жінки. На вечорі в клубі «Прогрес» депутата врятувало тільки втручання Алфредо Бастоса в ту мить, коли запальний Моасір Естрелла, співласник автобусної компанії, збирався набити шановну парламентську піку Вітора. Вітор пішов танцювати з дружиною Моасіра, вродливою і скромною жінкою, яка нещодавно почала відвідувати клуб «Прогрес», оскільки компанія чоловіка почала давати чималі гроші. Сенйора посеред зали раптом вивільнилась із обіймів свого кавалера і голосно вигукнула:

— Нахаба!

Вона розповіла подругам, що депутат увесь час намагався просунути ногу поміж її ногами і притискував її до грудей так, немов хотів не танцювати, а займатися чимось іншим. «Діаріо де Ільєус» розповіла про цей випадок у статті, написаній полум'янім і непідкупним пером Доктора під ім'ям:

«Хуліган, вигнаний з балу за непристойну поведінку». А втім, вигнання, як такого, не сталося. Алфредо Бастос забрав депутата з собою, залишивши збуджене товариство. Сам полковник Раміро Бастос, довідавшись про цю та інші витівки Вітора Мело, призвався друзям:

— Арістотелес мав рацію. Якби я знав про це раніше, то не посварився б з ним і не втратив би Ітабуну.

В барі Насіба депутат теж зчинив сварку. Під час сварки він у запалі вигукнув, що в Ільєусі живуть грубі, не-отесані люди, які не мають жодної уяви про культуру. Цього разу Вітора Мело врятував Жоан Фулженсіо, оскільки Жозеу і Арі Сантос, відчувши себе ображеними, кинулись на нього з недвозначними намірами. Щоб не допустити бійки, Жоану Фулженсіо довелося використати увесь свій авторитет. Бар Насіба став тепер редутом Мундіньйо Фалкані. Компаньйон ексіортера і ворог Тоніко, араб (громадянин Бразилії за народженням і виборець) уявя активну участь в передвиборчій кампанії. І, як не дивно, в ці бурхливі дні на одному з наймасовіших мітингів, де Езекієл перевершив усі рекорди як по кількості випитої кашаси, так і по натхненню, Насіб теж виголосив промову. Його раптом осінило після того, коли він почув виступ Езекієла. Насіб не витримав і взяв слово. Його виступ мав небачений успіх і особливо тому, що,

почавши говорити португальською мовою, але відчувши брак пишних епітетів, які він через силу підшукував, Насіб закінчив арабською мовою, і тут з дивовижною швидкістю слова полинули одне за одним. Аплодисменти, здавалося, ніколи не вщухнуть.

— Найщиріша, найнатхненніша промова за всю кампанію,— сказав Жоан Фулженсіо.

І ось всі ці хвилювання закінчилися одного прозорого, голубого ранку, коли сади Ільєуса щедро дарували паході і птахи своїм співом славили красу міста й неба. Полковник Раміро прокидався вдосвіта. Найстаріша служниця, що жила в будинку Бастосів сорок років, за звичкою подавала йому чашку кави. Старий сідав у гойдалку, роздумуючи над ходом виборчої кампанії, і провадив підрахунки. Останнім часом він скілький був вважати, що втрачається при владі, оскільки губернатор обіцяв визнати його кандидатів і відкинути кандидатів противників. Того ранку служниця, як завжди, чекала на Раміро з чашкою кави. Він не з'являвся. Тоді стривожена служниця розбудила Жерузу. Жінки знайшли полковника мертвим, він лежав з розплющеними очима, його права рука стискувала простирадло. Жеруза гірко зарыдала, служниця вигукнула:

— Помер мій хрещений батько!

Номери «Діаріо де Ільєус» в чорних рямцях вихваляли полковника: «В цю годину смутку і скорботи настає кінець всім незгодам. Полковник Раміро Бастос був видатним громадянином Ільєуса. Місто, муніципалітет і весь район зобов'язані йому багато чим з того, що мають. Без Раміро Бастоса не було б прогресу, яким ми сьогодні пишаемось і за який продовжуємо боротьбу». На цій же шальті перед багатьох траурних повідомлень — від родини, префектури, Комерційної асоціації, братства святого Жорже, родини Амансіо Леала, правління залізниці Ільєус — Конкіста — було вміщено повідомлення демократичної партії Байї (ільєуське відділення), що запрошувало усіх членів цієї партії взяти участь у похоронах «не забутнього громадського діяча, лояльного суперника і зразкового громадянина! Підписали повідомлення Раймундо Мендес Фалкан, Кловіс Коста, Мігел Батіста де Олівеїра, Пелопідас де Ассунсан д'Авіла і полковник Артур Рібейро.

У вітальні, де стояли стільці з високими спинками і де було виставлено труну з тілом покійного, Алфредо Бастос і Амансіо Леал приймали співчуття від жителів міста, які проходили перед труною з самого ранку. Тоніко пові-

домили телеграмою. Опівдні з величезним вінком з'явився Мундіньйо Фалкан; він обняв Алфредо, розчулено потиснув руку Амансіо. Жеруза стояла біля труни, її перламутрове обличчя заливали слізози. Мундіньйо підійшов до дівчини, вона підвела очі, розридалася і вибігла з вітальні.

О третій годині в будинку не залишилось нікого. Всю вулицю, від будинку Бастосів до клубу «Прогрес» і префектури, заповнив народ. Зібрався увесь Ільєус, з Ітабуни прибув спеціальний поїзд і три автобуси. Алтіно Брандан, що повернувся саме з Ріо-де-Жанейро, сказав Амансіо:

— Ви не думаете, що це на краще? Він помер, перш ніж зазнав поразки; помер біля керма, як йому і хотілося. Раміро був людиною твердих переконань, давнього гарту, тепер таких не залишилось.

З'явився єпископ у супроводі почту. На вулиці в чеканні похоронної процесії вишикувалися черниці і учениці монастирської школи на чолі з старшою черницею. Елох з викладачами і учнями своєї гімназії, учителі й учні початкової школи, учні коледжу дони Гільєрміни та інших приватних коледжів, братство святого Жорже, Маурісіо в червоній тозі, Містер увесь у чорному, довготелесий швед з пароплавної компанії, подружжя греків, експортери, фазендейро, комерсанти (торговельні заклади було зчинено на знак трауру) і простий люд, що спустився з пагорбів і прибув з Понтала та з Острова Змій.

Габріела і дона Армінда ледве пробились у переповнену вітальню, завалену вінками. Габріелі вдалося підійти до труни, вона підняла шовкову хустку, що вкривала небіжчика, і подивилася йому в обличчя, потім, схилившись над восковою рукою Раміро, поцілуvalа її. Того дня, коли відкривалося презепіо сестер Дос Рейс, полковник люб'язно розмовляв з нею перед очима зовиці і її чоловіка бакалавра. Габріела обняла Жерузу, і дівчина, плачучи, опустила голову на її плече. Заплакала й Габріела, в залі багато хто плакав. Дзвони усіх церков дзвонили по небіжчику. О п'ятій годині процесія вирушила з дому. Натовп, не помістившись на вулиці, вихлюпнувся на майдан. Біля могили вже виголошували промови: Маурісіо, Жувенал — адвокат з Ітабуни, Доктор — від опозиції, кілька слів сказав єпископ,— а частина процесії ще піднімалася схилом Віторії до цвинтаря. Увечері кінотеатри були зчинені, в кабаре не світилося, бари стояли порожні, притихле місто здавалося мертвим.

ПРО КІНЕЦЬ (ОФІЦІЙНИЙ) САМОТНОСТІ

Нелегальне існування складне і небезпечне. Воно вимагає терпіння, спритності, енергії і постійної настороженості. Важко виконати все те, що вимагає таке існування. Важко уберегтися від безпечності, що, природно, з'являється через тривалий час, і від спокою, який непомітно пускає своє коріння. Спершу обережності дотримуються де слід і де не слід, але потроху про неї забивають. Нелегальний характер втрачається, злітає покривало таємничості, і раптом те, про що ніхто не знав, стає предметом загального обговорення. Так трапилося з Глорією і Жозує.

Про їхню інтрижку, їхнє захоплення, їхню пристрасть, їхнє кохання — класифікація залежала від культури і національності того, хто говорив,— тим чи іншим чином стало відомо всьому Ільєсу. Про зв'язок учителя і мулатки йшли пересуди не лише в місті, але навіть на далеких фазендах біля гір Бафоре. В перші дні їхнього кохання найпильніша обережність видавалась їм недостатньою. Глорія пояснювала коханцеві, з яких основних і важливих причин вона не хоче, аби жителі Ільєсуа взагалі, і полковник Коріолано Рібейро зокрема, знали про вроду, освіту, відмінні якості і поєднання її обличчя Глорії. По-перше, через славетне минуле фазендейро, який зажив слави своїми дикунськими розправами. Надмірно ревнивий, він ніколи не пробачав зради утриманці. Сплачуєчи гроши за королівські розкоші наложниці, він вимагав виняткового права на її прихильність. Глорія не хотіла ризикувати, аби її відлуплювали, та ще й поголили, як Шікінью. Не хотіла вона піддавати ризику і вутлі кістки Жозуе, бо і йому б загрожувала прочуханка, подібна до тієї, що одержав спокусник Жука Віана. Його також поголили б ножем. Глорії не хотілося разом з честю і волоссям втратити комфорт розкішного будинку, рахунки в крамницях, служницю, гроші, замкнені в шухляді. Отже, Жозує мав заходити до неї лише після того, коли вулиці спорожніють, а виходити вдосвіта, раніше від тих, що проходить до схід сонця. Він ніколи,— окрім тих годин, коли, лежачи на скрипучому ліжкові, вони з невситимим запалом мстилися за всі обмеження,— не повинен був показувати, що вони знайомі.

Таку сувору конспірацію можна було запровадити десь на тиждень-два. Потім робляться необережні кроки, втрачається пильність, притупляється увага. Трохи раніше вчора, трохи пізніше сьогодні — і справа завершилась

тим, що Жозуе почав заходити в проклятий святенниками дім, коли ще бар «Везувій» був переповненим або коли закінчувався сеанс у кінотеатрі «Ільєус», а бувало, що й раніше. П'ять зайнвих хвилин сну сьогодні, п'ять зайнвих завтра — і Жозуе прямо з кімнати Глорії почав ходити на лекції в коледж. Вчора він признався Арі Сантосу («Я ніколи б не досяг успіху...»), сьогодні Нью-Гало («Яка жінка!»), вчора по секрету шепнув Насібу («Заради всього святого, нікому лише не розповідайте!»), а ще колись Жоану Фулженсію («Вона чарівна, сеньйоре Жоан!») — і зв'язок учителя з утриманкою полковника невдовзі перестав бути дивиною для всього міста.

І не лише один Жозуе був нескромним — хіба можна замкнути кохання в серці, коли воно вирує і рветься назовні? — не лише він виявився необережним — хіба можна дочекатись півночі, аби пробратися в заборонений рай? Не на самого Жозуе лягла провина. Хіба сама Глорія не почала гуляти на майдані, залишивши сумне вікно, щоб бачити поблизу своєго коханого і усміхатися йому, коли той сидить у барі? Хіба не купувала вона в крамницях краватки, шкарпетки, чоловічі сорочки і навіть підштанники? Хіба не віднесла вона кравцеві Петронію, найкращому і найдорожчому в місті, заношений і заштопаний костюм учителя, щоб майстер пошив йому інший, з синього кашеміру — подарунок до дня народження Жозуе? Хіба не аплодувала вона йому в святковій залі префектури, коли він знайомив аудиторію з доповідачем? Хіба не вона, єдина серед півдюжини завсідників, відвідувала недільні збори літературного товариства Руя Барбози, з викликом проходячи повз старих дів, що поверталися від десятигодинної меси? Захоплення Глорії літературою осуджували разом з падре Сесіліо Кінкіна і Флорзінья, сувора Доротея і лята Кремілдес.

— Краще б вона сповідалася в своїх гріхах...

— Незабаром ще, чого доброго, почне дописувати в газеті...

Обурення досягло апогею, коли недільного вечора всі, хто гуляв на людному майдані, побачили через необережно прочинене венеціанське вікно будинку Глорії, як Жозуе в трусах розгулює по кімнаті. Старі діви збунтувались: це вже занадто, складається так, що порядній людині ніяк вийти на майдан.

А втім, через цю «розпусту» (як висловлювалась Доротея) скандалу не виникло, оскільки в Ільєусі на той час і так вистачало новин і подій. Всі були зайняті супереч-

ками і обговореннями серйозніших і важливіших справ. Наприклад, після похорону полковника Раміро Бастоса гадали, хто обійме посаду, що звільнилася після нього? Дехто вважав за природне і справедливе — перехід посади до його сина Алфредо Бастоса, колишнього префекта, а нині депутата штату. Зважувались його плюси й мінуси. Алфредо нічим не відзначався, був мало енергійним — одне слово, не створеним для того, щоб керувати. Він був чесним, роботячим префектом, тверезим адміністратором і посереднім депутатом, а також справжнім дитячим лікарем, найкращим в Ільєусі. Одружений він був з нудною, педантичною жінкою, що вихвалається своїм походженням. Більшість людей висловлювали зневіру до майбутньої урядової партії і в прогрес зони, коли міське врядування перейде до таких слабких рук. Отже людей, котрі бачили в Алфредо наступника Раміро, було небагато. Більшість дружно називала ім'я полковника Амансіо Леала, пов'язане з ризиком і неспокоєм. От справжній політичний спадкоємець Раміро. Синам Раміро Бастоса залишилися достатки, легенда про покійного полковника і безліч історій, щоб розповідати онукам. Але керівництво партією могло перейти тільки до Амансіо. Амансіо був другим після Раміро — до почестей і посад він був байдужим, проте брав участь в прийнятті всіх рішень: покійний господар краю зважав лише на його думки. Поширювались чутки про план Раміро і Амансіо об'єднати Бастосів і Леалів, видавши Жеруз за Берто, після того як хлонець завершив йавчання. Стара служниця Раміро розповідала, немовби вона чула, коли старий говорив про це за кілька днів до смерті. Відомо було також, що губернатор рекомендував запропонувати Амансіо місце, яке звільнилося в сенаті штату після смерті його кума.

Куди б спрямували долю зони какао і політичні праціння місцевого уряду грубі руки Амансіо? Важко сказати, оскільки Амансіо був гарячкуватою, неврівноваженою і впертою людиною, вчинки якої неможливо було передбачити. Його друзі розвхвалювали дві його якості: мужність і чесність. Але багато хто докоряв йому за впертість і нетерпимість. Проте всі були переконані, що виборча кампанія не закінчиться миром. Амансіо вдався до насильства.

То ж чи могла історія Глорії і Жозеу, що тривала вже кілька місяців без будь-яких ускладнень, зацікавити ільєусців, коли вони стояли на порозі таких подій? Лише старі діви, що мучились від заздрощів, дивлячись на

обличчя Глорії, тепер постійно радісне й веселе, ще просто-рікували і обурювались. Потрібна була якась драматична або неймовірна подія, що порушила б солодку однією інностість їхнього щастя, щоб ільєусці знову згадали про них. Ось коли Коріолано дізнається про їхні стосунки і викине одного із своїх славнозвісних коників, тоді, мабуть, варто буде взятися за них. Ільєусці більше не обурювались, не лаяли Жозеу альфонсом, як це було спершу, не обговорювали більше його поем, в яких він із неприємними подробицями описував ночі в ліжку Глорії. До Жозеу і Глорії вони повернуться лише тоді, коли Коріолано стане відомо про зраду наложниці. Це буде цікаво.

Проте нічого цікавого не трапилось. Це було ввечері, порівняно рано, близько десятої години, коли закінчились сесії в кінотеатрах і бар «Везувій» був переповнений. Насіб ходив від столика до столика і повідомляв відвідувачам про наступне відкриття «Комерційного ресторану». Жозеу зайдов до Глорії вже понад годину тому. Він махнув рукою на всі перестороги і не звертав жодної уваги на осуд сімейних громадян, а також деяких окремих осіб, на зразок Маурісіо Каїреса. Та й взагалі здавалося, що їхній зв'язок нікого вже не цікавить.

В барі зсували стільці, коли Коріолано в селянському одязі з'явився на майдані і рушив до будинку, де раніше мешкала його родина і де тепер його коханка насолоджувалась з молодим учителем. Виникла ціла низка запитань: чи він озброєний, чи шмагатиме Глорію нагаєм, чи зчинить бучу і чи стрілятиме? Коріолано всунув ключ у двері. В барі захвилювалися ще більше. Насіб вийшов на узбіччя широкого тротуару. Всі затамували дух, чекаючи крику і, можливо, пострілів. Але нічого не трапилося. В будинку Глорії панувала тиша.

Минуло кілька довгих хвилин, відвідувачі бару переїздилися між собою. Нью-Гало сквильовано склонив Насіба за руку. Капітан запропонував підійти до будинку Глорії, аби запобігти трагедії. Жоан Фулженсіо висловився проти цієї нескромної ініціативи:

— Не варто. Б'юсь об заклад, нічого не трапиться.

І справді, нічого не трапилося, коли не рахувати, що з будинку вийшли під руку Глорія і Жозеу і пішли по набережній, щоб обминути розворушений, мов вулик, «Везувій». Десь згодом служниця виставила на тротуар вузли, валізи, гітару і нічний горщик, єдину пікантну деталь у всій цій історії, потім умостилась на найбільшій валізі і почала чекати. Двері було замкнено зсередини. Через де-

який час прийшов носій і забрав речі. Це було вже після одинадцятої, коли бар майже спорожнів.

А за кілька днів трапилась подія, яка зовсім застутила попередні. Амансіо Леал відвідав Мундіньйо Фалкана. Після похорону Раміро Бастоса фазендейро поїхав на свої плантації. Там він провів кілька тижнів, не подаючи жодних ознак життя. Виборчу кампанію було раптово припинено в зв'язку зі смертю старого лідера. Складалось враження, немовби опозиціонерам вже ні з ким боротися, а представники уряду немовби не знали, як діяти без шефа, що керував ними стільки років. Зрештою, Мундіньйо і його прибічники знову заворушились. Але поки що обережно, без колишнього ентузіазму і пожвавлення, якими знаменувався початок кампанії.

Амансіо Леал вийшов з поїзда і рушив прямо до контори експортера. Було десь початок на п'яту, торговельний центр вирував. Звістка про приїзд Леала миттю облетіла все місто ще до того, як його бесіда з Мундіньйо закінчилася. На тротуарі проти будинку експортера зібрались цікаві, вони стояли, задерши голови, і стежили за вікнами контори Мундіньйо.

Полковник потиснув руку супротивнику, умостився зручніше в кріслі, але відмовився від лікеру, кашаси і сигари.

— Сеньйоре Мундіньйо, увесь цей час я боровся проти вас. Це я звелів спалити газети.— М'який голос Амансіо, його єдине око і виразно мовлені слова свідчили про рішучість, яка була наслідком тривалих роздумів.— Я послав жагунсо, що стріляв у Арістотелеса.

Полковник запалив сигарету і провадив далі:

— Я знову ладен був вивернути Ільєус навиворіт. Адже коли я був молодим, то в гурті з кумом Раміро вже зробив це одного разу.— Він замовк, немовби пригадуючи деталі.— І тепер жагунсо моїх і деяких ваших друзів були напоготові, щоб вирушити до міста і вплинути на наслідки виборів.— Амансіо поглянув своїм єдиним оком на експортера і усміхнувся.— Один жагунсо, надзвичайно добрий стрілець, мій давній товариш, призначався для вас.

Мундіньйо слухав зосереджено. Амансіо палив сигарету.

— Дякуйте кумові, що ви залишились живим, сеньйоре Мундіньйо. Якби він не помер, на цвинтарі лежали б ви. Але господь не захотів і приклікав його першого.

Полковник замовк, можливо, згадуючи про покійного друга. Мундіньйо чекав, трохи збліднувши.

— Тепер усе закінчилось. Я був проти вас тому, що кум значив для мене більше, аніж брат, він був мені батьком.

Я ніколи не турбувався, аби довідатись — чия правда? Навіщо? Ви були проти кума, і я був проти вас. І коли б він жив, я пішов би разом з ним хоч супроти самого диявола! — Амансю на хвилю замовк. — На канікулах мій син побував тут...

— Я з ним познайомився. Ми не раз розмовляли.

— Мені це відомо. Він сперечався зі мною: доводив, що правда на вашому боці. Я, звичайно, не змінив своїх переконань, але і ламати хлопця теж не захотів. Я прагну, аби він був незалежним і думав самостійно. Заради цього я працюю і заробляю гроші — щоб мої сини не відчували нестачків, щоб вони могли зайнятися найвище становище в суспільстві, коли тільки забажають цього.

Амансю знову замовк і затягнувся. Мундіньйо сидів нерухомо.

— Потім кум упокоївся. Я поїхав на плантації, почав розмірковувати. Хто посяде місце кума? Алфредо? — Він зневажливо махнув рукою. — Це приємний хлопчина, добре лікує дітей, але в останньому — копія своєї матері, а вона якась нетутешня. Тоніко? А в кого цей вдався, — мені й сказати важко. Кажуть, кумів батько був бабієм, але ж він не був падлокою. Я довго роздумував і прийшов до висновку, що в Ільєусі є лише одна людина, яка достойно замінить кума. І ця людина — ви. Я прийшов сказати вам про це. Для мене все закінчилось, більше я не борюся проти вас.

Мундіньйо помовчав ще якусь мить. Він думав про братів, про матір, про дружину Лоурівала. Коли службовець повідомив йому про візит полковника Амансю, він дістав револьвер із шухляди і поклав у кишеньо. Він остерігався за своє життя і чекав чого завгодно, лише не руки, простягненої на дружбу полковником. Тепер він, Мундіньйо, управлятиме краєм какао. Проте він не відчув особливої радості або гордості. Йому не було з ким боротися. Принаймні до того часу, поки не з'явиться той, хто виступить супроти нього; а це трапиться, коли знову настануть зміни і він уже буде непридатний більше до державної роботи. Так, як це трапилося з Раміро Бастосом.

— Я вдячний вам, полковнику. Я теж боровся проти вас і полковника Раміро. І не з особистих міркувань. Я завжди захоплювався полковником, але ми з ним не дійшли згоди в питанні про майбутнє Ільєуса.

— І це мені відомо.

— Ми теж тримали налоготові жагунсо. І не знаю, хто б міг вивернути Ільєус назад після того, коли б ми

вивернули його навиворіт. І я мав людину спеціально для вас, сенйоре. Він теж був давнім товарищем, але не моїм, а одного моого друга. Тепер усе закінчилось і для мене. Послухайте, полковнику, цей нікчема, Вітор Мело, не буде депутатом від Ільєуса. Ільєус має бути представлений кимось із місцевих жителів, що зацікавлені в його прогресі. Це може бути хтось з тих, кого ви порадите. Назвіть лише ім'я, і я зніму свою кандидатуру, а виставлю того, кого ви порадите, і відрекомендую його своїм друзям. Доктор Алфредо? Ви самі, сенйоре? На мій погляд, вам більше пасує місце в сенаті Байї, аніж покійному полковнику Раміро.

— Ні, сенйоре Мундіньйо, дякую вам. Для себе я нічого не прошу. Коли я і буду голосувати, то за вас; за цього негідника Вітора Мело я голосував би тільки заради кума. Але тепер я покінчив з політикою. Буду жити в своєму кутку. Я приїхав задля того, аби сказати вам, що припиняю боротьбу проти вас. Про політику в моїй господі заговорять тільки після того, як син закінчить університет, та й то за умови, коли він захоче нею зайнятися. Я хочу попросити вас лише про одне: не переслідуйте кумових хлопців і його друзів. Його сини не багато варти, я це знаю. Але Алфредо людина порядна. А Тоніко просто обійдений богом. Наші друзі — добрі люди, вони не залишили кума у важкі години. Тільки про це я і хотів вас просити. Для себе мені не потрібно нічого.

— Я не збираюся нікого переслідувати, це виходить за межі моїх принципів. Навпаки, я хочу обміркувати з вами, як нам краще вчинити з доктором Алфредо.

— Для нього якнайкраще — це повернутися в Ільєус і продовжувати лікувати дітей. Ця робота йому до серця. Тепер, після смерті кума, Алфредо став дуже заможною людиною. Політика йому ні до чого. А Тоніко залиште в нотаріальній конторі.

— А полковник Мелк? А інші?

— Це вже мене не обходить. Мелк ходить пригнічений після історії з доњкою. Цілком імовірно, що він вчинить по-моєму і не втрутатиметься більше в політику. Ну, мені пора, сенйоре Мундіньйо, я і так забрав у вас чимало часу. Від сьогодні вважайте мене своїм другом, але не в політиці: Коли закінчаться вибори, я прошу вас приїхати якось на мою невеличку плантацію. Поповнювати на преа...¹

¹ Преа — різновид гризуна.

Мундіньйо провів полковника до сходів. Трохи згодом вийшов на вулицю і пішов без ніякої мети, майже не відповідаючи на численні щирі вітання.

ПРО ПРИБУТКИ І ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ШЕФ-КУХАРЕМ

Жоан Фулженсіо пожував пиріжок і виплюнув:

— Несмачно, Насібе. Кулінарія — це мистецтво, і вам би слід було про це знати. Вона вимагає не лише знання, а перш за все — покликання. А у вашої куховарки його немає. Вона просто дурисвітка.

Навколо розміялися, лише Насіб залишився заклопотаним. Нью-Гало вимагав відповіді на запитання:

— Чому Коріолано задовольнився тим, що вигнав Глорію і Жозуе? Саме він, такий прихильник жорстокої розправи, кат Шікіні і Жуки Віані, який ще два роки тому погрожував Тоніко Бастосу. Чому він вчинив саме так?

— Чому?.. Мабуть, сказали своє слово бібліотека Ко-мерційної асоціації, бали в клубі «Прогрес», автобусний маршрут, робота в бухті... Син, що закінчує університет, смерть Раміро Бастоса і Мундіньйо Фалкан.

Нью-Гало на мить замовк, Насіб обслуговував інший стolик.

— А також Малвіна та Насіб...

Зачинені вікна будинку, де раніше жила Глорія, були сумними рисами в пейзажі майдану, і Доктор зауважив:

— Мушу визнати, що мені бракує її личка в рамці вікна. Ми вже до цього звикли.

Арі Сантос зітхнув, згадавши високі груди, які Глорія немовби пропонувала перехожим, постійну усмішку на її вустах, кокетуючий погляд. Де вона мешкатиме, коли повернеться з Ітабуни (вона поїхала туди з Жозуе на кілька днів), з якого вікна виглядатиме, кому демонструватиме свої груди, усміхатиметься своїми повними губами і очима з поволокою?

— Насібе! — гукнув до араба Жоан Фулженсіо.— Вам слід вжити термінових заходів, мій любий. Вам необхідно поміняти куховарку і домогтися того, щоб у будинку Коріолано знову оселилась Глорія. В противному випадку, о преславний нащадку Магомета, ваш бар піде на дно...

Нью-Гало запропонував оголосити підписку серед відідувачів бару, аби оплатити оренду будинку і знову уроčисто виставити у вікні розкішне тіло Глорії.

— А хто оплачуватиме туалети Жозуе? — вигукнув Апі.

— Очевидно, Рібейрінью... — відповів Доктор.

Насіб сміявся, але був стурбований. Коли він підсумовував свої справи і думав про те, що йому слід зробити в зв'язку з наступним відкриттям ресторану, він хапався за голову. Можна було подумати, що він просто хоче переконатися, чи не втратив її назовсім, стільки різного дива траплялося останнім часом. Цілком природно, що в перші тижні, після того як Насіб заскочив голого Тоніко у своїй спальні, він мало займався баром і забув про проект ресторану. Тоді він мало не вив від болю, спустошений відсутністю Габрієли, і не міг ні про що думати. А втім, і потім він робив чимало дурниць.

Зовні все стало на свої місця. Відвідувачі були в барі, грали в шашки і кості, розмовляли, сміялися, пили пиво, смакували аперитиви перед сніданком і обідом. Насіб, здавалося, прийшов до тями, шрам на його серці зарубцювався, він уже не шукав дону Армінду, щоб довідатися в неї про Габріелу і почути про те, скільки пропозицій вона одержала і відкинула. Але відвідувачі пили тепер менше, ніж тоді, коли в бар приходила Габріела. Куховарка, вписана із Сержіпе (пройзд було оплачено Насібом), виявилась ні до чого не здатною. Вона вміла готувати лише найпростіші страви, важкі гарніри, зацукрені солодощі і нікудишні закуски для бару. І водночас вона наполягала, щоб їй дали помічниць, скаржилася на велику кількість роботи... Прямо чума якась! До того ж була страхітливою, як опудало, з бородавками і волоссям на підборідді. Вона аж ніяк не пасувала для бару, що ж було говорити про ресторан?

Під закуску і солодощі краще п'ється, вони принаджуєть відвідувачів, примушують їх повторювати замовлення. Відвідувачів, правда, не поменшало; очевидно, через симпатії до Насіба вони ходили в бар, іх було, як і раніше, чимало. Але замовлення на горілчані вироби зменшились, а значить, зменшився і виторг. Тепер, коли не було Габрієли, більшість випивала одну чарку, а дехто перестав щодня ходити в бар. Стрімкий розквіт «Везувію» припинився, прибутки почали зменшуватись. І це тоді, коли в місті було повно грошей, коли ними смітили в крамницях і кабаре! Треба було вживати рішучих заходів: звільнити куховарку і знайти іншу за будь-яку ціну. В Ільєусі це було неможливо, Насіб уже переконався на власному досвіді. Він поговорив з доною Арміндою, і акушерка, набравшись сміливості, порадила йому:

— Який збіг, сеньйоре Насібе! Я сама подумала, що підходящею для вас куховаркою може бути лише Габріела. Іншої я не знаю.

Насіб ледве стримався, щоб не виляти її. Ця дона Армінда зовсім збожеволіла. Вона й досі не пропускає жодного спіритичного сеансу і бесідує з духами. Розновідала, немов старий Раміро з'явився на сеанс у лавці Деодоро і виголосив сквильовану промову; він буцімто пробачив усіх своїх ворогів, в тому числі і Мундіньйо Фалкана. Чортова баба... Тепер дня не минає, щоб вона не запитала, чому б йому не взяти Габріели куховаркою. Немовби не розуміє, наскільки це неможливо...

Щоправда, він уже трохи отямився, а тому міг спокійно вислуховувати розмови дони Армінди про Габріелу, сповнені похвали її скромності і працьовитості. Мулатка гнула спину з ранку до вечора, підшиваючи підкладку, обметуючи петлі, готуючи блузки для примірки,— така робота була їй не до душі; за її власними словами, вона була створена не для голки, а для плити. І все ж таки Габріела вирішила, що не варитиме нікому, окрім Насіба, хоча звідусуди сипались запрошення: знову піти в куховарки і стати коханкою. Насіб вислуховував дону Армінду майже байдуже, лише трохи радій з цієї припізнілої віданості Габріели, стенав плечима і йшов додому.

Насіб вилікувався, зумів забути її — не як куховарку, а як жінку. Коли в його пам'яті поставали ночі, проведені з Габріелою, його огортає такий самий тихий сум, як і при спогадах про мистецтво Різолети, про довгі ноги Режіни, однієї з його останніх коханок, про поцілунки двоюрідної сестри Муніри під час відвідин Ітабуни на свята. Тихий сум без гострого болю в грудях, без ненависті, без любові. Тепер він більше загадував про неї, як про неперевершену куховарку, про її мокеки, шіншіни¹, смажене м'ясо, філе, кабідели². Насіб очуяв од удару, завданого Габріелою, але коштувало це йому недешево. Протягом кількох тижнів він щовечора відвідував кабаре, грав у ruletkу і бакара, платив за шампанське для Розалінди. Ця кмітлива блондинка витягувала у Насіба одну за другою кредитки по п'ятсот рейсів, немовби він був полковником, що оплачує утриманку, а не власником бару, який затіяв інтрижку з молодою наложницею Мануела дас Он-

¹ Шіншіна — бразильська страва з курятини з протертими овочами, приправлена часником і цибулею.

² Кабідела — бразильська страва з пташиних потрухів.

саса. У нього ще ніколи не було такого безглуздого зв'язку. Насіб поводився, мов віслюк. Зробивши певні підрахунки, він ясно уявив собі, скільки витратив на цю дівку. Непрочачне марнотратство!

Кінчилося тим, що він кинув Розалінду, спокусившись Марою, маленькою індіанкою з Амазонки. Це була не така вже блискуча перемога — дівчисько задовольнялось пивом і дешевенькими подарунками. Але оскільки у Мари не було постійного господаря, їй доводилось приймати клієнтів в будинку розпусти Машадан, і вона була вільною не кожного вечора. Тому, щоб забути про свої неприємності, Насіб почав вечеряті і розважатися в кабаре і будинках розпусти, без жалю розкидаючи гроші, і досить скоро витратив чималу суму.

Живучи в такий спосіб, Насіб, цілком зрозуміло, перевстав робити внески на свій банківський рахунок. Він виконував зобов'язання стосовно до постачальників, але всі його прибутки поглинало це хаотичне, досить дороге життя. Раніше він відвідував кабаре раз, двічі на тиждень і спав із закоханою в нього жінкою майже без ніяких витрат. Навіть після одруження, коли Насіб робив стільки подарунків Габріелі, він міг щомісяця відкладати кілька тисяч рейсів на плантацію какао. Нарешті Насіб покінчив із злочинним марнотратством, і це виявилось для нього легкою справою, оскільки його більше не мучили гризоти за Габріелою і страх залишився самотнім. Уві сні він уже не шукав ногою її округле стегно, проте все більше відчував відсутність куховарки.

На щастя, не всі складники балансу були від'ємними. Зала для гри в покер давала добрий прибуток, оскільки грошей цього року у всіх було вдосталь. Після того, як відновилися добре взаємини між Амансіо Леалом, Мелком, Рібейріньйо і Езекіелом Прадо, гра відбувалася щодня, з вечора до ранку. Ставки були великі, і відрахунки на користь господаря бару зростали.

Готовувався до відкриття ресторан, у який Мундіньйо вкладав гроші, а Насіб — свою працю і досвід. Прибутки, які йм належало ділити, були твердими через відсутність будь-якої конкуренції — в готелях годували препогано. Окрім того, в залі ресторану вечорами планувалася гра в покер та інші картярські ігри — «сім з половиною», «біску», «двадцять одно». Полковники велими полюбили карти, віддаючи їм перевагу перед рулеткою і баккара. Тепер вони зможуть скромно розважатися в ресторані Насіба.

Але куховарки все не було. Приміщення вже пофарбували, обладнали залу, буфет і кухню, привезли столи і стільці, спорудили плиту, раковини для миття посуду, вбиральню для відвідувачів. Все було найліпшої якості. З Río прибули замовлені машини для виготовлення морозива і холодильник для м'яса й риби, що сам виробляв лід у кристалах. Таких дивовижних предметів ще ніколи не бачили в Ільєусі; відвідувачі бару, дивлячись на них, завмірили від захоплення. Незабаром всю підготовку буде завершено, а куховарки як не було, так і немає. Того дня, коли досить авторитетний у питаннях кулінарії Жоан Фуллженсіо суворо покритикував закуски Насіба, Насіб вирішив порадитись з Мундіньйо.

Експортер приділяв ресторанові чимало уваги. Він любив смачно поїсти і, вічно нарікаючи на те, як погано годують у готелях, переходить з одного в інший. Мундіньйо також — Насібові це було відомо — спокушав Габрієлу королівською платнею. Вислухавши араба, він запропонував виписати справжнього ресторанного кухаря з Río. Іншого порятунку не було. Вони визначать йому на допомогу кількох каброш. Насіб скривився: ці кухарі з Río уяви не мають про байянські страви, а здирають чималі гроші. Мундіньйо, проте, захопився своєю ідеєю: у них також буде шеф-кухар, як у ресторанах Río, уесь у білому одязі, в ковпаку. Він виходитиме до відвідувачів і рекомендуватиме їм страви. Мундіньйо надіслав термінову телеграму одному своєму другові.

Насіб, заклопотаний останніми складними приготуваннями, увійшов у колишню колію: рідко відвідував кабаре, спав з Марою, коли був вільний час. Як тільки з Río приїде кухар, буде точно визначено дату урочистого відкриття «Комерційного ресторану». В час аперитиву чимало відвідувачів бару піднімались на другий поверх, аби помилуватись залою, прикрашеною свічадами, кухнею з величезною плитою, холодильником та іншими дивовижними речами.

Кухар прибув через Байю одним пароплавом з Мундіньйо Фалканом. Експортер навідувався до столиці штату на запрошення губернатора, щоб розв'язати назрілі питання, пов'язані з наступними виборами. Арістотелес супроводжував Мундіньйо. Було одержано повну перемогу, губернатор поступився у всьому: Вітор Мело і Маурісіо Каїрес були полішенні самі на себе. Що ж стосується Алфредо, то він зняв свою кандидатуру на посаду депутата штату, і претендентом на це місце виявився якийсь

Жувенал з Ітабуни, що не мав жодних шансів і надій. По суті, виборча кампанія була закінчена, опозиція впевнено крокувала до влади.

Побачивши кухаря, Насіб був вражений. Дивне створіння! Окоренкуватий товстун з нафарбованими стрілоподібними вусиками і жіночими манерами, він поводився якось підозріло. Надто поважний і зарозумілий, наче вельможа, тоном розбещеної красуні кухар запросив високу платню.

Жоан Фулженсіо констатував:

— Це не кухар, а президент республіки.

Португалець за походженням, кухар розмовляв із помітним акцентом, зневажливо і з достоїнством кидаючи слова, нерідко французькі. Насіб потрапив у скрутне становище, бо не розумів цієї мови. Кухар називав себе на французький кшталт Фернаном. Його візитна картка, передбачливо збережена Жоаном Фулженсіо і докладена до картки бакалавра Аржілеу Палмейра, повідомляла: «Фернан — шеф-кухар».

В супроводі кількох цікавих з числа відвідувачів бару Фернан, разом з Насібом, пішов оглянути ресторан. Побачивши плиту, він похитав головою.

— *Tres mauvais!*¹

— Що? — перепитав приголомшений Насіб.

— Погано. Нікуди не годиться... — переклав Жоан Фулженсіо.

Шеф-кухар вимагав металеву плиту, яка топилася б вугіллям. Спорудити її належало не пізніше, як за місяць. Коли ж цього не буде зроблено, він поїде додому. Насіб благав кухаря зачекати два місяці, оскільки плиту доведеться виписувати з Байї або з Ріо. Його величність погодились, зверхнью кивнувши головою і тієї ж міті висунувши нову вимогу — збільшити кількість кухонного інструменту. Кухар розкритикував байянські страви, не варті, за його словами, шляхетних шлунків, і одразу ж викликав у всіх глибоку антипатію до себе. Доктор виступив на захист каруру², ефо³.

— Цей чоловічок — справжній віслюк, — промурмотів він.

¹ Дуже погано! (Фр.)

² К а р у р у — бразильська гостра страва з рослини каруру з креветками і рибою.

³ Е ф о — бразильська страва з креветок і трав, приправлена олією пальми деїнде і перцем.

Насіб відчував перед кухарем страх і приниження. Ко-ли він збирався щось сказати, зарозумілій шеф-кухар кидав на нього осудливий, холодний погляд. Якби Фернана не було висписано з Ріо, якби він не коштував стільки грошей і, головне, якби ця ідея висписати його не належала Мундіньйо Фалкану, Насіб послав би до дідька цю потолоч разом з усіма стравами, що мали такі дивовижні назви, і з його французькими словами.

Щоб перевірити шеф-кухаря, Насіб попрохав його приготувати закуски і солодощі для бару і обід для нього самого. І знову Насібу довелося вхопитися за голову. Страви вийшли надзвичайно дорогими, закуски також. Шеф-кухар обожнював консерви: маслини, рибу, телятину. Собівартість кожного пиріжка майже дорівнювала його продажній ціні, до того ж пиріжки були глевкими — багато тіста, мало начинки. Господи праведний, яка різниця між пиріжками Фернана і пиріжками Габрієли! Тісто Фернана застягало в зубах і приkleювалось до піднебіння. А пиріжки Габрієли були гострі, але водночас ніжні, вони танули в роті і викликали потребу випити. Насіб хитав головою.

Він запросив Жоана Фулженсіо, Нью-Гало, Доктора, Жозуе і Каштана на сніданок, приготований вельмиша-новним шефом. Майонез, зелений суп, курка по-міланському, філе з яйцем. Не можна сказати, щоб це було несмачно... Але хіба ішло воно в якесь порівняння з місцевими стравами, гостро приправленими, пахучими, смачними? Як зіставити їх із стравами, приготованими Габрієлою? Жозуе почав пригадувати: страви Габрієли були поємою із креветок і олії денде, риби і кокосового сооку, м'яса і перцю. У Насіба голова йшла обертом. Чи сприймуть відвідувачі цю чужу кухню, ці білі соуси? Вони їли, але не знали, що їдять: рибу чи курку? Капітан одним реченням підвів підсумки:

— Дуже добре, але не для нас.

Що ж стосується Насіба, то для цього бразильця, котрий народився в Сірії, будь-яка байянська страва, за винятком кібе¹, була несмачною. Він був прихильником лише місцевої кухні. Але що робити? Цей напиндючений нахаба, що цвенькав французькою мовою, був тут, і Насіб сплачував йому шалені гроші. Хоча Насіба і тривожила доля ресторану, відвідувачі виявляли зацікавленість кухарем; про шефа говорили, як про важливу постать, розпові-

¹ Кібе — гостра сірійська страва, виготовлена з м'яса, пшениці, м'яти.

дали, що він працював у відомих ресторанах, вигадували різні історії, особливо щодо уроків кулінарії, які він викладав найнятим йому на допомогу каброшам. Бідолахи нічого не розуміли, а куховарка із Сержіє, через заздрощі, назвала його «каплуном».

Зрештою, все було готово, і відкриття призначили на неділю. Власники «Комерційного ресторану» влаштували сніданок для почесних громадян Ільєуса. Насіб запропонував усіх місцевих тузів і всіх найстаріших відвідувачів бару, за винятком Тоніко Бастьоса, звичайно. Для сніданку шеф-кухар склав найвищуканіше меню. А Насіб усе частіше задумувався над натяками дони Армінди. Так, немає кращої куховарки від Габрієлі...

На жаль, це неможливо, навіть думати нічого. А шкода!

ПРО БОЙОВОГО ТОВАРИША

Коли місяць, розглиняючи пічний морок, з'являвся з-за скелі Ріпа, відбувалося диво: кравчині ставали пастушками, Дора оберталась на казкову королеву, а її дім — у сніжно-білий вітрильник. Люлька сеньйора Ніло спалахувала яскравою зорею, праицею він тримав королівський скіпетр, лівою щедро сіяв веселощі. Заходячи, Ніло влучно кидав на старий манекен свою безкозирку, в якій гніздилися вітри і бурі. І починалось чаклунство. Манекен оживав, ставав одноногою жінкою, одягненою в ще не дошиту сукню і з безкозиркою на голові. Вона обіймала сеньйора Ніло за стан, і вони танцювали. Манекен танцював дуже смішно на своїй єдиній нозі. Сміялися пастушки, Мікеліна реготала, мов божевільна. Дора усміхалася, наче королева. Та вона й була королевою.

З пагорба спускались інші пастушки, прикодила й Габріела. Вони вже не були простими пастушками, вони були доньками святого, весталками Яисани¹. Щовечора сеньйор Ніло наповнював кімнату веселощами. В убогій кухоньці Габріела готувала свої багатства: мідні аракажé, срібні абарý і золоту таємницю ватапý. Свято починалося...

Дора належить Ніло, Ніло — Дорі; небагатьох пастушок обдаровував своїми милостями сеньйор Ніло, божок террейро². Вони були нічними кобилками, верховими

¹ Я и с а н а — жіноче божество, яке протегує вітрам і бурям, другина негритянського язичницького бога Шанго.

² Т е р р е й р о — місце, де відбуваються церемонії афро-бразильського язичницького культу — макумби, кандомблé і т. ін.

кіньми для святих, а сеньйор Ніло перевтілювався і уособлював усіх святих — Огуна і Шанго, Ошоссі і Омоплу, для Дори ж він був богом Ошала. Він називав Габрієлу Єманжею, богинею води, матір'ю річки Кашоєїри і моря Ільєуса, а також усіх джерел, що плескаочуть поміж камінням. Освітлений променями місячного світла, будинок-вітрильник плив у повітрі, піднімався на пагорб, вирушав на свято. Пісні — це вітер, танці — весла. Дора — наяда на носі корабля; Капітаном — сеньйор Ніло, він командує матросами.

Матроси приходили з порту: негр Теренсіо, чудовий барабанщик; мулат Траїра, уславлений гітарист; юнак Батіста, виконавець народних пісень; Mario Краво, дивакуватий святенник, ярмарковий штукар. Сеньйор Ніло свистів, і кімната зникала, вона оберталась на террейро, святе місце для кандомбле і мақумби, ставала залою для танців, шлюбним ложем, баркасом без керма на пагорбі Уньян, що пливе під вітрилами у місячному свіtlі. Сеньйор Ніло щовечора дарував веселощі. Він ладен був завжди танцювати й співати. Сете Волтас, його товариш, був полум'яною шпагою, втраченим променем, страхом уночі, шумом дзвіночків. Коли Сете Волтас, ідучи перевальцем, з ножем біля пояса, яким він скрізь вихвалявся і який так подобався дівчатам, з'являвся з сеньйором Ніло в будинку Дори, будинок обертався у веселий хоровод. Пастушкі схилялися перед волхвом, одним з богів террейро, святым вершником цих конячок.

Кінь Єманжі — Габріела — мчав луками і горами, через долини й моря, через глибокі океани. Танцюючи і співаючи, скакала швидко конячка. Костяний гребінь кидала Габріела зі скелі богині моря, просячи у неї небагато: плиту Насіба, його кухню, кімнатку, його волохаті груди, вуса, що лоскотали її шию, його важку ногу на своєму стегні.

Коли гітара змовкала, наставала година кафуне¹, година, коли розповідались безконечні історії. Сеньйор Ніло двічі топився, дивився смерті у вічі, морській смерті із зеленими косами і з сопілкою у руках. Але сеньйор Ніло був чистим, як джерельна вода, а Сете Волтас був криницею без дна, тайною смерті на лезі його ножа. Поліція у формі і без форми скрізь розшукувала його. В Байї, в Сержіпі, в Алагоасі, в хороводах капоєїри, на свя-

¹ Кафуне — під час кафуне перебирають і розчісують коси, злегка покладаючи нігтями, щоб навіяти сон.

щенних террейро, на базарах, на ярмарках, у тайниках порту, в портових барах. Навіть сам сенйор Ніло ставився до Сете Волтаса з повагою, адже він ні перед ким не схилявся. Татуювання на його грудях нагадувало про одиночну камеру. Хто він? Посланець смерті. Він зайшов до них по дорозі і тепер поспішав. В порту Баїї на нього чекають гравці в ронду, майстри з Анголи — вожді террейро — і четверо жінок. Треба перечекати якийсь час, щоб поліція забула про нього. Користуйтесь, дівчатка!

Недільними вечорами за будинком лунали звуки берімбая¹. Приходили порозважатися мулати і негри. Сете Волтас грав і співав:

Послухай мене, друже,
До серця спів вільми!
Блукати білим світом
З тобою рушим ми!

Потім він передавав інструмент Ніло і входив у хоровод. Теренсіо підлітав угору, немов паперовий змій. Стрибав він легко, вище від мулада Траїра. Юнак Батіста падав на підлогу, Сете Волтас ротом піdnімав хустку із землі. На полі бою залишався він сам, з голими татуйованими грудьми.

На пляжі біля скель Сете Волтас шарпав збрюю Габрієли, поринав у хвилі її піннявого бурхливого моря. Габрієла була ніжністю світу, прозорістю дня і таємницею ночі. Але сум залишався, вона блукала по піску, бігала до моря.

— Ти чого сумуєш, жінко?

— Не знаю. Я самотня.

— Я не хочу, щоб зі мною сумували. Мій святий — веселий, та я і сам веселун. Я вбиваю смуток своїм ножем.

— Не треба вбивати.

— Чому?

Вона хотіла, щоб у неї знову була плита, двір з динним деревом, кімнатка і, нарешті, той гарний Насіб.

— Невже тобі мене не вистачає? Є жінки, котрі можуть померти за мене: ти повинна дякувати долі.

— Так, не вистачає. Ніхто для мене не буде таким, як той.

— І ти ніяк не можеш його забути?

— Так.

— Ну і що?

¹ Б е р і м б а — невеличкий музичний інструмент із заліза.

- Як ішо? Це погано.
- Це означає — тобі нічого не хочеться.
- Це погано.
- Це значить — тебе ніщо не радує.
- Погано.

Якось увечері він повів Габріелу. Напередодні він був з Мікліною, в суботу з Паулою, у якої перса горлиці, тепер настала довгождана черга Габріели. В будинку Дори сеньйор Ніло лежить у гамаку, а на його грудях короля. Вітрильник прийшов у свій порт.

Габріела плакала на піщеному березі моря. Місяць залив її золотим світлом, вітер вивітрював пахощі гвоздики.

— Ти плачеш, жінко?

Він торкнув її обличчя кольору кориці рукою, що звикла тримати ножа.

— Чому? Зі мною жінки ніколи не плачуть, вони сміються від радості.

— Кінець, тепер кінець.

— Чому кінець?

— Мрії, що настане той день...

— Що?

Що вона повернеться до плити, у двір і у свою кімнатку, в бар. Хіба не відкриває Насіб ресторану? Хіба не буде потрібна йому гарна куховарка? А хто варить ліпше від Габріели? Дона Армінда каже, щоб вона не втрачала надії. Лише вона, Габріела, могла б поратись у такій великий кухні і давати лад усьому. І ось тепер замість неї найняли якесь опудало, що приїхало аж із Ріо і вміє белькотіти іноземною мовою. Через три дні відбудеться велике свято на честь відкриття ресторану. Тепер не залишалось ніякої надії. Вона хотіла б піти з Ільєуса. Хоча б на морське дно.

Сете Волтас — це воля, що здобувається щодня вдосвіта. Він жертвую собою і сповнений рішучості. Він гордий і щедрий. Він вражає, мов близнака, і напоює, мов дощ, це — бойовий товариш.

— Ти кажеш, кухар португалець?

Бойовий товариш підвівся. Вітер притих, коли торкнувся до нього, місячне світло блідло на його руках, хвилі набігали, щоб лизнути його ноги, які відбивали ритм танцю.

— Не плач, жінко. Із Сете Волтасом жінки не плачуть. Вони сміються від радощів.

— Що я можу вдіяти? — Габріела вперше відчула се-

бе нещасною, сумною, беззахисною, відчула, що їй не хочеться жити.

Навіть сонце, місячне світло, прохолодна вода, примхливий кіт, чоловіче тіло, шал бога террейро — ніщо не могло примусити її розсміятыся, розбудити пристрасть до життя в її порожніх грудях. Порожніх тому, що там не було Насіба, такого доброго і такого вродливого.

— Сама ти нічого не вдіш, але тобі допоможе Сете Волтас, він зробить усе.

— Що все? Я не бачу, чим ти можеш зараяти моєму горю.

— Якщо португалець зникне, хто тоді буде куховарити? А коли він зникне напередодні відкриття ресторану, доведеться гукати тебе, іншого виходу не буде. Отже, він зникне.

Інколи Сете Волтас бував похмурим, як ніч без місяця, і твердим, мов скеля, що сміливо зустрічає бурхливе море. Габріела здригнулася:

— Що ти думаєш зробити? Ти його вб'еш? Я не хочу смерті людини.

Коли Сете Волтас сміявся, він нагадував ранкову зорю, святого Жорже на місяці, землю, що її побачив потопаючий, коли вже не було ніякої надії на порятунок.

— Вбити португальця? Але ж він не вчинив мені ніякого зла. Просто я примушу його зникнути звідси. І трохи по-скубу його, коли він здумає опиратися.

— Правда?

— Жінки мусять сміятыся зі мною, а не плакати.

Габріела всміхнулася. Бойовий товариш прикрив по-віками свої жагучі очі. Він подумав, що так, мабуть, краще. Він зможе піти, зможе продовжувати свій шлях, збереже волю в грудях і серці. Хай краще вона помирає заради іншого, ця едина в світі жінка, яка здатна утримати його, прив'язати до цього невеличкого какаового порту, зігнути і підкорити. Тієї ночі він хотів сказати їй усе і здатися в полон кохання. Так краще, хай зітхає і плаче за іншим, помирає через кохання до іншого; Сете Волтас може піти. Він, бойовий товариш, піде блукати світами.

Габріела потягнула його за руку і вдячно розкрила обійми. Човен ішов спокійним морем, приплив у бухту острова, засадженого цукровою тростиною і перцем. Стояв у цьому стрімкому човні бойовий товариш. Ех, товаришу, палають твої груди, ти страждаєш тому, що втрачаєш Габріелу. Але ти один з богів террейро, в правиці у тебе гордість, воля — в лівій руці.

ПРО ШАНОВНОГО ГРОМАДЯНИНА

В суботу, напередодні урочистого відкриття «Комерційного ресторану», можна було спостерігати, як його власник, араб Насіб, в самій сорочці, без піджака, немов божевільний, мчав вулицею. Помітне черево Насіба гойдалося під паском, очі вирячені: мчав він в напрямку експортної контори Мундіньйо Фалкана.

Біля дверей федерального податкового бюро Капітанові вдалося перепинити шалений біг араба, скопивши його за руку:

— Що трапилось, друже? Куди ви так поспішаєте?

Завжди ввічливий і гречний, Капітан поводився особливо люб'язно з того дня, коли був висунений кандидатом у префекти.

— Щось трапилось, друже? Може, я зможу чимось допомогти?

— Він зник! Зник! — захекався Насіб.

— Хто?

— Кухар, Фернан.

Незабаром усе місто довідалось про таємницу пригоду: вписаний з Ріо кухар, що викликав таку сенсацію, шеф-кухар мосьє Фернан (він любив, коли його так називали) з учоращнього дня зник із Ільєуса. Напередодні він домовився з двома офіціантами, найнятими для обслуговування ресторану, і з помічницями на кухні зустрітися вранці, щоб закінчити останні приготування до завтрашнього дня. Але кухар не з'явився, і ніхто його не бачив.

Мундіньйо Фалкан викликав комісара поліції, розказав йому про те, що сталося, і порадив провести пильне слідство. Це був той самий лейтенант, якого секретар префектури Ітабуни змусив колись залишити місто. Тепер він в присутності Мундіньйо тримався принижено і підлесливо.

В «Папеларія Модело» Жоан Фулженсіо і Нью-Гало висловлювали різні припущення. Кухар, з огляду на його манери, був, звичайно, гомосексуалістом. Можливо, стався жахливий злочин? Згадали, що мосьє Фернан упадав біля Шіко Молезі. Інспектор допитав молодого офіціанта, але той розлютився:

— Мені подобаються жінки... Я нічого не знаю про цього виродка. Якось я мало не відлупцював його, а він удав, що не розуміє причини.

Хто знає, можливо, кухар став жертвою злочинних осіб, в Ільєусі зараз зібралося чимало пройдисвітів, злого-

діїв, кишенькових «фахівців» та різних інших підозрілих людей, що повтікали з Байї, Ріо, Сан-Пауло. Інспектор і поліція обшукали порт, Уньян, Конкісту, Острів Змій, Понтал. Насіб закликав на допомогу своїх друзів: Нью-Гало, шевця Феліпе, Жозуе, офіціантів, деяких відвідувачів бару. Перекинули договори дном увесь Ільєус, але без жодних наслідків.

Жоан Фулженсіо прийшов до висновку, що кухар просто втік.

— Я притримуюсь тієї версії, що ваш шановний шеф спакував валізи і втік, не чекаючи на аванс. Ільєус не підходяще місце для витончених сідниць, тут, у зв'язку з невеликими запитами, вистачає Машадіньйо і *Mic* Піранжі, тому він розчарувався і зник. А втім, він вчасно зробив цей крок і звільнив вас від своєї мерзенної присутності.

— Але як він поїхав? Адже ж вчора не було жодного пароплава. Лише сьогодні відходить «Канавієрас»... — засумнівався Нью-Гало.

— Автобусом, поїздом...

Ні, він не поїхав ані автобусом, ані поїздом, ані верхи і не пішов пішки. Інспектор був переконаний, що кухар не покидав міста. Біля четвертої днія прибігло схвилюване негреня Туїска, що натрапило на слід. Із усіх народжених того дня шерлоків холмсів він один повідомив дещо конкретне. Товстого, елегантного чоловіка — це міг цілком бути кухар, бо в нього теж були пікоподібні вуса і він теж крутив стегнами,— бачила пізно вночі одна з найдешевших дівчат-повій. Вона виходила з «Бате-Фундо» і помітила, як у напрямку портових складів троє підоаріліх суб'єктів вели товстуна. Все це вона розповіла Туїсці, але в поліції її свідчення стали плутаними й непевними. Їй лише здалося, що вона бачила, але вона не впевнена, бо була напідпитку. Вона не знає тих людей, вона лише чула якісь розмови. Насправді ж жінка, поза всяким сумнівом, впізнала сенйора Ніло, негра Теренсіо і його верховоду, чийого імені вона не знала, але за яким зітхала, як і всі дівки в «Бате-Фундо». Він чудово тайцював, цей гість із Байї, але зажив собі лихої слави. У неї була потаємна думка, від якої холонуло під серцем, що кухар лежить на дні, у водах порту. Але нічого такого в поліції вона не говорила, вже каючись за сказане Туїсці. Нікому не спало на думку шукати Фернана в будинку Дори, де він спершу розридався, а потім почав допомагати їй шити, бо майстрині того дня були відпущені додому. Він

зовсім змирився з думкою, що, одягнений матросом, виїде увечері в третьому класі пароплавом «Байяна», на якому вирушить і Сете Волтас. Дора обіцяла переправити його речі прямо в Ріо.

Таким чином, коли Жоан Фулженсіо надвечір завітав у бар, де панували паніка і розгубленість, він знайшов Насіба зовсім пригніченим. Відкриття ресторану мало відбутися наступного дня. Все готове, продукти закуплено, каброші найняті і навчені Фернаном, є два офіціанти, розіслано запрошення на урочистий сніданок. Гости прибудуть з Ітабуни, серед них полковник Арістотелес; із Агуа-Прети, із Піранжі, із Ріо-до-Брасо. Приїде Алтіно Брандан. Де ж знайти куховарку, що змогла б замінити кухаря? Бо навіть на куховарку з Сержіпе вже не можна було розраховувати. Вона пішла, полаявшись з Фернаном і залишивши неймовірний бруд у будинку. Покластися на помічниць каброш? На це можна було б зважитись лише за однієї умови, якби Насіб наступного дня мав закрити ресторан. Варити каброші не вміли, могли тільки розділити м'ясо, зарізати і обпатрати курку, підтримувати вогонь у плиті. Де знайти куховарку за лічені години? Всі свої турботи Насіб виплакав на грудях у книготорговця в залі для гри в покер і почав заливати горе чистим, без домішків, коньяком. Відвідувачі бару і товариші Насіба по застільних бесідах дійшли висновку, що ніколи раніше не бачили його в такому стані. Навіть у той час, коли він порвав з Габріелою. Можливо, тоді відчай Насіба був глибшим і безнадійнішим, але він мовчав і ходив похмурий, непривітний, а тепер він звертався до неба, кричав, що розорений і що все загинуло.

Побачивши Жоана Фулженсіо, Насіб потягнув його до залі для гри в покер.

— Я загинув, Жоане. Що робити? — Після того, як книготорговець допоміг йому розплутатися з Габріелою і своїм невдалим шлюбом, Насіб відчував до нього необмежене довір'я.

— Спокій, Насібе, якийсь вихід повинен бути.

— Який і де? Немає куховарки. Сестри Дос Рейс не беруть замовлення напередодні. А коли б навіть приймали, то хто приготує закуски для бару на понеділок?

— Я міг би позичити вам Марокасу на кілька днів. Але їй удається що-небудь лише за умови, коли дружина стойть поруч і стежить за нею.

— Коли тільки на кілька днів — це для мене не порятунок.

Насіб вихилив конъяк, йому хотілося плакати:

— Ніхто не порадить, як мені бути. Що б мені не рали, все це не те. Це божевільна дона Армінда запропонувала мені знову найняти Габрієлу. Уявляєте?!

Жоан Фулженсіо підхопився і радісно вигукнув:

— Еврика, Насібе! Знаєте, що зробила дона Армінда? Вона, мов Колумб, відкрила Америку. Вона розв'язала проблему! Зважте лише: вона дала нам чудове, справедливе, єдине розв'язання, якого ми не бачили. Отже, Насібе, вітаю вас!

Насіб обережно, з недовірою запитав:

— Габріела? А ви не жартуєте?

— Які тут жарти?! Хіба вона не була у вас куховаркою? То чому ж вона знову не може нею стати? Ким же їй бути?

— Вона була моєю дружиною...

— Але ж це був звичайний зв'язок, чи не так? Шлюб визнано недійсним, вам, гадаю, це відомо?.. І коли ви знову наймете її куховаркою, ви остаточно підтвердите це, навіть переконливіше, аніж офіційним розторгненням шлюбу. Ви не згодні зі мною?

«Це буде їй предметним уроком...— подумав Насіб,— вона знову стане куховаркою після того, як була господиню...»

— Ну, то як? Ви зробили одну-єдину помилку, одружившись з нею. Це було погано для вас, а ще гірше для неї. Якщо ваша ласка, я поговорю з нею.

— Гадаєте, вона згодиться?

— Впевнений. Я одразу ж іду до неї.

— Скажіть, що я запрошую її тимчасово...

— Чому тимчасово? Вона куховарка, і ви триматимете її до того часу, поки вона добре працюватиме. Я незабаром принесу відповідь...

Ось як трапилося, що того ж вечора, не тямлячись від радощів, Габріела прибрала кімнатку в глибині двору і знову поселилася в ній, попередньо подякувавши Сете Волтасу. З вікна Насібового будинку вона помахала хустиною пароплаву «Канавейрас», що о шостій годині вечора перетнув бухту і взяв курс на Байю. Наступного дня на святковому сніданку гості,— а їх було десь біля п'ятдесяти,— знову смакували незвичайні, божественні страви Габрієли, що не йшли в порівняння ні з чим.

Сніданок на честь відкриття ресторану пройшов чудово. До аперитиву було подано колишні закуски і солодощі. Дивовижним ланцюгом страви нанизувались одна на

одну. Насіб, що сидів поміж Мундіньйо і суддею, слухав схвильовані промови Капітана і Доктора. «Видатний син Ільєуса, відданий справі прогресу нашого краю», — сказав про нього Капітан. «Достойний громадянин Насіб Саад дав Ільєусові ресторан, котрий не поступиться перед столичними ресторанами», — розхвалював його Доктор. Жозе подякував їм від імені Насіба і теж почав його хвалити. Дифірамби завершились виступом Мундіньйо, котрий, як він висловився, «теж хотів приєднатися до оплесків». Він наполягав на тому, аби кухаря виписали з Ріо, Насіб заперечував і, виявилось, мав рацію. Немає в світі кухні, що могла б сперечатися з байянською.

І тоді всім закортіло побачити творця цих страв, чиї золоті руки створили такі смачні наїдки. Жоан Фулженсіо підвівся і пішов на кухню по Габріелу. Вона з'явилася з усмішкою, в хатніх капцях, у синій бумазеєвій сукні і білому фартусі, з червоною трояндою в косах. Суддя заволав:

— Габріела!

Насіб голосно повідомив:

— Я знову найняв її куховарко...

Жозе заплескав у долоні, Нью-Гало також, дехто встав з-за столу і підійшов до неї привітатися. Вона усміхалася, опустивши очі; коси її були підв'язані стрічкою.

Мундіньйо Фалкан прошепотів на вухо Арістотелесу, що сидів поруч:

— Уміє цей турок жити...

ПЛАНТАЦІЯ ГАБРІЕЛИ

Роботи в бухті, що кілька разів припинялися, були зрештою завершені. Новий канал, глибокий і прямий, було прокладено. По ньому могли плавати, не ризикуючи потрапити на мілину, пароплави компаній «Ллойд», «Іта», «Байян», а основне, могли заходити в порт і вантажити какао великих торговельних кораблів.

Як пояснив головний інженер, роботи дещо затягнулися через численні труднощі і перешкоди. Звичайно, він не мав на увазі неполадок, пов'язаних з прибуттям буксирів і фахівців, або тієї ночі, коли лунали постріли і в кабаре билися пляшками, або загрозу вбити інженера, яка лунала на початку робіт. Він мав на увазі сипучі піски бухти: під дією припливів і відпливів, вітрів, бур вони пересувалися, змінюючи глибину фарватеру, замулювали

його і за кілька годин зводили нанівець роботу кількох тижнів. Доводилося терпляче все розпочинати заново, змінювати по кільканадцять разів план каналу, відшукуючи ділянки з тривкішим дном. Зрештою, інженери на якусь мить поставили під сумнів можливість успіху, іх заполонила зневіра, а найпесимістичніше настроєні жителі міста повторювали докази консерваторів у виборчій кампанії, що бухта Ільєуса — нерозв'язна проблема.

Відпливли буксири і драги, виїхали інженери і техніки. Проте одна землечерпалка залишилася в порту для постійного чергування, щоб, коли буде нагальна потреба, зразу ж вступити в боротьбу з рухомими пісками і підритмувати новий канал у стані, що дозволяв би прохід пароплавів з глибокою посадкою.

Великим прощальним святом із щедрою випивкою, яке почалося в «Комерційному ресторані» і закінчилось в «Ельдорадо», було відзначено подвиг інженерів, їхню упертість, їхню професійну майстерність. Доктор виголосив промову, котра ще раз підтвердила його ораторський талант. Він порівнював головного інженера з Наполеоном, але «Наполеоном, що бореться за мир, прогрес, який переміг, здавалось би, непереможне море, зрадливу річку, піски і люті бурі, ворожі щодо цивілізації». Тепер інженер може з гордістю спостерігати з вершини маяка на острові Пернамбуко порт Ільєус, «звільнену ним від рабства бухти, відкриту для всіх вимпелів і всіх пароплавів завдяки інтелекту і відвазі благородних інженерів і вмілих техніків».

Благородні інженери і вмілі техніки з жalem покидали місто і коханок. В порту ридали жінки, обнімаючи матросів, що відпливали з Ільєуса. Одній з них — вагітній — матрос заприсягався, що повернеться. Головний інженер віз із собою сулію першокласної кашаси «Кана де Ільєус» і мавпу жупарá, щоб згадувати в Rio цей край легкого заробітку, подвигів і важкої праці.

Вони виїхали, а потім розпочалися дощі, які пішли в цьому році вчасно, значно раніше свята святого Жорже. Какаові плантації квітли, тисячі молодих дерев дали перший врожай; передбачалося, що новий урожай перевершить минулорічний, що ціни піднімуться і грошей у місті та селищах побільшає,— так, країна не мала прибутковішої культури від какао.

З тротуару перед баром «Везувій» Насіб бачив схожі на маленьких забіжкуватих півнів буксири, що, розгинаничи морські хвилі, тягнули драги на південь. Чи давно

вони прибули, а ось уже від'їжджають, і за цей час стільки подій відбулося в Ільєусі... Старому полковникові Раміро Бастосу так і не довелося побачити великих пароплавів, що заходять у порт. Тепер він з'являється на спіритичних сеансах, ставши пророком після того, коли його дух звільнився відсмертної оболонки. Раміро давав поради людям зони какао, проповідував добрість, всепрощення, терпіння. Так прихайні стверджувала дона Армінда, компетентна в цих суперечливих і таємничих питаннях. Ільєус помітно змінився протягом цих кількох місяців, таких насичених подіями. Щодня траплялася яка-небудь новина: відкривались нові відділення банку, нові представництва південних фірм і навіть іноземних компаній, крамниці, споруджувались нові будинки. Нещодавно на Уньані, в старому двоповерховому будинку, розмістилась спілка ремісників і робітників; при цій спілці було організовано школу, в якій юнаки з бідних родин оволодівали ремеслом теслярів, мулярів, шевців. Там же було відкрито початкову школу для дорослих, де навчалися портові вантажники, пакувальники какао, робітники шоколадної фабрики. На відкритті школи, де були присутніми найзнаменитіші громадяни Ільєуса, швець Феліпе виступив з промовою. Плутаючи португальську мову з іспанською, він виголосив, що починається ера робітників, що доля світу тепер в їхніх руках. Це твердження виявилося таким дивовижним, що всі присутні, не надавши йому значення, зааплодували, навіть Мауріcio Каїрес, навіть полковники, власники величезних земельних угідь і тисяч людей, що гнули на них спину.

І Насіб у цей час жив бурхливим та повнокровним життям: він одружився і розлучився, його справи йшли успішно, потім йому загрожував крах, він спізнав пристрасті і радість, що замінилися порожнечею, відчаем, стражданнями. Спершу він був надмірно щасливим, потім надмірно нещасним, тепер же всеувійшло в русло — плинуло тихо і розмірено. Життя в барі поступово увіходило в колишні рамки; як і раніше, коли щойно з'явилася Габріела, відвідувачі залишалися в барі, аби випити зайву чарку аперитиву, а дехто ішов сидати в ресторан. «Везувій» процвітав, Габріела, з трояндою в косях, опівдні спускалася із кухні на другому поверсі і проходила, усміхаючись, між столиками. Їй говорили двозначності, кидали на неї хтиві погляди, брали за руку; ті, що були нахабнішими, лягали п'ятірнею по крутих стегнах. Доктор називав Габріелу «мою дівчинка». Всі

вихвалили мудрість Насіба, який, зберігши достойнство і добробут, виплутався із складного і заплутаного становища. Араб розгулював поміж столиками, інколи затримувався, щоб послухати новини і самому перекинутися словом. Він підсідав до Жоана Фулженсіо і Капітана, до Нью-Гало і Жозуе, до Рібейріньйо і Амансіо Леала. Здавалося, що святий Жорже сотворив чудо і час відступив назад, не було зроблено ніякісінських помилок, не трапилося нічого сумного. Мабуть, лише відкриття ресторану і відсутність Тоніко Бастоса, цього приборкувача жіночих сердець, який остаточно перебазувався в «Золоту горілку» і пив там свій гіркий аперитив, нагадували про те, що сталося.

Виявилось, що, відкривши ресторан, Мундіньйо і Насіб лише розумно вклади капітал, який давав певний, хоча й досить скромний, прибуток. Ресторан не став надто вигідною справою, як вони передбачали. За винятком тих днів, коли в порту зупинялися транзитні кораблі, відвідувачів у ресторані було мало, тому-то нерідко готувався лише сніданок. Місцеві жителі, як водилося, харчувалися дома. Тільки інколи, спокушені стравами Габрієли, вони — або чоловіки, або цілі родини — приходили поснідати, щоб урізноманітнити своє меню. Постійних відвідувачів можна було порахувати на пальцях: Мундіньйо, майже завжди із запрошеними, Жозуе, вдівець Пассос. А ось вечорами, коли в залі ресторану йшла гра, відвідувачів зразу ставало більше. На п'яти-шести столах грали в покер, в «сім з половиною», в «біску». Габріела готувала на вечерю закуски і солодощі, вино лилося річкою. Насіб мав прибуток з кожного кону. І досить часто йому не давало спокою запитання: чи є Мундіньйо компаньйоном і в цій долі прибутку? Очевидно, ні, тому що експортер вкладав капітал у ресторан, а не в ігрову залу. А може, й так, невдоволено розмірковував Насіб, коли взяти до уваги, що орендна плата за приміщення вносилася ними разом, а також те, що столи, стільці, посуд і келихи були їхньою спільною власністю. Увечері прибутки були чималі, вони компенсували мізерність і непостійність денної виручки. Насіб хотів би увесь прибуток від гри залишати собі, але остерігався невдоволення з боку експортера, тому вирішив якнайскоріше поговорити з ним на цю тему.

Мундіньйо відчував до араба особливу прихильність. Після того, коли уладналися родинні ускладнення його компаньйона, Мундіньйо стверджував, що Насіб найци-

вілізованіша людина в Ільєусі. З досить зацікавленим виглядом Мундіньйо уважно вислухав Насіба, який хотів уточнити, чи претендує той на прибутки з ігрової зали?

— А як ви самі вважаєте, маestro Насіб?

— Бачите, сеньйоре Мундіньйо... — араб задумливо підкручував кінчики вусів. — Коли я розмірковуватиму як порядна людина, то я маю визнати вас за компаньйона і віддати вам половину прибутку, як це я роблю з виторгом ресторану. Коли ж я підійду до цього питання, як грапіуна, то скажу, що ми не підписували жодних паперів, що ви людина заможна, не потребуєте тієї половини і що ми ніколи не домовлялися про відкриття ігорної зали, а я людина бідна, збираю грошенята на придбання невеличкої плантації, і цей прибуток для мене досить доречний. Але, як казав полковник Раміро, зобов'язання залишаються, навіть коли вони не зафіксовані на папері. Я приніс рахунки, аби ви могли їх перевірити...

Насіб почав розкладати папери перед Мундіньйо, але експортер відсторонив його руку і поплескав араба по плечу:

— Заховайте свої рахунки і свої гроші, маestro Насібе. У цій справі я вам не компаньйон. А коли ви бажаєте, аби ваша совість була цілком чистою, платіть мені невелику орендну плату за використання зали вечорами. Сотню рейсів, не більше. Або краще жертвуйте щомісяця по сто рейсів для спорудження будинку для немічних і старих. Де це чувано, щоб федеральний депутат утримував ігорний будинок? Чи ви маєте сумнів щодо моого обрання?..

— Я ні в чому на світі не маю такої впевненості. Дякую, сеньйоре Мундіньйо. Тепер я ваш боржник.

Насіб зібрався йти, але Мундіньйо запитав:

— І ще скажіть... — Він притишив голос і торкнувся пальцем до грудей араба. — Все ще побоює?

Насіб широко і весело усміхнувся:

— Ні, сеньйоре. Аніскілечки...

Мундіньйо потупив погляд і пробурмотів ледве чутно:

— Я вам заздрю. Моє ніяк не заспокоюється.

Мундіньйо захотів запитати Насіба, чи спить той з Габріелою знову, але подумав, що це видастися безтактним. Насіб вийшов від Мундіньйо страшенно вдоволений і одразу ж рушив у банк, аби покласти гроші на свій рахунок.

Він і справді перестав переживати, не залишилось і сліду від колишнього болю і страждань. Знову наймаючи

Габріелу, Насіб боявся, що її присутність буде нагадувати йому про минуле, боявся побачити уві сні голого Тоніко Бастоса на своєму ліжку. Але цього не трапилося. Йому вже здавалося, що довгий, жахливий період у його житті залишився позаду. Поміж ними знову усталились взаємини господаря і куховарки, точнісінько, як у перші дні їхнього знайомства.

Роботяща і весела Габріела прибирала в домі, співала, ходила в ресторан готовувати сніданок, спускалася в бар у годину аперитиву оголосити меню, ходила поміж столиками, вербуючи клієнтів для горішнього поверху. Коли бар порожнів, десь о пів на другу, Насіб сідав снідати, і Габріела подавала йому. Як раніше... Вона метушилася біля його столу, приносила страви, відкорковувала пляшки з пивом. Вона снідала пізніше, разом з єдиним офіціантом (Насіб звільнив другого: він виявився зайвим, оскільки відвідувачів було мало) і з Шіко Молезою, а Валтер, що замінив Біко Фіно, наглядав за баром. Насіб брав стару байянську газету, запалював сигару «Сан-Фелікс» і знаходив на гойдалці троянду, що впала з голови Габріели. Перші дні він її викидав, потім почав ховати в кишеню. Газета падала на землю, сигара гасла, Насіб засинав у затінку, легенький вітерець гуляв навколо. Він прокидався, почувши голос Жоана Фулженсіо, що простував у цей час до своєї крамниці. Габріела готовувала закуски і солодощі для вечері, потім ішла додому, і Насіб бачив, як вона у домашніх капцях іде майданом, зникає поза церквою.

Чого ж йому не вистачало, аби відчути себе зовсім щасливим? Він смакував чудові страви Габріели, заробляв гроші, відносив їх у банк і вже збирався підшукувати для себе ділянку землі. Йому розповідали, що за гірським пасмом Бафоре нещодавно вирубуали нову смугу — кращої землі для розведення какао годі й шукати. Рібейріньо, чиї фазенди лежали неподалік від цього місця, взявся супроводжувати Насіба. У Насіба були друзі, він щодня зустрічався з ними в барі, інколи в ресторані. Грав у шашки і кости. Мав дружні розмови з Жоаном Фулженсіо, Нью-Гало, Амансіо, Арі, Жозуе, Рібейріньо. Двоє останніх тепер завжди бували вдвох, після того як фазендейро найняв для Глорії будинок неподалік від залізничного вокзалу. Інколи вони втрьох — Рібейріньо, Жозуе і Глорія — снідали в ресторані, очевидно, всі вони були задоволені.

Чого ж йому бракувало, аби бути до кінця щасливим? Ревнощі його не мучили, не мучив і страх втратити

куховарку. Хіба вона знайде ще десь таку платню і таку роботу? До того ж Габріела була байдужою до пропозицій найняти для неї будинок і відкрити рахунок у крамниці, до шовкових суконь, туфель, багатства, яким за звичаєм оточують утриманок. Чому — Насіб не знат; звичайно, якась дурна причина в неї була, але він зовсім не прагнув дізнатись про неї. Кожний божеволіс по-своєму... Можливо, мав рацию Жоан Фулженсіо, коли говорив про польову квітку, яка в'яне, якщо її поставити у вазу. Але й це мало обходило Насіба, як не дратував його більше красномовний шепіт відвідувачів, коли вона з'являлась у барі, їхні усмішки, погляди; те, як вони поплескували її по спині, намагалися доторкнутися до її руки, плеча, грудей, теж не хвилювало Насіба. Адже це принаджувало відвідувачів — зайва чарка, зайвий ковток!

Судя якось спробував витягнути троянду з її кіс, але Габріела втекла. Насіб байдуже спостерігав цю сцену. Чого ж йому не вистачало, аби бути щасливим до кінця? Індіанка з Амазонки, ця дівчинка із закладу Марії Машадан, коли вони зустрічалися вночі, запитувала, відкриваючи в усмішці хижі зуби дикунки:

— Тобі подобається твоя Мара? Тобі добре зі мною?

Йому було добре з нею. Маленька, повненька, з широким, округлим обличчям, вона, коли сиділа на ліжкові, підібгавши ноги, скидалась на бронзову статуетку. Вони бачились не менше одного разу на тиждень, і Насіб спав з нею. Це був зв'язок без ускладнень, без загадок. Сон без випадковостей, без бурхливого захоплення, без смерті і воскресіння. Насіб бував і у інших жінок, бо в Марі було чимало клієнтів. Полковникам подобався цей зелений плід Амазонки, у дівчини залишалося мало вільних вечорів. Інколи Насіб не обминав красунь у кабаре і будинках розпости. А якось він спав з новою утриманкою полковника Коріолано. Це була молоденька каброша, привезена з плантації. Коріолано тепер навіть не намагався дізнаватися, обдурюють його чи ні...

Так Насібові перепадало дещо то тут, то там — одне слово, він жив своїм колишнім життям. Проте постійні зв'язки він підтримував лише з маленькою індіанкою. З нею він танцював у кабаре, ходив пити пиво, їв запіканки. Якщо в неї траплялася вільна година, вона писала своїм дитячим почерком записку до Насіба, і він, замкнувши бар, ішов на побачення. Було приємно, заховавши записку в кишеню, думати про ніч у ліжкуMari.

Чого ж йому бракувало, аби бути щасливим до кінця?

Якось Мара надіслала записку: вона чекає його увечері, «щоб погратися зі своїм кициком». Насіб вдоволено посміхнувся і після закриття бару рушив до Марії Машадан. Відома всім власниця будинку розпусти, постать характерна для Ільєуса, обнявши його, сказала по-материнськи довірливо:

— Даремно поспішав, турчику. Мара зараз з полковником Алтіно Бранданом. Він спеціально приїхав з Ріо-до-Брасо, у неї не було виходу!

Насіб розгнівався. Не на Мару, він не міг втрутатись у її життя, заважати їй заробляти на хліб. Але він сердився тому, що ця ніч втрачалася, а йому докучало бажання. Ідуши під дощем, він мріяв про 'жіноче тіло в теплом ліжку. Прийшов додому, роздягнувся. В глибині будинку — в кухні чи в буфетній — почувся дзенькіт розбитого посуду. Він пішов подивитися, що трапилося. Кіт стрімголов вискочив на двір. Двері в кімнатку Габрієли були прочинені. Насіб заглянув туди. Нога Габрієли звисала з ліжка, мулатка усміхалася уві сні, її високі груди плавно підіймались і опускались. Голова йшла обертом від паходів гвоздики. Насіб підійшов ближче. Вона розплющила очі й мовила:

— Сеньйоре Насібе...

Осліплений, він поглянув на неї і побачив землю, змочену дощем, розкопану мотикою, із саджанцями какао, в цій землі зароджувались дерева, на ній росла трава. Були ще на ній доли й гори, глибокі печери; на ній, на цій землі, він і посадить плантацію. Вона простягнула руки і пригорнула його до себе.

Коли Насіб ліг поруч з Габріелою і відчув її жар, у ньому раптом ожили приниження, злість, ненависть, біль розлуки, страждання мертвих ночей, ображене самолюбство і радість доторку до палаючого тіла Габрієли. Він міцно стиснув її, залишивши сині сліди на шкірі кольору кориці:

— Повія!

Вона усміхнулася до нього вустами, створеними для пристрасних цілунків, і прошепотіла:

— Ну, то й що...

І припала головою до його волохатих грудей:

— Красунчик...

ПРО ШВЕДСЬКИЙ КОРАБЕЛЬ З РУСАЛКОЮ КОХАННЯ

Так, тепер він був щасливий до кінця. Час ішов, наступної неділі відбудуться вибори. Ніхто не мав сумніву щодо їхніх наслідків, навіть доктор Вітор Мело, який, занепавши духом, замкнувся у своєму кабінеті в Ріо-де-Жанейро. Алтіно Брандан і Рібейріньйо за тиждень замовили розкішний обід у «Комерційному ресторані» з шампанським і фейєрверком. Великі свята планувалися заздалегідь. По відозві, яку відкривав Мундіньйо Фалкан, було оголошено збір коштів на придбання будинку, де народився Капітан і де жив світлої пам'яті Казузінья Олівейра. Цей будинок планувалося подарувати Капітанові. Майбутній префект також зробив благородну справу: він пожертвував на диспансер для бідних дітей, відкритий Алфредо Бастосом на пагорбі Конкіста. Після виборів Насіб мав намір разом з Рібейріньйо з'їздити подивитись на землю за гірським кряжем Бафоре, про яку стільки наслухався, а потім купити ділянку і підписати контракт на закладання плантації какао.

Він щодня грав у кості, розмовляв з друзями, розповідав різні вигадки про сірійців: «На батьківщині моого батька бувало ще й не таке!..» Наївши, спав під час сієсти, мирно храпучи. Ходив у кабаре з Нью-Гало, спав з Марою та й з іншими жінками. А з Габрієлою — завжди, коли в нього не було жінки і він не зморився і не хотів спати. Мабуть, з нею частіше, ніж з іншими. Тому що жодна не могла з нею зрівнятися, такою полум'яною і ніжкою, такою шаленою в ліжку, такою пристрасною в коханні, для якого вона була створена. На цій землі він насаджував плантацію. Насіб засинав, поклавши свою важку ногу на її округле стегно. Майже так, як раніше. А втім, він тепер не ревнував її до інших, не боявся втратити і не боявся, що вона його залишить. У годину сієсти, перед тим, як заснути, Насіб думав: тепер вона лише для ліжка; він відчував до неї те ж саме, що й до інших,— до Мари, Ракели, рудої Наталі, це було почуття без хвилювання, без колишньої ніжності. Так було краще. Вона ходила в будинок Дори, танцювала й співала — готовувалися вони там до свят у місяць святої Марії. Насіб знов про це, стисав плечима, але відвідати свято збирався. Габріела була його куховаркою, з якою він спав, коли хотілося. І якою куховаркою! Крацьої годі й шукати! Та і

в ліжку вона гарна, навіть більше ніж гарна — вогонь, а не жінка.

В будинку Дори Габрієла сміялася, розважалась, співала і танцювала. Вона понесе прапор під час свята. А в ніч святого Жоана буде стрибати через багаття. Габрієла раділа: жити добре. Відлічувало одинадцяту годину вечора, і вона приходила додому, чекала сеньйора Насіба. Можливо, цієї ночі він прийде до неї, полоскоче вусами потилицю, покладе свою важку ногу на її стегно, вона пригорнетися до його м'яких, мов подушка, грудей. Габрієла піднімала кота до обличчя, він тихесенько муркотів. Вона слухала оповіді дони Армінди про духів і немовлят. Грілась ранками проти сонця, ласувала гуявою, червоними плодами пітанги. Годинами розмовляла із своїм товаришем Туйскою, який учився тепер на столяра. Босою бігала пляжем, знімаючи близки на воді. Після обіду танцювала з молоддю на майдані. Дивилась на місяць, чекаючи Насіба. Жити добре!

Лишилося чотири дні до неділі, на яку було призначено вибори. І ось, близько третьої години дня, шведський вантажний корабель небачених у тих краях розмірів загув у морі. Негреня Туйска помчало головними вулицями, добровільно поширюючи цю новину. Населення Ільєуса висипало на набережну.

Навіть приїзд єпископа не викликав у свій час такої сенсації. З тріскотнявою злітали ракети. В порту увімкнули сирени два пароплави компанії «Баййяна», баржі й катери теж вітали шведський пароплав. Рибальські човни і легенькі суденця вийшли з бухти у відкрите море, щоб зустріti і супроводжувати його.

Шведський пароплав з цілою гірляндою іноземних прапорів, що полоскались поміж щоглами, повільно перетинав бухту. Мешканці бігли вулицями, які вели до порту. На причалах вирував натовп. Оркестр гуртка імені 13 травня грав військові марші. Жоакім бухав у барабан. Крамниці позачинялися. Було відпущено з уроків учнів приватних коледжів, початкової школи і гімназії Еноха. Хлопці, зібралившись у порту, радісно плескали в долоні, кокетували дівчата з монастирської школи. Автомашини, вантажні і легкові, автобуси пронизливо сигналили. Глорія стояла поміж Жозуе і Рібейріньйо і, голосно сміючись, кидала виклики світським дамам. Тоніко Бастос велично тримав під руку дону Олгу. Жеруза, в глибокому траурі, привітала до Мундіньйо. Ніло, не випускаючи свистка з рота, командував Теренсіо, Траорою, юнаком Батістою. Падре

Базілю прийшов у порт зі своїми прийомними дітьми. Одноногий власник «Бате-Фундо» із заздрістю поглядав на Плініо Арасу й Насіба. Старі діви хрестилися, моторні сестри Дос Рейс усміхались. В їхньому черговому прешіо неодмінно буде фотокартка зі шведського судна. Зібрались усі: і світські дами, і дівчата на виданні, і повії, і Марія Машадан, командорша околиць та кабаре. Доктор, відкашлюючись, готовувався до промови, підбираючи заковиристі слова. Як би його втнути про Офенізію у промові, присвяченій шведському пароплаву? Негреня Туйска залізло на щоглу вітрильника. Пастушки Дори прийшли із прaporом; його, пританьковуючи, несла Габріела. Полковники, власники плантацій какао, діставали револьвери і стріляли вгору. Уесь Ільєус зібрався у порту.

За оригінальним задумом Жоана Фулженсіо, відбулася символічна церемонія: експортери Мундіньйо Фалкан і Стевенсон та фазендейро Амансіо Деал і Рібейріньйо принесли мішок какао на край причалу, до якого швартувався корабель. Перший мішок какао, який буде відправлено за кордон безпосередньо з Ільєуса. На захоплену промову Доктора відповів віце-консул Швеції, довготелесий агент корабельної компанії.

Увечері, коли матроси зійшли на берег, пожвавлення в місті зросло. Ільєусці частували моряків у барах, капітана і офіцерів повели в кабаре, причому капітана радісні городяни мало не понесли на руках. Він був звичним до міщних напоїв, пив горілку в портах семи морів, тому з «Батаклану» на пароплав ільєусцям таки поталанило віднести його на руках.

Наступного дня після сніданку матросів знову відпустили на берег, і ті розбрелися по місту. «Як їм сподобалася ільєуська горілка!» — з гордістю говорили грапіуни. Моряки продавали закордонні сигарети, тканини, позолоченні дрібнички. Гроші вони витрачали на кашасу і на повій, а потім лежали п'яними на вулицях!

Це трапилось після сієсти, напередодні години вечірнього аперитиву — в ці порожні години від третьої до пів на п'яту. Насіб завжди користувався перервою, щоб підрахувати касу, заховати гроші і підсумувати виторг. Це трапилося, коли Габріела пішла додому, закінчивши роботу. Шведський матрос, білоочубий гіант двометрового зросту, увійшов у бар, важко видихнув алкоголь в обличчя Насібу і показав пальцем на пляшку «Кано де Ільєус». Він благально дивився на араба і щось бурмотів свою неймовірною мовою. Насіб уже виконав свій

громадянський обов'язок, частуючи напередодні моряків кашасою. Він на мигах пояснив, що за кашасу треба пласти. Білоочубий швед вивернув порожні кишені, де давненько вже, мабуть, не було грошей. А втім, він знайшов там чудову брошку з позолоченою русалкою. Він виклав на прилавок матір північних морів, стокгольмську Єманжу. Насіб очима стежив за Габрієлою, яка в цю мить завертала за церкву. Потім перевів погляд на русалку, на її риб'ячий хвіст. Стегна Габрієли були схожими на русалчині. У всьому світі немає такої іншої жінки, такої палкої, такої ніжної, такої пристрасної. Жодна жінка не вміє так зітхати і так завмирати найсолідшої миті. Чим більше він спав з нею, тим більше бажав саме її. Вона була зіткана з пісень, танців, сонця, місяця, вона була створена з гвоздики й кориці. Тепер він нічого їй не дарував, навіть дешевих дрібничок. Насіб узяв пляшку кашаси, налив гранчасту склянку. Матрос підняв склянку, поглянув на Насіба, випив кашасу одним духом і плюнув. Насіб, усміхнувшись, поклав у кишеню позолочену русалку. Габріела буде задоволена, вона розсміється, зітхне і скаже: «Ну для чого це, красунчику?»

На цьому й завершується історія Насіба й Габрієли. З вуглинки, що тліла в попелі, відроджується полуум'я кохання.

ПОСТСКРИПТУМ

Невдовзі після описаних подій полковника Жезуїнью Мендонсу було віддано до суду і звинувачено у вбивстві на грунті ревнощів своєї дружини Сіньязіні Гуедес Мендонси і хірурга-дантиста Осмундо Піментела. Двадцять вісім годин тривало судове засідання, набираючи в певні періоди різкого характеру. Відбувався бурхливий обмін репліками; адвокат Мауріcio Каїрес цитував біблію, нагадував про непристойні чорні панчохи, говорив про мораль та її занепад. Його промова була патетичною. Езекієл Прадо теж виступав схильовано: зараз Ільєус уже не край бандитів, він перестав бути раєм для вбивць. Ридаючи, драматичним жестом показав Езекієл на заплаканих батьків Осмундо, які прибули на суд у траурному одязі. Його промова була присвячена прогресовій цивілізації. Вперше в історії Ільєуса власника плантацій какао було засуджено до тюремного ув'язнення за те, що він убив зрадницю дружину і її коханця.

[*Petropolis — Rio, травень, 1958*]

С В И Т Ж О Р Ж И А М А Д У

«Роки ранньої моєї юності, що провів я на вулицях Байї, в порту, на базарах і ярмарках, на народному святі, або ж на змаганнях у капоейрі (національна бразильська боротьба), на магічному кандомблі (африканський релігійний обряд) чи на папертях стародавніх парків,— ось мій найкращий університет. Тут даровано було мèні хліб поезії, тут спізняв я біль і радощі моого народу»¹,— так визначив витоки свого творчого шляху видатний бразильський письменник, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» Жоржі Амаду у промові, яку він виголосив при обранні його членом Бразильської академії літератури.

Початок його творчості припадає на 30-і роки. Перші книги Ж. Амаду «Какао» (1933) і «Піт» (1934) написані під очевидним впливом європейської революційної літератури 20-х років.

Політично загострені, актуальні твори Амаду знайшли прихильників серед робітників і демократичної інтелігенції. І все ж «Какао» і «Піт» не задовільнили загалом і самого письменника. Він продовжував шукати власний шлях у відтворенні бразильської дійсності.

Амаду звертається до фольклору, до витоків народного життя, шукає особливого, специфічно «бразильського», національного у житті тих самих людей, яких він описував у «Какао» і «Піті», намагаючись знайти основу народного світобачення й проаналізувати шлях бразильського бідняка до усвідомлення своєї соціальної ролі, тобто вирізняти національні особливості і в характері соціальної боротьби, яку веде бразильський пролетariat.

Нові романи Амаду «Жубіаба» (1935), «Мертвє море» (1936), «Каштани піску» (1937) свідчать про ці пошуки. Тут уже можна говорити і про глибоку поетичність, і про використання мотивів народних пісень, балад.

Рoman «Жубіаба» вже самим образом головного героя став фактом революційним. У центрі твору молодий негр Антоніо Балдуїно, людина без певних занять, гульбіса, колишній професійний боксер, вантажник, робітник плантації какао, мандрівник, закоханий у море.

Хоч письменник безпосередньо не часто звертається до поетичного жанру, але в його творчості поетичне бачення світу посидало й посада принципово важливє місце. Мабуть, вперше це найвиразніше прозвучало в романі «Жубіаба».

Антоніо Балдуїно — мрійник: вдивляючись у нічне небо, він бачить яскраву зірку, і вона видається йому Зумбі, легендарним вохдем повсталих негрів, його улюбленим героєм з самого дитинства, який (хоч і на короткий час) створив республіку вільних повсталих рабів. Тісний зв'язок з народом, відчуття себе частиною колективу, яким для нього є весь народ, рідинить Антоніо з героями народних епосів.

¹ Amado Jorge. Povo o terra.— São Paulo, 1972.— Р. 8.

Народні маси, як показує Амаду в особі найкращих своїх представників, таких, як Антоніо Балдуїно або мулат Гума з роману «Мертвє море», обов'язково дозріють до своєї революційної місії, хоча процес цей складний, але неминучий. Поступове становлення свідомості у простій людині, представника найбідніших верств бразильського народу,— одна з важливих тем усієї творчості Жоржі Амаду.

Роман «Мертвє море» за образною системою і за тематикою можна, мабуть, прямо співвіднести з народною піснею про любов і про море, про високе, піднесене почуття, що перемагає смерть. Образ Гуми багато в чому перегукується з образом Антоніо. З дитинства знайомий з важкою працею, лишившися сиротою, Гума закоханий у море, і життя його невіддільне від морської стихії. В цьому романі Амаду особливо широко використовує фольклорний матеріал.

Роман «Капітанів піску» вже далікій від сухо фольклорних мотивів. Письменник присвятив його безпритульним підліткам з околиці Байї, які створили власну комуну і жили на рівних началах, ділячи радощі й біди, пізнаючи чимдалі більше життя у всій його непривабливості, вводячи з чорного ходу у світ кохання, у світ дорослого життя.

Центральний герой роману Педро Куля в загальних рисах нагадує Антоніо та Гуму. Тепер це сімнадцятилітній ватажок групи хлопчиків. Типова для творів Амаду єволюція героя. Пройшовши тяжкі життєві випробування, втративши кохану й багатьох друзів, Педро Куля, однак, не втрачає життєвого стрижня, інавпаки, він знаходить сенс життя у боротьбі, революційному русі.

У цьому романі, порівняно з попередніми, більше індивідуалізованих образів героїв-підлітків. Викликає інтерес і своєрідна постать падре Жозе Педро, що стає на захист «капітанів піску», допомагає усім, чим може. Колишній падре Жозе Педро, проте, не відмовляється від своїх юніх друзів, він глибоко цінує їхню любов і розуміє, що він, єдиний дорослий, якому виявили довіру безпритульні хлопчаки, може й повинен в міру своїх сил допомагати їм. Він бачить свій людський обов'язок у допомозі зневеленим.

У цілому підлітки скептично ставляться до релігійних вірувань всіх напрямів, але все ж з дитячою ширістю й наївністю часом вірять у можливість втручання якоїсь вищої сили, що може раптом змінити їхнє життя на краще. Як усі діти на світі, вони ще вірять у казку, у можливість чарівних перетворень і неймовірних змін у їхніх долях.

Падре Жозе користується любов'ю не лише «капітанів піску», а й усіх бідарів околиці. Це добра, співчутлива людина. Такою ж добротою і готовності завжди допомагати в нещасті і злідніях бідній людині наділена у романі й жриця язичницького культу дона Аніньї.

В описуваний письменником час у Бразилії було навіть заборонено язичницькі святкування. Тому перед одним з камдомблє поліція забрала з каплиця ідола бога Огума, без якого свято неможливе. Дона Аніньї скаржиться «капітанам піску»: «Не дають бідній людині жити... І богу бідніцькому спокію не дають. Бідняк не має права вже ані танцювати, ані співати, ані помолитися своєму богові... Ім не досить убити бідника голodom, вони ще й святих забирають у нього!» Хлопчаки викрадають Огума і повертають на місце. Проникливо й виразно звучить у романі й епізод, в якому, вражений темною фігуркою малого Христа при білій мадонні («Бог усміхається, як негреянятко»), один з «капітанів» викрає цю різьблену ікону і ховає в руїнах. (До речі, чорне немовля Ісус — яскравий приклад двовір'я.)

«Капітанів піску» у творчості Амаду — певний крок уперед порівняно з «Жубіабою» і «Мертвим морем». У ньому хоч і незначна доля фольклорного матеріалу, але виразно відчутні елементи авторського романтич-

ного світосприйняття, що й споріднюює цей роман з попередніми творами Амаду. Водночас у «Капітанах піску» намічається новий стиль у творчості письменника. Став точнішим і критичнішим погляд на суспільство, в якому живуть герої, психологічно глибше вибудовані образи персонажів. Однак наступний твір Амаду «ABC Кастро Алвеса» знову виявився літературною стилізацією під фольклор. Продовження ж лінії «Капітанів піску», і, можливо, саме злиття обох напрямів у творчості письменника й привело його до нового «байянського» фольклорного циклу, який почався з «Габрієли» і «Старих моряків».

30-ті й 40-і роки були для становлення сучасної латиноамериканської прози періодом, коли формувалася письменницька свідомість, коли в різних країнах митці слова поступово приходили до усвідомлення необхідності власного бачення світу, яке має виходити з гострих соціальних проблем, з реалій навколошньої дійсності, з одного боку, і з національної духовності своєї країни, з традиції самобутньої народної культури, яка часто далеко відходила від писемної, офіційної,— з іншого. Звідси — широке звернення до фольклору, намагання по-новому його осмислити і використати як засіб поетики, а не як екзотичний орнамент. Фольклорний матеріал стає засобом проявлення у народну свідомість, єдиним для письменників шляхом, по якому можна прийти до створення справжньої літератури, національної й інтернаціональної у найвищому розумінні цих слів.

Досвід цього періоду став останнім естетичним щаблем, що відділяє літературу країн Латинської Америки від досягнень сьогоденної світової літератури.

Твори М. А. Астуріаса, А. Карпентьєра, Ж. Амаду, поезія Пабло Неруди й Октавіо Паса, як і багатьох інших митців, саме в ці роки й заклали фундамент нової латиноамериканської літератури.

Проте Жоржі Амаду ще досить тривалий час шукає свій власний напрям у бурхливому вирі латиноамериканської літератури, що зростає. Минає близько десятиліття, перш ніж письменник, пройшовши ще один етап пошуків й утвердження на нових ідейно-художніх позиціях, знову звертається до фольклорного матеріалу, продовжуючи свій «байянський» цикл романів, який і стає його вищим досягненням.

Однак іще до того Амаду пише кілька творів, кожен з яких (попри всю їхню стильову і тематичну розмаїтість) стає новим його кроком у творчих пошуках.

Художня публіцистика Амаду започатковується книгою про класика бразильської поезії Кастро Алвеса. У 1948 році він видає «Життя Луїса Карлоса Престеса, лицаря надії» — в розпал кампанії за визволення Генерального секретаря Бразильської компартії з в'язниці. Ця книжка стала сходинкою до відтворення загальної картини визвольного руху в Бразілії.

Розглядаючи боротьбу робітничого класу Бразілії, Амаду в цей період уже не спирається лише на досвід боротьби робітників європейських країн, а й пов'язує сучасний прогресивний рух із загально-демократичними традиціями бразильського народу. Уникаючи націоналістичної вузькоті, Амаду стверджує в цьому творі, як і в наступних своїх романах, історичний погляд на минуле Бразілії.

У 40-і роки великого розголосу набула історична дилогія Амаду про «землю какао», за словами письменника, — «землю золотих плодів». Дилогія складається з романів «Безмежні землі» (1943) та «Місто Ільєус» (1944).

У творі поступово на перше місце виступають образи людей з простолюду — наймитів, дрібних орендарів. У «Місті Ільєусі» вже з'являється важливий для творчості Амаду образ комуніста — керівника

робітників. І в цьому романі барвисто й соковито описано народне свято кандомбле, святкову процесію «терно», тут відчутний саме той «карнавальний дух творів, до якого ширше письменник вийде у 50-і роки.

У 1945 році, уже в еміграції, Амаду друкує роман «Червона прорість», який відрізняється від дилогії не стільки матеріалом, скільки поглядом письменника на історичну долю свого народу. Розглядаючи цей роман, можна говорити про спроби митця синтезувати певні напрями у народному русі проти жорстокої експлуатації у боротьбі за свої права.

«Червона прорість», як і «Підпілля свободи» (1952), наступний за часом створення роман Амаду, все ж хибув деякою простолінійством в зображенії політичної боротьби, певною одномірністю образної системи, недостатньо містким зображенням головних героїв. Ale знову-таки, як і роман «Підпілля свободи», що являє собою багатопланове історичне полотно, яке відтворює соціальну боротьбу в Бразилії в 1937—1941 роках, роман «Червона прорість» — новий крок письменника на шляху його творчого розвитку, становлення його художньої свідомості. Змальовуючи жорстоку реальність життя бразильських селян, письменник не виходить лише із зображення безвиході такого життя, тобто з позицій критичного реалізму.

Новий період у творчості Амаду починається з виходом роману «Габріела» (1958) і дилогії «Старі моряки» (1961). У цих творах Амаду йде далі шляхом засвоєння й обробки фольклорного матеріалу, знову повертаючись до тематики, початої «Жубіабою», «Мертвим морем» і надто «Капітанами піску», бо в нових творах Амаду широко використовує фольклор бразильського міста, зокрема міста портового.

Розглядаючи новий етап у творчості Амаду, доречно згадати перший його твір, маленький роман, який Амаду, тоді дев'ятнадцятирічний, назвав «Країна карнавалу» (1931). Відомо, наскільки близька тема карнавалу багатьом латиноамериканським країнам, будучи важливою частиною культури, її синкретичним втіленням.

Уже саме визначення «карнавал» викликає в пам'яті відоме дослідження М. Бахтіна про Рабле, де однією з центральних є саме тема «карнавалу» і «карнавальності». Наголосуючи ширше значення терміну «карнавальний», щодо явищ культури, Бахтін, зокрема, пише: «Вплив карнавальних форм, мотивів і символів на літературу XVIII ст. досить значний. Ale вплив цей формалізований: карнавальні форми обернулися на художні засоби, переважно сюжетно-композиційного характеру, поставлені на службу різним художнім цілям».

Виходячи з теми першого свого роману, у творах кінця 50—60-х років Амаду робить сміховий, карнавальний (використовуючи термінологію М. Бахтіна) роман провідним напрямом своєї творчості.

У цьому плані «Габріела» і «Старі моряки» — якісно новий етап в освоєнні письменником фольклорного матеріалу. Якщо в романах 30-х років Амаду використовував для прози народно-пісенну форму, не підганяючи під неї життєвий матеріал, то в нових його творах вже не помітно прямої залежності від форми народного твору чи будь-яких умовних рамок. Письменник веде свою оповідь легко і невимушено, з самого початку виповнюючи її здоровим сміхом, що панує у творі. Саме цей сміх є найміцнішою зброєю, якою володіє народ для утвердження життя попри всі трагічні повороти долі, якою він відповідає на пригнічення з боку можновладців.

Тема смерті — провідна в першій повісті з «Старих моряків», яка так і називається «Дві смерті Кінкаса Водожаха». Атмосфера свята, карнавалу пройняті перші сторінки повісті. Коли портові гуляки і п'янічки дізнаються про смерть одного із своїх товаришів, Кінкаса, сум за страче-

ним товаришем невдовзі змінюється в них необхідністю і прагненням достойно відпровадити його в царство мертвих. Потім виявляється, що він нібито й не вмирав, і його приводять на учту з приводу його ж скону. В кінці поминок, коли сп'яніла компанія відпливава човном у море, Кінкас кидаеться (а може, просто падає) в море і зникає, тобто помирає саме так, як хотів.

Посмішка, інколи іронічна чи скептична, домінує у романі «Габріела», герой його на все дивляється крізь сміх і живуть, як і має бути в народному балаганному театрі, весело й відчайдушно. А якщо й трапляється, що когось убіто чи прошумить якась любовна драма,— усе це сприймається як неминуча складова карнавалу життя. Таким воно є, життя, наголошує між рядками автор, але треба жити, а не існувати.

Посмішка Амаду, проте, не така вже бездумна і спокійна, як може здається на перший погляд. Гроtesково, гостросатирично автор показує місцевих політичних діячів, в'їдливо висміює їхню боротьбу за владу, хоча в принципі ніхто з них не зможе, та й не скоче, змінити життя бідарів. Автор змальовує і злідні біdnих, і картини важкої праці, і свавілля «вищих верств». А простій людині інколи нічого й не лишається, як тільки посміхнуся,— часто лише для того, щоб не заплакати.

Герої Амаду у більшості своїй люди «дна», люди нелегкої долі. Але завжди це справді народні характери, покликані уособлювати силу народного духу, його стійкість перед злом, його невтомність у боротьбі з лихом та зліднями, його віру в людину.

Так, одним з головних персонажів виступає поет, що живе вільним, розкутим життям серед простих людей і пише твори про них і для них. Можливо, ще місткішим і багатозначнішим крізь усю творчість Амаду проходить образ вільної жінки. Жінка, що уособлює кохання, родину, батьківщину, початок життя, народження людини і становлення чоловіка, набуває в творчості Амаду символічного значення. І тут слід наголосити, що в нього жінка — завжди вийшла з найбіднішого народного середовища, і, попри всі знегоди й лиха, які насилає на неї життя, вона вільна, вона стоїть багато в чому вище святеницького суспільства, вільна від умовностей і наязніх споживцівським оточенням законів, псевдоморалі, яка приближчому розгляді просто продається і купується за гроші. Вона прагне справжнього, людського, істинно гуманного ставлення до світу і до себе як особистості. Герояня багатьох творів Амаду доводить суспільству, яке здебільшого зневажає її, що, попри всі умовності, справжнє, глибоке, шире почуття, доброта, вміння і здатність допомогти іншому в біді і в найвищими людськими цінностями.

Можна зрозуміти, чому дві центральні геройні романів останнього періоду («Тереза Батіста втомулася воювати», 1975 і «Повернення блудної доночки, або Тьєта з Агресті», 1980) повії, що за своїми людськими якостями стоять значно вище за святеницьке буржуазне суспільство, яке їй штовхнуло їх на такий шлях.

Сирота-шідліток, куплена в родичів, згвалтована, страждаючи від багатого розпусника, Тереза Батіста пережила смерть коханого і, гнана долею, опинилася в будинку розпусти. Багато в чому подібна доля й у Тьєти із Агресті та її юної подруги Леонори — геройні роману «Повернення блудної доночки».

Трагічне за своєю глибинною сутністю життя цих жінок нагадує долю геройн «Ями» Купріна. Така ж безвихід, неможливість змінити умови свого існування, відчуття власного падіння, відірваність від «нормального» життя, усвідомлення самих себе часткою «дна» суспільного життя.

Проте, за всієї схожості тематики, освоєння теми в цих письменниців принципово різне. Коли Купрін загострює і підкреслює безвихід,

трагедію жінки, що перебуває в будинку розпусти, зосереджуючи увагу читача на спустошеності, на останньому ступені морального падіння людини, втраті життєвого стрижня, то Амаду над усім цим також смеється, хоча й крізь слози. Навіть окремі епизоди, за всієї виразної відмінності цих творів, так і напрошуються на паралельне зіставлення. Наприклад, у «Ямі» Купріна зображення повії Женеві до юнака-гімназиста, який уперше приходить до неї майже хлопчиком, тепле, співчутливе, вона підтримує його, опікується ним. Пізніше ми бачимо колишнього гімназиста вже молодим чоловіком, якому знову ж таки та сама Женя допомагає уникнути страшної трагедії, що судилася ій самій.

У чомусь аналогічне зображення й Тьєти до свого юного племінника, сімнадцятирічного семінариста Рікардо. Саме з Тьєтою пізнає він уперше таємницю людських пристрастей і, позбуваючись своєї юнацької незграбності й болючості, стає чоловіком, що поступово починає усвідомлювати чимало закуїсних виявів життя — аж до соціальних суперечностей існуючого суспільного ладу включно.

У цьому з'язку слід підкреслити ще одну рису, притаманну і творчості Амаду, та й усім латиноамериканській літературі. Це — зображення авторів і героїв їхніх творів до чуттєвості, до пристрасті, до плотського кохання, яке, власне, завжди є саме логічною культурною нацією в поєднанні двох закоханих сердець, двох душ, що знайшли одна одну і переживають радість життя у повному взаємопізнанні і взаємовідчути. Щастя, а часом хоч забуття, притулок від усіх життєвих бідувань знаходиться у єднанні двох людей, що пристрасно шукали і знайшли одия одного, в палкому злитті двох людських тіл — те єдине, чого у бідярі ще не в силах відібрати юний класовий розподіл, жодні засоби пригнічення і сваволі «сильних світу цього». При цьому, виводячи природну людську чуттєвість в ранг своєрідного народного культу, Амаду, як і інші латиноамериканські письменники, гостро таврує святеницьку мораль католицької церкви, яку використовує держава для загнуздання простолюдин.

«В інтимних стосунках церква завжди вбачала загрозу проникнення в світ непідвладного розуму, недисциплінованого і тому грізного начала. Еротика породжує небажані стани душі, статевий акт відводить людину від бога,— вчили християнські авторитети,— і тому, через неможливість пригнітити цю сферу людського життя, необхідно було поставити її під найсуворіший контроль й пройняті становим гріховності і граничної небезпеки для людини», — пише радянський дослідник О. Я. Гуревич, розглядаючи «докарнавальний» період середньовічної народної культури в Європі.

Подібно до «реблезіанського» заперечення святеницької церковної моралі Амаду часто використовує еротику, розкутість своїх героїв і геройнъ у статевих стосунках як символ своєрідного протесту, заперечення існуючої в світі людського відчуження псевдоморалі, зін'ятої на нерівності й експлуатації людині людиною.

Слід наголосити, що як і романтичне зображення різноманітних бразильських язичницьких обрядів, чуттєвість, еротика у творчості Амаду і багатьох латиноамериканських письменників ніколи не є самоцілью, а має характер функціональний.

Звідси й випливає, за всією логікою, природне, спонтанне народження отого глибинного, вкоріненого у витоки природних з'яв народного характеру, якому притаманні життєздатність, стійкість і сила духу, спроможність до сміхового, бурлескного сприйняття життя попри весь

¹ Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры.— М., 1981.— С. 160.

його драматизм і навіть трагізм, які при аналогічному світобаченні змушують героя Ролланового «Кола Брюньйона» разом із автором вигнути: «Живий курілка!..» Така народна життєздатність і сила є і в Габрієлі, і в Терезі Батісті, і в Тьєти, і в інших народних жіночих характерах, створених Амаду.

Образ Терези Батісті перегукується чимось також і з образом матінки Кураж Бертолльда Брехта — як символ народної сили й мудрості, його здатності до самопожертви. Коли поширилася епідемія вісии і всі, навіть лікарі, рятували лише власну шкіру, Тереза Батіста та її подруги по нещастю кидаються рятувати людей — і епідемія відступає.

Приїхавши у рідне містечко після тривалої відсутності в ролі вдови багатого фабриканта із своєю прийомною дочкою, Тьєта, чим може, допомагає своїм родичам та односельцям. За це її ім'ям збираються навіть назвати одну з вулиць містечка. Вона ж очолює кампанію проти будування в Агресті заводу, чиї відходи зруйнували б невдовзі всю навколошню природу, обернули б квітучий куток Байї на випалену пустелью. Справедливість з допомогою Тьєти перемагає, завод будувати не в іншому місці. Та коли земляки Тьєти випадково розпости, де працює і її прибрана дочка Леонора, обох жінок мало не виганяють із скандалом з містечка.

Руйнується перше справжнє почуття Леонори, її надії на майбутнє щастя з Асканієм, який виявляється цілком у полоні суспільних канонів, готовий за всіку ціну (навіть віддавши на поталу підприємцям рідне місто) досягти посади мера містечка і розбагатіти, одружившись із «багатою спадкоємицею». Леонорою, яка, до того ж, йому дуже подобається. Леонора не хоче бути нечесною з коханцем і в сльозах звіряється йому в усьому. Правда руйнує всі ілюзії. Сумними, проте не переможеними від'їздять Тьєта і Леонора з Агресті. Іншої долі їм тепер не здобути — треба повернутись до свого страшного ремесла.

Та Амаду завжди лишається поетом-романтиком. Наприкінці роману долі Терези Батісті налагоджується. Вона знаходить времіні своє справжнє кохання — в останню мить з'являється Жануаріо, якого вважали померлим, і забирає її просто з-під вінци від вигідного шлюбу. І сила цього величного кохання вища за все її минуле, вона варта високої, збереженої попри все душевної чистоти і благородства Терези Батісті, її спроможності на справжнє почуття.

Трохи менш оптимістичне закінчення роману «Повернення блудної доинки». Ale і тут принципово важливі оптимістичні, стверджувальні акценти. Хоча зовнішньо Тьєта вазнає поразки через передсуди і святінницьку мораль мешканців Агресті і своїх родичів, все ж вона перемогла, очоливши боротьбу земляків за збереження навколошньої природи.

І юний Рікардо саме завдяки їй, Тьєті, не тільки навчився гостро критично дивитись на догматичну мораль, що проповідувалася йому в семінарії, на заклики до благочестя і послуху, які аж нік не відповідають тому, що юнак бачить в навколошньому світі, але й разом з Тьєтою та інженером Педро стає найактивнішим учасником, одним з керівників боротьби мешканців Агресті за ліквідацію екологічної загрози.

Становлення чоловіка з юнака — заслуга жінки, і їй також належить значна роль у тому, якими очима молодий чоловік дивитиметься на світ, як в ньому буде діяти.

Нетривале кокання-пристрасть з'являють Тьєту і Рікардо, Леонору і Асканію. Це ілюзія, самообман, обидві жінки розуміють це і від'їжджають

смутні, готові примиритися зі своєю долею. Крізь сарказм, з яким Амаду має святенницькі звичаї мешканців Агресті, добропорядних на перший погляд, але готових часто перегризти горлінку один одному задля гропів чи влади, пробивається виразна нотка суму, коли Тьєта і Леонора від'їздять у Сан-Пауло. Бал скінчився — і Попелюшка поспішає додому, до своєї брудної грубки. Але за цію легкою печаллю, за комічними і трагікомічними ситуаціями, в які потрапляють герої роману, стає раптом зрозумілим одне: якою глибинною є потреба цих пропащих жінок у справжньому почутті, в правдивості й щирості, у звичайному людському щасті, якого їх позбавила доля... Така велика ця потреба, що навіть ілюзії, повітряні палахи вони намагаються зберегти для себе аж до останньої хвилини, в глибині душі завжди усвідомлюючи, що подібне щастя нетривале, крихке і йому невдовзі приде кінець.

Ось звідси, не кажучи вже про бурхливий південний темперамент і відсутність традиційних релігійних канонів у країнах Латинської Америки, чиє населення — це мішанина найрізноманітніших рас і народів, і зростає розуміння та прихильне ставлення письменника до плотських чуттєвих радощів простої людини, якій нерідко тільки й лишається у житті, що ця недовга мить щастя-забуття, осکільки (як у Тьєти і Леонори, у «капітанів піску», у Терези Батісті, так і у багатьох героїв з романів «Дона Флор і два її чоловіка», «Пастірі ночі» та й взагалі всіх творів «байянського циклу») можливість істинного щастя суспільство в них відняло.

Саме тому чуттєве кохання, опоетизоване й романтизоване, як і магія кандомбле чи макумби, як усе те, що відкидає офіціозна мораль суспільства споживачів і що приймає народ, проймає всі твори Амаду, наділяючи їх часом воїстину раблезіанською гротескністю і гоголівським гумором.

Веселощі й сміх навіть у трагічних подіях дають змогу утверджувати життєздатність народних характерів, саме завдяки цьому принципово оптимістичних, спрямованих у майбутнє. Образи героїв Амаду завжди сповнені власної гідності й сили, спроможності не лише до терпіння й мовчазного страждання, а й до сили активної, що може перебороти життєві перешкоди, утверджувати краще в людині всупереч несправедливому суспільному ладові, в якому вони живуть.

Романам Амаду притаманні широка метафоричність, гротеск, гіперболізація, щедра насыченність міфологічними образами, взятими з гущі народних вірувань рідної письменників Байї. Все це й дає підстави визначати «байянські» романі Амаду як «карнавальні», сповнені неповторних картин життя бразильського народу, особливої атмосфери латиноамериканської дійсності.

Твори Амаду останнього періоду, як правило, поряд з «карнавальними» веселощами несуть у собі й гострий сатиричний заряд. У них завжди чітка спрямованість проти соціальної несправедливості, проти суспільного зла, проти експлуатації — за рівність людей і справжній гуманізм.

Одним з найвиразніших і, можливо, навіть у чомусь програмних творів «байянського» циклу Амаду став його роман «Крамниця чудес» (1969).

Цей роман являє собою ретроспективний (починається все зі смерті семидесятилітнього героя) життєпис мулата Педро Арканжо Ожеуби, письменника і вченого, народного мудреця, одного з найвищих жерців народної, язичницької релігії, що кохався у жінках і вині.

Педро Арканжо виступає уособленням усієї бразильської нації. Письменник ідуче висміює расистські концепції про неповноцінність негрів

і мулатів, доводячи, що немає в Бразилії «чистокровних» бразильців, а сама культура цієї країни — «мулата» за походженням. Злиття різних культурних напарувань, різних націй і вірувань породжує в Бразилії своєрідну культуру, в якій водночас живуть і давні вірування афроіндіанських релігій, і сучасна наука, і новітні досягнення цивілізації.

Були часи, коли у Бразилії заборонялись язичницькі релігії й народні свята та карнавали. Але заборонити — не означає знищити. Народ захищав і зберігав свою культуру. «Ми помремо, воюючи, розважаючись у бійці,—каже побратим Педро Арканжо майстер Лідіо.—Педріто несеться попереду, за ним Огун зі змінними руками, дай мені посміятися, куме, нічого смішнішого в житті я не бачив. Ми помремо, воюючи, молодими, сміливими. Пловати на поліцію. Хай живе народ Байї».

Одна з професорів університету, шануючи книги, наукові праці Педро Арканжо, допитується в нього: «Я питала, як це можливо, що ви вірите в каномбле?.. Но ж таки вірите, чи не так? Якщо б не вірили, то не погоджувалися б на все: співати, танцювати, робити якісь жести, дозволити цілувати собі руку. Все це дуже гарно, так, сеньоре чернець, звичайно, захоплюється, але давайте визнаємо, майстре Педро, що це дуже примітивне, це — забобони, варварство, фетишизм, зародковий стан цивілізації. Як можна?.. Я хочу знати, як ви можете узгоджувати свої наукові знання з обрядами каномбле. Ось що я хочу знати. Я матеріаліст, ви знаєте, я інколи я дивуюсь деяким суперечностям людської істоти... Ось, наприклад, ви. Складається враження, що в вас існує дві людини: та, що пише книги, і та, що витанцює на террейро».

У відповіді Педро Арканжо відбивається ставлення Амаду до цієї проблеми, його загальне розуміння бразильської культури, його сприймання латиноамериканської цивілізації: «По-перше, як я вам вже сказав, мені подобається танцювати й співати, я люблю святкування, передовсім свято каномбле. Крім того, є й таке: ми перебуваємо в стані кривавої боротьби, суверої і кривавої. Дивіться, з якою жорстокістю вони хочуть знищити все, чим ми, негри й мулати, володіємо, наше культурне надбання, наше обличчя. Ще недавно, при інспекторі Педріто, піти на каномбле означало нарахатися на небезпеку, людина ризикувала волею і навіть життям. Ви знаєте це, ми вже розмовляли на цю тему. Але чи знаєте ви, скільки загинуло? Знаєте, до речі, чому це насильство применшилось? Знаєте, як це сталося?.. Я думаю, що ці божища, oriшас — надбання народу. Боротьба капоєїри, танці самби, афоша, атабака, беримбау — все це надбання народу. Все це і багато іншого, що ви зі своїм обмеженим світобаченням хочете придущити (...) Я являю собою змішання рас і людей, я мулат, я бразилець. Завтра приде день, про який ви говорите і до якого прагнете, він наявне прийде, людина йде уперед. У цей день вже все буде повністю переміжне, і те, що сьогодні становить таємницю і боротьбу людей — танок негрів і метисів, заборонена музика, незаконні танці, каномбле, самба, капоєира — все це стане святом бразильського народу, музикою, балетом, нашою квіткою, нашим сміхом, розумієте?..»

Як зазначає сам письменник, «штат Байя — важливий негритянський осередок Бразилії, де дуже глибокі традиції африканського походження, що накладають надзвичайно виразний відбиток на все тутешнє життя, передусім на життя головного міста штату. І все це мое життя, щільно сплетене з цими традиціями...»¹. Додамо, що сам письменник був навіть обраний «жерцем» верховного негритянського божища

¹ Див.: Дашкевич Ю. Мастер из Рио Вермельо // Иностр. лит.— 1972.— № 4.— С. 163.

Шанго і на ритуальній церемонії свята каномбле рибальського селища Ріо Вермельо, яке алилось із столицею штату Байя Сальвадором, у кварталі Сан Гонзало до Рітаро письменник носить особливе ім'я — Огун Оба Оролу¹.

Рoman «Крамниця чудес» написано, як і ранні романи Амаду, в жанрі життєпису героя, його «ABC», в основу якого лягла побудова народної балади.

Не випадкова в «Крамниці чудес» і часова інверсія. Амаду починає зі смерті Педро Арканжо, з подій, які сталися за кілька десятиріч до його смерті і привели до визнання слави ученого й поета на його батьківщині. І в цьому авторському наголосі бачимо передусім сатиричний підхід до змалювання бразильської дійсності і підкреслення тої глибокої прізви, що пролягає між народом, творцем справжньої бразильської культури, і тими, хто уповноважений її представляти офіційно.

У романах Жоржі Амаду, як правило, домінує культура негритянська. Герої перебувають під впливом негритянських культів, африканських вірувань, що, змішавшись з індіанськими, в значній частині Бразилії, а в Байї зокрема, зрештою переважили. Від африканських каномбле пішла традиція славетних бразильських карнавалів, культу «сміхової» культури, синкретичних форм народної творчості.

Звідси особливий характер романістики Амаду, звідси і його своєрідна, неповторна міська проза, що і вміщує всі елементи сухо урбанистичного твору, й органічно вплітається в лінію «фольклорної» латиноамериканської прози в її новому обличчі.

Жанр вигаданої біографії досить поширений у західній літературній традиції. Досить згадати (чи не першого в літературі ХХ ст.) француза Марселя Швоба з його «Уявними біографіями» (1929), а із близьких до нас у часі — роман Г. Беля «Груповий портрет з дамою» (1972), книгу С. Лема «Досконала порожнеча» (1974), а в латиноамериканській традиції чимало з оповідань Х. Л. Борхеса (наприклад, «Безсмертний», «Дім Астаріона», «Визнання Аверроеса», «П'єр Менар, автор Дон Кіхота» та ін.).

Отже, не можна сказати, що Амаду і в «Крамниці чудес», іде лише за жанром балади, як це він робив у «Жубіабі». Безперечно, письменник добре обізнаний з новітньою літературою, і «Крамниця чудес» будеся вже як своєрідний сплав народнопісенної бразильської традиції і досягнень сучасної світової прози. Цей роман належить до кращих творів Амаду, де бразильський письменник виступає справжнім майстром романного жанру.

У «Крамниці чудес» вістря сатири Амаду спрямоване не лише проти тих, хто править країною і хто, поклоняючись закордонній моді, занедбав народну культуру, готовий на все в гонитві за наживою, й на ту частину молодого покоління бразильців, яка відмовляється від власної національної культури, від своїх предків.

Такий у романі син Педро Арканжо, який через складні обставини народження жив у нього як прибраний син і в якого і Педро, і його побратим «майстер чудес». Лідію викали все своє вміння, всі знання, всю любов і віру в майбутнє бразильського народу. Тадеу Каньото досягає видатних успіхів у навчанні, незважаючи на своє мулатське походження одружується з білою дівчиною, дочкою багатих батьків, і, хоч він починає як справжній син Педро Арканжо (а отже, і Бразилії), в гонитві за успіхом крок за кроком вступає на шлях конформізму, забуває людей, що його виховали, вірили в цього, став звичайним респектабельним

Див.: Дашкевич Ю. Мастер из Рио Вермельо // Иностр. лит.— 1972.— № 4.— С. 163.

бразильським буржуа. Педро намагається не згадувати Тадеу, зрада сином його ідеалів завдала йому великого болю. Але письменник показує, що на зміну відступників Тадеу народжується нове покоління, в якому Педро Арканжо знаходить продовжуваčів своєї справи. Таким він бачить лідера студентів Фернаандо д'Санта Ану, який у своєму виступі в університеті розвінчує злочини бразильських властей і закликає до боротьби за демократію і соціалізм.

Образ Тадеу дещо на другому плані, і все ж його наявність надає романові Амаду, сповненому, як і інші твори письменника, карнавального сміху, невичерпного народного здоров'я й сили, деяких ноток суму, туги за невтіленними в життя сподіваннями.

Ше гострішу сатиричну тональність має твір Ж. Амаду «Кітель, сюртуک, ічна сорочка» (1980) — роман, у якому образ головного героя, поета Антоніо Бруно, безпосередньо перегукується з образом Педро Арканжо з «Крамниці чудес». Це — такий самий виразний народний характер, митець слова, що народився й живе у самій гущі народних мас, хоча він і член Бразильської літературної академії. Він також втілення бразильського народного духу. Час дії роману — друга світова війна. По його смерті спалахує боротьба за місце в Академії — на жаль, між двома реакціонерами: генералом Валдоміро Морейра і шефом бразильської охрани полковником Сампайо Перейра. Причому обидва претенденти практично нічого спільного з літературою не мають, але прагнуть бути причетними до неї.

Змальовуючи гострими сатиричними фарбами обох конкурентів, Амаду часто вдається у цьому творі до гіперболів й гротеску, завжди витримуючи, втім, сувору реалістичність у зображенії життя, з тонким гумором підводити роман до розв'язки, вимальованої у гротескних тонах смерті обох претендентів, що приходить до них у гонитві за омріянним званням академіка. Зрештою, на місце академіка, що колись належало Антоніо Бруно, обирають справді достойного письменника.

Цей невеличкий роман тонко відбиває життя бразильського міста, літературні кулуари Бразильської літературної академії. Причому автор, як завжди, широкий і багатоплановий, якщо не сказати океансько-багатоплановий, у зображенії бразильської дійсності. Саме відтворення народної свідомості в образі центрального героя надає і в цьому випадку творові Амаду особливу епічної глибини.

Широке використання гротеску, принципово своєрідний кут зору на інаколиший світ з позицій народно-сміхової, карнавальної культури дає можливість назвати романі Жоржі Амаду «байянського циклу», «карнавальними романами». При цьому синтезування народної свідомості, наявність колективного героя (попри всю індивідуалізацію багатьох конкретних образів) дозволяють говорити про своєрідну «поліфонічність» цього циклу романів Амаду, як і про поліфонічність «фольклорного роману» Латинської Америки в цілому.

Синкретичний характер народних релігійних вірувань у країнах Латинської Америки — факт загальновідомий, багато дослідників релігійних культів знаходять у найрізноманітніших обрядах виразні елементи католицького впливу¹.

Розглядаючи фольклорне спрямування в сучасному латиноамериканському романі, можна помітити, наскільки явище релігійно-містичного синкретизму багато в чому зумовило своєрідність і специфіку й сучасної культури країн Латинської Америки.

¹ Див.: Hill D., Williams P. The supernatural.— N. Y.: Hawtern Books publishers, 1965.

Цікаво зазначити, що релігійно-магічний синкретизм (термін болгарського вченого М. Арнаудова¹) або двоєвір'я (термін радянського вченого П. Богатирьова²), тобто поєднання християнської обрядовості з язичницькою у релігійних віруваннях, трапляються дуже часто. Значну кількість таких прикладів наводить Дж. Фрейзер³, а П. Богатирьов свого часу писав, досліджуючи в цьому напрямі українське Закарпаття: «Слід відзначити, що в більшості випадків селяни не бачать в дуалізмі двох протилежних систем віри. У них завжди єдина віра, що становить собою синтез магічних дій, молитов, народних і власне релігійних обрядів». І далі: «Можна виявити ще тіснішу суміш: народні обряди, що не мають нічого спільногого з християнською релігією, інколи сприймаються як християнські. Буває часом, що в одному селі чи в сусідніх селах один народний обряд інтерпретується як християнський чи напівхристиянський, а в ішому — як звичайнє магічне дійство. З іншого боку, християнські обряди пояснюють, виходячи з народних обрядів»⁴.

Власне, з поєднання несподіваних і неподінуваних, на перший погляд, речей і виник у літературі і мистецтві Латинської Америки «магічний реалізм», елементи якого виразно відчуваються вже в перших «фольклорних» романах Амаду.

У багатьох своїх творах Амаду звертається до зображення різноманітних релігійно-культурних обрядів, показує, наскільки глибокою складовою частиною народної культури є певні вірування. Водночас слід наголосити, що як і в творчості А. Карпентьєра, М. А. Астуріаса, Ж. Гімарса Рози й інших письменників, творче становлення котрих, як і самого Амаду, припадало також на 30-і роки, релігійно-культурна тематика у творах Амаду має передусім характер функціональний, стаючи ще одним із засобів створення специфічної атмосфери народного життя, дозволяє здійснювати умовні художні зсуви в реальних картинах життя, виповнюючи твори неповторними пафосами таємничості, дива, чаклунства, що й визначило щодо творів такого типу виникнення терміну «магічний реалізм».

Амаду наголошує, що оскільки язичницький культ не визнається офіційною владою, то саме завдяки цьому він більшій народним масам, викликає в них більше довіри, ніж католицизм.

Визначаючи характер використання фольклору в творчості Амаду, І. Тертерян справедливо твердить: «Фольклоризм Амаду, таким чином, відрізняється від використання фольклору в звичайному реалістичному романі. Там фольклор — предмет зображення. В Амаду він конструктивне начало поетики. В його оповіді зберігаються поетичні принципи легенд: звідси, наприклад, фольклорні теми-образи в «Жубіабі», чи паралелізм сюжетних ситуацій і любовних мотивів народних пісень у «Мертвому морі». Фольклор в Амаду належить до області методу. Це плях пізнання життя і людини, шлях проникнення у народну свідомість»⁵.

Думка, висловлена І. Тертерян стосовно творчості Амаду, на наш погляд, значною мірою визначає принцип нового використання фольклору в романі Латинської Америки в цілому. Саме одним із засобів поетики

¹ Див.: А р на у д о в М. Укери и Русалин.— Сборник за народни умотворения и народопис.— София.— Кн. 34.— 1920.

² Див.: Б о г а т ы р е в П. Г. Вопросы теории народного искусства.— М., 1971.

³ Див.: Ф р е й з е р Дж. Золотая ветвь.— М., 1980.

⁴ Б о г а т ы р е в П. Г. Вопросы теории народного искусства.— С. 198.

⁵ Т е р т е р я н И. Бразильский роман XX века.— М., 1965.— С. 175.

виступає фольклор і в Астуріаса, і в Карпентьєра, і, власне, в усіх кращих латиноамериканських письменників.

Причому слід наголосити на різниці між використанням фольклору романтиками і письменниками-реалістами, бо, зрештою, у того ж Амаду, як уже зазначалося, чимало від романтизованого поетичного сприйняття світу, характерного для романтичної школи. Це стосується й усієї образної системи відтворення в побудові романів структури народної легенди, оживлення фольклорних образів.

Індіанський роман завжди був звернений у колишні часи. Романтики поетизували минуле, протиставляючи його гіркій сучасності. Амаду, як і Карпентьєр та Астуріас, застосував фольклорну образність для зображення сьогоднішнього дня, для повнішого відтворення реальності. І тут фольклор виступив як засіб реалістичного методу, використаний письменниками для реалістичного відтворення життя.

Оскільки у творах латиноамериканських митців широко використовується фольклорний матеріал і автори намагаються відтворити у художньому творі систему народного світобачення, синтезувати народну свідомість, саме тому її можна говорити про «фольклорну прозу» та «фольклорний роман». Ці терміни вживаються для визначення реалістичних творів, вибудованих на фольклорній основі, які не збудовані як пряме запозичення, а є художньою трансформацією і фольклорного, і життєвого матеріалу.

Характерно, що почавши застосовувати фольклорні мотиви у своїй прозі, Амаду не зупинився на досягнутому, відчуваючи все ж, що мало точного відтворення форми народної балади чи стилізації народного переказу. Бо тут Амаду ще прямо наслідує фольклорний матеріал. Операючи просторими багатозначними образами й асоціативними зв'язками, митець усе ж фактично лише розкладає величезні пласти фольклорного матеріалу по-своєму. Така прив'язаність автора до матеріалу й спричиняється до певної узагальненості почуттів його герой, недостатньої індивідуалізації образів, що в принципі характерне само собою для романтичної течії в літературі. Можна вважати, що в перших романах «байянського циклу», автор оперує фольклорним матеріалом широко і багато в чому вдало, хоча ще не створює тут на його основі своїх власних образів, глибоко психологічно наснажених, індивідуалізованих героїв, не володіє ще нюансами, напівтонами у зображенії життя.

Наприклад, Антоніо Балдуїно, protagonіст «Жубіаби», — фактично лютпен, і це характер типово бразильський. Він, безумовно, споріднений з героями багатьох народних оповідок і легенд, де головний герой — веселий блукальєць, гульвіса, що протягом життя потрапляє в різні пригоди і складні ситуації, але, по суті, завжди в своїх діях стверджує правду і добро, проявляє найкращі людські якості, уособлює активне гуманістичне начало в людині. Врешті-решт такий герой, як правило, тою чи іншою мірою сягає, нехай умовного навіть благополуччя, знаходить свою вірку, яка часто виявляється қоханням, високим і світлим, і стає для нього опертам у житті. Або ж, при драматичнішому сюжеті, герой гине в боротьбі за виці ідеали, і народ складає про нього пісні і легенди.

Досить згадати хоча б образ популярного в фольклорі республік Середньої Азії Ходжі Насреддіна або героя багатьох українських народних дум і переказів, «характерника» Козака Мамая, гульвіси, співця і поета, чиї портрети часто малювали як охорону від злого духа селяни на дверях своїх осель у XV—XVI ст. Багато в чому аналогічними рисами наділені образи Тіля Уленшпігеля, Франсуа Війона чи Сірано де Бержерака. Слід наголосити, що в цьому контексті такі широкі паралелі зовсім не випадкові, оскільки, розглядаючи творчість Амаду в цілому, легко

можна помітити, як вирізняються в ній кілька основних типів геройів.

Одним з головних персонажів, особливо у творах пізнішого періоду творчості Амаду, виступає саме поет, виходець із народу, який живе серед простих людей, розуміє і поділяє їхні радощі і тривоги.

Такими виступають у романах Амаду Педро Арканжо («Крамниця чудес»), Антоніо Бруно («Кітель, сюртуک, нічна сорочка») та ін.

Романтичне, поетичне світобачення усіх геройів прози Амаду ріднить їх, дозволяючи їм у своєрідному світі, який вибудовує письменник (Байю у творах Амаду можна почести порівняти з фолкнерівською Йокнапатофою), підносити високі морально-етичні цінності, гуманістичні ідеали в особливий, народний, «карнавальний» спосіб, легко і просто, природно і життєствердно.

Однак, як вже говорилося вище, характери геройів цінніших романів Амаду, наприклад Педро Арканжо чи Антоніо Бруно, визначаються глибокою індивідуалізованістю. Відчутно, що вони створені рукою майстра психологічного аналізу, просякнуті неповторними, особливими деталями, напівтонами при всьому їхньому народному колориті, тій фольклорній основі, яка зближує їх з героями ранніх романів.

В останніх романах Амаду ми простежуємо вже конструктивне використання фольклору, той етап у творчості письменника, коли він синтезує з елементів народного світобачення власний образ, вибудовує за тими ж законами, але свій особливий твір, споріднений з народним не зовнішньо, формою, а сутністю свою, духом.

У цьому звязку можна згадати, що Амаду написав, перебуваючи в ув'язненні за свої політичні погляди в 1937 році, і поетичну збірку «Шлях до моря».

Пізніше письменник уже не звертається безпосередньо до поетичного жанру, але у творчості його поетичне бачення світу посідало й посідає принципово важливe місце. Мабуть, вперше це найвиразніше прозвучало в романі «Жубіаба».

Але в усіх романах «байянського» циклу, і в останніх включно, поетичне світобачення очевидно не полишає бразильського письменника.

Останній з його опублікованих романів «Токайя Гранде» (1984), сороковий за рахунком,— знову ж таки роман з народного життя, роман, можна сказати, епічний, а в чомусь, умовно кажучи, і «космологічний».

До певної міри (якщо взяти за модель Всесвіту, Землі або ж країни невеличке село чи містечко, як от у романі «Сто років самотності» колумбійця Габріеля Гарсія Маркеса, якого зараз добре знає радянський читач) новий роман Жоржі Амаду є саме такого типу твором.

Токайя Гранде, або ж Велика Пастка, спершу маленьке селище, що виникло на місці усталеного способу жорстокістю побоїща, в якому через суперництво двох фазендейро загинула усі численна банда одного з них, з часом перетворюється на містечко, потім на велике місто, в якому все і всі зиходять свою долю — від турка-комерсанта Фадула Абдали до негра-ковала Кастора Абдуїна, на прізвисько Смолоскип, від володаря цих земель жорстокого капітана Натаріо да Фонсеку до мандрівного циганського табору, юної повії Бернарди і перелюбленої старої, колишньої повії, Збуй-Вік.

Перед читачем розгортається широке полотно народження нового світу (можна бачити символічно це і як народження нового життя на латиноамериканському континенті), який починається з вільного кохання і знаходження собі будь-якого притулку молодих волелюбних людей, волоцюг і веселунів.

Але життя вимагає праці, вкладання себе у щось, народжуються діти, постають будинки, розпочинається ширша торгівля, тут же по-

стають будинки розпусти, шинки, ігорні доми. І згодом усе це після спаду своєрідного буму занепадає, ниціє, втрачає свою колишню велич і перетворюється на далеку, забуту світом місцинку. Звідси й назва — Токайя Гранде (Велика Пастка) і її перше й друге метафоричне значення.

Письменник, однак, символічно наголошує, що усім стас навіть підсвідомо, але затишіше, і зрозуміло, що містечко буде рости і розвиватися, саме коли заборда красень-негр Смолоскіп, відомий урвитель дівчат і шібайголова, раптом осідає у Великій Пастці і закладає тут кузню, розашіле горю якої немов би має виковувати мешканцям Токайї Гранде щасливі долі.

Роман «Токайя Гранде» — безумовно нове велике досягнення письменника, твір визначний концептуально і художньо.

Знову ж таки, як і в попередніх романах «байянського циклу», велике місце займає тут фольклорна лінія, яка легко і просто співіснує з реальнюю, образи язичницьких пегріттянських божищ з'являються у творі як буденні і незвичайні події, що стаються у творі, іноді можуть видаватися діями чи іграми богів, а не людей, або ж і тих і інших водночас.

Чітка її виразна у цьому творі її критична соціальна лінія. З самого початку роману бачимо, якими шляхами, не зупиняючись ні перед підступами, ні перед ріками пролітої крові, найбільш фазендійро цих країв полковник Боавентура Андраде досягає більшої влади й достатку, перемагаючи (саме створивши «велику пастку» для його банди) іншого такого ж полковника Еліаса Даутро. Шляхами батька йде спадкоємець Боавентури Андраде його син Вентурінья, дипломований адвокат, але розбещений і жорстокий молодик. Такі ж образи її інших «сильних світу цього».

Добротою, приязню, людським теплом наділені лише прості люди, лише вони цінують по-справжньому доброту і співчутливість і готові в біді просто з приязні допомогти сусідові чи товаришу.

Свого часу, ще в перших своїх романах, Амаду спирається значною мірою на зразки європейської й північноамериканської літератури, що заклали в світовій літературі того часу основу традиції публіцистичного, політично загостреного роману.

Що ж до російської літератури, то Амаду писав: «Толстой і Горький навчили мене секретам роману і гуманізму». І не випадково саме слова Горького «Людина — це звучить гордо» стали епіграфом до роману Амаду «Пастухи ночі».

В одному з останніх своїх інтерв'ю Жоржі Амаду сказав, що працює над романом «Червоний Борис», який розпочав ще наприкінці 60-х років, але через різні обставини облишив на певний час цей намір.

У цьому творі Амаду має показати образ людини, що проходить довгий і складний шлях політичного становлення, зовсім не однозначний, далеко не прямий, сповнений звивистих стежок, трагічних падінь і високих підйомів.

Але його герой — також байянець, як і усі герої останніх романів Амаду і як і решта персонажів бразильського письменника, отримує силу і наслагу з народного життя, живе серед простолюду і врешті знаходить простий і чіткий свій шлях — гуманістичного служіння загальному добру, людям, людству. Події роману «Червоний Борис» відбуваються в період двадцятилітнього правління військових у Бразилії, відомого реакційною хунти.

Слід наголосити, що у всіх своїх творах Амаду лишається письменником-гуманістом, письменником глибоко народним, який завжди творить про народ і для народу, навіть тоді, коли умовність (як у «Доні Флор», коли до Флор повертається вже після її другого одруження дух її першого

чоловіка) входить складовою частиною у поетику твору. В основі всіх аналізованих його творів лежить реальне народне життя і письменник ставить своїм завданням правдиво його відтворити. У більшості випадків у творах Амаду це носить характер соціальний — наголошується сила народного духу, віра в здорове народне начало, засуджується жорстока експлуатація трудящих як місцевими хазяями, так і іноземними монополістами.

Заглибленість сучасної латиноамериканської прози у національний ґрунт, в індіанську й водночас у своєрідну сучасну культуру, яка виникла на основі різних впливів, поєднуючи індіанське, африканське й усі можливі національні й європейські традиції, і воднораз вихід на найактуальніші проблеми реальності, на питання, які ставить перед собою світова література ХХ ст., дозволяють говорити про роман Латинської Америки як про важливий і великий внесок у розвиток новітнього світового роману. Серед розмаїття жанрових особливостей його яскраво виділяється «карнавальна», «синкретична», «фольклорна» проза Амаду, що є одним з кращих досягнень новітньої латиноамериканської прози, а дивний і своєрідний світ літературних герой Жоржі Амаду становить одну з найцікавіших сторінок сучасної літератури.

КАПІТАНИ ПІСКУ (3)

Листи до редакції (5).

Місячної ночі на старому покинутому складі. Склад (14). Ніч капітанів піску (16). Міст Пітангейрас (32). Вогні каруселі (42). Доки (57). Пригода Огуна (66). Бог усміхнувся, мов негреня (76). Сім'я (82). Ранок як намальованій (95). Біла віспа (101). Доля (116).

Ніч великого спокою — великого спокою твоїх очей. Дотка хворого на віспу (117). Дора — «мати» (126). Дора — сестра і наречена (133). Виправна колонія (139). Говорить директор виправної колонії (142). Дитячий будинок (155). Великий мир ночі (156). Дора — дружина (157). Зірка з білявим волоссям (159).

Пісня Байї — пісня свободи. Покликання (160). Пісня кохання старої діви (166). Зайцем на поїзді (169). Як цирковий повітряний гімнаст (175). Газетні повідомлення (177). Товариші (180). Атабаке лунають, як військові сурми (187). Батьківщина її сім'я (190).

ГАБРІЄЛА (191)

ЧАСТИНА ПЕРША. Пригоди і зневоди добропорядного бразильця (*сірійського походження*) в місті Ільєусі у 1925 році (в часи, коли цвіло какао і розквітав прогрес), з любов'ю, вбивствами, бенкетами, багатоплановою панорамою народження Христа, різними історіями на будь-який смак — з далекого минулого чванливих дворян і простого люду, а також з недавнього минулого заможних планктаторів і славновзвісних бандитів, із самотністю і зіткненнями, бажаннями і помстю, з ненавистю і прагненнями, дощами, сонцем і місячним світлом, залишими законами, політичними маневрами, хвилюючими проблемами гавані, з фокусником, балериною, чудом та іншим чародійством, або Бразілець із Аравії (195).

Р о з д і л п е р ш и й. Томлінія Офенізії (196). Рондо Офенізії (197). Про сонце і дощ з маленьким чудом (199). Про минуле і майбутнє, що перемішалися на вулицях Ільєуса (204). Дві знаменитості біля рибних яток (210). Про те, як у жилах доктора мало не запульсувала королівська кров (217). Про те, як Насіб залишився без куховарки (224). Про похвалу законові і правосуддю, або про народження і національність (229). Про те, як з'являється Мундіньйо Фалкан, важлива особа, що розглядає Ільєус у бінокль (234). Про прибуття пароплава (240). Про сестер Дос Рейс і їхнє презепіо (247). В безнадійних пошуках (254). Про господаря краю, що гріється на сонці (260). Про політичну змову (268). Про мистецтво плітки (276). Габріела в дорозі (283).

Р о з д і л д р у г и й. Самотність Глорії (290). Скарга Глорії (291). Про спокусу у вікні (293). Про жорстокий закон (298). Про чорні паночхи (301). Про закон для наложниць (311). Про симпатичного падишоку (315). Про сумний присмерковий час (322). Як Насіб найняв куховарку, або про невіддані шляхи кохання (325). Про човен у Сельві (330). Спляча Габріела (333). Про похорони і бенкети, з оповіддю досить повчальної історії (342). Попередження (351). Починається бенкет (354). Ніч Габріели (359).

ЧАСТИНА ДРУГА. Радоші і печалі дочки народу на вулицях Ільєуса на її шляху від кухні до вітваря (хоча вітваря і не було через релігійні ускладнення), про час, коли у всіх стало чимало грошей і життя міста почало невідіманно змінюватись; про весілля і розлучення, про любовні зіткнання і сцени ревнощів, про політичні зради і літературні вечори, про замахи, втечі, багаття з газет, передвиборну боротьбу і про кінець самотності, про шеф-кухаря, про спеку і новорічне святкування, про танок пастушок в мандрівному цирку, про водолазів, про жінок, що прибирають кожним новим пароплавом, про жагунсо, що стріляють востаннє, про великі вантажні кораблі в порту, про порушеній закон, про квітку і зірку, або Габріела, гвоздика і кориця (363).

Р о з д і л т р е т і й. Таємниця Малівни (364). Колискова пісня Малівні (365). Габріела з квіткою (367). Про довгоожданого, але не бажаного гостя (372). Про те, як у араба Насіба почалося сум'яття почуттів (380). Про розмови і події з аутодафе (386). Про спалені газети і палаючі серця (396). Габріела в центрі уваги (398). Про світло каганця (403). Про бал і англійську історію (406). Про старі методи (415). Про пташку софре (420). Габріела з пташкою в клітці (424). Про стільці з високими спинками (428). Про диявола, який вільно розгулює вулицями (436). Про незайману дівчину на скелі (442). Про вічне кохання, або про Жозуе, який долає стіни (449). Пісня Габріели (455). Про квіти і вази (458). Про весілля і про драги (466).

Р о з д і л ч е т в е р т і й. Місячне світло Габріели (470). Пісня Габрієліного товариша (471). Про натхненого поета, що веде боротьбу із пікчемінами грошовими турботами (473). Про помилки сеньйори Саад (481). Про кандидатів і водолазів (493). Про велике полювання (507). Про те, як сеньйора Саад втрутилася в політику, порушивши традиційний нейтралітет свого чоловіка, про зухвалі й небезпечні кроки цієї сеньйори, що належить до вибраного товариства, які вона зробила тієї тривожній ночі (517). Про приемності й неприемності шлюбу (528). Зітхання Габріели (533). Про свята в кінці року (536). Пастишка Габріела, або сеньйора Саад, у ніч під Новий рік (545). Від дворянки Офенізії до плебейки Габріели, з різними пригодами і крутийством (552). Про те, як араб Насіб порушив старовинний закон і вийшов з честью із шановного братства Корнелія, або як сеньйора Саад знову стала Габріелою (559). Кохання Габріели (566). Про дивовижне життя (569). Про скляну змію (575). Про дзвони, що дзвонили покійникам (578). Про кінець (офіційний) самотності (585). Про припутки і витрати, пов'язані з шеф-кухарем (592). Про бойового товариша (599). Про шановного громадянина (604). Плантація Габріели (608). Про шведський корабель з русалкою кохання (616). Постскриптум (620).

Світ Жоржі Амаду (621).

Литературно-художественное издание

Жоржи Амаду

**КАПИТАНЫ ПЕСКА
ГАБРИЭЛА**

Киев, Головное издательство издательского
объединения «Выща школа»

На украинском языке

Художнє оформлення *П. Т. Вишняка*
Художній редактор *І. Г. Сухенко*
Технічний редактор *Т. Г. Шепновська*
Коректори *Ф. І. Слободська, Н. І. Хоменко*

ІБ № 13994

Здано до набору 11.01.89. Підп. до друку 19.04.89. Формат 84×108/32. Папір друк. № 2. Гарнітура тип Бодоні. Високий друк. Ум. друк. арк. 33,6. Ум. фарб.-відб. 33,6. Обл.-вид. арк. 39,49. Тираж 150 000 пр. Вид. № 8941. Зам. № 9—265. Ціна 4 крб. 30 к.

Головне видавництво видавничого об'єднання «Выща школа»,
252054, Київ-54, вул. Гоголівська, 7

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057,
Київ, вул. Довженка, 3.

Амаду Жоржі

A61 Капітани піску / Пер. з португ. Ю. Покальчук; Габріела / Пер. з португ. Ю. Петренко і Л. Олевський; Післямова Ю. Покальчука.— К.: Вища шк. Головне вид-во, 1989.— 640 с.

ISBN 5-11-002355-7.

До книги ввійшли два романи видатного сучасного бразильського письменника. В центрі роману «Капітани піску» — життя бездомних підлітків, які поселилися в руїнах колишнього складу на закинутому піщаному узбережжі біля Ріо-де-Жанейро. В романі «Габріела» письменник розкриває політичну структуру своєї країни, показує традиції, звичаї, мораль народу, з гумором, а іноді і сарказмом, зображує представників «вищого світу» міста Ільєуса.

A 4703040100—214 інф. лист
M211(04)—89

ББК 84.7Бр

